

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

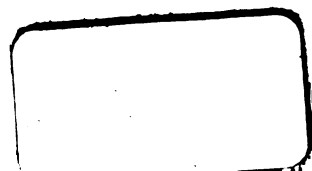
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Soc 3983.281.5

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

△
L Soc 3985.281.5 (27-2)

Рік VIII.

Р. 1899 кн. I.

Т. XXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEWSKYJ

VIII Jahrgang.

1899, I B.

B. XXVII.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ XXVII ТОМУ.

1. Галицький „Москаль-Чарівник“, подав Др. Іван Франко с. 1—22
2. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів, подав Іван Верхратський (Далі буде) . с. 1—68
3. Miscellanea: а) До історії „руського обряду“ в старій Польщі, под. М. Грушевський, б) Причинки до історії Галичини в XVIII віці, под. Др. І. Франко, в) Посмертні згадки, под. М. Грушевський с. 1—18
4. Наукова Хроніка: Огляд українсько-руських часописей за 1898 р., О. Маковея с. 1—12
5. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 51) с. 1—52
6. З Товариства: а) Засідання секцій і наукових комісій (вересень—грудень), б) Наукове товариство ім. Шевченка в 1898 р. і його наукова діяльність, М. Грушевського, в) Справозданне з діяльності віділу, І. Кокорудза, г) Справозданне касове, К. Паньківського . с. 1—22

Inhalt des XXVII Bandes.

1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Iwan Franko S. 1—22
2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Iwan Werchratskýj (Fortsetzung folgt) 1—68
3. Miscellanea 1—18
4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12
5. Bibliographie 1—52
6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

△
L Soc 3985:281.5 (27-2)

Рік VIII.

Р. 1899 кн. I.

Т. XXVII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWSKYJ

VIII Jahrgang.

1899, I B.

B. XXVII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

L Soc 3985.281.5 [△] (27-29)₁

71*7

ГАЛИЦЬКИЙ „МОСКАЛЬ ЧАРІВНИК.“

ПОДАВ

Др. Іван Франко.

В грудневій книжці „Кіевскої Старини“ з 1893 р. подана була дуже інтересна праця пр. Дашкевича „Вопросъ о литературномъ источникѣ украинской оперы И. П. Котляревскаго „Москаль Чаривныкъ“ (ст. 451—482), де вказано далеку мандрівку і широке розповсюджене сюжета, яким покористував ся Котляревський для свого твору. Шан. професор схиляеть ся до думки, що Котляревський пишучи „Москаля Чарівника“ користував ся готовою вже драматичною песою на сю тему, а власне французькою комічною оперою „Le soldat magicien“, granoю у-перве в Парижі 1760 р. і виданою тамже в тім самім році. Ся опера була дуже популярна в XVIII віці, її два рази перекладено на німецьку мову, надто Вайдман переробив її на комедію, а з комедії її знов перероблено на Singspiel, на мєльодраму і т. д. В 1785 р. вона була виставлена також по чеськи. Дуже можливо — додам від себе, — що вона була перекладена також на польську мову, хоча мені поки що не повело ся віднайти її слідів у польській літературі. В такім разі чи не простійше було-б думати, що Котляревський бачив десь польську або російську виставу сеї пєси, ніж те, що він користував ся французьким текстом, котрий проф. Дашкевич мусів відшукувати аж у British Museum? До історії розгалуженя і мандрівки сюжету „Москаля Чарівника“ я бажав би додати кілька деталів із на-

шої галицької ниви. Попереду зупиню ся на народніх оповіданях.

Проф. Дашкевич подав у своїй праці багато вказівок на устні людські оповідання, що доторкають ся сеї теми і сам у додатку до своєї праці наводить оповіданє, записане ним у селі Сліпчичах Житомирського пов. На жаль, ані се оповіданє, ані иньші, зведені до купи проф. Сумцовим у його праці „Пісня о гостѣ Терентіи“ (Етногр. обзор. т. XII) не дуже близько підходять під ту версію, яку бачимо в песі Котляревського, і проф. Дашкевич не зважаєть ся в жадній із них бачити безпосереднє жерело його „Москаля Чарівника“.

У нас у Галичині живе в устах народа кілька типів оповідань, де жінка зраджує свого чоловіка, а третя особа чинить її любасови всякі пакости. В однім типі любасом є піл, третьою особою наймит-„віщун“, що раз у раз прибігає до хати в ту пору, коли любас є коло господині; сей мусить ховати ся, але наймит усюди знаходить його: з під печи випарює його окропом, з горища скидає його разом з боднею, в котру він заховав ся; вкінці-ж, коли сей надів на себе шкуру сьвіжо зарізаного бичка і сховав ся до телятника, наймит гонить його до води разом з телятами і т. д. В иньшій казці сего типу любас ховаєть ся (голий) до діжки з саджею, наймит забиває діжку дном і везе його на ярмарок та продає як чорта. (Обі казки я чув колись у Ясенніці сільній, дрогобицького пов., першу маю записану, другої не встиг записати). В обох сих казках господар не довідує ся про жінчиного любаса, не бачить його і загалом лишає ся зовсім на боці. Від канви твору Котляревського сей тип досить далекий.

Ближшій до неї другий тип, де чужосільний чоловік приходить до хати, застає саму господиню, просить ся на ніч, але відправлений нею ховаєть ся десь у сїнях або вилазить на горище, бачить її гостину з любасом, а потім, коли несподівано приходить господар і коли господиня, заким відчинити йому двері, поховала все те, чим гостила ся з любасом, і самого любаса, сей чужий чоловік входить, вдає з себе зворожбита, віднаходить горілку, варене й печене, вечеряє разом з господарем, а в додатку віднаходить також любаса, котрого виганяє як чорта та вздоровлює тим робом ніби то хору господиню. Оповіданє сего типу, вставлене як епізод до довшої казки, записав я 1870 р. від одного парубка зі Ступниці, дрогобицького пов. Другий варіант записав 1894 р. в Клекотові брідського пов. д. О. Роз-

дольський. Третій варіант записав недавно о. М. Зубрицький у Мшанци, Староміського пов. Друкуємо всі оті оповідання в додатку до сеї замітки. Їх близькість до основи комедіо-опери Котляревського ясна сама собою, хоча цікаво, що прихожий ніде не є вояком.

Тим цікавішою являється песа о. Степана Петрушевича, котру тут видаю у-перве в рукопису, уділеного мені ласкаво внуком автора, о. Петрушевичем парохом в Буська. Ся песа, написана (так годосить устна родинна традиція) ще в 30-их роках сего віку, в усякім разі перед опублікованєм „Москаля Чарівника“ Котляревського, що був виданий аж 1842 р., і неаляжно від него, про що легко перекопати ся порівнюючи обі ті песи. Та про те з другого боку, читаючи отсю „Первописну оперу“, в першій хвилі можна подумати, що се перерібка „Москаля Чарівника“, так близько схожа її сценічна будова з будовою песи Котляревського. Тут і там чотири дієві особи, одна дія і 11 сцен, тут і там подія ведеть ся в хаті селянина хоч і простого, але досить заможного і свобідного — тут шляхтича (розуміється ся, тзв. ходачкового), а там козака-чумака; тут і там в сімю вплутується ся дрібний урядник (тут двірський економ, а там писар з губернії). Правда, є значні відміни в будові штуки і в рисованю дієвих осіб. Коли в творі Котляревського з кожної роліки так і дине на нас талановитий поет, бистрий обсерватор життя і горячий прихильник простого люду, то в творі о. Петрушевича видніється ся талант дуже малесенький і більше шабьонове трактованє дієвих осіб. Його Аннуся ласа на любощі, ненавидить свого чоловіка, а сцена, як вона зустрічає змоклого і змерзлого Рогача, дає дуже лихе свідоцтво про її характер. Економ ледво начеркнений, а Рогач збуджує хіба жаль, але ніяк не симпатію. Одним словом, при всій близькості сюжету і обробленя твір Котляревського стоїть без порівняня више від твору о. Петрушевича.

З якого жерела взяв о. Петрушевич основу свого твору? Він сам заявляє в титулі, що „з громадських повісток“. З иньших творів сего автора, котрі ми надіємо ся опублікувати незабаром, ми бачимо, що о. Петрушевич справді черпав дещо з устних народніх оповідань, але черпав дуже мало; далеко більше його польських і руських писань черпано з чужих літературних жерел, німецьких і польських. Що він цікавив ся польськими театральними псами, маємо доказ в цілій купі таких псе, переписаних його рукою і ласкаво уділених нам д. І. Петру-

шевичем¹⁾. Дуже може бути, що в числі тих польських пєс була також польська одноактова комедія про жовніра-чарівника, перероблена з німецького і що о. Ст. Петрушевич переробив її на руську мову, покориштувавши ся де в чому й руським народнім юмором (нпр. сцена, як Аннуса при помочи ключа виводить вояка за двері в хати). З уваги на те, що в руських народніх оповіданнях той ніби ворожбит ніде не є вояком, а противно, вояк-ворожбит являєть ся постійно в театральних пєсах, що були переробками французького „Soldat-magicien“, а також з уваги на дуже подібну будову пєси Котляревського ми вважаємо ся висловити ось які погляди:

1) Так само пєса Петрушевича як і Котляревського і близька до них пєса Гоголя батька мали собі жерелом не устні, народні оповідання, а літературні взірці, вже оброблені в драматичну форму;

2) Ані для пєси Петрушевича, ані для пєси Котляревського ми не могли би прийняти безпосереднім жерелом французької триактової комедії „Le soldat-magicien“, а мусимо прийняти якусь близьку, може на німецькій ґрунті доконану одноактову переробку, котра з Німеччини могла прийти до Польщі і до Росії і дістати ся до рук Петрушевича і Котляревського зовсім незалежно один від одного, а може навіть і в не зовсім однакових, свободних переробках. (Схема сцен у Котляревського: Тетяна і Фінтик частують ся; їх застає обоє разом Москаль; Тетяна відправляє його спати без вечері; її в Фінтиком застає Чупрун; Фінтик ховає ся, Москаль виходить і виявляє по троха Тетянині секрети — Тетяна вкінці признаєть ся до всего і всі мирять ся, — схема у Петрушевича: Аннуса жде економа; жовнір входить, вона штукою випроваджує його з хати; економ входить, але не встиг він передати ся, коли надходить Рогач; на його сварку з жінкою приходить жовняр; його чаря; він прогонює економа і відходить сам; Рогач так і лишаєть ся одурений, а жовняр порозуміваєть ся з Аннусею, і можна думати, що в часом сам він охоче займе місце про-

¹⁾ Ось титули сих пєс: „Intermezzo albo parafianin pierwszy raz w Berlinie, komedya w pięciu aktach“; „Czterdziestoletni kawaler, komedya w jednym akcie“; „Dwoch rywalów albo iaki oyciec, taki syn, komedya w czterech aktach“; „Dziedzictwo, komedya w jednym akcie“; „Niemy, komedya w jednym akcie“; „Umarł i ożenił się, komedya w jednym akcie“; „Powrót z Indyi albo rozumna kobieta, komedya w trzech aktach“. Д. І. Петрушевич запевняє, що таких рукописних змішків лишило ся по о. Ст. Петрушевичу далеко більше.

гнаного економа). В усякім разі песа о. Петрушевича дає нам доказ, що вірець пєси Котляревського був на словянськім ґрунті в формі далеко ближшій до „Москаля Чарівника“, ніж має французька комедія „Le soldat magique“.

Про жите автора галицько-руської пєси скажемо на разі лиш тільки, що він родив ся ще в 70-тих роках XVIII в., отже був більше менше ровесником Котляревського, був від початку сего віку парохом в Добрянах стрийського пов. і вмер майже 90-літнім старцем 1860 р. в Бережниці коло Жидачова. Перші його писемні проби, які дійшли до нас (на польській мові) походять ще з 1796 р. В Добрянах, де він був парохом 54 роки, він писав масу всякої всячини, але не друкував нічого. Зладжена ним гарна збірочка народніх приповідок заховала ся в численних копіях зладжених його рукою і була надрукована аж в 1854 р. в „Przyjacielu domowym“ у Львові з деякими пропусками, поробленими цензурою. Деякі вірші його пера друкувала „Зоря Галицка“ 1848 р. Докладнійше про його жите і иньші писаня надіємо ся поговорити при нагоді публікації збірки його руських доси не друкованих творів.

Народні оповідання на тему „Москаля Чарівника“.

А. Віщун. Був собі еден бідний чоловік і мав семеро дітій. Так йому сі якось не вело, так сходит на біду, що далі не лишило му сі нічого, лиш една корова. Що робити, взьив він, тоту корову зарівав, зньив скиру, а мньисо зварив. Не минуло кілька днів, діти мньисо поїли — вже му сі нічого не лишило. А скира тмчьисом висіла на плоті, а на неї налипло багато мух. Узьив він, згорнув тоту скиру разом з мухами, а як скира висхла і мухи висхли, то як було порушати той звиток, те в середині в нїм шедестіло — знаєте, мухи, а їх там було багато. Що той чоловік робит? Каже до дітій: „Сідіт діти дома, ще тут щось маєте троха, то їдьте, а я піду, може дещо розкручу для вас, або може хоць тоту скиру продам.“ Бере він скиру тай іде. Ішов, ішов, уже го й ніч захопила, видит він — сьвітит сі. Приходить, а то хата край села. Входить він до хати, а в хаті сама една жінка, на столі сьвічка горит, стіл застедений обрусом, а вна розкладає на столі печену курку, пироги, сметану, горівку в фльищі.

— Слава Ісусу, — каже той чоловік.

— Слава на віки.

— Ци не приймили би-сте мене, господицько, на ніч? Я бідний подорожний.

— Ой не можу, — каже тота жінка, а сама так сї запудила чогось. — Видите, чоловіка нема дома, я сама. Ідїт осьтут до сусїди, він вас прийме.

— Га, що маю робити, — каже чоловік, — піду.

Вийшов до сїний, рицнув дверми, а сам собі міркує: „Щось то тут буде, коли ти сама дома, а таку вечерю ладиш! Цїкавий я подивити сї“. Тай тихонько вилїз на під, намацьвив тото віконце в повалї, що ним дим із хати виходит; троха го підхилив, льиг собі на подї тай сазирає до хати. А їосподинї по його виходї троха прийшла до себе, потїм вибігла, засунула дверї тай далї собі порас сї. Аж тут по якимсь чьисї калат, калат до дверий.

— Хто там? — питає їосподинї.

— Я, їосподицьцю, я!

Побїгла вона, отворила дверї, входить двірський окомон. Зараз до неї, зачьили сї витати, цюлювати, потїм посїдали коло стола, шют, їдьит, честуют сї. Далї каже окомон:

— Ну, тепер можемо бавити сї цілу ніч, бо я твого чоловіка вислав до млина, а мельникови наказав, щоби го допустив до млива аж на самїм остатку. Перед ранїшним обїдом певно не верне.

Розїбрав сї він, кладе сї до постелї, аж тут чути: Гей, соб! Тпрру! Ой Господи, а то що? Жїнка визирнула в вікно. „Ой нещїстьи, та то мїй чоловік приїхав!“

— Щож мїнї тепер робити? — питає окомон.

— Сховай сї під піч! — каже жїнка, а сама живенько всьо тото зі стола завила в обрус тай під подушку, сьвічку вдмухнула, тай льигла. Нема, нема, аж тут: калат, калат до дверий.

— Жїнко! Жїнко! Отвори!

А жїнка на постелї так стогне, так йойкає!

— Ой не можу! Ой Господи! Ой кольки!

Ледво не ледво зволїкла сї з постелї, отворила йому, а сама чим борше знов на постїль, та так йойкає, що не суди Боже! Вїйшов чоловік.

— А тобі що такого?

— Ой, слаба-м! Ой, не можу! Десь ци-м сї здвигала, ци ми підвіяло, сама не знаю, що ми сї стало.

— Та засьвіти!

— Ой, та не можу! Десь тут був каганець, але огню нема. Викресав чоловік огню, засьвітив каганець, сїв коло стола.

— Ну, жінко, я голоден. Ци не маєш що перекусити?

— Ой, та де я тобі вовьму? Таже лежу весь день хора, сама-м голодна.

А той на подї всьо тото видит. Гадає собі: „Чекай, тут сї моя паска всьвітит“. Злізає він, скрипнув сїньшними дверми, ніби з двору входить, далї війшов до хати.

— Слава Йсусу!

— Слава на віки.

— Ци не приймили би ви мене, господару, на ніч? Я бідний подорожний.

— Та прошу, сїдайте! От у мене щось жінка не здорова, та аж сумно самому. Сїдайте, поговоримо, то веселїше буде.

Сїв той, свою скиру положив на лавици, обзирає сї по хатї.

— Щож, гостив бим вас чим, — каже господар, — але видите, жінка ми хора. Я сам ось тепер во млина приїхав, їв бим терне, а тут нема що раз у рот вложити.

— Ов, то не добре, — каже той подорожний. — Але чекайте, у мене тут є такий віщун, запитаю я його, може він міні повість, де би ми тут повечерїли.

Тай узїв свою скиру, потелепав нев, а потім притулив до уха, ніби надслухує.

— Є, господару! Є горівка в фльишці, є курка печена, є пироги!

— Є, я й сам знаю, що десь є, але де?

— Не далеко! Ось підїт лишень, подивїт сї під тоту подушку, що на нї господинї лежит.

А господинї стогне, аж кричит.

— Та що ти чоловіче слухаєш якогось тумана! Та де тут що може бути! Ой, болит! Ой умираю!

Але господар легонько коло неї, мац, мац, намацав фльишку горївков, тьгнє.

— Правда ваша, чоловіче! Фльишка є! — каже він.

— Мацайте лїпше. Там і решта мусит бути. Мій віщун бреше.

— Та йдїт до дїдька з вашим віщуном! — кричит господинї! — че тут що може бути! Ой, болит! Ой коле! Головонько моя!

Але чоловік уже тепер не дуже дбав на її крик. Ану, жінку на бік, тьигне того весь з обрусом. Витьгнув, розложив на столі, посідали оба, їдять, пють, бесіднують.

— А часто так, пане господару, ваша жінка хорує? — питає подорожний.

— Ой, часто. Коли лише поїду на панщину, все її без мене щось підвіє.

— І не радили-сте сі у яких ворожок, від чого їй тото?

— Та де-ж сі не радив? Та що, ніщо не помагас.

— Чекайте, може би мій віщун депо порадив.

А жінка лежить на постелі, видит, уни їдять та пють, аж у штуки сі мече зо злости, а сама так йойкає, так стогне, аж сум бере. А як почула за віщуна, що ще гірше. А подорожний потелепав скиров, послухав тай каже:

— Знаєте, господару, в ваші хаті є саси¹⁾.

— Саси? Ну, певно, що є. Але щож з того?

— Що з того? Та то від них усе лихо. Ваші жінці від них гостець сі спротивив.

— Не може бути!

— Слово вам даю. Вже мій віщун як що каже, то певно не бреше.

— Га, може бути. Але щож би на то радити?

— Я вам пораджу. Давайте топити в печі і гріти окріп.

Затопили в печі, загріли окріп, а подорожний набрав у варишку окроцу, бризнув за мисник — тихо; набрав другу варишку, бризнув під припічок — тихо. Набрив третю, як бризнув під піч, як капнуло окомонови на руку, а той: с-с-с-с! в болю.

— О, чувте, господару, як саси сичьит! — каже подорожний.

— Додавай їм іще!

Набрив той ще раз окроцу в варишку, хлюпнув під піч, а окомона знов спекло, і знов він: с-с-с-с!

— Сичьит дідьчі сини! — каже чоловік. — Чекайте, я вам покажу!

Тай за тим словом як хопит весь баньик з окропом тай жбух під піч. Ой, уже тепер окомон не сичьив, але рикнув з болю так як медвідь, та з під печі, перевернув того господаря, та

¹⁾ Шваби, таргани, таракани.

в двері, та до сінній, та на двір — дмухнув так, що лиш сі закурило.

— А, такі то саси у мене під педом були! Від того то сі тобі, жінко гостець спротивив! — каже чоловік, та до жінки. Як не зачне парити! Ледво той подорожний відборонив.

(Записано від Стефана Яворського у Ступниці дрогобияцького пов. в 1870 р. Дальшу часть сего оповідана, де говорить ся про иньші пригоди подорожного, пропуская).

Б. Правдачі. Був іден такий собі бідний чоловік, називав сі Іван. Мав він ідну корову, бере тай ріже і робит поминки. Взяв те м'ясо, людий запросив, наварив і з'їли. А шкіру ростелив і мух насідало вам може два цетнарі на ті шкірі. Він шкіру завязав і на плечі, бере собі сьвідерок, сокирчину за пояс і йде в сьвіт. Прийшов так мб до третього села тай просить ся у хлопа на ніч. Хлопа нима дома, поїхав ді Львова с пашнею, а жінка каже: „Ни можна ночувати, бо чоловіка нима в дома, ни маю де положити вас спати“. І він пішов от так як би у мене на стрих спати, на хатню гору. Топіро надійшов до неї там її коханий, вони собі там стали їсти й пити, забавляти ся і веселити ся, а той слухає на горі, шо то робить ся. І став вертіти дзюри без стіль і дивити ся, шо то робить ся. Так він дивить ся, а вони собі гостять ся і веселять ся, а він то всьо бачи. І над'їжджає чоловік з дороги, каже на дворі: „Птру!“ і приходит до хати. А жінка хутко до ліжка — слаба! А він каже до жінки: „Давай вечерати!“ А вона стала дуже стогнати, жи вона барзо хора. Він до пеца — нима ніц, тільки якась вода кіпіла. Каже до неї: „Давай шо їсти!“ А вона стогни і кажи, жи вона бардо слаба, жи ніц ни варила. А Іван, той, жи на горі, той побачив і закашляв. А він, той хлоп, каже: „Зьлівай, хто там такий?“ А вона кажи: „То прийшов подорожній, жиб йго переночувати, і я казала, жиб він пішов на гору спати“. А він кажи до неї: „То ти не мала де йго положити в хаті? Зьлівай сюди, подорожній, шо ти за іден?“ А він зьліва і тягне за собою свою шкіру і прийшов до хати і каже: „Слава Боу!“ чи „Добрий вечур!“ — „Сідайти!“ — так той хлоп до того Івана кажи: „Гості до нас!“ Привитав йго у хаті і кажи: „Дав бим вам шось такого підвечіркувати, та нима шо“. І питаї йго, шо він маї в ті шкірі?

— Правдачі.

— Заворожіт мині що! — каже. — Якась біда в хаті, жінка слаба. То я вам дам, що ви хочите, лиш порадьте що на то.

А Їван штурхнув рукою до того пудла, мухи загули... Кажі до него: — Дивіть ся у пйиц, там біда сидит за дровами далеко.

Хлоп до пйица, витягає макітраку, а там гусак, такий крепкий, но ноги задер. Ще раз штурхнув Їван у свої правдачі і каже:

— Дивіть ся у кóбицю (поконєць лави), там ще більша біда йи.

А там стояла фляшка горілки нагрітої з медом солодким. Витягнув на стіл і стали собі напивати ся. Ак собі пітпили і добре закусили — Но, — каже, — куже, ще що загадай! Що ти хочеш, то я тобі дам. Дам тобі сто риньских і що ти будеш жадати, іно скажи мині, що у мене за біда у хаті?

Кажі Їван: — Ще їдну біду маєш, під подушками сидит.

Він до подушок, витягає дві паляниці огромних такх, жи на самих яйцях і маслі печені. А вона стала дуже стогнати і плакати і не хоче дати, каже: „Там нема нічого!“ А він не слухав, її пхнув і забрав то с під подушок. І стали ся дужи сьміяти, жи мают чим закусувати і що пити.

А той коханєць, то сховала йиго в шафу і він був розібрав ся, а як той затпрукав, і вона сховала їго в шафу.

І каже той хлоп го Ївана: „Шо ви за то хочете?“ Дайи їму сто риньских і фіру пашні, з десіть корців, пару коні, а він ніц не хоче, но ще хоче ту шафу. А вона не хоче дати, но плаче, бо там уже той сидит у шафі. Вона ни хоче дати їму ключа до шафи, а вони до неї, ключ видерли і берут на фіру, виносять ту шафу, на те збіже кладут, і Їван бере батіг і іде до свого дому.

Приїжджайи до дому і бере, виймає того пана ш шафи і обмастив йиго саджою — ніби голого, сорочку здняв з него й сподні, зробив з него дідька. І везе йиго на ярмарок. Привіз йиго, а Жиди кажут:

— Що ти везеш, Їване?

А він каже: — Везу сьвятого Йоба. Що дасте, то я вам покажю.

— Що ти хочеш, Ївани?

Кажі: — Сто риньских.

Жиди скинули ся і зложили сто ринських і дали Іванови. Іван каже.

— Обступіть таке велике коло, бо я йнго вам випущу, жиби-сьте подвмили ся, бо він втіче.

Жиди обступили велике коло, а він каже :

— Тримайте, бо я йнго випущу, зара буде втікав, дивіт ся добре!

Відчиняє шафу і виходит той сьвятий Йоб, такий великій як має бути. Як Іван їму дасть щось два батоги по голім тілі як він шурне помеже Жиди, як Жиди скричать: „Івалт! сьвя, тий Йоб утікай! тримай!“ А він як шурне по каміні, аж воднішла. Жиди закричали, шо мало шо виділи, а він кричит, „Диви ся добре! тримай!“ Но, і він утік. Іван кажи:

— А я вам казав! Було тримати.

Іван бере гроші до кишені і завертайи коні і їде до дому: уторгував сто ринських за сьвятого Йоба.

(Конець сего оповіданя, див. Етнограф. Збірник, т. VII).

В Клекотові брідського пов. від господаря Денка Рицара в серпні 1894 р. записав О. Роздольський.

В. Жіноча правда і жіночий суд. Раз якось — пише о. М. Зубрицький — читав я в читальні книжочку про Івана Котляревського, зладжену д-ром Пачовським. Коли я прочитав про „Москаля Чарівника“, завважив на се Луць Сивак (Його зовуть у селі Савишиним), що то таке саме було, як в тим гаадою, що його жона післала до млина молоти. За другим разом він оповів сю приказку в читальні і я записав її Коли прийшов на те місце, де жона судила любаса, почали люди сьшяти ся і він мняв, аж другий поміг йому оповісти так, як записано далі. Оповідач мняв і не міг знайти вислову; з сего міркую, що люди оповідають собі про сей суд трохи инакше, наснійше, а тільки мені, як духовному, не хотіли оповісти цілком докладно.

Єдного іазду слала жона до млина, а вна мала любаса і мовила: „Ідеш ти до млина, то мелі за видока, бис в ночі не молів, бо як будеш в ночі молоти, то буде чорна мукá“. Але він прийшов до млина, а там бив другий кум з другого кінця з пниж нього і тот молів на тот час. Коли кум вимолов і мовит: „Куме, йди син, вам сипка припадже“. — „Я не буду молоти, бо мені жона не веліла молоти, бо би чорна мукá біла“. Але кум повідат: „Яким чіном може бити чорна мукá, коли зерно біле?“ І тим часом, кум усипав його зерно, на зупір за сьбійм. Лино зачалó ся молоти, кліче кума: „Ході подивіти ся, чи біла

мукá?“ Прийшли, подивили ся, мукá біла. Повідає гáзда: „Неправду мені жонá повідáла, мукá є біла“. Але кум побáг¹⁾), що то такé з ним рóбит ся, а кúмови не повідáв нич на тотó, тáкой в своїім сёрци мислив. Вимололи і повідат: „Ходи, кúме, я підú до тебе нá-нич, бо мені задалéко“. Приходьат, хижá зáмкнена і зачáв тріскати до двéрий, а кум пішов під вікно — в хижи сьвітíло і тим часóm жонá не ішла розмикати, а ховáла своїй річи. Як поховáла, тогдї вийшла і розиклá. Ввійшов кум з кúмом до хиж, відзіват ся жонá до чоловіка: „Білисьмо кúма погóстили, та нема чим!“ Але кум відзіват ся до кума: „Ци памьташ ти, коли ми рáвом свінні пáсли?“ — „Ніт“ — „Е-во, та чомú не тямíш, як-исмо ся там на тóлоці омíрькли, а місяць такий вийшов, як тот буляник під заголовком. А вовк прийшов і брав паця такé, як тотó на заді в печі. А я як-им хóпив такий кáмíнь, як та флйшка на стіні під решетóm з горівков, пусти́в до вóвка, а він ся зігну́в, як тот за столом під корітьом“. В тот час, як кум то всьо вiповів, а гáзда пішов, найшов і поклáв на стів. Випустили тóго з під коріта і засіли собі коло столá всіх четвёро і стáли вечэряти. Як повечэряли, випили горівку і тогдї велíла жонá гáзді судити. Але і гáзда здав на кúма, а кум знóвели здав на його жонú і так пішло три рáви і знов на кінці на нї спёрло ся. „Но“ — повідат — „ти кúме, кóй-ис змóлов, билó тáмой ночовáти, або домів іті, чужі жоні не презирáти, ай своїй пáнтровати. За тото дáйте му пятпáйціть буків. А ти лóбасе, кóй-ис прийшов, билó собі вiпнити, попойісти, не лежáти коло нёйі як пес, áле своё зробити, тай домів іті. Дáйте му дёсять бóків. А коли ти гáздо такий глúпний, коли ти ся ладíло молóти, то билó молóти; ти знав, що коли зёрно біле, то мукá чóрна іті не будé. Тобі гáздо пять буків. А мині нич, бо я судила“.

Записав 8 сiчня 1899 в Мшанци староміського повіта від молодого гáзди, Луця Сивака Савишиного, Михайло Зубрицький.

Варто завважити, що з поданих тут варіантів два перші — ближші до основи „Москаля Чарівника“ і до „Первописної Опері“ о. Ст. Петрушевича — ближші також до польських варіантів сего оповідання, котрих кілька записано в остатніх роках. І так два варіанти знаходимо в виданій 1894 р. збірці Ст.

¹⁾ Здогадав ся.

Цішевського „Kraowiacy“ (т. I, 232—236), а один у абірці Хелховського „Powieści i opowiadania ludowe z okolic Przasnysza“, (т. I, 88—94). Особливо варіант д. Роздольського подекуди робить ся в повні зрозумілим тільки по порівнанню з тими польськими варіантами. І так у всіх трьох польських варіантах, так само як у наших А і Б, ворожбит, се бідний чоловік, що несе на продаж висушену шкуру (вояк не являєть ся ніде!). В вар. А. Цішевського він називає себе ворожбитом (wrog), а далі називає ворожбитом свою шкуру, так як у наших вар. А. Чоловік, у котрого дім попадає сей захожий, в вар. А. Цішевського є коршмар, в вар. Б. мельник, у Хелховського коршмар; любас у вар. А. Ціш. — органіст, у вар. Б. ксьондз. В обох варіантах прохожий бере його з собою так, як вар. д. Роздольського, але потім випускає його за добрий окуп. В вар. Б. Ціш. — шкура називає ся дуже зближено до вар. д. Розд. „gadaie“; прохожий за свою ворожбу не хоче нічого, тільки скриню, в котру жінка заховала ксьондза. У Хелховського захожий чоловік — дурень перебранний за старця, невірна жінка — коршмарка, її любас — також ксьондз, що ховаючи ся в коморі влазить з разу в бочку зі смолою, а потім в бочку з пірєм. Інтересно, що й тут старець, ночуючи на горіщі, вертить діру в стелі і так підглядає, що дієть ся в хаті; очевидно, традиція курних хат, що мали в стелі віконце (як у наших вар. А), тут уже затемнилася так, що прийшло ся оповідачам видумувати сверлик і верчене діри в стелі. В оповіданню Хелховського коршмар виголошує ксьондза з бочки вистрілом, в чім знов сей варіант близше сходить ся з нашим вар. А, де також муж виголошує любаса з криівки і сей утікає.

Варто зазначити, що те саме оповідане є також досить розширене у Чехів, див. *Listy filologicckie*, 1889, ст. 380 (вказівка дра Полівки в *Archiv für slavische Philologie*, 1895, стор. 580).

ПЕРВОПИСНА ОПЕРА.

Мужъ старій, жінка молода.

*Домовая забавка въ одному дѣйствіи въ громадських повѣ-
стокъ уложена.*

О с о б ы :

Рогачъ, старій шляхтичъ.
Аннуса, его жінка молода.
Економъ, ей любовникъ.
Жовняръ висулженій.

Дѣ ся въ дому шляхтича мешкаючаго на кѣнци села при дорожѣ. Хата проста сельская, в котрѣ стоить пѣчь з коинномъ на штандарахъ, двѣ ѡкна на полудне, а третє маленьке на вхѡдѣ, виходит на пѡддаше. Зачинає ся снеркати и надъходитъ хиара громовая.

Виступъ 1.

Аннуса (сама прятає в хатѣ и спѣває):

Старѣ люде суть задроснї,
Завше иручать и незноснї;
Вже сами ся не кохають,
И молодимъ збороняють.

Ахъ, що то за святїи слова! Той, хто тую пѣсенку складавъ, мусѣвъ бути такъ нещаснїй, якъ я теперъ встаю. Моєй мамѣ захотѣло ся конечно, жебымъ була шляхцянкою, а то тѣлько для того, же колись-колись тамъ в ей родѣ бувъ шляхтичъ, котрїй бувъ дуже мастнїй и волнїй. И для того мене конечно примусила, абымъ за шляхтича ишла. Єще жебы за молодого! Але бо то старїй, дихавичнїй, задроснїй, з котримъ тепер мушу мучити ся. (Спѣває):

Мама мене полаяла,
Абымъ хлопцѣвъ не кохала;
Бодай мама зѣла лихо,
Не сидѣла бѣ собѣ тихо.

Боже вѣдпусти менѣ грѣха, же такъ мамѣ спѣваю, — бо жаль уваги не має. Якъ то бувало весоло, коли хлопцѣ якъ ляльки вечеромъ поприбѣгають! Синъ небожчика економа, и сѣмѣнарїста з сосѣдного села, що то за хлопцѣ звиннї, гожи, не

такім, якъ теперѣшній мѣй мужъ. Семѣнариста хотѣв ся зо мною конечно женити. Не жаль було заспѣвати:

Ходѣть хлопцѣ гождѣ, шитѣ,
Заживаймо любой хвилѣ!
В день робити, в ночи спати,
Вечеромъ ся покохати.

Ой такъ то бувало, такъ!... А теперъ анѣ в день, анѣ в ночи нема з кимъ ся побавити. (Заглядає в вѣкно). Вже ся смеркає, а его ще не видати. Я мого старого умисне виправила на нѣчъ далеко до млина, жебым ся могла хоть одну нѣчъ з молодимъ забавити. Вже меду, булокъ и печеного гусака приславъ. Повинен би и самъ прійти. (Знову заглядає в вѣкно). Хтось ту иде!

Виступъ 2.

Жовнярь. Добрий вечеръ!

Аннуса. Добре здоровіє.

Жовн. Прошу мене переночувати (и кладе свѣй тлумачокъ на лавѣ пѣдъ вѣкномъ). Я вислуженій жовнярь, вѣрне служивемъ отчизнѣ, бувавемъ в рѣжнихъ краяхъ, а теперъ дали ми ласкавій хлѣбъ, иду до своихъ, але же ся вже смеркає, а до того дощева хмара наступає, мене ноги зболѣли, далѣй не могу ити... (сѣдає на лавѣ).

Анну. Ей, що менѣ тамъ до того! Я не знаю, вѣтки вы естесте. Ночувати васъ не могу, мужа в дома нема, челядь ся посходить, не буде ся куди подѣти, а [до] того маємо острій наказъ, абы безъ вѣдомо[с]ти вѣта нѣкого не ночувати. А вы до того ще жовнярь... Идѣть собѣ з Богомъ!

Жов. А хоть бисте ми, люба госпосю, анѣ ѣсти анѣ пити не дали, то я положу ся на голѣ земли, бо то земля цѣсарска, а далѣй не пѣду. Але сподѣваю ся, же того не учините, абым голодній пѣшовъ спати. Перейшовем цѣлій свѣтъ, а всюди гречнѣ господинѣ були. (Спѣває):

И в Парыжю и в Лондинѣ
Всюди гречнѣ господинѣ;
Руски также гречнѣ, гожи,
Дадуть ѣсти, мягкѣ ложи.

Анн. А власне без того може ся зайти. Де бы то того гало! (То вымовивши отворила дверѣ и побѣгла до сѣнній, по шу до коморы).

Виступъ 3.

Жовн. (Самъ, перейшов ся по хатѣ и спостерѣгъ на столѣ флашку меду, булки и печеного гусака). Но, ту когось лѣпшого сподѣвають ся, для того мене не хоче прийати. Ого! потреба ту зважати, щось ту буде! Молода, ладна... (Почувъ, же вертає, сѣдає знову на давѣ).

Виступъ 4.

Анну. (повертає з клаками пѣдъ пахою). Коли вже конечно хочете ночувати, впередъ потреба на тоє заробити. Зервало ми ся телятко в сѣняхъ. Якъ челядь зачне ся волочити, то випустити на двѣрь. Поможѣт ми укрутити мотузокъ, абы го добре припяти! (То вирекльши бере клаки пѣдъ паху, стає коло припѣчка, отворивши дверѣ до сѣній, дає му крутити). Но, зачинайте! Туда, туда, до сѣній, жеби бувъ довгій! Потѣмъ скрутити го в четверо... (Далій мовить до жовняра). Пѣдхѣлѣтъ троха дверѣ на двѣрь, але не богато! Далѣй, далѣй! Еше крутѣтъ!

Жовня. (перестунає порѣгъ на двѣрь и мовить) Може вже буде, бо дощъ на мене падає.

Аннуся. Нѣчо то, ни розплящитъ васъ! (Пускає раптовне конецъ шнурка, вибѣгає з хати и заминає дверѣ в сѣніохъ). Отамъ до сто кадукѣвъ, гостю непрошеній! (Вертає до хати, бере тлумачокъ и викѣдає чрезъ вѣкно на двѣрь).

Жовнярь (на дворѣ). Ага! Такъ то господа непотрѣбного гостя збуває! (Бере свѣй тлумачокъ и мовить) Будьте здорови! Обачемо ся пѣзнійше!

Виступъ 5.

Аннуся (сама) Иди, иди, з Паномъ Богомъ! (Же дождь зачавъ рѣсно падати, жовнярь скрив ся пѣдъ дашокъ бѣдъ вѣзоду, де було оконьце, всіо видѣвъ и чувъ, що ся в хатѣ дѣяло, а же оконьце було в тѣни, нѣхто го не спостерѣгъ). Дивѣт ся на ніого! Влѣвъ до хати якись волоцюга, не знати вѣдки, и буде ми правити Андрони!... Бѣдній мѣй економчикъ! Если го теперъ дощъ на дорозѣ напавъ, змокне неборачокъ до ниткѣ. Запевне мусит бѣчи, бо казавъ: якъ тѣлько снопи поносятъ, просто ту прійде, для того нанередъ приславъ вечеру. (Постерѣгає, же то на столѣ стоять). Отъ наветъ забуламы спрятати, запевне мусѣвъ той драганиско видѣти, як емъ побѣгла по клаки до ко-

мори, и для того упирав ся конечно почувати. Ого, паничу! Не для пса ковбаса! Поликай, небоже, слинку! (Бере то всю и ховає в шафу. Чути пуканіє).

Анн. Хто тамъ?

Екон. Я, Аннусю, я.

Анн. Ахъ, то мѣй любій! (Отворяє).

Виступъ 6.

Еконо. Якъ ся маєшь, Аннуньцю?

Анн. Добре, колись прійшовъ. (Цюлує). Ахъ, Господи Боже! Якъ жесь ты змокъ! Ажъ тече з тебе! Скѣдай з себе чимъ борше тѣ флаки, я тобѣ дамъ бѣлу и суху сорочку мого дѣдика, не будешъ при мнѣ сидѣти якъ потопельникъ.

Екон. (розбирає ся). Кобысь була видѣла, мо[я] люба, якъ я нынѣ зывав ся, то бись ся була до роспуку смѣяла. Раптовне з за лѣса выходить хмара, чути, же гримить. — „Нуже! — крикнувъ смъ — берѣт ся снопи носити!“ Носимо, кладемо, я также ношу, кладу, тѣлько що-сьме мали кѣнчити, затмило ся — якъ стоявъ смъ тѣлько в шпенцерѣ, такъ просто черезъ ланъ до тебе. Може був см в пѣвъ лану, якъ люне дощъ раптовне! И мочив мя ажъ до твого порога.

Анн. Оже за тоє ще ты разъ поцюлюю! (цюлує и дає бѣлу сорочку). Не питай, же довга на тебе, але суха.

Еконо. То нѣчо не значить. (Тѣлько що зачав ся убирати, чути пуканіє в дверѣ).

Виступъ 7.

Аннуса. Хто тамъ?

Рогачъ (на дворѣ). Не питай, толко хутонько отвори!

Анн. Ахъ! Нещастя! То мѣй мужъ. — Заразъ, заразъ...

Екон. Дежъ я ся теперъ подѣю?

Анн. Лѣвъ тымчасомъ подѣ пѣчъ, я потѣмъ тебе випущу. (Кедає му мокроє шматя подѣ пѣчъ, а сама бѣжить отворати).

Виступъ 8.

Рогачъ (входитъ до хаты). Ты еще не спишь? И свѣтишь на коминку? Запевне чекаєшь на якогось хабаля? Менесь виправила якъ дурня до млина о двѣ милѣ, а то для того, жебысь собѣ сама погуляла!... Дай ми ся в що перебрати, божъ змокъ, ажъ тече з мене, и зимно ми теперъ.

Анн. Мовчи, старій гадуло, если хочеш, жебым ти до рѣшти чуприни не обдерла! А дивѣт ся на старцуна! Онъ менѣ буде хабалѣвъ вымовляти! Богатось мя видѣвъ в хабалами?... Ты заздроснику проклатій!

Рогаць. Ахъ ты негоднице якась! Чи ты може не видишь, як смѣ промокъ? Дай ми суху сорочку, чи чуєшь?

Анну. Иди собѣ до лиха! Не приводи мене до злости!

Рог. Рушишь ся нынѣ, чи нѣ? Видишь, якъ ся трясу в зымна?...

Анну. Почкай, почкай! Я ту тебе заравъ загрѣю. (Лапас го за чуприну, пригѣнає го до землѣ, біє кудаками).

Рогаць. Ой! Ой! Кто в Бога вѣрить, най мене ратує!

Виступъ 9.

Жовнярь (котрій видѣвъ черезъ оконьце що ся дѣе в хатѣ, хутонокъ перебрав ся в мундуръ, вѣбгає до хати). Що ту за галась? Идучи по за плѣтъ чую крыкъ... Я мовивъ¹⁾, же якіи розбѣйники впали до села. Що вы робите, молодежи? На що вы старого тата бієте?

Аннуса. Вѣлно мы біти, вѣлно, бо то мѣй мужъ! (вѣдскає и стає на боку).

Жов. Ага, мужъ! Ой бѣда тобѣ воле, коли тебе корова коле! То для того бити, що мужъ? Мужа потреба якъ своего ътця шанувати, бо мужъ жѣвнцѣ голова. Але бачу правду люде спѣвають:

Де мужъ старій, жѣнка молода,
Тамъ в малженствѣ рѣдко згода,
Тамъ ся третій чортъ мѣстить,
Що в молодовъ попестить.

Чомужъ бнѣ такій мокрій?

Рогаць (стогне). Ой! Ой! Ото мене вислала до млина о двѣ милѣ вѣдси, а мене в дорозѣ дощъ напавъ, змочивъ мя до ниткѣ. Я си прошу, жеби ми дала суху сорочку перебрати ся, а она мене за то біє.

Аннуса. Неправда, не за тое, але же менѣ все вымовляє лжихѣсь хабалѣвъ. А я присягаю Богу, щомъ цѣвкомъ невина. Я нѣкого в свѣтѣ не люблю опрочъ моего мужа! Але бнѣ великій заздросникъ, хоче, жебимъ нѣгде не ходила анѣ з нѣкимъ слова не говорила.

¹⁾ В підгірських диялекті дрогобицького і стрійського пов. значить: думав.

Жовн. Но, но, дайте си покбй! Найлудше покажете свою невиннїсть, если ему будете повблнн.

Анну. (бдникає скриню и дає му ббду сорочку). На, иди до сбнїй та перебери ся.

Жовн. Голя! Я на тое не позволю! (До господара) Господару, то ваша хата, ту ся переберайте! Повбжте ми, якъ васъ маю звати?

Рогачъ (бере суху сорочку). Я називаю ся Іванъ Рогачъ.

Жовн. Рогачъ!... Власне припоминаю соббъ давну пбсеньку (спбває):

Хто жбичиноу пильнує дороги
И за нею зазирає,
Она за то припне роги,
Якъ кохала, такъ кохас.

Сбдайте но господару на своимъ лбжку и огрбйте ся. Перемоклисте, теперъ вам зимно. Я тому всіому умбю порадити. Найперше мушу всб кути обнюхати, може де занюхаю того третого чорта, що то може вами бронтъ ббду. О, бо то [я] бувавъ в рбжнихъ краяхъ на свбтб, богато и видавъ и чувавъ, а до того ще научив ся заклинати. (Ходит и нюхас по всбхъ кутахъ). Вы госпоєю сбдайте коло свого мужа, окрїйте го чимъ, най ся огрбс... Сидбтъ же соббъ обое спокбїне, а если що обачите, не лякайте ся нбчого, якъ буде виходити з вашои хати, бо я то роблю для вашого спокою. Но, теперъ буду зачинати мою роботу. (Ходить по хатб, постербгає роженб, що висить при поровб и бере в руки). Але, але, возму той роженб для припадку, бо если би той чортъ не схотбвв мене послухати, то буду примушенїй трохи подзюравити му его скбру. (Иде, отворяє обое дверб до виходу и зачинає заклинати):

Заклинаю, чорте сроги,
Вїйди в дзюри за пороги!
Слухай моєй доброй ради,
Я не хочу з тобовъ свади.
Вїйди, вїйди безъ опору,
Иди просто к своему двору.
Не побуджай во мнб злости,
Сли шануєш свои кости.

(Стає з рожномъ при столб). Теперъ буду кричати три рази, а якъ не послухас мене до третого разу, то му буду скбру дзюравити тимъ рбжномъ. (Кричить голосно). Герасв! — разъ. Герасв! — два... (Економъ неборакъ вилазитъ в довбс сорочцб за своими манатками за оба пороги).

Рогачъ (обачивши то кричить). Ой! ой! Боже святій, я умираю! Ахъ! ахъ! щожъ то я видѣвъ!

Жовн. Духъ святій при васъ! господару! Не лякайте ся нѣчого, вже по всѣмъ страху. (Иде, замикає обов дверѣ). Теперъ будьте спокійни, чорта смо непотрѣбного вигнали, а теперъ бы смо ся чого напили и наѣли.

Рогачъ. Ой, що то, то правда! Я з того великого страху и забувъ, же мы ся дуже ѣсти хоче.

Жовнярь. Почекайте но, не клопочѣт ся! Якъ знасте, же я маю дуже добрій нюх, бомъ наветъ в вашѣ хатѣ чорта занюхавъ, — може дещо занюхаю напiti ся и попоѣсти. (Ходить по хатѣ и нюхає). Ого! єсть надѣя! Щось я ту в шафѣ занюхавъ. (Отворяє). Єсть, хвала Богу, не тѣлько пити, але и ѣсти.

Аннуса. Може вамъ чортъ приславъ вечеру за тое, жесьте з нимъ лагодне поступили и скѣри не дяврували?

Жовн. Що то, що правда, жемъ собѣ з нимъ дуже лагодне поступивъ. Ба, я иначе й не мѣгъ, я робивъ такъ, жебы и вовкѣ бувъ ситій и коза цѣла. А до того маю то завше на памяти: Бога не гнѣви, а чорта не дражни. А вѣнъ за тое о мнѣ памятає. Руште но ся, госпосю, та накрійте стѣвъ, бо то, що є, то є, то все божій даръ.

Анн. (осмѣлена тою мовою жовняра накриває стѣвъ и ставляє всю на столѣ).

Жовнярь (спѣває):

Хтобъ ся того сподѣвавъ,
 Жебымъ медокъ попивавъ?
 Коли доля вже така,
 Ще попоѣмъ гусака;
 Що на рѣжнѣ єго пѣкъ,
 Має щастя, же утѣкъ!
 Жебы ся бувъ операвъ,
 То бы рѣжномъ бувъ дѣставъ.
 А такъ цѣлій и мы сити,
 Будемо ся всѣ гѣшити.

Теперъ, пане господару, прошу, сѣдайте до стола!

Рогачъ. Ахъ, я ся бою, чи нема ту якои зрады. Уже близко шестьдесятъ лѣтъ маю, а щемъ нѣгди чортовой вечери не ѣдавъ. И тепер бымъ єи не рушивъ, жебымъ не бувъ голоденъ и самъ єдинъ бувъ.

Жовн. Я васъ упевняю, господару, же ся не маєте чого бояти. Сѣдайте и ѣйте безпечне! Волимо ми голодни попоѣсти,

якъ бы мавъ иншій хто їсти. Я вамъ добре зробивъ, бо вигнав-їмъ з хати чорта. Послухайте мене, я вамъ добре жичу. (Бере господара, садить за столомъ). И вы, госпосю, сїдайте при насъ! А передъ їдломъ випіємо си по кїелїшку меду! (Наливає и мовить) Доброго здоровя жичу, пане господару!

Рог. Пійте здоровы! Але я ся лякаю.

Жовн. Мема ся чого лякати, мїдї досконалій. Видите, жемъ цївкомъ випивъ. (Наливає и отдає).

Рог. Щожъ я теперъ маю робити?

Жовн. Отъ, якїй ми молодець! Ще го потреба учити! До жїнки випити и поцїлувати ю, якъ свого приятеля. Чорта-смо выгнали, теперъ знову жїйте в згодї и милости.

Рог. (випивъ, обїймає жїнку и цїлує) На, люба Аннусю.

Ан. (бдберас) Дякую тобї, мбї Ясеню! А я до кого?

Жовн. Ото рїчъ цїкава! Назадъ до мужа, абисте жили в покою. (Зачинают всї їсти).

Рогачъ. Той гусакъ хоть вїд чорта печенїй, але досить крухїй на мои зуби.

Жовн. Мусївъ го при некельномъ огни на рожиї обертати. Пбдївши добре и напивши ся меду можна заспївати.

Хто ся женить з молодою,
А до того естъ заздроснїй,
Доведено естъ правдою,
Же ся стане ей незноснїй.

Покенъ заздрость, будь терпливїй,
Могу тобї заручити:
Будешъ жити вїкъ щасливїй
И добре ся поводити.

Молодицї любї, гожи,
Пбддайте ся божой волї:
Якъ пїдете в старї ложи,
Буде добра для васъ долї.

Рогачъ. Жебы бувъ такъ менї хто передомъ заспївавъ, нїмъ я оженив ся, був бимъ знавъ що дїяти... (То повївши мїшовъ з хати).

Виступъ 10.

Аннуса. Прошу васъ, пане воякъ, повїдajte менї, вїдки і то всїо знаете, що ся ту в хатї дїяло?

Жовн. А видите вы онъ оконце? Оно менї всїо повїло. ть вы мене высукали з хати, доцї раптовне люнувъ. Дивлю

ся — піддаше. Тамъ скривши ся спостерѣъ емъ оконце, а такъ всіо видѣвемъ, що ся в хатѣ дѣяло.

Анну. Самашь ся врадила! Дайте поки¹⁾, мовчіте, не будете того жаловати.

Бо мовчанка не пушитъ,
Головоньки не сушитъ.

Виступъ 11.

Рогачъ (входить з двора). Якъ з вечера дощъ раптомъ бувъ пблєвъ, такъ теперъ ладно на дворѣ.

Жов. Кому в дорогу, тому часъ. Привернув-емъ вамъ згоду, третого чорта з хати вигнавъ, котрій певне до васъ не загляне... Кдлко разъ буду ити по мою плату до Львова, завше вступлю до васъ. Сподѣваю ся, же мене пріймете. (Бере тлумачокъ). А теперъ иду до тутейшого вѣта замельдувати ся. Зоставайте здорови, пане господару, и вы, панѣ господинѣ!

Рогачъ и Аннуся (обоє разомъ) Просимо за каждымъ разомъ насъ вѣдвѣдати! Щасливои дороги!

Жовнярь (виходит и спѣває):

Чи на селѣ чи то в мѣстѣ
Не вѣръ нѣгди ты невѣстѣ,
Бо та хитрій розумъ має,
Сто разъ на день ошукає.

¹⁾ В підгірськїм диялектї так вимовляеть ся „покій“.

Знадоби для пізнання угорско-руських говорів.

Подав Іван Верхратский.

Невеликий обшар північно-східної Угорщини заселений Русинами в числі до пів мільона представляє з язикового погляду багато подробиць гідних уваги. Що до одмін говорів єсть на Русі угорській така різнородність, як в жадній другій часті країни заселеної українсько-руським народом. В сфері звучні находимо тут явище, яке в подібній мірі стрічає ся ще на Полісю і в Радомичіві, в губернії Київській: єсть се іменно стіснене первісного о на у, ѓ (мов би уі або німецьке ü) а подекуди як і загально в укр.-руск. на і, первісне вол звучить як до околиці в ул, в ѓл (вуіл), віл — первісне е стісняє ся знов як до околиць на ю, ѓ (майже як юі) і на і на пр. старосл. тетѣка звучить в ріжних околицях: тютка, тѣтка, тѣтка, старосл. вѣлъ звучить: вюѣ, вѣѣ, віѣ. Місцеві говори околиць, де стрічає ся у, ѓ, ю, ѣ в згаданих случаях, представляють нам давні фази, які колись відбували ся при перезвукованю голосівок о і е в і скрізь в українсько-руським язичі.

В многих случаях виступає нераз місто е звук посередний межі е і и (е) пр. хлопецъ, отецъ, майе, звѣдуѣ, ѣдѣн, тепѣрь. — Грубе ѣ стрічає ся у переважної часті говорів угорско-руських понайбільше там, де оно є у старословенщині пр. мы, бых, бѣстрый, сокѣра, хѣжа, загѣбѣль; — середне и одвічає понайбільше старословенському и пр. бѣти esse, бѣвати habitare, бѣти recutere; подекуди (іменно в назвці) виступає і побіч и пр. і побіч и = et, іншакый побіч іншакый etc. Тоті ріжниці звука и не виступають всюди рівно різко, а у гірняків на пограничю Гуцульщини ѣ уступає середньому и, або навіть, як і в нарічю гуцульським, в частиці кѣ звукови і: вѣтегнути, вѣбрати.

Подекуди находимо шт (зиговор стародавний, мов у старословенщині) місто теперішнього щ и пр.: блоштѣця місто блошця,

або місто теперішнього ч, старорусского щ пр. бішти м. бічи староруск. біщи, старосл. було би *бѣшти. Часто бачимо м'які накінчики глаголів в 3 лиці поодинокого і мноного числа теперішнього часу пр. іграють, іграють, держать, держать. М'яке р дуже розповсюдене (теперь, вбрь, церьков, косарь) і не раз випрає тверде пр. ряховати м. раховати, шпаціровать м. спаціровать, тряпом м. трапом. Шиплячі в дуже многих околицях в разговорі м'ячать ся пр. хбчу, сокачка, плекачка, щюка, щючка, пуцяти, віжю побіч віжу. Середне л уживає ся понайбільше місто твердого л; дж виступає місцево замість звичайно уживаного ж н. пр. чюджий м. чужий старосл. чождь.

Применник „від“ = старосл. отъ уживає ся лише у верховинцях. Звичайна форма угроруска єсть од, уд, рідше вуд, выд.

Старосл. чьто понайбільше звучить што.

Наголос оказує також деякі примітні рїзницї так приміром пот. рлг. суцників: зьвїздѣ, блохѣ; волокнѣ, колесѣ; — числівники: пятѣро, двадцятѣро. — 3. лице єд. і мн. числа глаголів IV. кл. говорять, говорять, будить, будить і пр. Незвичайний в декотрих сторонах акцент в приложнику: великій, велика, великѣ, рівнож і в причасниках; надятый, -ѣ, -ѣе, умерлий, -ѣ, -ѣе.

Що до флексій говори угорско-руски оказують декотрі дуже примітні форми, приміром: воўци; робўтникум, робўтником, робўтником, вблум, вблїм, вблїм; сѣлых, катуных; грбшох, крайох, лысох; вблми, курьмі; з горшки, пуд ворбты, с персты; зимѣ, лыты (loc. sing.); — дваѣ, триѣ, обаѣ; двбми, трбми, обьдвоми, чотырми (штїрми).

Слїди давного аориста бачимо в формі бых, котра в сполудї в II причасником минувшого часу дїйного стану виражає спосіб условний або желяний пр.: якбих видїў, тббых озмїў; кббых встаў; любїў бых тя; ще бых ем повїў; йїла бых; обьх знїли; тббых не мали. — Аористом мов скостенїлим єсть і льокальна форма повїх (повїх від повести), котра уживає ся не лише в першїм лицї, але також в другім і третім лицї мужеского рода єдиничного числа 1. я повїх, 2. ти повїх 3. вбн повїх місто минувшика: я, ти, вїн повїв; форми же для женського і середнього рода суть вже загально теперь уживанї: я, ты, онѣ повелѣ, я, ты, онб повелб.

Прислївники добрї, зльї, чўднї (в старосл. доврѣ, злѣ, чождьсѣмѣ) уживають ся в многих околицях.

Примітно, що в 1. л. єдиничного і в 3. лицї мноного числа глаголів I. 7, V. 1, V. 4 і VI. кл. дуже часто терпить ся роззїв пр. знїу, знїуть. глядѣу, глядѣуть, бьвѣу, бьвѣуть.

імáу, імáуть, спознава́у, спознава́уть, зба́у, зба́уть, да́у, да́уть; одвіту́у, одвіту́уть, чюдóу ся, чюдóуть ся, газдóу, газдóуть, бесідóу, бесідóуть. В 3. лиці ч. єд. часу теперішнього глаголів V. 1 кл. випадає часто голосівка теперішнікова: звідать, пóрскать, б́ывать, повідать, гóйкать. (У говорах угорсько-руських з акцентом рухливим рідко се буває також в 1. і 2. лиці єд. і мног. числа: співам, співаш, співа́ме, співа́те).

Що до пнетвору згадати тут належить про наростки аш, ош, уш, пр. косáш мад. kaszás (= косар), вартáш (= вартівник) мясáрош мад. mészáros*) (= мясар, різник), вербу́нкош (що вербує) Werber, лахманюш lumpiger Kerl; про сущники на ів як берів, бірів (biró) гордів (hordó), на ук пр. ястрябу́к, на жк пр. вітрик на ава пр. прóщава, глаголи на оніти пр. лопонь́ти, деренконь́ти, рапонь́ти і пр.

Степеноване виражає ся часто через приставленє частиці май пр. май лю́тый = лю́тійший; май лю́тій ший = найлю́тійший. До степенюваня служить також присловник твёрдо пр. твёрдо худóбный = дуже бідний.

Що до глаголів зложених з праіменником дуже примітне у, що заступає ви пр. ўметати = виметати; ўладити = виладити; ўшукати = вишукати, як се по часті буває і в говорі бойківскім.

Словолад угорсько-руських говорів ука́зує декотрі особливі приміти, з котрих лише тут декотрі наведемо важнійші. І так уживає ся dat. ми, ти, собі, му, при сущниках для означеня приналежности пр. говоріть жонá ми = каже моя жена; я і сын ми = я і син мій; ци дóма ти газдá? = чи дома твій господар? — пушóу з вітцьом собі = пішов з своїм отцем; кáже стрій му = каже стрій вго; відьів му жонóу = відів вго жону. — При глаголах середних кладе ся заіменник ся пр. в таких случаях: скýсне ся молоко́ = скисне молоко, похворіли ся = похворіли. — Заіменник котрій (qui, welcher) уживає ся в угорсько-рускім частійше, як в иньших українсько-руських говорах пр. чьоловік, котрій частіть до цёрькви, Бóгу при́мний; се́інь, котро́му не далі хлѣба, пушóу дáле. — Так зване praesens historicum (теперішник повіствуючий) уживає ся в розказах дуже часто, через що стиль набирає незвичайної жи-

*) Гідне увагы, що я слово „мясарушка“ (= різничка, Fleischerin) чув межє людом в околиці Совеял.

вості в оповіданю: прійде ід ньому; вбъме єдного коня; одповість йім; ведє царь мнѣго вѣйска; ізвѣдаты отіць; позбѣрать дванадцять кадѣ злѣта і пр. Місто немѣ говорять: не є або нѣт пр. не є куратѣра дѣма? місто немѣ куратѣра etc. — нѣт у нас вѣже льїсѣв такѣх, як былѣ — нема у нас etc. Вираженя „єсть“ або „є у мене, тебе, него, нас, вас, них“ на угорскій Русї рідше уживають ся, частїйше кажуть: мѣу, (маю) мѣв ш, мѣв (майн), мѣв ме, мѣв те, мѣуть. То само пр. місто: „у коня шерсть бѣла“ говорять звичайно: кінь мѣв шерсть бѣлу. — Примітні суть також прислівники: дѣку с, дѣрав, дѣмак — або сполучники: пѣкля, дѣкля, дѣтля, пѣкаль, дѣгаль, кой, кедь, ож, обѣ і др.

Много слів щироруских затрачених вже в вньших областях нашої отчини уцїлило на Русї угорскій, тож словнѣ угорско-руска не в однім зглядї повинна обогатити словню літературного українско-русского язика. З другої знов сторони годї заперечити і посторонних впливів на говори угорско-рускі. Впливи нїмеччини слїдні в угорско-рускім не лише в декотрих виразах перенятих, але також подекуди і в словоладї як пр.: с косѣу косіти, із ножѣм крѣяти, прїйшѣу ід єдної воды, указѣу єднѣ капѣсту, збѣстѣу лежѣти, вїдѣїу итї єдного шѣстра і пр. Найсильнїйше однакож відбивав ся вплив малярщини на словню угорско-русского язика. Коли Мадяри богато слів безпосередно або посередно переняли від Славян (пр. galamb = голуб, старосл. голѣвъ; haraszt = хворост; korcsma = корчма; sapka, sipka = шапка; mocsar = мочар; pecsenye = печеня; kasza = коса; szita = сито; potroh = потрух, патроха; haluska = галушка cf. галка; dajka = дойка (т. є. мамка нїм. Amme); asztal = стіл; zálog = залог (ѣант); deszka = дошка; kása = каша; vidro = видра; varags = ворож, заворожене; szalma = солома; kalács = колач; moly = міль; ganaj = гнїй; kulimáz = коломасть, коломазь; patkóvas = підкова; kovács = ковач, коваль; strázsа = сторожа, страж; puska = пушка; bolha = блоха; závár = завора; zatony = затонь (звичайно plur. затони = лавицї піскові, загрузна відміль; raplan = староруск. рѣполома; iga = старосл. иго; járom = ярѣм, ярмѣ; kalász = колос; gera = рѣпа; piztráng = пѣструг польск. pstrąg; kondor = кудрий, кудравий, кудерявий зр. старосл. кждрѣвъ; kopja = копє, копя; kopács = копач; szerda = середа; lapu = лопух; szomszéd = сусѣд старосл. сѣсѣдъ; csudar = чудар; pénz = пѣнязи (гроши); ablak = облок, оболѣк (т. є. вїкно); báj = бай (рїч наворожена, поворожене, ворожене); burgján = бурян; kolbász = ковбаса; káposzta = капуста; kánya = каня; kard = корд;

кома = кум; medve = мѣдвѣдь; borozda, barázda = борозда; beszéd = бесѣда; rak = рал; szilva = слива; gomba = губа, гриб. старосл. гѣба; bab = бѣб; bába = баба (що відбирає дитину; verb. báбити = за бабу бути); babona = бобона, забобон; palinka = паленка; ragpa = перина; pásztor = пастир; patak = потік; pesztonka = пестунка; naszád = старосл. носадъ et насадъ також староруск. cf. Слово о плъкоу Игорѣвѣ. Тю лѣлѣалъ юси на сѣбѣ Святослави носадъ до плъкоу Кобакѣва; pázsit пажить і др.), то також і Славяни не одно слово взяли з мадярського. У Русинів угорських находимо досить споре число слів захоплених з мадярщини.

Що більше, декотрі мадярські слова уживають ся навіть в многих околицях Галичини, іменно межі людом гірским, яко сумежним з Угорщиною, і то як руским так і польским. Приміром слово газда мадярске gazda, гадівство мад. gazdaság, гадувати gazdalkodik, нагадувати = з гадівства приобріти, придбати; — хосѣн мад. haszon, хісновати мад. használ уживають ся в многих околицях Галичини, а і надто подекуди ввійшли ті вирази навіть в язык літературний галицьких Русинів. Між татрівськими „гуралами“ також почути не одно слово походження мадарського пр. juhas = мад. juhasz, bogar = мад. bogár і др.

Слова мадярські, що ввійшли в словню угорско-руського люда, або впрост взяті з мадярського, при чім імена прибирають рускі форми склоненя а глаголи спрягавя пр. фѣйса = мад. fejsze, — се слово витісняє що раз більше властивий руский вираз сокира; вáрош = мад. város (місто, гóрод); варошанін = мад. városi (міщанин, горожанин); дáраб, дарáбчик = мад. darab (кусник); вадáска = мад. vadászat (польованє); боўт = мад. bolt (склеп); гоўтувати, гайтувати = мад. hajt (гонити); ендиговати мад. enged (попустити; пільжити; поблажати; призволити; ментувати = мад. megment (слобонити); фарадловати = мад. fárad (утомити; старати ся; трудити ся); фоўтувати = мад. fojt (душити); розканчати = розпяти cf. magy. kapcsol (зв'язати, сп'яти, зп'яти, замкнути) — або змадярчені вирази словянські знов переймають ся Русинами в новій, змадярченій вже формі, так на пр. *сто перина говорять часто пáрна після мад. párna deminut. páрочка; місто юноша (старосл. юноша) інош magy. inas; різник лясар) зове ся мясáрош мад. mészáros: столяр — остóлош мад. asztalos; петруг — пістрані мад. pisztráng (в старосл. було і *пъстржгъ); счастье — серѣньча мад. szerencse (старосл. рашта).

Цікава річ, як угорско-руський люд змінює малярські вирази на свій лад. Розповсюднені суцники на *ів* (ов, ув), котрі від-одвічають суцникам малярским на *о* пр. горд*о*в genit. горд*о*ва = мад. *hordó* (бочка); бер*о*в (бир*у*в, бир*о*в, бір*о*в) genit. бер*о*ва = мад. *bíró* (судья, війт); чік*о*в genit. чік*о*ва = мад. *csikó* (лоша, лошук); чіковік = лошучок: саб*о*в genit. саб*о*ва = мад. *szabó* (кравець); керекярт*о*в genit. керекяртова = мад. *kerékgyártó* (колесар, колар, колодїй); кап*о*в genit. кап*о*ва = мад. *koró* (пес гончий, гончук, гончак); чум*о*в genit. чум*о*ва = мад. *csomó* (пакет, узлик); гінт*о*в genit. гінт*о*ва = мад. *hintó* (повозка). Подібно змінюють ся також вирази малярські закінчені на *о* пр. ешерн*о*вка, ешерн*о*вка = мад. *esernyő* (віддожджник); наперн*о*вка = мад. *napregnyő* (відсонічник). Однакож мад. *bendő* = жолудок, потрух) перетворюють в рускім на бенд*ю*г.

Українско-руський варід взагалі позбавлений тепер трохи не зовсім висших верств; на Угорщині тепер по руски говорить лише сама пріщава. Коли варід наш втерав самостійність і наслідком сумних подій історичних і суспільних що раз більше тратив висші верстви, котрі винародовлялись і покидали язык рідний, коли що раз більше підтывало ся житє народне в ширшім зміслі того слова, то ті смутні відносини мусїли відбити ся також і в українско-рускім язвці: для вираженя понатій і відносин житя публичного і державного що раз більше позичано у сусідів. А також чуже-земні назви на різні здобутки і устроєня культури українско-руський варід посередно переймав з языків тих народів, з котрими его спрягла доля і які успїли жити ширшим житєм народним та розвинути ширше і многостороннійше питоменну суспільність. Подібне бачимо і на Угорщині. Тож зве ся пр. аптека (польск. *apтека* по українско-руски властиво: ліковня) в угорско-рускім патіка мад. *patika*; каварня (польск. *kawiarnia*) в угорско-рускім кавейгáz мад. *kávéház*; барбір (бритвар, голяр польск. *golarz, balwierz*) в угорско-рускім барбір мад. *borbély*; квартира в угорско-рускім квартіль мад. *kvártely*; бесіда в угорско-рускім касин*о*в genit. касин*о*ва мад. *kaszinó*. лазарет, лічня в угорско-руск. кургáz мад. *kórház* і пр. Тож названя ремісників і орудій ремісничих в самій більшій часті малярські або німецкі.

В місцевостях, де Руснаки живуть спорадично межи Малярями, язык перших, ниоді переповнений малярскими виразами, представляє невідрадну сумішку языкову, в котрій нераз лише накінчики в склонуєнях і спряганях рускі, самі же слова малярські. В тих то околицях „ієслиззуть Руснаки межи Малярями“, як замічає сам люд

угорско-русский. Руснаки, що живуть межн Словаками, багато слів а инодї і форм переняли з словацкого. На послїдку словня угорско-русского люду містить в собі також вирази взятї з румунского, посередно також з латинского, французского і других язиків. Все-ж таки язик ядра руского населеня в Угорщинї в основї українско-рускай, а хоть тут і там оказує примішки посторонних впливів — передовсім малярского і словацкого — предї має в своїх говорах багато цїнного материялу як для дослідника руского язика, так і загалом для фїльольога.

Угорско-русский писатель Евмен Сабів (гл. Христоматїя церковно-славянскихъ и угро-русскихъ литературныхъ памятниковъ. Составилъ Евменій Сабовъ. Въ Унгварѣ, 1893.) дїлить угорско-рускі говори головно на: 1) нарѣчіе Лишаковъ 2) нарѣчіе Лемаковъ 3) нарѣчіе Верховинцевъ 4) нарѣчіе Земплинскихъ и Шарышскихъ русскихъ 5) нарѣчіе Бачванскихъ русскихъ і 6) нарѣчіе Земплинскихъ словаковъ.

Я основуючись на зібраних мною знадобах угорско-русскихъ говорів (збирав я лише в декотрих околицях, де по Е. Сабову говорять нарїчями 1. 2. 3. 4. — нарїчя бачванскихъ Руснаків і „земплинскихъ Словаків“, котрих радше випадає назвати Руснаками з язиком сильно зміненим впливом словачини, я не мав нагоди слїдити на місцї) дїлю в загалї угорско-рускі говори, яко приваєжнї до червоно-русского нарїчя українско-русского язика на говори 1) билаків і говори 2) булаків. Говори билаків сусїдних галицко-русским Лемкам визначають ся тим, що у них, так як у галицких Лемків, нема движимого наголосу: акцент паде подобно, як у польскім, все на передпослїдний склад в виразах дву- або більше складних пр. гора, молбоко, брел лѣтит. Бесїда тих угорских Русинів єсть властиво лише одмінюю говора лемківского (як се доказують знадоба зібранї мною в Шарышскїй столицї). То властивї Лемакы. Однакож руский люд на Угорщинї в околицях, де уживають лише, лиш, прозиває „Лемаками“ і других, Руснаків, що дальше на сїд висуненї, безпосередно з Лишаками сусїдують і уживають в своїй бесїдї частицї лем. Бесїда тих то „Лемаків“, котрі і від Лемаків властивих, сусїдних галицким Лемкам, відрїзняють ся, окрім иньших примїт, движимим акцентом, стоїть подальше від говора властивих Лемаків а далеко більше близять ся до говора Лишаків, від котрого вї годї віддїлити лише на підставї уживаного слівця лем. Приклад оповідань „Лемаків“ з Страбичева, Малого Лугу, Горондї, Зарїчя, Греблї, Нового Давидкова, Дувковицї і оповідань „Лишаків“ н. пр. з Ільницї, Влґова,

Вишнього Шарду показують, що різкої границі межі тими говорами нема. Не можна при тім заперечити, що угорско-руський люд взагалі тільки різнить: „Лишаки“ і „Лемаки“. Та до „Лишаків“ зачислити-б і Верховинців, котрі уживають слова „лиш“, „лише“, про того і тих угорських Руснаків, що граничать з Бойками і Гуцулами. Оттак бачимо, що людова термінологія тут досить хитка і недокладна (те, правда, можна би також сказати, що до поіменованя людowego „билаки“ „булаки“). Та таки задержуємо ті назви, бо вони уживані в устах люду а по части ввійшли вже і у книжки. Що до говора „Верховинців“ треба тут буде по моїй думці розрізнити дві одміни: одну, котра становить перехід до говора бойківського і взагалі єсть лишень місцевою одміною говора Бойків — і другу на пограничю угорських Русинів з Гуцулами, котра становить одміну говора гуцульського; звідти пр. форми: челядінський, півський, дес-коліс, сес, сесá, судá, хóде, нóсе, вібрати і пр. розуміє ся, се лише кажу що до язика, бо на Угорщині назви „Бойка“ і „Гуцула“ зовсім не уживають ся для поіменованя тамошних Руснаків.

Що до перезвуку первістного о в у, ѓ, і а первістного е в ю, љ, і — то, по моїй думці, не випадає брати тих прояв яко головних признак для відріжнюваня говорів тому, що вноді в тім самім селі стрічають ся форми з у і ѓ або і пр. пудльий або пѓдльий чи підльий; розбўйник побіч розбѓйник або розбїйник, а навіть пудкѓвка, Пузнякѓвці місто сподіваних форм: пудкўвка, Пузнякўвці; то само форми з ю, љ або і: тўтка побіч тїтка або тьїтка; пїшѓў з ўдси або з вўдси, вѓдси і пр. Однакож мимо такої міни в перезвукуюваню згаданих голосівок таки певні роди (стадії) перезвукую в певних околицях частійше і загальнійше. І так пр. в Ясеню, Окні, Рагові, Квасах, Розсішках (по части) і, як мене запевнювано, також в Трибушанах, Кобилецкій Полянї, Косівській Полянї й ин. говорять: від, піп, стіл, кіл, тьїтка, приньїс. — Кѓнь, пѓп, стѓл, мѓст, Бѓг, тїтка, приньїс говорять на захід від Густа дальше на Угоческу столицю, в части Марамарощини в напрямі до Білки на Боршові, в полудневій части Бережскої столиці до Мукачева [В самім Густі я чув: кунь, студ, пуд; в Розсішках по части і (від, під) по части у (гуд)]. В иньших частинах Марамарощини, Бережскої і Унгарскої (Ужгородскої) столиці говорять: кунь, пуп, тьїтка, привюс. Точнійше означене — о скілько се можливе — областних границь певних родів (стадій) перезвученя голосівок о і е потребує ще докладнійшого наміченя.

Прояв перезвукованя первісного о і е в і відбував ся поволі у голосівки о через у, уі в і, у голосівки е через ю, юі, в і у всіх наріччя українсько-руського язика. Аналогію бачимо в перезвукованю голосівки о в ѓ в чеськім язичі. По спостереженням Др-а І. Gebauer-а в староческих памятниках до 1 столітя XIV. виключно подібують ся форми з довгим о пр. boh, dol; пізнійше виступають форми з оо як buoh, duol а на їх місце на останку що раз частійше проявляють ся форми в новочесній тепер уживані: böh, döl. Отож з böh, booh повстали по чераї buoh, böh. Подібно мала ся річ з перезвуком о в і в язичі українсько-руским. В староруских памятниках вже від XIV. столітя стрічають ся форми як: рѣкъ, вѣспа, грѣмъ, кѣнь, покѣль, кожьюма, нюма, юй, сюй і пр. Отож з форми стѣл — стоол повстали стуол (стуел, стуіл) стул, стѣл, стіл; з форми лед (льод), люод, люд, люід (лїд), лїд. Оттак форми в котрих первісне о стїсняє ся в у, уі, а е в ю, ѓ стрічані в говорах угорсько-руських являють ся слїдами перетворби голосівок о та е на і, яка в минувших періодах розвитку нашого язика загально відбувала ся, а в декотрих місцевостях нашої отчини не дійшла до і, тільки спинила ся у голосівки о на у, ѓ, у голосівки е на ю, ѓ. Як згадано, не лишень в Угорщині, але також в Поліску і Радомисчині стрічав я подібні прояви переходів перезвукових первісного о і е. Примітимо ще до того, що декотрі форми стїсненя з голосівкою у або ю подібують ся тут і там поодинокі і в східній Галичині пр. збуї, пюрце — трохи численнійше межі Лемками пр. вувця, куната, (кумната), пуўтора, тютка, мюд, люд, грюб, пюк, люг, тюк, мюў а навіть (льокально) змюрз місто змерз і пр.

Що до форм бїти, я быў, былá, былó запримічу, що по крайній мірі ті селяни, з котрими я стикав ся, понайбільше говорили м. По переважній частині угорські Русини належать до билаків. Верховинці — то переважно булаки. Иноді оповідач міняв форми быў і буў, бѣў, що я і одмітив кладучи одну із тих форм в скобках побіч другої. Також і вираз што навіть у того самого селянина звучав иноді також що або навіть шо.

Понеже місцева різнородність руских говорів на Угорщині превелика, а все-ж таки ще нема матеріалів язикових з різних околиць в достаточній скількості, на разі ближше не розділяєм говорів. На тепер обмежаємо ся лише на поданю декотрих важнійших язикових приміт угорських Руснаків і приведеню прикладів бесіди угорсько-руського люду з різних околиць.

Подані тут мною знадоби обнимають записки, які починив я при кінці липня і в серпні 1897. р. досліджуючи по часті говори Верховинців, Лемаків східних і декотрих Лишаків, про тото говори з наголосом дивжимим. Понайбільше подорожував я пішки від села до села, по часті також до місцевостей віддаленіших відбував путь желізницю або возом. Я навістив слідуючі місцевости в такім порядку, як ту прописано: 1. Ясене вижне 2. Ясене нижне 3. Кваси 4. Окно-Рагів 5. Бочко-Рагів 6. Малий Луг 7. Бичків 8. Росушен 9. Густ 10. Великий Сивлюш 11. Луково 12. Горонда 13. Клячаново 14. Страбичів 15. Лучки великі 16. Новое Давидково 17. Пузняківці 18. Дунковиця 19. Кивяждь 20. Зарічя 21. Лагово 22. Великий Раковець 23. Імстичево 24. Білка 25. Ільниця 26. Иршава 27. Дубрówka 28. Гребля 29. Вишний Шард 30. Копаня велика. Окрім того записав я також принагідно декотрі прояви язикові в иньших околиць.

Досліди язикові роблені мною р. 1897. в Шаритській столиці себ то в країні властивих Лемаків, у котрих бесіда немає дивжимого акценту, так як у наших Лемків, і єсть лише одміною говора лемківського, подам пізнійше.

Ві Львові 10. вересня 1898.

Обясненя скороченій: Бі. = Білка (Bilke). — Бч. = Бичків (Nagy-Bocskó). — Вл. або Лаг. = Влагово або Лагово (Ölyvös). — ВР. = Великий Раковець (Nagy-Rákócz). — ВС. = Великий Сивлюш (Nagy-Szóllös). — ВШ. = Вишний Шард (Felső-Sárad). — Г. = Густ (Huszt). — Гр. = Гребля (Felső-Karaszló). — Г. = Горонда (Gorond). — Ду. = Дубрówka (Cserhalom). — Д. = Дунковиця (Nyires falva). — З. = Зарічя (Alsó Karaszló). — І. = Ільниця (Iloncza). — Ім. = Імстичево (Misticze). — Ир. = Иршава (Irosva), — К. = Кивяждь (Kivяжда, Kövesd) — Кв. = Кваси (Borkut). — Кл. = Клячаново (Klacsanó). — Коп. Копаня велика (Veresmart). — Л. = Луково (Lukova). — Лаг. або Вл. = Лагово або Влагово. — Ль. = Лучки великі (Nagy-Lucska). — МЛ. = Малий Луг (Kis Lonka). — НД. = Новое Давидково (Uj-Davidháza). — О. = Окно-Рагів (Akna-Rahó). — Пу. = Пузнякувці (Puznyakfalva). — Р. = Бочко-Рагів (Bocskó-Rahó). — Рос. = Росушки (Росішки, Roszuka). — Стр. = Страбичів (Sztrabicsó). — Я. = Ясене вижне (Felső-Körösmező). — Ян. = Ясене нижне (Alsó-Körösmező).

Бер. = Бережска столиця — Земп. = Земплиньска стол. — Мар. = Марамарошска столиця. — к. Сиг. = коло Сигота.

По рішеню фільологічної секції в тій праці задержано граматичну термінологію автора. *Пр. ред.*

ГОВОРИ З НАГОЛОСОМ ДВИЖИМИМ.

А. ГРАМАТИКА.

І. До звучні (Lautlehre).

Голосівочня (Vocalismus).

і.

і (з о, е або ъ).

Місто загально у нас в руській уживаного і, що повстало з первісного о або е, чути понайбільше на Угорщині давніші форми, в котрих о стісняє ся на у або (в порівнянню новіші вже) форми, в яких у переходить на ѓ (звучить майже як уі або німецьке ü); первісне е переходить в декотрих околицях на ю, в других на голосівку до ѓ зближену, котру тут хочем означити через ŷ. В місцевостях, що граничать з Бойками і Гуцулами, чути і пр.: гід, вівця і віця, кінь, д́аріти, прывіс, прывіт, при ній. Спорадично проявляє ся иноді ы місто первісного о пр. видти = відти. (Стіснене о в ы буває в декотрих місцевостях західних Лемаків). — Старословенському ꙗ одвічає понайбільше і так як і у відповідних говорах українсько-руського язика: д́ило, т́исній, л́ито, м́ра, в́ра, співа́ти.

а) Сяѓут МЛ. genit. Сяѓота, Sziget. — гад́у́вство МЛ. гад́івство, господарство. — бу́б МЛ. біб, faba. — ла́стувка Schwalbe, hirundo. — со́к genit. соку, Saft, гал. сік et сок. — бу́жде́рево НД. = біжде́рево, Artemisia campestris. — по́ку́рний (коло Густа) покі́рний. — п́удльй Г. підлий. — хвост МЛ. хвіст. — ву́рь genit. воря́ МЛ. Hengst psl. оръ, ŷech. оѣ*). — збу́же МЛ. збіже. — Угру́в genit. plur. der Ungarn.

б) Бо́г ВС. genit. Бора. — во́л ВС. — ла́сто́лка і ла́сто́вка ВС. — го́д ВС. genit. года Jahr. — хво́ст Лв. — по́д-

*) По Мікльошичу слова ву́рь, во́рь, сві́р, бо́гар, во́гяр польск. ogier, булгарск. ажгър, сербск. ажгър належить віднести до турецького ажгер.

скочить ВС. = підскочить. — глѡг genit. глѡга і глѡгу Weissdorn, crataegus. — вѡвця Л. ВР. Г. — тхѡрь Л. genit. тхоря. — дрѡзд Г. genit. дрозда. — кѡнь Г. ВР. НД. — рыболѡв Лв. Д. Seeschwalbe, Sterna. — домѡв Лв. nach Hause. — кѡстка Лв. кістка. — мышолѡв З. Buteo, Mausebussard. — вѡрь genit. воря ВР. Ир. Hengst. — бѡлший.

γ) сіль Я. дїйнице Я. дрівѡ Я. ніч Я. надїбний Я. вірь genit. воря О. поліжкїне О. вікнѡ О. Я. плотівник Я. кїнь Я. бїлший Я. гїд Р. мїй (мѡй) Стр. кїнь (кѡнь) Стр.

α) люд, мюд місто льїд, мїд однакож в Стр. Г. мед, лед. печунка Г. Leber (часто в plur печункї). печень herag. — тютка (Велика Руна) = тета, тїтка psl. тѣта, тѣтѣка amita. — при нюї; кяже юї; в нюм.

В причасниках минушого часу дїйного стану II, для мужеского рода I кл. глаголів (безнаросткові пнї) як: вюї, мюї, плюї; нюс, вюз, грюб; рюк, тюк, влює, цюк; люг, бюг.

β) веретїлница Г. Blindschleiche, Anguis fragilis. — чїлка Бі. Schopf psl. чѣлка. — кїтка Г. Лв. м. тїтка amita. — допїк Лв. = допїк. — ўплїў собі кѡш Д. = виплїв собі кїш. — у нїм Лв. = у нїм. — сивїй Лв. = сивїй.

γ) ястріб Я. льїд Я. мїд Я. бжельїд Я. тьїтка ВР. у нїм Л. йїй О. прїныс Я. прївїз О. завїў (завїў Стр.) поньсѣ (понїс) Стр.

Стїснене голосївкї е в складї ере з рѣ.

бѣрїг (berig) НД. genit. берега psl. бѣгъ гїра. — на пѣрїд psl. на прѣдъ.

о стїсняє ся в у або ѡ.

бруст Г. genit. бросту = гал. брость, genit. брости і брост, genit. бросту junger Ausschlag der Bäume. — пѡсхнути Лв. пѡсохнути; дѣрева пѡсхлї = пѡсхлї (коло Львова однакож: усхлї, пїсхлї). — прѡстрѣ Д. м. прѡстрѣ. — бѡжий К. = божий; бѡжа олѣнка Sonnenkäfer, Coccinella septempunctata. — свѡйськїй ВР. свойскїй. свѡйськї вадь хыжнї зяяцї = Kaninchen. зяяць свѡйськїй Бі. Lepus cuniculus. — пѡзрїти Д. позрїти psl. пѡзрїти spectare. — дѡзрїти (дїарїти) Бі. дозрїти, psl. дѡзрїти observare, contemplari. „кяжеме: хоть дѡзрїти, хоть дѡсмѡтрїти“. — вѡблїй Ир. облїй. вѡбле дерево ukr. виблїй, walzenförmig. psl. ѡкль rotundus. прѡзвїще Ир. прозвїще. — подорѡжнїк Я. Wegerich, Plantago. — крѡткїй ВП. кроткий, ruhig, sanft, mild, bescheiden. psl. крѡтѣкь mansuetus, lenis, modestus.

о не стісняє ся.

смѣтость Пу. Trauer. — неѣкостъ Льв. в значіню Unwissenheit. — мѣлостъ О. eigtl. Kleinheit. з мѣлости = seit Kindesjahren.

е не стісняє ся в ю (ѣ, і)

пѣленка НД. Б. = горівка, Branntwein, у Лемк. галицк. палюнка; в Льв. говорено мені: „даѣде кажуть: палѣонка“, пѣленочька З. deminut. — понѣбля ВП. Gaumen у Лемків: понѣбля = понѣбе, піднѣба, піднебєнє.

Вторична творба (secundäre Bildung) голосівки у, причім в заникає, а у остає в назвуді: уш ВС. psl. вѣшь — або в назвучнє не відпадає: вуш plur. вуші Г. Льв., в Д. nom. sing. вош, пом. plur. в уші.

Вторична творба ѣ при чім л (= ѣ або в) заникає в середозвуді. пѣняк ВР. м. повняк, поѣняк Krug cf. huzul. пѣвниця Becher, Trinkgeschirr — cf. psl. пѣнь plenus, повний.

а або у місто і (= ѣ).

олаѣ Г. Кл. genit. олаю; олуѣ genit. олою (коло Сигота) м. гал. ольѣ, укр. ольѣ, гр. ελαιον psl. ѣлаѣ, ѣлаѣ, олаѣ.

а місто гал. і.

щатъ Льв. м. гал. щіть coll. Borsten.

е місто і (= ѣ).

нет Л. м. нѣт, nein.

і в назвуді удержує ся (дуже рідка приміта в южно-русских говорах і загалом в славянских бесѣдах).

іж Г. м. ѣж, psl. ѣж, Igel Erinaceus europaeus. „іж колячий є“. — іжѣн Льв. Männchen des Igels. — і по при ѣі в формах від глагола ѣісти. ѣі, іш, овѣн ѣіть, она ѣіть, мы імѣ, вы істѣ, онѣ ѣдѣтъ Г. дай волѣм істи (або ѣісти) НД.

ы, и, і.

Грубе ы в переважній часті угорско-русских говорів можна відрізнити вразно від середного и пр. быти (ВС. Л. Стр. і пр.) esse psl. быти, а бити percutere, psl. бити; забѣу піпу в хѣжи = забув люльку в хаті. — дѣня psl. дыми pero. — мы nos etc. По гортанних стоїть ы, так як в старословенским: сокъра,

тяжкѣй, погынути, хыжа, psl. сѣкыра, тажкый (зложена форма) погыкнѣти, хыжа. В місцевостях пограничних з Гуцулами примінення **вы** звучить як в Гуцульскім ві пр. вішітѣ Я. Ян. = вишите, вишивка. — віростут Ян. віскочут Ян. = віростуть, выскочать. — віторобити Ян. = вытеребити. — вірахувати Кв. віникаѣ з вікна О. = вигладає. — вітегнути О. вігнати О. Голосівку **ы** в других сполученях в тих місцевостях заступає середне **ж** пр. бик, диня, яины. — Взагалі угорско-руське **ы** у переважної частини говорів, хоть тверде, грубе і представляє инший звук, ніж **и** — таки понайбільше не звучить так грімею і низко гортанно, як у Лемків галицких. Грубе, гортанне **ы** (таке як у галицких Лемків) стрічає ся лише місцево в Марамароші (Рус Поляна, Рус Кирва, Русково, Велика Руна), де **ы** витискає понайбільше **и** пр. Господы помылуй, косыты, мыслыты, быты, метаты, настыгнути, колодыця, кустыый, піснычка, прыймыч і пр.*). Подекуди зближає ся **ы** в виговорі до протяжного **ѳ**. пр. мыло Стр. майже як мыло Seife; быѳ Д. майже як бѳѳ. Мабуть відбуває ся у тих околицях на Угорщині повільна переміна **ы** в формах глагола быти на **у** через **ѳ**, а то нераз виговор бѳѳѳ, а забѳѳ майже звучить, як галицке бѳув, а забѳув або по крайній мірі дуже до него близить ся. Сполучник **и** = et, то само назвучне **и** в виразах найчастійше звучить як **і**, подекуди також як середне **и**.

и в назвуці удержує ся :

іней Я. Ян. К. genit. інею Reif. — ікра ВС. Euter, gr. οὐδαρ; — ішакый НД. psl. инъ, инакъ alius.

и в назвуці одержує придих г.

гыкавий Bi. der stottert, stotternd; гыкавец Stotterer, Stammler.

о місто старословенского **ы**.

вѳйну I. psl. вѳинѳ дѳтучѳѳѳ, continuo; в ев. остромир. вѳинѳѳ (властиво повстало з кѳ инѳѳ = воину, войну = ведно semper, continuo); в пісни: Хлопцы вѳйну машерѳѳѳѳѳ, Машерѳѳѳѳѳ в день і в ночи.

*) Порівнай: Ueber die Mundart der Marmaroscher Ruthenen. Ein Beitrag zur ruthenischen Dialektologie. Von I. Werchratskij. Stanislaw. 1883. (Поданий там матеріял зібраний в одній лише місцевості).

и ослабляє ся на **ь**.

пóлеть **Г**. НД. *imperativus* (приказник, повельник) місто по-леті; подь **Стр.** (з по-види); пóдьме позирáти **Стр.** *gehen wir, um zu schauen*. — помóль ся = помолн ся. — моўч (моўчъ) = мовчи.

є місто **и**.

вовкé **О**. місто вовкі *nom. plur.* (місцево і рідко; вплив гуцульського говора) звичайно вóвцы (*psl.* вáльци).

е місто **и** (**i**).

фамéлія **Пу**. м. фамилия, *familia*.

є.

Старославянському **ю** одвічає **є**.

єдén, єднá, єднó **Г**. ВС. Лв. *psl.* єдинъ. однакож в МЛ. Кв. однн.

Мягке **є** місто звичайно в письмі уживаного **є**.

треба **Кв**. м. треба, потреба *es ist nöthig*, *psl.* трѣба юсть.

є (з **ь**) в *genitiv-i* удержує ся.

лéну **Г**. м. льну *psl.* льнъ, много лэну *viel Lein*. — лэва **Лв**. м. льва *psl.* львѣ (тому також лéвиця **ВШ**. *psl.* львица; лéвля **ВШ**. *psl.* лька).

а місто **у** нас уживаного **є** або **и**.

лédва **Пу**. м. лédве, ледві *kaum* *psl.* юдка староруск. одка.

а місто **и**.

звúдта, звúтта (Урмезово *Urmezó* в **Мар**.) м. звідти.

и місто **є** (звук посередний межи **є** а **и**: **є**).

гусíй, людíй **МЛ**. м. укр. гусей, людей. — пнь **м**. пень, *psl.* пнь. — мíтер **МЛ**. *Meter*. — косíць **м**. косець *Mäher, Weberknecht, Phalangium parietinum*. — яріць **Лв**. *Gerste*. хлóтиць. — отіць. — лінча **м**. лэнча *lens, Linse*.

о місто **є**.

тутóшній **Лэг**. і тúтошній в гал. тутешній. — жобрáк **Ту**. місто і побіч жебрáк.

а місто е.

відчапіти Я. = відчепити. відчапіт кліюку. — часно́к МЛ. м. чесно́к; часні́к ВС. але чесно́к Г. Д. Кв. — коча́рьга НД. = кочерга, Feuergrücke. — ласті́ти ся Г. м. лести́ти ся, пещла́щити ся. — да́-што Г. Г. = дещо. — нѣ́гда (нїгда) niemals, nie; нѣ́гда (нїгда) не віды́ў ем тако́ї птїцы З. — да́коли Г. Стр. а в Бі. дако́ли = гал. деколи, zuweilen, mitunter; однак в І. ВС; де́коли. — да́як Г. auf irgend eine Weise. — тра́ба Земпл. м. треба psl. трѣ́ка, трѣка.

я місто е (наросток -иє).

лі́стя м. листѣ psl. листви́є folia. — колбѣ́я psl. класнѣ́. — пі́ря Gefieder. — волбѣ́я. — ка́мїня Ль. — кру́мпленї́ня Ль. = нати́на барабо́ль або кру́мпльїв, Stengel sammt Blättern der Kartoffelpflanze. — звї́дана Ль. Frage, Nachfrage. — рѣ́зджа НД. psl. ро́жднїє в К. рі́ща. — ко́стя́ Вл. Knochen. — одѣ́нїя ВЦ. Kleidung, psl. одѣ́ннїє vestimentum. — паздѣ́ря ВЦ. Acheln, Abfälle des Hanfes oder Flachses psl. поздѣ́рнїє.

е (ослабляє ся на ъ) і відпадує.

бу́лш Г. м. бу́лше = бі́льше, бі́лш. — пѣ́внїж Ян. м. по́выже. — по́нїж м. пони́же psl. пони́же хатотѣ́рѣ, inferius. по́нїж Вішови. — у́ж (у́жъ) Пу. м. у́же, psl. о́ж҃є.

о.

о удержує ся в назвуді.

од МЛ. = від psl. отѣ́. — одруба́ти, одой́мити (одняти), одда́ти = відруба́ти, відой́мити (відняти), відда́ти. — овѣ́с genit. вувса́, вѣвса́, вївса́. — оре́л genit. вурла́, вѣрла́, вірла́, оре́ла. — одломі́в ся руг волбви́ Г. — она́ іде Вє. оні́ говоря́ть ВС. — оге́нь Г. Feuer.

назвучне о одержує прїдих в.

во́ряк Г. genit. воряка́, = Hengst, вѣ́рь, genit. воря́. — вѣ́сьмьї́ ВР. psl. осмѣ́ий octavus.

назвучне о одержує прїдих г.

горі́х О. = орі́х, Nuss, psl. ора́хъ, орѣ́хъ.

о не стїсняє ся.

спозна́ти Г. = гал. спізна́ти: не спозна́емѣ Ль. wїg erkennen nicht. — потѣ́м Г. гал. потѣ́м або по́тім (в Ні́жбірку на Поді́лю

галицкім однаковж: потѣм). — подѣбный Стр. м. подібний, „подѣбный до яструба“ в Лв. подѣбний similis; але подѣбный formosus, pulcher. подѣбна челядіна = красна жінка. — подошва З. = підошва, Sohle psl. подѣшва. — война Ду... гал. війна.

е місто загально-руського о.

червѣный Кв. Стр. м. червоний, psl. чрѣвънѣ et чрѣвънѣ. — дробѣнькый Г. м. галицко-руського дрібѣнький і дрібненький. — дуплѣ Лв. м. дуплѣ, Baumhöhle psl. доупленіє caverna, foramen in arbore. (форма „дуплѣ“ мабуть повстала з „дуплѣ“, що по тутешньому теперішньому говору звучало-б „дупля“; — дуплѣ форма старинна з „доупленіє“ наросток нѣ) — грозен З. gen. masc. м. грозно psl. грознѣ βοφρός, ινα.

е місто загально-руського о, старословенського ъ.

плетѣме, крѣкнѣме, хѣчѣме, вѣзимѣ, клѣпѣмѣ, кѣжѣме, берѣме, купѣмѣ, хоснѣмѣ, дамѣ чѣске і словацк. pleteme etc. старослов. плетѣмѣ etc. чѣск. dáme старослов. дамѣ в загально-руск. плетѣмо і плетѣмо побіч плетѣм... дамѣ.

а місто о.

лапѣх Кл. м. лопух, Klette, Lappa. — жѣлудь Стр. м. жѣлудь або жолудь čech. žalud Eichel. — кѣждый Д. Ду. м. кожний psl. кѣждо декуда в Гал. і на Укр. кожний lit. koźnas. „у кѣждѣ закутѣны, по єднѣ дѣтѣны“. — нагавѣць і Стр. м. і побіч нагавѣць, Hosen. — рыбѣлов К. З. м. риболив, Sterna, Seeschwalbe. — манастѣрь Пу. м. монастир, psl. монастѣрь μοναστήριον.

ы місто о.

хѣтарь genit. хытаря Гр. граница, Gebiet, Grenze у Лемків хотар psl. хотарь cf. укр. хутор. — вкѣтѣти Стр. укѣтѣти (в значеню: „убѣити“).

у місто о.

флѣра Я. м. флюра, Hirtenflöte. — куластра МЛ. курастра ВС. м. коластра, colostrum. — журвѣ МЛ. м. жорвѣ Grünspecht. — урѣх ВС. м. орѣх. — пасѣля Г. м. фасоля, Phaseolus. — галѣпом НД. im Galopp. — фѣрма Д. форма. — лѣскаць батугѣм З. = лоскає батогом, er knallt mit der Peitsche (в З. nom. sing. батѣг). — рѣжа Д. м. рѣжа, Rose psl. рѣжа. — уженѣти Пу. м. оженити — уд VIII. м. од. — упѣт ВР. VIII. м. опѣть.

в місто о.

втєліти ся НД. м. отєліти ся. коли́ ся втєліть корова. — вженіти ся НД. м. ожєнити ся. — впят Д. Стр. = опятъ; знов. — малєнька впят рѣба — то іобнник Д. рsl. оплать гєтго. — впаліти І. м. опаліти (о в виговорі переходить часто на у, а потім у на в) — вболотіти ся Пу. м. оболотити ся, уболотити ся. — вблєчєний Гр. м. облєчений. — в пісня: мєнє дѡма хлопці вбсьіли ВШ. = обсьіли. — вдьнія ВШ. м. одьнія. ож сєсє і вдьнія твѡє ВШ.

о після шиплячих і піднебенного й удержує ся, сєбто уподобнєнє занєдбує ся а м'ягка суголоска не переходить на тверду — або рідше уподобнєнє доконує ся сєбто о переходить на е, а суголоска м'ягка замінює ся на тверду.

гайбѡи, гайбѡм Вл. ковачѡѡи, ковачѡѡм Вл. по дожджѡѡи ВР. — У ВР. форми одні і другі побіч: коньѡѡи і конєѡи ВР. ковачѡѡи і ковачєѡи ВР.

о счєзєє.

лускоріх Я. м. лускооріх, Nussknacker, Nucifraga caryocatactes. — лускогоріх Ир. Myoxus glis, Siebenschläfer; лускогорішок Ир. Haselmaus, Muscardinus avellanarius (повстало = з лускогоріх, лускогорішок).

о в визвучі удержує ся:

яко Лв. Стр. як, рsl. ько. лыта мѡйі молодєньки, штѡсьтє пѡшли по марнєнькы, пѡшли, пѡшли яко водá etc. — Такій мїх грѡшій му обіц'яли, яко вѡн сам. Стр. — чѡбрный яко кáвка Ир.

В співанках о визвучнє часом відпадає, коли того трєбує склад вірша: Білий град, Білий град, вѡйна на нїм стѡйть,

То не в єдног хлопá голѡвка забл'ить Лв.

а.

назвучнє а одержує прїдих й.

я́стряб ВШ. Ир... у Лємків галицє. часто астряб, рsl. я́страѡѡь. — я́фѡиы Бі. Heidelbergern, в Гал. найчастійше: я́фѡиы.

я місто а.

шкату́ля ВС. gen. fem. м. шкату́ля, Schatulle (щѡ нийшого шкату́ля gen. neutr. або шкату́лятко demin. подібно як пр. збаня́, збаня́тко). — Мѡхáйля м. Мѡхáйла. спєред Мѡхáйля vor. St.

Michael BC. — явбля м. явова Pirol, Pyrolus galbula. — поряхувати rechnen (в Малім Давидкові: поряхуйме, а в Великім Давидкові: порахуйме!) — дупля НД. genitiv. від nom. sing. дуплє = в гал. дуплѧ, genit. від дупло. — алмужня НД. алмужна. Almosen. най Бѳг прийме вашу алмужню! (вадь мѳлостыню!) — най НД. МЛ. най, нехай. — тряпом НД. м. траном im Trab. — шкуря Г. м. шкура, скіра (льокальне; звичайно кажуть: ко́жа).

е місто а.

здѣлеку Я. м. здалѣка. — келюх побіч калюх Magen; Darm namentl. Mastdarm. — черільниця Лв. Betrügerin, Hexe cf. чалувати magy. csal. cf. чарувати.

о місто а.

лѳтатень Ян. місто лѳтатень, латач, Caltha palustris, Sumpfdotterblume. — торган Ян. м. тарган, Periplaneta orientalis. — колобѧня Лв. м. гал. калабѧня, Lache, Tümpel. — зозуля НД. м. частійше в Гал. уживаного зазуля, Kuckuck. — гѳлузь, голузка Стр. в Гал. часто галузь, галуза, галузка в О. також галу́за. — горѧзд ВШ. м. гал. гарѧзд psl. горѧздо.

у місто а.

дру́гар Я. місто трагар, Tragbalken.

а місто укр. я.

раст BC. м. рѧет die ersten Frühlingsblumen, womit die Natur Wald und Flur schmücket. (а правильнійше!).

я місто звичайно в Гал. уживаного а.

отвиряти Пу. Лв. м. отвирати, psl. откарити et откарати. преїотоване а і також а перед змягченими суголосками переважач на е (в місцевостях пограничних Гуцулам).

пшеніце Я. — табліце О. — сиротѣтко Я. — небожѣтко Я. — селѣнський Я. — на конѣ Я. — мнєкій Я. — кресѧне Я. — свинѣ Ян. — медвѣдице Ян. — лѳше Ян. — жѣба Я. — полишеє се Я. — дек Кв. — шѣпка Кв. — блєнице О. — счерувати О. — челѣдінський О. — сьвѣто О. — заклєсті Р. — трєсті Р. — йіжѣк Р. — пѳтечий Рос. — дѣветь МЛ. — слобожѣний МЛ.

У иньших місцевостях, що не граничать з Гуцульщиною, а в згаданих сполученях удержує ся:

пшені́ця, коры́ттята, хотя́ть, мя́со (мясо), пахня́-
чы́й, водяны́й і пр.

а місто старосл. **ы** або **а**.

ды́ла Г. м. ды́ля, для psl. дѣла дѣа, propter (форма „ды́ла“
єсть genitiv. від „ды́ло“ і правильніша від „ды́ля“). — мѡа, твѡа,
свѡа Земпл. = psl. мом, тком, ском. — са м. ся psl. сѡ.

а відповідає старословенському **ж**.

нара́квицьі Я. (nom. sing. нара́квиця) Pulswärmer psl.
наржкенца.

а відповідає загально-руск. і або я, польському **ę**.

страпа́тый Г. gefranst; zerzaust. = гал. стріпатий, стря-
паний, лемк. стрямбаты польск. strzępiasty.

е відповідає старословенському **л**.

вита́зь Пу. psl. витѣзь heros magy. vitěz. — клегі́ня Рос.
кегіня VIII. = psl. кнѣгыни.

ом відповідає загально-руск. о, старосл. о.

сопѣ́ль Я. genit. соплѣ м. сопель, psl. сопль. сопѣль
леду Eiszarfen.

ан відповідає старосл. **ж**.

пантлѣк О. Band, magy. pantlika cf. psl. пѣто compes et
пѣтлѣ ansula.

ун відповідає старосл. **ж**.

кундеря́вый Ль. = гал. кудрявий psl. кѣдрѣвъ cf. magy.
kondor.

ня, що повстало з старословенск. **л**.

мнякѣ́ый Ль. psl. мѣкъый (= менкый, мѣанкый, мѣак-
кый). — за́пнѣтѣ ся НД. за́пнѣлѣ ся ко́ныі = за́тѣлѣ ся так, що
не хочуть рушити дальше, psl. за́пнѣти. — розпнѣтѣ Ир. psl.
распѣти староруб., crucifigere; розпнѣтѣ Гр. в значеню: Христос
на хресті. psl. распѣтиє crucifixio. купнѣ́у розпнѣтѣ.

і місто загально-руск. я старословенск. **л**.

ты́гати ся НД. м. тягати ся psl. тѣгати сѡ.

у.

у починове удержує ся.

ус, усаты й Я. — уж Г. Бі. в гал. звичайно вуж Ringel-patter. — усѣлница Л. Raure. — ўдти по при вудти, вутти Г. = відти, одтв. — ўхо Г. Ohr, dem. ушко. — уд Лв. по-при од psl. отъ. — уддати Д. = оддати, гал. віддати psl. отъдати. — ўдвимок З. „што спѣред яря“ Nachwinter в гал. plurale tantum відзимки. — ўдмяк Ім. = одмяк Thauwetter. — ўдкы Бі. = відкы ўдкы пришлі? woher sind Sie gekommen?

назвучне у дістає придихове б.

будіти Стр. удити, gäuchern. вѳн будіт свянное мясо.

у в назвуці одержує придих в (= ў).

вўста Г. м. уса, уся Schnurrbart, однакож ўста Лв. НД. psl. жса dual. від жсъ.

у в назвуці одержує придих г.

гусьїлице О. Raure гусѣлиця Г. psl. жсъница et гжсъница польск. gasienica. — гужѳвка Стр. „снур плетѳный з дубѳвого фятлика“ psl. жжѳ funiculus, сучиѳов. — гузѳкий ВР. Пу. укр. узкий, гал. вузкий psl. жзъкъ (декуда в гал. з неправильно мягчить ся: вузький; подібно неправильно: низький м. низкий psl. низъкъ; близький м. близкий psl. близъкъ).

і (ѳ) місто у.

шрїба Д. м. шруба, Schraube. — трїська Стр. м. труська, Kapinchen plur. трїськы (майже як трѳськы), — кѳкѳль Г. = ку-кїль, Kornraden, Agrostemma githago. мнѳго кокѳлю. — кѳхня ВР. Ду. гал. кухня, Küche. — кѳзня ВР. м. кузня, Schmiede. іс ковачѳм пѳшѳў у кѳзню.

я місто загально-руського у.

ястряб НД. Ир. genit. ястряба astur, Habicht. ястряб бѳвають у нас як у аймі, так у льїті. psl. ястракъ, genit. ястракы. в Гал. звичайно яструб, рїдко і місцево ястреб, ястріб, у Лемкїв: астряб.

о місто у.

пазѳри МЛ. м. пазурї, Krallen, nom. sing. пазѳр.

у місто ю.

судá Я. сюди, сюда. — калужэ Я. в укр. калюжа. — медведух І. м. медведюх, Maulwurfsgrille, Gryllotalpa vulgaris. — зна́у ВС. Л. І. = знаю. — ма́у Лв. ВС. Л. І. = маю. — вандру́у Ду. = вандрюю. — не довиджа́у НД = не довиджаю. — забавля́ут Г. — называ́ут Г. ВС. — одтина́ут Л. — льіта́ут І. — іма́ут І. — што да́уть І. — комарі куса́уть Стр. Лв. — узира́уть Лв. = визирають. — блыхы́ куса́уть Лв. НД.

ю місто у.

жовтогрю́дка Лв. = жовто́грудка, Goldammer, Emberiza citrinella. — марю́нка НД. = марунка, Mutterkraut, Pyrethrum parthenium. — машерюва́ти І. машерувати, marschieren. — покы́ню ВШ. м. покыну (в пісні: Ой вбвчарю, синетарю, покы́ню вбвцы пасті! Хоть покы́ню, не покы́ню: навчы́м ся врати!).

в місто у.

вже по при ужé Я. psl. оужа.

ъ.

старословенскому ъ відповідає о.

зовé Г. = съвнеть. зовé ся ярич Г. der Igel rollt sich zusammen. — розокла́сти Ир. (повстало із разъ + класти = *расклас-ти). — вадо мноў Ир. psl. = надъ мѣнож. — підóшва Я. Sohle psl. подъшьва. — совоку́пно О. zusammen cf. psl. съвѣткоюупъ ѣвоси; унио; συναίρεσις; coniunctio; δμύνοια; concordia. *съвѣткоюупно.

старословенскому ъ відповідає ы.

ізыйтí І. psl. съити sive съити descendere.

наконечному старословенскому ъ відповідає о.

дъ́до Г. Бі. psl. дѣдъ πάππος, avus; θετός, senex.

ь місто ъ.

тогíдь Я. місто тогíд (в старосл. було би *тѣгодъ) praeterito anno. — лннь І. м. лнн Schleihe, Tinca chrysitis. я іміў лннн, ich habe eine Schleihe gefangen. — хрíнь НД. Пу. genit. хрíню, хрénю м. агр. хрín, genit. хрíну (декуда в Гал. також хрíнь genit. хрénю або хрín genit. хрону). што прóснш за тот хрíнь? Г. Пу. was

verlangst du für diesen Meerrettig? psl. *чрѣкънѣ*. — білбкленъ НД. *Acer campestre*, Weissebern. — чорнбкленъ НД. *Acer tataricum*, herzblättriger Ahorn. — кмінъ genit. кмѣню Я. *Kümmel*, кмин.

ъ в середозвуці випадає.

схнути psl. *сѣхнѣти*. дѣрева пѣсхлі Лв.

ь.

і місто звичайно у нас уживаного ь.

крузы Л. побіч крузь = кризь psl. *сквозѣ*, *скрозѣ*, *скрозѣ*.

старосл. ь відповідає е.

червѣный Кв. Стр... psl. *чрѣкънѣ* в Гал. звичайно червоний, (гляди: голосівка о).

місто старословенского ь стрічаєм о (задля внишого наростка місто: *ѣез-ѣъ* — *ѣез-ѣо*).

ѣїжб Д. К. З. psl. *ѣжъ*, *Igel*, *erinaceus* (прояв зовсім льокальний; наголос паде на о, а рід середній: *едно-ѣїжб*, *вино ѣїжб*; в К. *однакож*: *маржній ѣїжб*, *пѣсый ѣїжб* gen. masc.).

старословенске ь випадає (не переходить на е)..

пѣнк Ім. в Гал. *пѣснк* psl. *пѣсѣць*, *kleiner Hund*.

ь випадає в визвуці.

опят МЛ. м. *опятъ* psl. *опѣтъ*.

старословенскому рѣ відповідає ер, ор або ыр.

гѣрляця Г. Лв. НД. З. Вл. гѣрличька *має сіню масть* die Turteltaube hat eine blaugraue Färbung. *Turtur auritus*, гѣрляця І. psl. *грѣлицѣ* *трѣлѣвъ*, *čech. hrdlička*. — корчѣга Г. psl. *крѣчѣга* *херѣмов*. — гуртѣнка Г. *Gurgel*, *Kehle*, psl. *грѣтань*, *крѣтань*. — покѣршити Г. *zerbröckeln*; *zerbrechen*; *накѣршити* = *накршити* cf. psl. *крѣшити*, *frangere*.

старословенському рѣ відповідає ры або рѣ.

брыва́ nom. sing. *едно брыво* Лв. psl. *брѣви*. — дрѣво́ Бі. *Holzsplit* cf. psl. *дрѣва* plur. *ligna*.

старословенському ръ відповідає ре.

скренáтка МЛ. стренадка, стернадка, Goldammer cf. psl. стрънь, stipula, Stoppelfeld. — греміти Лв. psl. гръмѣти. греміть, tonat.

ере місто загальноруск. ер = старосл. ръ (вторичне повноголосе).

черéпати Бч. черпати. черéпати вóду psl. чрѣпати, haulre. — мереконѣти I. schwach leuchten, aufglimmen (von glühenden Gegenständen cf. у Маркіяна Пашкевича: грянь меркогѣла, cf. psl. мрѣкати. мрѣцати obscurari.

старословенському лъ відповідає: лы.

блѣхá Я. Лв. plur. блѣхы psl. блѣха. — яблыко plur. яблыка Г. psl. яблѣко, яблѣко.

старословенському лъ відповідає ло як в українськiм i в Брiдщинi, або ле як в загальнорускiм.

лѣжка Л. З. I. Löffel psl. лѣжка, лѣжица. (однакож в Я. лижка) — блѣхá Г. — слезá Лв. слезá течé з вóка psl. слѣза.

повноголоснiсть (Volllaut).

Повноголоснi форми стрiчають ся скрiзь в говорах угорско-руських з акцентом движимим, а лишень виѣмково, як у пiснях, чути побiч також форми схожi з старословенськими або з словацькими i мабуть суть слiдами впливу церковщини а iменно словацьчини пр. глас, гласъ, hlas. — влас, власъ, vlas, — власочькы = гал. волосочки, волосечко. — стрáна, страна, strana. — злáто, золото, zlato. — златiти, златити = inaugare. — млáдый, млáдъый (злож. форма) mladý. — здрáвый, съдрáвъый (зложена форма), zdravý. -- гласнъый, гласный (зл. ф.), hlasný. — пiщалóчка гласна, klangvolle Pfeife.

приставка i всуь голосiвок.

(приставне и, i) прстáти Р. psl. крѣстити. pruth. крѣстити. з крѣстити повстало: крѣтити, рѣтити вiдтак для усторонення невидгодноi вимови прѣтити). — иржáвити Лв. rosten. заиржáвиў ключ. — иржáти Ир. Лв. кóнь вржiть; кóнь заиржáў Лв. кóнь iрже вадъ квилiть. — ирвáти НД. зыля, што ирвiть бáбы. — ирзонѣти Д. кóнь ирзонiть das Pferd wiehert. — Илѣвóв ВР. = Львiв, Lemberg. де живiуть? кóло Илѣвóва? — iмста Д. мста, мѣсть psl. мѣсть, љech. msta. з iмсты aus Rache. — Имстичево = назва села. — иржá Ду. Rost. — иржáвый Ду. rostig, rost-

farben. — ильнѹ ВП. (nominat. льон) = genit. льну. — івова ВП. івобля, івобля Г. psl. вльга, Oriolus, Pirol. — ізвати Д. psl. зъвати, звати, „чапля ізвѣ ся“ Д. — ся приставка мабуть повстала по фальшивій аналогії з огляду на форми: ізбудити, іздурити, ізольяти.

применник е, з = старосл. съ звучить майже завсѣгди іе, із. іе телятъом, із бѹком; також в зложбі (композиції) з глаголами або іменами пр. іссѣпати, ісправный; ізробити, ізручний.

(приставне о). окрѹп genit. окропу Г. м. криц, Anethum graveolens, Dill, Gurkenkraut. окрѹпу дають до обѹрѹв. — ошкѹла, schola. — ошколяник = школяр, Schüler. — овѹн З. = він, овѹн продаѹ девятѹро поросіць. овѹн вѣдьѹ ня. — остѹвчикы у пѣрстѹв Ир. ставчики пальцѹв, Fingerglieder. — ожелѣдь Вл. psl. жалѣдица Glatteis; Regen mit Schnee. — окрайна к. Сиг. крайина. по вшиткых окрайнах чісарьства.

(вставне е). огѣнь Ль. ВР. psl. огонь (в многих околицях Галичини: огѹнь, вогѹнь). мѣшачий огѣнь Г. Leuchtkäfer, Lampyrus postilusa. — сомпѣль Я. psl. соплъ. — вепѣрь Я. psl, вепрь. — мѣсель Г. psl. мѣсль. не прійде му на мѣсль.

(вставне о) genit. plur. вѹкѹн Я. — вѹтор Земпл. psl. вѹторъ словацк. vѣtor. — вѹхор НД. = ἀνεμος, ventus; psl. вѹхоръ, turbo, česk vichr.

і в назвуці заникає.

Сус побіч Іеус Пу. Jesus. — гѹмен Пу. місто ігумен psl. игоѹминъ ѳѹобѹменос. — зраельський Марамар. м. ізраельский. — мѣно Пу. м. імено. — мя м. імя psl. има. — но Ир. м. івѹ, pur. нѣтко нѣ знаѹ, но ты та я Ир. — штѹрїя м. історїя ital. storia; і (и) заникає також в формах пѹду, пѹдеш, пѹде і пр. Пу. з по-иду = поїду, пѹїду, пѹду.

і не приставляє ся.

шоѹ. пошѹѹ. пушѹѹ Ль. psl. пошълъ кѣсть (часто однакож і приставляє ся, подібно як в Галичині: ішоѹ. пуйшоѹ. — Тѹв приставлюваѣе голосівки і неправильне а стало ся, з огляду на форми іду, іти по фальшивій аналогії, бо до шълъ, шоѹ корінь шьд а не ид).

ы випадує в середозвуці.

дѹста О. ВП. Коп. Стр. м. досѣта, genug, psl. досыти et досытъ satis.

и назвучне відпадає.

д б х ы ж Пу. м. до хыжн.

и відпадає в назвуді (лишень в пісні).

об м. обы. Варуй ся Янычку, об тя не забіли Ль. — б м. бы. як собаку-б вбіли НД. = як собаку бы вбіли.

відпад визвучного е.

зеленой лістя Земпл. м. зеленое листя. — чúdo небесной — чúdo небесное. — ўшйткой поле = вшитков поле. — двой дѣтій = двое дѣтей psl. двою дѣтій. (порів. стсл. двою, двою, двою, скл. як мой).

відпад назвучного о коли попереджає вираз закінчений голосівкою.

докола 'бгородили Земпл. — они 'бсудили мя. — вси са 'брадують тому. — на гни = на огни.

відпад голосівки а в назвуді.

мариканка м. американка eine Kartoffelabart. — патіка ВШ. Коп. magy. patika Apotheke. патикарь Apotheke. — лармувати Пу. alarmieren. magy. látma Alarm.

відпад голосівки а в визвуді.

дóкус Ль. ganz und gar м. до куса.

відпад накопечного у.

дбраз Ль. Стр. Пу. м. дó разу, augenblicklich, gleich; — дбдом Стр. м. дó дому = домів: — домáк Ир. Ду. м. до ма́ку або до ма́ка ganz und gar, до крихти. — ще домáк не пристігли дичкы die Waldäpfel sind noch nich ganz reif. куриця домáк біла ganz weisse Henne.

стягане складів.

а дї! Я. = а дивн. — най ВС. няй Ль. = нехай укр. хай, гал. най, лемк. няй. — мож Л. МЛ. Ль. = можна. -- сла-боу = сла-бу Лаг. = слава Богу. — бра Я. м. брате. гей бра! ході-ко судá! порівн. П. Гулака Артемовского: „Ти винен, бра Рярко, що в ніч так розбрехав ся“. — подь МЛ. = пійди (psl. пюнди); подь-ко сюдá брáте! МЛ. = пійди но сюди брате! — подь ід мійні! МЛ. komm zu mir! = пой. пойте Ль. = psl. пюнди. пюнд'кты. — зáганка Г. м. загаданка, Räthsel. — кстїти ся Им. м. крестити

ся; декуды стити, перестити ся. — сáлька ВШ. м. усалька
Granne, arista cf. psl. жсѣ barba cf. magy. száka.

уподобненє голосівок.

префэсор м. профэсор.

Наголос.

Наголос в угорско-руских говорах акцентованих себто у Лишаків і східних, з Лишаками сумежних Лемаків оказує свої приміти. В словах зложених з приименниками наголос паде понайбільше на приименник пр. заперти. заперли Ду. пóдати ВШ. але подалó Лв. понéсу Лв.; зúвляло лiста Лв. = зiвляло листе. — зáтети. зáтели ся коні О. — пóходиў ВР. — прéдобрыи. прéдобра. прéдобре Лв. sehr gut. дóстойний Г. — Те саме буває в зложених виразах присловникових пр. дóчиета Стр. ВР. ganz und gar. — накурто Ир. — на коротко. — зóсподу (зiсподу) МЛ. von unten. — насолодко Лв. — на́трояко Лв. auf dreifache Weise. — на́коротко НД. — Наголос паде часто також на приименник при 7 пад. пр. пó полю Р. ВС. auf dem Felde. — на́ світьї auf der Welt. — на́рид (на + рeдѣ) genit. на́роду Стр. abl. наро́дом. nom. plur. наро́ды. — обiд Стр. = в гал. обiд (з обѣ + ѣдѣ). — однакож розу́м Г. ВС. Вл. (разѣ + оумѣ = разоумѣ) genit. розу́ма et розума́. овiн ма́є дóбрыи розу́м; не ма́є розу́ма; не чивi (чинi) без розума́. — в НД. говорять: рóзум genit. рóзуму. — nom. plur. коза́ки genit. коза́ков в Гал. козаки́, козакiв. — nom. plur. давонi ВШ. = гал. давiннi. — царь genit. ца́ря ВШ. м. ца́ря.

Nom. plur. звiздi ВС. блыхi Г. ВС. Лв. Д. блохi Г. верьбi ВС. вiд nom. sing. звiздá, блыхá, блохá, верьбá. — жабi Я. nom. plur. = жаби.

Nom. sing. лóше. ягне Яд. тéле О. тéлетко. кóтя МЛ. nom. plur. лóшета. ягнета. телéта. телéтка. котáта МЛ. — Nom. plur. вóлы Лв. — наро́ды. богáти наро́ди Я.

кóмарь plur. кóмарі О. комáр plur. комары́ Стр. psl. комарь et комарь. — пасты́рь Лв. НД. genit. пастыря́. — самiць Г. имiў едногo самця́. — птахы́ Г. nom. plur. — качу́р Лаг. Бі. genit. качурá в Гал. найчастiйше качур. — човiн Лв. човнá, на човны́ ukr. човен в Гал. човiн. — лóтач НД. в гал. декуди латáч Sumpfdotterblume. — мужчiна Р. = мужчинá.

ласiця Лв. НД. звичайно в угорско-руск. як i в Гал. в акцентованих говорах ласиця. — вёрба́ Я. Г. Ир... але вербá Г.

верьба́ ВС. psl. връба пол. wierzba. — луска́ Лв. = в Гал. луска́ тут і там луска. — родина́ Лв. = гал. родина. — дичина́ МЛ. = в гал. дичина́, Wild. — череда́ МЛ. гал. чередá (подібно в гал. в Дрогобиччині: сэреда побіч середá). — лóза НД. І. в гал. лозá. — піщалка́ НД. в галицкім: пищáвка, пищáлка, пищáвка. — печерá З. гал. і укр. печэра. — коропа́вка К. декуда в Галичині: корóпавка Bufo; Kröte. — ожелéдь Вл. в галицкім і в многих околицях угорско-руск. óжеледь. — жолудь́ Лаг. Ду. genit. жолуді́ в Галичині найчастійше жóлудь genit. жóлуди́ рідше жолудь́.

Deminutiva (Вменшительні) на *жа* часто наголос мають на посліднім складі: травка́, сьїдинка́, лозанка́, першинка́.

копитó Бч. = копіто. — голесá в гал. колéса nom. plur. die Räder.

великый́ дім Лв. grosses Haus. великий́ чоловік gross gewachsener Mensch. великá вадь гру́ба вода́ wórtl. grosses Wasser z. B. beim Anschwellen des Flusses, bei Überschwemmungen. — ко́нь великый́ НД. але в З. вели́кий (в Галичині: вели́кий, однакож в декотрых гірских околицях також вели́кий, іменно в значеню: дуже великий). — кúртый́ Ир. = куртій́ (коло Дрогобича в Гал.) kurz. — сáмый́ Лв. так як і в укр.; в гал. найчастійше самій́: до сáмого вечера́ Лв. пяте́ро Стр. девяте́ро Стр. десяте́ро Стр. так як в говорі бойківскім; в загально-руск. = пя́теро, девя́теро, деся́теро etc.

говóрю, говорі́ш, говорі́ть (говорі́т); говорі́ть І. З. чині́ть (чині́т) буді́т. буді́т. — стóю, стóбіш, стóбіть, мы стóбіме, вы стóбіте, оні стóбятъ́ Лв. Стр. він лові́ть, они ловля́ть в загально-руск. лови́ть, ловля́ть, говорі́ть, говорі́ть доки́дали Я. в Гал. звичайно доки́дали і пр.

Суголосочня (Consonantismus).

Плавні л, р.

В угорско-руських говорах єсть м'яке (л₁ = ль) і середнє л (л₂) розпросторенє, грубе л (л₃) лише рідко і місцево. Послїдне переходить в причаснику мнувшого врем. стану дій. II. в переливний звук ǔ або в. іміǔ, (імів), говоріǔ, писáǔ. В женьскім і середнім роді л втискає ся часто середнє місто твердого т. в. л₂ місто л₃: іміла, говорила, писала, іміло, говорило, писало. Взагалі середнє л перемагає тут, так як грубе л переважно в Галичині, де говорять звичайно ми говорил₂и, ходил₂и місто говорил₃и, ходил₃и — на Угорщині: говорил₂и, ходил₂и.

Старосл. лъ, коли після него слідує суголоска, переходить на оу
(ов) або рідше на лы, (ло), ле.

воўк psl. влѣкъ. — жбўтыи psl. жлѣтъ. — блыха psl.
блѣха. — слеза psl. слѣза. гл. Голосівочня sub ъ (лъ).

л, а не л₁.

свідѣтелство Земл. psl. свѣдѣтельство. — булше
МЛ. — більше. — усѣлница Л. — в многих околицях Галичини
усьльница. — майблший Л. — ремесѣльник МЛ. ВП. ре-
месник, ремесельник, čech. řemeslník. pol. rzemieślnik.

лъ місто л.

шкатулька Г. Стр. м. шкатулка, Schachtel, Schatulle. —
більок Г. genit. білѣа Eiweiss місто білок genit. білѣа. — поне-
дѣльок м. понедѣлок psl. псндѣльникъ. — вільми місцево
місто відми abl. plur. psl. волѣми.

р місто л.

пѣдпѣртка Лв. м. гал. підпільтка Wachtel, Coturnix com-
munis (назва „підпільтка“ повстала з наслідования клички самчика
перепелиці словом: „підполіть!“ imper. від підполоти = jäten, aus-
jäten); — шереснѣтый Пу. місто і побіч шелеснѣтый eigtl.
gauschend, stark gauschend; üppig. шереснѣтов або шелеснѣтов
лѣстя = што шерестить, шелестить dichtes Laub, welches, vom Winde
bewegt, stark gauscht. — фіярка НД. м. фіялка, Veilchen, Viola. —
курѣстра ВС. Ир. м. коластра, colostrum. — крѣхмарь Лв.
крѣхмѣль, Kraftmehl, Stärke, в декотр. окол. Галичини: скрѣб. крѣх-
марю дай Лв. — крѣхмѣрити плѣтя Лв. die Wäsche stärken,
скрѣбити або крѣхмѣлити біле. — роскотѣти НД. лоскотати,
kitzeln. вѣн роскѣче.

р місто л (з н).

рапорѣця Д. місто раповиця cf. раповѣти. З „раповиця“
повстало перше: „раполиця“ а відтак через уподобнене „рапориця“.
качка-рапорѣця.

н місто загально-руск. л.

дрімлюх Г. але в Л. дрімлюх, Ziegenmelker, Caprimulgus
europaeus. — земнѣ Я. земля. — конѣпныі (коло Унгвару —
звычайно plur. рідко sing. конѣпня) м. конѣпны. — — — тѣрница

Г. м. гал. терлиця „што лямле конопль“ Hanfbreche. — скаву-
нѣти Г. м. скавульѣти winseln.

и місто ль.

кóвбен (коўбен) побіч говбен НД. м. ковбѣль genit. ковбля =
рыба малá, што ся спóдом тыгать. едѣн кóвбен, два кóвбени. Gründ-
ling, Gobio fluviatilis. — таныр Стр. м. талыр, Teller. — ке-
стежѣн Лв. Tüchel м. тестемѣль турецк. téstimel.

й місто ль.

п्राँйник Стр. м. пральник, psl. пральникъ fullo.

змягчене р.

цѣрьков Я. psl. црѣкы. црѣкы. — четвѣрь Я. МЛ. Лв.
ВР. genit. четверьгá. тóго четверьгá vorigen Donnrrstag. — psl.
чтврѣтѣкѣ в остром. ев. чтврѣтѣкѣ. — вепѣрь МЛ. genit.
вепрjá psl. вѣпръ areg; пол. wierz. — вѣрьбá ВС. вѣрьба НД. =
вѣрбá psl. вѣрка пол. wierzba. — вѣрьх psl. вѣрхъ. вѣрхъ. пол.
wierzsch. — на вѣрьхóвиньѣ Г. у вѣрьхóвиньѣ О. im Hoch-
gebirge. вѣрьхóм З. верхи, верхом zu Pferde. — тепѣрь Кв.
тепѣрька Лв. Гр. — мѣрьва Стр. мѣрьвиця Стр. О. psl.
мрѣвнѣца ψυλον, mica; пол. mierzwa. — пѣрьвыѣ ВС. psl. прѣвѣ; ;
в Евангелию остромировѣм: прѣвѣ. — ярѣмó Кв. psl. ярѣмъ ζυγον,
iugum, гуцульск. ерѣм. пол. jarzmo. — бѣрька НД. junges Schaf. —
лавѣрька ВШ. Eichhorn, Sciurus vulgaris. — сѣрьця ВШ. в ев.
остромировѣм срьдцѣ. — зрю І. psl. зрѣ βλέπω, δράω, specto. —
столярѣ Бі. пол. stolarz, čech stolař. — косарѣ О. вóвчярѣ Г.
поклѣч миньѣ тóго вóвчярѣ Г. — склепарѣ Г. Ladenverkäufer;
Kaufmann, der im Gewölbe verkauft.

р тверде як і в других говорах українсько-руского язика :

рáно, реváти, робѣти, романѣця, руг (рòг, rig), ру-
бáти, руськый, рѣба, рысь, рапорѣця, рѣдѣжа, рѣк etc.

знеподобнене р—р в л—р або р—л.

г ланáрия Стр. granarium, Speicher, Kornboden. „де ссипáуть
зѣрно“. — прѣлуб Бі. м. проруб, Eiswuhne. — квáртѣль О. Ду..
квартира, магу. kvártely, Quartier. — барбѣль Бер. м. барбѣр,
магу. borbély, Barbier. пѣшóў барбѣль брѣтвати.

друге р в р—р не знеподобняє ся.

переперіця Г. Бі. НД. переперіця ВС. і перепері-
ниця ВС. переперіця Г. Ду. К. ВП. = гал. перепеліця psl.
prkpelъ декуда на Укр. перепел, перепілка пол. przepiórka Wachtel,
Coturnix communis. Корінь пр = volare psl. прати. прѣж, прѣши,
прѣтъ. оттак перепераця ein oft aufflatternder, oft auffliegender,
hinüberfliegender Vogel).

місто р—р ввімково і місцево л—л.

пелеліця Бі. місто і побіч переперіця гал. перепелиця
порів. словенск. prpelica, plepelica і старосл. плкпелица.

Сичні с, з, ц.

с удержує ся (не переходить в виговорі на з).

сважати ся (о ким) Л. zanken. psl. сьваждати calumniari. —
сва́да Л. Zank, Streit, Wortstreit, rixa psl. сьва́да contentio,
calumnia.

с не мягчить ся перед суголоскою попереджаючою і = ъ, або
також безпосередно перед і = ъ.

співати Я. в многих околицях Галичини: сьпівати. солові́й
красно́ співать Г. — сльіпій. — сльіпав Я. д. Blindschleiche,
Anguis fragilis. — сусіда Д. psl. сьсѣдъ et сжсѣдъ. — сіяти
Я. НД. м. сьіяти. сіють лук-чеснок Ч psl. ськати.

с не мягчить ся рівно як в старословенск. (правильно).

писмо ВР. psl. писмо пол. piśmo. В гал. укр. і в многих
ок. угорско-руск. уживає ся неправильно „письмо“.

с неправильно мягчить ся.

стиськати МЛ. м. стискати. ұстиськає (устиськат) або
ўжнакає рінте МЛ. — піцькавка Вл. з піськавка м. піскавка,
Spitzmaus, Sorex cf. hal. пісчучка et lemк. піскір Sorex; lemк, пис-
вати в вьших окол. Гал. пицати, пицѣти, пискотѣти, писконѣти).
-- кўська Г. м. кутка Knochen; Knöchel; Stein im Obst в Гал.
в стека. — воўчійсько. хлопчійсько Г. місто вовчиско, хлоп-
чиско. — вбсько Пу. вўсько Марам. м. вїйско psl. войско. —
чїсьний Бер. м. чесний psl. чьстьнѣ. — місьто Мар. зам.
в сто в значеню таким як старосл. мѣсто = locus, місце, Ort.

наростком ьскъ утворені приложники і заіменники вимітують ь
а мягчать с.

руськый м. руский. угорськый м. угорский.

В словах, де ь пня перед наростком переходить в ов, скупня звукова овсь стягав ся в усъ (а то: о стісняе ся в у, а в видрулюе ся).

дъ і дуськый (в многих околицях Мараморошских) dem Greise, dem Bettler gehöbig. дѣдъ + ьскъ = дѣдовськъ = дѣдовськъ = дѣдуськъ = дѣдуськъ). — поуськый = поповский. — дякськый = дяківский.

Сплив скупні звуків сьс, жьс, шьс в с (сь) — чьс, тьс і дьс в ц (ць).

руськый (з роусьскъ + и = роусьский). — боськый з божьский. — доўство Мар. Schulden. шітко доўство sämtliche Schulden (з доўжьство cf. доўг psl. длѣгъ debitum). — наськый з нашьский. — богáцькый з богачьский. — жобрацькый з жобрачьский. — сирұцькый. сиріцькый з сиротьский. — двацять, з двадцять — psl. два десѣти. декуда двадцять і двацять. трицять і пр.

ц місто с.

кұцькый Ян. м. кусий. — куцұля Ян. корова кусохвоста. — сце Ян. місто ссе. уж сце корову die Natter saugt an den Zitzen der Kuh (nach dem Aberglauben des Volkes). — ұсцаў Бя. м. уссав = вссав. — цесъ МЛ. сесь. — вудці МЛ. побіч вудсі, вудси = відси. — ұмняцкати Г. вимяскати herausdrücken. — процóпцвіт Г. Кл. НВ. Helianthus, Sonnenblume м. просóпцвіт. — цвѣда Лв. м. свид, Cornus sanguinea, rother Hartriegel. — коцмáлькый НД. м. космáльки nom. sing. космáлька Beeren von Ribes grossularia, Stachelbeeren (die Früchte oft zottig (космáти, коцмáти var. pubescens), daher der Name). — коцмáн Им. м. косми, Stachelbeere). — цвѣнъ побіч свѣнъ К. — цвинáрь побіч свинáрь К. — пѣцкавка Ир. I. Вл. Д. і пѣцькавка (ц змягчене неправильно) м. пѣскавка Бі. ВП. Spitzmaus, Sorex. — хляцнути Лв. м. хляснути а то з хлястнути. cf. хлястáти, хлостáти. — фрáцкати ВР. м. праскати. фрáцкать конь das Pferd schlägt aus.

з місто с.

пѣнзия Г. пенсия, Pension.

ш місто с.

шкіра Я. шкúра МЛ. м. скіра psl. скорл. — шерсть Я. Кв. м. сёрсть psl. сръсть. — шалáта Ян. м. салата. — шкрé-бати м. скребати. шкрéбле крómплы Лв. = скобліть бараболѹ. — коштúр З. м. костур „што пòдпíрать ся хрómый“. — зашпíнкати ВШ. м. заспíнкати, на спинку зачепнути, háfteln.

з здвоує ся.

ízъýсти НД. (зыъсти, ізъысти) psl. съмысти et сьмъсти = з'їсти. тхòрь у сусьíды пять ізъы́ курят.

дз місто з.

дзвенѹти м. звенѹти. давенѹт струна О. — дзёрькало Я. м. зеркало Spiegel. — дзѹвирь Лв. ВР. м. зьвир. дзѹвирьовáтий чоловік Лв. = чоловік дикий і лютий мов зьвир. — дзѹвиздá Лв. ВР. ВШ. м. зьвіада. — дая́бка Ир. Buchfink, Fringilla coelebs м. ая́бка cf. psl. зя́ба, галицкоруск. зяблик, зяблиця.

иц (ец) місто ець.

краві́ц м. кравець. хлòпиц м. хлопець (Я. місцево; зви-чайно иць пр. хлòпаць).

ч місто ц.

чѹсарь Ду. м. цѹсарь. — чѹсарьскый (чѹсарський) м. цѹсарский. — чѹна́ Ду. м. цѹна pretium.

Піднебєнні (понебні) ѣ, ж, ч, ш.

ч, (ш) щ рідше ж вимавають ся мягоє н. др.

чюти Я. Лв. — кáчька ВС. квóчька ВС. Лв. — со-рб́чька ВС. — ночю́вати Стр. — нóжничькы НД. — бо-ля́чька НД. — квочька квóче НД. — пісничька НД. Lied-chen. — рогáчь Д. Lucanus cervus, Hirschkáfer. — ннчь З. побіч ннч. — хóчю З. = хочу. — тáчька Бі. Schiebkarren. — чьòр-ный, чьòрная, чьòрнов НД. К. — ящю́рка ВС. — щю́ка ВС. Г. Стр. Hecht, Esox lucius. — щіпаўка Д. — пущя́ть. пу-щя́ють Г. — вѹ́жю побіч вѹ́жу Гр. = виджу. — лáжю побіч лáжу Вл. = лáджу і пр.

з місто ж.

пòвороз Р. м. поворож, Marienkáfer, Coccinella septempunctata. — зя́бра Г. Kiemen. зябрá ВС. (nom. sing. зябрó); однакож в ВШ. жабрі. імі́ў рѹ́бу за єднѹ́ жабрію.

дз місто ж.

дзэбра Я. дзябра Лв. Kiemen, branchiae гал. зяви, зєви, зыви і дзэбра. — дзябрі Бі. (nom. sing. дзябрі. една дзябрі). рыба дыхатъ дзябрыми Ду.

дж місто ж.

джаворонка Г. (джяворонка) м. жаворонок psl. скєвраньць хорубалєс, alauda; джаворонка ховпата Г. Haubenlerche, Galerita cristata. — баледжянік Д. м. балежанік Mistkäfer, (балєта = Mist, Dreck).

ж місто дж.

віжю Гр. м. виджу psl. виждж. — мєжу Гр. м. мєджу (праєс. від мєдїти = сытїти горівку); мєжєный м. мєдженвї = медом підправлюваннї. — лажю, лажу Вл. м. лажу. — сажєный ВП. = сажєвий.

р місто ж.

небрє Ян. Лв. м. небоже. — неборак Я. З. čech. ubožak.

ц місто ч.

ця Я. м. чи. — скбцєнь Я. м. скбчєнь, Springlein, Linum usitatissimum var. crepitans. — пєц НД. м. пєч, піч. тотá пєц велїкá dieser Ofen ist gross. psl. пашть. pruth. пещь. — быцкы Бер. м. бички.

ш місто ч.

рушнік Я. м. ручник, Handtuch, Wischtuch. — тушнїй м. тучнїй. тушнєє мясо ВС. fettes Fleisch. psl. тоуцьнъ, πίον, pinguis. — посєяшник Лаг. м. посєнячник, Sonnenblume, Helianthus cf. psl. слъньчєникъ locus arpicus, ἡλιανθόν.

щ місто ч.

щїрка В. м. чирка Anas querquedula, Knäckente. — горчярь Бер. м. горчарь, гончарь psl. гръньчарь. — худбщїна Пу. в значєню майно; малє майно, Vermögen, Habe; geringes Vermögen. місто: худбщїна (худоба, худбца + ина). [худїй значить mager; худбщїй arm; худбца Vieh — а що худоба становить головнє богатство сєлянина, розвинуло сє в дальшїм наслїдї понятє худоби в значєню: майно].

с місто загально у нас уживаного ш.

сєршун ВС. м. ширшун Hornisse. сєршуны велїкы psl. сръшєнь et шръшєнь. — снўрок НД. ВР. м. шнурок, Schnur. —

с а н о в а́ т и Лв. м. шановати cf. psł. самъ dignitas. — с парá І. м. гал. шпáра Spalte, Ritz. -- сáбля Лв. м. гал. шабля psł. сабля, magy. szablya = Säbel.

ч місто ш.

б л і щ е Я. (ближче, ближе) = близше. — мѣнчій Я. менши й. за половінку мѣнчий um die Hälfte kleiner. — рáнче Я. м. ранше. — чкѣда Земпл. м. шкода, Schaden. -- Чмультѣб. Чмільѣб Мар. (мено жиду́ське) Шмультѣб.

щ місто ш.

п ы щ к о в а́ т и Гр. м. пишковати. вже потіок пыщкѣуs der junge Vogel bekommt schon Blutfedern (колі обрáстать). вжесьме пыщкѣвані ўбрали воробкѣ wir haben schon mit Blutfedern bewachsene Sperlinge aus dem Neste gehoben.

ц місто щ.

в е щ Земпл. м. вещь psł. кыштъ прѣщма, ges. ťech, вѣс. словацк. вес.

щ місто ст.

х в ѳ щ и к ВР. І. м. хвостик. хвѳщик у вѳвцыі. хвѳщик тонѳнькѣй у шѳші.

шт місто щ.

б л о щ т і ц е О. Ян. м. блощиця. Wanze, Acanthia lectularia (форма старинна; в старослов. булоби *плоштиця з плоскѣ + ица; pol. płoszczycza, pluskwa, ťech. ploštice, але ар. лотишське blakts). — што Л... м. що psł. чѣто (однакож в Ві. і декуда инде також: що, шо).

Зубні т, д, н.

д місто т.

д р у г á р Я. plur. другарі Tragbalken. — надь К. Ир. Вл. м. натъ, натина. „надь на крѣмплях, а бомболюшкѣй (Kartoffelbeeren) на надѣ“. — фѣрдел (в Марамарошчинѣ, в Крячунові) = віко cf. Viertel. — труд Ир. м. трут Drohne.

к місто т.

к ѳ т к а І. Лв. (в Унгварі: тѳтка) = мáмнина сестра І. Tante. — кѳло Лв. = тѳло. — скѳрта сѳна Стр. = подільськ. стирта, укр. скѳрда Neuschöber, Feim. — кѳмя, кѳмня НД. м. тѳмя. на тѳм кѳмню. — сѳкѳник Лаг. сѳйтник. — кѳсто Лв. ВЩ. с. тѳсто. — кѳшити сѳ Лв. = тѳшити сѳ. — кѳндири́ця, кѳн-

дири́ця Лв. тентері́ця ВР. Mais, magy. tengeri. — крути́зна ВШ. м. трутизна, отруа, отроя, утроа, отрова, Gift, venenum. — скренáтка МЛ. м. стренадка, стерна́дка, стерні́к, стерні́к Goldammer, Emberiza citrinella pol. trznadel м. strznadel, čech. strnad cf. psl. стрѣнь stipula, Stoppelfeld. — кестемѣи Лв. Tüchel, Schnupftüchel м. кестемель cf. turc. tésimél.

д легко мягчить ся.

д'ерево Лв. psl. дрѣво pol. drzewo, čech. dřevo. — д'верь. д'вері. Лв. у д'верьох in den Thüren. psl. дверь. двори. дворѣхъ. pol. drzwi, čech. dvěře. — д'несь Лв. psl. дньсь. кобы лем д'несь, а заўтра як Бѣг дасть (vom leichtsinnig und verschwenderisch Lebenden).

г місто д.

тентері́ця ВР. тендерця, Mais. — сѣрег ВШ. м. серед. сѣрег селá mitten im Dorfe. — ваньгрува́ти Д. м. вандрувати. — шінгел Я. genit. шінгла в других околицях: шінгла genit. шінглы. Schindel magy. zsindely. у Чехіа: šindel.

т місто д.

туга́ Г. НД. Им. Бі. = дуга, Regenbogen psl. джга тѣсѣ, arcus; iris. „туга́ во́ду пе“ НД.

л місто н.

гаголі́ця Д. м. гаголиця cf. гагоны́ти. — клегі́ня Рос. м. княгиня psl. кнѣгынѣи v. кнѣгынѣи nsl. kneginja.

и місто н.

па́семок (пасимок) Г. м. пасинок, Nachtrieb. зело́ пущать па́семки з кѣрня. — бленя ро́гы с па́симками Им. І. м. з пасинками; не похѣдить від „пасмо“, як се иноді виводить людова етимологія; корінь той самий, що у сынъ scr. su parere. оттак: па́синок das Nachgeborene, das Nachwachsende, der Nachtrieb cf. ukr. пасіння collect. Nachtriebe. відтак перенесено се слово також на розсохи ро́гів оленіх. — малі́сник НД. м. налисник, налистник. малі́сники печуть на Пѣтра з киндири́цы, з кру́мпльів і з мукы́). — воі́ськый Мар. м. воіньскый psl. войньскъ militaris.

нь місто н.

му́рянькы́ Д. Ameisen м. му́рянкы́. му́ряньо́к К. nom. sing. м. му́ряно́к gen. masc. у гал. Лемків му́рянка gen. fem.

Й місто змягченого и перед я.

посояшник Лаг. м. посонячник, Sonnenblume (посояшник з посовьяшник).

знеподобнене ии у ли.

мізіялик Я. малий палець, digitus minimus psl. мѣзиниъ = minog. — з мѣзиниъ + икъ повстає мізіяник; здвоєне суголоски и неправильне: мізіяник, з котрої форми через знеподобнене першого и повстає: мізіялик). — гусѣляця ВС. Raure з усѣяниця, усїяниця psl. жѣїница. гжѣїница. (декуда в Гал. також гусениця, усїяниця, усїль, усїлка, гусень, вусень, вусѣялик).

знеподобнене ии у ви.

черевні зубы Г. черівні зуби ВР. м. черенні зуби dentes molares, Backenzähne (тоє знеподобнене відбуло ся мабуть під впливом старинної форми: череновий, череновий psl. чрѣновъиъ).

Гортанні в, г, г, х.

По гортанних стоїть — з ввсмом не многих околиць, іменно сумежних Гуцулам — ш. кѣпень. кышкѣ. нѣгы. погыбнути. хыжа. хылити ся.

г місто в (глухе в стає звучним г).

канюга Я. м. канюка, Milan, Milvus. — грайдар І. по при грайдарь, грейцарь м. крайцар, Kreuzer. — шлеґ, шліґ Я. м. шляк eine Art spitzer Fellmütze cf. шолом, psl. шлѣмъ et шлемъ. — стариган Яд. м. старикан, alter Kerl. — кукуріґати О. м. кукурікати. — гѣвбень О. З. ВР. plur. гѣвбны (гѣўбны) м. ковбень, ковбель Gründling, Gobio fluviatilis; в НД.: гѣвбен, plur. гѣвбени. — муряніґы НД. plur. — nom. sing. муряно́к Ameise, formica. муряніґѣвы мішкѣ НД. Ameisenpuppen, sogenannte Ameiseneier. — гѣлесо Д. Ир. м. кѣлесо. — дюґі побіч дюк ВР. дюк бы тя взяў! = чорт бы тя вхопив! — іді собі до дюґа = іді до чѣрта. — папріґа ВП. Paprika, паприка, Capsicum annuum буковинск. перція, галицк. перціґа. — пістриґѣватый Бі. ВР. м. пістриковатый mit Sommersprossen (cf. ukr. пістряк, hal. пістрик, пастрак psl. пастрѣ varius, ποικίλος. — гѣроліґця Ир. м. кѣроліґця Amanita caesarea, Kaiserling, Kaiserschwamm (опонник явчик); гѣроліґця дурна́ Ир. Amanita muscaria (опонник маримух). — дѣґде Гр. = де-неде, декуда cf. psl. кѣде. — маслѣґ ВП. м. маслѣк, Samen von Cocculus suberosus, Fischkörner, Kokkelskörner. —

вєлі́гдєнь Ир. м. вєлі́кдєнь. — т́а́тже ВШ. побіч такжє. — пащѣ́га Г. м. пащека.

г не переходить в ж.

логі́на НД. гал. гложі́на Weissdorn, Crataegus cf. psl. гложинє.

з місто г.

звї́зд Я. м. гвї́зд, гвї́здъ psl. гвѣздъ. — звѣздѣ́к Я. Dianthus caryophyllus, Gartennelke plur. звѣздѣ́ки м. гвѣзди́к (в Тернопільщинї: звѣзди́к).

к місто загально в Галичинї уживаного г або х, через що повстає двойне к.

мнѣ́ккѣ́й Лв. Бі. мѣ́ккѣ́й. мнѣ́ккѣ́о Лв. = мѣ́ккѣ́о, мѣ́ккѣ́о; грў́шка мнѣ́ккѣ́а weiche Birne psl. мѣ́ккѣ́а μαλακός, mollis, укр. мѣ́ккѣ́й, коло Дрогобича в Гал. мѣ́ккѣ́й, мѣ́ккѣ́й.

х місто г в nominat. sing.

Бох Г. м. Бог genit. Бога. — корѣ́бух Г. м. корибуг genit. корѣ́бога et корибѣ́га, κοριβαλός, alauda, Lerche. — плух м. плуг також в формах глаголів: я мух = я муг psl. мѣ́гкѣ́ ѥсмь. ты мух psl. мѣ́гкѣ́ ѥси. вун мух = мѣ́гкѣ́ ѥсть. але: она могла, онѣ́ могли́.

к місто звичайно уживаного х.

кохл́атѣ́й Г. haarig, buschig м. хохлатѣ́й, хихл́атѣ́й. кохл́атѣ́й хвѣ́ст у лі́шки buschiger Schwanz beim Fuchse. cf. укр. кошл́атѣ́й haarig, russ. хохлатѣ́й čech. chocholatý schopný. cf. psl. кѣ́ккѣ́ хѣ́мѣ́. — квѣ́рѣ́й побіч хворѣ́й psl. хвѣ́рѣ́. — корѣ́гѣ́в (корѣ́гѣ́ѣ́) Лв. м. хоругѣ́в. хоругѣ́ва psl. хѣ́рѣ́жѣ́, хѣ́рѣ́жѣ́ва.

Губні ц, б, в, ж.

Межи губною суголоскою і прейотованою голосівкою стрічає ся л, котре повстало через переміну суголоски й на ль.

сы́плю. грѣ́блю. плáвлю. дрѣ́млю. сы́плять. грѣ́блять. плáвлять. дрѣ́млять. сы́пле. кáпле. клѣ́пле. грѣ́бле. плáвле. дрѣ́мле. лáмле. лѣ́блю. прáвлю. лѣ́блєнѣ́й. прáвлєнѣ́й і пр. З сыпи-о-м повстало сы́пѣом, сы́плѣом, старосл. сы́плѣж, руск. сыплю; — в польск. з сы́пѣом повст. (syрjє) syрjє. — подібно з любѣ-о-м повстало лѣ́бѣом, лѣ́блѣом, старосл. лѣ́блѣж руск. люблю; в польск. з лѣ́бѣом повстало (lubjє) lubjє. В декотрих говорах галицкоруских й не перешло на ль, тому го-

ворять: сіпю, люблю. Перехід суголоски й на ль лучає ся в наших галицких говорах і в иньших случаях. І так пр. м. мийница — мильница Waschbecken, місто йинь Reif an Bäumen говорять льинь, місто Юлька (у Лемків: Улька) Julia говорять декуди Люлька і пр. здоровля Лв. psl. съдравикъ et здравикъ. (З „здоровийе“ по-встало: здоровьйе, здоровьйе, здоровье = здоровле, льокальна форма здоровля (здороўля). — вёрбля Ду. верба, collect: Weiden psl. крѣвнѣ salices. на вёрблю, an Weiden. — стоўпля З. collect. стоўпы (конары) з лїстѣом. дѣрево маа густѣ стоўплѣ. — к о с т р ў б л я К. collect. Zotten, доўге кострўбля. — — і в ѳ в л я Г. з і в ѳ в я = і в ѳ в а, Pirol, Oriolus galbula. — — Словляк plur. Словлякы НД. Вл. м. Словак, Словак. — ступляй або крок, крочай НД. Tritt, Schritt. — — повѣбля ВШ. Gaumen, palatum. — — жеребля Г. жеребя, psl. жрѣва Fohlen. дай вѳвса дыла тѳго жеребляти (жеребляте); зайў клячу з жереблятьом у полн = заняв (займив) кобилу з лошатем в поля . ўгнаў жеребля с поля = вигнав лоша etc. — лѣвля ВШ. plur. лѣвлята ВШ. junge Löwen. — жаблячй Г. Стр. жабячий, dem Erosche gehörig, Frosch-. — жаблячья Стр. Froschlöffel, Alisma plantago. — дымляны Г. Лв. Rauch-. дымляна ластѳвѣка Rauchschnalbe, — оловляны Стр. = оловяны.

кров genit. крѳвли Г. З. abl. крѳвльоў. помастїти крѳвльоў Г. mit Blut bestreichen psl. крѳкѣ genit. крѳкѣ; форма кровли єсть неорганїчна: abl. крѳвнѣж — кровїюм (у Лемків галицких: кырвїюм), кров'юм, кровльом, кровльов (кровльоў). — цѣрьковльоў Лв. старосл. црѳкѳвнѣж. — любѳвльоў ВР. старосл. люѳвнѣж (люѳвѣнѣж). — редькѳвльоў Лв. nom. sing. редьков. старосл. рѳдѳкѣ і рѳдѳкѣ genit. рѳдѳкѣѣ і рѳдѳкѣѣ (в Гал. звичайно редька, редька, рїдше редьков). — корогѳвльоў Лв. (корогѳвльов) nom. sing. корогѳов psl. хоржгѣ genit. хоржгѣѣ vexillum et хоржгѣѣ genit. хоржгѣѣ. — а також бритѳвльоў ВР. (брытѳвльов) nom. sing. бритѳов (в Гал. звичайно бритѳва рїдше бритѳов abl. завсїгда бритѳвою, бритѳвоў (рїдко і місцево: бритѳвом, пїсля III. 1. старосл. крїтѳѣ). — і конѳвльов = коновїю, кївнїю.

перед я (= старослов. ѣ або ѡ) й замінює ся на нь.

земля Г. psl. зѣмля. загальноруск. земля. земѣа = земнѣа, земля. — їмнѣ. мнѣсо. мнѣккѣй = старосл. нмѣ. мѣсо. маккѣкѣ. — — також солѳмнѣяны Д. гал. соломяны psl. сламнѣ. солѳмнѣянка Д. м. соломянка Strohblume, Immortelle, Helichrysum. — камнѣны Д. psl. камѣнѣ λίθινος, lapideus. зложена форма: камѣннѣ.

б місто п.

богáчь Стр. (богáч) м. погач dem. богáчик = палавiця, колач
psl. погача panis genus, magy. rogacsа russ. погачъ.

ф місто п.

чафóрка ВР. м. чапóрка die weichstachelige, vierklappige
Hülle der Buchnüssè; в угорско-руск. часто чапка місто шапкаsf. hal.
шапурка = Hut (bei Pilzen) pileus. — фóрскати Ир. м. пóрскати,
fauchen, schnauben. — фрáскати Мар. м. праскати klopfen, schla-
gen; krachen. вiфраскат го добрi = вiтрiпае cf. čech. praskati,
krachen.

п місто ф.

пасóля Г. Phaseolus фасоля. варена пасóля на дзьобачкi
НД. — пóгаш Я. magy. fogas = лежник.

Знеподобненє п—п на п—т.

потыргáч Лв. м. попыргач Fledermaus, vespertilio rad. пръх
пóрхати, пёрхати, пёрхнути volare; nsl. prhati salire. sprhnuti evo-
lare; oserb. pjerchać flattern. оттак потыргáч = лемк. пыргач =
Flutterthier, animal volans, chiropteron.

ж місто б.

потрiмний Бер. місто потрібний. не потрімво = не потрібно
(всть то рiд недовершеного уподобненя). — хамнiк Г. м. хабнiк.
Gesträuch, Gestrüpp.

л місто в.

слóбiдно. слóбудно. слóбóдно Я. Г. Стр. і ин. м. сво-
бiдно. не слóбóдно es ist nicht erlaubt.

ж місто в.

гiмнó Мар. м. гiвно psl. говьно stercus, хéпрос.

у місто в.

усiлéкий Ян. м. всiлякий. — у м. в psl. въ. у водi im
Wasser. — усé НД. = все immer. — ушiткый Д. побiч
вшiткый.

ф місто хв.

фiст Ян. фуст МЛ. = хвiст (genit. фостá).

в місто ж.

пóловiнь Пу. gen. fem. Flamme psl. пламъ genit. пламене
et пламень gen. masc. галицк. поломiнь gen. masc. genit. пóломiня et
пóломiнь gen. fem., genit. поломени (dialect. половiнь) укр. пóлумя

gen. neutr., genit. по́лума — et пла́мень (в письмі; у Шевченка: А слово пла́менем взялось).

и місто ж.

и́ръськый Г. м. морский. и́ръська ворона Г. и́ръська кавка НД. Mandelkrähe, Coracias garrula. — жнѣкати Б. м. жмякати zusammendrücken, zusammenpressen; zwischen den Händen reiben. жнѣкати плѣта cf. psl. жати, жьмж, жьмши, жьмть comprimere.

Уподобненє суголосок.

місто льн—ни.

пра́нник м. пральник, пралник psl. пральникъ γυαφεύς, fullo.

місто р—л буває л—л.

калалúща МЛ. м. каралúща, скаралúща Eischale. — теллѣця ВП. м. тѣрлиця, Hanfbreche.

місто дн—ни.

челѣнник ВП. челядник. — полúнне (полудне) Лв. = полудне. — голоннѣцьи НД. м. голоднѣцьи, місце запале межи клубами у корови, у вола. — голбнний НД. голодний. зголоннѣти зголоднѣти. — лѣнний НД. м. ладний. все му не лѣнно = все му не влад, все му недогода. — чюнний Д. = чудний. чюнно wunderlich. — паску́нный К. паскудний. — бѣнний К. побѣч бѣдний. — жѣнний побѣч жадний. — лем енно́ поросѣ К. nur ein Ferkel. лем енно́ йѣжб Д. — молоннѣ Ир. молоді гони; молоді дерева; молоднѣк junge Triebe; junger Wuchs, junger Wald, junge Bäume; junge Thiere. — зѣннѣ колесѣ Вл. = задні колеса. — рѣнний Стр. рядний ordentlich, solid. — холбнний Лв. м. холодний. — парѣнний Лв. м. парадний. — парѣнник м. парадник festlich gekleideter Mann, Stutzer. — гбнний Лв. місто і побѣч гбдний — перѣнний м. і поб. передний. — уѣнно побѣч уѣдно Лв. = разом, zusammen. — енна́ковий, енна́кый м. еднаковий, однакий. — унну́ МЛ. НД. побѣч удну́ im Inneren psl. дъно pruth. дъно ꙗѣрѣу, fundus. із вѣ дъноу повстало в дну, удну, унну́. — дбнне = до дне, до дня. — пуннѣти = пуднѣти, підняти psl. подѣати. — уннѣти = уднѣти, відняти. — піннести = піднести — ун него = уд него, од него і пр.

в—г на в—в.

івова Ім. ВС. ВП. м. івога з івоўга, іволга psl. вѣл҃га χλωρίς, Oriolus gabula, Pirol.

Сюди належить також прояв уподобнюваня невластивого, совершенного або і несовершенного в таких сполученях як :

ж ж он о́ў = з женою. — ш ш у́стром = з шустром = з шевцем. — ш чоловіка = з чоловіка. — в́ы́шше = вище. — нат стоўпóм = над стовпом. — опстáти = обстати. — оптáх = обтáг (обтягнути). — зарóпкѹ = заробку і пр.

Здвоєне суголосок.

льля́ти psl. лнати хεῖν, fundere. — ізольля́ти psl. сълнати confundere. ізольля́ў воды ВР. [Се лише здає ся здвоєнем а повстал воно так: з лнати утворило ся льяти, льяти т. е. и ослабило ся на ъ а й замінило ся (через уподобнене) на ль. Оттак форма льля́ти єсть зовсім правильна так як лнати psl. лнати. Місцева гал. форма ляти, повстала через занне голосівки и ослабленої на ъ: лнати, льяти, ляти]. — зóттяти (Мараморошчина) psl. сътати abhauen; enthaupten. — ізъзъ́сти. зъзъ́сти. зъзъ́сти psl. съзъсти comedere, συνεσθῆναι, ἐσθῆναι et сънъ́сти. — [В одній мараморошкській співанці: Мину́ло ня цюлюва́ня тай обойманьн́ьчко, Та лиш менé не мнв́уло тяжкé здыханн́ьчко (тая пісня, здає ся перенята, від Бойків; помітно тут прива́ку наддністрянського говора: заміну ѳ на і, обійманечко на обойманн́ьчко — в угорско-руск. було би: обійманя́чко або обійманячко)]. — ўченник Мар. in der Bedeutung: Gelehrter, vir doctus м. загально-руск. ўченик = discipulus, Schüler. psl. оу́ченикъ (учень + икъ). — сящ́енник psl. свашт́еникъ (священь + икъ). — смире́нный ВШ. psl. съ́кмрєнъ humilis.

Прибавка суголосок.

приставка з або с при назвуді суголосковім.

зв́ы́шки ВР. вишки, Boden. — змераќый Вл. зме́рзлый Р. меракый Widerwillen erregend, ekelhaft; schändlich psl. мр́зъкъ αἰσχρός, turpis. — — спрокля́тый Мар. м. проклятий.

всу́нене д.

з-д-ря́чка О. Л. НД. Бі. ВШ. Pupille, Sehloch. — д́о́здрити ВШ. дозр́ити psl. дозр́ѣти. — заз-д-росли́вый Лв. invidus, завистний, завидливий. — із-д-ня́ти Ир. = ізня́ти, зня́ти. — іздо́й-мі́ти Ир. cf. psl. изъ́емати et изимати..

втру́чене т.

стри́бро Пу. psl. сри́бро ѳech. stříbro. -- стрібе́рний побіч частішого сри́берный Пу. psl. сри́бернъ. сри́берѣнъ et сри́бранъ. —

стрѣдок Пу. м. средок. на стрѣдку in der Mitte cf. čech. střed, prostředek. — стрѣдина З. м. середина, средина. чюти гóлос в гаю по стрѣдины З. psł. срѣда et срѣдина.

всунене н.

лѣнгарь Пу. м. лѣгарь, Faulenzer кор. лг. — мильнѣйший місто і побіч мильнѣйший. — познамный Мар. м. познамный. — задавнѣйшый Им. м. задавнѣйшый. — джанілівый Пу. м. жагливый. — проклятник Мар. verfluchter Mensch, Bösewicht [проклять(н) + нѣз]. = окрімный Вл. окремный.

всунене й.

колáйчик Лв. м. колачик, малий колач psł. колачь (круглий мов коло). — тутѣйский Ян. в гуцульск. тутеский; тутешній. — гейлята м. гелята, гельята = молоді гѣлы. — кавейгáз Мар. magy. kávéház, Kaffeehaus. — кавейгáзник Kaffeehausbesitzer.

ль місто всуненого й.

кавельгáз побіч кавейгаз Kaffeehaus.

почіплене й.

туй ВС. Р. ВП. туйка ВС. — ту, тут. де ты? wo bist du? я туй! ich bin da. — тамой. тамкай Марамор. psł. таме illic. — вьдтий Гр. = відти. — сейночьное м. всеночне. — нїгдай Лв. psł. никгда nunquam.

нь місто почіпленого й.

хотянь Земпл. м. хотяй.

З а н и к с у г о л о с о к .

д назвучне заникає.

Мітер ВП. psł. Дмитръ et Димитрій Demetrius, гал. Дмитро.

в в назвucci губить ся.

озмйти м. возмйти. тóбых озмиў Кв. = взяв cf. psł. вѣзати. взяти. озьме Лв. м. возьме, возьме psł. вѣзъиметь. вѣзьметь. вѣзьметь. — ладыка Ду. місто і побіч владика Bischof, епископ. — язати ВП. місто вязати. приязати корову ід яслѣм = привязати корову до ясел psł. вѣзати ligare cf. жза vinculum. — сейночьное Мар. psł. вьсиноштано стоимниє. — шьткый Мар. побіч шиткий. шьтко доўство alle Schulden. — шельіакый ВП. čech. všelíjaký, всѣлякий.

п назвучне заникае.

струг Кв. місто і побіч пструг Forelle, Salmo fario. cf. psł. пастръ *ποικίλος*, varius. — саўтыра Мар. psł. псалтырь psalterium, псалтир.

г назвучне заникае.

логина́ НД. = гал. гложина, Weissdorn, Crataegus oxyacantha psł. глогъ. — де м. где psł. къда.

к назвучне губить ся.

стити ся Бер. м. кстити ся (кръстити ся), крестити ся. перестити ся.

р выпадуе.

кстити Ім. psł. къстити ргuth. крѣстити з чого повстало крестити, а далі через выпад р: кстити. пѳйме кстѳти дытѳну — пѳйдѳм крестити дитѳну. — кочьмарь. качьмарь Бер. м. корчмарь. — кочьмарька psł. крѳчмарница сора. — фѳштер, фѳсьтер Fѳrster. — — гѳньцьѳ пом. plur. від горнѳць genit. говнѳць.

л (= ѳ, в) заникае в середозвудѳ.

пѳняк ВР. м. поѳняк, повняк Krug, збанок, λήκυθος, lecythus cf. huzul. пѳвница dem. пѳвничька Becher, Trinkglas, Trinkgefass. — ѳвога et ѳвга МЛ. з. ивоѳга psł. влѳга Goldamsel, Pirol.

т выпадае.

гѳснутѳ Я. із густнутѳ. гѳсленка із густлѳнка варене молоко квасне. — сластѳнѳй ВС. м. сластѳнѳй, schmackhaft; lecker. — кѳська Г. м. кустка Knochen; Knѳchel; Stein im Obst. — бѳвнутѳ З. м. бовтнутѳ. бѳвне жѳба у вѳду. — пропѳсник Пу. м. пропастник, Teufel.

д выпадае.

вну Л. im Inneren місто вдну, къ дѳноѳ. — безно Мар. м. бездно, бездна psł. вѳздѳна. — фѳльвер Пу. Feldgewehr. — рѳствѳ м. рѳдство пр. рѳство Ісусово = рождество І.

г выпадае.

простѳло О. з. простыгло. простынутѳ побіч простыгнути. cf. pol. stygnѳć. — жалѳва НД. з жаглива gad. жѳг psł. жѳшти urere. оттак жалѳва = planta urens, urtica, Brennessel. Hieher wѳre vielleicht auch жалѳ psł. жалѳо pol. zѳdło zu ziehen (aus жагло) pol. d statt g (zѳgło). джѳгѳти, уджѳгнути = уколотѳ, упечѳ. джѳгѳѳѳ ножем = cultro pungebat. — уджѳгнуѳѳ або упѳк букѳм = ударив сильно палицею.

в випадує.

пунт Пу. ВІІ. м. пункт, punctum. — контрат ВІІ. м. контракт, contractum. — фосну́ти Ир. фокнути freq. фобкати fauchen.

в в середовуці заннає.

вуця́ МЛ. м. вувця́, гал. вівця psl. о́вца. — жиду́ський Г. м. жидувський, жидівський. — дьиду́ський Г. м. дьидувський, дьідівський. — сятый Стр. Б. Гр... м. святий. сятый в́ечур, сятый в́ечір heiliger Abend. — сяцѣнник Geistlicher. — о́блаки і о́блаки НД. О. Wolken; Himmelfirmament cf. psl. о́клашти induere, обволочи, umhüllen.

(в. аложеннх глаголах від яти нема суголосоки н перед я.

при́яти Лв. правильно місто прийняти, що повстало з прияти, прийенти, приянти, прийняти. — за́яти Лв. зайті = заняті.)

впад суголосоки й.

бувол І. м. буйвол, буйвіл, bubalus, Büffel ps. ко́йколъ et кыколъ гал. байвіл psl. bawól. lit. bavalus, magy. bival. — свѣський ВС. свійський, свійський. — свѣськы голубы cf. pruth. сво́йскъ в значеню: progius.

відпад суголосоки р в визвуці.

се́квест Лв. м. секвестр fr. séquestre. (засеквестовати І. за-секвестровати).

відпад суголосоки т в визвуці.

ковѣдры с І. м. ководрыст Schneeglöcklein, Galanthus nivalis (в Гал. козодрист, козьодрист від коза і дрѣстати cacare, scheissen — кози і коні їдять того зїле та дістають від него гризь). — нѣсе, хѣде, хотѣ Я. місто носят (носять), ходят (ходять), хотят (хотять) — приміта взята з сусїдного говора гуцульського.

відпад суголосоки г в визвуці.

молибѣ МЛ. м. молибог Feldlerche, Alauda arvensis.

відпад суголосоки в у визвуці.

домѣ Ду. дому́ (к. Сигота) м. домів psl. домо́вь о́хаде, domum.

звучні суголосоки стають глухими.

Бух м. = Буг, genit. Бога. — я мух = муг. — плух = плуг. — опстати ся м. обстати ся. — брѣткый = бридкий. — буть = будь. — одьїщина = одьжчина. — мош = мож і т. п.

глухі суголоски заміняють ся звучними.

зіло м. скло psl. стькло. зіляный м. скляный psl. стьклѣнь. — і́олесо м. колесо. — нѣ́гда, нѣ́гда = psl. нѣкъда nupquam. — і́ляг м. кляг, кляк = Lab, gum. kiag, coagulum. — дербкѣ́й м. терпкий. — драбáчка ВП. м. драпáчка, тёрня, Dogmstrauch. — дубнѣ́ти Лв. тупнѣ́ти. — дубкѣ́ти Лв. тупкѣ́ти, тупати. дубка́уть нога́ми.

Переставка.

місто н—л кладе ся л—н.

колѣ́пня Л. Д. З. Бі. м. коно́пля Hanf. — колопѣ́нник Я. м. конопельник, конопельник Händling, Fringilla cannabina; однакож в Г. НД. коно́пля. коно́пльі білі і зелѣні Лв. psl. коно́плы cannabis (звичайно уживає ся число многе на Угорщинѣ рівно як і в Галичинѣ — але єсть також і число поодинокє, як се доказає пісенька співана в Більчі золотім коло Заліщик: Ой стала ся новинька в Зеленим повіті: Чом коно́пля зелєная як в знімі, так в літі? Ой коно́пля зелєная: вода приму́ліла, Ой дывчина руманая, бо ся намастила etc. — Anemone nemorosa, Busch-Windröschen зове ся в Гал. „конопѣ́лька, колопѣ́лька“ задля подобі листкѣв, пригаду́ючої листѣ коно́плі.

місто л—р кладуть р—л.

к рѣ́лик Мар. м. клерик psl. клирикъ κληρικός. — чері́льница Лв. Betrügerin, Hexe cf. psl. čaler Betrüger. — тáрель З. м. талáр, Thaler. Не біл бы́ѣм, почьорны́ѣм по гóрах тай хóдячи, Ой за тобѣ́ біла дывко тáрєликы тай нѣ́сячи З. (піснь).

місто р—л перемітують л—р.

лыскáрь Мар. місто рискаль. — лаворвѣ́р Ду. м. револьвер.

місто гн буває нг.

я́гнєл м. ангел psl. анѣ́гєль ἄγγελος. єдѣн я́гнєл Лв. єспівáють я́гнєлы. — єва́гнє́лє Лв. psl. єванѣ́лєє єва́γγєλιον.

місто в—г кладуть г—в.

і́гова НД. м. івога, івоўга, іволга psl. вѣ́лга Pyrolus galbula, Pirol, Goldamsel.

місто ш—г кладуть г—ш.

гомы́ла Г. Klumpen м. могила cf. psl. мо́гыла tumulus, nsl. gomila.

місто **вт**, **хт** уживають **тк**.

т **ко** Стр. **Г**. **Д**. **ш**. (кто) хто **psl.** **кѣто** = місто **кѣ** + **то** — **тѣ** + **кѣ** = **тѣ** + **ко**. — детко Стр. **НД**. = дехто. — **ниткѣ** **Г**. **нѣхто**. — **ткось** **З**. = **хтось**.

2. До пнетвору (Stammbildungslehre).

Деякі замітніші наростки.

Суццники (Substantiva). а) мужеского рода.

-**ъ**. **бай** Пу. **genit.** **бѣю** Zauberding; Zauberei; Zauberworte
cf. **magy.** **бѣј**.

-**йъ**. **іж** **Г**. **Jgel**, **erinaceus**.

-**ѣйъ**. **стѣпляй** **НД**. **крѣчай** **НД**. **Schritt.** **хожѣй** **ВР**. **Gehweg.**

-**ейъ**. **білѣй** **МЛ**. **білий** **пес** **genit.** **білѣя**.

(-**унъ** + **да** + **ей**) **скакундѣй** **Д**. (**скакундій**) **genit.** **скакундѣя** **Hase**, **Lepus timidus** eigtl. **der Springer**.

-**аръ**. **мухѣр** **Г**. **комѣр** **Г**. **Gelse**.

-**арйъ**. **пчолѣр** **Imker**, **Bienenzüchter**, **пчолѣр**. — **гѣсаръ** **З**. **пастѣр**, **што** **сокѣтитъ** **гѣсн.** **Gänsehirt** — **лѣтаръ** **Г**. **Sumpfdotterblume**. — **биндѣаръ** **P**. **Viehbreme**.

-**уръ**. **мацѣр** **Г**. **Kater**. — **дѣдѣр**. **дѣдѣра** **Стр.** (**дѣдѣ**+**уръ**). — **бугѣр** **P**. **гугѣр** **O**. **Uhu**. — **цапѣр**. **цапѣра** **ВШ**. **Bock**.

-**ырйъ**. **міхѣр** **O**. **genit.** **міхѣря**.

-**елъ**. **кѣпел**. **копел** **ВШ**. **Bastard**.

-**улъ**. **сернѣл** **L**. **Rehbock**.

-**ѣлйъ**. **крутѣля** **НД**. **gen. masc.** **великйй** **крутѣля**.

-**асъ**. **бѣняс** **Бі**. **Bergmann**, **Hüttenarbeiter**. — **джѣгас** **Я**. **Keilhau** mit zwei **Hörnern** (**Spitzen**).

-**ашйъ**. **косѣш**. — **вартѣш**. — **кондѣш**. — **дудѣш** **ВШ**.

-**чйъ**. **клевѣч** **Г**. **Hammer**.

-**вчйъ**. **прййничъ** **НД**. — **ярйч** **Л**. **Г**. **Jgel**, **erinaceus**. — **рѣдич** (**рѣдичъ**) **З**. **Verwandter**.

-**ошйъ**. **мясѣрош** **Пу**. — **вербѣнкош** **Пу**.

-**ушйъ**. **лахмѣнкош** **Стр.** **lumpiger Kerl**.

-**телйъ**. **губѣтель**. **загубѣтель** **Д**. **Vernichter**. **губѣтель** **Бі**. **што** **гѣбитъ** **грѣши** **Verschwender**, **Vergeuder**.

-**тухъ**. (**духъ**) **лындѣх** **Бі**. **рак**, **што** **злыніѣ** **ся**, **Butterkreb**s.

-**тырйъ**. **пастѣр** **З**. **D**. **Hirt**, **pastor**.

-анъ. гелеванъ Пу. Dickwanst (cf. гелево Bauch. vielleicht mit ялито pol. jelito zusammen zu stellen).

-анйъ. псованъ Ль. чоловік, що кричить, що безчестить (псовати in der Bedeutung: schelten, лаяти).¹

-няъ. циганйн, Пу. ВШ. ВР. варошанйн Пу.

-унъ. іжунъ Ль. Männchen des Igels.

-ина. Русначйна Ир. Ruthene (armer Ruthene). Словлячйна Ир. armer Slovake. — Мадарйна armer Magyare. — жидовйна Ир. Jud (verächtlich).

-акъ (якъ). йіжѣк Р. Igel. бомбаъ Г. Ль. Käfer. — пуляк Г. Truthahn.

-ъкъ. воробѣк ВШ. Sperling. — голубок Г. Tauber. — баранок ВШ. plur. баранкы.

-ъко. Андрѣйко Кв. — солѣвко З. (в піснях) соловейко Nachtigall.

-ъка. дьідурка Стр. „старый дьид, кедь мае сымдѣсять годѣв“. (дѣдъ + урь + ѣка).

-икъ. дѣчик Кв. = гал. дячок. рос. дѣчику! „за тогидне дам вам дѣчику!“ Кв. — образик ВС. plur. образикы = гал. образок plur. образкй. — чиненик З. (чиненъ + икъ) Landstrasse, чинений путь. — огвяник МЛ. Eisenbahn (eigtl. Dampfmaschine, „Feuergross“). — псик Им. (псъ + икъ). — вѣзик Бі. plur. возики = гал. візѣк plur. візкй Wagen. — мотыльчик ВШ. (мотыль + ыць + икъ) = мотилек. — вітрник І. в гал. вітрѣць, вітерѣць, Lüftchen, Windhauch. — боднарник Г. боднар, Fassbinder. — васылик І. = гал. василько, васильок, васильчик Ocyum basilicum, Basilienkraut. — кѣзлик Вл. Ranunculus, Hahnenfuss. — берѣжчик Д. Hüter (cf. беречй psl. крѣшти; бережець Hüter; побережние Heger). — кущик (коло Унгару) Bischen; etwas. (кусь + ыць + икъ).

-укъ (юкъ). Тим наростеом, на угорскій Руси частйше стрічаним, виражае ся понайбільше применшене понятя. слъпук МЛ. Blindschleiche, Anguis fragilis (слѣпъ + укъ). — мішчук Г. Д. kleines Säckchen (мѣхъ + ыкъ + юкъ). — лошук ВС. ВР. Бі. Ир. einjähriges Fohlen. (лоша + укъ). — вепрюк З. малый веперъ З. — медведюк І. 1) kleiner, junger Bär 2) Wette, Maulwurfsgrille, Gryllotalpa vulgaris. — ястрябук Л. ВШ. Finkenhabicht, Sperber, Nisus communis, яструб малый. овѣн імйу одного ястрябука er fieng einen Sperber. — цаплюк Л. малый цап kleiner Bock. — поросюк К. Ferkel. — легинчук Ир. (легинъ + ыць + юкъ) молодой парібчак. — панчук ВШ. малый пан (панъ + ыкъ + юкъ або

пань+ьць+юкь). — потюк Гр. kleiner, junger Vogel. порівнай гал. хлопчюк kleiner Bursche; шевчюк Schustergeselle; armseliger Schuster; кравчюк Schneidergeselle; armseliger Schneider; дьівчюк gener. mascul. heranwachsendes Mädchen, „Backfisch“; ковальчюк Schmiedegeselle; поетчюк (вираз книжний) Poëstast; писарчюк Skribler.; псюк kleiner Hund etc.

-югъ. — юга. лопотюг. лопотюга Стр. Plauderer.

-ахъ. дьитвах МЛ. grösseres Kind, дйтвах. дйтвахá плекати. — кúрах I. Huhnzwitter.

-уѣхъ. канюх Лв. plur. канюхі Milvus, Gabelweihe в Гал. звичайно канюк gen. masc. або канюка gen. fem.

-еба. шанталéба ВП. lumpiger Kerl; lumpige Person gen. masc. et fem. Ей хоть який шанталéба та все за дьівкáми (в піснi). змэрала шанталéба = мерзкá шматлáвка (cf. hal. шанталавий = шматлавий zerlumpt, lumpig).

б) женьского рода.

-ера. сивéра Бі. сива вівця, Namen eines grauen Schafes.

-ура. бабúра Стр. altes Weib (verächtlich).

-ль. рыль НД. Spaten. із рýльоу рýти зéмлю mit dem Spaten in der Erde graben, den Boden aufwühlen.

-áля. чмовхáля Г. (чмоўхаля) eine Vorrichtung zum Kámmen des Stráhnnes. — ткáля ВР. Spinnerin, Weberin, „што тче“.

-ýля. повітру́ля Бч. Г. Sturmwind. — куцýля Г. vassa cauda truncata cf. кусий. — шутýля Пу. корова шута.

-еза. бугурéза МЛ. пугурéза Ян. Ohreule, Uhu.

-уза. папарúза Бч. Marienkáfer, Coccinella (septempunctata).

-ица. кúриця НД. Henne (куръ+иця або кура+иця). — лáвиця В. лавка, лавчина Банк. (лава+иця). — кошúлиця Гр. Hemd (кошуля+иця). — вісільница Ду. Galgen (тут наростків більше: -ло-ьнь-иця, cf. вісити, завісити; вісноло; в'єсьильнь+иця) — родíница ВП. Familie. — стáйница Лв. Stall. — дьівчи́ница Ир. Mädchen. — зазúлиця З. Kuckuck.

-еша, голубéша Бі. голуба вóвця Namen eines blaugrauen Schafes. — синьóша З. корóва с́ня, сыра Namen einer blaugrauen Kuh.

-ша. мёрша Г. Aas.

-та. моцотá Вл. Stärke (миць, pol. moc). — хворóта Г. НД. Krankheit. — сухотá Лв. Dürre.

-еть. смýтость Пу. Trauer cf. psl. сьмáжть turbatio. —

еу́кость Лв. Unwissenheit.

-аня. (-анья). голубкѣня Г. самиця гóлубка в Гал. голубка, голубиця. — ключкѣня НД. корова з короткими, до середини закрученими рогами. — йижѣня Лв. langborstiges Schwein, polnische Rase. „пóльска свиня має щать велику; за тогò влічемо: йижѣня“. — бурѣня Лв. plur. бурѣны „сливки середуци, черлѣні, мѣленько подовгѣсті, што з них ускочить кóстка“. — буровѣня НД. одміна сливки. — бѣлѣня Лв. бѣла сливка. — хрустѣня НД. *Fragaria collina*, *Hügelerdbeere*. — глухѣня НД. *Typhus*. — дякѣня Лог. жена дяка, *Frau des Kirchensängers*. — вербовѣня Д. вадь вербівка *Balsamina hortensis*. — допуховѣня Д. *Althaea rosea*. *Pappelrose*, *Stockrose*. — босоркѣня Г. Г. *Hexe*; *Nachtfalter* cf. *magy. boszorkány*.

-ина. розколóтина Г. розколина, щелина, *Spalte* (розколотъ+ина). — печевѣня МЛ. I *Braten* (печень+ина). — потбчѣня НД. *kleiner Bach*. — церквѣня I. *Kirchgut*. — квасвинѣя К. квасна жентиця (квасънь+ина). — гúсятина НД. *Gänsefleisch* (гúсь+т+ина). — кáчатѣня Гр. НД. *Entenfleisch*. — пáцятина НД. *Ferkelfleisch* (паця = *Ferkel*). — хыжчѣня Лв. (хыжа+ька+ина) *kleine Hütte*. — повалѣня Лв. *Zimmerdecke*, *Soffite*. — днѣня Ду. *Tag*. в бѣлу днѣну *am hellen Tage*. — одыжчѣня НД. (о-дъ-жь+ька+ина).

-ыня. теплѣня Вл. *Wärme*. великѣ теплыня *Hitze*. — бездыткѣня Мар. бездѣтница, *kinderlose Frau*. — рабкѣня Мар. *Dienerin*, *Sklavin*. цы я рабкѣня му? *bin ich seine Sklavin?* — полѣжкѣня О. *Wöchnerin*. — нымкѣня Пу. *Deutsche*.

-ька. -ька. жѣдка ВР. *Judin*. — кóрка Ир. *deminut v. кора Rinde*. ящур пòд кóркоу бывать *der Feuersalamander kommt unter der Baumrinde vor*. — дзвѣрька ВР. малѣй дзвѣрь, *animalculum*. — пáленка *Branntwein* (палень+ька). — мѣмка Ім. *Mütterchen* (а дóйка = *Amme*). — недѣлька Пу. = недѣля, *Sonntag*. — дѣнька I. *kleiner Kürbis*. — дóлька К. *Schicksal*, доленька. — тѣрнушка Л. *Schlehenfrucht*, *Steinfrucht von Prunus spinosa* (тернь + уша +ька). — папарúшка МЛ. *Marienkäfer*. — дѣвочька Ир. (дѣка, дѣвѣка+ька). — дѣвчиннѣчка Ир. (дѣва, дѣвка, дѣвчина, дѣвчинця, дѣвчинька) — зазúличька Лв. *Kuckuck*.

-юга. лопотюга Стр. *Plauderin*. — плянтюга Стр. *meretrix* cf. *psl. бладь*. — калюга Стр. *Koth*; *Lache*.

-аха. -яха. плѣха Ім. *Block*. — плѣха ВС. *Fleck* в галлицк. плѣма.

-ава (-ява) прѣшава МЛ. Pöbel (простъ-ява). — пѣчава НД. Стр. кѣлько нарѣз упече хлѣба в печѣ. една пѣчава хлѣба.
-тва (тъва). селѣтва I. укр. селѣтъба Ansiedelung, menschliche Wohnungen. лѣсиця лѣбѣть бѣтъ пуд селѣтвоу, де худѣба I. das Wiesel kommt gerne in der Nähe menschlicher Wohnungen in Stallungen vor. psl. селѣтка habitatio. — женѣтва Пу. Heirat psl. женѣтва ѳѣмос, nuntiae čech. ženitba.

в) *середнього рода.*

-я. (= старосл. нѣ). бурѣня collect. = буряні. много на пѣли бурѣня auf dem Felde giebt es viele Unkräuter. — пѣтя Г. Kleider. дорогѣй шѣтя theuere Kleider. — струѣя мелѣю ВР. = Maiskolben (струк in der Bedeutung Kolben, spadix; струкъ+нѣ; dagegen: лопѣтка горѣху Erbsenhülse, legumen pisi). — здорѣвля ВР. psl. сѣдравнѣ ѳѣтѣа. дай Бѣже здорѣвля! — скѣлл ВР. Felsstücke; Felsen collect. — облѣча ВП. Aussehen; Gesicht psl. оклѣчнѣ. — помѣтнѣя ВП. Kehrlicht (по-мет-е-нѣ+нѣ). — голѣзя ВП. = голуза, галузи укр. гѣля, голѣякѣ; hal. гѣле psl. голь. — копѣчѣвля Ир. Pflöcke; Reisig.

-йо. йѣжѣ Д. К. Z. Igel. еднѣ йѣжѣ Д. gen. neutr. так як лѣже. в К. однакож gen. mascul. пѣсѣй йѣжѣ. — в старослов. було би *ѣже.

-ло. глѣдѣло (коло Унѣвару) Spiegel. — дѣло Г. Gemelke, — пухлѣ Л. Magen, Gedärme.

-уль+нѣ (уля). ломуля Л. gen. neutr. abgebrochene Zweige, Reisig.

-ѣство. худѣбѣство ВС. Armut. — дѣѣство Мар. collect. Schulden; Schuldigkeit (длѣгъ+ѣство). — гѣздѣвство ВП. Wirt-schaft.

-ят (ѣт). обрусѣ Л. kleines Tischtuch. — вѣвчѣ Г. junges Schaf; Schäfflein. вѣвчѣта = укр. овецѣта. — хлѣвчѣ НД. kleiner Schweinestall (хлѣвъ+ѣць+ѣт). — хлопчѣ Д. plur. хлопчѣта. — оленѣ О. plur. оленѣта junger Hirsch. — золотѣ ВП. три золотѣта drei Gulden. — чоботѣ ВП. Stiefel. plur чоботѣта. — паньчѣ ВП. junger Herr; Herrchen; Herrkind. — (ев -ят) рученѣ Лв. plur. рученѣта. — муденѣ Лв. plur. муденѣта = Hoden, testiculi. — медвеженѣ Я. plur. медвеженѣта. (-ина -ят). пульчнѣ О. junges Truthuhn (пулька+ина+ят) (-ина -ѣка -ят). дѣтнѣвчѣ Стр. (дѣтина, дѣтинка+ят).

-но. пѣжанѣ ВП. Peitschenstiel. — дѣржанѣ ВП. Peitschenstiel; Handgriff (ѣмовѣрно тут -но замѣсто -ло; оттак властѣвно: пужало, держало).

-ъко. сиротѣтко Я. (сирота+ят+ъко). — небожѣтко Я. (не-богъ+ят+ъко). — товкня́тко Л. kleiner Topf, Töpfchen. — рѣбятко Л. Fischchen. plur. рѣбятка (рыба+ят+ъко). — корѣтятко жабляче Л. Ир. Anodonta; Teichmuschel; Unio, Flussmuschel. оленятко З. junger Hirsch. — мишчатко З. Säcklein, Säckchen. (мѣхъ+тъкъ+ят+ъко). — шугайчатко Лв. — пла́тьичко Пу. Kleidung.

-иво. лѣзиво НД. Leiter.

Иньшій рід декотрих слів нїж в загально-рускім.

женського рода:

паль Я. gen. fem. Pfahl. тотá паль. учѣнимо дві пáлы (два стóупи); deminut. пáлька =/ в Гал. паль gen. masc. deminut. пáлик. — звѣрь genit. звѣри МЛ. пѣрша звѣрь deminut. звѣрка. — тѣрня Бч. = терн, Schlehdorn. (в иньших околицях однакож: тоє тѣрня). — моту́зка І. = гал. мотузѣк. — слѣдá Стр. слѣд. вѣдко еднѣ слѣдѣ. — мотѣлькá НД. Schmetterling в Гал. мотѣлик, мотильок. бѣла мотѣлька. — кóрма ВШ. = корж. дає кóрму корбѣ. — сорокопѣда К. Lanius, Würger в Гал. сорокопуд. — титѣла ВС. = титул, titulus, Titel. — кáзань З. казáнь Лв. gen. fem. Predigt = гал. казане gen. neutr.

мужеского рода:

стóколос І. Bromus secalinus, Roggentrespe в загально-рус. стóколоса gen. fem. дáколи дуже мнóго стóколосу = часом дуже багато стоколоси. — кульбáбок Я. = в Гал. кульбаба, кульбабка gen. fem. Kuhblume, Taraxacum officinale. — брост НД. gen. masc. дѣрево пѣщать крáсний брост, в Гал. найчастѣйше: бростъ gen. fem.; також декуди і на Угорщинѣ пр. в І. бростъ велика на дѣреві. молодá бростъ Вл. — червотѣк З. ВР. gen. masc. в Гал. червотока gen. fem. Anobium, Klopfkáfer. — кашѣлко. кашѣѣк о Ян. кашелькó Р. Siebenschláfer в Гал. = кашавка, рідше: кашавѣц. — —

путь Стр. gen. mascul. так як в укр. і в старослов. пѣть пр. снмь пѣтьмь. кудѣ сесь (снсь) путь идѣ? Стр. (в сѣднѣй Галичинѣ в гѣрских околицях путь женського рода пр. в божу путь!). — печáть genit. печáти женського рода як в загально-руск. — в старослов. же печáть genit. печáти мужеского рода: угорско-руск. печáтьоѣ = старосл. печáтьмь.

грѣзен НД. рsl. гроздъ. гроздь. грознь et грознь gen. masc. бѣтрис, ува. в Гал. грóзно gen. neutr. однакож в ВР. грѣзен

gen. masc. і грѣзно gen. neutr. — кол Ду. gen. masc. genit. кла пом. plur. клы = гал. кло genit. кла пом. plur. кла Eckzahn.

моль Motte, tineа може мати, як в галицько-руським, рід женьсвий або мужеский: моль поїла кожухъ Гр. моль поїї Ль.

середнього рода:

омело Г. ВС. Ль. gen. neutr. омелó Бi. Mistel = в Гал. омелá gen. fem. — бриво Г. бривó Ль. plur. бривá. едно бривó = гал. одна бров. — — —

віла Я. gen. fem. тотá віла. де дыї вілу? Я. тим часом в Гал. віла plur. tant. gen. neutr. або рідше вили plur. tant.

Зложені слова.

Зсувка (Zusammenrückung).

пуў-дру́га Мар. пбў дру́га Г. anderthalb. — чар-зѣля. царь-зѣля Им. — ба́бин-пес genit. ба́бин-пса VIII. Bärenraupe. — неўкий. неўкость Ль. — недóлуг Вл. — нетрѣбняк Вл. Taugenichts. — не́жить Ир. Katarrh. — несерѣньча Мар. Unglück. — нѣлюб I. хотѣла мня ма́ти за нѣлюба да́ти. — недо́рслий Г. — бѣзпуть. бѣзпúтя К. Unweg. — бѣзхлѣбе Я. eigtl. Brotlosigkeit; Hungersnoth. — прѣдобрый Ль. sehr gut. — май слабій Я. май да́лший. май мо́цний Я.

Применники по (па), при, про виражають в зсувці уменшене, убавлене в значеню другого члена. — пóкороткий Я. ziemlich kurz; zu kurz. — пóширокий Г. ziemlich breit; verbreitert. — пóгнилий Г. etwas faul. дѣрево погнило Стр. — пóтоўстий Ль. etwas dick, dicklich. — пóдовгий Мв. gestreckt, länglich. — пóтеплый НД. etwas warm, lau. вода пóтепла. — посѣстра Пу. Hausfreundin; Liebchen. — пáвечерок Стр. Jausen, Vesperbrod.

прѣжоўтый Г. gelblich, flavescens. прѣжоўтов прѣя. — прѣсивый НД. „лем ма́ло сивый“ graulich, canescens. — прѣчерлений Кл. Стр. rubescens, rōthlich, etwas roth, rōthlich gemischt.

прóчорный МЛ. „барни́стий“ не дуже чорний, nigricans. — прóбілий МЛ. не дуже білий, albescens. — прóсивый Бi. „мало сивий“ canescens. — прóжоўтый МЛ. трохи жовтий. — прóголубый МЛ. мало голубвий coerulescens. — прóзелений МЛ. vigescens, трохи зелений. — прóчерлений МЛ. трохи червоний rubescens. прóчерлений цвѣт. — прóрябый Л. ein wenig geschreckt, mit einigen Tüpfeln. — прóсыды З. мало сыдый. коропавка ги прóсыда die Kröte (Bufo cinereus) ist graulich.

В зсувках, в котрих першим членом єсть повельник (imperativus), може и заступати ся голосівкою о пр. крутіголовак Д. крутіголовак Г. і крутоголовок. крутоголовак Ду. Wendehals рівно як і в галицкім: свербігуз і свербогуз Hagebutte, падійлист і падолийст November, косінога і косонога Weberknecht, Afterspinne.

тогбд. позатогбд. Я. Кв. рік-теперь Лв. — вонка Я. hinaus; nach Aussen. — внука im Inneren. — есе VIII. psl. яса.

Зложеня (Composition).

Із так званих співрядових зложень (beordnende Composition) агадати тут випадає вираз: пітокурник НД. Ду. Huhnzwitter (Pseudohermaphrodit), курій. cf. пітя = Küchlein; psl. п'к'т'ля et п'к'т'ля = питель, півень Hahn. — пі-ть+кура; пітокурник = мовби: когут і кура разом. — — — стародавний I. старій і давний alt herkömmlich.

Зложня определна (determinative Composition): пр. лук-чеснок О. зр. старосл. чьснолоукъ нім. Knoblauch. — водомыя Коп. — білоклень НД. Acer campestre. — чорноклень НД. Acer tataricum. — самокрывка Стр. дівчина, що скопилила ся, покритка. — простоволя пр. на простоволя Ім. = на слободы im Freien. — білослива Я. — чорнокніжник Р. Schwarzkünstler.

Зложня зависимостна (Abhängigkeitscomposition). колбмасть Ир. Wagenschmiere. — полубіч Я. — полувяз НД.

Зложня привластна (possessive Composition). черленобчиця ВС. К. Ду. Rothauge. — черленогрудь ВС. Rothkehlchen. — тоўстопысок НД. Kernbeisser. — тоўстонбс, тоўстовбс, тоўстовбс et тоўстонбс VIII. Kernbeisser. — кривовяз МЛ. Wendehals. — жбўтохвостый Д. mit gelbem Schwanz. — чорнобокый VIII. nigros oculos habens. — чорногрівый Гр. mit schwarzer Mähne. — білобокый VIII. an den Seiten weiss.

Приложники (Adjectiva).

-ий. ббжий К. рысьий МЛ. вбчий О. качий Г. песьий Г. песьчий I. caninus. жббий Я. корбвий Я. корбья балета Kuhmist.

-ийъ. маржбчий Ян. Vieh-. — мурияччий Г. Ameisen-.

-ать. волосатый Г. гал. волохатый haarig. волосата гусельница Г.

-астъ (-ясть). дряпкастый Бі. stark und fein verästelt. — розсыпчастый Бі. item. корень дряпкастый або розсыпчастый eine fein verästelte Wurzel.

- исть. доўговістый Л. oblongus, länglich. — цятканістый Л. gescheckt, getüpfelt. — капканістый Р. item. — бо-чайістый О. mit anders gefärbten Seiten. — жарістый Бч. giftig.

- ивъ. (до утвореня приложників привластных, adjectiva possessiva). прощавинный МЛ. dem Böbel gehörig; Böbel- — прощавини дьти Böbelkinder, Kinder aus dem Böbel. — мамини І. мамин брат, маминна сестра. — тютчин (Унгвар) der Tante gehörig. — бабини І. пр. бабин-пес Bärengaure. бабино лыто. — дьидин ВС. дьидино лыто. = Weibersommer. — царинный Лв. царинный сын Königsson.

- ьнъ. хыжный VIII. Haus-. — хыжні двєрі Hausthür. — маржный К. Vieh-, dem Vieh gehörig (від марга = Vieh). маржный віжб К.

- шнь. ранышный ВС. Morgen-. — вечерішный ВС. Abend-. — ранышна зорница Morgenröthe. вечерішня зорница.

- ькъ. валкый пр. валкый сныг Бі. grosser Schneefall. — щипкый І. prickelnd. щипкый сыр ein Käse vom prickelnden Geschmack. — ёмкый VIII. gewandt; schnell, hurtig. дына ёмко росте der Kürbis wächst schnell.

- ьскъ. дьитинський Р. дьитинський палец. — руськый. язык руськый (русский) Я. О. МЛ. Г. ВС. І. Лв. Вл. НД... ruthenische Sprache; ruthenische Nationalität. мы руського языка люди. — наськый І. братськый Ду. brüderlich; Bruder-. — сынськый Ду. dem Sohne gehörig. братську жону клячеме „невістка“, також жову сынську. Ду. — мурницькый Лв. dem Maurer gehörig. (мурникъ+ьскъ). мурницькый клепач Mauerkelle, Mauerhammer.

- авъ. липавый ВС. klebrig, schmutzig. — смóлавий Лв. item.

- овъ. мурникѡв або мурницькый клепач (клепач) Mauerkelle. — павѡв керт Лв. — дяков Лв. дякова хыжа die Hütte des Kirchensängers. — церкѡвникѡв сын Лв. — оленыв Д. dem Hirsch gehörig, Hirsch-. — оленыв пр. оленьови роги Hirschgeweih. пасемки у рога оленьового Verästelungen am Hirschgeweih.

- ливъ. пахлывый Г. Ir. wohlriechend, „добрého запаха“. — ушливый ВС. mit Läusen behaftet, lausig, вошавый, вшавый чєск. všivý, všivácký. — серенчлывый Л. glücklich. — нажаглывый Лв. auffahrend, jähzornig, aufbrausend. — бесьидлывый Лв. redselig. — заздрослывый Лв. заздрисний, neidisch. — уродлывый Ду. ergiebig. поле уродливое = што на нѡм добрый уроджай. — соромляжлывый Пу. = укр. соромляжай schamhaft. — смішлывый VIII. zum Lachen bewegend, lächerlich; lustig. смішлыва казка. смішлывый хлопєць. — одвітлывый МЛ. verantwortlich.

Strenuovans (Gradation).

Обі форми твореня comparativ-а бачимо в уживаню: mascul. -ий, fem. -ьши, neutr. -ю і mascul. -ѣи, fem. -ѣиши, neutr. -ѣю. — Перший спосіб твореня на Угорщині стрічає ся частійше, ніж у Галичині.

Замітимо тут форми comparativi: доўжий Д. ВШ. = в Гал. довший, länger. доўжий хвост längerer Schwanz. доўжа (sic!) сорочка ВШ. längeres Hemd. доўжеє дрво längeres Holzschait. — молоджый Лв. = молодший. — глэджий НД. = гладший. бѣрест має лист глэджий, як полбяз. — вѣжий, вѣжа, вѣжеє Им. höher. — нѣжий. нѣжа. нѣжеє Им. niedriger. — дорóжий, дорóжа, дорóжеє. — тóўщий НД. Ир. dicker. тóўщий коніць dickeres Ende. —

Форми comparativi присловників: доўже Стр. ма́ленько доўже etwas länger. — глэдже Вл. glätter. — дále I. weiter. ші́ре I. вѣжеє. нѣже НД. — пóзже ВС. = пізнійше, später. — боржі Бер. schneller. — шві́же НД. schneller, в гал. швидше. — блі́же НД. näher.

Замітне степенуванє в угорско-руських говорах за помічю частиці май. Степень другий (comparativus) в многих околицях творить ся також кладенєм слівца май перед першим степенем: слабій schwach, май слабій Я. schwächer. — мóцный stark, май мóцный Я. stärker. — лю́тый grimmig, май лю́тый О. grimziger або лютьісший О. — — Кóбым ма́ло май велі́кый, женіти ся бóду Ду. = кобим трохи (став) більший, женити ся буду (співанка). — май высóкый Г. = висший. — май нѣзъкый Г. = низший. — май дурнѣй Д. = дурнійший. — май дорогѣй або дорóжий О.

У нас в другім степені уживаному накінчкови ійший одвічає часто в угорско-руських говорах ісший: червонѣсший. лютьісший. більісший = гал. білійший. — — солодьісший Ир. = в Гал. солодший. молодѣсший Ир. = в Гал. молодший.

Comparat. від злий єсть зльісший Г. пр. зльіса гáдина. На Україні уживають подекуда: „злійший“ пр. гл. Писаня І. П. Котляревского. Санктпетербург. 1862 р. ст. 177. „Скажі і рúку нá в завдáток, Котóра, бач, не трúсить схвáток і сáмих злійших нам врагів“. Форму сю стрічати також у Основяненка, Метлинського й иньших українських писателів.

В многих околицях однакж уживають яко другого степеня до злий подібно як в Галичині і на Україні (гірший) переважно: гурший (гóрший). —

Степень третій (superlativus) складає ся з другого степеня і предложеної перед ним частиці май пр. май льіпший Я.

optimus. — май мѣнчий (май мѣнший) Я. minimus. у нас май мѣнша рѣба — то слигані і гоубні = unsere kleinsten Fische sind Schmerlen und Gründlinge. май лютьсний О. — май дорбжый Р. = найдорожшый.

Подібно творять ся superlativ-и присловників пр. май льіпше Я. = найльіпше. — май дále (коло Сигота) = найдальше. — май рáнше (май рáнче) О. = найранше. майранше співаа. — май тяже Ль. = найтяже. — май шіре Ль. = найширше.

Примітне для угорско-руских говорів описане третєго (дуже високого) степеня також присловником твѣрдо владеним пѣред відповідним приложником: твѣрдо худбный sehr arm; твѣрдо далѣкый sehr weit; твѣрдо добрый sehr gut. твѣрдо побжый sehr fromm; декуди також дуже побжый etc.

Рідко виражає ся superl. предростком (praefix) пре- або пре-у-доставленим до positiv-а: прѣдобрый Ль. — премного О. — преуслабый Рос.

З форми сопр. інший утворює ся наросткам -акъ: угорско-руск. іншакый, іншака, іншаков Ль. Г. Стр. Ир. І. ВШ... іншакы люде. — іншакый світ. — іншака земля. — іншаков потя.

Глаголи (Verba).

Причасник тепѣрішника дѣйного стану склоняємий (так званий дѣвприложник) іноді приймає зовсім значенє приложника пр. пахнячов зѣля aromatisches Kraut, ростучов дѣрево frischer Baum, кричячий хлѣпец = Schreihals, weinerlicher Knabe. а то кричячий хлѣпец: все ревѣ ВР. — Йідучий Я. має значенє страдне = їдомий, esculentus, edulis, essbar.

Причасник тепѣрішника дѣйного стану несклонний (так званий дѣвприсловник) в угорско-руским частійше вживає ся: гадáучи, пудскáкуучи, співа́учи, сповіда́учи, несучі і пр.

Причасник минувшика страдного стану на -ть. ізбъллята водá ВР. zusammengewossenes Wasser. — за́гната корова ВР. — за́брата вшѣтка тенгеріця ВР.

Причасник минувшика страдного стану на -нъ від неперехідного глагола: пыщковати Гр. Blutfedern bekommen (von Nestlingen). пыщкованый воробѣк Гр. ein mit Blutfedern bewachsener Sperling; — від заіменикового глагола: збісѣти ся Г. wüthend werden: збішлєный пес ein wasserscheuer Hund (м. збішений).

Декотрі примітнійші пні глагольні.

II. (яну-ти). янут клясти = пічнуть кляти, возьмуть кляти. — бѣгну-ти I. laufen. імію ем бѣгнути ich fieng an zu laufen.

III а. весельі-ти Лв. fröhlich werden. вѡн весельіа. — порб-сянй-ти ся Г. schwitzen, ins Schwitzen kommen. порбсянйу ся кѡнь Г. = спотив ся кінь; кѡнь порбсянйіа ся.

III б. цоркѡньі-ти Г. klirren. — булькѡньі-ти Г. plumpsen. вода булькѡнйть. — лопѡньі-ти Стр. eigtl. poltern; plaudern; mit den Flügeln gauischen. вѡн лопѡнйть = пустѡб говорйть; лопанй-ти Стр. кѡнй лопанйть = лѡпкауть кѡпйтами. — пыскѡньі-ти Стр. grob reden. чоловйк пысканйть = одказуе, пыскуе. — ирзѡньі-ти НД. wiehern, кѡнь ирзѡнйть. — рапѡньі-ти Д. качька рапѡнйть die Ente quackt. — гаѡньі-ти Д. schnattern. гуска гаѡнйть. гуси гаѡнйть ВП. — дзеленкѡньі-ти Мар. klingeln. — деренкѡньі-ти І. гйрлиця деренкѡнйть або деренкѡче die Turteltaube girrt. — мерекѡньі-ти І. schwach leuchten (beim Glimmen). онь мерекѡнйть dort in der Ferne glimmt es. — чыринкѡньі-ти ВП. zwitschern. воробкй чыринкѡнйть die Sperlinge zwitschern. — скаву-нй-ти Г. пес скавунйть der Hund winselt. — коркѡньі-ти Ду. heiser krähen. пйтокурник коркѡнйть. — ізсербенй-ти Лв. aus-sickern, tropfenweise ausfliessen. кров ізсербенйть. — дубѡньі-ти Лв. 3. poltern, stampfen, trampeln. — — — кымсьі-ти Вл. wimmeln, kriechen.

IV. гомзй-ти Ду. kriechen. — ісчарй-ти Мар. bezaubern, счаровати. чарами счарйти.

V. деренкѡтй-ти І. гйрлиця деренкѡче. — пукѡтй-ти Гр. палычка пукѡче. Наростком -ка утворенй пнй глагольнй в угорско-рускім, як і загалом в украйньско-рускім, дуже часті і зна-менають найчастйше проголошеня звуків: гавька-ти МЛ. bellen. — нявька-ти або вавька-ти МЛ. miauen. — рьѡхька-ти МЛ. grunzen. — ревька-ти ВС. brüllen. ревькать медвйдь. — лѡпья-ти Стр. poltern; ein Getöse verursachen. лѡпкауть кѡнй кѡпйтами. — рапья-ти Лв. (von der Stimme der Frösche oder der Enten) жабы рапьяуть, кў-кауть пак крячатъ — — або выражають дйство повтарюване: хапья-ти ВР. хапкали рўкы. — замѡўчья-ти Лв. zum Schweigen bringen (adv. мѡвчкы schweigend). — дымька-ти ВП. Rauch blasen. дымькать іс ппы er bläst den Rauch aus der Pfeife, er raucht. — обрйзка-ти НД. ein Wenig abschneiden. — налѡпья-ти ВП. in kleinen Parteen ankleben (пр. глину). — одыя-ти Ду. одыяти ся = одыти ся. (psl. одѡти et одѡити; одыяло psl. одѡило).

VI. одвйтувати Лв. antworten. — пообрйскувати НД. mehrere Male ein Wenig abschneiden. — темувй-ти Я. (кємуватй) памятати. не темую = не памятаю. — хоснуватй І. benützen мы тотѡ зылья не хоснуьме wir benützen diese Pflanze nicht, wir

ziehen von der Pflanze keinen Nutzen. — умствовати ВШ. philosophari. — хбжувати З. öfters gehen, spazieren. — рбжува-ти З. Früchte tragen.

Декотрі глаголи з иньшим значенем, як в загально-рускім.

іти Ль. Пу. Г. К... reisen. вун іде конём oder на коні er reist zu Pferde. — іду вóзом або на вóзѣ іду ich fahre mit dem Wagen. — іду огняником oder желѣзником ich fahre auf der Eisenbahn.

[Щи далёко? — Не онь далёко! з́араз д́їйдеш Г. (коло Си-гота: з́араз дой(хаш) = Не дуже далеко, зараз до́деш].

д́уркнути НД. erdröhnen. д́уркнуў мбст.

н́їкнути I. schauen, blicken. н́їкнуў на сонце er blickte zur Sonne hinauf.

приц́япнути ВШ. прицякнути, прикучнути, припасти до землї, sich niederducken. приц́яп er duckte sich nieder.

с́апнути Д. schnauben, aufbrausen, aufflackern. грань с́апнула поломениў die glühenden Kohlen flackerten mit einer Flamme auf.

д́баріти Ль. д́бздріти, д́баріти ВШ. доглянути, добачити, помітити, досл́удити. bemerken, beobachten; erforschen.

он́адъіти Стр. (et он́адити) in sehr verschiedener Bedeutung gebraucht (so wie im Lemkischen) überhaupt: etwas verrichten.

п́баріти Д. поглянути, подивити ся.

спобоя́ти ся Пу. fürchten, befürchten.

худобн́їти Г. arm werden.

бож́їти ВС. бож́їти РС. заприсягати. я бож́яю. — не былі бож́ены = не були заприсяжені. — с ким побож́їти ся Пу. = з ким вінчати ся, шлюб брати mit Jmd getraut werden.

ганьб́їти ся Пу. ВС. sich schämen, стидати ся (ганьба = стид, Scham, Schande); ганьб́їў ся = стидав ся.

догост́їти ся Ль. гостину (угощенє), як сл́їд, до кінця довести; ѓїстьбу докінчити.

загуб́їти Стр. погубити, verrichten.

заст́авити ся Пу. заложити ся, wettem. заст́авме ся = заложім ся.

зб́ачити Вл. erblicken, побачити.

влоч́їти I. ausbrüten, aushecken. уклоч́їти ся I. sich einnisten; ausgebrütet werden; sich vermehren (cf. влочка Gluckhenne).

лом́їти ВР. in der Bedeutung: fluchen, schelten.

облап́їти Ль. обняти, umarmen. облап́їў няня er umarmte den Vater. — облап́їў жову́ і дь́ти собі er umarmte seine Frau und seine Kinder.

одговоріти ся од чого ВІІ. вимовити ся від чого.

ознайміти. узнайміти Лв. обвістити, verkünden.

просіти. просіти ся Пу. fordern, verlangen.

уголосити ВС. оголосити verkünden, bekannt machen. —
уголошу тогò пòаже ich werde es später bekannt machen.

удобріти чим Лв. jmd wodurch gewinnen. удобріти ся
чим wodurch gewonnen werden.

гòйкати Лв. ізгòйкати Лв. закликати. ізгòйкаў на вòтця
собі er rief seinen Vater. — (унá) згòйкати (praes. histor.) на сестру
собі (sie) rief ihre Schwester.

догадáти ся за когò Д. пригадати собі когось.

загнáти Д. ВІІ. заганяти Ду. senden, schicken. загнáли
йому кнїжку. — заганяли бінним хлѣба = посидáли бідним хлѣба.

зганяти Лв. будіти. почáў йогò зганяти er feng an ihn
zu wecken.

зогнáти Ду. Пу. збудити wecken, aufwecken. зóжен хлòпця.

ігрáти Лв. in der Bedeutung: tanzen. дрўжба з молодòў
іграть der Brautführer tanzt mit der Braut.

кѣвати ВР. rühren verb. trans. кѣваў пікницю er hat die
Bratwurst gerührt d. h. er hat die Bratwurst sich schmecken lassen.

кламáти Д. schachern. укламáти, окламáти Д. verb.
trans. betrügen.

лўпкати ВІІ. verb. trans. бити, schlagen. лўпкали менѣ.

нїкати Стр. Лв. Г... schauen, blicken, gucken.

обставáти ся. обстáти (ся) Лв. НД. оставати ся, остати (ся).
обстáла вдовїцьоў sie ward Witwe.

одбирáти ся Пу. прощати ся, відходити. мїлий ся одбирáў.

пытáти. попытáти І. ВІІ. probieren, suchen, пробувати,
глядати. пр. попытáў кòло сѣбе. — а звідати когò або звідати ся
уд когò jmdn fragen, befragen, питати).

позирати кòго ВІІ. упозирáти ся на кòго ВІІ. дивити
ся на кого.

поставáти. (постáти) Г. ausreichen. не постáло (не пò-
стáло) es reichte nicht aus.

призирáти ся Лв. придивляти ся.

псовáти Лв. schelten. псовáли йогò.

пудпозирáти і пòдпозирáти Лв. підглядати. Obacht
geben, beobachten.

указáти НД. розказáти, erzählen. ўкажу ім вшїтко ich werde
dem Herrn alles erzählen.

дораховáти ВІІ. домірковати, досудити.

істанціувати Лв. den Tanz zu Ende führen, abtanzen.

коштувати ВШ. werth sein. тотó не мнóго коштýє es ist nicht viel werth. овби пятьна́дцять е́зеро́в коштýє man schätzt sein Vermögen auf fünfzehn Tausend.

обідовати Пу. обідати das Mittagsmahl einnehmen.

обкороновати Пу. krönen, укороновати.

обночувати ся ВШ. заночувати.

одполудновати Лв. das Mittagsmahl einnehmen (und ausruhen).

ўпозорувати Стр. Л. вы́позорувати aussehen, виглядати, визирати.

шкодовати Г. жалувати. шкодоваў йогó дўже.

Примітне для угорско-руських говорів — се приименник у, що заступає в зложенях пріименник ви (вы; приміта ся стрічає ся і в бойківськім говорі, в місцевостях пограничних Угорщині).
 ўбити Лв. = вибити. — ўбулькнути Лв. вода ўбулькне = вибулькне, витрисне. — ўпрегає конé О. = випрегає коня. — ўбрати (убрати) МЛ. Гр. вибрати. — ўпрати МЛ. випрати. упері сорбчку = випери сор. — ўтягни з дыры́ = витягни. — ўостри ко ми ко́су МЛ. = виостри но мені ко́су. — ўсцати Бч. = виссати; ўсацáў = виссав. — ўлетѣти = вилетѣти. ўлетят голубы́ = вилетят. — ўняти Лв. = виняти, витягнути. ўняў са́блю. — ўмняцкати Г. = вмяскати. — уводіти ся Г. виводити ся. як ся уводит = як ся виводить. — вода ўмыє Г. = вода вимє das Wasser spült aus. — ўльиниў ся уж Г. = вилінив ся. — ўкоренити ВС. = викоринити. хотя́т ўкоренити нас Русна́кув. — ўдаток Л. = видаток Ausgabe. — ўрости Л. = вирости. як велика ўросте wenn sie gross wird. — ўшукауть Л. = вишукають, виглядають sie werden aussuchen. — ўспати ся Г. = виспати ся. — ўстигнути Стр. вистигнути erkalten, kalt werden. ўстыў чир = вистиг, вистив. — ўсповідати Пу. = висповідати. — ўграти Пу. = виграти. — ўдуплавіти Стр. видуплавіти, hohl werden. — ўдуплавів пень Лв. = видуплавів der Baumstamm wurde hohl. — ўверже Лв. = виверже, викане (inf. ўверечи = виверечи psl. изворѣшти). — ўладити Лв. = владити. ўладила орати. — ўвчити Лв. = вивчити, научити. — удѣти ся НД. видѣти ся. корова удѣє ся. — ўсцяти Лв. = вищати. ўсцяти ся brunzen. — ўпяти Г. випити. ўпе твёрдо = випе дуже. — ўладкати Лв. = владкати, пісни весѣльні виспівати. — ўзбирати ВШ. = визбирати. В зложенях з у (= вы) наголос понайбільше паде на пріименник.

Здвоєне применника по означає повтаряє дієства пр. по по-зирати Я. nachschauen, zu wiederholten Malen blicken. — по по-глядѣти Я. item. попозирайте або попоглядѣт. — по по-някати Г. item.

Присловники (Adverbia).

З присловників іменного походження згадають ся: genitiv.: обрідка Ім. (від обрідкий = досить рідкий). пацкѣн обрідка нахó-дить ся по хлывах die Wanderratte kommt in Stallungen ziemlich selten vor. — з годя Вл. später, nach einer Weile. — nominat. горáзд ВС. = в гал. гаразд = gut; sehr; accus. máло Лв. ein wenig, etwas; цыле Пу. wahrlich. — мнóго Лв. Г. Д. З. ВШ. Пу. Стр... viel. — твѣрдо Лв. Г. Стр. sehr. твѣрдо любать. твѣрдо убійѣ = дуже вибив; твѣрдо ся журиць er ist sehr besorgt. твѣрдо са радуу ich freue mich sehr, ich bin sehr erfreut. ýне твѣрдо = вище дуже. — горáзд твѣрдо Гр. = sehr viel. — твѣрдо тоўста гáдина Д. sehr dicke Schlange (Kreuzotter, Pelias berus). — избѣ-рать дуже твѣрдо ВШ. er sammelt sehr eifrig. — locat. добрі Г. вѣрны. крадцьи МЛ. versthleener Weise. ablat. plur. прѣтъма Я. plötzlich (форма дуальна). —

Примітний присловник: вольѣй ВШ. vielmehr, радше [форма повельника (imperativ) від вольѣти]. вольѣй перевѣду тя чѣрез вóду lieber werde ich dich übers Wasser führen.

видáѣ (part. praet. act. II) ВШ. в значеню: мабуць, wahr-scheinlich. чюў есь видáѣ? wahrscheinlich hast du gehórt? [в Гал. в Тернопільщині: видáѣ — в Чортківщині же: видáй (форма повель-ника присловниково уживана)].

Присловники зложені з применника і імен тут наводять ся: звѣрхы МЛ. нá-силу Д. нá-скори О. — на-пóслѣд НД. на-впередѣ ВШ. — у-ѣдно ВШ. разом, zusammen. — на-кó-льинкы ВШ. knieend. — у-прѣклячкы НД. halb knieend. — з-ўпалу Я. mit Überstürzung, hitzig. ungestüm. — з-дѣлеку Я. vom Weiten. — іс-первú З. anfangs. — у-махú Я. augenblicklich. у махú пізнає er erkennt allsogleich. — в-окрúг Вл. rund herum. — в-окóл Стр. в-окóль um die Runde. — вну, уннú Лв. (старо-руск. въдноу), внúка Г. im Inneren. — у-до-втьѣк О. — на втеки, навтѣкачá. — снóчи Д. gestern Abends.

Декоتری до пнѣв заіменникових почіплени наростки.

-ды (да) і -дѣ. товдѣ Стр. ВШ. sodann, dann. — тóды-к Пу. dann. — всѣды Стр. — тадь Г. — кедь ВС. НД... wenn, wann (рідше кед). —

-нды. куда Стр. куды Я. — нікúды Я. nirgendswohin. —
 ұдтòдь VIII. von dannen psl. отъ тѣдѣ. — дòтòд VIII. hieher.
 дòкòд VIII. wohin. — удцòдь VIII. von dannen, čech. odsud,
 odtud. удцòдь (удсòдь) ітї.

-лѣ (ля). дòкля Пу. пòкля Пу.

3. До словотвору (Wortbildungslehre).

Склоненє суццників (Declination der Substantive).

Число єдиничне. (numerus singularis, єднота). Іменяє (по-
 minativus): зуб. рідник (genitivus): зúба. дайник (dativus): зú-
 бови (рідко: зúбу). перевник (accusativus): зуб. зовник (voca-
 tivus): зúбе. творник (ablativus): зúбом. містник (locativus): зúбі.
 Число многе (numerus pluralis, многота). іменяє: зубы. рідник:
 зубúв (зубòв, зубів). дайник: зúбум (зубòм, зúбим). перевник:
 зúбы. зовник: зúбы. творник: зúбы (зубòма, зúбми, зубами).
 містник: зúбох (рідше зубах).

рік genit. рòка. за пò року Ім. (гл. низше). — бòк genit.
 бòка VIII.

орел genit. вірлá Я. орел' genit. орел'á (л середне) пом.
 plur. орел'ы І. Ду. genit. sing. вурлá Мар. — ор'лá і ор'ела
 Бі. „Воловов óко бýло ся заложило з ор'елом, што вýше пòдле-
 тить, спрятáло ся пòд крилò ор'лá“ etc.

кол genit. кла, пом. plur. клы І. Ду. єдн кол ein Eckzahn.

сыр genit. сýру З. (в Гал. genit. сýра — на Укр. найча-
 стійше: сýру).

воўк пом. plur. вòвцы І. Г. Ду. psl. влѣци. асс. plur. воўкы
 psl. влѣкы. воўкы стріляў І. — пом. plur. в ВР. вòўцы і воўкы
 (форма accusativi втискає ся що раз більше місто форми nominativi).

лев genit. лéва Лв. ВР. такы хлòпы ге лéвы.

лев genit. лéну Г. йлну Лв. льон genit. льòну Д. льон
 genit. ильнó К. VIII.

оцёт genit. віцтú НД. пасòля (пасúля) з віцтòм НД. =
 фасоля з оцтом.

У декотрих суццників genit. sing. на а або на у: розúм, genit.
 розúма або розумá Г. ВС. Вл. рòзум genit. рòзуму НД. —
 край genit. кра́я s. кра́ю. — Дунáй genit. Дунáя s. Дунáю. —
 рòк genit. рòка і рòку. — дòм, дòму — але: дòма Лв. = domi.

У декотрих genit. sing. лишень на у: час Zeit genit. часу.
 не маю часу НД. — рòчьок genit. рòчьку (Не вёрну ся моя
 мамко сéго рòчьку зелéного С тòго кра́ю далéкого VIII.). — бер-
 вíнок genit. бервínку.

вмѣнь genit. кмѣню Я. Kümmel.

хрѣнь genit. хрѣню Пу. Meerrettig.

дѣтел genit. дѣтла nom. plur. дѣтлы genit. дѣтлѡв Стр. циганѣн Стр. Г. ВР... не відкидає наростка инъ в единичнім числѣ; проте 2. циганѣна, 3. циганѣнови (циганѣну), 4. циганѣна, 5. циганѣне, 6. циганѣном, 7. циганѣнѣ отож так само як хрѣстянѣн, варошанѣн etc. тим часом в Гал. говорить ся в singul. 1. циган. 2. цигана, 3. циганови, 4. цигана, 5. цигане, 6. циганом, 7. в циганѣ. — в ч. многім в угорско-руск. так як і в гал. жи одмітує ся: 1. циганѣ, 2. циганѡв (циганѣув, циганѣв) або циган 3. циганум (циганѡм, циганѣм, — подекуды і циганам) 4. = 2. 5. = 1.; 6. циганѣ, 7. циганѣх (циганѡх, циганѣх). — —

горянѣн Bergbewohner plur. горянѣе genit. горянѣн etc.

огѣнь (огень) має в genit. огнѣ Д. ВР. Г. (старосл. огни; в Гал. найчастійше: вогню; на Укр. огнѣ пр. у Шевченка: За щѡ я Вкраїну люблю, Чи варт вонѣ огнѣ святѡго?) dativ. огнѣ і огнѣови, abl. огнѣом locat. огнѣ. (psl. огнь genit. etiam: огни et огню).

велѣкденъ genit. великѡдня loc. по велѣцьї-днѣи Бі.

dat. на у уживають ся рѣдко пр. брату, пану, фраїру etc.

abl. plur. на -ма (останки форм двойного числа). зубѡма Г. медвѣдъ морконѣтъ, рѣвкѣтъ і кѣсѣтъ зубѡма Г. товаришѡма Г. с попѡма Г. языкѡма. панѡма. воякѡма. лысѡма. праїникѡма. склепарѡма побѣч тих форм також форми на ами (взяті з III. скл. пнѣв на а рѣчка-ми) так як в загально-руск. отже: лысѣами, товаришѣами, вѣвчарѣами.

dat. plur. кінчать ся на ум, ѡм, ім. робѡтникѡм НД. ВР. psl. ракѡтникѡ-мѣ). понесь робѡтникѡм водѣ ВР. робѡтникѡм Мар. — панѡм, панум dominis. — пѣсѡм Ир. canibus. — вѡўкѡм Д. lupis. — мурникѣм О. — жидѡм Им. iudaeis. — быкѡм ВР. — гѣздѡм (гѣздѣм) ВР. — побѣч тих форм втискають ся накінчики ам (пѣсля рѣчка-мѣ) як в загально-руск.: вѡўкѣм, мурникѣм).

dat. plur. на ѣом (ѣім). чѣпкарѡм Д. чѣсарѡм. кѡнѣм ВР. (psl. конѣ-мѣ).

locat. plur. на ох. лысѡх. — крайѡх. (psl. краи-хѣ.) — грѡшѡх. — гѣздох Г. НД. — мелѣйѡх. по мелѣйѡх Г. an Maispflanzen. — бѣкѡх. — чоловѣкѡх. — кѡнѡх (psl. конѣ-хѣ. — на Тѡўтох говорѣтъ „члѡвек“ Г.

locat. plur. на іх. в сушьдѣх Ду. (psl. сжѣдѣ-хѣ.) — на пѣсѣх Ир. (psl. пѣсѣ-хѣ.) — в постѡльїх ВП. (пѡстоли звичайно

лише в багатьох числах). — у катунських ВЛ. і в 7 падежі багатьох чисел втискає ся що раз більше накінчик ах (після рыва-хъ).

вол (въл, вил) має в genit. волá, dativ. волов'я etc. nom. pl. вълы, genit. волу́в (волѡв, волів) dat. волум, (волѡм Д. ВР., волім — psl. волѡмъ), abl. волми (вѡлми, вилми psl. волѡми), loc. волох (psl. волѡхъ); подібно сын, genit. сына, dat. сынови etc. — voc. sing. чоловіку, ВП. так як сьноу м. чоловіче psl. члѡкѣчѣ.

abl. plur. на ми. куньми, (кѡньми, кивьми). — с катуньми mit den Soldaten. — с пинязьми mit Geld.

Рідний ablativus plur. на м напр.: з гѡршки = з горшками mit den Töpfen. (форма старинна порівняй старосл. съ раки, съ члѡкѣкы. — пришлі жѡны с своїма хлѡпы. — з вшѣткыма гáздѣ (частійше: гáздѡма). — трѡма гѡдѣ; трѡма гѡдѣ молоджѣй = трома роками молодший.

дошь Стр. genit. дожджѡ і дожджѡ dat. дожджѡви і дожджѡви etc. loc. по дожджѡ. — loc. sing. на Петру Стр. (cf. psl. сьноу).

нѡготъ Fingernagel psl. ногѣть має nom. plur. нѡгтá ВС. К. З. Л. в Мар. нугтá (після II. склон.: дѣла) однакж в Г. правильно: нѡгтѣ psl. ногѣти. (в виговорі часто: нѡхтѣ). — перст Finger, psl. прѣстѣ nom. plur. пѣрста Л. в иньших місцевостях: пѣрсты psl. прѣсти.

кунь (кѡнь, кивь) має в genit. plur. коніѣ приміром: багато коніѣ. — груш (грѡш, гріш) грѡшѣй. багато грѡшѣй ВР. — abl. грѡшми (грѡшми, грішми) mit Geld, dagegen грѡшáми mit Groschen. удаваў дѡўство грѡшáми er zahlte seine Schulden mit Groschen (d. i. in ganz kleinen Raten) ab. —

У суцників II. кл. dat. sing. на ови. пѡльѡви. мѡрьѡви. дѣлюви. сѡнцѡви. хлопчѣщѡви. (форми dat. пѡлю, мѡрю, дѣлу, сѡнцу, хлопчѣщу рідші) abl. пѡльѡм. мѡрьѡм. сѡнцѡм. хлопчѣщѡм рідше: пѡлем... хлопчѣщем. locat. часто має форму dativi: по мѡрьѡви. на сѣнови Г. побіч по мѡрю, на сѣнѣ. — — — на яйцѣ Г. — locat. plur. на ох. пѡльѡх. мѡрьѡх. яйцѡх побіч полях etc.

locat. plur. на іх. по правѣх Г. у сѣлѣх О.

ухѡ після II. plur. уха („уши“ = pediculi, Läuse від уш, вуш, вош psl. вѣшь).

брѡва О. Я. брѡвá ВР. Лв. nom. pl. від брѡвѡ, брѡвѡ gen. neutr. еднѡ брѡвѡ ВР. Лв. місто бров, брови nom. plur. брови (psl. врѣшь, врѣви. nom. dual. врѣви; в лемк. обѡрѡ, обѡрѡви, plur. обѡрѡви місцево також обѡрѡва gen. fem., genit.. обѡрѡви plur. обѡрѡви).

мúдо Я. testiculus. дві мúдї. обі мúдї (форма числа двойного). веперь зовє ся, що має відрізані мúдї Я. від plur. tant. ворóта abl. ворóты. пуд ворóты ВР. = під воротами.

З сущників III склону заслугує на згадку голова. в пом. і accusat. sing. може бути гóлов Я. гóлов чорна. гóлов чорну. склонїў гóлов. під голов = під голову. — подібно пéчяв Пу. м. пéчява (пéчава = скóлько нараз ўпече хлѣба в пéчї).

abl. sing. на оў (ов — тов ў звук посередний межн у а в — ближший до у). рѣбоў. водóў. вѣрбоў Лв. пуд городяноў ВР. = під плóтом. — грúшоў Стр. — ногóў. пятаў ВШ. рúбать сокѣроў; іс косóў кóсить. genit. plur. баб ВР. пришлó мно́го баб. — корóв ВР. декуда корóв. корóв. борóзд Гр. наймаў мно́го рыб Лв. голóв і голóв Стр. —

инодї genit. plur. на óв (ув, ів) після сьнокъ, колóкъ. круп-пúв Мар. крупóв ВР. — пять дэвїздóв ВР. fünf Sterne. — genit. plur. від вóльха, вульха Erle есть вóльох ВР. вóльох.

locat. sing. без примѣнника: зїмі О. Я. від зимá Winter — так само лѣты О. Я. від лѣто Sommer. як зїмі, так лѣты sowohl zur Winters-, als auch zur Sommerzeit.

Як у других говорах українсько-руського язика, так і в угорсько-руським сущники четвертого склону творять поодинокі падежи після склону пнїв на ъ (а). І так має вул (вóл, віл) genit. волá, vocat. вóле (гл. выше); сын genit. сїна vocat. сїне (місто властивої, тепер також вживаної форми: сїну!). locat. волѣ, сїннї. — поодинокі форми IV. скл. ще задержались: dativ. сїнови, волóви. пом. plur. сьнóве, але вóлы. genit. plur. сьнóв сьнóв, сьнів), волóв (волóв, волів), dat. pl. сїну́м (сьном, сьнóм, сьнї́м psl. сьнѣмъ) вóлум, во́лом, волóм, волі́м. — пом. plur. сьнѣ́ве (від сьнóк). — loc. pl. сьно́х, вóлох.

З другої сторони і склон пнїв на ъ(у) вплинув на склонене пнїв на ъ(а) а навіть по часті на декотрі II, III і V. кл. І так приміром має лен lit. linas. genit. лену (порівн. выше), сыр. genit. сыру, оцѣт genit. вóцтý — etc. — dativi: сусьїдови, робúтникови, язѣкови, країови, ножóви, плащóви, дожджьóви. — пом. plur. сусьїдóве, товаришóве, шата-нóве Пу. няньóве Väter, склепарьóве Ladenverkäufer. царьóве. зятьóве. (зять тепер склоняєсь головно після I, 3. sing. 1. зять. 2. зятя. 3. зятю частїйше зятьóви. 5. зятю і зятє 4=2. 6. зятьом. 7. в зятю. plur. 1. зятьї або зятьóве, 2. зятьóв (зьятьїв) 3. зятьї́м. 4=2; 5=1; 6. зятьмі́ або зятьóма. 6. в зятьóв'х. в старосл. же зять genit. зати після V.

скл.) — genit. plur. сусьїдув (сусьїдѡв, сусьїдїв, дуже рїдко коли форма властива I. склону: сусьїд пр. без злҀх сусьїд.), товрришув (товаришѡв, товаришїв), нянюв, (нянюѡв, нянюїв), склепарїуѡв, царїуѡв etc. loc. сусьїдох (по при сусьїдїх і сусьїдах), товрришох, нянюох, склепарьѡх, царьѡх (царях) etc. —

побратїм Gefährte, Kamerad, Busenfreund має в vocat. побратїму мїсто побратїме. (Іздоймї ня побратїму! I.).

також у в зовнику: козрку! ворку! чоловїку! (гл. висше) м. козрче, ворче, чоловїче! [Іврнку, ворку, повїдж ми на вдрку! Ду].

ѡзеро genit. ѡзерув (ѡзерѡв, ѡзерїв), locat. ѡзерох.

locat. plur. рржох (побїч ружах), дїньох (побїч дьнях), дршох (побїч дршах), свїньох (побїч свинях).

Суцники, що в старосл. належать до V, 1., по части склоняють ся по I, 3. пр. sing. путь 2. путр і путї (psl. прти). 3. пртьови і пртї (psl. прти). 4. путь. 5. прте і прти (psl. прти) 6. пртьѡм (psl. пртьмр) 7. пртї (psl. прти). plur. 1. пртьї 2. пртїй (psl. пртий) 3. пртям 4. пртьї 5. пртьї 6. пртями рїдше пртьмї (psl. пртьмї) 7. пртях і пртьѡх (psl. пртьхр). — гїсть genit. гѡстя, тєсть genit. тѣстя (в старосл. же: гѡсть genit. гѡсти, тѣсть genit. тѣсти). nom. plur. гѡстьї і гѡстьѡве тѣстьї і тѣстьѡве. genit. гѡстїй (psl. гѡстїй), але тѣстьѡв (тѣстьїв) dat. гѡстьѡм (psl. гѡстьмр) і гѡстьям, тѣстьѡм і тѣстьям, loc. гѡстьѡх (psl. гѡстьхр), гѡстьях, тѣстьѡх, тѣстьях.

рстряб. гѡлуб і черв склоняють ся пїсля I. 1. проте genit. рстряба, гѡлуба, чѣрва. dat. рстрябови, гѡлубови, чѣрвови accus. = 2. — voc. рстрябе, гѡлубе, чѣрве. abl. рстрябом, гѡлубом, чѣрвом loc. рстрябї, гѡлубї, чѣрвї. plur. nom. рстрябы, гѡлубы, чѣрвы genit. рстрябув (ѡв, їв), гѡлубув (ѡв, їв), чѣрвув (ѡв, їв) dat. рстрябум (ѡм, їм), гѡлубум (ѡм, їм), чѣрвум (ѡм, їм) по при рстрябам etc. acc. = 2. voc. = 1. abl. рстрябми (psl. рстрябмї) або рстрябѡма, рстрябамн, гѡлубми (psl. гѡлубмї), гѡлубѡма, гѡлубамн, червми (psl. чѣркмї), червома, червамн. 7. рстрябох, рстрябах, гѡлубах, чѣрвах.

V, 2. sing. 1. кусть (кѡсть, кїсть) 2. кѡсти. 3. кости. 4=1. 5. кѡсти. 6. крстьѡѡ (кѡстьѡѡ, кїстьѡѡ). 7. кости. plur. 1. кости. 2. костїй. 3. кѡстьям (кѡстьѡм), 4. і 5. = 1. 6. кустьмї (кѡстїмї, кїстьмї). 7. кѡстьях. кѡстьѡх.

гусь Стр. abl. sing. грсьѡѡ nom. pl. гусн genit. гусїй etc. рысь Я. МЛ. gen. fem. genit. рїси (лѡта рысь, лѡтой рїси) пїсля

кѡсть в старосл. *рысь*, genit. *рыси* gen. mascul. et fem. тому або після V, 1. або після V, 2.

Примір зовника (vocat.): Дунаю глѡбкый то тихѣнько плы-нѣш, Молодѡсти мѡя то марнѣнько идѣш Гр. (пѣсь).

Декогрі суцциники (substantiva), що в старосл. належать до V, 1., мають жєньск. рід і склонюють ся по V. 2. пр. жолѡдѣ genit. жолѡди abl. жолѡдѡѡ (psl. *желѣдъ желѣди. желѣдѣмъ*). печѣть genit. печѣти; гѡлынь genit. гѡлени (звичайно: гѡлынка genit. гѡлынки); гѣртань genit. гѣртани (звичайно: гыртѣнка genit. гыртѣнки). — Старосл. стѣнь *сѣдъ*, *umbra* звучѣть тѣиѣ ВР. genit. тѣиѣ = гал. тѣнь, тѣни. тоѡ тѣиѣѡѡ = psl. *тѣмъ стѣнѣмъ*. гал. тоѡ тѣнеѡ або тоѡ тѣниѡ.

Належить примітити форми: dat. дѣтьѡм abl. дѣтьѣмъ loc. у дѣтьѡх МЛ. подѣбно дѣрьѡм, дѣрьѣмъ, дѣрьѡх але очѣм, очѣми, очѣх (декуди: (ѡ)ѡчум, (ѡ)ѡчми, (ѡ)ѡчех). genit. дѣтѣмъ, дѣрьѣмъ, очѣмъ.

двери найчастѣйше в plur., однакѡж також sing. дверь genit. двери = Thürflügel. однѣ дверь psl. *дверь*. abl. plur. дѣрьѣмъ і дѣрьѣми Пу.

VI. кл. (пнѣ суголосковѣ) 1. пнѣ на в.

1. церѣков 2. церѣкви. церѣкѣ psl. *црѣкѣ*. 3. церѣкви 4 = 1. 6. церѣковльѡѡ (psl. *црѣкѣвнѣмъ*) 7. церѣкви. plur; 1. церѣкви 2. церѣкѣиѣ (рідше церѣкѡв) 3. церѣквам 6. церѣквами 7. церѣквах.

крѡв genit. крѡви, крѣви або крѡвли Г. 3. abl. крѡвльѡѡ.

любѡв genit. любѡвѣ ВР. psl. *люкъѣ* звичайно любѡви і любѡви, abl. любѡвльѡѡ psl. *люкъѣвнѣж*.

редѣков (psl. *рьдѣкы*), genit. рѣдѣкви) рѣдѣкѣ psl. *рьдѣкъѣ* abl. рѣдѣкѡвльѡѡ.

корѡгѡв (kiragѡв psl. *хѡрѡгы*) genit. корѡгѣиѣ, abl. корѡгѡвльѡѡ.

[також: бритѡвльѡѡ ВР.] і конѡвльѡѡ від бритѡв (psl. *брѣтъѣ*) і кѡнов рідко ужив. (psl. *конѡвъ*).

2. пнѣ на н.

Masculina перейшли до склону пнѣв на тѣ(а) і тепер склонюють ся як кѣнь пр. кѣмиѣнь, genit. кѣмениѣ (кѣмиѣ), крѣмиѣнь, крѣмениѣ, перѣтѣиѣнь, перѣтѣениѣ, ѡлыѣнь, ѡлениѣ.

Рідко чути genitiv. кѣмене (psl. *камѣнѣ*).

пѡломѣнь Д. пѡловѣиѣ Пу. (psl. *пламѣтъ et пламѣнѣ* gen. masc.) жєньского рода: genit. пѡломѣни, пѡловѣни, abl. пѡломѣниѡѡ, пѡловѣниѡѡ. ѣсноѡ пѡломѣниѡѡ = psl. *касънѣмъ пламѣнѣмъ*.

[Далѣ буде].

Miscellanea.

До історії „руського обряду“ в старій Польщі.

Подаю із збірки актів Дрогобицького старіства, зладженої 1568 р. (Московський архив міністерства справедливости, відділ Литовської Метрики IV B N. 22), цікаву грамоту кор. Жигмонта, де він у відповідь на петицію дрогобицьких міщан-католиків, що бояли ся, аби місцеві Русини не виставили собі церкви в місті, і запевняли, що там ніколи руської церкви не бувало, — постановляє, що Русинам не вільно буде ставити свої церкви, коли перед тим ніколи там її не було.

Як ні цікавий сам по собі сей документ для історії „руського обряду“ в старій Польщі, можна пожалувати, що король не умотивовав при тім сю справу докладнійше. Діло в тім, що питання про будову нових православних церков в землях давньої Польщі не вияснено докладно до тепер. Звістна річ, як в. кн. литовський Олександр не згожувався поставити православну церкву для своєї жінки Олени, доньки Івана III московського, покликуючись на постанови „своїх предків, батька і свої власні“, що число „церков грецького закона“ не вільно помножати. Недавно отсе др. Папе опублікував уривок з листу якогось кеюндза з Перемищини з 90-х рр. XV в., де той, доносячи своєму єпископу про поставлення нової православної церкви, підносить, що православні се вчинили протизаконно: *illud statutum iuris terrestris, quod disponit nullam sinagogam de cetero in partibus Russie edificare, solum proximam casui aut ruine reformare, non attendendo* (Wiadomość o archiwach węgierskich — Archiwum komisji historycznej т. VIII с. 451). В своїй грамоті

Жигмонт, як бачимо, не припускає можливості заборонити Русинам ставити церкву, коли вона була вже коли небудь перед тим, а й свою заяву наче б то уважає спеціальною ласкою (*libertas*) для міщан-латинників.

Король Жигмонт обіцяє дрогобицьким католикам, що ніколи не дозволить збудувати в Дрогобичі руської церкви, 21 квітня 1540 р.

Ne sinagoga rutenica in oppido aedificetur.

Sigismundus, Dei gratia, rex Poloniae, magnus dux Lithwaniae, Russiae, Prussiae ac Masouiae etc. dominus et haeres.

Significamus tenore praesentium quibus expedit universis, quia oppidani nostri drohobicenses, metuentes, ne homines rittus rutenici, illud oppidum incolentes, sinagogam ibidem extruerent seu aedificarent, supplicarunt nobis, ne praefatis Rutenis aedificandi ipsam sinagogam potestatem faceremus, allegando nunquam antehac eam ipsam illic in ipso fuisse oppido. Quorum supplicationibus ut iustis benigne annuentes, ita quidem, si praefata synagoga in eodem oppido Drohobycz nunquam antehac fuit, illos circa ipsam libertatem et usum conseruauimus et conseruamus, nec eisdem Rutenis aedificandam sinagogam praedictam admittimus, insuper quo praesentes litteras ex cancellaria nostra extradi illic mandauimus, quibus in testimonium sigillum nostrum praesentibus est subappensum. Datum Cracouiae feria quarta proxima post dominicam Iubilate anno Domini millesimo quingentesimo quadragesimo, regni vero nostri trigesimo quarto. Relatio Magnifici Pauli de Volia r. P. cancellarij, burgrabij crac. et capitanei gostinen. Paulus de Volia cancellarius scit.

М. Грушевський.

Причинки до історії Галичини в XVІІІ віці.

Кожному, хто займав ся історією нашого краю, а особливо історією селянства, відомо, як тяжко а нераз і зовсім неможливо роздобути подробиці місцевого громадського життя з давніших літ. Судові, скарбові та політичні архіви у нас доси щільно замкнені і приступні хіба для осіб урядових; те, що доси опубліковано — едикти, закони та деякі розпорядження — звичайно стилізоване дуже загально і не може вважатися першорядним історичним

матеріялом. Приватні акти і документи (нпр. селянські процесові акти, судові ореченя, тестаменти і т. и.) не позбирані і не визискані і на наших очах нероз пропадають та нищать ся. Людова пам'ять про події з перед 1848 р. дуже непевна і хитка і може бути хіба помічною ілюстрацією для документального матеріалу. Тільки десь колись припадково знаходжені в приватних руках акти і документи можуть кинути яснійше світло на минувшину нашого краю.

Бажаючи зробити „Записки“ між иньшим архівом для таких матеріалів і друкуючи в них від самого початку причинки до нашої новітньої історії, ми бажали би звернути отсим увагу нашої громади на одну доси майже зовсім не визискану категорію жерел, а власне на тзв. Gestions-Protokolle або книги для вписування універсалів, едиктів і розпоряджень властей світських і духовних, які давнійше обов'язані були провадити парохі і зверхности домінікальні. В тих книгах обік матеріалу звісного вже з відки инде (друкованих патентів, законів і куренд) вписувано також розпорядження місцевих властей, стар стів циркулових, деканів і т. и., рисописи військових і иньших утікачів, звістки про розбої і розбійників, про засуди злочинців, про кари накладані на поодиноких дідичів за утискане підданих, про похвали і відзнаки для духовних за закладане і ведене шкіл, про різні місцеві народні звичаї, перевірки, потреби і т. и. Одним словом, в тих записах ми маємо невизисканий доси багатий матеріал для нашої історії в широкім значіню сего слова. Бажаючи розпочати працю над визисканнем сего жерела ми публікуємо тут виписки з протоколів захованих у парохіяльній канцелярії в Довгополі пов. Косівського. Записи, заховані тут, обіймають три томи in folio і сягають від 4 мая 1778 до 1875 року. Ми обмежуємо ся на разі на тій частині першого тому, що належить до XVIII віку.

I.

Титул першого тому: *Xięga czyli wpisy u zapisy rozrządzeń monarchicznych, także najwyższego gubernium jakoteż i innych urzędów do publikowania wypadających, przy cerkwi Dołhopolskiej, zaczynająca się 4 мая 1778 anno.* Книга розпочинає ся виписаним in continuo листом пастирським єпископа Льва Шептицького (по польськи), котрим він наказує парохам між иньшим:

1. Публікувати парохіянам по богослуженю в церкві всякі розпорядження властей і вияснювати їх „do zrozumienia własnym językiem“.

2. Не давати шлюбів воякам зі своїми парафіянками без писемного дозволу військової коменди.

3. Не виїжджати духовним за границю без дозволу.

6. Не переховувати військових дезертерів „jako zdrajców y krzywoprzysięzców pod żadnym pretextem, nawet miłosierdzia, żeby nie byli śmiercią karani“, але доносити про них „sekretnie“ до громадської верхности.

7. Zakazano pod karą 1000 czerw. zł., aby nikt dzieci żydowskich dla ochrzczenia przeciw woli ich rodziców y opiekunów chwytąć y chrzczyć nie ważył się.

9. Aby nikt z duchownych, świeckich y zakonnych o wszelakich wyrokach y rozporządzeniach, z najwyższego rozkazu ogłoszonych, uszczypliwie mówić, krytykować y powadze ich jakokolwiek uwłaczać nie ważył się, ale jako wierny poddany każdy bez najmniejszego szemrania wiernie owym posłuszeństwa zachował.

12. Że wielu własny obrządek, w którym zrodzeni y wychowani, wzgardziwszy, do łacińskiego przychodzą, o tym Najjaśniejsza ck. A. Mość Pani nasza będąc uwiadomiona przez najwyższe Gallicy gubernium swoje pod dat. 16 maja 1776 y 1 kwietnia 1777 roku łaskawie rozkazać raczyła dla zapobieżenia tym występkom, aby takowych, z jakich rodziców, z jakich przyczyn y od którego czasu odstąpił własnego obrządku y do innego przyszli, opisawszy do najw. guber. donosić. Więc WW. parochowie znając dobrze swoich parochianów, takowe opisanie rzetelne y dowodne uczynić y PP. dziekanom swoim podać, dziekani zaś zebrawszy y porządnie spisawszy do konsystorza dla podania nam oddać mają, żebyśmy sami o tem najw. gubernium zainformowali.

14. Kuny żelazne z dawnego zwyczaju przy drzwiach cerkiewnych czyli na innym miejscu wiszące aby poddrywane y więcey używane nie były, iest zakazano.

Сей лист виданий був 17 падолиста 1777 р.

N. 2. Д. 17 січня 1778 р. видано у Львові друкований універсал пв. „Porządne privativum“ з підписом гр. Ауерсперґа про скасоване вільної торгівлі тютюном і табаком і заведене на них державної монополії.

N. 3. Д. 12 лютого Л. Шептицький оповіщує смерть кївського митрополита Феліціяна Пилипа Володковича.

N. 4. Лист Щептицького з Варшави з д. 22 жовтня 1778 (друкований), котрим „surowo nakazano iest, aby we wszystkim stosować się do woli najw. rządów przez poddanie się najzupełniejsze wszelkim najw. rozkazom, choć by się te nie tylko substancyi, ale y samym

osobom przykre zdawały, a tym samym zgadzać się z wolą Boską, która się przez rządzących wykonywa.

N. 5. Друкованим універсалом з 27 мая 1779 адміністратори гр. к. львівської дієцезії Андрій Липницький, Петро Білянський і Михайло Радевич оповіщують про смерть еп. Льва Шептицького, що вмер 13 мая 1779 у Радомишлі.

N. 6. Д. 10 січня 1780 адміністратор дієц. А. Липницький наказує, „aby każdy paroch w każdą niedzielę у święto wielkiego postu lud swoy parochialny pacierzy z katechyzmem przykłадnie nauczał у służbę Bożą nigdy nieopustnie miał.

N. 7. Номінат епископ Білянський листом з 25 мая оголошує смерть Андрія Млодзєйовского еп. познанського і Яцка Огородякого секретаря кор., за których dusze po jedney służbie Bożej за każdego z osobna у przez два місяце po 3 pacierze z ludem odmawiać jest nakazano.

N. 8. Той сам еп. друк. листом з 18 липця оголошує смерть Йоанни Ястшембської стольничихи гал. і наказує парохам відправити за неї по одній службі Б. і 4 неділі відмовляти з народом молитви.

N. 9. Той сам листом з 19 жовтня оголошує смерть Вацлава Сераковского, лат. архієпископа львівського і наказує відправити за него 3 служби і молитви оден місяць.

N. 10. Той сам листом з 26 падол. оголошує смерть Матвія Борженцкого підстоля вел. кор. і наказує, „aby nabożeństwo według ochoty у własney woli за tegoż duszę odprawiać“.

N. 11. Той сам друкованим універсалом з 8 грудня оголошує смерть цїсаревой Марії Тереси, що вмерла 29 падол. 1779.

N. 12. Листом номіната-еп. Білянського з 16 лютого 1781 оголошено наказ, „aby parochowie, gdzie się ten szkodliwy zabobonny zwyczay praktykuie, że z umarłych на jaką chorobę zaraźliwą, або jeszcze chorujących ludzi zwykło pospolstwo dawać ubogim szmaty у odzieży, czasem dla większey zasługi przed Panem Bogiem, а czasem dla interesu, mniemając, że за tą jałmużną poydzie choroba, usilnie starali się wykorzenić.

N. 13. Білянський друк. листом з 20 липця 1781 оголошує смерть Єви з Каньовських Потоцкой і наказує за її душу „memento przez miesiąc przy Mszach św. у pacierze z ludem odmawiać“.

N. 14. Універсалом о. Волкановича, канцлера галицького з 8 вересня 1781 наказано парохам навчати людей, „aby w powitaniu te najpierwsze mówili słowa: „Слава Іисусу Христу“, а відповідали „и во вѣки амиѣ“, który to chwalebny zwyczay już dawno на Podolu, Po-bereżu у Ukrainie praktykowany aby і tu był wкорзений“.

N. 15. Білянський листом з 28 падол. 1781 доносить про своє посвячене і інсталяцію на львівського єпископа, доковану митрополітом Яном Смотрицьким д. 20 вересня 1781 р.

N. 16. Pod dat. we Lwowie 5 kwietnia a intymacyą 18 julii 1782 uniwersalem drukowanym Nayj. monarcha Józef II jarzmo niewolniczey niewoli z poddanych zrzuca, gdy 1-mo kunicznego biorąc żonę z obcego państwa, płacić nie każe; 2-do z pod jednego państwa pod drugie zapłaciwszy tylko długi y wziowszy testimonium z dworu na mieszkanie wolno przechodzić pozwala; 3-io poddany rzemiosł y kasztów [sic! зам. kunsztów = Künste] uczyć się zatem y bez listu uwalniającego gdzie chceć iść mają wolność; 4-to służb sierocińskich odtąd odbywać nie są obowiązani; 5-to sierota po rodzicach od dworu karmiony y utrzymywany dorosłszy 3 lata odsłużyć powinien; 6-to sistema urbarialne czyli uregulowanie powinności y opłat poddanych wyjść mające wkrótce deklaruie. Ten uniwersał 20 julii 1782 a. w cerkwi po nabożeństwie ludowi iest publikowany, na co świadkowie podpisują się.

N. 17. Листом єпископським з 15 червня 1782 оголошено „іж ојсѣм Jackowi Szymańskiemu y Dominikowi Wyszyńskiemu zakonu św. Dominika za kazania we Lwowie predykowane, dążące ku lekceważeniu Nayw. zwierzchnosci, od urzędu kaznodziejskiego y preeminencyi zakonney odsądzonym na zawsze in spiritualibus zabrania.

N. 18. Декрет губерніальний з д. 21 грудня 1781, друкований „powtórnie o Bulli Unigenitus zalecenie czyni, aby iey ani utrzymywać, ani impugnować [sic! зам. impungować, втовкмачувати], ani o niey mówić, traktować, dysputować, pisać nie tylko duchownym ale y świeckim osobom w kordonie cesarskim nie wolno było. Wyimuje jednak z tego prawa za granicą drukowane xiążky, któreby o tym pisali“.

N. 19. Pod dat. 22 junii a intymacyą 22 julii 1782 r. Na mocy dyspozycyi Nayw. gubernium dd. 5 lipca 1781 y 15 lutego br. JW. Pasterz uniwersalem swoim gorliwie napomina całe duchowieństwo in cura animarum będące, aby podczas kazań y katechizmow słow wątpliwych, podchwytliwych, dwojako się rozumieć mogących przeciw Nayw. rządóm nie używali, zkąd postanawia:

1-mo kaznodzieje zakonni kazania napisane superiorom swoim do przeczytania y podpisu zawsze podawać mają;

2-do superiorowie y rektorowie klasztorów na to bacznosc mieć będą, aby professorowie szkół y kaznodzieje zgodnie z prawami najwyższymi w postępowaniu swojego urzędu zgadzali się;

3-io świeccy też parochi curati gdy kazać chceć będą, na piśmie to wprzód mieć powinni dla pokazania w czasie gdy by tego była potrzeba.

N. 20. Цк. камеральна канцелярія в Станіславові розпорядженем з д. 15 падол. 1782 р. публікує цісарський декрет з д. 8 падол. того р. „względem fur transportowania soli, które naybardziej Gallicyanom pozwalane bydź mają“. Цісар велить :

1-mo aby żydzi do tych nic zgoła nie wchodzili i nie interesowali się;

2-do aby podwodnikom cesarskiej monety pieniądźmi y bez żadnego pokrzywdzenia płacono;

3-io płaca tym furom, które na banie wychodzą, aby zosobna była, to jest aż na tamto mieysce, gdzie się solne składy znajduja, powracając zaś nazad podwodnicy nie są w pierwszey zapłacie obowiązani iakich rzeczy wieść y nie powinni bydź karani cielesnie za jakowe przez nich poszkodzenie uczynione, tylko nadgrodzić powinni za to;

4-to wszelka satysfakcyя tak dawniey jako y od tychczas przez kogokolwiek y jakimkolwiek sposobem pokrzywdzonym furmanom aby zupełna w urzędach cyrkularnych była nakazano, bo wszystko tak po cerkwiach jako y w kościołach dla nauprędszego każdego uwiadomienia publikowano bydź powinno.

N. 21. Універсал Білянського з 10 марта 1783 оголошує скинене в уряду чотирьох черців в монастиря св. Трійці у Львові, Олександра і Кароля, Криштофа і Урбана, за порозумінє з заграничними монастирями, за затаєнє монастирських капіталів при фасії податковій, за висланє неоподаткованих сум за границу, за підписанє фальшивих фасій і за переписуванє та розповсюджуванє „niejakich pism, rozrządzenia Nayw. Mayestatu ciężko obrażających“.

N. 22. Листом Білянського з 1 цвітня 1783 заборонено духовним, особливо таким, що не мають сотрудників, „iako gdzieniektórzy zwykli po prażnikach y weselach włoczyć się y od swoiey parochij absentować się“.

N. 23. Лист Білянського з 2 цвітня 1783 повтаряє приписи про цензуру проповідей, додаючи між иньшии : „Kaznodzieja w naukach swoich osobliwie do ludu prostego po wsiach y miasteczkach ma raczey głosu zwyczajney rozmowy, niżeli krasomowstwa używać“.

N. 24. Лист Білянського з 14 цвітня закажує купувати церковні книги Почаївські і иньші заграничні.

N. 25 Лист Білянського з 27 мая 1783 публікує цісарський декрет з 13 цвітня т. р., котрим засуджено о. Григорія, пріора конвенту Кармелітів Босих у Судовій Вашиї „dla niegodziwego postępku z kłecykiem Damazym Zbirczowskim w więzieniu zmarłym, kryminalną nkwizycyя przez sąd szczególnie na to delegowanym wyprowadzić,

kaznodzieja tegoż konwentu O. Chryzostoma, który z boiaźni przeciwko przełożonemu o dobro zmarłego w więzieniu kleryka postarać się zaniedbał, diecezjalnym więzieniem 6-niedzielnym ukarać, sam zas manaster ze wszystkim znieść y całą substancją ad fundum religionis odebrać, zakonników ztamtąd do inszych klasztorów dla żywnosci tegoż zgromadzenia podzielić, nakoniec samego o to prowincyała upomnieć rezolwował, że tenże konwent pomieniony bez należytey wizyty w tak podupadley zostawił karnosci, a nie większego około tego mizernego kleryka dolożył starania“.

N. 26. Лист Білянського з 26 мая публікує губерніяльне розпорядженє з 21 марта і 15 цвітня 1783: „Gdy z uczynioney po klasztorach oo. Kapucynów w Austryi indagacyi znalezione zostało iuż dawno zakazane więzienie, w których szaleni zakonnicy zamknieni byli, przeto mocą dekretu nadw. z 3-go nin. mies. dla uchilenia przełożonym wszelkiey przyczyny zakonnych braciey swoich pod pokrywko szaleństwa z iednego przesladowania powodu przez czas dłuższy w klasztorach swoich więzienia“ наказав цісар віддавати божевільних монахів до Боніфратрів.

N. 27. Циркулярний комісар зі Станіслава Ташевський розсилав розпорядженє (чиє?) з 2 мая 1783, „aby dziekani ritus graeci swoim w dekanacie parochom zakazali, aby ludzi zdolnych na żołnierzów do swoich cerkwi za spiewaków nie przyimowali“.

N. 28. Економічна канцелярія кутська д. 25 вересня забороняє парохам в кутській частности, „aby, iako się практиkowało, otdąd parochowie u swoich parochian za służby, krzsty, pogrzeby — konie, woły, krowy, owce brać poprzestali, aby od ubogich mało barzo, a zas z lepiey mającemi się po sumiennemu umawiali y to w przytomności attamana lub przysiężnego, y tych accydensow co місяца за czas od 1-go 7-bris report do kancelaryi kutskiej parochowie podawać powinni“.

N. 29. Економічна канцелярія кутська д. 25 вересня наказує, „aby żyдów ubogich, ktorzy to szczególnie po wsiach handel prowadząc oszukaństwem żyя, attamani y przysiężni tych precz wypędzali, a zwłaszcza gdy gwałtem lub kryiomo chcieli by handel prowadzić, od takowych po zł. pol. 4 brać y te pieniądze do rejestru zapisać, ktore na pomoc gromady w suchey racie obrocone bydź powinny, co serio rozkazano“.

N. 30. Лист Білянського з 7 серпня 1783 велить молили ся за душу Станіслава кп. Любомірського, маршалка в. кор польського, що вмер 11 липня в своїх добрах у Ланцуті.

N. 31. Лист Білянського в 6 мая 1783 оповіщує про покаранє пріора Домініканів о. Яна Свґнярського за те, що 2000 монастирських грошей льокував не в публичній касі, але на приватних добрах; його за те на 3 роки відсуджено від усяких монаших урядів.

N. 32. Так само покараний пріор перемиського домініканського монастиря о. Вінкентий Горальский за те, що 1782 р. звичив пані Ясвнській 4000 злп. монастирських грошей.

N. 33. Надв. декретом в 19 грудня 1783 наказано, аби в часі хмар і громів не дзвонити.

N. 34. Так само як під 31 покарано 26 марта 1784 о. Рафала Бонковського, ґвардіяна Францішканів на Кальварді за звиччене 3000 злп.

N. 35. Так само покараний 14 червня о. Людвік Квятковський, пріор домініканський Борецький за самовільне видане 700 злп. в монастирських фондів.

N. 36. Надв. декретом в 30 мая 1784 наказано, абу грекокатолицы plebani swoich synów do łacińskich gimnaziów oddawali, po których skończonych mają mieć nadzieie, że zapewnie do generalnych seminariów przyjęte będą.

N. 37. Найв. декретом в 30 вересня 1784 наказано, абу przy każdej parochyi у тмеясовеу капеллані іещче іедна osoba koniecznie у неодоычье знайдowała się dla ćwiczenia dzieci przez nauczanie katechizmów у duchownych nauk іакотеż обыцаіов doskonałości так długo, dopuki ćwiczący się zupełnie doskonałemi не będą у świadcwem na то przyozdobіонemi не zostaną“.

N. 38. Універсалом в 9 вересня наказано, że gospodarze, którzyby żarna w domach swoich dla ręчного młewa trzymali, злп. 1 своіеу дворської zwierzchności płacić od tego powinni, а sąsiadów do swoich żarn przyjmować не jest wolno, tylko dla siebie używać.

N. 39. Друкований циркуляр в 9 грудня: котрий господар заще-пить 100 штук оочевих дерев, дістане срібний медаль.

N. 40. Науwyższemu szkół dozorecy х. kanonikowi Hofmanowi zlecenie dane plebanów w тutejszych królestwach nauczyć, со się do katechizmowania у дозору наук szkół parafіалных wiedzieć będzie należało; przeto plebani dla nauczania się у поієція sposobu за уwiadоміеніем ставіть się będą обовіязани.

N. 41. Цісар заборонює голосити проповіді над помершими, а також похвальні мови в часі іменни, в грудні 1785.

N. 42. Ціс. декретом в 9 падол. 1785 увільнено дітей руських парохів від плачення шкільних такс. Се було доповнене до декрету ціс. в д. 9 жовтня 1785, котрим на просьбу галицьких станів знесено зага-ном шкільні оплати в Галичині.

N. 43. Найв. декрет 31 жовтня 1785: 1) хто переховує волоцюг, має бути караний „неodpuszczenie na worku lub na ciele“; 2) tak zwani Cyganie nawet za użyciem potrzebnych przynaglających do osiadania przymuszań sprzeciwiający się po za kraj wysłani bydź mają, y to nazwisko Cygani za zniesione uznaje się. We Lwowie 17 listop. 1785 г. До того додав губернатор Брифідо розпорядженє в 24 падол. т. р., котрим на кожду зверхність, що передержувала 6 Циган, наложив кару 1 червінца від голови.

N. 44. Обіжник економічної канцелярії в Кутах в д. 4 падолиста 1786 стверджує, що „wychodzący stąd poddani za kordon z solą ze wszystką chodobą nazad nie powracają“ i уставляє формальности, яким має підлягати селянська торгівля сілєю.

N. 45. Губ. наказ в 6 жовтня 1786 р. оповіщує, що цісар надав 60 ринських річної пенсії вдові по війті в Лібочкова в Мисленицькім окрузі, Саломеї Паліциній, котрої муж був застрілений дезертиром.

N. 46. Декан Онуфрій Чарнецький потверджує, що 8 цвітня 1787 р. був у Довгополі на оглядинах і переглядав також сей протокол.

N. 47. Декан прислав пастирський лист єпископа, котрого зміст о. парох передає ось якими словами: „Jw. Pasterz z szczególniey robożności y troskliwosci o dobro doczesne y wieczne powierzonego pastwie swoiey ludu instynktem z nieba wzbudzony zbawienne uczynił zalecenie, aby każdy paroch każdej niedzieli y święta zaleciwszy ludziom parochialnym, aby na nieszpory schodzili się, w czasie nieszporów przykłадnie nabożeństwo odprawiał błagając Boga o oddalenie nieurodzaju y głodu y prawie wszędzie grasujących chorob, ma zaś nabożeństwo prócz nieszporów odprawiać się takowe: акадність Іллі Ійсх Іллі Бїци Іллі свїттителю Нїколаю, по молїтвѣ 5 разї Фче нашѣ, 5 разї Бїце Дѣо и єдино вѣрѣю, по семѣ спасї людї твої Гди. Ані wąpić, że się parochianie na takowe nieszporne nabożeństwo zgromadzać się będą, gdy się im w dokładnych terminach potrzeba takowego nabożeństwa dla ich ze samych pożytku przeloży. А хоч бы наymniej zgromadзило się ludzi, y tedy WW. XX. parochowie przepisаного tego nabożeństwa opuszczать nie powinni pod wielko карą y doniesieniem Jw. Pasterzowi, a to puty kontynuować, puki miłosierdzie Boskie wyż wzmiankowanych kar od nas nie oddali, to jest puki inne rozrządzenie w tym nie nastąpi.

Надіючи ся генеральної візити єпископа по селах декан упоминає свьященників, „abyście наuprzod по cerkiewnych ścianach malowane lub przybite obrazy wtorocho przyszestwyia, piekła y czartów pozdzierali, one uprzątneli iako наymniej do religii prawdziwey stusujące się

у szczury fanatyzm uczonych obrażający a prostych gorszący". Дано в Коссові д. 14 мая 1787. Щоби гаразд арозуміти сей наказ, нагадаємо, що образи страшного суду мальовані були звичайно на теми апокрифічного „Хождения Богородиці по муках“ і мали не раз сцени досить драстичні. Німець Краттер у своїй книжці про Галичину при кінці XVIII в. ось як описує один такий образ: „Unter anderen grimassirenden Gemälden wies mir der Pfarr das Bild der Hölle, wo alle Arten von Peinen sinnlich vorgestellt waren. Was mir unter anderen abentheuerlichen Vorstellungen besonders auffiel, und wovon man sich nicht leicht etwas schamloseres vorstellen kann, war eine Weibsperson, die mit auseinander gespreiteten Füßen rein nackt dastand und von dem Teufel mit einer glühenden Kolbe in die Scham gestochen wurde. Die Mütter, wie mir nachgehends der Verwalter erzählte, führen ihre Töchter zu diesem Erbauungsbilde, um sie gegen die Sünde des sechsten Gebots, in quo, juxta theologos, non datur parvitas materiae, und gegen die fürchterliche Kolbe des Teufels zu warnen. Dieses reichhaltige Gemäld ist meistens der Stoff, über den der Pfarr predigt. Spricht er vom Diebstahl, so weist er auf den Müller hin, dem ein Mühlstein am Halse hängt, weil er Mehl gestohlen; zieht er über die Unkeuschheit los, so zeigt er dem schamhaften Frauenvolk die nackte Weibsperson und die glühende Kolbe; hat er mit der Trunkenheit zu thun, so zeigt er auf einen Saufer, der in der Hölle das wieder von sich speien muss, was er auf der Erde zu viel zu sich genommen hat“. (Briefe über den itzgen Zustand von Galizien. Leipzig 1786, Bd. II, 5—6).

№ 48. Цісарський декретом з 13 вересня 1786 основано генеральну консисторію руського обряду, для всіх дієцезій одну, при львівській катедрі.

№ 49. Декан повідомляє парохів д. 14 вересня 1787, що один духовний „publicznego przeciw krainowu winowaycę dla tego utail, iż onego wydanie charakterowi kapłańskiemu rzeczą nieprzyzwoitą bydź sądził“; із за сего цісар 1 мая т. р. розпорядив, що доносити на винуватих повинен кождий.

№ 50. Еп. Білянський наказує 18 вер. молити ся за душі померлих Konstancyi z Bekerskich Rogalińskiej wojewodziny Inflackiey у Teresy z Pocięjów Humnickiey stolnikowey koronney“.

№ 51. Д. 9 жовтня декан наказує „niejakiego Mateusza Balińskiego, presbitera, diecezjarza tuteyszego, z jawnym zgorszeniem y z niesławą duchownego stanu żyяcego, gdzie by się znajdował przytrzymać y do zwierzchności przystawić“.

N. 52. Д. 5 жовтня декан наказує „fanatyczne y zabobonne nabożeństwo, które prawdziwemu nabożeństwu y duchowi chrześcijańskiemu sprzeciwia się, z rąk pospulstwa uchylić, y jeżeli by te w książkach duchownych było, używania takowych książek zabronić, do czego wielkiej przeczności paroch używać powinien.

N. 53. Декан уділяє парохам розпорядженє в 13 падолиста, „aby wzmiankowanie wszystkich takowych odpustów, których by skutek nawet do dusz w czyściu zostających rozciągać się miał, ze wszystkich kalendarzy, direktoryów, książek do modlenia y katechizmowych wymazać, i wszystkich w tym parochów zainformować, iż odpusty, które się tu dla ludzi nadaia, do dusz czyscowych rozciągać się nie mogą.

N. 54. Консисторія д. 13 падол. 1787 наслідком туб. розпорядженя в справі привосів на парастас (іж в церкві podczas mszy św. столек przed wielkim oltarzem wystawiają, на którym масло, ser y jayca, gorzałkę y tym podobne rzeczy parochianie dla parochów складаia) i в справі бабниців (іж плєć żeńska в церкві podczas nabożeństwa под churem ściїниона niby з прzymусу stoi y близь до оltарза приступоваць не ваьу ся) наказує: „Lubo zwyczaj do cerkwi noszenia chleba, masła, sera y tym podobnych żywności в obrządku naszym dawny iest y до tych czas trwa nieперерwanie y lubo немаłym был wsparciem dla naszego duchowieństwa, które потрібнā sustentacyā dostatecznie skąd inād опатрzone nie iest; gdy iednak ten zwyczaj з okolicznōściami naszych czasów мнєй згадзаць ся здає, зарадзаiaць з iedney strony wszelакєй в речях свiєтых przyzwойтоїсци y przyстойноїсци, а з drugiey strony запобєгаiaць, аьбы przez зупєлне tego zwyczайу знєсєнє sustentacya парохов тем бардziej не змнєйшылa ся, наступуяцьм способом умiарковаць го postanowiliсьм, то iest WW. парохowie мая ошwiadчыць swoim парафianом, аьбы то co добровольне з побожьнеy интенци на парастас приносiць y в церкві складаць звычайли были, оtdаць не до церкві, але до резыдєнцєй пароча носили, в церкві зась сам tylko парастас звычайным обрządkiem ма ся одправляць.

„Zwyczaj naszego obrządku, іж в церкві плєć niewєścїa osobно од плєć (sic!) мєськєй podczas nabożeństwa ставаць звычайлa, iest рўвнєе dawny iako y з себе chwalebny, iednakъє для унiкнєнїя в обрządkach cerkiewnych wszelkiego прzymусу“ парохї мають заявити народови, що ї жiнкї можуть ставати близьє вiстаря.

N. 55. Розпорядженєм з д. 27 падол. 1787 „zakazuje ся до метрык хрztу записуваць imєнїя оуца неправождного дзєцїєцїа, хоць бы ten парохом y komotrom найвїдомшы был, чїба сам добровольне на то зєзволїл y записаць ся казал.

N. 56. Консисторія розпор. з д. 7 марта 1788 наказує парохам що неділі і свята говорити проповіді і забороняє в урочисті свята їздити до иньших парафій на празники, а своїх парафійя лишати без служби Божої.

N. 57. Циркуляр з 4 марта 1788 поновлює заказ носити до церкви хліб, масло, сир і т. и.

N. 58. Циркуляр генер. консисторії з 15 падол. 1787 „oznaymu-
jący nieukontętowanie nauw. gub., iż tak pospulstwo iako inne oby-
watele na pożytku, którzyby ich dzieci z pilnego do szkół chodzenia
odnosić mogły, nie poznawaią się, a zatym większego przekonania
i wspomnienia w tym potrzebuia, ściśle więc parochowie wszyscy obo-
wiązują się, ażeby każdego roku przed zaczęciem szkół kazanie o po-
żytku nauk podług Nauw. przepisu miewali, y tam, gdzie żadnego ka-
techety ustanowionego niema, ieszcze naukę religii podług przepisanych
prawideł dwa razy na tydzień dawali, tudzież w owych mieyscach,
gdzie się szkoły znajduia, każdego szkolnego dnia o godz. puł do
ósmey lub iedynastey mszę studentską odprawiali, nadto każdy paroch
w parafii swoiey konsygnacyą młodzieży do szkół normalnych спосо-
bem „pleć męskiey“ tym końcem spisze y zwierzchności swoiey dwor-
skiey poda, aby ci władzą iuryzдыкcyi dworskiey do normalnych наук
napędzeni byli.

N. 59. Циркуляр з 26 вер. 1788 наказує священникам спонуку-
вати селян, щоб посиляли дітей до шкіл і поновляє наказ з N. 58.

N. 60. Друкований пастырський лист з д. 3 падол. 1788 „о зніsie-
niu niektóрых zabobonów“ — змісту його, що шав 15 точок, не подано.

N. 61. Стараням генер. консисторії губернії розпорядженем з дня
11 червня 1788 звільнила руське духовенство від даваня форшпанів
(підвод).

N. 62. Циркуляр від ставіславівського окр. уряду з 5 липця 1788
повідомляє, що о. Іловицький, грк. парох в Бережанськім окр. за те, що
не давав свого парубка взяти в рекрути і побив при тім сільського
присяжного, львів. консисторією засуджений крім грошевої карі на
3-місячній реколекції з дводневим постом на хлібі і воді що тижня.

N. 63. Надв. декрет з 1 вер. 1788 наказує, що хто би відмовляв
парубка здатного до війська або подавав йому спосіб до втеки, сам
в равї здатности буде взятий до війська замісь него, а коли ні, то
буде прилюдно покараний на тілі.

N. 64. Розпор. з д. 21 жовтня консисторія забороняє руським ду-
ховним хрестити дітей латинників крім випадків крайньої потреби.

N. 65. Розпор. консисторії з д. 5 жовтня 1789 констатус, що
деякі християне служачи у Жидів не тільки не вмють христ. молитов

і не знають артикулів своєї віри, але також своїх свят не обходять, в неділі і свята працюють, а натомість святкують разом з Жидами. Але є деякі християне, що навіть не служачи у Жидів святкують жидівські свята.

N. 66. Декан Онуфрій Чарнецький візитував парафію д. 10 надол. 1789 р.

N. 67. Ordynacye kongregacyi dyecezjalney z 2 maja 1790 наказують в точці 2, щоб декани винуватих де в чому священників не оскаржували перед циркулярними або иншими урядами, але доносили до консисторії; в точці 5, „aby parochowie łagodnie, z miłością ku parochianom się mieli, wszelkich zaś przykrych wyrazów śród ludu w każdej okoliczności się strzegli“.

N. 68. Візита декана О. Чарнецького з 14 жовтня 1790 р.

N. 69. Д. 14 грудня 1790. Doniesiono o wydrukowanem po rusku dziele Histori kościelney, każdemu do czytania bardzo potrzebny.

N. 70. Д. 28 грудня 1790 консисторія висловлює похвалу о. Товарніцкому, деканови монастирському, і всему духовенству того деканату за вмілість і старанність в сповнюванню духовних обовязків.

N. 71. Д. 30 січня 1791 обіжник станісл. циркулу до духовенства обох обрядів публікує комунікат губернії з д. 30 грудня 1790, iż z nauczycielami po wsiach, którzy dla mizernego swego stanu sparcia koniecznie potrzebuia, podług nauw. rozp. z d. 20 czerwca r. z. postępować należy, a w tych miejscach, w których same gromady szkoły mieć sobie życzą i to przez pilne onych do szkoły wysyłanie okażą, dla nauczyciela, jeżeli innych dochodów niema, 25 złr. skarb płacić rocznie będzie. Przez ten fawor chce Jego Ces. Mość nie tylko nauczycielów zachęcić, aby uczyli, ale też każdemu z osobna parochowi zaleca się, aby o podobney szkoły założenie iak nayusilniejszego starania przykładal. Przed dekretem to furtive odprawiający mają się z attestatami od gromady, parocha tudzież od dziekana o odebranie 25 ryńs. do dyrekcji stanisławowskiej szkolney normalney stawić. Andreas Zeizel, caes. reg. director.

N. 72. Д. 1 півтіння 1791 консисторія наказує, щоб парохі не відчитували в церкві універсалів святської власти, бо се належить до мандаторів; далі, щоб священник візваний на неділю або свято до суду не ставив ся і не опускав богослуженя; далі, щоб мандатори не сміли судити священників; далі, щоб дідичі не викидували з ґрунтів і хат вдів з дітьми здатними до школи ані дяків, „którzy pożytecznymi kapłanom okazali się a przytem i ludowi, ucząc młodzież“.

N. 73. Д. 14 червня 1791 консисторія оголошує цісарський наказ парохам, „aby młodzież każdego stanu i kondycyi do uczenia się w szko-

łach tak parafialnych iako i normalnych przyprowadzali, podczas nauk działwę do chodzenia do szkoły nakłaniali, alfabetu onych uczyli, o nauczycielów doskonałych starali się, którzy i z normalnych szkół powychodzili.

N. 74. Д. 20 жовтня декан о. Чарнецький візитував парафію.

N. 75. Д. 8 мая 1792 консистория констатує, że nie tylko parochianie, ale i sami po niektórych miejscach parochowie dzieci swoich w artykułach wiary nie ćwiczą.

N. 76. Д. 26 цвітня 1792 губ. наказує, aby dziekani i parochowie iak najusilniey o założenie szkólek, utrzymanie onychże starali się, dając nauki, osobliwie на початку, gdy się zaczyna szkoła, o pożytku, który таż przynieść може.

N. 77. В р. 1793 цїсар надав Білянському титул ексцеленції і гідність дійсного тайного надв. совітника.

N. 78. Консистория повідомляє д. 1 січня 1794 про цїсарське вдоволенє за те, що складок на французьку війну вібрано в Галичині 5936 влр.

N. 79. Д. 1 січня 1794. Dekret pochwalny dostał proboszcz łaciński w Bóbrce, że sam swoim kosztem szkołę заłożył i nauczyciela do utrzymania oney nauczył, dla zachęcenia, aby i my o podobne dekreta przez usilne szkół założenie starali się.

N. 80. Ян Август де Кореяда д. 11 жовтня 1794 поновлює наказ в N. 58.

N. 81. Білянський забороняє д. 24 грудня 1793 парохам кривдити парохіян за треби.

N. 82. Д. 4 мая 1794. W czasie kongregacyi dziekańskiej we Lwowie rozporządzono (між иньшим): aby parochowie на schadzках prywatnych lub iakovych bądź dyskursach między sobo o teraznieyszich różnych rewolucyach mowy nie mieli, aby przez takowe rozmowy mniej ostrożne do zley o sobie opinii nie dali przyczyny, iako doświadczenie nauczyło.

N. 83. Д. 7 вер. 1794 візита о. Чарнецького.

N. 84. Білянський на основі губ. розпор. з д. 10 падол. 1794 наказує парохам, aby każdy przynaumni raz w tydzień katechizm w szkole miał i żeby żaden diaków w szkołach normalnych uczonych bez zezwolenia gubernialnego nie odprawiał.

N. 85. Візита декана о. Чарнецького д. 7 жовтня 1796.

N. 86. Епископ Білянський пастырським листом д. 7 жовтня 1796 виває духовенство до складок на війну з Французами і аргументує так: „Mili w Chrystusie bracia, przypomniycie sobie obfite monarchiczne łaski, których królestwo Galicyjskie, a mianowicie obrządek nasz do-

знає, іако то : утрzymуване наuczycielow, zafundowanie generalnego seminarjum, powiększenie funduszow parochialnych, uwolnienie od rocznych oplac itp.*.

N. 87. Мик. Скородинський, номінат єпископ доносить циркуляром з д. 1 вер. 1798, що „z ogólnego doniesienia uczynionego Nayiasn. Monarsze od kraj. apelacyi sądow z kryminalnych inkwizycyi zakończonych w r. 1797 pokazało się w przeciagu iednego roku popelnionych 62 zaboystw, 4 samoboystw, 54 dziecioboystw, 8 podrzucenia dzieci, 3 stracenia plodu, 306 złodzieyow, 81 rozboynikow, 34 podpalaczow, 29 złodziejow bydła, 64 oszustow osądzonych*.

Посмертні згадки.

(А. Скальновський, Е. Кунік, В. Ястребов).

Українсько-руська наука понесла останніми місяцями знову кілька значних страт.

В Одесі в кінці грудня вмер на 91-ім році життя найстарший з українських істориків сучасних і минулих — Аполлон Скальковський; Волинець родом, правник по освіті, він служив в канцелярії губернатора Одеси, і там дістав в уряду порученне заняти ся історисю й археографією краю. Розбираючи місцеві архиви, зібрав він цікавий архивний материял з останніх двох століть і використав в численних працях по історії Новоросії й козачини XVIII в.; з них важнішими були: „Хронологическое обозрѣніе історіи Новоросійскаго края“, 1836—8, „Первое тридцятилѣтіе г. Одессы“, 1837, „Исторія Новой Сѣчи или послѣдняго Коша запорожскаго“, 1841, друге (у двох побільшене) вид. 1844, 3 вид. 1885; „Наѣзды гайдамакъ на Зап. Украину“, 1845; найважнішим, досі цінним утвором лишила ся його Історія Нової Січи, завдяки використаним в ній недрукованим досі архивним материялам. Найбільш інтензивна діяльність небіжчика в сфері історії припадає на 30—40-і рр.; пізніше він став директором новоросійського статистичного бюро й віддав ся статистиці — результатом сих занять був „Опытъ статистическаго описанія Новоросійскаго края“, 1850 р. і далі. В 80-х і 90-х рр. він містить знову ряд дрібніших роввідок і материялів по історії XVIII в., головно в Клівській Старині

(1882—1891), й інших виданнях: Ф. Орликъ и Запорожцы, Какъ судили и рядили въ Сѣчи Запорожской, Секретная переписка Коша Запорожскаго і т. и.

В Петербурві помер в січні на 85 р. жита член петербурзької академії Ернст (Аріст) Кунік; родом із Шлеска, 1839 р. переніс ся він до Росії, й діставши місце в Академії, віддав ся студиям в давньої Руської історії; спеціальністю його було варявське питання, і по смерти Походина був він нестором і головою Норманістів. Головною його працею була й лишила ся його стара *Berufung der schwedischen Rodsen, I—II, 1844*, що зістала ся й досі найповнішим підручником норманської теорії. Його дальша наукова діяльність пішла головно на оборону й підпирання науковими аргументами сеї теорії; він неутотно шукав і студіював в сїм напрямі давні літератури; цілий ряд його праць присвячено студіюванню з норманського становища пам'яток IX—X і дальших віків, що дотикали ся руської історії (Амастридська й Суровська легенда, Записка іотського топарха, листи папи Николая, звістки Ібрагима ібн-Якуба, аль-Бекри, жерела про каспійські походи Руси і т. и.). Взагалі він багато працював і публікував як в сій справі так і в деяких інших питаннях і галузях — руської хронології, нумізматики і т. и., й сї дуже численні його праці, публіковані головно в виданнях Петербурзької академії, мають цінність завдяки значній ерудиції автора, хоч не визначають ся оригінальністю ідей і виводів, а прокрустове ложе норманської теорії, що до нього приладжував він свої виводи, не раз мстило ся на них. Взагалі він був дуже добрим ерудитом і неутотним робітником на ниві початкової історії Руси.

З Елісаветграду одержали ми звістку про особливо болючу, бо дуже передчасну втрату — В. Ястребова, учителя реальної школи в Елісаветграді. Небіжчик займав поважне місце на полі української археології, етнографії й фольклора, був діяльним співробітником російської археологічної комісії й наукових видавництв російської України — Київської Старини, видань одеського історичного і істор.-фільологічного тов. й ин., був співробітником і наших Записок. На полі української археології заслужив ся особливо своїм „Опытомъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губ.“, 1894, на полі етнографії — Матеріалами по етнографії Новоросійскаго края, 1894; по українській етнології дав він кілька дрібних, але цінних статей, го-

ловно в К. Старині (про молодечі громади, короваї, писанки й и.). Перетяженне й нервово роздраженне від кількох років уже перепиняло його наукову роботу й привело його нарешті до психіатричного шпиталю, де він і умер (в Херсоні), полишивши щирий жаль по передчасно страченім робітнику.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Перегляд українсько-руських часописей за р. 1898.

Минув 1898-ий рік, багатий на ювілеї, як мало котрий иньший рік. Того року минало 250 літ від повстання Богдана Хмельницького і 100 літ від появи „Енеїди“ Котляревського; крім того Австрійські Українці згадували 1848-ий рік, такий важний в їх життю й австрійської держави; пригадували собі, як тому 50 літ надано конституцію і як між галицькими Русинами почало ся свідоме національне житє. Літ тому 50 появилася в Галичині перша руська часопись, отже наша публіцистика могла святкувати 50-літній ювілей; 50 літ тому з'їхали ся перші руські „вчені“ — так годило ся і се згадати. Се були самі такі нагоди, при котрих годі було не сягати думкою в давню або й не дуже давню минувшину і котрі годило ся пригадати теперішнім людям. Тому то історичних споминів, наукових і популярних праць з нагоди ювілеїв приїс нам 1898-ий рік більше, як иньші роки перед ним. Окрім того 37-мі роковини смерти Шевченка спонукали декого наново приглянути ся працям Шевченка, з чого й вийшли то більше то менше поважні відчити і промови. Був ще й ювілей 25-літньої літературної діяльності д-ра Івана Франка, що, також викликав праці про нього. Одно слово, рік 1898-ий був один з найживіших у нашому народньому життю і приїс доволі багаті літературні жнива.

Маючи подати перегляд українсько-руських часописей в 1898-ого року, ми почнемо від „Літературно-наукового Вістника“. Се видавництво що повстало намісць „Зорі“, було торік одиноким нашим періодичним літературним видавництвом, і хоч переживало тільки свій перший важкий рік, то проте в його чотирох грубих томах (перший том сторін 384+202, другий 376+204, третій 358+156, четвертий 372+244) находимо

літературного і наукового матеріалу більше, ніж було в дньших наших часописах, призначених для широкої публіки. Декотрі з наукових статей заслугоють на більшу увагу і ми з них здаємо отсе справу.

У статі про обшир і людність російської України О. Я. Ковиський пробував на підставі переписи населеня Росії з 28 січня 1897 р. обчислити скількість українського народу. Обчислене вийшло не зовсім певне, бо і статистика переписи також не була певна; рубрика рідної мови в статистиці не всюди була виповнена по совісти. Тому Ковиський подає звістки про обшир і людність України тільки з тих губерній, де українська маса панує найже суцільно, себто про Полтавщину, Поділе, Волинь, Київщину, Херсонщину, Харківщину, Чернігівщину, Катеринославщину, Таврію і Чорноморщину. В сих губерніях разом живе 25,482.231 душ. Порівнявши скількість населеня України з 1851 р. і 1897 р., виходить, що людність тут зросла дуже значно, декуди, як у Херсонщині на 206%, Катеринославщині на 154% і т. д. Сей вірст навіть більший, як у корінних російських губерніях. Із згаданого числа 25 мільонів треба очевидно відчислити значну пайку на Росіян і инші народи, але коли взяти натомісце Українців з губерній з мешаними (отже й українським) населенем, яких Ковиський не брав у рахубу, то все таки вийде, що Українців в Росії є з 25 мільонів, а разом з Русинами в Австро-Угорщині і Америці наш нарід має з 30 мільонів душ. Статя О. Ковиського тиш користна, що дала хоч потроха певнійшу основу думкам загалу про скількість нашого народу. Доси всіяко говорили: противники нашого народу числили його на 15 мільонів, приятелі на 20 до 25 мільонів; тепер коли не на 30 то на 25 мільонах можемо напевно стати, памятаючи, що врешті не скількість народу, а його якість має більше значінє.

Се приближене обчисленє скількості українсько-руського народу прийшло в самі соті роковини відродженя літератури і народу, і в 50 ті роковини відродженя специяльно Галицької Русі, та шало також деяке звачінє в тих обчисленях наших різних здобутків, до яких спонукували торішні ювілеї. Літературно-науковий Вістник помістив з нагоди сих ювілеїв кілька статей. Ювілею т. зв. відродженя Галицької Русі дотмає ся статя О. Маковєя про 50-літній ювілей руської публіцистики (в другім томі). Статя не велика і не має метою подавати історію публіцистики — така історія муїла би бути заразом і історією галицько-руської суспільности за остатних 50 літ — у ній автор пише тільки про часописи з 1848 року: Зорю галицку і Дневник руский, та вказує на деякі важнійші хвилі з історії нашої публіцистики і на теперішнє положєнє. Історію публіцистики автор ділить на три періоди: перший від 1848 до 1861 року, себто до виходу „Слова“

і першого по 48-ім році свідомого виступу руських націоналів; другий від 1861 до 1873 р., до голосного народного віча в Галичи, котре треба вважати початком втягнення галицького селянства до суспільної роботи; третій період сягав би від 1873 р. по наші часи. В першій періоді — каже автор — ми бачимо у нашій публіцистиці велику невпевність щодо мови, се час боротьби поміж російщиною і народньою мовою; в другій періоді ся боротьба в р. 1866-ім розбиває вже рішучо галицько-руську інтелігенцію на два ворожі національні табори; в третій народовці перемагають. Автор вказує також на деякі „вічні“ теми наших часописей, як на справу мови і правописи, відносини Русників до правительства і Поляків, ліси і пасовиска, поділ Галичини, обрядовщина і т. п. Згадує також про буковинські й угорсько-руські газети і теперішнє положення всієї публіцистики, котре очевидно є ліпше як 1848 р., але не добре в порівнянню з публіцистикою інших народів.

Докладна історія Галицької Русі, отже й публіцистики в другій половині 19-го століття можлива тільки тоді, коли будуть зібрані потрібні матеріяли. А тих матеріялів ще багато бракує, хоч і прибуває їх з літами. І так наприклад до історії 1866-ого року в життю Галицької Русі багато цінних відомостей принесли листи Т. Лебединцева, друквані в „Київській Старині“ 1898 р. З них подав Літ. наук. Вістник виривки (в III томі), що доторкають ся звістного явного виступу галицьких москвофілів в гаслом „одинъ языкъ, одинъ народъ“. Листи Лебединцева дають певні докази, що до такого рішучого виступу спонукали москвофілів не тільки їх пересвідчення, але й російська агітація, спомогана грішми. Були се часи пореселення великого числа галицько-руської інтелігенції в Росію, головню у Холищину, і початки систематичного, завязаного поневір'янню всего, що українсько-руське. Листи Лебединцева дуже роз'яснили темні доси роки в історії москвофільства і вони з того боку мають велике значіння. До них сучасник Лебединцев О. К. додав свої інтересні спомини з 1866 р. (гляди в „Руслані“).

З нагоди ювілею „Енеїди“ Ів. Котляревського і свята у Львові Літ. наук. Вістник подав п'ять статей: Михайла Грушевського про літературне відродженє в історичнім розвою укр.-руського народу; другу статю його про перші виданя Енеїди; статі Грицька Коваленка, д-ра Стефана Смаль-Стоцького і д-ра Олександра Колесси; крім того це й опис святкованя ювілею у Львові та відомости про такі святковання в інших місцевостях України-Русі (все в IV томі).

Проф. М. Грушевський у своїй першій статі (промові на науковій академії дня 1 падолиста м. р.) подав короткий огляд головних моментів в історії нашого народу, моментів зросту і упадку, вкінці найжесточовного банкрутства народу, з котрого виратувало його „слово“. Історія

нашого літературного відродження — каже автор — є вразом історією нашого відродження національного і культурного; не часто літературі випадало таке важне значінє в житю народа. Наше національне відродженє — каже далї — утворилось під впливом заінтересованя народом, його побутом, мовою, його мнувшістю і сучасним житєм, суспільними й економічними потребами. Але головнò завдяки своєму слову Україна стала не об'єктом кабінетної цікавості та романтичних симпатій, а предметом горячої любови, посвященя і патріотичних змагань. Воно зробило патріотів з антикварів і етнографів. Воно звязало живим почутєм одности розділені частини народньої території далеко сильнїше, ніж могли би то робити аргументи етнографії чи історії. Тому й таке важне значінє має літературе відродженє в житю нашого народу.

В иньшій статейці з фототипією заголовної картки першого виданя Енеїди, проф. Мих. Грушевський подає деякі відомості про перші виданя сеї трагестії від 1798 до 1862 р., себто до Кулішевого виданя, з котрого ведуть свій початок пізнїйші передруки.

В статі Гр. Коваленка варті уваги передовсім два уступи. Він полемізує з знаним висказом Куліша в „Основі“, що Котляревський мало розумів становище й обовязки українського поета, бо виставив селян на глух панам. Д. Коваленко бере Котляревського в оборону, оправдуючи його глузованє з селян українською жалібно-жартовливою вдачею, як знати не тільки в Енеїді, але і в народніх піснях і в „віршах“ 18-ого столїтя. Далі Коваленко звертає увагу на необроблені ще у нас докладно часи управи генерал-губернатора князя М. Г. Репніна на Україні від 1816 до 1835 р., за котрого українофільство мало собі безпечний захист у Полтаві. Імя князя М. Г. Репніна звязанє з іменами найкрасших українських діячів — і самого Шевченка, і Репнін певно діждеть ся колись докладної оцінки своєї діяльності.

Проф. Стоцький у своїм відчиті розбирає тему Енеїду. Він не вдаєть ся у справу, чи Котляревський ішов за Осиповим, чи Осипов за Котляревським, і не має гадки розбирати історичні та культурні події, в котрих Енеїда стоїть у більшій або мєньшій причиновій звязи; він показує, як треба читати і розуміти Енеїду. З того боку його відчит має безперечну вартість; з него виходить характеристика Котляревського така, що він в Енеїді вчить людяности і тому пятає всякі неморальні вчинки, а стає в обороні уопслїджених і покривджених; він боронить національних прав українського народу, його відрубности і самостійности в мові, звичаях, обичаях і т. и. Богато місць Енеїди дає вовсім певну підставу думати, що в ній представлені особливо злидні України в 18-ого столїтя, як і взагалі відносини України до Москви, хоч з другого боку Котляревський виявляє щиро свій державний патріотизм і свою людяль-

ність. Він нарешті повстає против фальшивого смаку в літературі і вимагає, щоб у літературних творах виявляла ся народність. Сі провідні думки Енеїди доказує проф. Стоцький цитатами з неї.

Трудної задачі подати огляд українсько-руської літератури за час від 1798—1898 р. прийняв ся проф. О. Колесса і о скільки се було можливо в короткім відчиті, подав його, оцінюючи по черзі діяльність усіх визначнійших письменників. Час до смерті Котляревського вважає він першим періодом нашої оновленої літератури, часом реакції против псевдокласицизму і від 30-их років числить романтичний період; від знесеня кріпацтва 1861 р. третій період, о скільки в житє і в письменство змінені обставини внесли нові проблеми. Роки 60-ті ділять також наше письменство в Австрії на два періоди під впливом України. Основними прикметами українсько-руської літератури проф. Колесса вважає реалізм, націоналізм, народність і демократизм. Укр.-руська література вже в самих починах 19-го столітя показує великий нахил до реалізму. Романтичний напрям не дійшов у нас пікколи до такого розгару, як у західній Європі, хоч і виступав у нас довше, як деінде. Наша література наскрізь національна, повна любови до рідної країни і рідного народу; вона й народня і демократична — вона література будущини мимо утисків, які тепер її гнетуть.

Крім того у Літ. наук. Вістнику варті уваги літературно-критичні студії про наших письменників і чужих. Др. Іван Франко подав (у III томі) літературно-критичну студію про поезії Лесі Українки, при чім вазначив і своє становище, з якого оцінює взагалі поезию. „Все і всюди поезия — каже І. Франко — слуга житєвих потреб, слуга того висшого ідейного порядку, що веде людей до поступу, до поправи їх долі. І коли з разу вона служить інколи розривкою і забавою висших верстов, то до найвисшої сили і гідности доходить тільки тоді, коли робить ся виразом життя і боротьби найширших народніх мас і заравом боевим окликом за найвисші людські і громадські ідеали — свободу, рівність і братерство всіх людей“. І. Франко не признає штуки для штуки, хоч і не є за тенденційним писанєм; він розрізняє писаня ідейні і тенденційні. Поетичний твір називає ідейним тоді, коли в його основі лежить якийсь живий образ, факт, вражінє, чутє автора. З того всего поет стараєть ся виключити все випадкове, а підносить те, що в нїм є типовє, ідейне, уживаючи до того відповідної поетичної техніки. Тенденційна-ж поезия виходить від якоїсь чи то социяльної чи політичної, чи загалом теоретичної тези і стараєть ся висловити її та розширити між людьми.

Тому І. Франко цінить найвисше ідейні поезії Лесі Українки. Він не покриває хиб перших її проб, але для ціннійших творів має найпов-

нійше признане і подив. Він каже: „Читаючи м'які та рознервовані або холодно реазонерські писання сучасних молодих Українців мужчин і порівнюючи їх з тими бадьорни, сильними та сьмілими, а притім такими простими, такими щирими словами Лесі Українки (як напр. у „Мрії“), мимоволі думаш, що ся хора, слабосила дівчина — трохи чи не одинокій мужчина на всю новочасну соборну Україну. Україна, на наш погляд, нині не має поета, щоб міг силою і ріжносторонністю свого таланту зрівняти ся з Лесею Українкою“. І. Франко розбирає передовсім збірник Л. Українки „На крилах пісень“ і її пізніші поезії, підносячи в них передовсім ідейність, „службу для житєвих потреб“, і чим раз красшу поетичну техніку, яка в поезіях в останніх літ є звичайно бездоганна.

О. Маковей подав у Вістнику студії про двох новіших галицьких письменників: Андрія Чайковського і Тимотея Бордуляка (Т. Ветлину). В обох студіях старав ся він передовсім поінформувати читачів, познайомити їх потроха з житєм авторів і подати їм суцільний огляд творів сих письменників. Такі огляди потрібні у нас найбільш з уваги на те, що нема книжкових видань творів деяких письменників. На приклад Т. Бордуляк написав звиш двацять оповідань, а з них тільки тепер, 1899 р., після статі О. Маковея складаєть ся книжка, яку видає „Діло“.

У Чайковського бачить Маковей передовсім великий дар спостерігання і оповідання, тільки — каже — шкодять йому в деяких творах тенденційність і погоня за фабулою. Кладє йому за заслугу повісти з життя дрібної шляхти, доси у нас невісного. Ціла галєрія постатей в оповіданнях Т. Бордуляка — се переважно бідні і нещасні селяне, до яких автор має сердечне почутє. О. Маковей підносить се у своїй статі, та вказує на те, яке вражінє взагалі роблять Бордулякові оповідання і чому. Ті оповідання не тенденційні, правдиві і оброблені артистично. Тільки круг обсервації Бордуляка не широкий.

Гнат Хоткевич подав (у III томі) докладний огляд життя і діяльності Якова Щоголева, що помер торік. Щоголів — каже автор — більше був поет обсерватор, ніж поет письменник; не завсіди він хотів писати, але багато поезій з його „Ворскла“ і „Слобожанщина“ мають велику вартість. Книжка „Ворскло“ молодша, горячіша і.. красша; „Слобожанщина“ старша, обачнійша та проте слабша. В „Ворсклі“ більше малуєть ся чоловік, люди, мало думки про себе; в „Слобожанщині“ чоловік старіє ся; дриходять і відповідні старечі думки. У статі Хоткевича житєпись Щоголева подає для істориків літератури багатого сьвіжого і вібраного до купи та обробленого матеріялу і в тім її найбільша вага.

У I томі вартє ще уваги статя І. Франка п. в. „Із секретів поетичної творчости“, де він говорить про задачу літературної критики, як її розуміють різні письменники і критики, і як її на думку Франка треба розуміти. „Літературна критика — каже він — мусить бути поперед усього естетичною, значить, вона входить в обсяг психології і мусить послуговувати ся тими методами наукового досліду, якими послугуєть ся сучасна психологія“. Отже ц. Франко і каже дальше у своїй статі про психологічні основи в поетичній творчости: про роль свідомости, закони асоціації ідей і про фантазію. В сїм томі подано тільки частину студії; вона має бути закінчена в 1899 р.

З иньших статей годить ся піднести (у IV томі) опис ювілею І. Франка, вложений головно в промов різних бесідників на ювілею, з яких кождий старав ся подати свій погляд на діяльність І. Франка. Опис ювілею українсько-руського національного відродження був друкований і в Записках (XXIV т.), тому про нього не говоримо. Інформаційне значінє має статя О. Маковей про сучасне становище нашої літератури. Статя писана в нагоди видавців часописей про Літ. наук. Вістник. Дехто дував, що всякому лиху нашої літератури винна передовсім недостача критики і жадав чогось „нового і поступового“, не називаючи, що воно таке має бути і від кого сего жадати. Позитивних думок та порад не подано майже ніяких — і тому О. Маковей показав на „Листах з Наддніпрянської України“ В. Вартового і на „Листах на Наддніпрянську Україну“ Драгоманова, що в справі положеня нашої літератури говорило ся вже давнїйше з більшим розумінєм і совістністю.

В науковій частині Літ. наук. Вістника друкували ся ще студії про заграничні літератури, як про Золю, Ібсена, Доде, Гауптмана, Гледстона, російських письменників і н.; крім того переклади наукових праць чужих авторів; з них студія Ш. Сеньобоса про „Сучасну Англію“ виїшли й окрежою відбиткою. Не можна також хоч словом не згадати кільканайцятьох критик з огляду нашої літератури.

Ввагалі програма Літ. наук. Вістника в порівнаню з „Зорею“ була значно розширена і в праці над сьм видавєм взяло участь 44 наших писателів і писательок, а надто тут подано перекладом твори 27 писателів і писательок чужомовних.

Діло (Д'їло). З кількох святаочних промов про Шевченка друкованих в „Ділі“ заслугує на найбільшу увагу промова проф. д. ра Олександра Колесси, друкована в чч. 69—71 „Діла“ і видана також окрежою брошурою. Проф. Колесса старас ся зналювати по змові вірну фізіономію Шевченка таку, як вона представляє ся в розвою своїх основних прикмет. Отже показує на поезиях Шевченка, як він дивив ся на полі-

тичні і соціальні справи, які були його релігійні погляди, як виглядають його твори з літературно-артистичного боку, і яке він має значіння для нинішніх поколінь.

До історії 1848 року „Діло“ надрукувало лист якогось Русина про бомбардування Львова (ч. 235) і сам опис бомбардування (ч. 236 і 239), в котрім передруковані інтересні німецькі метелики та часописні відзиви. Крім того до історії 1848 року подало „Діло“ матеріали: промову о. Йосифа Крушинського підчас зборів Русинів у Жовкві 26 мая 1848 і відозву о. Василя Блонського до священників жовківського деканата. І промова і відозва інтересні з боку авторів і мови (гл. ч. 249). У фейлетоні п. в. „З пам'яток із 1848 року (в ч. 258) поданий в перекладі з польського легучий листок якогось „Leona Rusina“, ще порушує справу польсько-руської згоди.

З ювілейних статей найцінніша стаття Стефана Томашівського п. в. Облога Львова 1648 року, написана з нагоди 250-літніх роковин сеї облоги. Автор характеризує львівську Русь з перед часів облоги і потім оповідає яку роль грав Львів підчас Хмельниччини. Своє оповідання оснований на листах і мемуарах Самуїла Казимира Кушевича (гл. Жерела до історії України-Руси т. IV), що описав тривогу Львова перед облогою і саму облогу. Польський історик В. Лозівський, описуючи облогу Львова, підозріває тодішніх львівських Русинів, що вони були у змові з Хмельницьким і факт, що Поляки не вивели тоді Русинів за брами міста, де їх повитала би *szereg orguzków i złodzieji, zgraja łotrów* і т. и., вважає доказом великої толеранції і благородности Поляків. С. Томашівський не полемізує з сим висказом В. Лозівського довго, але каже, що ледви чи можна було підозрівати львівських Русинів в симпатіях до Хмельницького. Треба, каже, знати, що львівські Русини в самім місті (без передмість) були люде доволі заможні, отже ніг їх відстрашувати селянський і маломіщанський соціальний характер повстання; притім інтереси самого козацтва були для них цілком чужі, запалювати ся до них вони не могли. Тому лише релігійні та невиразні національні мотиви могли впоювати в них певну симпатію для Хмельницького. Що найважливіше, їх було дуже мало і самі собою вони ніякої сили не могли утворити, одначе якось обставини так були зложили ся, що вони були би певно прийняли Хмельницького так, як се зроблено в Києві. Додати тут треба, що підозріне, немов би сам львівський владика був у зносинах із Хмельницьким, дуже мало імовірно. На кожній випадок, каже С. Томашівський, хвалена Лозівським польська толеранція і благородність до Русинів, виглядає доволі дивно при описах страшної тривоги Поляків, які подає Кушевич. Русини менше бояли ся і справді могли надіяти ся більше ласки в „łotra“ Хмель-

ницького коли-б їх вигнано з міста, ніж думав Ловинський.

Василь Чернецький подав (у ч. 34-ім) коротеньку монографію села Жовтанців у Жовківській окрузі, вложену в опису місцевости, деяких історичних дат, оснований на церковних документах. В 168 і 170 числі подав він подібну монографію містечка Мостів Великих в Жовківській окрузі. Се була давніша татарська осада Мостки, котру люблинський і белзький староста гр. Стан. в Тенчина Тенчинський на підставі грамоти короля Жигмонта Августа в 1549 р. перемінив на містечко, проване спершу Августовом, а потім Мостами Великими. Згаданий король надав містечку маґдебурське право і инші привілеї, через що воно гарно розвивало ся. В 17-ім столітї воно підупало з причини неспокоїв у краю, морової зарази, пробіжи Шведів і пожару, і з того занепаду вже не піднесло ся ніколи, хоч тепер і виглядає в виду не зле. Історичну мостецьких церков кінчать ся монографія.

З инших статей „Діла“ треба піднести статі Ів. Труша з нагоди руської вистави штуки (в чч. 245, 246, 264 і 265, 286 і 288 — статя писана принагідно, але зачіпає по дорозі загальніші питання сучасного маларства); статю про в'їзд руських учених у Львові 1848 р. (чч. 221—227; тут переповіджена книжка Я. Головацького про заснованє Галицько-руської Матиці); відчит Вол. Масляка на сьвятї І. Котляревського в Перемишлі (ч. 267 і 268), статю (відчит) Ілі Кокорудєа про Котляревського (ч. 233).

Руслан. З фейлетонів „Руслана“ варті уваги спомини О. К. п. в. „Цікава сторінка з минулого“ (чч. 137—142). Автор переповідає листи Т. Лебединцева до історії 1866 р. на галицькій Русі і додає до них свої замітки, як очевидець побуту Лебединцева у Львові. Він каже, що в листах Л—а нема й слїду, щоб на думці у него були дійсно народно-національні інтереси. Навпаки бачимо, що навіть там, де Черкаський чи щиро чи силою обставин мусїв сприяти народно-національним інтересам, там Лебединцев поза плечима Черкаського дбає про чисто урядові інтереси. Лебединцев у своїх листах, хоч вони писані й до брата, не все висловлював щиро. Причина сего — її вказує О. К. зі слів самого Лебединцева і Куліша — обережність, дипломатичність Лебединцева в справі церкви і школи в Холмищині. „Уживанє в холмських народних школах народної мови убили ніхто більш, як українофіли Лебединцев, а переважно Куліш, і вони були задля холмських Українців найбільшими обрусителями“. Куліш казав, що треба положити яко мога ширшу межу між Українцями і Поляками, а то російську мову. Се, думав він, було високо політично. У Лебединцева інстинкти урядника і бажаня прислужити ся властям вважали гору над природними інстинктами Українця. Він не оповів у своїх листах, як переманював учителів з Галичини

в Холищину. О. К. Бачив Л—я тоді, як він був у Львові, і говорив з ним та з Я. Головацьким. Отже він каже, що Головацький навмисно молодіж до еміграції в Холищину, нарікав, що йому шкода уніяцької релігії і народної мови, хоч поправді все було йому байдуже. Лебединцев уважав партію Головацького „народною“ і в Холищині помагав москвофілам.

З інших статей треба піднести широку і докладну оцінку переспівів П. Граба п. в. „Доля“, написану В. Щуратом (чч. 39—41).

В „Буковині“ за 1898 з наукового боку важні два відчити проф. Стефана Сняля-Стоцького, перший п. в. „Котляревський і його Енеїда“ (чч. 139 і 140), той самий відчит, про котрий є мова в огляді Літ. наук. Вістника, і другий п. в. „Чи єсть для нас Котляревський?“ (чч. 141—143). Сей другий відчит, подібний до першого, читав проф. Стоцький на святі Котляревського в Чернівцях; він більше популярний і має метою вяснити широкій публіці положення українського народу перед появою Енеїди і в звязи з тим значінє Котляревського.

В чч. 131—134 подана стаття д-ра Івана Франка п. в. „Русько-українська література“, та сама, що появилася в Slovansk-ih Přehled-í (I і II книжка) в чеській мові з нагоди ювілею укр.-руської літератури. Автор мав на увазі читачів чеського журналу і подав коротку характеристику цілого духового і культурного роввою України-Руси, а особливо його найновішої доби за остатніх століт. Автор вказує у староруській літературі на дві течії, два типи, значно відмінні одна від одного: південний і північний, що були попередниками з одного боку українсько-руського, з другого-ж великоруського письменства; зазначає потім залежність роввою обох письменств від дальшої долі північних і південних земель, після татарського погрому в XIII віці аж до втворення нової великоруської літератури в XVII віці, — і вкінці подає огляд нової української літератури за остатніх сто літ. Ріжниця між старим руським письменством і новим, на думку автора, така: Старе письменство і в дотатарські часі було переважно неоригінальне і імперсональне. Воно, так сказати, дусило ся під тиском церковної поваги. Тільки церковне слово мало тоді значінє; найліпшим писателем уважав ся той, хто знав найбільше текстів із сьвятого письма і з отців церкви і міг аргументувати ними про всякі справи, „не додаючи нічого від свого роввуму“. Було багато фактів, що руський писатель, написавши щось власного, не сьмів пускати се в люде під своїм іменем, але виставляв у титулі імя якогось славного отця церковного, особливо Івана Златоустого. Полишаючи літопись і проби сьвітської поезії, головна маса духової праці в тій добі йшла на перекладанє, компонованє, ексцерптованє греко-византійських церковних писателів. Навіть літопись руських подій не

обходила ся без таких ексцерптів, а життя руських святих являють ся мов би механічними відбитками візантійських житій пізнього, шабльонового стилю і тільки де-де проблизкують у них золоті зерна живої руської дійсности серед сірого піску пустої риторичи.

В середній українсько-руській літературі XVI—XVIII в. сей стан значно змінив ся. Виступає цілий ряд писателів з ярко зарисованою індивідуальністю, чути вже і в українсько-руським письменстві близькість Європи, хоч не тої оживленої гуманізму і розбурханої реформацією, а давнійшої схоластичної. Література робить ся менше шабльонова, ближше підходить до народніх мас і в деякій мірі робить ся їх духовою власністю. Але проте вона все таки йде о пару сот літ позаду за європейським розвитком, вона і для тогочасного Європейця змістом і мовою і способом трактованя річи могла-б мати інтерес хіба як куріоз, як культурний пережиток, вона не дає правдивої по тогочасному просвіти, не вносить нічого свого в скарбницю людського поступу, а тільки корчить ся, так сказати, з відпадків, що давно-давно попадали зі стола, де бенкетували культурнійші народи. Супроти давнійшої доби руського письменства вона представляє величезний крок наперед, але супроти тогочасного європейського письменства вона також наскрізь неоригінальна і передавлена.

Від часів Котляревського настає принципіальна зміна. І тут автор характеризує коротко новішу українсько-руську літературу, згадуючи про обставини її розвитку і називаючи головнійших письменників, учених, та національних діячів на Україні і в Австрії. Статя кінчить ся увагою, що укр.-руська література саме з причин своїх обставин, котрі її зробили селянською, „плебейською“ літературою, може мати великий інтерес для иньших народів, бо вона, як література маси народу, мусть бути проста, ясна, прозора і неприступна для реакційних напрямів. А сам укр.-руський нарід є з уваги на своє положене в Європі натуральним посередником між сходом і заходом, між північю і полуднем.

Статя д-ра Франка, повна інформацій і притім популярна, є безперечно одною з найкрасших в ювілейній літературі з 1898 року.

Ще треба піднести статю Льва Турбацького про Івана Франка з нагоди його ювілею (чч. 123—125). Подавши коротку житєпись д-ра Франка, автор уважає його заслугою се, що він, познайомившись з європейськими літературами, вніс у нашу літературу новий спосіб писаня, опертий на суспільно-психологічний ґрунті, а в поезію виробив форму, ині і став письменником ближшим Європи. До того всего причинило ся глибоке знане мови у Франка, чого доказом його переклади. Далі Турбацький подає огляд творів Франка, характеризуючи всі коро-

тенько, крім наукових праць його. Ціла стаття д. Турбацького, як призначена для буковинських читачів політичної газети, досягає своєї мети вповні.

З інших статей в „Буковині“ годить ся піднести передовсім статі самого редактора Льва Турбацького про „Мій Ізмарагд“, Франка (ч. 45), про „Арґонавтів“ Гр. Цеглинського (чч. 97—100) і про Е. Золя (ч. 16); а з інших авторів: Юрія Квіта про Котляревського (чч. 74 і 75).

О. М.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

Věstnik slovanských starožitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, kn. I, Прага, 1898, ст. 135.

Др. Любор Нідерле, проф. праського університета і директор чеського етнографічного музею, автор поважного археологічного курсу, котрого нове видання обговорив я в попередній книжці Записок, і численних статей в круга словянських старинностей (особливо його інтересне О původu Slovanů, обговор. в Записках т. XX), взяв собі насенну гадку: засновати періодичний огляд літератури словянських старинностей, чи як він каже в редакційнім проспекті: подавати огляд праць і результатів сучасних дослідів на полі словянської археології, етнології, історії, лінгвістики й т. и., скільки сі досліді кидають світло на питання найдавнішого розвою Словянства. Такий огляд д. Н. задумав подавати в формі річників: в сій першій книжці подано реферати з праць 1896—7 рр., другу заповіджено на літо 1899 р., і вона буде обіймати огляд літератури 1898 р.

Плян д-ра Нідерле можна повитати тільки з як найбільшою симпатією. При тих тісних звязках, які існують особливо для перших стадій історичної еволюції, між антропологією, археологією, етнологією, історією, лінгвістикою, існування такого перегляду, де б лучились результати студій з сих наук, дуже потрібне, а особливо для словянських старинностей, що розроблюють ся в сімох (чи й більше можна нарахувати) словянських літературах, не кажучи за несловянські, часто в локальних, мало росповсюднених і мало приступних виданнях. Д. Нідерле, як бачимо з сїї першої книжки, старасть ся стягнути співробітників з ріжних

словянських народів, і з європейських наукових кругів; дуже добрий теж спосіб на те — різномовність видавництва; в сій книжці бачимо реферати окрім німецьких і французьких ще на мовах: російській, польській, чеській, словенській, і ми певні, що автор взагалі признав у своїм видавництві право горожанства всім словянським мовам: якийсь аристократизм, якісь виїмки були б тут дуже не на місці, а ставши вповні всесловянським виданням, Věstník справді міг би здобути собі й широкі симпатії й широкий круг співробітників у всіх словянських народів. Люде сушили собі й сушать де котрі й нині ще голову над вибором всесловянської мови, але жите, наукові й культурні взаємини ведуть по иньшій дорозі: нині вже кождий, хто займаєть ся чи історією, чи етнографією, чи літературою Словянства, не положить книжки писаної тою чи иншою менш розповсюдженою словянською мовою й не скаже собі: *graeca sunt, non leguntur*; жите веде до присвоєння кождим культурним Словянним всіх словянських мов.

Розумієть ся, видання з таким широким пляном може виробитись і уставиць тільки в часом; перша книжка може служити скорше мірою замірів і плянів автора. Повноти матеріяла шукати нема що; значна частина рефератів взята з иньших джерел, хоч в кілька довших й інтересних самостійних оцінок (нпр. Полівки про праці Ягіча й Стояновича, самого Нідерле про праці Піча, Филевича, Шішманова про праці Мілетича, Сізова й Харузїна про праці Кондакова і т. и.); чинало подано йно самих титулів, без всяких пояснень. Розумієть ся, в дальших книжках шан. автор аведе число таких титулових згадок *ad minimum*; уживаннє ж рефератів, перейнятих з иньших джерел, розумієть ся може вістатись і на далі.

Можна б жадати і трохи більш рационального поділу на далі: тепер автор поділив матеріял на такі категорії: праці антропологічні (с. 6—9), праці про найдавнішу історію й етнологію (с. 9—61), відомости про археологічні находки (с. 61—103), праці що дотикають ся різних сфер старословянської культури (с. 103—125). Шан. автор признає, що сей поділ не визначаєть ся ясностию й рациональністю, а окрім того й різні книжки поділені між ними розділами досить довільно; чому нпр. статі Піча про чеські археологічні находки опинились в II відділі? чому статя Брікнера по литовській кольонізації й культурі стоїть тут, а Павопена по финській культурі в IV відділі? і т. и. Розумієть ся, се дрібниці, але при браку докладнішого показчика (в тільки показчик імен авторів), читач, щоб знайти, що йому треба, мусів би читати все від початку до кінця.

Думаю, що автор безпотрібно ставить собі хронологічні границі: що в II т., скажім, будуть обговорені видання з 1898 р.; в редактор-

ської практики можу сказати, що се дуже невігідно, що складаючи огляд літератури з якогось року три місяці по його закінченню, редактор мусить мати великі пропуски, значить робити додатки в пізніших оглядах і т. в. Далеко практичніше давати огляди взагалі, в міру вібрання матеріалу, розуміється — пильнуючи по можності, аби він не передавнював ся, а при тім добре б випускати сей огляд частійше ніж раз на рік, аби відомости були сьвіжіші, тим більше що й розміри оглядів мусять рости з часом, в міру як редактор буде все повнійше опановувати матеріал і розпоряджати все численійшим кругом співробітників.

Тим кінчило свої початкові уваги на се симпатичне і користне видавництво.

М. Грушевський.

Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů“, von Dr. L. Niederle, Прага, 1899, ст. 15.

В сій маленькій брошурі автор дає відповіді на критики його голосної книжки про початок Словян (див. Записки ХХ), деякі поправки своєї теорії, навівши сили критиками і студіями самого автора, а вразом, як сам каже, хотів подати коротке резюме своїх поглядів, що в його чеській книзі не всім були добре зрозумілі. Нам інтересні тут зроблені автором поправки: автор признає, що хоч довгоголовий тип переважав в давнім Словянстві, воно одначе вже тоді не мало чистого типу, і поруч довгоголового й ясного від віків мало типи короткоголові й темні, чи то через чужу домішку, чи то через споконвічну не-одноцільність типу. Друга поправка: для пояснення, яким чином давній, переважно довгоголовий словянський тип мав замінитись на теперішній загально короткоголовий, автор замість теорії перетворення бере теорію вимирання довгоголового типу: під впливом мішання з короткоголовими расами і в боротьбі з словянським споконвічним короткоголовим типом, що маючи більшу житєву силу, витискав при всяких стрічах довгоголовий тип (гадка, підсунена д. Горнузакі). Розуміється ся, се все має чисто теоретичний інтерес, поки наші відомости в давній антропології східньої Європи так спорадичні й бідні.

М. Г.

Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, par le baron de Baye, Париж, 1895, ст. 36.

Ся маленька брошура є відбитка з L'Anthropologie, 1895 р. Барон де Бай, познайомившись з українськими колекціями московського історичного музею, оглянувши колекції київські й гр. Бобрінського, і взагалі

повнайшовившись з українською археологією на ґрунті під проводом проф. Антоновича і ґр. Бобринського, подав на сторонах сеї часописи реферати про кам'яний вік і про металічну культуру на Україні. В першій він коротко згадує про палеолітичні находки і близше спиняєть ся коло неолітичної культури, говорить про печери, похорони, стапні (стоянки); при кінці говорить про бронзу, приймаючи погляди своїх провідників про брак бронзової культури на Україні, й про переходові типи (могили с. Гатного). Користуючи з праць і вказівок таких визначних археологів, автор подає вірні відомости, але не повні: вони найже виключно належать до Подіппрова, і таким чином не відповідають своему титулу (сам автор в нотці толкує, що термін *la Petite-Russie* обіймає території давніх Сіверян і Полян, збільшені кольонізацією, себто губернії — Київську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Волинську й Подільську!). Крім того й бронзову культуру, розумієть ся, автор збув собі внадто легко.

В другім рефераті він говорить спеціально про т. зв. скитську культуру — осібі розділи присвячені скитським могилам, зброї, веркалам, посуді, невідгаданим предметам, кінським приборам, окрасам, зооморфічним орнаментам і грецьким похоронам. Хоч автор сам застерігаєть ся що до конвенціонального характеру скитської назви, але при тім довольнім сполученню ріжних типів під сею назвою, яке взагалі помічашмо в українській археології, він і сам громадить тут до купи і систематизує материял не зовсім відповідно, так що сеї другий реферат може бути менше корисним для посторонніх читачів, ніж перший. Обидва ілюстровані значним числом добре зроблених рисунків. *М. Г.*

Goetz Leopold Karl — *Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyryllus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt.* Гота, 1897, ст. VIII+272.

Про жите обох словянських апостолів написали досі учені в ріжних народностий і таборів так велике число розвідок, що вложила ся в сего доволі значна література. Проте з певного рода цікавостю прийшло ся читати сю нову розвідку, питаючи себе, що спонукало автора забрати ще раз в сій справі голос і що приносить він нам нового, тии більше, що в сій справі много ще вістало питань нерішених, много справ невисячених. Чи на се находимо у сій книжці відповідь і чи автор відповів своїй задачі — се постарашмо ся показати в тім нашім огляді.

По загально прийнятому звичаю розвідка починаєть ся розбором дотеперішньої літератури про сю справу. Вже тут находить читач таке, ще вражує його до цілої праці. Автор признає отверто, що не уміючи ні

одної славянської бесіди, не існував ся славянською літературою — отже не знає вислідів до яких тут дійшли. Праці таких учених як: Бодявський, Срезневський, Рачкі і бог. ин. відомі йому лише в коротких рефератів в Archiv f. slav. Phil. Одначе се не перешкаджає йому одним замахом пера закинути їм всім сторонничість в осуді сеї справи. Так само легко збуває він сумлінну працю Larothe-a, найновішого робітника на сім поли.

До студійованя свого предмету найшов автор дуже добру методу. Він виходить зі справедливої основи, що історію сих апостолів не можна писати поки не рішить ся питає про вартість різних жерел. Після того ділить він свою працю на частину аналітичну, критику жерел і синтетичну, що опирає ся на роздобутих тим способом вислідах. Одначе перевести сю методу відповідно до научних вимог — сего автор не умів і ся метода зіштила ся на нїм та завела его на зовсім хибну дорогу.

Головним жерелом вважає д. Goetz Анастасія бібліотекаря і „translatio“ Гаудеріха. До недавна в писем Анастасія були відомі лише два кусники; доперва 1892 р. видав проф. Friedrich ново-найдений лист Анастасія до Гаудеріха з Велетрі. Він приймає за безперечну правду, що сеї лист автентичний та написаний між 875—879 р. В сїм листі оповідає ся про віднайдене мощий св. Клементя. Обговорене відносно сего листу до „translatio s. Clementis“ Гаудеріха — се найлучше оброблена частина сеї розвідки. Автор доходить до висліду, що Гаудеріх написав се „translatio“ по плану уложеному Анастасієм і на основі матеріялу який йому Анастасій подав. В питаню, котрі части „translatio“ первістні, а котрі треба вважати пізнішим додатком, автор розходить ся в Фрїдріхом і вважає первістними також і уступи, які говорять про молодість Константина і иньші доповненя.

Одначе по сїм чисто річевім розсліді наступає несподіваний вивід. Автор каже, що для історії славянських апостолів сї два жерела в перворядної ваги а всі иньші мають лиш о стілько вартість, о скільки в ними згоджують ся. Се чудне хочби для того, що оба жерела згадують про Кирила і Методія дуже не много, принагідно і цілу вагу кладуть на одия факт — перенесенє мощий св. Клементя. Чому ж мусимо відкидати иньші жерела, котрі сини особанн займають ся спеціально, подають про них більше вістий, тому і до їх історії важніші чим Анастасій і „translatio“!

По тім автор переходить до папських листів, Іоана VIII і Стефана V, про „детронізацію“ Методія і про зміни заведені ним у звичаях римської церкви. Ширше розводить ся про лист Стефана V до Сьвятополка з 885 р., котрий Гінзель і Дюллер вважали фальсифікатом, а котрий справді показав ся автентичним. З другого боку автор вважає фальсифікатом два

листи, признані дотеперішніми ученими за великі важні жерела до сеї справи. А яких вживає на се доказів? Про лист Гадрияна до Ростислава в 869 р. каже, що в ній много зворотів і слів, яких у папських листах не вживали. Позабув мабуть се, що лист сей переховав ся лише в перекладі славянським, у папонській легенді, а доперва Мікльосіч перевів его знова на латинську мову. Автор не знаючи славянської мови хіснував ся лише тим другим перекладом. Як після того, виглядає у такій науковій розвідці закид, що в тім листі приходить форма *Svjatorok* — а так міг лиш Славянин писати!! До того автор не знає нічого про важну розвідку Рачкого, де той доказує автентичність сего листу. Другий лист, по думці автора, тому підроблений, що у фразеології й укладі дуже подібний до листу Стефана в 885 р. По нашій думці, автор не міг навести лучшого доказу на оборону його автентичности, як сей. Бо-ж в дипломатики відомо, що і папська, і цісарська канцелярія при укладі того рода листів і посланий тримала ся сталого формуляру, а що оба листи походять з того самого часу (меньш-більш) і тикають ся тої самої справи, то уклад їх мусів бути подібний.

До першорядних жерел зачисляє автор ще „*Conversio Vogoariorum*“, хоча кілька сторія дальше каже, що всі жерела з тенденційним напрямом зачисляє до другорядних. А вже-ж загально звістно, що „*Conversio*“ є твором на скривь тенденційним в душі німецького духовенства против славянської літургії.

За те до другорядних жерел вчислені тут „*Vita Methodii*“ (папонська легенда“, і „*Vita Konstantini*“. На важні виводи Воровова, наукової поваги у сій справі, автор відповідає таким аргументом, що вони для необізнаного в старо-славянськю мовою „*unkontrollirbar*“! Що до тенденції, яку обом сим жерелам автор підсуває, то її тут, крім автора, мабуть ніхто не найде.

Закінчення першої частини становить короткий огляд пізніших легенд як „*Vita Klementis*“ (ср. болгарського † 916), „моравська легенда“ і ин.

На таких руштованю збудована друга частинна, де вже зібрані всі „автентичні“ відомости про обох апостолів. Новий тут погляд на одну справу, — на справу заведеня славянської літургії. Погляд сей висказаний вже проф. Фрідріхом, наслідком хибних преміс, що листи папські в р. 869 і 880, котрі дозволяють, і навіть хвалять заведенє славянської мови до богослуженя — се фальзифікати. Через се і поставив автор тезу, що впровадженє сеї мови у богослуженє було самовільним поступком Методія і що Рим ніколи на се не дав дозволу, противно вважав се єресию. До сеї тези довів мабуть автора ще й лист Стефана V в 885 р., де славянське богослуженє справді наказує ся, і через те сей лист стає в суперечности до 2-ох попередніх. Сеї прояви не старав ся він собі

об'яснити зміною впливів в Римі, та й політичної ситуації — лише рiшнв, що ті попередні листи мусять бути фальсифікатами. А які на се навів докази — ми бачили.

Збираючи свій осуд про книжку у купу скажемо: Розвідка зовсім схиблена, крім деяких ліпших уступів, і навіть не оригінальна, бо не приносить нових поглядів, лише розповідає далше погляди зазначені у праці проф. Фрідріха. Автор завинив, що не знаючи славянських мов, забрав ся писати про річ, до котрої в славянські жерела і велика славянська література. Се так само, колиб хто писав про яку спірну точку середньовічної німецької історії не знаючи ні латинської ні німецької мови.

Др. М. Кордуба.

Gustave Schlumberger — *L'epopée byzantine à la fin du dixième siècle*, 1896, Париж, ст. VI+799.

Під сим титулом французький академік видав дальшу частину своєї історії Візантії в X в., розпочату монографією про Никифора Фоку (*Un empereur byzantin au X siècle. Nicéphore Phocas*, 1890); нова книга обіймає двадцять літ — від смерті Никифора до шлюбу Володимира з царівною (969—988), себ то царювання Цимисхія і початок царювання Василя і Константина. Автор в передмові каже, що вложив у сю книгу семилітню працю, студиюючи джерела письменні й археологічні до сього часу; окрім різнородних джерел він використав і досить значну літературу, вказану ним на с. 779--784. Книжка видана дуже розкішно, як і попередня. Д. Шлюмберже, спеціаліст в візантійській штуці, подав тут звиш двіста гравюр, переважно предметів візантійської штуки X і початку XI в.; правда, сі образки переважно не стоять ні в яким звязку з текстом і може з більшою користю могли б бути зібрані в спеціальній збірці, але у всякім разі інтересні й цінні — багато з тут матеріалу вперше опублікованого; для Руси автор подав небагато та й то переважно вже видане, відоме; при тім йому, очевидно, зістались невідомими мініатюри до історії Скіліци, що ілюструють деякі з описаних ним подій (деякі з них подав Кондаков в своїй книзі „Русские клады“). З поданого ним археологічного матеріалу занотую печатку Василя і Константина (с. 708), інтересну для руських нумізматів своїми аналогіями з монетами Володимира.

В розвідці автора для нас мають безпосередній інтерес розділи присвячені Руси — війні Святослава з Цимисхисом і відносинам Візантії до Володимира. Святославова війна розповіджена автором дуже широко: сам похід Цимисхія на Святослава зайняв близько сто сторін; описаний він гарно, легко і автор сам, очевидно, дуже пильнує гарної

форми. Він старанно використав досить значну російську літературу цієї війни і в передмові згадує про свої тяжкі детальні студії. Три сі глави (I—III) я б поставив значно вище від історії русько-византийської війни в попередній праці автора. Однак же й тепер, треба признати, він трохи поверховно перейшов усю справу, ідучи за византийськими оповіданнями і не дуже заглиблюючись в деякі темні питання, вже зазначені в літературі. Так він дуже легко збуває собі напр. битву при Аркадіополі, приймаючи без дальших клопотів византийську звістку не заглиблюєть ся в дуже тяжке і важне хронологічне питання про рік походу Цимисхія (с. 138 і 172); там де він робить екскурси в руську історію, він попросту іде за літописку (умови Руск в Грекамн — с. 150 і далі); як завзятий норманіст, автор не вагаєть ся навести вивід (Черткова) слова *хорватов* від німецького *кошмен* (с. 138). Вагалі, неважаючи на всю старанність і працю, вложену автором, його оповідання дуже небогато вносять в літературу свого предмета, навіть не знайомить читача докладно із звязаними з ним питаннями, хоч і далеко вище стоїть у всякім разі від більшої монографії, що вийшла в ним разом — дра Сркуля.

В остатній главі автор говорить між иньшим про союз Византії з Володимиром і його охрещення. І тут він совістно повнаіомив ся з літературою, що безпосередно належала до русько-византийських відносин, і йде за працями Васілевського, Розена, Успенського; але більша література Володимирового охрещення зісталась йому невідомою, і автор напр. спокійно наводить літописне оповідання про вибір віри Володимиром. Справу охрещення самого Володимира автор зовсім з'ігнорував і побіжно тільки кладе її на 989 рік, не згадуючи про суперечки і трудности, звязані з такою гадкою.

Значачу його здогад (не новий), що літописне оповідання про посольство до Володимира могло виникнути з факта політичних посольств до Володимира (с. 708). Далі занотую його гадку, що Василь перейшов на агресивну війну в Вардою в перших тижнях 989 р. (с. 733) — по мому се за пізно.

Автор кінчить патетичними увагами про долю царівни Анни й порівнюючи її з долею її старшої сестри Теофано, як то кажуть, переборщив рішучо, порівнюючи тодішню Русь з сучасною Німеччиною: *une nation de chevaliers, de bourgeois, d'artisans et de prêtres, тут populations sauvages, aux moeurs violentes, aux passions uniquement guerrières, groupées dans des agglomérations de huttes sordides pompeusement décorées du nom de villes. Elle allait chez ces barbares terribles, „les plus sales des hommes que Dieu a créés“, comme s'écrie Ibn-Fozlan qui les visita en l'an 922.* Можемо потішити шан. автора, що такої великої різниці між Німеччиною й Руссю не було в X в.,

а що до чистоти, то акурат те саме написав про сучасних Нунців инь-ший Араб (у Казвіні), що про Русь Фадлан, котрий в додатку й не був на Русь.
М. Грушевський.

Summa Regum Romaeorhosisarum (sic) — "Απαντα τὰ Ῥωμαορρωσικὰ — Греки и Русь, Спб., 1898, ст. 43.

Під сим троязичним титулом, без імени автора, вийшов, як значить ся на окладинці — проспект „приготованої до друку повної збірки історично-літературних і археологічних фактів для оцінки характера русько-византийських відносин в хронологічнім порядку від давніх часів до 1453 р.“. Сей великий плян уложив собі д. Хривант Лопарьов, петербурський археограф, що зробив собі імя кількома щасливими находками в старій руській і російській літературі, але в византийській науці досі нічим особливим себе не показав. Видана ним книжечка містить в хронологічнім порядку ті звістки й факти, що мають увійти в задуманий ним корпус; автор при тім нав, як можна догадуватись з передмови, подвійну мету — дати „справочную брошюру“ і zarazом — доповнити свій запас фактів, визнаючи спеціалістів до доповнення його. Доповнити й поправляти тут, розумієть ся, прийдесть ся не одно (от нпр. я не знайшов згадки Масуді про похід Руси на Візантію, оповідання ібн-Хардадбега чомусь стоїть під 856 р., хоч досліді де-Гуе пересунули час написання значно назад; не знати, по що звістка Табарі увійшла сюди, й ин.). Що до характера підручника, то автору треба було давати більш детальні вказівки на джерела, тим часом у нього подаєть ся тільки імя автора, а часто навіть і зовсім не вказуєть ся на джерело. Він заявляє в передмові, що має замір повторити ще кілька разів видання сього проспекта; доки ми діждемось самого корпусу, сей проспект, перероблений справді в короткий підручник, з детальними цитатами і вказівками видань і літератури, міг би бути дуже користним.

Що до самого корпусу, то автор каже, що хотів дати з початку тексти з перекладом і апаратом, але тепер постановив обмежитись виданням текстів з перекладами і реєстром археологічного матеріалу; він запевняє, що сей корпус ним вже приготований до друку. Се, розумієть ся, дуже добре; тільки може було б ліпше вістати ся при початковім — ширшій пляні, виконавши його колективно, коли не стає сил самого автора. В Росії останніми часами византийська наука розвинула ся досить значно, і того рода колективна праця легко могла б бути сповнена. Нпр. одна з книгарських фірм (Пантелєєва) заповіла недавно „Історію Візантійської імперії“, написану д. Успенским разом із Васілівским й иньшими особами; відповідне видання задуманого д. Лопарьовим, зроблене теж ко-

лективно в разі потреби, було б дуже цінним набутком і для російської, й для нашої історії. Тільки археологічний матеріал ледви чи буде раціонально вводити в сей корпус і факти історії штуки розсаджувати між текстами — вони мусять бути зібрані осібно й оброблені зовсім иншим методом.

М. Г.

A. Prochaska — Na soborze w Konstancyi, Kraków, 1897, ст. 100 (відбитка в XXXV т. Rozpraw wydz. hist.-fil. краківської академії).

Від 1414—1418 р. відбував ся в Констанції звісний в історії католицької церкви собор. В сій соборі брали участь вступники всіх націй, що належали в той час до католицької церкви. Д. Прохаска обговорює в своїй праці спеціяльно діяльність репрезентантів Польщі на згаданім соборі.

Король Ягайло вислав до Констанції численне посольство. Найвизначнішим репрезентантом Польщі на соборі був ректор краківської академії Павел. Поляки розвинули широку діяльність на соборі і причинили ся в великій мірі до усуненя папської схизми і вибору Мартина V папою; та коли ся лекуча справа зійшла з дневного порядку нарад собору, задумали вони порушити на соборі і свою домашню справу: се було поладження спору в ордені Хрестоносців, а властиво цілковите його скасування.

Хрестоносці мали ширити католицьку віру, але в дійсности вони дбали в першій мірі про побільшене своїх територій і стали небезпечними сусідами Польщі. Крім того Польща і орден мали ріжні взаїмні претенсії до себе по причині граничних спорів.

До посередництва в сій справі взяв ся вже давніше римський король Жигмонт, та поступоване його в сій справі було не щире: супроти Польщі поступав він неприязно, а від ордену заходив ся видурити як найбільше грошей і для того проволікав справу та ятрив ненависть між обома сторонами. Щоб рішучо сю справу поладити, порушило її польське посольство на соборі. Поляки доказували, що лише вони успішно ширять християнство на сході Європи, і боронили унії, на котру також нападав ся орден. Для попертя своїх теоретичних виводів спровадили Поляки посольство новоохрещеної Жмуди з жалобою на орден і руського митрополіта Цамвлака, що мав просити у папи перевести унію на Руси, хоч сам д. Прохаска признає, що терен під унію не був іще цілком підготовлений. Се показує, що подорож Цамвлака на констанцький собор була лише політичним експериментом, але сї демонстрації проти Хрестоносців Полякам удали ся.

Тим часом довідалося польське посольство про сатиру, що її написав монах Фалькенберг з намови Хрестоносців проти Польщі. Спір заострівся. Поляки не вдоволилися засудженням сатири, а домагалися, щоб її спалено, автора признано єретиком, а орден внесено. До сього, розуміється, не прийшло. Король Жигмонт піддражнював Поляків і доливав оливи до огню. Прийшло до конфлікту на повнім засіданні собору, а Поляки невдоволені рішенням внесли апеляцію до нового собору. Оглядне поступованє папи в сій справі звели Полякам на ніщо.

Король Ягайло віддав у друге сей спір Жигмонтові до рішення і дав йому необмежену повноміць. Та Поляки помилилися, бо Жигмонт видав у Вроцлаві рішення цілком некористне для Польщі. Тоді доперва звернулися Поляки по посередництво до папи. Папа продовжив переміре між Польщею і Хрестоносцями, та досягнув те, що Фалькенберг відкликав свій твір, задля котрого наробили Поляки тільки бучі на соборі.

Дрібнійшими екскурсами кінчать д. П. свою працю. *П. Р.*

Описаніє документів архива западно-руських уніатських митрополитовъ. 1470—1700. Том перший. Сиб., стор. VIII+502+IV таблиці фотолітографічних знятків письма.

Архів уніятських митрополитів, по скасованню унії в Росії (евфемічно названий „возсоединенієм“) довгий час розрізнений, від 1843 прилучений до синодального архива в Петербурзі, давно вже обернув на себе увагу учених істориків, головню ж тих, що працювали над історією православної і уніятської церкви в Польщі і загалом над історією українського народу. Праці Кояловича, Чистовича, митрополита Макарія, Голубєва і інших, що черпали документи і матеріали з того архива, говорили дуже виразно про важність і багатство нагронаджених у ньому жерел. На жаль, сей архів до остатніх літ не був упорядкований як слід. Ще в 1847 р. переглянено і описано маленьку його частину (коло 1000 номерів); решта, в двацятєро більша, до остатніх літ лежала повязана в пакки, в суміш, без жадного ладу, так як була забрана з первісних сховків. Тільки в 1891 р. оберпрокуратор синода Побєдоносцев велів окремій комісії зайняти ся переглядом і докладним описанєм цілого архива. Здобутком сеї праці являєть ся отсей перший том, гладжений членом комісії С. Г. Рункевичем. В ньому описано на 400 сторонах усього 1065 документів, що походять з різних часів від 1470 до 1700 р. Подано тут в хронологічнім порядку літ заголовки і коротку характеристику змісту кожного документу, його дату (коли є), зазначено, на якій мові він написаний або на яких мовах є різні його копії, чи він оригінал, чи копія і в якого часу, подано короткий опис зверхнього ви-

гляду документа, число давнішого архівного реєстру (коли в ньому був описаний сей документ), зазначено, чи і де був надрукований документ, хоча що до сеї точки вказівки дуже неповні, бо подаві тільки для великих збірок „Акты Западной Россіи“ і „Акты Южной и Западной Россіи“, а не оглядають ся на додатки до монографій (крім Голубова „Петро Могила“), ані на иньші збірки документального матеріалу, от хоч би „Monumenta Stauropigiana“. В кінці при деяких, доси недрукованих документах подано раз ширше, раз коротше їх зміст з більшими або меншими виписками. Остатні стор. 409—522 заняті трьома покажчиками: імен власних, назв географічних і важніших предметів. В передмові, написаній невідомо ким, оповідано коротенько історію архіва і метод, якого держала ся комісія при його розборі та описуваню, але не сказано ані слова про ціли виданя. Можемо догадувати ся, що цілість архіва далеко не вичерпана отсим томом, але кілька таких томів обійме весь опис і для чого для першого тома вибрано власне ті а не иньші документи (6 із XV, 237 із XVI і 882 із XVII в.), для чого не подано нпр. разом насамперед усіх найдавніших, до-уніятських документів (чи може ті, що їх подано, є вже всі?) і т. д. -- на такі і иньші питання не находимо в передмові ніякої відповіді.

Та про те наука мусить бути вдячна синоду і за отсю частину, хоча в другого боку треба сказати, що справді нового, незвісного доси вона дає дуже мало, а те, що є нове — дуже неповне і повириване. Видно, що наперекір заповненю автора передмови цілий архів і доси ще не розібраний і автор опису пер у першій том те, що попало під руки, що встиг розібрати, розкинувши той свій матеріал по рокам без жадного иньшого внутрішнього звязку. Справді важних находок крім тих, що були звісні давніше, дуже мало; найбільше місця займають реєстри найменше важних і інтересних актів, таких як ненастанні „заїади“ різних польських панів на монастирські добра, процеси за рабунки і напади на підданих, за порушене меж, за неплачене аренди і т. и., або суперечки між уніятськими митрополітами і православними за тіж добра, села, млини і т. и. В усій тій судовій стці хіба де-де попадеть ся якийсь вартніше зерно для історика; більшість тих актів, описаних та експерцованих у першій томі не справджує слів передмови про велику історичну вартість сего архіва. Звісно, се вина не архіва, а опису, робленого несистематично, а на виривки. Але й серед січки ми знаходимо нерав деякі цінні, справді золоті зерна і ми хотіли б ось тут звернути увагу на дещо з того нового і важного, що подає отсей том.

На стор. 42—43 подано під ч. 89 заповіт Василя Степановича Рагови, надворного хорунжого великого князівства литовського, здасть ся,

батька митрополіта Михайла Рагози. З сего заповіту довідуємо ся, що Михайло Рагоза був сином першої жінки Василевої, що в молодім віці, але вже по смерті матери, разом зі своїм молодшим братом Юриєм, був узятий до неволі Москвою (значить, служив у війську?) і що на викуп синів із сеї неволі батько видав 200 грошей литовських.

Під ч. 155 (стор. 71) описано екземпляр пам'ятної „меморіи“, тобто блянкету з підписами єпископів М. Хребтовича, К. Терлецького, А. Брилінського, Г. Болобана і Д. Збируйського, що д. 27 червня 1594 р. даний був Потіїви і Терлецькому перед їх поїздкою до Кракова задля переговорів з королем про унію. Ті блянкети були потім предметом горячого спору; деякі єпископи, як Болобан, що не приступив до унії, пізніше твердили, що блянкет даний був зовсім не для уложення унії і що Потій в Терлецьких надужили довіря підписаних; натомість католицькі історики унії якомсь нерадо згадували про ті блянкети або навіть сумнівали ся, чи існували вони справді. Тепер їх існуванє не підлягає ніякому сумнівови. Протинно, в документу описаного під ч. 177 (стор. 81) бачимо, що такі блянкети давані були Потіїви і Терлецькому два рази: в 1590 р. в Белзі і 1594 р. в Сокалі. З опису під ч. 155 видно ще одну доси незвісну обставину, що на блянкеті 1594 р. підписаний перемиський єпископ Арсеній Брилінський, а не, як думало ся доси і як в 1595 р. твердили Болобан і Збируйський (в док. ч. 177) Мих. Копишівський.

Під ч. 168 (стор. 76—77) надруковано (хоч не на відповідній місці) у перше інтересну „Інструкцію“ на берестейський церковний собор призначений на 24 червня 1594 р. Ся інструкція, підписана значним числом литовських панів і шляхти руського обряду, кидає ярке світло на порядки в тодішній православної церкві і на бажаня сьвітської православної інтелігенції. З неї довідуємо ся між иньшим, що правосл. єпископи виарендовували сьвітським людям доходи в духовних судів, нпр. в розводних справ; що правосл. єпископи для противділаня ставропігійським братствам уже тоді закладали свої братства; що деякі правосл. єпископи ще перед унією вдавали ся в церковних спорах до латинських капітул і до суду римської курії. Автори інструкції ждали між иньшим, аби митрополіт і кожний єпископ, архімандрит і ігумен віддавали десяту часть своїх доходів на школи і друкарні, аби уставлено певну норму для вибору духовних достойників і т. и.

Під ч. 176 (стор. 80—81) описано королівський наказ українським старостам, щоб не допускали ніяких посланців ані листів від православних патріархів до правосл. єпископів і взагалі ні до кого в границях польської держави. Сей заказ має дату 28 червця 1595; доси відомий був ідентичний (скільки можна судити) наказ тогож короля в 28 липня

1595 р. (див. Апокрізіс 415; Акты относящієся къ ист. Зап. Россіи IV, 106; Monum. Stavrop. I, 64); чи котрась із сих дат є помилкою, чи наказ був видаваний двічі?

Під числами 178, 182, 185, 188, 193, 201, 231, 234, 235 описано ряд (звісних уже) документів — памяток переслідуваня уніятськими єрархами нещасливого й енергічного Степана Зизанія, котрий остаточно прогнаний зі Львова і не можучи вдержати ся і в Вільні „пішов відти до якогось монастиря, а куди — віленські братчики не знають і не хочуть знати“. Із документа описаного під ч. 249 (стор. 111) довідуємо ся, що в р. 1601 при монастирі св. Трійці в Вільні був якийсь „руський семинаріумъ“ — доси не звісний в історії руської просвіти.

Варто звернути увагу на ч. 262 — детальний опис (без початку) маєностей князів Острожських, зладжений 1603 р. Про ті маєности є монографійка А. Ролля, але в ній сей опис не використаний. З огляду на важну ролю, яку відіграв кн. Острожський в нашій історії кінця XVI і початку XVII в., сей документ має свою важність.

Під ч. 176, 313, 315, 316, 412, 421, 428, 431, 432 описано ряд документів, що малюють нам карієру одного із горячих прихильників унії, Антона Грековича, котрий повинен би достойно заїняти місце обік молодшого криту свого сучасника Йосафата Кунцевича. Документи, описані тут, звісні були доси тільки в малій частині і для того ми покористуємо ся нагодою і подамо коротенький обрис сего интересного субьєкта. Антоній Грекович у перше виступає на сцену в 1605 р. як дякон при віленській церкві св. Духа. В тім році два євьященники тої церкви, Осип Яцкович і Іван Семенович, подали на него жалобу до суду „о ексцєсъ въ монастыри попелненный“. Грековича засуджено, але він удав ся з сею справою до митрополіта Потія, а сей не тільки оправдав його, але засудив обох євьященників на баніцію за те, що буцім то несправедливо обвинуватили його. Здаєть ся, що при тій нагоді Потій уперве пізнав Грековича, котрий доси, як можна догадувати ся з документу під ч. 313, був православним. Від сеї пригоди він робить ся уніятю і правою рукою Потія. У-друге (док. ч. 313) ми стрічаємо його в Новгородку вже як „посланця“, ніби адлятуса Потієвого. Два монахи, „клирики константинопольського патріарха“, заносять протєстацию до гродського суду в Новгородку „іменем усього православного духовенства в Польській державі“ на Потія за те, що він д. 15 червця 1609 р. „учинилъ чрезъ посланца своего Антонія Грековича, дьякона, абѣга брацтва виленского, одновѣдъ и пофалку“, що всіх, хто не признає Потія митрополитом, буде бити, сажати до вязниці й виганяти з держави. В сервії того самого року Грекович напав на церков „Святої Пречистої“ в Городні і замкнув до тюрми протопопа Василя Вербовец-

кого і дякона Федора, що власне відправляли службу божу. В тім самім місяці він напав ще на церков „перенесеня светого Николы“ коло ринку (де?), а потім на церков Воскресення Христового в ринку (де?) і при тій нагоді обграбував дім св'ященника Бобриковського. Таких геройських подвигів над православними Грекович мусів доклати більше, бо Потій вже в січні 1610 р. „в надгороду за вірну службу“ в разу висвятивши його на пона і швидко потім настановивши його своїм намістником, то б то київським протопопом, д. 22 січня дає йому архімандрію Видубицького монастиря (док. ч. 315). Св'яжо спечений церковний достойник мусів і в Києві мати не надто добру славу, бо коли д. 7 марта 1610 возній оголосив духовенству вібраному в церкві св'ятої Пречистої в ринку номінацію нового протопопа, всі духовні відновили згідно: „Реченого отца Антония за протопопу не примуємо, послушенства своего его Млсц отцу митрополиту и тому то протопопе его ми отдавать и на гору до Софейское церкви ити с процесыями не хочемо“. Мабуть говорили ще щось більше, бо Грекович скаржив ся до суду, що св'ященники бунтували народ голосячи, що тепер усіх будуть „крестить въ ляцкую віру“, через що в Києві д. 8 і 9 марта були розрухи. Та сии разом розрухи якось заспокоїлись. Та не заспокоїв ся Грекович. Своєю діяльністю він розбудив против себе таку ненависть православних, що д. 22 лютого 1618 р. якісь козаки підволені — як догадуєть ся митрополіт Веляшин Рутський — київськими духовними, напали в ночи на дім Грековича, звязали його, поволокли до Дніпра і вкинули в ополонку, де він і втопив ся (ч. 412). Митрополіт обурений сии кинув інтердикт на цілу київську епархію, заніс скаргу до суду, а на козаків жалував ся самому королеви. Але православні не слухали інтердикту Рутського, а козаки не багато робили собі в його жалоб (ч. 421). Тоді король вислав своїх комісарів до Києва для переведеня слідства, а київському воеводі Томі Замойському і київському латинському біскупови наказав, аби з свого боку доложили всіх сил, щоб викрити винуватих і покарати їх (ч. 431, 432). На жаль, документів про здобутки сего слідства нема. Інтересно, що місяць по смерті Грековича (д. 31 марта 1618 р.) одержав королівський привілей на полоцьке архієпископство — Йосафат Кунцевич, що за три роки мав піти тою самою дорогою.

Про М. Смотрицкого маємо тут всего 4 документи (ч. 458, де він названий Максим Герасимович, 563, 572, 579), а в них 3 недруковані доси. Про Захарію Кошечинського говорять 5 документів (ч. 493, 523, 546, 582 і 585), всі доси недруковані, але маловажні; з ч. 546 можемо догадати ся, що вчений автор Палінодії умер в першій половині 1627 р. Як звісно, довгий час думали вчені, що він умер 8 цвітня 1626 р.; тільки 1877 д. Голубев на основі архівних документів доказав,

що він умер 21 марта 1627 р. (Завитневичъ, Палинодія З. Копыстенскаго, стор. 305); з показаного вище документа видно, що в липню 1627 р. архимандритом київпечерської Лаври по смерті З. Копыстенського був уже Теофан Боярський.

В однім документі з 1628 р. (ч. 554) згадано пізнійшого літописця Хмельницькини, Йоакима Єрлича. Йому разом з о. Нікодимом Силічем дас київпеч. архимандрит Петро Могила довірену на ведене монастирських справ у судах. Автор покажчика на основі сего документа робить Єрлича священником, — розуміть ся, без потреби.

Один документ (108) 1585 р. дотикаєть ся одного з перших українських друкарів, Василя Тяпинського, що видав перший переклад євангелія на мову дуже близьку до народньої. З документа видно, що Тяпинський мав у Київським вояводстві якийсь сельце.

На закінченє сеї рецензії ще один епізод, що тут мабуть у-перве виринає на сьвіт божий в документальній формі. Д. 17 мая 1671 р. мала відбути ся в катедральній церкві в Новгородку консекрація Митрофана Соколинського, іменованого смолепським архієпископом. На номінацію в'їхала-ся майже вся уніятська єрархія: митрополіт Гаврило Колєнда зі своїм коадютором, єпископом вітебським, володимирський і берестейський єпископ Бенедикт Глинський і пинсько-турівський єпископ Маркіян Білотор. Видно, що єрархи були вже перед тим не в ладі з собою, бо 1 мая вечером Колєнда розсилав формальні запросини Глинському і Білоторови, аби завтра перед полуднем явили ся в церкві на консекрацію. Білоторови доручили запросини два Василяяне, Глинський не хотів прийняти запросини. Та про те другого дня оба вони явили ся в церкві, але перед консекрацією між єпископами вийшла сварка, в якій порядку їм ставати до богослужєня. З разу Колєнда жадав, аби його коадютор мав перше місце по нїм і се обурило двох иньших єпископів. Тоді коадютор для сьвятого супокою згодив ся зайняти остатнє місце. Колєнда пристав на се, але з тою умовою, аби всі три єпископи асктували йому як митрополітови. Се ще дужше розгнівало Глинського і Білотора і вони не дожидаючи консекрації вийшли з церкви і лишили митрополіта з єго коадютором та бєвталанним номінатом як на леді. Почала ся домашня війна в унії. Ще того самого 17 мая вінє Соколинський до гродського суду скаргу на Глинського і Білотора за те, що через скандаль зроблений у церкві і недопущєнє до його консекрації наробили йому шкоди на 600 зл. поль. Митрополіт Колєнда рівночасно завідомив обох єпископів, що потягає їх до своїго суду за скандаль учинений у церкві. Судова процедура розгніваного Колєнди була проста і оригінальна. Д. 18 мая він переслухав Василяяна, що були присутні при скандалі і не слухавши зовсім обвинувачєних єпископів д. 19 мая розіслав

до них завізваня, щоб на 20 мая явили ся в новгородській церкві вислухати відлучене від церкви за скандал в д. 17 мая. Єпископи не явили ся; митрополит викляв їх і велів прибити грамоту їх виключеня на дверях катедральної церкви в Новгородку. Рівночасно він повідомив їх обох про кинену на них екскомуніку з тим додатком, що вона тяжитиме на них доти, доки вони не дадуть відповідної сатисфакції за зроблений д. 17 мая скандал.

Екскомуніковані єпископи також не дримали, але подали ся просто до Варшави і віддали цілу справу на розсуд папського нунція Кароля Граппі. І тут процедура, певно підмазана грішми, пішла дуже хутко. Нунцій зараз видав візваня Глинському і Білосорови, аби до 30 днів стали на суд, але не чекаючи ані трицяти днів ані переслухання Коленди, а тільки переслухавши їх самих, він признає їх невинуватими і наказує Коленді зняти з них екскомуніку таким самим порядком, як була наложена на них. Рад не рад Коленда піддав ся наказови, хоч і не зовсім, бо довершив сего обряду не в Новгородку, а в Вільні. (Дати в описі баламутні: нунцій покликає єпископів перед себе на суд д. 30 мая, його наказ Коленді — зняти екскомуніку з єпископів, має дату 15 червня, а сам акт знятої екскомуніки має дату 31 мая!). Але вже д. 18 червня*) митрополит у Новгородку видає новий декрет, де покликаючи ся на першу екскомуніку з 18 мая, видану будім то василиянською конгрегацією, далі на те, що єпископи Глинський і Білосор не хочуть слухати його, не пильнують своїх епархій, не держать ся старого календаря, зі своїми жалобами поминають інстанцію митрополіта і роблять різні скандали, екскомунікує їх у друге. Рівночасно він вислав свого коадютора Кипріяна Жоховського до Берестя, щоб зробив церковну ревізію, але Глинський не допустив до її виконання, а коли Коленда д. 4 липня з'їхав сам до Берестя і хотів другого дня відправити богослуженя в катедральній церкві, капітула за наказом Глинського не допустила його до того. Розлючений митрополіт розпочав тепер систематичну війну з непокірними єпископами, послав наїзди на їх добра, силою захопував їх монастирі і т. н. Єпископи подали ся до папи, а рівночасно попросили в короля охорони против митрополицьких грабовань. Король 19 липня і другий раз 23 липня пише Коленді, щоб дав спокій екскомунікованим єпископам, поки їх справи не розсудить папа, і не підіймав суспільної завірюхи. Видно, що з такого самого огляду і папський суд прискорив справу, бо вже 10 жовтня папський нунцій Анджелю Рануціо провізо-

*) Близькість дат: наказ нунца 15 червня — знята екскомуніка в Вільні і нова екскомуніка в Новгородку винисують ся різницею календаря. Нунцаї цитує по новому, а Коленда по старому.

рично заявляє, що екскомуніка кинена на Глинського і Біловора признана неважною і наказує Колєнді звернути їм відібрані у них монастирі. 27 січня 1672 р. видано декрет генерального аудітора і судії при папській нунціатурі, котрим признано екскомуніку, кинену 18 мая на Глинського і Біловора, неважною і наказано Колєнді звернути їм відібрані добра і права.

Ся трагікомічна історія мала однак дуже трагічний епілоґ. Колєнда екскомунікувавши Глинського вислав свого довіреного, Василянина Панаса Бальцевича до Кобриня, щоби відібрав Кобринський монастир і завідував ним в часі екскомуніки його архимандрита, котрим був еп. Глинський. Бальцевич сидів у монастирі пів року. Не вважаючи на наказ нунція ще з 10 жовтня Колєнда не квапився віддати Глинському той монастир; Бальцевич брав доходи з монастирських дібр і посилав митрополіту. Д. 7 січня 1672 р. він поїхав до монастирського фільварка Котівки для збору доходів. Фільварок виарендуваний був ще Глинським жидови Іцкови Фабішевичови. Скоро Іцко довідав ся, що до фільварку їде Бальцевич, зараз иншою дорогою поїхав до Кобриня до протопопа Хоми Коритянського, що потай Бальцевича завідував монастирськими добрами на користь Глинського. Там він пробув увесь день (п'ятницю), а в ночі на 9 січня, в сам шабас, випросивши дозвіл у зверхности кобринського кагалу, зібрав Жидів і разом з протопопом Коритянським і з попом кобринської церкви Василем Александровичем рушили до Котівки. Напавши на дім, де ночував Бальцевич, вони застали його в постелі і стягнувши шию хусткою „за мєстца скрытые удушили“. Гроші і річи, які він мав при собі, забрали Жиди. Кобринські попи, що були в змові з Жидами, держали у себе його тіло більше як два тижні, поки не поспувало ся так, що вже годі було розпізнати сліди злочину. Тоді його привезли до Кобриня, виставили в церкві св. Спаса, але в сапертій труні, а коли дєхто із шляхти хотів бачити тіло, їм показали тільки руки і зараз поховали тіло потаємно, не знати куди. Намістник кобринського монастиря Бенедикт Пригаревич, мабуть прихильник Колєнди, довідавши ся про се, довів митрополіту, а сей розпочав процес, оскаржуючи не тільки Жидів Іцка і ще другого принципала, та протопопа Коритянського, але надто ще адміністратора кобринської економії, віленського каштеляна і городецкого старосту Андрія Котовича, і єпископа Бенедикта Глинського за співучасть в тім убийстві. Розумієть ся, що так поставлена справа скінчила ся нічим, тим більше, що один із оскаржених, каштелян Котович, був zarazом головою іродського суду, що мав роздивляти сю справу в першій інстанції і вести слідство. Кінця її нема в актах та мабуть не було й на ділі.

Зверну ще увагу на низочку документів, що кидають дещо нового світла на історію православних і уніятських шкіл в XVII в. в Вільні, Володзимірі, Миньску, Могилеві і т. и. Є також дещо про шпиталі, про друкарні (дуже мало), досить багато матеріялів про брацтва в Вільні, Миньску, Пиньску і Київі. Редакція сеї книжки обіцяє невдовзі приступити до видавання важніших документів архіва в повнім текстї. В інтересі науки було б пожадано, щоб вона як найшвидше і більш систематично та обдумано докінчила публікацію його опису.

Ів. Франко.

Monumenta confraternitatis Stauropigianae leopoliensis, sumptibus Instituti Stauropigiani edidit Dr. Wladimirus Milkowicz. Tomi primi pars II, continens diplomata et epistolas ab anno 1593 ad 1600. Львів, 1898, стор. 497—960 + 4 таблиці подобизи старих дилльомів.

Докінчене першого тому сих „Монументів“, котрого першу половину обговорено в „Записках“ т. V, Бібліографія, стор. 50—53, дало ждати на себе досить довго, бо вийшло аж весною 1898 р., хоча цілий том має дату 1895 р. Ся друга половина значно бідніша змістом від першої, бо коли в першій половині було надруковано 300 документів, тут є їх тільки 212, а власне 10 грецьких, 130 руських, 24 латинських, 18 польських і 30 реґестів із документів списаних на різних мовах. Ще меншою виходить вага сеї другої половини, коли подивимо ся, кілько є в ній справді нового матеріялу. Отже покаже ся, що коли в першій половині на 300 документів було 173 нових, то б то значно більше, як половина, тут на 212 є лиш 97 нових, значить, геть менше половини. Воно зрештою й не диво, коли зважимо, що ся половина обіймає горячі часи заведеня унії і першої полеміки супроти неї, і що ті часи в давна звертали на себе в різних боків пильну увагу, а їх документальні пам'ятки були експльоатовані ріжними видавцями.

І сій другій частині першого тома приходить ся зробити ті самі закиди, які були зроблені першій нашим рецензентом: брак опису документів, котрого не заступлять фотоґравюри кількох грецьких документів додаві при кінці тома; брак опису печаток, декуди не добре відчитане рукопису або полишене без поправки явних помилок (зазначу лиш дві, що при побіжнім читаню впали мені в очи: стор. 813: „*Tympanista Maciek*“, має бути „*tympanista Maciek*“; стор. 861 видѣлом, має бути видѣхом). Зрештою друкарських похибок, поправлених і непоправлених видавцем, є значне число, а се в такім виданю дуже не добре. Не може задовольнити також індекс доданий при кінці тому; він обіймає тільки

імена власні і географічні; ані річевого покажчика, ані поясненя рідких слів видавець не дав з великою шкодою для вартости своєї праці.

Але найважійший закид приходить ся зробити сему виданю з огляду на его плян. Що мали би містити „*Monumenta confraternitatis Stauroripigianae*“? Др. Милькович у передмові до сего тома висловляєть ся про се не дуже ясно, а властиво зачеркує своїому виданю внадто великий обсяг: „*Diplomata, quae spectant ad historiam institutionis confraternitatis, adventus patriarcharum... et aliorum nobilium personarum in Russiam, institutionis collegii seu potius domus pp. Jesuitarum Leopoli, unionis berestensis, praecipue tamen ad historiam litis inter confraternitatem ex una et episcopum Gedeonem Balaban atque magistratum leopoliensem altera ex parte*“ (стор. XIII). Як бачимо, плян такий широкий, що без обмежень його не виповнити і в трьох таких томах. А обмеження впливали з самої природи річи: ставропігійські пам'ятки, се такі пам'ятки, що належать безпосередно до заснованя і діяльности Ставропігії і її поодиноких членів, а в другій лівій такі, що знаходять ся в ставропігійськім архіві. Значить, треба було з одного боку оглянути ся за свідощтвами про початок і діяльність Ставропігії по иньших архівах, а бодай використати докладно архіви львівські — міський і бернардинський, а з другого боку обмежити друкування, а особливо переддрукування звісних уже актів на такі, що сяк чи так торкають ся Ставропігії. А так др. Милькович погнав ся відразу за кількома зайцями; забажав нпр. дати збірку документів до історії берестейської унії, попереддрукував задля сего навіть фрагменти переписки кн. Острожського з Потєм, звісні в Апокрізіса, і не осягнув сми нічого-сінько; його збірка документів до історії унії виїшла не повна і не оригінальна, бо-ж найбільшу часть їх він мусів переддрукувати з иньших видань або з копій, про котрі ще не раз не звісно, чи вони роблені з автентичних документів, чи з фальсифікатів. Правда, д. М. не обмежив ся на самім ставропігійськім архіві, але подав дещо також і з львівських архівів, але ані в передмові, ані ніде в отьому томі він не згадує, які пошукування він робив у тих архівах, чи і на скільки докладно перешукав їх, чи і яких ще звісток про тодішніх братчиків можна би надіяти ся в тих архівах. На скільки я знаю, в самім міськім архіві у Львові можна би до часів обнятих отсим томом наазбирати в десятеро більше звісток про Русинів і членів Ставропігії, ніж се зробив др. Милькович. Значить, і тут тільки відривок, а не повний образ.

Знаходять ся ще й иньші загадки в отсій другій половині Монументів. І так обік документів переддрукованих в цілости із старих і нових і нерозгаловно приступних друків (Апокрізіс переддрукований в Русскій Историческій бібліотечі і надто ще перекладений на сучасну російську

жову) ми знаходимо документи, доси зовсім не публіковані, подані видавцем тільки в формі реґеста (нпр. N. 402). Чому було не подати його дословно? А коли він не належав тут до річи, то реґест так само не належить до річи.

Але всі ті закиди, піднесені нами супроти видавничої методи дра Мільковича, не вмешують великого, так сказати, матеріального інтересу виданої ним збірки документів. Разом з виданням доси „Ювілейнимъ наданнямъ“ і „Diplomata statutaria“ маємо отсе чершу пробу систематичного видання архівних жерел до історії львівської, а по часті й усеї західної України Русі при кінці XVI в. Особливо для історії львівської Русі маємо тут неоцінені жерела і багато нового. Як живі встають перед нами в тих документів постати хитрого та безоглядного Гедсона Балабана, братчиків Івана Красовського, Юрка Рогатинця, дідаскала Стефана Зиванія і в дальшій перспективі рисуєть ся величя фігура князя Константина Острожського; з парадю переходить через сцену добродушний, але слабоумний Михайло Рагоза, котрого в десятеро хитрійший Потій і в десятеро бевсовіснійший Терлецький віпхнули до сумної його ролі. При кінці тому розлягає ся різкий голос з далекого Афона, — се звісний нам голос аскета-патріота Івана Вишенського, що без сумніву був автором соборного послання Афонських монахів до кн. Острожського і до всіх православних, надрукованого в другім томі праці Малишевского „Мелетій Пигасъ“, стор. 44, і передрукованого тут Д-ром Мільковичем. Др. М. при тій нагоді покликаєть ся на мою монографію про Вишенського, стор. 175, але Послання обговорене там зовсім відмінне від того, що передруковано у него. Мені се послання було недоступне і я тільки згадав про него (стор. 451), знаючи його титул із каталоґа рукописів Царского. Тепер, перечитавши його в Монументах (стор. 881—881), я не сумніваю ся ані на хвилию, що се є твір Івана Вишенського.

Ів. Франко.

Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine von Dr. Alfred Halban, Берлін, 1896, ст. XII+136.

Автор сеї книжки поклав собі за завдане прослідити, бодай в часті, відносно німецького права в містах „південно-західнього краю“, себто Київщини, Волини, Браสลавщини і Поділя, до справжнього німецького права, як воно істнувало в німецьких країнах. Працю сесю ділить він на пять частей. Найважнішою частиною є друга па. „Значінне німецького права в південно-західній руській території“. Ми головни спинимо

ся на сій часті, не залишаючи також огляду інших відділів, аби дізнати ся, чи автор вложив що нового в свою книжку в порівнянню до праць інших вчених, що доторкають ся сього предмета, і о скільки відповів своему завданню.

На вступі (1—15 стор.) зазначає автор трудність належного прослідження розвитку німецького права в руських городах в причини хаотичної різнородности актів, що зберігають ся в центральному київському архіві (при тій подас він витяг з каталога київського архива). По тій наступає другий розділ. Не вдаючи ся в історію країв, підносить автор, що німецьке право увійшло тут без п'якого впливу німецьких елементів, без огляду на національні відносини, не так як в Польщі і в значній часті Червоної Русі, де се право ішло в парі з німецькою колонізацією. Він перекажує уривково, коротко, неповно за інших вченими еволюцію міських відносин: становище міст до прилучення руських земель до Литовської держави; впроваджене воєнно-феодалного устрою литовськими князями та наслідки сього устрою, що примушували правительство і його чинники запровадити до руських міст німецьке право. Далі автор веде паралелю між тутешнім правом і міським правом в Німеччині. Міське право в Німеччині витворюєть ся постійним розвитком, воно є впливом суспільної еволюції; в руських землях воно є привилеєм, тут були відмінні потреби і обставини. Тому то руські міста і з німецьким правом не прийшли ніколи до повної автономічної незалежности. Автономія міст була все обмежена потребами мілітаризму; се давало змогу постороннім органам вмішувати ся в справи міст. Тутешні міські суди також годі порівнювати з судами в Німеччині. Автор згадує тут коротко про модифікації вїїтвств, про ролю старостів, воеводів, дідичів, їх впливи і відносини, та заявляє, що сі відносини не були користні для міського життя. Тому городаи тут ніколи не дійшли до великої самостійности і волі. „Перевага упривилеєваних верств, пише автор, що вже за литовських часів привела до руїни міста, за польських часів завдяки пасивности міст і їх неохоті до військових обовязків ще збільшила ся; ціле литовсько-польське законодавство стреміло до того, аби викліінувати міста від публичного життя“. Далі автор зазначає за Антоновичом, що міста не мають одноцільної норми для свого розвитку; нема між ними ніякого звязку, кожде місто має осібні привилеї; нема загальної, спільної основи, вони не творять одного тіла. „Ні одне місто не користуєть ся автономією відповідною для того, аби прийняти на себе ініціативу розвитку міської свободи, та аби могло бути взірцем і прикладом для інших міст“ (див. Антоновича Исслѣдованіе о городахъ юго-зап. края стор. 166). Тому то міста все отримують німецьке право від намістника, дідича, за згодою монарха, а не від старшого міста.

Однаке при тім автор заходить в полеміку з проф. Антоновичом, збиваючи його погляд, що німецьке право в руських містах було лише номінальним, бо ніколи не наводжено його постанов дословно, а суворі кари німецького права не були практиковані; міста не придбали собі волі і самостійности, яка по характеру сього права належала ся; звязки їх з волостію не всюди розірвано: деякі навіть в доволі пізньому часі мали свою юрисдикцію над околицею. Всі ті питання автор збуває дуже легко: що ненаводжено повного змісту німецького права, то се ще не промовляє по думці автора за ти, аби се право було тільки номінальним, лише що воно раз більше, раз менше функціонувало, ба прилаштовувало ся до даних обставин. Різнородність і несущільність не є наслідком незнання німецького права; грамоти, що надавали се право, виразно зазначають се, що відступало від загально приваної форми, нпр. незвичайне число лавників, спеціальні відносини між радою і війтівством. Острі кари німецького права не були виконувані з причини змінених книг, якими при відповідних нагодах користувано ся. Усі ті зміни вважає автор радше за розвиток німецького права. Але сі й иньші вискази автора не опирають ся на фактах, а висловлені голословно.

Далі переходить автор до питання, яку роль відгравало німецьке право, коли сі міста перейшли до Росії. Та тут його звістки не дають нам нічого нового над се, що дали Багалій, Кістяковський, а в часті Антонович. При кінці другого відділу вдасть ся автор знову в полеміку з поглядом Антоновича, Буданова, Каманіна, що під впливом німецького права запанували нужда, вбожество, надужитя в руських містах; він регабілізує німецьке право супроти сих закидів і каже, що в тому провинили ся такі самі міста: їх пасивність, недостача солідарности, місцеві відносини, розпаношений мілітаризм, а вкінці радить, що добре було би прослідити, чи німецьке право становить який поступ у матеріяльних відносинах супроти тубильного права.

Третя частина праці п. з. „Жерела права“, себ то про те якими правними книгами користували ся в руських містах, не дає нічого особливого по тім, що писали в сій справі Кістяковський, Багалій і Гомаєр. Через те ми вже не будемо згадувати осібно про сею третю частину. Четвертий розділ п. з. „Практика міських урядів“ найбільш самостійний, бо опертий на жерельних, по часті навіть архивальних дослідах. Тут автор говорить про проваджене актів, про вживане і цитоване правних жерел, про війтівство, раду, спеціальні суди, цехи, про міський принцип юрисдикції; та й тут занадто загально трактовано сю річ, відомости, на котрих оперті сі виводи, спорадичні й досить przypadкові; супроти значних відмін в практиці було б далеко відповіднішим студійованне поодиноких типів (як се зробив ще тому тридцять літ Бу-

данов). Нарешті в п'ятому розділі зазначає питання до дальших студій в сій справі.

Працю автора, по моїй думці, треба назвати рефератом або науковою копіляцією на основі інших вчених (особливо Антоновича, Буданова, Кістяковського, Багалія, Гомабра); при тім бракує її суцільности і повноти, про деякі річі говорить ся так неповно і неясно, що читач, не обзнайомлений з іншими працями, багато не міг би второпати нпр. усе переповідане еволюції городів, до впровадження маґдебурського права; на оправданє автора можна сказати, що й інші вчені про се говорять неясно, уживаючи більш здогадів як фактів. При тім автор знішав Поділе, Волинь, Київщину в одно в маґдебурському праві, а розвиток і значіне сього права в сих краях не в однім були відмінні. Не знаємо, по що автор подав нам на початку так великий реєстр актів аж на 15 сторонах, що не стоїть в ніякому звязку з працею і по просту виписаний з архивального інвентаря. Взагалі книжка автора може бути дуже корисною для тих, кому, нпр. з причини мови, не приступна інша (російська) література сього питання, але і тут вона багато б виграла при більшій повноті й ясности викладу. *Ю. К.*

Ө. В. Тарановскій — Обзоръ памятниковъ маґдебурскаго права западно-русскихъ городовъ литовской эпохи, Варшава, 1897, ст. II—201 (відбитка з Варшавських університетських новітій).

Буданов, Антонович і інші вчені звертали увагу при обговорюваню історії маґдебурського права в руських землях найбільш на се, який воно зробило вплив на внутрішні відносини руських міст. Д. Тарановскій поставив задачею подати по зможі повну зверхню історію сього права. По його думці форми німецького права розповсюдили ся тут „не законодатною дорогою, лише дорогою судової практики, присвоєнем приватних поцулярно-юридичних збірників“, і ся рецепція маґдебурського права не обмежала ся що до верств — самими містами, і що до простору — самою західною Русю. Маґдебурське право було одним з жерел Литовського Статута, тому то його прийало не лише одно міщанство, але і „шляхотський стан“, воно перейшло в право Московське й нове російське.

Се все зазначено у вступному слові. Відповідно до поставленої теми ділить автор свою книжку на пять частей. У першому відділі подає він історію маґдебурського права в Німеччині і Річі Посполитій; тут розповідає він подрібно про перші завязки та про всі чинники (привилєї, звичаї, судові приговори — *Urtheile*), які виробляли се право, та перші його кодекси (земське право, звісне під іменям „Саксонське

зеркало" (*Sachsenspiegel*, котрого автором був Euke von Regowl, а час написаня 1215—1237, або 1224--1235), оперте головню на саксонському звичаєвому праві, та по нм другу головню памятку маґдебурського права: *das sächsische Weichbild* (спеціально міське право: перша частина його оперта на земськнм праві, головним жерелом другої його части є *Weisthümer* старших міст, на основі котрих організовані нові міста). Подавши звістки про перші завязки і памятки сього права, говорить автор про його перехід в Польщу, Литву і Русь: в Польщу дістаєть ся воно з німецькими кольоністами, а незабаром переходить і на тубильне міщанство та через посередництво Польщі розповсюднюєть ся і в Литовській Русі; польське правительство, каже автор, дуже радо запроваджало се право в руських землях, бо добачало в ньому добрий спосіб польонізації. По тім він переходить до памяток маґдебурського права в Польщі; вони ділять ся на дві части: 1) ориґінальні памятки: *Landrecht* (*Speculum Saxonum*) і *Weichbild* (*Jus municipale*), звісні в Польщі довгий час в ріжних німецьких і латинських записах, а в 1535 р. майже виключно в тексті Яскера; 2) місцеві памятки, праці Церванна, *Joannis Cervi Tucholiensis*, Гроїцкого, Щербіча; автор дає їх бібліографію, а оісля говорить про хелмінське право і його памятки.

В другій частині своєї книжки д. Т. досить широко застановляєть ся над тм, якими жерелами маґдебурського права користували ся в руських маґдебургіях Річи Посполитої, та в яких відносинах було звичаєве право до писаного маґдебурського права. Від основного обговореня сього залежатиме вивід, чи німецьке право було лише номінальним, як се твердить Антонович, чи активним, як гадає Буданов і Кістяковський. Одже автор на основі судових актів маґдебургій (друкованих) і на основі кодифікації спорудженої спеціальною комісією в гетьманщині (вид. Кістяковський) приходить до такого виводу: маґдебургії Річи Посполитої, не можучи користувати ся маґдебурським правом *immediate* з німецьких і латинських текстів, користували ся ними з другої руки — польськими підручниками Щербіча і Гроїцкого. В судах користували ся ними в польській мові; були й руські переклади, але неповні. А вкінці сього д. Т. ось так висловляє ся: „Маґдебурське право в руських городах Річи Посполитої було не номінальним, але дійсним, активним; воно вживало ся в судах в польських виданях Гроїцкого і Щербіча. Але поруч з маґдебурським правом функціонувало і вживало ся руське звичаєве право, старина, стародавна бувальщина батьків і дідів“.

Третя і четверта глави подають детальний розбір праць Гроїцкого і Щербіча. Автор доказує, що Гроїцкий уживав латинського текста Яскера і що більша частина його артикулів є перекладом поодиноких місць Ляндрехта і Вайхільда; рідко коли він дословний, але за те все

вірно переповідає гадку первотвору; жерелом меншої частини артикулів є польське право: звичаєве право і писане статутове й соймове право; цілю Гроїцького було популяризувати маґдебурське право в темних часах міщан. Для підручника Щербіча взірцем що до форми було Promptuarium Яскера, що до змісту — то його Saxon є дословним перекладом, без всяких змін, Speculi Saxonum і Juris Municipalis; перекладаючи Щербіч мав під рукою латинський текст (Яскера) і німецькі тексти саксонських памяток. В розділі пятому подає автор загальну характеристику творів Гроїцького і Щербіча з історичного і літературного боку та виказує звязок сих творів з політичною літературою сього часу і тут власне підносить він, що маґдебурське право увійшло в уживанє не законодавною дорогою, лише судовою практикою, як на се вказують твори Щербіча і Гроїцького.

Як видно, д. Тарановський завдав собі доволі праці; подані ним аналізи памяток у всяких разі мають свою вартість; щож до головного, поставленого ним питання — чи маґдебурське право в руських містах було активним, чи лише номінальним, то його поясненє не дуже тривке, бо автор користуєть ся готовим друкованим матеріалом, досить przypadковим, видаваним для иньших цілей, тин часом як се питання могло б бути рішене тільки архивальними спеціальними студиями маґістратських актів.

Ю. К.

Историческое описаніе Кієво-Андреевской церкви священника О. Титова, К., 1897.

Се „історичне описаніє“ починаєть ся дуже не історичною вказівкою, що андрейська церква стоїть ніби то на тому саме місці, яке освятив своїми ногами ап. Андрій. Автор, видно, задля благочестія жертвує істину. Після коротенького та сухого реєстру тих церков, що стояли здавна на Андріївй горі, автор оповідає про заснованє теперішньої церкви 1744 р., про її будованє, що тягнуло ся аж до 1761 р. та про „ремонт“, що їх безліч було, починаючи в 1787 р. і до 1896; усе се закінчуєть ся описю зверхнього і внутрішнього вигляду церкви. Як сама ся опись, так і історичні додатки до неї накедані на скору руку без жадної докладности, без можливої повности. Автор нпр описуючи „высоко-художественный памятник“, минає зовсім питання про архітектуру та про значінє сеї артистичної памятки. А що до історії, то автор і не зачепив того матеріалу, що лежить, як то нам відомо, у консисторськй архіві. Як би не було показано, що виданнє сеї брошури йде на користь андрейської церкви, то можна було б звернутись до автора в питаннє: на віщо видавати такі „історичні описанія“?

Ф. Я.

Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ. Составилъ А. Н. Неустровъ, Спб., 1896, стор. 32.

Ся брошура подає коротеньку (на дві картки) житєпись і хронологічний реєстр творів В. Рубана. В. Рубан родив ся 1739 р. в українськїм містечку Білгороді (коло Києва). Учив ся з першу в київськїй духовній академії, пізнійше в московськїм університеті. По скінченню наук був товмачем турецького языка в „Коллеїї Иностраннихъ дѣлъ“. 1763 р. покинув се місце і кинув ся на поле журналістики. 1769 р. почав видавати сатиричний тижневник „Ни То ни Сіо“, котрий одначе з 20 числом перестав виходити. Не довгим також житєм тішили ся два инші ним видавані журнали „Трудолюбивый Муравей“ та „Старина и Новизна“. Покинувши місце журналіста став він протоколистом „Правительствующаго Сената межовой канцеляріи“. 1778 р. був директором новоросійськїх шкіл. Умер 1795 р. в Петербурзі. Він полишив по собі велику літературну спадщину найріжнороднійшого змісту: поезій і повістей, оригінальні і перекладані, росправи історичного і географічного змісту. Ось важнійші з них, що доторкають ся близше історії та географії України :

„Краткія географическія, политическія и историческія извѣстія о Малой Россіи съ приобщеніемъ украинскихъ трактовъ и извѣстій о почтахъ такожъ списка духовныхъ и свѣтскихъ тамо находящихся нынѣ чиновъ, числѣ народа и проч. изъ разныхъ мѣстъ собраны и изданы въ свѣтъ Василиемъ Рубаномъ въ С. Петербургѣ 1773“.

„Краткая лѣтопись Малыя Россіи съ 1506 по 1776 годъ съ изъясненіемъ настоящаго образа тамошняго правленія и съ приобщеніемъ списка прежде бывшихъ гетьмановъ, генеральныхъ старшинъ, полковниковъ и іерарховъ; такожъ землеописанія съ показаніемъ городовъ, рѣкъ, монастырей, церквей, числа людей, извѣстій о почтахъ и другихъ нужныхъ свѣдѣній. Издава Василиемъ Гр. Рубаномъ въ СПБ. 1777 года“.

„Землеописание Малыя Россіи, изъясняющее города, мѣстечки, рѣки, число монастырей и церквей, и сколько гдѣ выборныхъ козаковъ, подпомощниковъ и посполитыхъ по ревизіи 1764 года находилось, и проч. издавалъ Василій Рубанъ СПБ. 1777 г.“.

Реєстром, як вище сказано, і вичерпуєть ся в рештою зміст брошюри. С. Гм.

И. А. Куриловъ — Роменская старина. Историческія, статистическія и бытовыя записки о г. Ромнѣ и его обывателяхъ, отъ начала города до нашего времени въ че-

тырехъ частяхъ съ прибавленіємъ историческаго и статистическаго описанія всѣхъ городскихъ церквей, Ромни, 1898, с. 346.

Від часу до часу в літературі науковій з'являють ся праці провінціальних аматорів-істориків. Ранійше таких праць бувало більше, але останніми часами зустрічають ся вони не так часто. Такі історики — се наступники в напрямі давніх авторів „літописців вкратці“ й „хронографів“. Вони беруть ся за свою працю з бажаннем ославити власне імя й познайомити публіку з історією їх рідного міста. Словнити свій замір їм досить легко: ранійше починали в Антиохії і Риму, в початку світа й еміграції Троянцїв, в наші часи починають вже кількома цитатами з літописів і історичних книжок загального зміста (вплив нових методів і напрямів наукових) і потім почувають себе цілком у власній сфері. Автор уміщує в своїй книжці опис будинків і церков, перелічує, коли які бувають ярмарки, подає анекдоти з життя місцевих архієреїв і урядників, нотує надзвичайні атмосферичні з'явища і т. в. Нарешті бажанне автора сповнено, імя його красуєть ся на кількох тисячах примірників, а покупец не знає до якого відділу зачислити книжку.

Отсі то твори нагадує нам праця д. К. На зміст її натякає просторий заголовок книжки, а про методу автора може свідчити той наприклад факт, що висловлюючи думку про ідентичність Ромен і Римова, автор підieraє її вказівкою на переклад Слова о полку Игореві, зроблений Майковим. Більш цікавості, ніж історичні розвідки д. К., мають його власні згадки про житє міста Ромен за недавні часи. *О. Г-ий.*

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, извлеченныхъ изъ Архива М. Н. Пр. Т. I. Учебныя заведенія въ западныхъ губерніяхъ до учрежденія Виленскаго учебнаго округа, 1782—1803. Спб. 1893; т. II. Уч. завел. въ зап. губ. 1802—1804. Спб. 1897.

Исторія народньої просвіти в Росії в кінці XVIII та в початку XIX ст., показана на підставі докладних офіціальних матеріалів, повинна мати великий інтерес. Заведенє народніх шкіл за Катерини II, організація міністерства народньої просвіти в перші роки царюваня Александра I були кращими проявами просвітних змагань російського уряду і викликали в суспільности глибоку прихильність, що була першою проявою початків її самосвідомости. В новому виданю М. Н. Пр. можна би ждати образа тих прояв; але вже другий заголовок (учební інституції в західних губерніях) показує, що видавці мали на оці якусь иньшу завдачу. Завдача ся подекуди виясняєть ся передмовами до обох

товів, підписаними д. Іваном Корніловим (особою, що займала високе становище в М. Н. Пр. за покійного міністра гр. Делянова). Передмова до 1 т. починає ся лаяонічною заявою, що в 1 т. містять ся „матеріяли про школи західної Росії за час перед заведенням Виленського учебного округа“, при тім документи до царюваня Катерини II дають понятя „про те, що власне було нею зроблено для заведеня російських шкіл у західній країні і в загалі для просьвіти свого народа“. Сама передмова ділить ся на чотири глави. Перша глава то дуже коротенький нарис організації народної просьвіти до Катерини. Нарис той зроблений на підставі офіційяльних документів, по більшій частині навіть їх словами, а про те не визначає ся докладністю: так у ньому не згадано про заснованє сухопутного шляхетного кадетського корпуса за Анни Йвановни та гімназій у Москві при Єлисавети Петровни. У другій главі виложено погляди й роспорядженя Катерини що до народної просьвіти, в частині по офіційяльним документам, в частині по переписці її з Гріммом (про котрого „кстати“ наведені декотрі біографічні подробиці). Третя голова то нарис діяльності Коміссіи обь учрежденіи народныхъ училищъ. У четвертій викладають ся погляди Катерини на значінє „западнаго края“ і наводять ся зложеніи Коміссією пляя реформи польських шкіл. Нарешті згадує ся про переміну правительственной системи після смерти Катерини. Останні рядки передмови очевидячки дають ключ до всего виданя. Автор вказує на „етнографическія и политическія особенности“ західно-руської країни, що їх „нельзя не принимать во вниманіе при всякаго рода мѣропріятіяхъ, относящихся къ западнымъ губерніямъ и между прочимъ, всѣхъ соображеніяхъ и распорядженіяхъ по учебной части“, і поясняє, що пок. мівістер нар. просьвіти Делянов поручив йому виданє актів Виленського учебного округа. І так, ясно, що ми маємо тут діло не з науковим виданєм матеріялів для історії народної просьвіти в Росії, а з тенденційним добором фактів, що служать основою для обрусительної діяльності російського правительства в західній країні. А в тім, сам редактор пробалакує ся в передмові що до справжнього значіня своєї праці. Розказуючи про діяльність Коміссіи народнихъ шкіл, він завважує: „Журналы и дѣла этой комиссіи за все время ея недолгаго существованія хранятся въ архивѣ М. Н. П. Это драгоценное собраніе заключаетъ въ себѣ матеріалы первостепенной важности для исторіи просвѣщенія въ Россіи съ 1782 по 1803 г. Они заслуживаютъ самаго тщательнаго изученія и обнародованія. Мы извлекли изъ архива... только то что касается западныхъ губерній“. Интересно, що такий горячий інтерес до західної країни, його етнографічних і політичних відмін, не перешкодив автору переслїтити таку важну появу як діяльність Київської Академії,

про котру в передмові зовсім не згадує ся, хоч межи виданими документами є докладний опис її організації в 1802 р.

Тенденційність, що ясно видна в передмові до 1 тома, виходить зовсім на верх у передмові до 2 тома, де містять ся документи до часу заснованя Виленського учебного округа. Уже епіграф (узятий з євангелія!): „отъ усть твоихъ сужду ти“ показує, що ми маємо діло не в спокійним науковим дослідом, а немов з політичним памфлетом, ціль котрого — обновили діяльність одного з найблизших співробітників царя Александра (кн. Адама Чарторийского). Але пізнавши ближше передмову, ми переконуємо ся, що се зовсім не памфлет, а якась чудна компіляція з цілого ряду найрізнійших творів; авторових тут усього 12 сторін (із 96), тай ті служать тільки для того, аби повязати, бодай поверховно, наводжені різнородні матеріяли. Матеріяли-ж справді незвичайно різнородні. Тут є мемуари Ад. Чарторийского та І. Семашка — двох великих місцевих діячів, що працювали в різний час і в двох супротивних напрямках; далі — мемуари двох наполеонських генералів, баронів Біньона і де-Марбо, для котрих Польща була зовсім чужою країною, а Наполеон її великим реформатором; нарешті — виривки з твору цариці Катерини, Карамзіна*) та Соловйова. Все се матеріял, що його треба основно переробити для того, аби з него можна було зробити які небудь виводи; тим часом автор передмови полишає робити ті виводи самим читачам, а сам тільки иноді стараєть ся підповісти їх — то своїми замітками (див. н. пр. дуже тенденційні замітки до мемуарів Чарторийского на ст. XIII, XIV, XXX, XXXII) то вказанєм на авторитетного в його становища писателя (Карамзіна, Победоносцева). При тим автор так шанує свої жерела, що вибирає з них не тільки те, що просто йде до справи, але й в загалі те, що показує ся йому интересним. Так у мемуарах Чарторийского збережені його згадки про службу на уряді міністра заграничних справ; у мемуарах Семашка — споминки не тільки про сполучене уяїтів у 1839 р., але й про дальшу діяльність автора й відносини його до місцевої адміністрації до 1859 включно; в мемуарах французьких генералів — подробиці наполеонського походу і навіть відзив вояків про Польщу: „Як! і Поляки сьміють ще називати се батьківщиною!“ Він не вважає потрібним поправити навіть фактичні помилки своїх жерел. Так на ст. XXXV він наводить звістку Чарторийского, що гр. Завадский виховував ся в польських єзуїтських школах; самого

*) „Записки о Польщѣ“. Чи не краще-ж було цитовати ті його твори, що були викликані новою організацією народньої просвіти: „О новомъ образованіи народнаго просвѣщенія въ Россіи“, „О вѣрномъ способѣ имѣть въ Россіи довольно учителей“.

Чарторийського називає потомком якогось литовського князя Киргелло (ст. II).

Та коли передмови до обох томів годі не признати більше ніж невдатними, коли сама завдача видання виходить досить сумнівною, то матеріали напечатані в сему виданю все таки дуже інтересні. Їх можна розділати на два відділи — документи до організації просвітної справи в Росії в загалі (Комісія народніх шкіл, Міністерство народньої просвіти) і в західних губерніях особливо. В першому томі до першого розділу належать: плани головних народніх шкіл у різних губерніях (N 3, 7, 8), відомости подані Комісією сенатови про школи під її доглядом (N 37, 38, 45, 48, 49). До другого розділу належить багато документів про відкрите в країні народніх шкіл і їх діяльність; особливо повні й цікаві відомости про київську головну школу (N 11, 15, 17, 19, 21, 59, 62) і такіж докладні відомости про школи, що існували ще за польського правительства — особливо про виленський університет і залежні від нього школи, відомости, що рисують прегарний стан того, одинокого в країні, вищого наукового інститута (N 46). Виленський університет, заснований в 1578 був зреформований Едукаційною комісією в 1780 р. в дусі тогочасної європейської науки; при університеті була астрономічна обсерваторія, кабінети фізики та натуральної історії, ботанічний сад, анатомічний театр, хемічна лабораторія, бібліотека, саля рисованя й мальованя та клініки; професорів (у 1801 р.) було 40, студентів 256. Університетови підлягало 13 повітових шкіл, що мали ріжну організацію і складали ся в 3 до 6 клас. У 1803 р., після заведеня міністерства нар. просвіти, від виленського університета зажадано відомостей про учебні інституції країни, і комісія народніх шкіл заявила про непорозуміння, викликувані незгодою польського устава, вложеного Едукаційною комісією, що виставав ся в силі в сім краю, в „уставом“ про народні школи Катерини II (N 68); між иньшими викликували непорозуміння видані Едукаційною комісією підручники: в одному з них волинський губернатор Куріс доглянув „свойственное республиканцаъ вольнодумство, противное самодержавной власти“ (N 43), а директор подільських шкіл Мишковский подав навіть цілий „реестръ книгамъ наполненнымъ многими изъясненіями, неприличными монархическому правленію“ (N 51). Кн. Репнін, як був литовським генерал-губернатором, то поробив багато перемін в організації Виленського університета: навсь двох колегій, моральної та фізичної, завів три факультети, моральний, фізичний і медичний, скасував надзвичайні лекції професорів з додатковою за них нагородою, скасував посаду ад'юкта при астрономічній обсерваторії, скасував посади платних учителів у повітових школах і приясув черців ріжних орденів вести науку безплатно, скасував

конвікт для бідних студентів і передав його засоби кадетському корпусу, що не мав нічого з університетом і т. и. (N 69).

У другому томі до першого розділу належать протоколи комісії про засноване міністерства народньої просвіти; на засіданнях комісії, посвячених сій справі, обговорювано проєкти членів комісії Клінгера про засноване сільських парафіяльних шкіл, Фусса про збиране відомостей про тогочасний стан шкільної справи в Росії та про розділ Росії на шість поясів, де повинні бути отворені університети, Янковича де Мірієво про отворенє нових університетів у Петербурзі, Казані, Києві, записки Фусса, Янковича де Мірієво, Чарторийського про організації шкільної справи в Росії (N 112 і 113). На жаль, протоколи комісії надруковані без доданих до них проєктів, що їх обговорювано. До першого-ж розділу належать „предварительныя правила народнаго просвѣщенія“, зложені на підставі згаданих повище проєктів (N 117). До другого розділу належать усі інші документи, з котрих назвемо тільки важнійші: „Акты утверждения для Императорскаго Университета въ Вильнѣ“, „Уставъ и штаты Имп. Виленскаго У-та и училищъ его округа“ (N 120, 22) — се новий устав з розділом університета на чотири факультети (1) физических и математических наукъ, 2) врачебныхъ или медицинскихъ знаній, 3) наукъ нравственныхъ и политическихъ и 4) словесныхъ наукъ и свободныхъ или изящныхъ искусствъ), з побільшенєм пенсій і скасуванням більшої частини реформ, зроблених Репніним, що полишали університетови повну самоуправу. Доповняють сі документи інші що до діяльності університета: про вибір ректором прелата Стройновского (128), про командировку за границю трох ад'юнктів (127), про запросини на катедру двох звисних європейських учених Франків (185), про вибір почесними членами університета різних заграничних учених (189), про розділ лекцій в університеті (146), про збиране фізикальних і природничих відомостей з виленського учебного округа (256), про веденє метеорологічних обсервацій в усіх учебныхъ закладах округа (153). Сюди-ж належать документи про середні школи, що підлягали університетови: про заснованє учительської семінарії при університеті (153), про догляд за здібностями директорів гімназій та інспекторів шкіл до веденя своїх обовязків (151), про такий же догляд за учителями (152), про вибір візитаторів шкіл виленського округа (123). Дуже інтересні поодинокі розпорядженя про отворенє різних шкіл, про призначенє на те фондів (по б. ч. із посауітських і базиліянських мастків) та про приватні дари на справу народньої просвіти (з них найзначійші — даровані гр. Ілінским 20 т. зл. на волинську гімназію, і 1 мільон на пансион для дівчат, 1 м. на школу глухо-сліпих в Романові — N 164). Дуже інтересні звістки про пе-

реміню головної народної школи у Квіві на гімназію, при чому виїшла негода межи попечителем Чарторийским і інспектором шкіл Т. Чацким про мову: Чарторийский поклав, аби предмети подавали ся в російській мові „какъ въ древнемъ російскомъ городѣ“, Чацкий стояв за польську мову. Чарторийский висловляв ся, в рапорті міністрови в користь російської мови, бо польська молодіж повинна приготувати ся до служби новій вітчизні, а в другого боку малоросійська молодіж, особливо задніпряńska, здавна учить ся в Квіві; нарешті заведенє польської мови „не обошло бы безъ неудовольствія и отъ самыхъ Кіевлянъ, если бы они чрезъ введеніе въ училища ихъ неупотребляемаго ими польскаго языка принуждены были изъ своего губернскаго города посылать въ другую губернію дѣтей, обыкновенно до сего времени воспитываемыхъ по російски“ (229).

В. І.

В. И. Срезневскій — Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣятельности И. И. Срезневскаго (Журналъ Мин. Нар. Просв. 1898, I, с. 1—39).

Син звѣстнаго фільолога Всеволод Срезневский на підставі друкованих і недрукованих матеріялів — кореспонденції та записок свого батька, актів Харьківського університета і т. н., подає відомости про літературні і наукові роботи свого батька перед його подорожею по славянських землях 1839 р. Ужиті невидруковані матеріяли надають інтерес сій статі; для нас особливо інтересні відомости про ту харьківську громадку в українськими національними і літературними інтересами, до котрої належав тоді й Срезневский та займав визначне місце як видавець „Запоровької Старини“. Як можна було й сподіватись, кореспонденція Срезневского містить чимало інтересного для історії сих ранніх стадій в розвоку українофільства; в статі В. Срезневского подано дещо інтересне в неї і можна тільки жалувати, що не зачерпнув він з неї більше. Інтересні нпр. відомости про одного з другорядних репрезентантів тодішнього українського руху Шпигоцького, сильного українофіла, в його мріяни „про славу нашої України, рідної неньки нашої“ і надіяни, що козацтво, скінчивши свою політичну ролю „закозакує на поляхъ сладкаго пѣснопѣнія“; про відносини Срезневского до Метлинського, про Костожарова й його поворот до українофільства: в листі 1839 р. він каже про себе, що він в очах прирощених Українців, як Метлинський, „бідний неофит, переkreщенецъ, перевертень, і тим тільки й можна мені простити, що хоч може я не вмю гаразд воесім переродитъ ся, так кохання у мене щире і серце за Вкраїну беть ся більш вїж у якого справнаго южнорусса“ і т. н. Сам Срезневский і в сей період життя був тільки українофил, не українофілом, уважає себе Великоросом.

Взагалі можна тільки пожадати, щоб кореспонденція Срезневського була видана, бодай що найбільш інтересне, як найскорше.

До статі додано передову до Запорозької Старшини, 1833 р.

М. Г.

П. Юдинъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка (Русскій Архивъ 1898, III, ст. 463 — 476).

Автор навявує до статі Матова в „Камско-Волжскомъ краѣ“ за 1897 р. де про Шевченка тільки напутано, що треба виділити правду від неправди. Мова йде про заслання Шевченка в Оренбурґа в Орськ, куда поет прибув 22 червня 1848, а 23-го записали его у баталіон і приділили до роти. Оповіданє про се опирає автор на архівних документах. Звичайно транспорти з провіантом і боевими припасами за Урал виправляли ся в Оренбурґа весною. В початку 1848 р. мали також вислати такий транспорт, а що 4-ий лінійний баталіон, котрий був призначений для супроводу і охорони транспорту, не мав відповідного числа людей, то забрано до сего в 5-го баталіону 200 людей, між иньшими Шевченка. 20 мая вийшов транспорт з Илецкої Захисти, крѣпости, 62 верстви від Оренбурґа, під проводом підполковника Маркова (а не Шрейбера, як каже Гаршин). Тим чином від 1 мая 1848 Шевченко став числити ся до 4-го баталіону, а не, як досі думали, до 5-го. По тим д. Ю. не переходить до участі Шевченка в аральській експедиції, що виступила в степ рівночасно в транспорті під проводом А. И. Бутакова, лише задержує ся над його поворотом з експедиції, його житю в Оренбурґі і засланю в Ново-Петровське укрѣпленє, про що різні різно розскавують. Шевченко вернув ся з експедиції просто в Оренбурґ (а не в Орськ) 12 листопада 1849, і його тут призначили до 2-ого лінійного баталіону. 8-го лютого 1850 виправлено Шевченка до Гурєва, щоби з „открытіємъ навигаціи“ вислати їх в Ново-Петровське укрѣпленє. Та чомусь потім знесено сей наказ і в початком мая Шевченко вертає в Оренбурґ, а 12 с. м. іде до Орська. Аж 17 жовтня переводять його в 2-ий півбаталіон 1-го оренбурґського баталіона, що стояв у Ново-Петровськім укрѣпленю і тут вістав поет до кінця військової служби, до 1 серпня 1857. Далі оповідає ся, що Шевченко вів себе в Оренбурґі скромно і тихо і не запивав ся — як то оповідають деякі біографи. Вкінци, доказує неімовірність і суперечність з фактами деяких анекдот про Шевченка, поданих у Матова. *М. Кор.*

А. Ярцевъ — Шевченко и Щепкинъ, очеркъ. (К. Старина, 1898, II, ст. 194—209).

Відносини Шевченка і артиста-коміка Щепкина мали важне значіння в житю першого, але не просліджено до тепер, де і коли ті два

приятелі познайомили ся. Знайомість ся походила мабуть з часу першого побуту Шевченка в Петербурзі, в кождім разі з сорокових років, як можна догадуватись з Шевченкової „Пустки“; в сеї поезії можна виводити, що знайомість та походить з часів подорожи Шевченка по Україні. Ріжниця віку (Щепкин був о чверть віка старший від Шевченка) не стояла на перешкоді їх приязни, а лучила їх щирість, однакова доля в минувшій житю і однакова мета. Засланий в неволю Шевченко нічого не відав про свого „друзяку“ і доперва 1856 Я. Кухаренко познайоивши ся з Щепкиним доніс про нього поетови. У Шевченка не сходив з думки його старий приятель, а іноді являв ся йому в сні. В листах до Я. Кухаренка Ш. здоровкав ся частенько з своїм другом. Вертаючи з неволі хотів Шевченко задержати ся в Москві, аби побачити Щепкина. Не маючи дозволу їхати до Петербурга задержав ся Шевченко в Нижнім Новгороді. З давніх приятелів поета відвідав його тут одиницький Щепкин. Обставини, серед яких наступила стріча обох приятелів, показують, в якім поважаню був Шевченко у Щепкина. Шевченко хотів поїхати увносно до Москви, щоб побачити ся з своїм другом. Щепкин знаючи матеріяльні відносини поета рішив ся сам поїхати до Нижнього не вважаючи на свій старечий вік (йому було тоді 70 літ) і впливу пору. Заходом Шевченка удало ся виведати у директора театру в Новгороді позволене на гостинний виступ Щепкина в кількох ролях. Шевченко дуже врадів приїздом друга і оба повитали ся як брати. Радість Шевченка дійшла до найвисшого степеня коли побачив старого артиста в роли Чупруна в „Москалю чарівнику“. Оба други відвідували своїх знайомих, завсідн разом і не могли нарозповідати ся оден одному і натішити ся оден одним. По відїаді Щепкина писав Шевченко раз-враз до него про свої грошеві клопоти і або у його самого просив грошей, або просив, щоб йому прислав гроші від кнських людей за його рисунки. Коли 1858 р. Шевченко за дозволом повертав до Петербурга, то вступив до Москви, де знов бачив ся з Щепкиним, але уже останній раз. Потім листував ся, але майже виключно говорив про свої клопоти масткові. Останній лист Шевченка до Щепкина був в 6 грудня 1858 і на тім закінчили ся вносини його в приятелем, що умер 1863 року.

Такий зміст „очерка“ д. Ярцева, написаного на основі виданих в Росії матеріялів; головна ж біографічна праця про Шевченка — Коляського вістала ся йому невідомою. З поміж листів Ш. автор подав оден недрукований, в автографа, що його має у себе. *М. Кр.*

Исторія С. Петербургскаго Комитета Грамотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ Обществѣ (1861—1895). Составилъ Д. Д. Прото-

поповъ, Спб., 1898 стор. 370+XLI. (Виданне Императорского Вольного Экономического Общества).

Року 1861 при названому Товаристві з ініціативи Лашкарева організовано „Комитетъ Грамотности“; головною задачкою його було пикловання про народню освіту. Року 1895 уряд скасовав його. В названій книжці д. Протопопов на підставі джерел урядових і розповідає історію сего комітета. Історія вельми цікава, а ще більш журлива. В книжці д. Протопопова, наче в зеркалі, виразно бачимо боротьбу свѣта з темрявою, ретроградства з поступом, паростків волі з самовластем бюрократизму. Можна сказати, що історія Комітету Грамотности єсть вельми скорочена, але яскрава і певна історія культури російської за останні часи після скасування 19 лютого р. 1861 крѣпацтва. Як ті чи инші погляди головних адміністраторів Росії відбивались на діяльності і напрямі Комітета Грамотности, так відбивали ся вони і на цілому життю громадському і політичному усеї Росії.

Ледві Комітет Грамотности, котрому сприяли тодішній міністер „Госуд. Имуществъ“, народивсь в квітні р. 1861 на свѣт божий, як міністер ви. справ Валуев вбачає „неправильныя дѣйствія Вольнаго Экономическаго Общества учредившаго Комитетъ Грамотности собственною властію“ (стор. 11) і випрошує у царя приказ, що потроху паралізував діяльність Комітета. Перегодом і міністер освіти граф Путятін 19 жовтня того-ж року, довідавшись „въ равныхъ вѣдомостяхъ“ (часописів) про існування Комітета, питає В. Е. Товариство, на яких „законныхъ основаніяхъ зтогъ Комитетъ учрежденъ“? Графу Путятіну відповіли, що Комітет організовано правом статутів В. Е. Товариства (стор. 13). Финансова спромога Комітета була вельми мизерна, тим то щоб добути грошей на організацію школи, яка-б виготовляла сільських учительок, комитет заходив ся спорудити концерт. Коло сієї справи найбільш працював генерал Половцов. В оповістках про концерт помилкою було ужито слова „женская семинарія“. Шеф жандарів князь Долгорукий враз же звязав цілу переписку про сю „семинарію“; вийшла чимала колотнеча (стор. 19). Найбільша причепистость адміністрації до Комітету розпочалась року 1866, коли міністром освіти став граф Толстой. „Мѣропріятія“ проти Комітету то більшали, то меньшали аж доки р. 1894 міністри ви. справ Дурново і освіти Делянов не виклопотали 17 листопаду 1895 царського приказу, щоб Комітет Грамотности перейшов під догляд і орудовання міністра освіти, котрий повинен надати Комітетови новий статут. Граф Делянов і надав такий статут, на який Комітетови не можна було згодити ся, і Комітет погиб! Така в коротких словах історія Комітета. Але книжка д. Протопопова цікава не тільки ввагалі; вона

мас за для Українців свій спеціальний інтерес: вона розповідає на підставі архивних документів — історію відносно Комітета в справі домагання Українців, щоб в українських народніх школах панувала і мова, і книжка українська. Отсі відносно автор доволі широко і в певних жерел розповідає на стор. 20, 79, 125, 126, 175, 185, 189, 202, 276—283 і ин. Ми перекажемо їх за автором короткими словами, радячи цікавому читачеві перечитати усю книжку д. Протопопова.

Ініціатива сієї вельми важної справи належить українським діячам в Полтаві; вони вдали ся в Комітет з петицією, щоб в українських школах панувала мова українська. Комітет в перший період своєї діяльності (1861—65) боронив сю справу: „высказался въ пользу введенія украинскаго языка въ народную школу и о необходимости этой мѣры довелъ до свѣдѣнія министровъ Народнаго Просвѣщенія и Государств. Имуществъ“; опріч того комітет заводив до католгоу добрих книжок і українські. Питання про шкільну мову і автор „Історіи“ признає „важнимъ, принципиальнымъ“. На стор. 79 читаємо: „Возбужденіемъ своимъ данный вопросъ обязанъ главнымъ образомъ группѣ просвѣщенныхъ и энергичныхъ украинскихъ дѣятелей, жившихъ въ Полтавѣ. Это были: Лобода, Конисскій, Пильчиковъ, Оболонскій, Коссовъ, Куликъ, Куровъ и др.; часть ихъ была вскорѣ выслана административнымъ порядкомъ въ далекія окраины: Мезень, Пинегу, Тотму; они и изъ далекой ссылки сносились съ комитетомъ; но умолили, встрѣчая равнодушіе къ своимъ планамъ“. В тій самій справі прислали в Комітет петицію і в Київ 84 учителі ведільних і щоденних народніх шкіл. В гурті отсіх 84 чоловіка бачимо підписи (ст. 81) на першому місці Павла Чубинського, далі Солонини, Свидницького, Вслод. Антоновича, А. Андрієвського, Боровиковського, Рильського, Хижнякова, Рубинштейна, Драгоманова, Кистяковського (Федора) і т. д.

Цілий рік 1862 питання про шкільну мову на Україні не сходило в черги в Комітеті, і хоча проти української мови виступав дехто з товаришів Комітета, найпаче Сафронов, Хотинскій, проф. Коялович і київський дідич Єрмєєв, одначе велика більшість Комітету стояла за українську мову, і в листопадї він висловив: „невозможность согласиться съ мнѣніемъ о бесполезности первоначальнаго преподаванія грамоты на малороссійскомъ языкѣ въ южнорусскихъ селеніяхъ“. Річ певна, додає д. Протопопов, що ні в 70, ні в 80 рр. „Комитетъ не постановилъ бы ничего подобнаго“ (стор. 84). Факти підпирають таку думку вп. автора. Бачимо, що від р. 1865—6, коли наступив другий період діяльності Комітета, річ про українські книжки і мову заговкла в Комітеті, аж до р. 1894. Ще року 1866 Комітет „изъ списка одобренныхъ имъ книгъ, даже выпускаетъ отдѣлъ малороссійскій, на томъ основаніи, что книгъ

на цьому языкѣ вѣтъ въ петербургскихъ книжныхъ магазинахъ и что въ Петербургѣ вѣтъ лицъ достаточно знайомихъ съ українскою літературою, которыя могли бы быти експертами при оцѣнкѣ книгъ (ст. 20).

Вп. автор „Исторіі“, цілком і широко переконаний ідеєю справедливости і права української мови панувати в українській школі, на стор. 280 додає, що в архіві Комітету зберіг ся реєстр книжок українських, які „одобрилъ“ до 1866 Комітет; в 31 назви тих книжок було р. 1866 в продажі в Петербурзі 17 назв, в книгарнях Кожанчікова і иньших, більш 2000 примірників; але про такі книжки у Київі, Харкові і ин. містах на Україні не було зібрано в Комітеті ніяких звісток. А що до недостачи експертів, так Вп. автор називав 14 чоловіка освічених Українців — переважно письменників, що жили тоді в Петербурзі, між ними „Костомаровъ и Мордовцовъ, компетентность которыхъ стояла виѣ сомнѣнія“ (стор. 283).

Дійсне, причина того, що Комітет повернув ся р. 1866 спиною до української книжки, була не в тім, на що вказував Комітет. Більшість Комітету, навіть в рр. 1861—62, хоч і сприяла справедливим бажанням Українців, але сприяла не з переконання, а під впливом часу: що у неї провідної ідеї в сій справі, ідеї, перенятої глибоко, усіма нервами, не було, се знати з того, що Комітет однією рукою тримав ся за українську мову і книжку, а другою, як справедливо помітив і автор „Исторіі“ (стор. 16) — „за содѣйствіе обрусенію Польши“. І от скоро повів иньший вітер, Комітет і собі відвернув ся від української мови і книжки і взяв ся, — чи свідомо, чи ні, се все однаково — спряти реально обрусенію України.

Нарешті р. 1894 за своє право знов обізвали ся до Комітету Українці, спершу з Чернигова по ініціятиві Ілі Шрага, а потім і з Київа. На жаль — небавом наступило скасування Комітета. Можна, одначе, гадати, що сии разом Комітет, де панувала вже частина людей ліберальних, де голоси Брежєва, Скарятини і т. и. були принишкли, був би обізвав ся справедливо.

В книжці д. Протопопова стрічаємо цікаві факти на користь української книжки; Великороси: академик Самбікін і відомий педагог Бунаков — автор кількох книг для народу — прохали Комітет Грамотности прислати задля народа в слободи Острогожського і Новохоперського повіту Вороніжчини українські книжки. „Народ тутешній, писав Бунаков, хоча й говорить мовою, що трохи відійшла від чистої української, одначе все-ж таки ліпше розуміє останню, ніж великоруську (стор. 279).

О. К.

В. Бородаевская-Ясевичъ — Очерки изъ исторіи сектанскихъ движеній въ Екатеринославской губерніи (відбитка з час. Новое Слово 1897, IV с. 215—262).

Статя починаєть ся замісь вступу коротким побутовим образком — описом подорожи авторки по Катеринославській губернії і короткого побуту її в селі Прядиві, НовоМосковського повіту, Катериносл. губернії. Вона заїхала до знаної собі вже від давна хати Дуплія, проводиря секти „шалапутів“. Се було під празник Спаса і на подвірю і в хаті йшли приготуваня до великого обіду, яким частували заможнійші селяне сектанти бідних своїх громадян і гостей; гостина була для всіх без ріжницї віри.

Дальше переходить авторка по чераї всі секти Катер. губ.: скакунунів, шалапутів, хлестів і баптистів і подає історію кожної з них, також говорить про ріжницї і відносини одної секти до другої і до православія та про становище уряду супроти сектантів. Авторка користала в урядових справовдань, церковних журналів, а свої відомости, які з них почерпає, провіряла власним досвідом, себто частими подорожами в сектантські села; вона зближалась з сектантами, брала навіть уділ в їх обрядах і через то відомости, які вона подає, можна уважати вповні автентичними. Тим для спеціаліста ся статя д. Бородаевської може бути дуже цінна.

На закінченє авторка висловляє свої гадки про причину сектанства: вона видить в нїм пробудженє духа народу, що вийшовши зі сну після кріпацтва, шукає собі дороги, „і його безпомічна рука стараєть ся власними силами запалити свѣтильник правди, що одначе часами в його руках свѣтить нездоровим огнем“ (авторка має на гадці ті фанатичні подвиги сектантів, які противлять ся природним законам). Се пробудженє народнього духа, по словам авторки, належалоби використати для просвѣтних і поступових цїлей, та на жаль, народу не подаєть ся систематична осьвіта, шкїл мало, а ті що є не відповідають своїому завданю; духовенство взагалї поводить ся з народом ворожо і не має у него довѣри: в тїм випадку сектантство дуже часто являєть ся протестом проти слуг православної церкви. Але винні не виключно свѣщенники, а бїльше ті ненормальні відносини їх до парохіян: свѣщеник жиє і мусить жити з народом, не може отже щиро працювати для него. Крім всего того, ще й закон не бере в олік сектантів і виступає проти них виключно тїльки ворожо; наслідком того трафляють ся часто такі нелюдські сцени, які авторка описує в сїй статї, почувши їх від самих жертв тої несправедливости закона; через те сектанти замикають ся тїльки самі в собі і стають неприступними для всяких поступових впливів, які входять з нова їх громади.

М. Г-а.

Очерки протонароднаго жытя-бытя въ Витебской Бѣлоруссіи и описаніе предметовъ обыѣодности. (Этнографическія данныя). Съ географическимъ видомъ Витебской губерніи и четырьмя чертежами въ текстѣ. Составилъ Н. Я. Никифоровскій. Витебскъ, 1895. Ст. VIII+552+CLIV.

Книжка, якої наголовок наведено висше, друкувала ся первістно в фейлстоновім відділі „Витебскихъ Губер. Вѣдомостей“ чотирнацять місяців від марта 1894 р. до мая 1895 р. Вона складає ся з трьох, чи то чотирьох (у автора) розділів, в котрих описано детально все, що має якунебудь стичність з їжою, одежою і селитьбою білоруського народа. Описано там виготовленє хлѣба рїжного роду, страви — звичайні, щоденні і принагідні, що бувають лиш в часі великихъ сьвят і празників, ласощі, за якими пропадає Білорусин, посудину, якої треба при виготовленю їжі, напої і приготвленя тих, котрі в дома роблять ся; мужьську, женську і дїточу одєжу, виробн її і знряди потрібні до виробу; обістя і всьо те, що на нїм стоїть, або звязанє з ним чи то посередно, чи безпосередно.

Коли прийде ся порівнати розмір книги до описаного материялу, то треба буде сказати, що опис той занадто розтягнений, особливо коли вважаємо, що автор майже ніде не подає малюнків з виїмкою кількох, що можуть навіть не входити в рахубу. Брак малюнків треба уважати за головну хибу праці автора. Представмо собі, що його книжку читає чоловік з міста, не обівнаний з селом; чиж він без малюнку потрафить все зрозуміти? Те саме треба сказати навіть про етнографа, але чужинця, що не був на Білій Русі. А треба і се сказати, що дуже часто подібують тут не описи предметів, лиш їх терміни; тоді річ ще гірша, особливо коли автор подає терміни в білоруській мові, без жаднихъ близшихъ пояснєнь. Звідкиж той, що хоч знає білоруську мову, але не знає всіхъ локалізмів, може зрозуміти, про що ходить авторови? Через се все мусить книжка тратити на вартости. Так само треба сказати, що навіть більші описи дуже часто бувають неясні. Я не буду наводити ту примірів, але кождий, що возьме книжку до рук, переконає ся про мій закид.

Що до білоруськихъ слів, виразів і фраз, які приходять в книжці, то хоч автор запевнює, що при подаваню їх послугував ся чистою фонетикою, находить ся в них так много похибок проти білоруського вивовору, що треба навіть дивувати ся, як міг їх зроби́ти чоловік, що будь що будь пережив поважний вік на Білій Русі, стикав ся з селянами і мав нагоду пізнати докладно їх бесіду. Для приміру буде досить

навести таке його пояснення (ст. I, в приїтках): „Для оправданя прийатої тут транскрипції треба мати на увазі, що всі неакцентовані тверді самозвуки вимовляють ся як *ы*, навіть по гортаних... Букви *и*, *ю*, *я*, замінюють ся майже все на тверді *ы*, *у*, *я*, при чім звичайна буква *ы* верідко переходить в *и*“. Тимчасом у Федеровського читасмо: *bratóc*, *druhí*, *zúsím*, *niéjako*, *zaniúós*, *Licho*, *sierédzínú*, *siedzíc*, *ciazeńko*, *ustuplú*, *miálicaju*, *króóju*, *dóbro*, *hétaho*, *diroju*, *níbabam*, *katory*, *trécíaho*, *miejsco*, *halawy*, *bylí*, *nakrujcie*, *znaju*, *póóynum*, *syrać* і т. и. У Шейна: *игрушкою*, *стояць*, *кубки*, *столикомъ*, *сядзшць*, *свою*, *подорожваю*, *дорожки*, *липы*, *хаци*, *малый*, *домць*, *забъюць*, *музыкъ* і т. и. Щож в такім разі робити з правилом д. Никифоровського? І чи можна на його „фонетику“ спустати ся?

Говорачи про зміни, які в культурним поступом заходять в житю Білорусина, д. Никифоровскій ставить ся на якесь незвичайно дивне становище. Він при кожній нагоді нарікає на ті зміни так, як би через них Білорусини пропадали, а він з невисказаної любови за ними пропадав. Коли зміни які ведуть до гіршого, то оправдане наріканє; але коли зміни йдуть до ліпшого, то за чим жалувати? Чиж правдивий білоруський патріот може нарікати на те, що його земляки-селяни будують великі вікна в домах, ставлять підлогу, намість печі, що забирала пів кімнати, вводять малі печки, купують самовари і т. д. Чи ліпше, щоби вони мешкали, як давно по хатах, що подібні більше до стайнів, як до хат (що до тепер ще не перевело ся)? Чи можна жадати, щоби одна стадия людського розвою вічно між людьми тревала? Колиб так було, то на сьвітї не було би розвою, а нам треба-б хіба ще в перепасках коло бедер ходити. Можна вправді подибати декуда наріканя етнографів на заник такого або другого звичаю; але роблять вони звичайно так тоді, коли загинений звичай був ліпший від нововведеного, або коли його не записав ніхто, а тепер здав би ся він до пояснення якоїсь там другої річи, що має більшу вагу в науці. Такого наріканя як у д. Никифоровского принайменьше не доводило ся мені нігде стрічати.

На многих місцях відступає автор від предметового опису, а подає свої рефлексї. Розуміє ся, що чим більше ліричні ті рефлексї, тим менше мають вартости; без многих з них можна зовсім сьміло обійти ся; вони хіба місце забирають, а користи для читача не приносять ніякої.

На початку книжки подав д. Никифоровскій мапку, що має предствлювати Вітебську губернію. Під нею підписав шумно: Географическій видъ Витебской губерніи. Гадав би хто, що довідає ся з тої мапи не знати як багато; тимчасом коли він не оглядав Вітебської губ. на ньшій мапі, то з сеї певно нічого не зрозумів. Кілька назв місцевостей,

і то заказаних, без рік, без подання довготи і ширини географічної, в маленькім розмірі — не говорять нічого. Сам проєкт подання мапи — добрий, — але виконане його — до нічого.

Але книжка д. Никифоровского все-ж таки є не без вартости, і при вгаданих хибах: матеріялу в ній багато; багато з того, що записане, вийшло з уживаня і за кілька літ певно не змогло би вже дістати ся до ширшої відомости; тим воно й ціннійше. Досвідчений етнограф з'уміє все покористати ся зібраним матеріялом, з'уміє розрізнити ліпше від гіршого, з'уміє доповнити собі те, що автор полишив невясненим.

Коли вірити д. Никифоровскому, то Білорусини собі дуже вигідні. Вони мусять по обіді завсіди спати: „Пообідний віддих в виді сна уважає ся конче потрібним і не сплять тільки діти, пастухи, дівчата та кухарки“. У нас в день звикли спати лише в свята, в инші-ж дні тільки в літі, коли є багато роботи, коли треба робити майже цілу ніч, так що на сон лиш 2—3 години лишає ся. Тоді по полуденку, як сонце найбільше припікає, засипляють найбільше на годину ті, що багато роблять.

Білорусини дуже побожні, а при тім любують ся незвичайно у всяких церемоніях. І так: коли сідають до обіду, умивають руки і підходять до стола, на котрім вже розложені ложки, порції хліба, а в святачні дні блини. Старший в родині відмовляє молитву в голос або по тихо; за ним слідуєть другі. [У нас молять ся перед їдою лишень на святій вечер (перед Різдом), та при таких нагодах, де збирає ся в гостину більше число людей, нпр. правники, весіля і др.]. Відтак кожний сідає на своє місце, відомляє кусок хліба з своєї порції, посыпає трошки солю і їсть перед тим, ніж принесуть першу потраву. Діти стають з ложками звичайно при матерях на стільники і роблять те, що старші: учуть ся „люцкісці“ (приличного поведєня). По сьому насыпає кожний коло себе на стіл кунку соли, яку задумує з'їсти (по кожній потраві закушують там хлібом з солю) і чекає. Господиня приносить потраву, кладе на стіл, сідає сама і каже: Прінімайці ся! Аж тепер починають їсти!

Ковічно виглядають при їді діти. Ложки у Білорусинів не грішать малими розмірами. Наслідком того діти, хоть навіть більші, не годні вкладати ложок в уста як треба, а обідають з ними так довго ві всіх трьох боків, доки не висербають начертого.

Всі їдять з одної миски. Щобиж по дорозі не хляпати, зачерають неповні ложки, обтирають їх в берег миски, а несучи до рота підкладають під них куски хліба, котрим закушують. По скінченю їди облязують докладно ложки і складають на стіл.

Коли розломлюють хліб, а кришки попадають з нього на стіл, збирають їх скоро якашкою або пальцями. Коли попадають на землю, про-

винник підносить їх і приговорює до кожної: Вибачай Божинька! При столі ведуть поважні розмови. Хтож виступить проти сього правила і дозволить собі жартувати або сказати „дурницю“, дістає безперемінно ложкою по лобі. Жартувати можна аж по скінченню їди.

По їді встають всі, хрестять три рази того місце, де лежав кожного хліб, і молять ся коротко. Молитва ся відбуває ся однакож лиш дуже рідко.

Дуже добрим звичаєм є те, що Білорусики будують у себе бані, в котрих часто парять ся. Коли порівнати їх з нашими селянами, що не живуть над водою і що купелі зовсім не знають, а купають їх хіба мали маленькими, то й вийде те порівнянє не в користь наших. Тай дивно, чому у нас в таких селах ніхто не впаде на думку баню зробити, тим більше що могла би йому хосен принести.

Дуже часто запрошують до себе в баню знайомих, сусідів, що зве ся „йти на голий банкет“. Діє ся те особливо тоді, коли сусїди не можуть до своїх бань входити. В бані ходять часто жони родити. По породі мє ся через шість неділь в бані лише родила і дитина. Більше не вільно нікому. Тоді то домівники йдуть купати ся до сусідів.

В банях нищать також паразитів, що гнідять ся в білю. Роблють те двояко і відповідно до того називають „прудіць біле“ і „школиць гаднї“. В першім випадку стрясують біле над „кмианку“ почім роздає ся легкий тріск погибаючих животин; в другім розстеляють по ній біле, тягають поволи і обертають. Коли розійде ся по бані неприємний запах, то знак, що паразити добре покарані.

Білорусики великі формалісти. Поминувши те, про що вже була бесїда, особливо про обід, є багато у них таких справ, що можна їх не инакше полагоджувати лиш прийнятим способом. Я наведу ту лиш таке для приміру: Коли йде робітник, що робить сокирою, то з того, як він її тримає, можна вгадати чи він іде на роботу, чи з роботи, чи далеко, чи близько. Коли він іде поволи, а з торбини на плечах виглядає кінець топориска, то вертає з роботи; коли торбинка наповнена їдою і деякими робітничими зварядами, а сокира висить з переду топориском в долину — робітник іде на роботу. Коли торбини нема на плечах, а сокира заткнена за пояс ззаду, робітник іде недалеко рубати дерево; коли сокира так само стоїть, а з боку є торбина з їдою, він вибирає ся далеко рубати дерево. Таких позицій дуже много.

У Білорусиків незвичайно багато дуже цікавих звичаїв. Згадаю туч лишень про важин перед живими, про колєня ух, про викликування огня й ин. Останнє звертає на себе особливо увагу тим, що відбуває ся ще деколи, хоч рідко, через терте двох сухих патикив, частійше через вресанє. У нас їрники розповсюдили ся так між народом, що тертя набуть нігде вже

не уживають, а кресало дуже рідко і то хіба звичайно пастухи, котрим нераз вигідвійше навіть буває послугувати ся кресалом. Про велику забобонність Білорусинів скажемо при обговореню книги д. Федеровського.

При кінци книжки подав автор стільки „приміток“, що з самих них була би книжка. Вони виносять 149 сторін великої вісімки. Таке помішуване приміток і в так значному числі є однакож дуже непрактичне. Що хвилі треба листувати до відповідного відсилача, все треба книжку в двох місцях мати отворену. Через те не лиш невідгоду має читач, але часто може губити ся навіть в читаню. Далеко ліпше примітки робити під текстом. Многі знов з приміток, які подавав автор на кінци, можна було в самий текст повводити.

Lud białoruski na Rusi litewskiej. Materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877—1891 przez Michała Federowskiego. Tom I. Wiara, wierzenia i przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima, Lidy i Sokółki, Краків, вид. Академії наук, 1897. Ст. XX+509.

Білоруська етнографія поступає скорим кроком наперед, хоть етнографічний обшар Білорусинів не великий, хоч людність їх не дуже численна, хоть культура розвинена у них невисоко. Факт сей треба пояснити тим, що білоруською етнографією займали ся і займають ся окрім родовитих Білорусинів також Росіяни і Поляки. Російська література може похвалити ся такими збірниками, як Шейна, Бессонова, Романова, Добровольского; в польській находили ся до тепер лиш невеличкі збірки і поодинокі статі; з виходом цілої праці Федеровського здобуде й польська література твір, що буде належати до перших на поли білоруської етнографії.

Цілу збірку задумує д. Федеровський видати в 10 томах. Про поділ, якого хоче він при тім тримати ся, каже в передмові (ст. X) так: „До винішньої праці приложено, о скільки мені відомо, по раз перший уклад опертий на філософічний класифікації по виводам дра Яна Карловича, представлени на з'їзді фольклористів в Штокгольмі 1889 р. Подібний уклад повинен вдоволити кожного мітольога; зі всіх знаних мені систематичних плянів він є найліпше обдуманий, бо в раціональнім порядку вичерпує цілий круг поодиноких галузей знаня, тому як найвсестороннійший найбільше відповідає потребі“. Я не мав нагоди пізнати поділу дра Карловича, однакож з першого тому праці д. Федеровського бачу, що він, чи може його переведення у д. Ф., не є консеквентним. В розділі третім нпр. подає він оповідання про чарівників і знахорів,

але лишень коротенькі; довші відкладає „до одного з дальших томів“. Чиж не ліпше помістити було всі оповідання про чарівників разом? Яка рация була ділити їх? Сама довгота або короткість оповідання не впливає прецінь на причислене його до одної або другої групи. Таких річій находить ся ще більше в першій томі.

Щоби познайомити читача з поділом і змістом першого тому, а наведу тут наголовки поодиноких розділів: Книга перша. Віра. I. Божества (Бог і сьвяті). II. Демони. 1. Чорт. а) Про різні види, впливи і учинки чорта. б) Про закляті скарби і про чорта, що їх стереже. 2. Духи. Страхи. а) Духи, що показують ся людьом з волі Бога; б) чоловіка; в) чорта. 3. Люди-духи. а) Шкідливі ества. б) Шкідливі і помічні рівночасно. в) Добродійні. г) Нешкідливі. 4. Мітичні ества. а) Божества. б) Водні ества. в) Мітичні герої. г) Мітичні потвори. 5) Ества в людськїм виді. а) Персоніфікація добродійних еств. б) Шкідливих. Книга друга. Природа. I. Видимий заземний сьвіт. Понятя про нього. II. Видимий земний сьвіт поза чоловіком. 1. Воздушні а'явища. 2. Земля. 3. Каміня. 4. Рослини. 5. Звірата. III. Чоловік. 1. Понятя про чоловіка. а) про чоловіка і дочасне житя. б) Про людську душу і позагробове житя. 2. Понятя про народи. 3. Місцелянея. Часть II. Книга третя. Культура. I. Релігія. 1. Етика. а) Поступоване супроти річій. б) Духів і божеств. в) Людїй, г) Особясте. 2. Культ. а) Вплив на річи. б) Вплив на духів і божества. II. Звичаї. 1. Родинні звичаї. а) Сьята. Весіля. б) Родинне домашне житя. в) Народини. Хрестини. г) Вихованя дїтїй. д) Ворожби і забави. е) Смерть і похорон. 2. Товариські звичаї. 3. Правні звичаї. III. Занятя. 1. Дови. 2. Рыбальство. 3. Пастирство. а) Годівля домашніх звірят в загалі. б) В подробицях. в) Годівля дробу. г) Пчільництво. 4) Будівництво. 5. Рільництво. 6. Огородництво. 7. Жіноче гавдівство. 8. Хороби (медицина). 9. Ветеринарія. 10. Ліки. Виказ лічничих рослин.

Як видно з поділу, д. Федеровский списав незвичайно багато забобонів, а кількож там остало ся ще несписаних! Якїж Білорусини супроти того мусять бути забобонні! Автор каже про се так (ст. 284, ч. 1465): „Народ на Литовській Русі, привязаний сильно до своїх традицій, заховав до нині незвичайно багато забобонів і то не лише таких, що тикають ся справ більшої ваги, але і звичайних, щоденних, в котрих кожде діло, майже кождий крок чоловіка залежить від множества осторожностей і всякого роду практик. Є то, коротко кажучи, цілий кодекс поступованя для кожного полу і віку а'окрема, а тих пересторог, які він містить в собі, всякий що тільки поважає память своїх предків (ustanowu predkòw v. dziedòw) і хоче бути щасливим, повинен все і всюди як найповнійше пильновати“. Велику ту силу забобонів можна собі пояснити тим, що Білорусини до недавна жили ще посеред

самих бодот, неприступних мочарів, величезних лісів, нетиканих людською рукою; культурі трудно було дістати ся туди; тому жили вони „як Бог приказав“ не вводячи в свій спосіб життя нічого нового, а тримаючись формули знаної і у наших селян на многих місцях „най буде як бувало“. Новітніми часами пороблено і там дороги, залізниця, почав ся навіть рух просвітний, хоть слабенький, то видить ся, дотеперішним навичкам Білорусинів, які ще вістають ся у апогея своєї сили, буде йти все в Петрового дня, аж доки не прийде їм аминь.

Жиючи довший час між нашим народом, мав я нагоду придивити ся його навичкам, поглядам, вірованю. Незвичайно багато анальоґічності находить ся в вірованю нашого народу і білоруського. Я не буду тут застановляти ся над причинами такої анальоґічності, але тільки її зазначу, поки не зможу з фактами в руці висказаного удовіднити.

В обробленю, особливо деякі відділи, представляють ся дуже добре. До них в першій мірі треба зачислити відділ про народне лічництво. Білорусини знають велику силу лічничих рослин, а лічничі власности їх знають так використовувати, як може й наукова медицина не потрафить. На одному місци каже автор, що не рідко надивав таких людей, які вмели розрізнявати і називати цілі сотки преріжних рослин, подаючи при тім докладні поясненя про лічничі прикмети кожної. Ліки, приражені простим мужиком, нерас помагали в хворобах і людей, і звірят. Автор подає факт лічення, при яким був сьвідком, рослиною званою „bałotnio użowo zielje“. Коли гадюка укусить кого, тоді знахор робить напар на молоці з „ужівника“ і дає п'яти. Худобині дає його в кульці хліба по відповіднім розтертю. Таку кумьку дав при авторови корові знахар Іван Гуварик, зі Студерівщини; протагом одної доби пухлина зникла зовсім з корови.

Натурально, що між тим селянським ліченням заходять часто чисто варварські факти; але се буває лиш тоді, коли лічуть якусь хворобу без рослин, коли хотять її відогнати якимись заклятими словами, коли вкінци не знають що радити. Так припіром одній вагітній дівці казали баби в часі тяжкого породу скакати з печі на лаву, з лави на землю і на відворіть. Дівка скакала, але не помагало нічо. Тоді вхопили її попід пахи і почали трясти. Правда, по часі витрясли дитину, але дівка тогож дня умерла. З поліжницею взагалі мужики поведать ся недотепно; звідти буває, що нерас молода жінка, около 30 літ в роду, виглядає як баба. Те саме діє ся і у нас. Білорусини-ж кажуть (ч. 1627): *Pa pólazi ni trzebo babi nadto razleżywaćsie: dwa, try dni, to i hodzi. Katora padło leżyc douho, to heto piesta, leżaj, hnilaka, bnołsz niczoho.*

Дуже замітна річ, що білоруські, домородні лікарі лічуть багато хвороб відходами (excrementa), і то не лишень всяких можливих звірят, але і люд-

ськими. Та ще коби уживали їх зверху, то можна би остаточно витримати, але дуже часто вони садять їх в середину чоловіка. Послугують ся також нязькими подібними паскудствами. Тут доходить обридливість вже до великого степеня. Я наведу кілька таких прикрів: На біль горла найліпшим средством є — „*przykładac ciepłym, paraganym białym h...m sabaczym, to adydzie*“ (ч. 2311). На брак корму в грудях дають жонам їсти крупник, в котрім потайно варили миш (ч. 2326). На пліснівку, яку дістають діти в ротуку, беруть жмиток волося, мачають його в чорнило і тим натирають ротуки дїтьом! (2358). Як кашель не дає спокою, то „*wielmi ramiodspaje łastauczyno h..o spalenaje na porząd pić z malakom*“ (2367). На випадок затримання газів дають ликати три живі або неживі мухи (також пята) (2397). Для пияків мають такий лік: вкладають небішкови, якомубудь, гріш до рота, перед похороном виймають гріш, відтак кидають його в горівку на якийсь час і дають її пити пиякови, не зраджуючи перед ним тайни. „*To jón pascniè gyać, aż zielonym pascniè gwać z jehò i pa tój gaz ni pascztuje, tak jenà jemù zhidzić*“ (2402). Як хто подвигає ся — особливо жінчини — то дають пити курячий відхід в горівці (2411). На сухоти найліпшим ліком росіл з сліпого ще песати (2440). На те саме добре їсти мясо печене з сови (2441). На дурійку дають їсти хруща, або його гусільницю в хлїбі, званого *Cetonia aurata* (2462). На фебру кажуть пити теплу воду через цибушок з люльки (2477). На „жабу“ у дїтній „*najlepsz z tahò karyta, szto świniè jedziac, zabrac palcam toje, szto na bierahach paprylèpliwajeście i paszmarawac Ń hubi*“ (2492). Подібних „ліків“ можна би навести ще цілу купу. Читаючи їх, приходять аж дивувати ся, кому впало на гадку користувати ся таким плюгавством, як воно може вдержувати ся ніж народом, коли воно, річ певна, ніколи нікому не поможе, як що не пошкодить. Подібні ліки завдають також худобі.

Дуже цікавою річю було би мати статистику смертності у Білорусинів. Вони майже все лічуть ся самі; варто-б порівнати тоді смертність між ними і культурний котрим народом, нпр. Німцями, що уживає лікарської помочи; прийшло би ся тоді до дуже інтересних виводів.

З нязьких розділів не подаю виїжків, хоч вони аж просять ся. Се задалеко б мене завело. Скажу лише, що в кожному з них тільки так різнородного матеріялу, що в наслідок того ніхто, що схотів би писати про Білорусинів — розумію тут простий народ — не зможе обійти я без збірки д. Федеровського. Збірка має всі прикмети доброї книжки. Автор не робить в ній жадних карколомних штук, як то богато етнографів робило, особливо коли заглиблювали ся в пояснюваня народніх ровань, всідаючи кождий на свого окремого коника фантазмі. Він пише

від себе дуже мало, обмежує ся лишень на подаваню найпотрібніших уваг і то коротких: за те форсує як найбільшою скількістю добірного материялу. Він обізнаний дуже добре з білоруською мовою. Через се має його збірка також свою вартість для фільольогів; а звістно, що се не маловажна річ, особливо коли зважимо, що білоруська мова простудійована ще дуже неповно. Д. Ф. старав ся віддати вірно народний виговор — на скілько се було йому можна — а в тій цілі повводив навіть окремі графічні знаки до своєї книжки: Знаком *â* означив звук посередній між *a* і *e*; знаком *â* — звук *a* зближений до *o*; знаком *ĭ* — звук зближений до *ı*; знаком *ц* — звук, який у нас означає ся знаком *ѣ*. Зазначає також продовження звуків і їх скороченя. Над словами — хоч що правда не всюди — подає наголос. Трапляють ся при тім також деякі недокладности, але без них остаточно не може нігде обійти ся; вони й не великі. На многих місцях зазначає паралелі, що вартість книжки значно підносить. Шкода тільки, що автор обмежив ся на дуже незначне число збірників. Збірка д. Федеровского має ще вкінці ту добру прикмету, що майже виключно ним самим записана. Нефахові люди, при найліпшій навіть волі, роблять нерас такі похибки, з яких виходять відтак різні непорозуміння. Сконтролювати їх при тім трудно; з одною особою далеко легше се вчинити, а сконтролювавши одну похибку, можна на її підставі спростувати всі аналогічні.

Коли вийде ціла збірка д. Федеровского, дасть нам дуже добрий образ білоруської культури — як на се вказує плян. Тому належить бажати, щоби вона як найскорше появилася, а не вилежувалася літами в бюрку зі стратою для науки.

Časopis musea králoství českého, 1897, ročník LXXI, redaktor: Antonín Truhlař, Praha, st. 592.

В сій томі Часопис'а маємо цікаву для нас статтю Фр. Ржегоржа *Kalendářik z národního života Lemkův. Příspěvek k rusínskému národopisu haličských Karpat*. Д. Ржегорж знавий у нас з своїх численних етнографічних праць про Галицьких Русинів, заміщуваних в різних видавництвах чеських, що знайомила Чехів з нашим народом. Праці ті визначають ся великою сумлінністю, вірністю і докладною обсервацією життя нашого народа: д. Ржегорж не гордує навіть дрібницями і затримує ся над ними, коли лиш вони причиняють ся до висвітлення невідомої якої справи, коли докладають хоч невеличкі риси до характеристики віровань, поглядів, обрядів та звичаїв народних. Деякі з тих праць подають зовсім новий материял, недрукований ще в наших видавництвах. З огляду на те добре було би позбирати праці д. Ржегоржа, перевести на нашу мову і видати окремою книжкою.

Праця, якої наголовок наведений повисше, подає також новий матеріял; що до форми, то уложена вона подібно як аналогічна праця „Kalendařik z národního života Bojkův“, друкована 1895 р. в часописи „Zlata Praha“.*) Я вказу в неї на сьому місци лиш що найважнійше.

На новий рік пють Лемки горівку; хто випе її більше тоді, як в иньший день, то прибільшить в собі на стілько крови, на скілько випив більше ніж звичайно. На другий сьв. вечер їдять у 7 мисках 7 потрав; між ними визначають ся особливо бобельки: вони незвичайною своєю грубстю вказують, що буде колосиста пшеница, груба як бобельки. За коляду обдаровують Лемки колядників літрою вівса, або сушеними овочами, хлібом, прядивом, кусником полотна і т. и. Тому, що не винагородить колядників, сьпівають: „Скочила лишка до вовка, бо дай ти ся не вродила лем сама половка“. В Ясельськім носять колядники з собою ліскові пруть і роздаровують їх гавдам: хто ваткне сої прут собі на поли, тому крети не будуть рити; він помагає також худобні, коли здує ся. Перший тиждень великого посту називають Лемки „Федоровиця“. Д. Ржегорж здогадує ся, що та назва походить від сьвятих Федорів, що їх память в тому часі обходять. Семий тиждень по Різді називає ся „хромим“. Хто зважив би ся в ньому прьсти, мусів би охроміти. На Великдень хто скорше верне до дому з паскою, то й скорше обсьє ся. Хто принесе паску і вспіє ще перед другим в потока води принести, тому будуть корови давати молока як води. Цікаво, що Лемки не мають гаївок, тай не дзвонять по цілих днях підчас великодня, як деінде. Юр — то день чарівниць. Лемки ненавидять їх страшно і ходять аж на угорський бік до баців (старших пастухів), аби лиш дістати у них віля проти чарівниць. На Купала палать Лемки огні і сьпівають пісні (собітки). Одну таку пісню наводить автор. На Ілю підгортають кілька корчів картофель, щоби великі вирости. В Ганчові не стелять на Різдво „дїдуха“, лиш на столі розкладають під обрусом сніг вівса. Під столом складають вістре плуга, аби були витревалі, як жельзо, та ланцух, аби тримали ся в родині так сильно, як огнива ланцуха. Другий день Різдва звуть „випітним“, бо в ньому ходять по хатах мужчини, та замітають за домашню дівку хату, за що дістають від хозьїв почесне. З тим повязаний цілий ряд повірок, в яких кілька автор заводить.

Матеріал до отсеї праці зібрав д. Ржегорж в Перегрипці, Ганчові, Вислоку, Рихвальді та в околиці Жмигороду. Оригінальних текстів заводить він мало. Між текстами звертає на себе увагу дві пісні: Перша

*) Про сю працю була згадка в бібліографії ІХ т. Записок на ст. 43—45.

з них (ст. 353—354) — то колядка (щедрівка), записана з пропусками і деякими неточностями; мова її народня вправді, але все вказує на письменське походження. Друга (ст. 363—365) має служити доказом, що Ленки знають і вгадують давні, поганські русалки. Вона записана в околиці Жлигороду, але від кого, автор не каже. Тимчасом се важна річ, на мою думку; як показує ся, пісня не тільки не народня, але навіть не ввійшла між народ, бо інакше нусіло би те полишити на вій свої сліди. Вона не визначає ся надто ані змістом, ані артизмом, ані цікавістю мотиву. Її вложив без сумніву оден „з непризнаних“ поетів, що не має пійкого поетичного таланту. На доказ сказаного вистане навести початок пісні:

Za selom kolo lisa — byv jes davna stav,
o ktorom sobi narod tak os skazav:
ščo tam jakýs panny pľyvaly
i krasni chlopci sobi porывaly.
Razu odnoho jichav molodec
svoji myloj vřaty vinec.
Dyvvt řa, na lucř divčata tančujut
i do molodoho vsi řa usmichajut i t. d.

Д. Ржегорж пав тут жертвою містифікації якогось добродія.

Що до наведеня текстів треба тут ще замітити, що між ними находить ся досить помилок. Деякі з них то очевидно друкарські; але є й такі, що походять від самого автора. Декуди подано шильний переклад слів; нпр. хоч — třeba; стали пригравати — jali se hrati; багнітки — пруты з верби (замість: пупінки); anhel'skym percem -- ангельським (замість ангельським, англійським); hađa — пес (замість лшак). Дечого не пояснено зовсім, хоч треба було пояснити; нпр. Naj že bude čest i chvala Otcu predvičnomu, | sosnu v čelovičeskych z Divy roždenomu i t. и. Такі дрібниці не можуть однаком позбавити ваги праці, що сама по собі завжди буде мати свою стійність.

В. Гнатюк.

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, том XXII полутоми 43 й 44, т. XXIII пол. 45 й 46: Опека—Патентъ, Патенты—Поватажное, Спб. 1897—1898, ст. 960 й 958.

Почнемо з огляду цікавих для нас статей уміщених в отсих двох томах. З статей географічного зміста української території дотикають ся: Осколь (43), Острогъ, Павловскъ (44), Павлоградъ, Переяславль (45), Пирятинъ (46). Навіть поверховому читачу кидать ся в вічі, що статі

необроблено по загальному, для всіх однакому пляну: наприклад геологічні звістки наведено не у всіх вищезгаданих статях; теж саме можна сказати и про деякі інші деталі.

Історію українського народу і історію літератури присвячені статі Острианинъ (43), Острожская школа, Острожскіе князья, Павлюкъ (44), Падурра, Партицкій, Паули-Жегота (45), Пересторога, Переяславское княжество, Петрикъ, Петрушевичъ (46), Петръ Могила, Печерскій патерикъ. І тут треба зауважити загальну хибу, про котру вже доводило ся казати, — часту недостачу рівномірности і недогляди в бібліографії. Так наприклад між книжками наведеними в статі про Острозьких князів не заготовано праці Вольфа Князіowie Litewsko-ruscy (142—159 ст.). Статі про Острианицю й Петрика не мають зовсім літератури (загалі се можна зауважити в більшості статей підписаних В. Р-въ). В статі про Падуру не дано загальної характеристики українсько-польської літературної школи. Справді порівнявши з начерками, присвяченими корифеям отєї школи — Гоциньському (пол. 17), Залескому (пол. 23) і Мальчевському (пол. 36, найбільший начерк про Гоциньского) можна зібрати до купи головні її риси, але вказівок на інших поетів в статі про Падуру не зроблено.

Між статями по народній поезії й фольклору зазначимо начерки д. Н. С(умцова) — Паханіе Христа и апостоловъ (45), Переживанія (з загальним оглядом фольклорної літератури), Плач Богородици (46). Гарно оброблений огляд літератури додано до статі Н. Я(стребо)ва під наголовком Побратимство (46). Звертає на себе увагу також і етнографічна статя д. Мілера про Осетинів (43), хоч і не має спеціальної для нас цікавості: се коротенький, але досить повний етнографічний начерк. Нарешті згадаємо ще дві статі Д. А(нучин)а по доісторичній археології Пещерних жилища и П. человекъ (46). *О. Г-ий.*

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

Часописи за р. 1898: Літературно-науковий Вістник

Діло

Руслан

Буковина.

Věstník slovanských starozitností. — Indicateur des travaux relatifs à l'antiquité slave, vydává Dr. Lubor Niederle, 1898.

L. Niederle — Zur Frage über den Ursprung der Slaven. Ein Nachtrag zu meiner Schrift „O původu Slovanů“, 1899.

Baron de Baye — Études sur l'archéologie de l'Ukraine antérieure à notre ère, 1895.

L. K. Goetz — Geschichte der Slavenapostel Konstantinus (Kyrillus) und Methodius, quellenmässig untersucht und dargestellt, 1897.

G. Schlumberger — L'épopée byzantine à la fin du dixième siècle, 1896.

Summa Rerum Romaeorholicarum (sic) — "Απαντα τὰ Ῥωματορ-
ροσικά — Греки и Русь, 1898.

A. Prochaska — Na soborze w Konstancyi, 1897.

Описаніе документо́въ архива западно-руски́хъ униатски́хъ митро-
полито́въ, I, 1897.

Monumenta confraternitatis Stauropigianae leopoliensis, т. I ч. 2, 1898.

Al. Halban — Zur Geschichte des deutschen Rechtes in Podolien, Wolhynien und der Ukraine, 1896.

Ө. В. Тарановскій — Обзоръ памятниковъ магдебургскаго права западно-руски́хъ городовъ литовско́й эпохи, 1897.

Ө. Титовъ — Историческое описаніе Кіево-Андреевско́й церкви, 1897.

А. Н. Неустроевъ — Литературные дѣятели XVIII вѣка. Василій Григорьевичъ Рубанъ, 1896.

И. А. Куриловъ — Роменская старина, 1898.

Сборникъ матеріаловъ для исторіи просвѣщенія въ Россіи, навле-
ченныхъ изъ Архива М. Н. Пр., Т. I і II, 1893 і 1897.

В. И. Срезневскій — Изъ первыхъ лѣтъ научно-литературной дѣя-
тельности И. И. Срезневскаго, 1898.

П. Юдинъ — Къ біографіи Т. Г. Шевченка, 1898.

А. Ярцевъ — Шевченко и Щепкинъ, очеркъ, 1898.

Д. Д. Протопоповъ — Исторія С. Петербургскаго Комитета Гра-
мотности, состоявшаго при Императорскомъ Вольномъ Экономическомъ
Обществѣ (1861—1895), 1898.

В. Бородаевская-Ясевичъ — Очерки изъ исторіи сектанскихъ дви-
женій въ Екатеринославской губерніи, 1897.

Н. Я. Никифоровскій — Очерки престоноароднаго жителя-бытѣя въ
Витебской Бѣлорусіи и описаніе предмето́въ обиходности, 1895.

M. Federowski — Lud białoruski na Rusi litewskiej, I, 1897.

Časopis musea králoství českého, 1897, ročník LXXI.

Энциклопедическій Словарь издателя Ф. А. Брокгауза и И. А.
Ефронъ, т. XXII і XXIII, 1897 і 1898.

З Т О В А Р И С Т В А.

Засідання секцій і наукових комісій.

(вересень — грудень).

19 н. ст. жовтня спільне засідання всіх трох секцій з нагоди вислання Товариством відпоручника до анкети, скликаної в справі реформи середньої школи; по обговоренню різних потреб сеї школи, поручено відпоручнику д. О. Борковському піднести висловлені де-зідерати в анкеті.

2 н. ст. падолиста засідання фізіологічної секції: проф. Верхратський предложив свою працю: Знадоба до пізнання угорсько-руських говорів; довша дискусія, через спізнений час, не могла дійти кінця, і закінчення її відложено до внішого засідання.

Тогож дня засідання історично-філософічної секції: а) О. Целевич предложив свою розвідку: Участь козаків в польсько-московській війні 1633—5 р. (прийнято до друку); б) до найближшого, VII т. Історичної бібліотеки призначено переклад праці І. Линиченка: Черты изъ истории сословій Галицкой Руси XIV—XV в.

5 н. ст. падолиста засідання лікарської комісії: а) Др. Ев. Озаркевич реферує працю др. Ш. Сельського: „Спірні питання про відклин родницї“ і працю др. А. Соловія: „Причинок до перерваня родницї“, прийнято до друку, і в дискусії уставлено положничо-гінекологічну термінольоію; б) др. В. Гукевич реферує працю д-ра Е. Озаркевича: „Дослїди над пропасницею“ (malaria), прийнято до друку; в) др. Ев. Озаркевич реферує про працю д-ра Дакури: „Про вагу посмертних бактеріологічних дослїдів“, прийнято до друку; г) прийнято до „Лікарського Збірника“ дрібні реферати з різних галузей лікарських наук, що зладили дд.: др. М., др. Гукевич, др. Полянський, др. Дакура, др. Озаркевич, студ. мед.: Ярослав Грушкевич, Гриць Гарматїй, Олекса Грабовський, Я. Вахнянин.

16 н. ст. падолиста засідання історично-філософічної секції: а) М. Грушевський реферує розвідку д-ра Кордуби: Суспільні верстви та політичні партії в Галицькім князівстві до пол. XIII ст.;

ухвалено до друку з деякими редакційними примітками; б) М. Павлик реферує статтю д. Ч. Хлібороби на Україні Волині і Поділю; в) директор секції повідомив, що др. Величко заповів незабаром прислати свій курс географії України-Руси, — секція визначила референтів.

Тогож дня засідання фільольогічної секції: а) др. Франко предложив матеріяли призначені для V т. Етнографічного збірника (секція прийняла), б) В. Гнатюк предложив плян збірки народніх анекдотів з Галичини, — секція ухвалила надрукувати яко VI т. Збірника.

1 н. ст. грудня спільне засідання всіх секцій в справі вислання до міністерства меморіяла в інтересах помноження руських катедр на львівськiм університеті; по довшій дискусії прийнято головні точки сього меморіяла, а готовий еляборат поручено предложити на друге засідання.

10 н. ст. грудня засідання лікарської комісії для наради над потребою руських катедр на львівськiм університеті в звязку з спільною нарадою всіх секцій.

14 н. ст. грудня спільне засідання всіх секцій: прийнято текст меморіяла в тійже справі.

Тогож дня засідання історично-філософічної секції: М. Грушевський предложив „Описи Ратенського староства 1500—1512 р.“ (надруковано в XXVI т. Записок)

Тогож дня засідання фільольогічної секції: а) др. Франко предложив статтю „Писання І. П. Котляревського в Галичині“ (надрук. в XXVI т. Записок); б) закінчено дискусію над працею проф. Верхратського й ухвалено задержати в ній граматичну термінологію автора.

21 н. ст. грудня засідання археографічної комісії: в 1899 р. ухвалено видати першу половину збірника новозавітних апокрифів др. Франка як II т. „Памяток“.

Тогож дня засідання історично-філософічної секції: а) др. Франко предложив статтю о М. Зубрицького „Тісні роки, причинки до історії Галичини 1846—1861 р.“ (надр. в XXVI т. Записок), б) С. Рудницький предложив розвідку: Руські землі Польської корони при кінці XV в. (прийнято до друку).

Наукове Товариство імени Шевченка і його діяльність в 1898 р.

Остатній двадцять пятий рік життя Товариства пройшов повний багатозначних подій і гідно закінчив першу чверть віка його життя, що минула ся з кінцем цього року (26 грудня 1873 р. затверджено статуту Товариства).

Святкувати свого ювілею Товариство не хотіло, призначивши на осінь святкування столітнього ювілея нової українсько-руської літератури й національного відродження, на місяць падолист, коли минуло 60 рік з дня смерті первоначальника нової нашої літератури Івана Котляревського. Це національне свято, відсвятковане нашим Товариством при участі інших українсько-руських галицьких товариств, було заміною спеціального свята нашого Товариства, котрому нинішні обставини надали таке визначне місце в культурній розвою нашого народу. Воно було описано в органах Товариства, і я тут піднесу тільки два моменти з нього, що мають велике моральне значіння для дальшої діяльності нашого Товариства. Один — це загальне, сильне співчуття, яке викликало споряджене Товариством свято в усіх краях нашої вітчизни, без різниці верств і партійного групування українсько-руської інтелігенції: жива симпатія, з котрою стрічено ініціативу нашого Товариства, могутний здвиг суспільности з цілої австрійської Русі на наші свята, однодушний відклик з усіх країв залюднених Українцями-Русинами, загальне одушевлення, яке переймало учасників сих „великих роковин“, більші і менші локальні святкування, котрі пішли за тим по різних краях і місцевостях нашої вітчизни — це все лишить ся на завсідни пам'ятним. Другий втішний момент — той відгомін співчуття, що викликало це наше культурне свято у різних словянських народів. Вкінці — свято полишило по собі конкретну і дуже важну пам'ятку, в завязаній уже Українсько-руській видавничій спілці, до котрої ініціативу дали члени нашого Товари-

ства, а плян її прийняли зібрані підчас съята галицькі письменники й поручили особливій увазі учасникам съята; надіємось, що ся нова інституція зробить важні прислуги нашому культурному розвою і буде своєю діяльністю доповняти, а де в чім і улекшувати роботу нашого Товариства. На памятку нашого съята видало Товариство передрук Енеїди з першого видання 1798 р., буква в букву.

Друга памятна подія — се великодушна жертва одного з наших закордонних земляків, що уставляє в Товаристві чималий фонд для запомага землякам, котрі віддають ся науковим студням і присвячують себе університетській діяльності. Ми підносили вже, і то нераз, некучу потребу таких стипендій і запомог для нашої суспільности, відтисненої від вищих шкіл, позбавленої всяких інституцій, що давали б можливість людям, не рошчибаючись за насущником, віддаватись науковій праці. Можна тільки пожадати, щоб сей фонд, вложений в каменницю, як найскорше і як найбільше міг давати коштів на сю благородну ціль, і щоб спасенний приклад нашого земляка найшов як найбільше охочих іти за ним. Ся ж жертва дала нагоду нашому Товариству урядитись більше відповідно, більше вигідно, не рахуючись з перспективами переносня з помешкання до помешкання, та постягати до купи роскидані до тепер в різних частинах міста різні галузи свого діловодства, що теж, певно, добре вплине на його дальший розвій. На решті не можу замовчати того морального значіння, яке має для нас ся жертва закордонного земляка: вона показує ще раз, о скільки діяльність нашого Товариства цінить ся на закордонній Україні, не вважаючи, що там наші видання переважно заборонені і не можуть мати широкого росповсюднення; не вважаючи на те, важне значіння діяльності нашого Товариства відчуваєть ся і там, і відчуваєть ся дуже живо, як то кілька раз могли ми переконати ся сього року очевидячки. Се многоважне значіння нашого Товариства, що далеко підіймаєть ся над льокальними потребами та становить той духовий центр, що вяже в одно всі частини нашої роскавалкованої вітчизни, переділеної природними і політичними границями, перегороженої всякими перегородами, — повинно завсіди бути на очах наших членів і одушевляти учасників його роботи.

Важним фактом в житю Товариства була довершена сього року його реформа, що входить в житє з сим роком чи з сими загальними зборами. Її головною прикметою було — глибоше переведення наукового характера нашого Товариства через цілу його організацію, і по тій довгій історії, яку має ся реформа, переведення її

в житє свідчить про глибоку свідомість членів наукового і взагалі культурного значіння Товариства.

Наукова діяльність Товариства в сім році зробила великий крок наперед. Окрім тих серій видань, що увійшли вже в житє в попередніх роках (число їх дійшло вже попереднього року показної цифри 11 томів правильних наукових видавництв), сього року уведено в житє цілий ряд нових, так що система видань Товариства осягнула далеко більшу повноту і спеціялізацію, а норма річних наукових публікацій підняла ся до 15.

Важним фактом нарешті була поява нової літературної часописи — Літературно-наукового Вістника; його засновало Товариство на місце давнійшої часописи „Зоря“, на ширшій основі і в більшій великості; часопись ся значно вплинула на розвій літературних і взагалі культурних інтересів у нашій суспільности, і не вважаючи на дуже низьку передплатну ціну, могла сього року покрити кошти (правда — теж зведені ad minimum) свого видавництва — факт дуже рідкий, чи властиво одинокий в історії наших літературних часописей.

Круг наукових зносин Товариства розширяв ся далі; нові робітники прилучали ся до давніших співробітників його видавництв; Товариство мало спроможність піддержувати молоді надії для наукової роботи сили невеликими стипендіями і запомогами; чимало зроблено для збогачення і вигіднішого уміщення бібліотеки і т. в.

Все се ті світлі сторони в житі нашого Товариства, що, повторяю, наповнили багатим і многозначним змістом сей рік життя Товариства; але се житє мало й має далі деякі сумні сторони й обставини. Я мав нагоду порушувати їх в попередніх моїх записках, і для того тут тільки коротенько про них згадаю.

Розвій наукової діяльності Товариства й її організація видвижені інтенсивною працею і посвященнем немногих одиниць, котрі і далі становлять той властивий осередок, коло которого гуртують ся численні співробітники Товариства; ся залежність від здоровля, сил, обставин кількох одиниць позбавляє працю Товариства певности, не дає їй безпеки, трівкості і постійности, якої мусимо для неї бажати з огляду на велику культурну потребу нашого народа. Незвичайно швидкий і успішний розвій Товариства протягом останніх чотирох років був обрахований на поліпшення обставин, на піддержку Товариству від суспільности, від публічних інституцій, котрим мусить бути дорогий культурний розвій українсько-руського народа. Провідники Товариства робили під старою девізою: „не вважаючи на давніше, іти все наперед“, числячи на ліпше в бу-

дучности. Але по кількох роках сеї роботи Товариство і тепер зістаєть ся тільки при надїях, досї обертає або даровою або дуже низько оплаченою працею; не можучи її відповідно винагорожувати, ще менше може воно дати спроможність своїм робітникам віддати ся праці коло Товариства. Завдяки тому, що галицькі Русини не мають првступу до академічної кар'єри, ті молоді надїйні сили, які скуплює й виховує Товариство, мусять тоді, коли-б власне потребували дальше віддавати ся інтензивній науковій роботі, розлазити ся по провінціальним закуткам, де здібности їх марнують ся й упадають. Товариство, як би не нашло на далі більш інтензивної піддержки, стоїть перед перспективою роботи Данаїд.

Сього року Товариство дістало з публічних фондів 5½ тисяч запомоги, о 1.000 більше в порівнянню з попереднім, бо краєвий сейм підняв запомогу Товариству з 1000 до 1500 і запомогу археографічній комісії теж з 1000 до 1500 злр. Міністерство заповіло побільшення запомоги тільки на 1899 р., і то тільки в сумі 1000 злр., і ся запомога й далі не вставлена в бюджет¹⁾. Більшу частину, яких $\frac{2}{3}$ своїх видатків на наукові видавництва Товариство мушло покривати з інших джерел. Але вже два останні роки річних доходів не все ставало на те, й приходило ся порушати де що й останки попередніх років. Таким чином доходи Товариства вишрубовано до останнього, і не тільки на дальше значнійше розширення видань і взагалі видатків на наукові потреби Товариства нема надії, але й удержати ся на теперішнім рівені буде тяжко без дальшого зросту доходів Товариства.

Розумієть ся, все що має житєву силу, не може загинути, і ми можемо вірити в те, що житєві сили нашого Товариства поборють всі трудні обставини, але я уважав потрібним піднести всі ті прикрі сторони в становищі нашого Товариства, щоб звернути на них увагу нашої суспільности, особливо всіх інтересованих розвитком нашої культурної роботи. Caveant!

Я перекожую тепер до деталічного перегляду наукової діяльности Товариства, і починаю з головного — з наукових видавництв.

Я сказав уже, що в сім напрямі останній рік зазначив ся дуже великим поступом: введено в житє кілька нових серій видавництв і дальше поступлено в напрямі їх спеціалізації.

¹⁾ Сама собою встає перед очима паралель бюджетів аналогічних наукових інституцій двох сусідніх славянських народів: краківська академія має з публічних фондів річно 50.000 (з державного скарбу 20.000, краєвого 30.000), пражська 40.000 (з державного і краєвого скарба по 20.000).

І так переведено до кінця плян спеціальних публікацій для всіх трох секцій, розпочатий іще позаторік, — утворено Збірники секцій, кожної секції осібно. Торік (1897) вийшов Збірник математично-природописно-лікарської секції (два томи, з котрих в одному зібрано головно материял ще з 1896 р.), сього року окрім трьох випусків Збірника сеї секції (т. III вип. 1 і 2 і т. IV вип. 1) вийшли Збірники історично-філософичної й фізіологічної секцій, разом (сього року) 64 аркушів друку. Збірники сих двох останніх секцій призначають ся для систематичних збірок розвідок чи материялів, тим часом як Записки призначають ся головно для дрібнійших розвідок і материялів, для оглядів і критичних оцінок наукової літератури і мають характер наукової часописи.

Важний зріст і розширення публікацій наступило в сфері етнографічних студій. Богатство материяла по українсько-руському фольклору й етнології й сильний вплив його в Товаристві вже кілька років вимагав помноження публікацій. Ще позаторік прийнято було плян поділу материяла на фольклорні і етнологічні видання; сього року постановлено видавати річно замість одного два томи Етнографічного Збірника, присвяченого на далі фольклору і докінчено розпочатий позаторік I том Материялів до українсько-руської етнології, так що сього року вийшло три томи етнографічних материялів, разом 50 аркушів, хоч розумієть ся й се число не відповідає ще потребі і запасам материялів. Для ведення сих видавництв, збирання і оброблювання материялів секції історично-філософична і фізіологічна вибрали осібну етнографічну комісію, до президії котрої увійшли редактори видавництв: Др. І. Франко, Хв. Вовк (Волков) і Вол. Гнатюк.

Другу наукову комісію сього року сформовано при математично-природописно-лікарській секції — комісію лікарську, під проводом дра Сельського і дра Е. Озаркевича, а заразом Збірник секції поділено на два відділи — математично-природописну частину і лікарський збірник, що будуть виходити осібними зошитами; організацією наукової роботи в сій новій комісії й редакцією Лікарського збірника дуже енергічно займав ся др. Е. Озаркевич, поставивши метою перетворити сей збірник далі в періодичне видання, і ся організація наукової роботи на полї лікарських наук становить новий, дуже втішний крок в діяльності Товариства. По тих довершених плянах і перемінах організація Товариства виглядає так:

Секція історично-філософична з підсекцією правничою
секція фізіологічна

при них комісії: археографічна й етнографічна

секція математично-природописно-лікарська
при ній комісія медична.

Система видавництва:

1. Наукова часопись, присвячена передовсім історії, фіольольогії й історії літератури українсько-руського народу, з ширшими оглядами наукової літератури, головні в тих же галузях наук — Записки Наукового Товариства ім. Шевченка (річно 6 томів по 12 арк.)

2—4 Збірники поодиноких секцій

5. Правнича часопись — при історично-філософській секції

6. Руська Історична бібліотека — при тій же секції.

Видання комісії — а) археографічної:

7. Жерела до історії України-Руси

8. Памятки українсько-руської мови і літератури; 7 і 8 виходять чергуючись, по 1 тому на рік

б) етнографічної:

9. Етнографічний Збірник, 2 томи що року

10. Матеріяли до укр.-руської етнології, поки що 1 том на рік в) медичної:

11. Лікарський збірник (зошитами Збірника матем.-природ.-лік. секції, поки що 2 рази на рік).

Всього цього року вийшло 15 томів і 3 менших (зошитами), а то: 1—7. Записки т. XXI—XXVI, з особним показчиком до т. I—XX і показчиком до т. XXI—XXVI при XXVI т. (редагував Записки М. Грушевський).

8. Збірник історично-філософ. секції т. I (М. Грушевського Історія України-Руси т. I, 31 аркуш. друку).

9. Збірник фіольольогічної секції т. I. (О. Кониського: Т. Шевченко-Грушевський т. I, 16 арк. друку).

10—11. Збірник математ.-природ.-лікарської секції т. III в. 1 і 2 і т. IV вип. 1 (в тім 2 зошити Лікарського Збірника), 17 арк. друку, ред. І. Верхратський, В. Левіцький і Е. Озаркевич.

12. Руська історична бібліотека т. XX (Я. Шульгина Начерки колівщини, 14 аркушів друку).

13. Правнича часопись т. VIII (ред. др. К. Левіцький, 10 арк.).

14. Жерела до історії України-Руси т. IV (Галицькі акти з р. 1648—9, зред. С. Томашівський, 28 арк.).

15—16. Етнографічний Збірник т. IV і V (ред. І. Франко і В. Гнатюк), разом звиш 32 арк.

17. Етнологічні матеріяли т. I (ред. Хв. Вовк), звиш 17 арк.

18. Енеїда з вид. 1798 р., памяткове видання, 8 арк.

Крім того кількадесят відбиток і передруків.

Дальше друкував ся накладом Товариства Російсько-Український словар М. Уманця (т. IV, не докінчений), і докінчено розпочатий давнійше IV т. Кобзаря Шевченка.

Плян і склад Записок лишив ся давнійший, з тою відміною, що введено нову рубрику в Науковій Хроніці: огляд західньо-європейської історичної літератури (провадить др. М. Кордуба). Склад Записок буде видно з сього:

Уміщено було:	1897	1898
розвідок і материялів (I відділ)	15	16 ¹⁾
заміток і дрібніших материялів	15	13
обговорено журналів	59	57
„ книжок	170	120

Меньш статей і рецензій уміщено було в сім році в порівнянню з попереднім тому, що подвійний том XXIII—IV занятий був майже самими розвідками, з однородним змістом — про Хмельницину, а окрім того запровадження нового огляду — західно-європейських літератур відобрало дещо місця у бібліографії.

З того (в відділах I і II) ¹⁾ було:	1897	1898
розвідок з українсько-руської історії з помічними науками	11	13
„ з історії літератури	6	6
„ фільольогії	1	—
„ етнографії	—	1
„ суспільної економії	—	1
історичних і літературних материялів	12	10

В відділі бібліографії обговорено книжок		
з історії з помічними науками	80	43
з фільольогії й історії літератури	33	24
з етнографії	17	23
історичні і літературні материяли й джерела	4	12
з права, економії й статистики	15	4
з природничих наук (з географією)	4	1
збірники, словарі і т. и.	17	11

Окрім того в огляді західньо-європейської літератури по часті вчислено, по часті обговорено коло 700 книг, статей і т. и.

Всього взяло участь в Записках сього року 33 співробітників.

Збірники історично-філософської й фільольогічної секції, як також Жерела й Історична бібліотека містили більші одноцільні праці, по одній на цілий том.

¹⁾ З того одна в відділі Наукової Хроніки.

Збірник історично-природописно-лікарської секції в трьох зошитах містив: розвідок і матеріалів математичних і фізичних	2
розвідок і рефератів природописних	3
„ ширших рефератів і матеріалів лікарських	14
рефератів дрібних лікарських	83.

Всього взяло участь в ній за сей рік 20 осіб.

Правнича Часопись подала розвідок 4 і бібліографічні звістки з літератури; взяло в ній участь 3 особи.

Етнографічний Збірник і Матеріяли до українсько-руської етнології подали в своїх трьох томах розвідок, більших збірок і матеріалів 22, дрібніших матеріалів і заміток 17, всього взяло в них участь 23 особи.

Всього взяло минушого року участь в наукових виданнях Товариства 74 особи, з того заграничних 25, жінок 4, нових співробітників прибуло 35.¹⁾

Літературно-науковий Вістник виходив місячними книжками, пересічно по 12 арк. (за серпень і вересень подвійна); він поділявся на три частини більш або менш рівні: белетристика оригінальна, белетристика перекладана, статі по сучасній літературі, культурному і суспільному життю; перші сім місяців редакцію провадив М. Грушевський, другі п'ять — О. Маковей і др. І. Франко; до редакційного комітету входив крім сих трьох на початку року — О. Борковський. Всього взяло участь в ній 44 наші письменники, з них заграничних 18, жінок 6.

В сумі в різних виданнях Товариства взяло участь 109 осіб, з тих заграничних 39, жінок 9: як бачимо, Товариство скупляло навколо себе сили дуже значні, дуже численні, служило дуже сильним осередком, і то не тільки для тутешніх, а й заграничних Українців.

Всього видань з відбитками й передруками Товариство минулого року пустило 56 книжок.

Наукові засідання в Товаристві переважно займалися справами безпосередньо зв'язаними з виданнями Товариства: обміркованням планів видань, оцінкою приготовлених праць; по при те скликалися спільні засідання двох чи всіх трьох секцій в справах більше загальних; таке спільне засідання всіх трьох секцій було присвячене нараді над потребами середньої школи, з вагоди висилання відпоручника Товариства до анкети, скликаної краєвим відділом в справі реформи середньої школи. Два спільні засідання всіх секцій були

¹⁾ Звертаємо увагу на ці цифри співробітників, бо в особній відбитці справовдання (на загальні збори) зайшли були, через поспіх, деякі помилки.

заняті нарадою над потребами університетської науки у Львові з нагоди вислання меморіяла до міністерства освіти в справі помноження руських катедр на університеті, і т. п.

Всього відбуло ся засідань : історично-філософічна секція мала 12 осібних засідань, на котрих предложено 24 праці, і 4 спільних разом з иньшими секціями; фізіологічна мала 8 осібних засідань, на котрих предложено 22 праць (в тім 15 призначених для Етногр. 36. т. V), і 4 спільних разом з иньшими секціями; математично-природописно-лікарська 2 засідання, на котрих предложено 5 праць. Комісії: археографічна мала 2 засідання, етнографічна 1 засідання, лікарська 4 засідання, на котрих предложено, окрім праць предложених на засіданнях мат.-природ. лікарської секції, ще 6 праць. Окрім того мав часті засідання редакційний комітет Літературно-наукового Вістника.

На сім кінчимо наш огляд. Як можна бачити з нього, ті, що несли на собі тяготу роботи в Товаристві, можуть із вдоволенням оглянути ся на результати останнього року. Але загал членів і взагалі всі інтересовані нашим культурним розвитком повинні оглянути ся шильно — за способами до піддержання й дальшого провадження й розвою наукової діяльності нашого Товариства, що, як я сказав, сотворена була не звичайними висиленнями — в надії на дальшу поміч і підмогу.

М. Грушевський

голова.

Справозданє з діяльности Виділу Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові за рік 1898.

На загальних зборах Товариства, що відбули ся дня 2. н. с. лютого 1898 р., вибрано головою Товариства професора університету Михайла Грушевського, а виділовими гімназ. професора Сидора Громницького, гімназ. професора Іллю Кокорудза, лікаря д-ра Євгенія Озаркевича, директора Інституту сьв. О. Николая Костя Паньківського і члена Виділу кравого д-ра Дамяна Савчака, заступниками же виділових гімн. учителя Юліяна Левицкого і гімназ. учителя Осипа Роздольского. Сей виділ уконституував ся, вибравши заступником голови проф. С. Громницького, секретаром проф. І. Кокорудза, а адміністратором К. Паньківського. До виділу входили також референти поодиноких секцій, а то: д-р І. Франко з секції фізіологічної, д-р Олександр Колесса з секції історично-філософичної і проф. Іван Верхратський з секції математично-природописно-лікарської. Виділ полагоджував справи Товариства на звичайних засіданнях, що відбували ся що другу середу, і на кількох надзвичайних. Всіх засідань було 25.

Маючи все на оці ціль Товариства, плекати і розвивати науку і штуку в українсько-руській мові, старав ся виділ передовсім достатчити фондів на наукові видавництва. Фонди тоті черпав виділ з доходів друкарні, з жертв, що напливали з України, з членських вкладок і субвенцій, державної і кравевої. Видячи, що наукова робота чим раз більше росте і що фонди, якими Товариство розпоряджає, не вистануть на виданє багато потрібних наукових праць, внїс виділ в Міністерство просьвіти прошенє о субвенцію в квоті 6000 злр. і о вставленє вї в постійну рубрику бюджету. Однак міністерство уділило Товариству на р. 1898 тільки 2000 злр. субвенції і рескриптом з дня 12. марта 1898 ч. 6161. обіцяло на р. 1899

субвенцію в квоті 3000 злр. Рівно-ж вище виділ просьбу в Соім красвий о субвенцію в квоті 6000 злр. Но і тут не одержав виділ цілої прошеної квоти, а тільки 1500 злр. на видавництва Товариства, 1500 злр. на виданя археографічної комісії і 500 злр. на Історичну бібліотеку, отже разом о 1000 злр. більше від попереднього року. Хотячи же на всякі випадки в будучности обезпечити наукові видавництва Товариства і утворити дотацію для переміни Товариства в українсько-руську Академію Наук, збирав виділ дальше складки на „резервовий академічний фонд“, оснований в попереднім році. В сім адміністративнім році зібрав виділ на сей фонд квоту 1096·86 злр., що разом з складками попереднього року становить суму 3041·55 злр.

Сего року зложили жертви на сей фонд:

1) Мих. Грушевский у Львові	120·00
2) Дик. з Кат. (Україна)	12·72
3) Лащ. з Ч. (Україна)	3·81
4) Комаров з Одеси	12·70
5) Серг. Гр.	127·50
6) Ф. М., з України (складка)	35·60
7) Ск. з Таврії через О. К.	12·70
8) Жертва з Київя	106·68
9) Ц. і Пер.	25·20
10) др. Стефан Федак з нагоди ювілею Котляревського	500·00
11) І. Шраг і А. Тюра з Чернигова	19·05
12) % до $\frac{1}{7}$ 1898	53·01
13) % до $\frac{1}{1}$ 1899	77·89

Згадати тут до річи належить, що окрім того зачали з України сего року впливати на руки виділу жертви на фонд доцентів і вплинуло 874·37 злр. Прислали:

1) Ф. М. (складка)	158·75
2) „ „	63·50
3) Волод. Григор. Вохуш	127·00
4) Серг. Петр. Павлов	31·75
5) Ел. Во.	381·75
6) Українці з Томська	21·53
7) через д. Ст. з Петербурга	63·25
8) Сидор Британ у Львові	1·00
9) % до $\frac{1}{1}$ 99	25·84

На фонд же пам'ятника Шевченкови вплинуло 120 злр. при-
слали :

1) Л. С.	6·35
2) Семінарист в Станіславові	4·00
3) Руська молодіж в Станіславові	18.80
4) Дирекція руського театру	3·62
5) Стефанія Рудницька з Яблінки	5·00
6) Тов. задаткове в Калуші	20.00
7) Парубки і дівчата читальні в Радихові	1·16
8) Складка учеників Ів. Н. з П.	2·00
9) П. Ба з України	8.89
10) Іван Устиянович з Пужник	1·80
11) N. N. з Варшави	2·54
12) Гаврилишин з Підміхайля (складка)	4·20
13) Семенюк з Лунденвізе	1·50
14) Василь Бойко у Львові	10·00
15) Евг. Гордзівська і Січинська з Борішковець	1·52
16) Іван Дудич з Старої Соли	1·50
17) Ученик П. р. учит. семінар. в Самборі	4·00
18) І. Мишкевич в Кракова	1·00
19) % до $\frac{1}{1}$ 99	22·12

Цілий сей фонд виносить нині 581·64 злр.

Також і фонд стипендійний імени Михайла Грушевського зріс в сім році о 400·19, так що з минувшорічним виносить нині 1130.74 злр.

Узнаючи потребу видавання спеціальних збірників в поодиноких галузях людського знання, призволив виділ фонди, крім того, що видано на осібні збірники секцій фільольогічної (1 том), історичної (1 том) і природописної (1 том), ще й на збірник (2 випуски) комісії лікарської, заснованої при секції математично-природописно-лікарській. Крім тих збірників достатчав виділ фондів на видавництва, ухвалені вже торік, а то на „Етнологічні матеріяли“, зредатовані Ф. Вовком в Парижі (1 том), і на видавництва, що виходили вже в 1897 р., а то: на „Записки“ в книжках на рік (томи XX—XXVI), на „Етнографічний збірник“, котрого вийшов IV. і V. том, на „Жерела до історії України-Руси“, котрих вийшов IV. том, на „Часопись правничу“, котрої вийшов VIII. річник, на „Українсько-руський Словар“ (т. IV), на „Літературно-науковий Вістник“ (I. річник) і на Руську історичну бібліотеку, котрої сего року вийшов XX. том. Крім

того видав виділ накладом Товариства багато передруків статей з „Записок“ й інших наукових видань та з „Вістника“, з сього останнього; Ткачі Гавптмана, Чумаки Тобилевича, Претендент Твена, Дві долі Мордовця, Сучасна Англія Сеньбоса, На селі Школиченка і За батька — Чайченка.

Щоби познакомити ширший науковий сьвіт з розвитком наукового письменства в українсько-руській мові, дбав виділ про розширення зносин нашого Товариства з академіями і товариствами науковими, особливо славянським. Окрім інституцій наукових, вичислених в мнувшорічнім Sprawozdaniu, стали прислати нашому Товариству в замін свої видавництва в сїм році ще отєї інституції: „Народний Дім“ у Львові, Краківська Академія Наук, Императорское Общество Истории и Древностей в Москві, Ческе Товариство Наук, Етнографічні Товариства в Відні і Упсалі, Императорское археол. Общество в Петербурзі і Москві, Археологічний інститут в Петербурзі, Виділ краєвий у Львові і много інших.

Не належить поминути й того, що сербський посол у Відні прислав нашому Товариству з припоручення сербського короля примірник рукописного „Евангелія князя Мирослава“ з 12 віка в хорошій оправі, розсилане найвисшим науковим інституціям.

Виділ доковав в сїм році важного діла, а то закупна каменіці. Річ має ся так. Один Українець з Росії (поки що свого іменн він не згодив ся дати до публичної відомости) прислав в марті на руки нашого Товариства 40.000 злр. а в січні с. р. 5000 злр., аби утворити з тих грошей фонд на сформованє українсько-руського університету тим способом, аби з відсотків того капіталу роздавано за-помогн і стипендії людям, що вже заявили свої здібности до наукової роботи, для приготвлення до професур, і взагалі розвивали наукову роботу. Жертводавець поручив Товариству купити собі за сї гроші каменіцю. Вибраний виділом комітет закупна, оглянувши много каменіць, по вислуханю гадки знавців (архитекта і інжинера) предложив виділови до закупна каменіцю при ул. Чарнецкого ч. 26 за ціну 120.000 злр. (оцінену таксаторами Банку краєвого на 140.000 злр.). Виділ згодив ся. Контракт купна (виготовлений даром д-ром Федаком) підписано 31. серпня 1898. р. і заїнтабульовано 12. вересня 1898. р. ч. 7747/98. Готівкою заплачено 41.096·26 злр., 10.000 має ся заплатити 1. марта 1899. р., а решта тяжить на каменіці яко довг в Банку краєвим (с. в. 68.903·74 злр.). Крім того відновлено офіцини коштом 8.246 злр. Відданє каменіці і чиншів нашому Товариству наступило з днем 1 вересня м. р. Провізоричним адміністратором каменіці іменовано члена виділу Костя Паньківського.

Виділ переніс бібліотеку Товариства до своєї камениці, помістив її поки що в двох комнатах, поробивши гарні нові урядження на книжки. При бібліотеці уладив читальню в сусідній комнаті, відповідно її умеблювавши. До заряджування бібліотеки і читальні оплачує Товариство осібною урядника; читальня отворена щодня в пополудневих годинах.

Чимало заходився виділ також около друкарні і друкарняних справ. Передовсім переніс з днем 1. січня 1899. р. друкарню з давнього не зовсім догідного льокалю до своєї камениці. Відтак закупив нові черенки за 1933·16 злр., одну машину до розтинання за 310 злр., прийняв трох складачів більше, прийняв осібною урядника до ведення книг і справ книгарських, а осібною до експедиції наукових видань і до переписки в тих справах; вкінці уважав виділ потрібним установити осібною одного курсора для канцелярії, книгарні, бібліотеки і читальні Товариства.

І справи отворення книгарні не спускав виділ з ока: застановляв ся над нею і засягав гадки у знавців. Однак коли один з книгарів (д. Кафка Ржічанський) виїс оферту на устроєне книгарні в квоті 10.000 злр., виділ мусть відсунути сю справу на будуче, бо в сїм році не міг спромогти ся на таку значну суму. Одначе і в теперішніх льокалях Товариства спродавано книжки і продано на 2416·64 злр.

Дбаючи про розвій науки в українсько-руській мові, підпомагав виділ тих студентів-академиків, що горнуть ся до наукової праці; і так уділив 4 студентам: О. Целевичу, С. Томашівському, С. Рудницькому і Гр. Гарматїєви, а крім того ще й д-ру М. Кордубі стипендії по 100 злр., дальше ремунерував праці деяких співробітників в „Записках“ і уділював запомоги на наукові праці.

Виділ уділив також запомогу в 100 злр. на артистичну прогулку на Угорщину для національного осьвідомлення угорських Русинів.

Виділ не ухияв ся від підпомагання і иньших українсько-руських товариств і людей, котрі плекають українсько-руську штуку або приспішують розвій українсько-руського письменства; і так приступив з чотирма удїлами до Товариства розвою штуки і з десятима удїлами до Укр.-руської видавничої спілки; купив 20 льосів на образ Корнила Устияновича „Гуцулка“ і закупив на першій виставі руської штуки два образи маляря-артиста Панькевича.

Виділ не відказав помочи дарованем видавництва Товариства і грошей там, де народне і просьвітне діло того вимагало; так дарував виділ кількадесят книжок на просьбу Заряду шпиталю в Пе-

ремешлянах; рівно-ж на просьбу дарував книжки читальні в Березні на Угорщині; школі анальфабетів в Дрогобичи; Судови в Стрию і Львові для вязнів і деяким вишшим інституціям; дальше оо. Василіянам для місіонерів і емігрантам Русинам в Канаді для читальні. Вкінці уділено Руському педагогічному товариству на потреби приватної віділової дівочої школи 50 злр., школі вправ і школі ім. Шашкевича на коляду для бідних дітей 10 злр. і бурей в Новім Санчи 40 злр.

Щоб вдоволити більше вже розвинені культурні і просвітні потреби руської суспільности, давав виділ наклад на видаване часописи Літературно-науковий Вістник, що виходив місячними книжками в 12 аркушах і містив в собі крім белетристики оригінальної і перекладаної популярно-наукові статі і огляди всесвітньої літератури і культурного житя. Нема сумніву, що сей Вістник посунув розвій українсько-руської літератури і наукового письменства значно наперед, і треба признати, що українсько-руська суспільність, сьвідома великої ваги такого видавництва в культурнім розвою народа, підпирала наше Товариство досить чисельною передилатою. Виділ надіє ся, що число передилатників ще більше зросте і тим запевнить ся розвій і дальше розширене сего переважного видавництва.

Тому, що в сїм адміністр. році припали 100-літні роковини появи „Енеїда“ Котляревського і відродження укр.-руської літератури, виділ, вибравши до того окремих комітет, заняв ся обходом тої памяркової хвилі і устроїв сьвяточне представлене в театрі ір. Скарбка 31. жовтня, академію в „Народнім Домі“ та сьвяточну вечеру в сали „Клубу поштового“ 1. падолиста 1898. р. Всі частини того торжественного обходу випали сьвітло, стягнули численну публику не тільки зі Львова, але з цілої Галичини, викликали загальне одушевлене і побудили Русинів обходити се сьвято по всіх важнійших і поменьших осередках укр.-руської землі. Дохід з театрального представлення виносив 804·10 злр., розхід же на споряджене представлення і инші видатки ювілейних сьвят: 954·10 злр., тому випав недобір: 150 злр.

Шануючи заслуги фундаторів нашого Товариства, постарав ся виділ в сїм адмін. році, яко 25-ім від заснования Товариства, о те, що артист Труш намалював для Товариства портрети: Жученка, Пильчикова і Милорадовички; так само портрет Івана Котляревського.

Дальше виїс виділ подане до ц. к. Намісництва о затверджене статута, зміненого загальними зборами Товариства 2. н. с. лютого 1898. р., і одержав відповідь, що Намісництво рішенем з дня 26. цвітня 1898. ч. 30.492 зміну статута приняло.

Виділ давав вираз своєму чувству і чувству Товариства в таких хвилях, що порушували весь загаль. Коли померла Її Милость цїсарева Елисавета трагічною смертю, виділ вислав делегатів до ц. к. Намістника, щоб зложити на його руки чувства жалю і смутку, і устроїв разом з иньшими народніми товариствами поминальне богослуженє.

Коли упокоїв ся Кардинал Сильвестер Сембратович, вислав виділ репрезентатів на похорони його і замість вінця дав 20 злр. на буреу в Новім Санчи. Рівно-ж, коли надійшла вість про смерть поета Якова Щоголева, віддав виділ честь його пам'яті на своїм засіданю.

Відтак треба згадати, що виділ вислав д-ру І. Франкови, з нагоди съвяткованя ювілею 25-літньої літературної і наукової його діяльності, привітне письмо і призначив ему 200 злр. на дарунок.

Дальш виділ складав через своїх делегатів доброжеланя і чувства преданности так в день уродин Її Милости цїсаря Австрії, як і 2. н. с. грудня 1898. р., яко в 50-літній ювілей вступлення Її Милости на австрійський престол.

Не можна мовчанєм поминути і отсих подій: На запитанє Видїлу краевого в справі заснованя музею для історії культури відповів виділ, що, як би мав сей музей заснувати-сь при котрій інституції, то Товариство наше уважало-б найвідповіднійшим, аби музей для східньої Галичини заснувати при нїм; як би-ж мав заснувати-сь особний музей, то треба-б його подїлити на секції для східньої й західньої Галичини, і першу з них віддати під управу етнографічної комісії Товариства.

Дальше на запросини Видїлу краевого, аби Товариство вислало делегата до анкети для реформи середніх шкіл, виделгував виділ д. дир. Борковського.

Вкінці ще одна справа: Виділ — по нараді всіх трьох секцій — вислав меморандум до Міністерства просвіти в справі отвореня руських катедр на поодиноких видїлах львівського університету.

Треба далї з натиском піднести, що наше Товариство чимраз більше будить інтерес поміж українсько-руською суспільністю в Галичинї, Буковинї і Українї і з'єднує собі симпатії. Доказом сего численні дари, насилає Товариству. Крім дарів грошових, повисше поданих, надіслано ще отсі: Ос. Кокуревич з Плазова — 5 книжок по митрополитї Яхимовичу; о. Д. Йосифович — устав братства при Яричевській церкві з кінця XVIII. в.; сов. Т. Ревакович зі Львова — 95 томів комплетів ріжних часописий; д. Кибальчич з Лубен — три оригінальні листи Шевченка; Е. С. з К. — „Енеїду“

Котляревського з 1798. р.; О. Бородай — 8 рідких книжок; о. Стадник з Дичкова — хрестик артистичної роботи; різьблений в дереві Вол. Ванчицький — давні монети; А. Собко з Беневой — писане євангеліє; Юліян Левицький — друки і документи дотикаючі 1848. р.; комітет ювілейний — портрет д-ра Франка, й ин.

Нових членів до Товариства прийняв виділ в минувшім році 32, з тих 5 з України а 2 з Буковини.

Л. Кокоруда,
секретар.

Справоздане касове по кінець р. 1898.

Приходи товариства до 31/12 1898.

1) Позісталість касова	7034·02
2) запомога сойму і міністерства	5500·00
3) дари і проценти	528·29
4) членські вкладки	720·47
5) продані книжки	2865·80
6) виконані роботи	38567·62
Разом	<u>55216·20</u>

Розходи до 31/12 1898.

1) Розхід друкарні	33199·67
2) ремунація редакторам і співробітникам	4643·49
3) закупно книжок	1659·88
4) кавця в суді	200·00
5) оправа видавництва	609·78
6) машина до перетинання	310·00
7) стипендії і дари	904·00
8) чинш за хату за р. 1898 і дальші 5 років	8843·34
9) дрібні видатки товариства і друкарні	3518·78
Разом	<u>53888·94</u>

1897.

Актива товариства.

1898

7034·02	готівки в касі	1327·26
16277·07	вартість інвентаря	17045·45
9800·00	дебітори	9850·00
31515·83	запас накладів	34703·33
2000·00	запас паперу	1700·00
50·00	запас фарби	50·00
100·00	вадія	300·00
	заплачений чинш наперед	7245·00
<u>6776·92</u>		<u>72221·04</u>

Пасива товариства.

7655·27	кредитори паперу	8210·65
	кредитори черенок	777·92
152·60	кредитори фарби	197·60
100·00	кредитори нафти	93·58
	залеглий податок	300·00
<u>7907·87</u>		<u>9579·75</u>

Зіставленє маєтку :

66776·92	Активи	72221·04
<u>7907·87</u>	Пасиви	<u>9579·75</u>
58869·05	Стан маєтку	62641·29

Обрахунок при купні дому на дни 1/10 1898.

Каменицю при улиці Чарнецького ч. 26, що складає ся з двох домів закуплено за суму	120.000.— зр.
До 1/1 1899: 1) заплачено на се суму	41.096·25 зр.
2) заінтабульовано в стані довжнім	10.000.— "
3) перенято довг банку кравового на суму	68.903·74 "
<u>Разом</u>	<u>120,000.— зр.</u>

Обрахунок „Літературно-наукового Вістника 1898 р.

Доходу з передплати вплинуло до 31/XII. 1898	5871·88
Розхід: За друк і папір заплачено	3048·85
а лишило ся на рахунок 1899 р. 16·15 злр.	
плата двом редакторам й иньші ремуерації	2061·00
адміністрація	60·00
експедиція і почта	229·00
квіші	50·73
оправа	357·66
дрібні видатки	64·64
<u>Разом</u>	<u>5871·88</u>

Передплатників всього було 891, з того заграничних 123, цілу передплату заплатило 543, друкувало ся Вістника з початку 1000, від V-ої книжки 1100 (до них долучені передруки статей, розпочатих друком в попередніх книжках), бо запас перших книжок вичерпав ся уже за кілька місяців. Чистий зиск Вістника складає ся з запасів журналу і з тої сперанди від несповна заплачених передплат, яка лишаєть ся на 1899 р.

К. Паньківський,
адміністратор.

Видання, що почали приходити до бібліотеки Товариства в 1898 р.

L' Anthropologie, Paris.

Архивъ біологическихъ наукъ изд. Имп. Институтомъ экспериментальной медицины.

Archiv für experimentelle Pathologie u. Pharmakologie. Red. von Dr. B. Naunyn u. Dr. O. Schmiedeberg. Leipzig.

Aus fremden Zungen. Stuttgart u. Leipzig.

Вѣстникъ Археологін и Исторіи, изд. Археологическимъ Институтомъ. Спб.

Věstník českoslovanských museí a spolků archaeologických, red. Kl. Čermak, v Časlavi.

Věstník Narodopisného Musea Českoslovanského. Praha.

Věstník Slovanských Starožitností. Vydává Dr. L. Niederle, Praha.

Das litterarische Echo. Halbmonatsschrift für Litteraturfreunde. Berlin.

Древности. Труды Археограф. Комиссіи Моск. Археог. Общ.

Древности. Труды Славянской Комиссіи Моск. Археог. Общ.

Жизнь, лит., науч. и полит. журналъ. Спб.

Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія. Спб.

Извѣстія Физико-математическаго Общ. при Казанскомъ Унив.

Книжный Вѣстникъ. Спб.

Kosmos, czasop. Polskiego Tow. Przyrodników im. Kopernika. Lwów.

Ljetopis Jugoslavenske Akademije. U Zagrebu.

Przegląd Lekarski, Kraków.

Przegląd Powszechny. Kraków.

Русскій Медицинскій Вѣстникъ. Спб.

Сборникъ Археологическаго Института. Спб.

Sbornik Jednoty Českých Matematiků v Praze. Praha.

Sitzungsberichte der kön. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften. Classe für Philosophie, Geschichte u. Philol. Prag.

Svenska Landsmalen ock Svenskt Folkklif. Uppsala.

Slovanský Přehled. Sbornik statí, dopisův a zpráv ze života slovanského. Praha.

Spisy počtých jubilejní cenou král. č. společnosti nauk v Praze.

Труды антропологическаго отдѣла Общ. Любит. естествованія, антропологін и этнографін. Москва.

Фармацевтичеській Вѣстникъ. Журналъ Россійскаго Фармацев-
тическаго Общества взаимнаго вспомошествованія. Москва.

Časopis Mačicy Serbskeje.

Zeitschrift der historischen Gesellschaft für die Provinz Posen.

Zeitschrift für österreichische Volkskunde, red. von M. Haber-
landt, Wien.

Поправка: на с. 12 Показчика до XXI—XXVI т. Записок рид. 3—4 надр.: I. К. —
I. Кокоруда, треба: I. К. — I. Копач.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwinskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluž S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Šaškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 2:2—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe $\text{mod-}m$, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zeliźniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archaologische Note von M. Hrušewskyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch, lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert, von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von *Hirudo medicinalis* (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs, Litthauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwińskyj s. 1—34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von *Vesania melancholica*, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwskyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga (im J. 1896, von N. Kniažewič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Sewčenko Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legendes des Chitarer-Codex, aus de Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatjuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1546, mitgetheilt von E. Barwinskyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—61; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hrušewskyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekrašewič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowskyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—64; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hrušewskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hrušewskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwskyj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hrušewskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celewč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyčkyj 1—43; 4. Iubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr. I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Brušewskyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von I. Makowej 1—14.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXVII) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., комплект I—XX т. продасть ся по 48 кор.; VIII річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXVI) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., VIII Jahrgang kostet 12 Kr.

Літературно-Науковий Вістник, виходить місячно книжками коло 12 арк., річна передплата 16 кор. = 8 руб. (при бандерольній пересилці).
Адміністрація: Чарнецького 26.

Адреса Товариства: Львів, Чарнецького 26.
Adresse der Gesellschaft: Lemberg, Čarnecki-Strasse 26.

Рѣс VIII.

Р. 1899 вѣн. II.

Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEDIGERT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VIII Jahrgang.

1899, II B.

B. XXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ ХХУІІІ ТОМУ.

1. Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр., написав Олег Целевич с. 1—72
2. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорів, подав Іван Верхратський (Далі) с. 69—94
3. Miscellanea: Кілька документів з життя Забужської Русі ХVІ в., под. М. Грушевський с. 1—10
4. Наукова Хроніка: Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р., подає Др. М. Кوردуба с. 1—36
5. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 45) с. 1—45
6. З Товариства: Загальні збори 2 н. с. лютого 1899 р. с. 1—4

Inhalt des XXVIII Bandes.

1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celewyč S. 1—72
2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Iwan Werchratskýj (Fortsetzung) 69—94
3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hrušewskýj 1—10
4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J 1898, von Dr. M. Korduba 1—36
5. Bibliographie 1—45
6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkýj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hrušewskýj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von I. Makowej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Iwan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Iwan Werchratskýj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

Рік VIII.

Р. 1899 кн. II.

Т. XXVIII.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VIII Jahrgang.

1899, II B.

B. XXVIII.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беджарського.

Участь козаків в Смоленській війні 1633—4 рр.

написав

Олег Целевич.

I.

Минав чотирнадцятий рік деулинського перемир'я, як Польща з смертю Жигмонта III опинилась на хвилях бурної елекції. Останні десятки літ приспорили багато революційного матеріялу в державі. Між иньшим Володислав певне в найкоротшім часі мав би до діла з повстаннем українського козацтва, коли-б обставини заграничної політики не відвернули увагу загалу від домашніх справ та не скерювали її гін аж поза межі держави. Особливо се рішучо вплинуло на українську ситуацію і віддалило конфлікт з козаками. Сею подією, що повздержала на разі неприродний розвій козацько-польських відносин була польсько-московська Смоленська війна 1633—4 рр. Ми займемо ся нею з сього боку — з боку участі в ній козаків, що відвела на час евентуально козацьку-польську війну.

Про сю кампанію появилася досить богата література в більшій часті сучасних дневників, записок, актів та листів. На жаль і всі ті матеріяли і оперті на них студії занадто односторонні — всі вони головно обертають ся коло оборони Смоленська польським королем Володиславом. Сей факт притьмив усе, що діялось поза ним. Особливо дає себе відчувати недостача же-

З історичного семінара проф. М. Грушевського, в Львівській університеті.

ред про боротьбу, що паралельно з обороною Смоленська велась на полудневих границях Московської держави. Ми маємо лише згадку про існування і таких дневників. Подає її агент брандебурського електора Вайнбер у своїй реляції під датою 24 січня:¹⁾ „Сього дня — пише він — пізно вечером прибув лувківський староста та привіз з собою дневник і опис походу гетьмана Казановського“. На жаль брак таких джерел не дозволяє основно розслідувати розвій кампанії на обох її сценах, тим більш становить він перепону, коли почнемо шукати на них акторів — козаків.

Компілюючи та перевіряючи неясні, часами навіть суперечні та дуже спорадичні звістки опублікованих досі джерел я піднесу головню сї факти, де найбільш проявляє ся участь і услуги козацького війська віддані у сій потребі польському правительству. Розвиваючи назначену тему я згадаю вперед про події у Сіверщині, опісля перейду до акції козаків в околицях Смоленська, Дорогобужа, Вязьми, Щелканова.

Матеріяли черпати му по більшій частині в польських дневників, писаних звичайно учасниками сих подій, але на жаль — не всі вони видані до тепер в цілости. На першій місци треба згадати про: „1) *Dyaryusz wojny moskiewskiej 1633 roku*“ Яна Москожовського, виданий А. Рембовським в XIII т. бібліотеки ординації Красінських. Сей найдокладніший мабуть в усіх досі відомих дневників подає найбільш відомостей про діяльність козаків під мурами Смоленська. Далі: 2) *Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z lat 1633—4 wraz z planem oblężenia Smoleńska*; видані Х. Ліске в XI т. бібліотеки імені Оссолінських; зміст їх становлять реляції агента брандебурського електора Вайнбера і виїмки з подорожи Адама Олеарія.

3) *Pamiętniki Albrychta St. X. Radziwiłła t. I.* видані в Познаню 1839 р. Едвардом Рачинським.

4) *Przyłęcki: Pamiętniki o Koniecpolskich.*

5) В першій томі Русскої Исторической бібліотеки (Памятники относящієся къ смутному времени) на 721 стор. подано „Отрывки дневника о войнѣ царя Михаила Феодоровича съ польскимъ королемъ Владиславомъ 1632—4 р.“.

6) Акты собраные въ бібліотекахъ и архивахъ російской имперіи археографическою экспедицією, т. III.

¹⁾ *Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z lat 1633—4.* стор. 44.

7) Акты Историческіе собраныя и изданныя археографическою комиссією, т. III.

8) Акты московскаго государства, видані 1890 р. академією наук в Петербурзі т. I — головне джерело для війни на полудневих границях. Ця публікація містить в собі в більшій частині реляції московських воевод про події оповідані звичайно на підставі зізнань полонених „язиків“. Вона заступає нам в частині брак дневника похода Казановскаго та козаків під сіверські города; однак користуватись сим джерелом можна лиш в дуже великою обережністю — його матеріали дуже неясні, попутані та односторонні. Лиш порівнюючи їх в аналогічними звітками иньших джерел доходимо правди. Не меншу трудність подибує читач у спільній назві „литовських людей“ для всіх військ козацько-польських. Брак яснійшого пояснення, кого в данім місці розуміти під сим терміном, приспорює багато праці — часто змушує губитись у здогадах, що іноді не можна й розв'язати.

Окрім згаданих опублікованих джерел чимало цінного матеріалу для сеї кампанії знайшли ми в бібліотеці ім. Оссолінських у Львові. Важніше із знайденого, що дотикає нашої теми, подаємо в додатках, сподіючись, що сим доложимо цеголку до висвітлення козацьких заслуг у польсько-московській війні з р. 1633—4.

Вкінці до джерел треба зачислити відповідні розділи „Исторіи Россіи“ Соловйова, далі Вассенберга: *Gestorum gloriosissimi ac invictissimi Vladislai IV partis secundae liber primus* і працю Котлубая: *Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski*. Ця студія написана на основі не виданого досі дневника Криштофа Радвила і мала бути фрагментом ширшого твору п. т. „*Dzieje wojenne Polski*“; але подані тут дуже мало, майже нічим не різнять ся від дневника Москожовського.

II.

Саме у розгарі елекційного сойму наспіла в Варшаву вість про вірвання Москвою пактів деулинського перемиря. Приніс її 26 жовтня смоленський хорунжий.¹⁾ Сенсація викликана сею відомістю не дорівняла ні в частині значінню того факту. Звичайна апатія, що проявляла ся у шляхти скрізь, де треба було хоч дрібку матеріальних користей та трудів посвятити для

¹⁾ Pamiętniki Albrychta St. Radziwiła. T. I. Стр. 68.

добра загалу, найшла свій вираз і тепер у легкій вірі до підшептів, сіяних — як каже Москожовский — „малевольми“, що мовляв, гроза близької війни — то вигадка Радивила. Сим поясняє ся, що до кінця жовтня 1632 р. не піднято ні разу у соймі голосу в справі оборони північних границь, хоч чутка про воєнні приготування Москви значно давніше продерлась у Польщу. Безпосереднім мотивом першої живіщої дискусії на сю тему був лист примаса зложений 30/X у соймі.¹⁾ Його основа містилась в словах: Москва здобувши Дорогобуж посуває ся під Смоленськ. Під напором литовської шляхти починають ся живіщі переговори в сій справі між соймом та сенатом, і плодом їх була реляція з д. 2 надоліста віддана сенатом соймови на руки Остророга²⁾. У її третій точці поручалось вислати проти Москви козаків разом з двома тисячами подільського війська.

Подібні проекти оборони незалежно від сього ми подибуємо раніше. Маємо про се звістку в „Актах москов. госуд.“. Мабуть саме перед смертю Жигмонта порушено на соймі квестію вислати козаків боронити північні городи Річи Посполитої перед Москвою³⁾. Сю звістку з докладніщими подробицями повторяє рильський воєвода Василь Ромодановский у листі до царя з д. 8/V 1632 р. стар. стиля.⁴⁾ Він пише, що Лашови поручено іти з охочими козаками та Поляками під городи Рильськ та Путивль. Число сього війська він подає на 5000 та крім сього 3000 людей мало обороняти від Москви Новгород Сіверський, Батурин, Борзну і Івангород⁵⁾. Сей „Козацький полковник“ Лаш — то очевидно звисний свого часу коронний стражник Самуїл Лаш Тучапський, каневський та звенигородський староста. Але коли й був сей плян то його не сповнено, бо саме в часі виправи Володислава під Смоленськ бачимо Лаща на границях України у боротьбі з Турками.

Тим часом голоси піднімані у соймі людьми більш розважними, не багато приєспорили хісна загроженому Смоленську. Альбрехт Радивил згадує лиш про одну основнійшу нараду в сій справі⁶⁾. Вона відбулась у архієпископа та складала ся з 12 сенаторів. Дивно що Радивил нічого ближше про ню не згадує,

1) Pamięt. Albr. St. Radziwiłła, т. I, стор. 76.

2) ibid. стор. 82.

3) Акты москов. госуд. т. I, N 328.

4) Дати черпані в московських джерел будуть все подавані по старому стилю; він ріжнив ся тоді від нового на 10 днів.

5) Акты московскаго государства, т. I, N 336.

6) Pamięt. Albr. Radziwiłła, т. I, стор. 78.

хоч, як каже, сам брав у ній участь. Шляхта не радо згадувала про потребу оборони, коли-ж її потреба таки виринула часом з цілого моря неполаджених справ, то її чекала звичайна доля — стрінути ся з браком грошей.

Сойм всю надію покладав на короля і вибір випав щасливо. Володислав, як каже Куліш — козак в душі, по привичкам життя та по жадобі війни, став по козацьки лагодитись в московський похід¹⁾. На його услуги був невдоволений Жигмонтом Радивил і приятелі литовського гетьмана — козаки. Участь сих останніх в московській війні будить не малий інтерес.

Перша звістка про козацькі приготування в московський похід припадає на 21/III 1632 р. Того дня дано козацьким послам авдієнцію на коронаційнім соймі²⁾. Ми не маємо докладніших відомостей про сей епізод, відомо лиш, що сам король дуже прихильно розмовляв з козацькими висланниками та позволив їм рабовати Московщину. Певна річ, иньшої відповіді дати не міг. Се була вода на польський млин.

У згаданій вже раз реляції Ромодоновского маємо дещо ближше про козацькі приготування. „Королевич Володислав — читаємо там — з Поляками, Німцями і козаками „по нинішній по первой травѣ“ піде війною на Москву“. А на иньшій місци: „А Запорожці вийшли з усіми знарядями і пішли в Корсунь до гетьмана Кулаги, тут роздано їм гроші і сукно та скликувано охочих вписуватись в козаки“³⁾. Куруковська згода пішла на разі в непамять — звичайна тактика польського правительства.

Иньшим разом писав Ромодановський, що козаки збирають ся в пограничних городах: в Черкасах, Крилові, Каневі, Чигрині, Переяславі, Ніжині, Лубнях, Барисівці й иньших містах та готові в похід, ждуть лиш наказу з Польщі. В Смоленськ не підуть, а стануть добувати північні городи Рильск і Путивель⁴⁾.

Контр-авцією всім заходам короля звабити як найбільше козаків у московський похід треба вважати змагання Москви звернути козацьку силу проти самої Польщі. Відомости наші про якісь кроки в сій напрямі дуже убогі. В польських джерелах про се нічого не заховалось, з московських лиш „Акты моск. госуд.“ подають факти, що вказують на істнування в тім часі якихось дипломатичних зносин козацтва з московським правительством.

¹⁾ Куліш: Украинские казаки и паны, стор. 680.

²⁾ Pamięt. A. St. Radziwiłła, т. I, стор. 153.

³⁾ Акты моск. госуд. т. I, N 336.

⁴⁾ ibid N 432.

В осени 1632 р. прибули у Канів, тодішню резиденцію гетьмана Петрижицького-Кулаги московські висланники: 2 Німці і один Москаль. Привезли з собою листи, що їх опісля читано на козацькій раді. Зміст сих документів не звістний, але очевидно, що в них містились якісь обіцянки для козаків, коли б слухали волі царя, бо чернь козацька радо прийняла намову московських послів: „щоби служити цареві, бо і нині козаків та християнську віру гнетуть Поляки“¹⁾). Справа була б прибрала для Польщі грізний характер, коли б козацька старшина більш схильючись симпатіями до Польщі не була ще в сам час обминула небезпечність, виславши московських послів разом з листами гетьману Конєцпольському, а сей велів Німців кинути у вязницю а Москаля убити. Але Москва мала мабуть все ще поважну надію на успіхи своїх змагань. Про се свідчить царський указ даний 30/І 1633 р. якомусь Семену Раговину, Іванови Болашу та взагалі всім військам полудневих городів: він збороняв воювати з козаками²⁾: „...а на козацькі городи нашим воеводам і ратним людям до нашого приказу ходити не вільно, тому що козаки стоять за віру проти еретиків, бо Поляки у православних нарушають віру, і за то у них з Поляками були великі війни і нині ще ведуть ся“. Вкінці ще раз повтарає ся наказ: ...без нашого царського наказу на козацькі городи нікуди не ходити“.

О скільки надії Москви — звабити у свою службу козаків на ширшу міру, були безосновні, побачим пізнійше, тепер лиш вкажу, що завив царя мав по части і позитивний результат.

Путивльський воевода Іван Ромодановский повідомляючи нпр. царя про напад Татарів у Соловський уїзд пише, що 2 мая 1633 р. вислав на них якогось Тулянина Андрія Кашкіна з війском. Вичисляючи-ж опісля, які жовніри брали участь у сій виправі, згадує також про запорожських козаків³⁾). Кашкін подибавав Татар у місцевості Малиновій засіці в числі 3000 людей, розбив їх та відобрав полон. Ще більш характерний другий факт: 2 лютого 1634 р. отримав мешовський воевода Федор Куракін звістку, що в його уїзд в село Личино прибули козацько-литовські війська. Куракін вислав на них свого товариша воеводу Волконського на чолі „дніпровських козаків“. В селі Сухничах

¹⁾ Акты моск. госуд. т. I, N 328.

²⁾ Акты моск. госуд. т. I, N 486.

³⁾ Акты моск. госуд. т. I, N 573.

здiгнав Волконський Литовців і козаків, побив їх та привів з собою 70 осіб; багато померло в дорозі від ран¹⁾.

Та приєднавши собі кілька ватаг Запорожців, Москва не змогла повздержати масу їх від участі в польській кампанії. Вона навіть не була в силі здержати бунтів донських козаків, що користуючись воєнним неладом нищили та рабували московську територію. Про се писали часто цареві воеводи. Деякі з сих жалоб цікаві звістками про спільні походи Запорожців в донськими козаками. Якійсь нпр. Олекса Боровський, родом Поляк, спійманий жовнірами воронізького воеводи Матвія Ізмайлова оповідав що їх 38 Запорожців під проводом донського козака Мокія Шелудяка виправилось (мабуть з кінцем червня 1632 р.) на донські городи. Крадки заняли вони Хопер та Медведівку, побили людей та пішли далі у Вороніжський уїзд під Борщівський монастир. Остерезені самим Боровським мешканці монастиря відперли напад та 4 козаків убили. Вороніжський воевода вислав за иньшими козаками своїх жовнірів під проводом стрілецького голови Ляріона Каминина та Трохима Михнева. Вони здігнали Запорожців у вороніжським уїзді в місцевости „Марковських вершинах“ побили їх та взяли 13 козаків в неволю²⁾. Подібних фактів було безперечно багато, хоч у реляциях воевод не находимо більше ніде натяків на такі спільні походи: Запорожці криють ся мабуть у них також під назвою „ворів“ — розвишак.

Не мало козаків було вже у містах добутих козацько-польськими військами за життя Жигмонта III, що їх тепер назад відбєрала собі Москва. Доказом сього є Новгород Сіверський³⁾. Ще в початком другої половини 1632 р. бачимо сю кріпость у руках Поляків. Її комендантом був Ян Куніцький. Залога города по московським вістям складалась з 300 людей кінної та пішої шляхти разом із службою, 30 гайдуків та 500 людей ріжних народностей. На вість про воєнні кроки Москви виставив Куніцький новий замок, казав сипати ями та зводити провіанти у місто. 25 падолиста прийшов воевода Баїм Болтін добувати город. Випад міської залогн не повівсь. Розбиті, стративши 25 осіб, взятих Москвою в неволю, вернулась вона у кріпость. Найбезпечнішим захистом у городі був тамошній костел, куди схоронилось багато Москви = мешканців. До неї вислав воевода зазив здати костел. Москва рада булаб се вчинити

1) Акты москов. госуд. т. I, N 613.

2) Акты москов. госуд. т. I, N 346.

3) Акты москов. госуд. т. I, N 612.

та виправдувалась: „Як ми се вчинемо, коли нас береже 100 козаків“? Сей момент реляції вказує на присутність козацького війська у кріпості. Воно становило частину його залоги. Мабуть Куніцький з розмислу умістив Москву в костелі, віддаючи її в опіку козакам, аби таким чином унеможливити її зносини з московським табором. Пять день пізнійше добув Болтін костел, висвободжуючи з нього 152 московських родин, а на другий місяць — себ то 20 грудня спалив городову вежу та половину міста. Поляки з козаками втекли стародубською дорогою, одначе їх здігнала Москва, побила та взяла 400 людей в неволю, в тім багато козаків та самого коменданта Куніцького.

III.

Згадавши сям чином про козацькі приготування та про сі козацькі елементи, що вже їх а ргіогі найшла Москва у здобутій території на своїх полудневих границях, я перейду тепер до походів сформованих польськими панами. Їх осередками були городи: Чернигів, Ніжин Борзна.

Про Чернигів згадує Вайнбер¹⁾, що там зібралось 7000 людей та мають впасти в Московщину. У нього ся звістка уміщена під датою 31/12 1633, але перші сліди діяльності сього війська маємо значно ранійші. Уже 26 марта польські полковники з Чернигова: Бодишевський, Санковський, Вовк, Скарбовський і Побединський пробовали добувати Стародуб. Їх військо числило 3000 людей: 1000 Поляків і Литовців і 2000 козаків. Цілу майже ніч, бо до 4 год. рано, добували безуспішно город; вкінци стративши багато убитих людей та 28 взятих в неволю понехали дальшої облоги²⁾.

Подібна проба добути Стародуб відбулась 5 цвітня. Того дня по словам вєводи Єронкіна прибуло під кріпость багато польсько-литовського війська та козаків, одначе і тим разом покинули сей намір без жадних результатів³⁾.

Безперечно, що епізод, який подаю низше входив також в круг діяльності сього чернигівського війська: 15 червня 1633 року писали з Почєпа Тимотей Количов і Григорій Тухочевський

¹⁾ X. Liske: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 39.

²⁾ Акты москов. госуд. т. I, N. 595.

³⁾ ibid.

до Василя Ромадановського та Никити Олядіна брянських воевод, що день перед тим прийшли під Почеп в ночі польсько-литовські люди добувати місто. Стративши одначе підчас приступів більш 100 людей покинули дальшу облогу. Спіймані „язики“ говорили, що під городом було до 3000 всього польсько-литовського війська з полковниками: Копельським, Пичугою, Добровеским, та почепським урядником Ботвинком¹⁾.

22 липня 1633 р. якийсь Родька Кулпинський²⁾, що перебував в Трубчевську на службі, удав ся під Чернигів по „язиків“. На ріці Снові 70 верст від Чернигова подибавсь він з козацько-литовськими військами під проводом Шалрана, Гацієвича, Вовка і Розсудовського; стала ся битва щаслива для Кулпинського, бо Москва взяла 3 козаків в неволю.

У реляції воеводи Єропкина маємо натяк на формування нового відділу під проводом якогось Солонини в околиці Гомеля і Чичерська. Але ще мабуть він слід не з'організовавсь як його розбив атаман донських козаків Семен Пиріг. Самого п. Солонину в дорозі в Чичерська спіймано і вислано в Москву. В зв'язку з сим фактом є звістка про якогось козацького атамана Балаша, що добувши Гомеля пішов під Чичерск та в його увіді взяв в полон Литвина Матвія Кузьмінського з Солонини. Мабуть, що п. Солонина і Матвій Кузьмінський се одна особа³⁾.

Між тим вже дуже рано, бо ще в початку 1632 р. маємо згадку про з'організованне другого значного козацько-польського війська. Воно формувалось за ініціативою Яреми Вишневецького. Найраннійшу звістку про се подає рильський воевода Василь Ромадановський під датою 1/ХІІ 1632 р.⁴⁾ „Перед Дмитром — писав він цареві — вишов в Лубен на поля князь Вишневецький, а з ним 15000 війська.

З кінцем грудня бачимо частину сього війська 7 верст від Путивля в місцевостях „Череповій та Яциній деревнях“. Висланий за ними в погоню путивльськими воеводами Андр. Мосальським і Ігнатієм Уваровом Семен Воцінін розбив їх а спіймані у битві „язики“ визнали, що вислав їх туди з Борзни капитан Вишель в числі 170 людей⁵⁾.

1) Акты моск. госуд. т. I, N 601.

2) ibid. N 539.

3) ibid. N 504.

4) ibid. N 432.

5) ibid. N 497.

Докладніші звістки про діяльність цього війська находимо у реляціях путивльських воевод, де головню сконцентрованісь всі заходи Вишневецького.

18/І писали нпр. воеводи, що князь дістав від короля приваз іти під Путивль. І дійсно 27/ІІ¹⁾ бачимо під сею кріпостию 5 тисячний козацько-польський відділ під проводом Пясечинського, Мурацького, Воронича та капітана Вишля. „Сі війська, пишуть воеводи, приступали до города та не вчинили йому ніякої шкоди“. Воеводи виходили навіть з військом за мурі і билісь цілий день.

Більш интересна облога Путивля, що відбулась в маю 1633 р.²⁾ Про ню писали воеводи: 14 мая 1633 р. прибули під мурі Путивля полновники: Пясечинський, Мурацький, Ярема Вишневецький і запорожські козаки та їх гетьман Дорошенко і Тимош Арендаренко, а з ними всяких людей до 50000. Сі війська розтаборувались докруг міста, насипали шанці та поробили підкопи під остороги та Никитську браму. На місто кидали запалені стріли та відняли воду у мешканців. Видячи безхосенність сих змагань вислали у місто селян запалити город. Але і се не поведось: воеводи боронились відважно та відперли усі приступи до мурів. Число побитих ворогів доходило до 4.000; 1500 ранено та 63 взято в неволю. Козацькі полковники Сорока і Самошка стратили жите, а з ними багато сотників. 9 червня по безкористній облозі відступив Вишневецький з великими стратами. Розуміть ся, ся опись як і всі инші реляції московських воевод занадто побільшена та повна самохвальби.

Про сей факт у польських джерелах нічого не заховалось. Котлубай згадує лиш коротко про всі походи польських панів словами: „З України вдерлись у московську територію польські войовники на чолі по більшій часті своїх власних військ як нпр. кн. Ярема Вишневецький, Лука Жолківський, Андрій Фірлей, Петро Білий. Вони спалили московські кріпости: Путивль, Сівськ, Курськ, Рильськ, Ржев³⁾...“

Москожовський і анонімний автор (Отрывки) згадують ще про якусь облогу Путивля, мабуть в лютого 1634 р. З листу Яна Москожовского до його брата Андрія в д. 21/ІІ 1634 р. довідуємось, що Вишневецький з кількома тисячами війська внав

¹⁾ Акты моск. госуд. т. I, N 547.

²⁾ *ibid.* N 529.

³⁾ Котлубай: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стр. 141.

в границі Московської держави та добував Путивльського замку¹). Подібну замітку робить автор „Отрывків“: Сього дня (25 марта) дав про себе знати королеви пан калуський староста і Ярема князь Вишневецький, що прийшли з України в 6000 людей під Путивль та просять декларації, куди їм іти. Вони в спілці з Запорозжцями нагнали своїми нападами багато страху вороговя²).

Стільки говорять польські джерела про акцію Вишневецького.

Заким вкажу на його дальшу діяльність, згадаю поперед про діяльність одного з найвизначніших козацьких ватажків — Яцка Остринина. Найраніші про нього звістки подає білгородський воевода Мих. Волинский. В його листі до царя читаємо³), що 22 липня 1633 р. Яцко Остринин добував Білгород від півночі до третьої години рано. Приступ не повів ся, бо Москва билась хоробро, і 500 козаків та Литовців лягло під мурами. З візнань спійманого у битві якогось козака Петра Шимковського видно, що Яцко добував Білгород уже в повороті з Валуск.

Про знищення Білгорода і Валуск довідуємось дещо з жалоб монастирських ігуменів (у згаданих городах) Геласія і Кирила⁴). Кирило жалуєсь цареві, що в 1633 р. козацько-литовські війська вняли город Валуйки, зруйнували монастир та осквернили церкву. Подібно пише ігумен білгородського монастиря Геласій. По його словам козаки добули у Білгороді більший острог, сналили його, а в нім також церков св. Николи. Знищили притім багато образів, книг та иньших знарядів церковних. Видно що шкоди заповідяні Остринином підчас облоги не були так малі, як би се можна думати по реляції білгородського воеводи.

Просяба ігуменів не лишилась без успіхів. Про се свідчить царська грамота, що починаєсь словами: „Цар пожаловав строїтелів Никольського монастиря у Білгороді Геласія і в Валуск ігумена Кирила з братами⁵)...“

По невдалій облові Білгорода Яцко вернуєсь по московським звісткам у Литву.

¹) Biblioteka Ordynacyi Krasin'skiego An. XIII.: Dyaryusz Wojny moskiewskiej z r. 1683. стор. 82.

²) Русская историческая библиотека“ т. I. стор. 762.

³) Акты москов. госуд. т. I. N. 538.

⁴) ibid. N 704.

⁵) ibid. N 704.

Для доповнення подій з 1633 р. я згадаю ще про оден епівод козацької діяльності в околиці Путивля.

В осєни 1633 р. 27 вересня вислали путивльські воеводи Никита Гагарин і Андрій Усов Путивльця Дмитра Кирєва і Чернигівця Олексу Константинова з людьми під місто Миргород по „язиків“¹⁾. Спаливши у кріпости острог вертались вони домів. В дорові 10 верст від Миргорода напали на них Поляки, Литовці та козаки під проводом полковників Пирського, Лубенського та урядника Поздотовського. Польсько-козацького війська було до 2000. Битва гпала щасливо для Москви, бо Поляки та козаки стративши у битві багато (?) людей та коругов, пустили ся утікати. На 3 версти докруг гонила Москва ворогів. У битві згинув полковник Пирський та урядник Лугвицький. Я згадую про сей факт на сьому місци, бо в сеї звістки годі напевно означити, чи і се були люди Вишневецького, чи може Яцка Острянина, що як раз в той час міг вертатись на Україну по невдалій облові Білгорода.

У першій половині 1634 р. головна вага війни переносить ся з під мурів Смоленська у територію описуваних подій. Сюди намагавсь король стягнути всі свої сили. По звісткам карачевського воеводи Григорія Квашніна²⁾ Володислав покликав Конєцпольського, що стеріг полудневі границі Польщі від набігів Татар іти в військом в Московщину. Гетьман перебував тоді в Борот і боячись мабуть лишати незабезпечені границі вислав лиш від себе Лукаша Жолквєського з 2000 військом. В Батурині получивсь сей відділ з Вишневецьким та козаками. Сюди також наспів від короля приказ іти йому під Сівськ, а опісля під Смоленськ.

Сю реляцію стверджує також Ваїнбер³⁾: „Гетьман Конєцпольський — пише він — дістав приказ в весноу приходити під Смоленськ“.

З иньших польських полковників находимо тут імена: Киселя, Вишля, Вовка, Воронича і Носаковського, з козацьких: Яцка Острянина, Іляша, Грицька черкаського полковника, канєвського Данила, чигиринського Юрка Латиша, Филюменюка (очев. Филоненка) Корсинського і Білецького. У Вишневецького мало бути

¹⁾ Акты моск. госуд. т. I. N 640.

²⁾ *ibid.* N 637.

³⁾ X. Ліске: *Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4* стор. 39.

4000 людей, у Воронича, Жолківського і Носаковського 2000. Карачевський воевода подає число всего війська на 9000, спеціально-ж козаків на 2000.

Сьому війську, як було сказано, приказав король добувати Сівськ. Ось як описує облогу сього города воевода Федор Пушкін: ¹⁾ 1/III прийшло під Сівськ багато польського та литовського війська. Воевода вислав на нього Григорія Бакшеєва, і сей бив ся щасливо. Але не відстрашений сям Вишневецький обложив город з усіх боків та почав його добувати. Другого дня знов зведено битву. Вислані воеводою Григорій Бакшеєв, Дмитро Раговїн та Стефан Фофанов ударили на табор Вишневецького здобули кілька коругів і кількох людей в неволю. Після сеї битви вороги ще сильніше приступали до міста. Покопали шанці, поставили вежі та день і ніч били з гармат та кидали запалені стріли на місто. 6 марта вислав Вишневецький якогось Поляка у город жадаючи, щоби воевода вислав одного з своїх людей для переговорів в справі виїми в'язнів. Пушкін вислав Григорія Бакшеєва, та польські полковники дали йому лист до воеводи з намовою здати город і вивести з нього московську залогу. Пушкін листу не прийняв та казав ще гірш стріляти на ворожий табор. Сьомого марта вночі о 3 год. Поляки і Запорожці вдарили знов на місто, засипали рів, спалили міські вежі та видячи вкінці безуспішність заходів приступом добути город почали робити підкопи. Вивідавшись про се воевода вислав своїх людей під проводом Дмитра Раговїна, Василя Бакшеєва і Атаназія Нікітина знищити підкоп. Виправа повелась і сям чином ударемнено всі змагана Поляків і козаків.

Яка була дальша доля сього війська, незвістно. Рильський воевода писав 29/IV, що воно по невдалій облові Сівська воювало Комарицьку волость ²⁾. Та тут наспіла вість з Литви, що Турки впали в Польщу. Польські воеводи Казановський, Жолківський і Вишневецький урадили вертатись домів силуючи також і козаків се саме вчинити. На сїм моменті вийшов спір між козацькими полковниками та Вишневецьким. Цілю сих перших була виключно добыча, тим то і не радї були-б вертати так скоро домів.

Але вовсім відмінну звістку про сей спір подають пугивльські воеводи. Вони пишуть, що Жолківський і Вишневецький

¹⁾ Акты моск. госуд. т. I. N. 653.

²⁾ *ibid.* N 664.

вернувши з під Сівська розпустили своїх людей по городам, а козацьким полковникам казали іти під Смоленськ. Сі одначе не послухали та вернулись у Литву. За се велїв їх Вишневецький грабити та не пускати у городи. Козаки, як пише далї воевода, вернувши у Литву питались Конєцпольского, куди їм скаже іти. Яку дістали відповідь не звісно. На сїм місци уривас ся наша реляция¹⁾.

Після сього походу під Сівськ, Жолкевський перебував у Перяславі, а Вишневецький в Лубнах. По великодні (1634 р.) мала у Вишневецького відбутись рада. На ню покликав він Поляків, Німців та козаків. Цілюю її було обговорити новий похід під Лохвицю або город Сєребрянний²⁾. Полянївський трактат перервав мабуть дальші заходи Вишневецького. Сумуючи всю діяльність Вишневецького за оба літа війни та додавши до неї ще пробу добути Курськ десь в самім початку 1634 р. бачимо, що всі змагання сього войовника сконцентрованолись, як се вказує Котлубай, коло городів Путивля, Сівська і Курська.

Сим вичерпують ся наші відомости про діяльність сих козацьких ватаг, що в службі у польського правительства воювали полудневе пограничє Московської держави. А тепер я перегляну козацьку діяльність в околици Смоленська, Дорогобужа, Вязми, Калуги та села Щелканова

IV.

Разом і з вступними приготуваннями до загального козацького походу в Москву бачимо під мурами Смоленська вже дуже рано горстку козаків звербованих литовським гетьманом Радивилом. Про їх діяльність згадує дещо Котлубай (в розвідці „Odsiecz Smoleńska i Pokój Polanowski“), оповідаючи докладно факти з д. 1/III 1632 р. Більш троха материялів подає Московський підносячи патрийотизм Радивиля та перепони, які він мусїв поборювати виправляючись з 3000 відділом під Смоленськ.

Значну частину сього війська становили козаки звербовані польськими панами і королем, — козацький же відділ Абрамовича був виставлений коштом мешканців Оршанського повіту. Значнійші козацькі проводирі се славні ротмістри: Ключковський, Абрамович, Павлович, Оверкович, Годебський, Мадалїнський, Война і Давидович. Які се були козаки, ближших відомостей не маємо, одначе згадаємо про діяльність сього козацького війська.

¹⁾ Акты московского госуд. т. I. N 73. ²⁾ *ibid.*

Ще в падолисті 1632 р. вислано на границі Литви коругви Мірського, Сволинського і Клечковського. Решта війська прибула на другий місяць — в грудні. Та доперва в січні явивсь сам Радивил в таборі у Байовій. Але литов. гетьман мусів вдоволитись на разі дуже скупю акцією — шкодити усюди ворогови, або боронити йому вступу в границі Литви. Особливо Мірський в Досукові найгірш допік Москві, і се саме — говорив Радивил — вчинили і козаки з під коругви Абрамовича. Тимчасом прибув Радивил до Красного „та тут prima mihi cura fuit — говорив гетьман — додати Смоленську війська“ і дійсно трома наворотами впровадив туди помічні війська¹⁾. Зложивши відділ в числі 700 осіб з гузарів, драгонів та козаків вислав їх до замку. Зваживши що драгонів було 260 людей, а гузарів і козаків по половині, то число сих останніх доходило до 220. У кріпость дісталось лиш 400 осіб; иньші зблукали ся, та як каже Москожовский — *taki ich błąd opracował* — що до 2 год. перед сходом сонця крутились по хворостах між ворожими таборами. Розбиті Москвою стратили більш як 30 людей та кількох дісталось в неволю. Близько 100 їх вернулось у польський табор, иньші (лишивши табор) пішли ген в околиці Вітебска та Мстиславля. Чи в другій виправі у Смоленськ козаки брали участь не звістно. Москожовский про се не згадує та під датою 1/3 подає сей автор опись третього походу у кріпость. Сим разом число всіх учасників доходило до 750 людей, в тім 200 драгонів, иньші — козаки і гузари мабуть по половині. Будоб зайвим описувати фортелі вигадані Радивилом для більшої безпечности його людей — епівод описаний досить докладно Котлубайом; я лиш згадаю, що з проводиром сеї виправи Южицом дісталось щасливо у Смоленськ 294 людей, в тім 141 козаків. Сю звістку черпаю в листу Смольнян під датою 7/3. Він замітний ще сим, що згадує також про козаків у самім Смоленську. Число сих останніх у Актах москов. госуд. подає ся дуже різно. Нпр. в реляції калузьського воеводи з д. 17/X 1632 р. було їх там до 400 людей²⁾. Шеін знов у листі з д. 1/XI 1632 р. подавав се число на 500 осіб³⁾. Місяць піанійше прислані Шеїном полонені „язики“ подавали докладнійші про се відомости. 100 козаків по їх словам було в ротмістром Буницким, 300 козаків-

1) Ркп.: N 231 бібл. Осс. у Львові.

2) Акты москов. госуд. т. I N 423.

3) *ibid* N 439.

„поміщиків“, а ротмістр Мадалінський, що прибув з Мстиславля у Смоленськ, мабуть з початком падолиста привів їх ще 100 осіб. Докладну скількість козаків означити не можна — вона часто змінювалась. Про це можна-б говорити від сеї хвилі, коли Шейн обляг кріпость. Одначе і в того часу звістки суперечать собі — годі одже на них полагати.

З дрібніших конфліктів до приходу короля під Смоленськ підносять джерела головню факт в д. 28/IV 1633 р.

Сього дня ротмістр Павлович і Іодебський на чолі козаків та капітан Енгерд з драгонами напали московську сторожу. Сю сторожу вів якийсь Олихвер, що ще в часі неприсутности Радивиля в сих околицях нищив королівське майно. Сього „московського шиша“ — як його зве литов. гетьман — розбив „repitus“ Павлович і самого Олихвера спіймав в неволю. Опісля подибали ротмістри московську сторожу — бояр і донських козаків всіх разом 250, та хоч Москва переважала числом, розбитої ї так, що з винятком 80 людей, що попались в неволю, ніхто з Москви не вийшов в житьом. Але і в козацького війська згнуло 5 осіб між ними ротмістр Оверкович¹⁾.

¹⁾ Про нього каже Радивил: „Poległ dobry mąż rothmistrz WKM. Pan Owierkowicz, który też na kilku czatach nieprzyaciela gromił; u poslanca moiego z listami pod same mury przyprowadził.

А про Павловича: Tenże p. Pawłowicz przedtem pod murami z p. Godebskim rotmistrzem kozackim na gościńcu Drohobuskim y na wielu innych mieyscach y wielu occasiach stawał w posługę dobrą i nieprzyacielowi nie małą szkodę czynił.

Про Ключковского: Pan Kleczkowski rotmistrz WKM. mimo onej witepską posługę (згадка на конфлікт сього ротмістра з московською сторожею, де взяв 8 корогов і 1 гармату у воягов) kilkanaście razow to z panem Jurzycem, to z p. Godebskim, to z Smolskim, z Owerkowiczem na czaty chodząc nigdy się nie wrócił, zeby albo czaty nieprzyacielskiej znieśc albo na takowę jego nawrzec albo gromadę dobrych więźniow przywieśc nie miał.

Подібно і Давидович з ротмістром надворних королівських козаків Войною розбив сторожу Прозоровського вєслану под табор Радивиля та привів кількадесять вєзнів.

Про Коморовского: Komorowski rothmistrz na czatę wyprawiony w tył woyska niep. z wielką odwagą zaszedł, tam cztery tabory ludzi pieszych wysiekł y wielką tak w ludziach iako y w koniach nieprzyacielowi zadnego się z tyłu niebezpieczeństwa nie obawiającemu szkodę uczynił, chorągwie iedney nieprzyacielskiej dostał.

Воловіч знов — каже Радивил — з Томою Санскою возводичом новгородським до 1000 Москви побив і багато у ріку (Дніпро?) загнав. Ркп.: N 231 бібл. Осс. у Львові.

Не менш інтересною була битва в д. 20 серпня. Того дня виїхав Радивил з каменецьким каштеляном Пясечинським під сам табор Прозоровеского та заставши Москву готову до боротьби казав своїм людям вчинити напад. Героями сим разом були виключно козаки. Пять годин здержували на собі весь тагар московського війська не даючись звабити в поле в своїх ровів та з під заслон гармат. Вкінці казав Радивил перервати битву, одначе розохочені козаки не легко дали ся звабити з поля — досить сказати, що самих хорунжих — як читаємо в диярйшу Москожовского „za wodze z pola zwodzono“. Богато Москви убито. З людей Радивиля згнуло 3 та кілька хлопців від гармат.

Між тим зближав ся король під Смоленськ. Його армія що іно доповняла ся. Вайнбер згадуючи про побут короля у Басвій д. 27 серпня пише¹⁾: „Завтра сподіють ся одного пішого полку, пять корнетів німецких райтарів і кілька компаній козаків і гузарів. Тоді буде королівська армія числити 9000 людей. Під датою 4-го вересня читаємо знов²⁾: „Козаки відбувають також дуже форсовні марші, кілька тисяч получить ся з королем, а решта впаде в Московщину. Зіставивши сі звістки здогадуємоь, що першим разом маємо до діла з козаками звербованими польськими панами, як се вчинив Радивил або Вишневецький.

Та хоч як були ще скупі сили короля до приходу козацької армії під Смоленськ Володислав вже 7 вересня почав окуповати важніщі позиції заняті поперед Москвою. Покровська гора доміновала у цілій околиці — значить її властитель мав за собою значні стратегічні користи. Від неї треба було Володиславови почати. Та ми описи сеї кампанії подавати не будем: звістки наші про участь у ній козаків занадто убогі, аби її образ у такій формі, як нам подають польські джерела, причинивсь чим будь до вияснення козацької діяльності. Ми знаєм тільки, що козаки під проводом ротмістра Мочарского боролись у перших рядах та і не мало їх окупило свою відвагу життям.

Вісімнадцятий вересень приніс значну зміну в королівський табор. В той день явилась головна козацька армія. Всі майже сучасні джерела — польські дневники присвячують сьому фактови симпатичні згадки. Се річ врозуміла: без їх участі Шейн не

¹⁾ Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 - 4 стор. 16.

²⁾ ibid. стор. 17.

вдарив би чолом перед Володиславом. Але не зовсім годять ся з собою автори польських джерел у поглядах що до зверхної форми їх приходу. Колудзкий сей момент характеризує словами¹⁾ „kiedy przychodzili do obozu wlekli się po kilkunastu cho-
ragwi w kupie sine lege et ordine“.

Противно каже Радивил²⁾: „Прийшли досить регулярно та без шкоди для підданих“. Замітний погляд Вайнбера³⁾: „Є то молодці хоробрі, люди на добрих конях, кождий з довгою стрільбою в роді шкоцьких. Мають з собою 10 пільних гармат (декотрі від римських цїсарів Фердинанда III і Рудольфа II) бажають з цілого серця боротьби, полонили вже кількох ворогів і багато худоби, 6 миль від Смоленська.“

В означенню їх числа наші джерела дуже суперечать. Москожовский й Альбрехт Радивил та Котлубай подають згідно на 15.000, Вайнбер на 12.000, а Васенберт каже: „Viginti cosacorum millia (quae rex ad terrorem hostium spargi iussit).“

У Москожовского на 31 стор. під датою 17 вересня читаємо, що „запорожський гетьман з асаулами і сотниками витав короля приобіцюючи йти туди з козаками, куди дістане приказ“. Сю саму замітку повторяє Котлубай. Дивно, що ні Москожовский ні Криштоф Радивил, котрого записками користувався Котлубай, не вважали потрібним подати назвиска козацького проводиря. Соловйов а за ним Еварницький звуть його Гирею Каневцевим. Дійсно в „Актах москов. госуд.“ подана звістка, що „3 червня приходили литовські люди у новгородський уїед та на них посилено Наума Пушкіна з царськими людьми. Литовців побито і атаман запорожських козаків Гиря Каневцев стратив жите в битві. Крім сього 6 людей взято в неволю. У записках Радивиля говорять ся, що козаки прийшли через Пинський повіт.“

У всякім разі питанне про імя звістного по польським джерелам „козацького гетьмана“ стоїть отвором.

У розв'язці сього питання великою помочію є визнання полонених „язиків“. Якійсь прм. Савко Потапов⁴⁾ спійманий людьми Дм. Черкаского і Пожарского оповідав, що служив у полковника

1) Biblioteka Ordynacyi Krasin'skich т. XIII, стор. 31.

2) Pamięt. Albr. St. Radziwiłła т. I, стор. 172.

3) Ліске: Przyczyunki do historyi wojny moskiewskiej z r. 1633—4 стор. 22.

4) Акты москов. госуд. т. I N 657.

Олихвера. В 1633 р. пішли вони на Успеніє з гетьманом Арендаренком під Смоленськ та прийшли сюди на покрову. Звідти пішли під Дорогобуж, під Ржеву, Вязу, а опісля перейшли за Угру в Щелкановщину. Ми будемо мати ще нагоду познакомити ся ближше з сими козацькими походами. Тепер ся звістка нам сим важна, що вказує назву козацького проводиря. Подібних звісток є більше нпр. у реляції рославльського воеводи Ілії Наумова з д. 23/І 1634 р., де містять ся зівнання козака Івана Давидова¹⁾. Вони нічим не різнять ся від попередніх, а те-ж слово в слово оповідали також козаки вислані в Москву калужським воеводою Федором Волконським.

Найправдоподібніше маємо тут до діла з особою бувшого укр. гетьмана Тимоша Арендаренка — сим можна-б пояснити титул „козацького гетьмана“.

Лишаючи на боці особу сього проводиря, наші джерела подають натомість більше звісток про самих козаків. Колудзкий подає кілька дрібніших прикладів їх відваги²⁾, що як каже Куліш³⁾ — своїм бойовим ентузіазмом перейшли соперників-панів.

Маючи так значні сили до розпорядимости король веде на ширші розміри акцію оборони міста. По відбутій нараді поділено все військо, одже і козаків на 3 части. Над одною з них обняв провід Володислав, над двома другими Казановський і Радивил. Тим часом як сей останний уладив засідку на війська Прозоровского між ріками Срібною та Шклянною, король 21 вересня прибувши під Смоленськ, вислав 3 кампанії козаків добувати Покровську гору. Московські козаки (мабуть донські)

¹⁾ Акты моск. госуд. N 610.

²⁾ Zaraz podchodzili pod nieprzyjaciela i dostali trzech przednich officirów przywiedli ich pod ręce do króla Je^oMści; oracyi nie było, tylko: „Korolu, oś majesz Niemców (a Francuzowie byli)“ або: Odwagi, które uczynili przy Xiążęciu Radziwile, że nago rozebrawszy się przepłynęli kilkadziesiąt ich na drugą stronę Dniepra z golemi szablanami do szanców nieprzyjacielskich, nasiekli sieła Moskwy; jeden także z nich taką odwagę uczynił, że, gdy trzeba było na drugiej stronie dostać języka puścił sie w pław przez rzekę i leżał w wodzie przy brzegu, aż przyjdzie do wody jeden Moskwycin, alié go on za włosy porwał i wrzucił w wodę i tak z nim przepłynął nazad, śmiesznie bardzo powiedział tę tragediją ten kozak Królowi Je^oMści jako nań czuwał i jako z nim płynął.

³⁾ Куліш: „Українські казаки і паны“ стор. 680.

вдарили сильно на Запорожців, але по короткій боротьбі були примушені схоронитись за шанці.

Стільки лиш маємо звісток про акцію козаків того дня. Під датою 22 вересня нотують всі майже днівники славний факт їх відваги — зруйнованне по противнім боці Дніпра будинку, що служив охороною для Москви. Котлубай подаючи його опись додає:¹⁾ „Сей вчинок будить подив своєю відвагою. Оповіджений наочним свідком заслугує віру та вказує, який скарб мали Поляки у Запорожцях, коли-б зміли з ними поводитись. Подібну замітку робить Альбрехт Радивил:²⁾ „Колиб те саме вчинили Поляки, аніби нога не втекла з сих, що були з Прозоровским.

Між тим] добуто сильний бльокгауз Матисона на Покровській горі та по кількадневнім відпочинку велів король литовському гетьманови добувати 28 вересня табор Прозоровского. Військо Радивиля було значно зменшене битвами, тому додано йому козаків і кілька гусарських відділів.

Козакам поручено, частию бродом, частию мостом переправившись на другий бік Дніпра, заняти церков св. Михаїла і рів біля неї та звідти непокоїти бльокгауз полк. Дама. Але козакі не були в силі видержати густої стрілянини, якою привитала їх Москва з церкви св. Михаїла, тому злучились з доданими їм до помочи гузарами. Сей вчинок справджує Васенберґ словами: „*Cosacorum eadem* (згадка про відвагу Сопіги і Веігера у тій самій битві) *fortitudo et fortuna fuit: post crudelissimam enim concertationem multitudine hostium pressi pedem retro dedere*“.

При тім всім добуто табор Прозоровського і в день св. Михаїла козакі і Поляки в кілька тисяч людей звозили припаси живности і амуніції з московських таборів. Липавсь ще тільки нездобутий Шеїнів табор. Та заки король рішивсь напасти на нього вислав поперед 7,000 війська під проводом каменецького каштеляна А. Пясечинського в дорогу на Дорогобуж попробувати відбити гроші що їх по звісткам язиків везли на заплату Шеїновим військам. Висланий Пясечинським 14/X до короля військовий товариш Ковальський оповідав, що вправді тих людей не подибали та за се зайняли в однім селі значну сторожу-московську в 800 „бояр“ так щасливо, що ворог не важивсь навіть під-

¹⁾ Котлубай — Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стр. 108.

²⁾ Pamięt. Albr. St. Radziwilla т. I стр. 174.

няти оружє на свою оборону. Йдучи далі подибали иньший ворожий відділ, що йшов слідом за Пясечинським. Але Москва почувши про долю передньої сторожі стала втікати та козаки забігли їй ззаду і розбили, взявши одну хоругов. Таким чином прибув Пясечинський під Дорогобужський замок, 18 миль від Смоленська. Залога городка вчинила випад і відперла оден відділ козаків, притім так далеко загналась, що польська кіннота, вдаривши на ню, втислась разом у місто, вирізала мешканців та забрала багато худоби і коний; замок одначе зацілів. Між тим козацькі відділи вислані поперед — рабовати околичні села вернулись щасливо під Дорогобуж а опісля по безкористній облозі замку вернувсь Пясечинський під Смоленськ¹⁾.

16 жовтня перенісє король свій табор у Богданову Околицю для вигіднійших операцій, а 3 дни пізнійше станув против головної кватери Шеїна.

Запорожцям поручено розтабороватись в дуже небезпечній позиції по другім боці Дніпра, біля самого московського табору; задля улегченя комунікації між Поляками та козаками вибудовано міст на Дніпрі. 26 жовтня в середу переходили козаки на нове становище, та коли йшли поуз ворожий табор, ударила на них Москва, „ale bez szkody naszej — каже Москожовський — snadnie odgromiony, puścił mołojcom snadne przejście do nas“.

Москві перервано комунікацію на ріці, але і на суши вона не могла багато вдіяти при безупинних випадках Запорожців.

До кінця падолиста не маємо жадних майже відомостей про козаків. Вайнбер нотує лиш звістку²⁾, що козаки 12 миль за Дорогобужом нищать московську територію, а на иньшім місци каже³⁾: „Про московські війська нічого не чути, лиш кілька тисяч їх лежить під Дорогобужом, та на них особливо звертають козаки свою увагу. Тимчасом 24 падолиста у польський табор наспіла звістка про побіду Конєцпольского над Татарами. З сеї нагоди вистрілено вечером по три рази з усіх гармат та мушкетів. Москва несвідома причини сього триумфу вислала 2 відділи по відомости. Оден з них попавсь у засідку Даниловича під козацьким табором та так нещасливо, що ні оден з Москви не

¹⁾ Biblioteka Ord. Krasin'skich, т. XIII. стор. 49.

²⁾ Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4. стор. 32.

³⁾ ibid. стор. 33.

вернувся до своїх: 30 їх убито, а 18 взяли козаки в неволю. Подібний конфлікт стався 4 січня. Сім разом козацький ротмістр Смоленський підпав під німецькі шанці, аби пізнати сили їх залоги.

Сей самий ротмістр розбив Москву 10 січня під Дівичою горою та привів з собою 12 в'язнів. Від цього часу аж до капітуляції Шеїна нічого цікавого не подають наші джерела.

Реляції Вайнбера кінчать ся з д. 27 січня. Москожовський, коли що згадує про козаків, то сі звістки або без значіння або дотикають ся боротьби на иньшій театрі війни. Радивил навіть про акцію польських військ подає дуже скупі відомости; його в той час під Смоленськом не було, тому оповідає лиш се, що чув з уст других людей.

За весь час побуту короля під Білою маємо лиш дві мало-важні звістки. Першу з них треба віднести до часу, коли саме король прибув під Білу, себ-то 22/III 1634. Володислав, взявши тоді з собою два козацькі відділи Клечковського і Южица, виїхав під город звідати терен. Частина московської залоги в числі кількадесять люда вчинила випад, але відперта козаками вернулась у місто. Друга звістка датує ся з д. 17/V, коли то король по невдалім здобуванню Білої, понехавши дальшої облоги, лишив у таборі для охорони хорих 4 козацькі коругви Южица, Пйотровского, Валіцкокого і Ловчиньского.

V.

Разом із походом короля під Білу оперовала в околиці Дорогобужа Вязми і Щелканова друга частина його армії, що ще 3 грудня 1633 р. лишивши на приказ короля табор під Смоленськом, посунулась на схід даючи почин новому театрови війни. Головний комендант сеї виправи був гетьман Казановський, та біля нього не малу роль відіграє козацький проводир Тимош Арендаренко.

З сям іменем ми стрічались вже поперед, але його особа губить ся за весь майже час побуту під Смоленськом, а виринає доперва з хвилию появи Казановського в околиці Вязми і Дорогобужа. Незвістно о скілько дальшу діяльність Арендаренка треба злучити з походом коронного гетьмана; ми можемо лиш сконстатувати факт, що з хвилию появи цього останнього під Дорогобужом, козацький гетьман починає самостійну діяльність в областях

за річкою Угрою. У Вайнбера в листі в 6/X 1633 р. читаємо таку звістку:¹⁾ „Запорожці просили у короля призову впасти у ворожий край — король згодивсь — за кілька день з'являть ся вони в Московщині. Зваживши, що 3/XII 1633 р. відбував ся похід Казановского, годі пояснити, чи маємо до діла в двома походами Арендаренка і Казановского, чи сї обі виправи відбулись рівночасно під фірмою коронною гетьмана.

Тому я промовчу на разі про особу Арендаренка аж до хвилі, коли можна слідити його діяльність поза Дорогобужом та Вязмою в околицях Білої, Калуги та Ржева, а тим часом згадаю про не менш інтересні події з походу Казановского.

Число висланого з ним війська подає Москожовский на 8000²⁾, Вайнбер каже, що виправилось 5000 кінноти і кілька компаній піших³⁾. Котлубай подає число козаків на 1000 осіб. Ми одначе маємо нагоду переконатись, що їх було значно більше, як се свідчить реляція московських воєвод Черкаского і Пожарского в д. 27/III 1634 р. У Казановского по сям звіткам було 6 рот гузарів, 5 рот квартяного війська, піших драгонів 200 і 100 гайдуків; всіх разом 1500 осіб. У Іонсевского 6 козацьких рот по сто людей і 2 роти гусар: разом 800. У Фірлея 2 роти гусар, 7 рот козаків і 200 драгонів. У Чарнецкого 10 козацьких рот, у Мочарского 8 рот козаків і 100 райтарів. Все разом військо числило до 5300 осіб⁴⁾. Зсумовавши числа всіх козацьких рот замічаємо значну їх перевагу над польським елементом. Ся як раз обставина велить згадати дещо і про долю сього війська. Але у польських джерелах не багато маємо про нього відомостей. Москожовский згадує про сей епізод лиш кількома словами: „Коронний гетьман розтаборивсь між Вязмою та Можайском, кріпостей не добуває, лиш загони порозсилав аж під саму столицю. Наші нищать, палять, стинають, де лиш навірнуть ся“. Подібно говорить Васенберт: „Весь край на просторони 62 миль від Смоленська по Дорогобуж, Вязму, Калугу, Можайськ та по саму столицю знищений вдовж і виширш“. Сї замітки Москожовского та Васенберта находять відгомон у цар-

1) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 —4. стор. 28.

2) Biblioteka Ordynacyi Krasieńskich т. XIII, стор 68.

3) Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633 —4 стор. 34.

4) Акты московскаго государства т. I, N 647.

ській грамоті в 19 вересня 33 р. для дорогобужських воевод¹⁾. У ній наказує ся „зміцнити кріпости та порозставляти сторожі, щоби Литовці та козаки несподівано не впали у город та якого „дурна“ не вчинили“. Подібний наказ „ходити на Литовських людей і Черкас“ та над ними „промишляти“ отримав також рославський воевода Іля Наумов.

Вертаючи до походу Казановського, ми бачимо його вже в першій половині грудня під мурами Дорогобужа. З часу його побуту під сею кріпостию нотує Вайнбер важну звістку з кінця грудня 1633 р.²⁾. „З Дорогобужа — пише він — наспіла відомість, що богуславський староста, син польного гетьмана Казановського, в 1000 коний загнав ся аж під Вязму (18 миль за Дорогобужом, 36 від Смоленська і Москви) знищив передмістя та забрав багато добичи. Кажуть, що був би заняв несподівано місто, коли-б зручнійше забрав ся до діла“.

Мабуть, що про сей набіг богуславського старости згадує вяземський воевода Мирон Веляминов³⁾. По його словам 6/XII приходили під город польські і литовські люди а скоро по них прийшов Казановський і Іонсевський та стояли в с. Серезенях“.

Після них прибув в недовзі з під Володимирової Ржеви Тимош Арендаренко а з ним 4000 козаків та отаборивсь в селі Новім. Полковники Гадун і Чернадкий з 2000 райтарів розтаборувались на московській дорозі в Загрині, 2 верстви від города. Мешканці у Вязмі серед великих недостатків мусіли вдержати довшу облогу.

Між тим у табор Казановського наспіла вість про війська, що-йшли в поміч Шеїнови під Смоленськ. Їх передня сторожа в числі 700 людей під проводом Пожарского прибула вже у Вязму. Решту вів князь Черкаський. Щоби загородити Пожарському дорогу у Дорогобуж, покинув Казановський давній табор, посунувшись ближше в околиці Вязми в село Семлево. Вислані ним загони бачимо 1 січня 1834 р. в селі Кикині, 25 верств від Вязми. Мешканців по більшій часті вибито. Са сама доля стріла Бутурлин. Того самого дня був оден відділ Казановського під Самою Вязмою, бо ледви 3 версти від міста. Він роз-

¹⁾ Акты моск. госуд. т I, N 550.

²⁾ Ліске: Przyczynki do historyi wojny moskiewskiej z l. 1633—4 стор. 38.

³⁾ Акты моск. госуд. т I, N 705.

ложивсь табором в селі Чорній Грязи. Мабуть се була частина людей з села Кикина. Число їх подають московські звістки на 6 знамен.

Від сього часу можемо також слідити рухи козацького війська під проводом Арендаренка. З попередньої його акції звістно лиш, що перебував якийсь час під Дорогобужом в острові, опісля, з початком грудня, як було сказано, являє ся під Вязмою і до сього факту треба навязати реляцію вяземського воеводи з д. 17 січня¹⁾. „Сього місяця, писав воевода, приходили під Вязму по ржевській дорозі Поляки, Литовці і козаки. Воевода вислав на них своїх людей та під городом зведено бій, що тривав в „рана“ до 6 год. в вечер. Який був його результат не звістно. Воевода згадує лиш, що по сім бою польські війська пішли мимо Вязми і звернулись на дорогобузьку дорогу та воювали Можайський і Вяземський уїзд і що дня приходили під Вязму. Подібні напади на Вязму повторялись дуже часто; вони для нас менше інтересні, бо всі кінчать ся по реляціях вяземського воеводи побідою Москви та полоненням кількох ворогів.

15 січня являє ся в Більським уїзді значний відділ козаків Арендаренка. Чи сам гетьман був з ними — не звістно, більський воевода Волконский пишучи про се цареві каже, що в його уїзд від Ржеви прийшли різними дорогами козаки та воювали села. На них вислав воевода „голову“ Пасинкова та сей 17/І подібав козаків в „Верховській волости“ й побив їх взявши 2 козаків в неволю²⁾).

Подібний напад на Білу відбувся 5 лютого, але і сим разом Москва побідила. З початком мабуть марта Арендаренко на королівський наказ лишивши в дорогобузьким острові з десятка по одному чоловікови, пішов в Мещевський уїзд в вітчину Артемія Ізмайлова в село Щелканово, 40 верст від Калуги, а 20 від Мещевська. Число його козаків подає ся дуже ріжно. По одним звісткам було з Арендарком 8000, по иньшим 10.000 або й 50.000.

З візань якогось Петра Павловского з полку Фірлея довідуємось, що козацькому гетьманові прибули нові сили „з за Путивля“, під проводом „гетьмана“ — як його титулує Павловский — Тараса³⁾. Якийсь знов Німець з полку Леслі кавав, що

¹⁾ Акты москов. госуд. т. I, N 703.

²⁾ *ibid.* N 717.

³⁾ *ibid.* N 645.

у Арендаренка 6 полків, в кождім полку по 4 рот, а в роті 300 людей. Значить ся число всього війська доходило до 7200. Воєнних снарядів було у нього 4 гармати (до кожної з них запряжених 8 коней, крім сього було 4 гармати „огнені“. Але козакам за тяжко було возити ся з гарматами, тому хотіли їх у поході покинути. Чи се вчинили, незвістно.

В другій половині марта воюють Арендаренкові коваки Мосальський уїад. Після незначного конфлікту з д. 20/III в селі Чертень, являеть ся 22 сього місяця козацьке військо під мурами Мосальська. Від рана до вечера добували город, та не добувши уступили. У повороті в селі Покровськім, 7-верст від Мосальська, здігнала їх Москва, побила та взяла 21 в неволю.

Між тим на козаків в селі Щелканові готовивсь похід. 2/IV. вернув в Москву боярин Омельян Рязанцев висланий царем з листами до воєводи донських козаків Леонтія Бунакова¹⁾. Воєводу застав він в Козельськім уївді в селі Волховцях. Бунаков отримавши листи зібрав раду та казав козакам, аби йшли з ним або до князя Черкаського і Пожарського або на козаків під Сівск. Але Донці вислухавши царської грамоти сказали, що підуть на сих козаків, що є в селі Щелканові.

Дальшу опись сього походу я подам на основі звісток, які приніс в Москву Бунакова посол Сафон Микулин.

28 марта — оповідав він — прийшов Бунаков з донськими козаками у Козельск. Його військо числило 8.000 людей. В Козельську стояв 2 дни, а опісля пішов в Щелканово. Побивши козаків (Запорожців) в трех селах забрав 2000 людей в неволю. Тимчасом по відході Бунакова з Козельська прибуло у се місто 3000 Запорожців та вивідавшись, що Бунаков пішов в Щелканово пігнали за ними боронити своїх товаришів. Тут застали вже Москву, що добувала козацького табору. Бунакова з його людьми взято в два огні. 100 Донців убито й Запорожці відібрали свій подон. В страстний четвер вернув Бунаков у Козельск, перебув тут 6 днів, а 9/IV в середу наказом царя пішов з військом на козацько-польські війська під Сівськ, одначе в дорозі довідався, що козаків під Сівськом вже нема.

Метою козацьких походів в Щелканова була часто Калуга.

У реляції калужських воєвод Петра Борятинського і Івана Ковеліна находимо цікаву звістку про змагання козаків підступом

¹⁾ Акты москов. госуд. т. I, N 655.

²⁾ ibid. N 662.

заняти се місто¹⁾. 16/IV привели мешканці Спаського села двох козаків до боярина Івана Никитича Романова. Полонені козаки оповідали, що литовський гетьман Проньский і козацький поручник Андрій Семенів перейшовши Угру, вислали їх третього дня в числі 5 людей у Калугу наказавши впроситись до чиї небудь хати та в ночі спалити місто. Недалеко чекало 2000 війська, аби підчас пожежі зайняти кріпость. Плян не повівсь, бо підпалачів спіймано.

Про иньшу пробу силою добути Калугу читаємо в листі перемиського воеводи²⁾. 15 мая на Вознесеніє післав воевода якогось Савенкова з товаришами в Щелканово. В місцевости Тихоновій пустини подибались з ним Литовці та гнали ся за ним аж до Калуги. Того самого дня прийшли під сю кріпость Литовці в числі 4000 людей та почали її добувати. Боротьба була щасливою для Москви, бо Литовці стративши багато людей і прапор уступили. Ночували опісля в Тихоновій пустини, а 16/V пішли в село Товарково. Що сталось опісля з сим військом, не звістно; наші звістки говорять, що до 1000 Москви пігнало ся за ним та крім сього 4000 рославльских козаків пішло через ріку Оку заступити Литовцям дорогу з переду. Про сей епізод згадує також воевода Волконський у реляції в д. 18/V.

Се і все що могли ми вібрати про участь козаків в московсько-польській війні в р. 1633—4. Їх діяльність характеризує докладно Котлубай³⁾: „Запорожці — каже він — розбіглись на всі сторони та огнем і мечом знищили край несучи пожежу аж під саму столицю“. Сій характеристиці відповідають численні жалоби московської людности: „І ми нині — пишуть цареві мешканці Боровська⁴⁾ — на твоїй царській службі стоїмо беззасобні та вся наша живність і паша для коний через гнів божий погоріла, коні погинули, а ми самі умираємо голодовою смертию. Пожалуй нас милостивий царю не віддавай твої вітчини українських городів Литовцям, щоби вони наші жінки та діти в полон не забрали“.

Тимчасом 14 червня 1634 р. уложено полянівську угоду. Її девята точка нормувала поворот польсько-козацьких військ

1) Акты москов. госуд. т. I, N 661.

2) *ibid.* N 668.

3) Котлубай: Odsiecz Smoleńska i pokój polanowski стор. 141.

4) Акты москов. госуд. т. I, N 660.

з Московської території¹⁾: „Польські, литовські, німецькі та козацькі війська — читасмо там — покинуть зараз московську територію. У повороті не будуть палити села ані убивати ані красти та рабовати. За се московським підданим не вільно їх нападувати, але противно поводитись з ними приязно.

Д О Д А Т К И.

При сій нагоді подаємо для історії Смоленської війни малу збірку документів — досі мало кому приступних — що містять ся в рукописах бібліотеки Оссолінських у Львові під N. 188, 113 і 214. Сею публікацією ми зовсім не вичерпали сього — так сказати-б — сирого матеріялу згаданої бібліотеки для образу сеї кампанії — ми обмежились тільки на важніших, що дотикають ближче козацької акції у боротьбі з Москвою 1633—4 р.

Події в 1633—4 р. так сильно милі були патріотичному почуттю Поляків, що їх відгомон не міг пройти без сліду у сучасній літературі. Значне число опублікованих та ще мабуть значно більше не виданих поки що джерел до смоленської війни в 1633 р. свідчать аж надто про живий інтерес сучасної суспільности для розвою згаданої кампанії та горячої симпатії для побідника-короля і його війська. У кодексах бібл. Осс. під числами 188 і 113 маємо два варіанти того самого дневника — кажу варіанти — бо різнять ся тільки стилістичними, у більшій частині, відмінами. Для опублікування нам видався більш придатним дневник під ч. 113 для його більшої докладности, а при тім не понехалисьмо подати реєстр козацько-польського війська під Смоленськом, що становить немов часть вступу до дневника під ч. 188²⁾. Вкінці подаємо також кілька листів: лист козаків в д. 4 вересня 1632 р. до короля, його відповідь, — себто завив їх до участі в сій кампанії, далі подібний завив до запорожського полковника Плахти і 3 листи короля до козацьких ротмістрів звербовати козацькі відділи по 100 людей на кошт коронного скарбу.

I.

1633: Wiprawieł krol JM woyska swoje do Moskwy pod Smolensk, ktorego popis iest takowy wedlug tego rejestru polozonego :

¹⁾ Ліске : Przyczynki do historyi wojny mosk. z l. 1633—4 стор. 58.

²⁾ Писаний він досить невизначно, певні імення означено знаком ?

Usarske: 1633: Chorągiew krolia JM koni	100
chorągiew krolewicza JM Kazimierza	200
p. hetmana w. x. litewskiego koni	200
p. woiewody podolskiego koni	200
p. woiewody smolenskigo koni	200
p. hetmana polnego w. x. litewskiego koni	200
p. podkomorzego podolskiego koni	120
p. podkomorzego mscislawskiego koni	120
p. horązega trockiego koni	120
p. horązega zmudzkiego koni	120
p. horązega orszanskigo koni	120
p. starosty wiskiego koni	120
p. starosty brzezinskigo koni	120
p. Bałabona koni	120
p. Firlieia koni	120
p. Tomasa Sapiehy	120
p. Pawła Sapiehy	120
p. Komorowskiego	120
p. Sienkiewicza	120
p. Gorayskiego	120
p. Pokorskiego (?)	120
p. Myrskiego	120
p. Hojnskigo (?) koni	120
	Suma usarzow 3220 (!)
Raitarowie: P. Abramowicza koni	200
p. Hmielingi koni	200
p. tegos koni	100
p. Seya	120
p. Gadina koni	120
p. Sierakowskiego	120
p. Rodlosola trzy kompaniey po 120 koni mieli	360
p. Sliezara dway koni	240
p. Sohamna (?) koni	120
p. Tisenhawsa koni	120
	Suma raitarow 1780
Dragany: P. woiewody wilienskigo koni	200
p. Marego koni	200
p. Butliera koni	600
p. Kreica koni	650
p. Platera koni	200
p. Pleksa koni	200

p. podkom. w. x. lyteusk.	200
	<u>Suma draganow 2250</u>
Piechota cudzoziemska : Krola JM piechoty	1200
krolewica JM Kazimierza	1200
p. podkomorzego w. x. litew.	1000
p. kawaliera	1000
p. Butliera starego	1000
p. Iacuba Waiera	1000
p. Arcziszewskiego	1000
p. Pliatera	1000
p. Wolisona	900
p. Walha	100
p. Grotha	100
p. Abramowica	600
p. Ozgierdowicza	300
p. Folderbocha	200
p. Dyzorego	200
	<u>Suma piechoty 10.700 (!)</u>
Petiorczy : p. Czysa koni	120
p. Podorowskiego	120
p. Czarneckiego	300
p. Icha	120
p. Jezowskiego	120
	<u>Suma petior. 780</u>
Kozakow : P. woiewody wilienskiego koni	400
p. Dzersska (?) koni	120
p. Zarnickiego koni	120
p. Madalinskiego koni	120
p. Abramowicza koni	120
p. Pawlowicza kony	120
p. Woyny dworskich koni	120
p. woiewody podolskiego	120
p. Kliechowskiego	120
p. Owerchowicza koni	120
p. Smolskiego koni	120
p. kamienieckiego koni	2000
	<u>Suma kozakow 3600</u>
Piechota polska : P. woiewodi wilienskiego	300
p. woiewody podolskiego	200
p. znowu woiew. wilienskiego	200
p. Rawa	100

p. Karlinskiego	200
p. Podwoiewodz[k]iego	100
p. Pyrickiego	100
p. hetmana w. x. litewskiego	200
p. Podlieckiego	200

Suma piechoty polskiej 1600

Suma wsitkiego woyska do Moskwy pod Smoliensk 23950 (*Рк. 188*
л. 416 --7).

II.

Dyaryus expedycey J. K. M. przeciwko nieprzyjacielowi moskiewskiemu, który 14 8bris in anno 1632 Smolensk obleg y onego potężnie dobywał 25 augusti ro. 1633.

1633 august. 25: Ruszył się KJM z Orszy do woyska, daj Boze szczęśliwie, które na ten czas na Olszynie stało, trzy mile od Smolenska, naprzod przed sobą do woyska posławszy 600 dragonow p. Kraycowych, 130 dragonow Drylesowych a 1000 piechoty P. Butlerowey. Pierwszym noclegiem stanął w Dąbrownie, mając przy sobie regiment P. Roznow piechotny y zwyczajną swoją gwardyją raytarską dworską; tegoz dnia JKM brał publice benedykcyą w kosciele.

26: Stanął JKM we wsi Cereny do Dąbrowny należącej, gdzie pod namiotem nocował. Wieczorem przyiachawszy towarzysz z pod chorągwie P. Lisakowskiego, który y chorągiew nieprzyjacielską y ięzyka przyprowadził z tey czaty, na którą chodził JMc P. wojewoda smolenski 23 augusti mając pod 2000 ludzi: część z woyska litewskiego a część z pan. Moczarskim z koronnego, który we dniu na straż nieprzyjacielską uderzwszy, onę wyparli y az pod ostrozek Prozininskiego (!) prowadzili, za którymi gdy posiłki nastąpiły, potężnie się scierali y tamtey chorągwie nieprzyjacielskiej dostali, chorążego zabiwszy, y Moskwy blisko sta położywszy. Nawiedszy ich na zasadzki, dostali beli nasi nie mało więznia, ale ich pozabiiac musieli, gdy znowu nazad do Moskwy wracali się, która na naszych odwrot uczyniących uderzyc chciała, w rzekomo okraykiem ich wyprowadzając. Nasi tegoz dnia po tey utarczce z zamku ze trzech baszt z działa wystrzeleli, hasło swoim dając y chorągwie na znak uweselenia swego wywiesieli byli, w czym im ci, którzy na czacie byli, także trzykrotnym strzeleciem odpowiedzieli. Tegoz dnia oboz się nasz ruszył stanowic ku Głuszcy, które miejsce liczy milę od Smolenska, chcąc się tam stanowic, iezeli nieprzyjaciel tak bliskiemu sąsiedztwu przeszkody czynic nie będzie, poniewaz z tego miejsca Smolensk dobrze widac.

27: Krol JMc stanął pod Boiowem obozem, gdzie zaiachali JMc chorągwie usarskie: pierwsza krola JMc dosyc piękna y stroyna droga

Imci P. woiewody podolskiego, trzecia p. Kalinowskiego podczaszego podolskiego, czwarta p. Woyny; wszystko usarskie y przytym 600 dragonow p. Butlerowych y tak z tymi weszliśmy do obozu, gdzie iuz zastaliśmy regiment krolewica JMci Kazimierza.

28: Na Baiowie woysko odpoczywało, gdzie poranu naprzod się menstrował regiment piechoty p. podkomorzego koron., potym drugi p. Welsonow tak piechoty iako y dragoniey, a na koncu bardzo porządny p. Arcysewskiego. A iz tego dnia przyszła była wiadomosc iz sisowie mieliby się lasem skradac dla przecięcia naszej armaty, która wodą płynęła, zaraz do dawniejszey piechoty znowu 200 dodali propter securitatem.

29: Z Baiowa woysko ruszyło się na noc do Znirowic. A iz wozy y piechota prętko przejsc nie mogła, dla tego JKM. nie przyszedł az po czwarty z południa samemu wiachac, y do obozu pod Znirowice z lanemi swiecami dwie godzinie w noc ze wszystkimi husarskimi chorągwiami wiachał, i ze insi nie sciążneli się beli, tamze y drugiego dnia odpoczywał.

30: Tamze pod Znirowicami woysko stało, iednak dla snadniejszego ciągnienia regimentom niemieckim ku Krasnemu po obiedzie ruszyc się kazano, zostawiwszy w obozie p. Roznową piechotę y roty wszystkie husarskie. Tegoz dnia weszła do obozu y prezentowała się JKMci rota kozacka y woiewody podolskiego hetmana polnego koronnego. Tamze od Xcia JMci Radziwiła woiewody wilinskiego przyszła wiadomosc, iz iuz obozem na Głuszycy stanął spokojnie, mila od Smolinska i ze zadney przeszkody nie miał od nieprzyjaciela, z których zaden ani się pokazał, iedno co straz widno było.

31. Za Krasnem woysko obozem stanoło, gdzie przyprowadzony raytar, który przedał z woyska nieprzyjacielskiego. Tamze przyszła wiadomosc o utarczce naszych z nieprzyjacielem, pod ktorego ostrozki wszystko woysko chodziło y mężnie się z niemi starli, bo naprzod uderzywszy się straz nieprzyjacielską az do ostrozku Prozirynskiego pędzieli, z ktorego kilkanascie chorągwi przeciwko naszym wypadło y z naszymi się ludzmi scierało. Potym, gdy naszym do ręczney przyszło, mężnie nieprzaiaciela gromieli y do 40 na placu położyli, ale y oni w naszych nie małą szkodę uczynieli a naywięcey z dział, którymi wiele poszkodzieli naszych, gdzie samego towarzystwa 8 abo 9 legło. Pacholika kilkanascie oprócz rannych, niektorych bardzo szkodliwie a nadto koni naszych bardzo wiele nastrzelali z łukkow (!) y z dział, z których kilkanascie zaraz spadło, insze wyleczyc się mogą, których wymierzone strzały doszły. Tamze p. woiewoda wilinski z p. woiewodą smolinskiem vocati od KJM. przybyli.

1. 7bris. Woysko stanelo obozem pod Zarnówką, gdzie do KJM. przyiachali pp. woiewodowie. Tamze przybyli poslowie od kozakow Zaporowskich deprecando culpam, ze od Putywla odesli, a ochotę swą na służby rpty. ofiarując a przytym o pieniądze o prochy o kule prosząc na tę expedytiją. Strony piędzdy powiedzieno im, iz im ie było posłano pod Putiwł, ale ze nazad odesli, dla tego ie nazad zwrocono, iednak, gdy tu staną, na ten czas pieniądze będą a prochow y ołowow cos ofiarował im KJM.

2. 7bris. Gdy woysko ciągnęło na Lubną, towarzysz z pod cho-
ragwie kwarcian. przyprowadził KJM. ięzyka, bardzo rzeczy wiadomego Francuza, officyra z regimentow niemieckich, ktory dosyc rzetelnie y sufficienter o wszystkim co się dzie powiedział u nieprzyjaciela, a osobliwie o pieszym woysku, ze go nie masz ino 7 abo 8 tysięcy, y iako wiele na którym ostrozku. O konnych ludziach pewney liczby powiedziec nie umiał y wiedziec nie mógł, wiele u Seyna, wiele u Pro-sorynskigo; iednak to przydał, iz się Moskwa na głowę kładzie na sto tysięcy ale falszywie. Tenze powiedział, ze niedawno poczęli minę robić, tam gdzie tez ią przed tym nasi prowadzono, gdy Smolinska za s. pamięci JKM. dobywali, y iako Moskwa teraz swiezo przyszła, 14 choregwi raytarów moskiewskich zbroynych, y iako się Moskwa w zyw-nosc przysposobiela, y iako gęsto blokhaury poczynila, y iako snadno mogby się ogniem znieśc Prozorinskigo, gdyż tam pełno sian wiel-kiemi stertami stojących y z tymi sposobami iednak o naymniejszy potędzie nieprzyjacielskiej powiedział, na Pokrowskiej gorze nad Dnie-rem, gdzie ienoby 1200 ludzi bydz miało, radząc, iesliby nasi co ro-bic y agreedire chcieli, aby ante omnia y stamtąd do nieprzyjaciela kusieli się, gdzie nie tak łatwo moze nieprzyjaciel ten ostrozek posiel-kowac dla przeprawy przez most ludzi swych; a na ostatek za ukont-tentowaniem y sam przewodnikiem y przywoycą bydz przyobie-cal, ponieważ, iako on udawał, ze gwałtem iest od naszych wzięty, ale gdy iuz szed do nas przedawac się; ktoremu szaty KJM. dac wskazał. Tamze, gdy woysko nasze na Łubniey stało, druga czata, ktora czata z woyska litewskiego chodziela, trzech Moskwycinow przy-prowadzieli, ktorzy sli z listami do obozu moskiewskiego y ieden, ktory miał listy z sobą, uszed, drudzy poymani, ktorzy od zon do mę-zow listy mieli, w ktorych nic nie było tylko strony gospodarstwa. Ci to powiadali, iz dway carzykowie tatarsey ze 20000 w ziemię ich wesli y bardzo ich plądruia, y iako iednego z tych [w] więzienie zonę samoosmą wzięli, y iako w Wroclawiu (очев. : Rosławiu)głód wielki, y iako tam barzo mało praesidium. Tamze poslowie kozaczy są odprawieni y z niemi p. Starkiewicz, aby ich do pospiechu prowadził.

3. Tamże z woyskiem JKM. odpoczywał, gdzie ich była zaszła wiadomość o miejscu obozu, gdzie by nim stanąć, czyli na Głuszycy, gdzie dawno wojsko jest postawione, między rzeką Dnieprem a Głuszcą ieziorom, gdzie niektorzy radzieli, czyli żeby się zbliżyć ku nieprzyjacielowi y iako nayblizey położyc się, co perswadował woiewoda smolenski. Dla tego JKM. wprzod przed sobą posławszy pp. hetmanow dla upatrzania miejsca, iezeliby się iakie sposobne mogło znalezc, potem i sam po obiedzie recognoscowac sposobne miejsce aż do Jesienney rzeki, nad którą obaczeli konną strasz nieprzyjacielską, która się po gorze przeiezdzała y insze posielki mając w lesie, którą minawszy, KJM. ustąpił był do tego obozu, który stoi na Głuszycy, a potem wieczorem nazad na Łubną przyiachał y tajemną radę z pp. senatorami odprawował, strony tego obozu. Po której radzie wojsko nazaiutrz nasze szło do obozu na Głuszcę.

4. KJM. iuz w nocy stanął nad Głuszcą w obozie litew., bo dla wielkości wozow prędzey z Lubny ruszyc się nie mógł. W drodze iednak naprzod p. woiewoda smolenski z towarzystwym swym KJM. drogę zaiachał, a potem p. woiewoda wilinski pięknie, iednak z muzyką woieną przyprowadzieli KJMsci, bez strzelby, która zwykła bywac na salwe. Tamże zastaliśmy, to jest nasi niemal przez cały dzień uganiali się z nieprzyjacielem, zpedzając go z gory tey, która nad Jesienną rzeką, gdzie nasi blokhaus wygnali y dotąd konczą, y bronią zpedziwszy nieprzyjaciela. Iednak z naszych ieden tylko Niemiec zginął, z stroney nieprzyjacielskiej także, ale ktos znaczny, który pridie, gdy KJM. recognoscował miejsce, ustawnie charcował.

5. Przyszła poranu wiadomość, iż nieprzyjaciel w niemalym ludzie wyszedł na gošciniec łubonskiej, za którym 2 posłano było z p. woyskim mścislawskim y p. Czarnockiem, ale nigdzie nieprzyjaciela posilkowac nie mogli. Tegoz dnia wrocili się. Posłaniec [s] Smolenska, którego był p. woiewoda smolinski wyprawił, który się szczęśliwie wrocil przeniosszy się nazad, drugiego towarzysza z sobą przyprowadziwszy, a przesli około Sekinowego ostrozka nocą chrustem y trawą na brzuchach często czolgaiały się y na chasło nieprzyjacielskie, gdy ich poczuwszy o nie pytali, nie odpowiadając, ale coraz zapadając. Tych listow essentia ta, że proszą dla Boga o odsiedz uskarzając się, że knotow y pieniędzy nie mają a prochow y ołowu omale, a potym sposob podają, iakby naylepiey y naysnadniey aggreedy nieprzyjaciela od Bolenskiej (wap. a p. 188: Pokrowskiej) gory, gdzie o małym praesidium napisali, zgadzając się w tey mierze z confesatami Francuza; przyprowadzono y potym wypisano hasło, na który by oni na ten czas wypasc mogli, gdy nasze wojsko co zechce tractare, aby pridie ieden ogien, a tego dwa pokazane bydz

mogły; wypisali y drugi sposob tentandi hostis między oboz samego Sehina y Lesla na Sarłow oboz nad Dnieprem u stawku OO. Jezuitow, gdzie było 600 ludzi snadnie go zniesc z gory y oderwac iazdę moskiewską od piechoty; napisali y to iako onegda wycieczkę uczyniwszy blokaus zniesli podle bramy, zkąd podkop miec zamysliwali. Maystryka ze do-
tąd nie masz przyczyna ta, ze Tatarowie ziemię ich plądrują. Tamze z woyska trzey nieprzyiaciele przedarszy się przysli: Polak, Inflanczyk y Szwed, z ktorych ten Polak z Stanisławowa examinowan przy KJM, iest li raytarowie, powiedział, ktorych 14 chorągwi przyszło przed tegodniem barzo są ladaiacy y rzadko który z nich umie wziąć w rękę pistolet, y iako dwie abo trzy chorągwie naszych zniesc by ich mogło; o podkopach powiedział, ze słyszał od Niemca, ze trzy sposobione; o ostrożku, który iest u mostu Prozorskiego zniesiony, gdzie siela sian y słomy; tenze powiedział, ze iuz lepiej kasek teraz więzniow naszych traktuia, tym celniejszym daiąc na dzień po 10 kopiek, y iako ich boiarom przedaią po kilka rublek, z tą iednak condycyia, aby ich potym stawili, gdyby do traktowania pokoju przyszło. Tegoz dnia deliberatia była stroney ruszenia się przeciwko nieprzyiacielowi ex parte loci et temporis, znosząc się tak z temi, ktorzy położenia mieysc około Smolenska wiadomi, a potym declaratiia pp. pułkownikow y officierow praescribendo et declarando in modum, iako w tey imprezie poczynac sobie mieli y kto co robic y kto kogo posilkowac, która dwie godzinie w noc skonczela się, utinam bono effectu.

6. Most nasz drugi przez Dniepr na sudach stanął pod obozem, przez który nocą woysko przeprowione szło na całą noc ku nieprzyiacielowi. Tegoz dnia z woyskiem JMP. hetman polny koronny imieniem JKM. tractował, aby cierpliwi byli do przyniesienia pieniędzy, co uczynieli a KJM. kontentował ich dziesięcią tysięcy złotych. Na piechotę zas, która miała isc do szturm do ostroska, 7000, a na roznych w przeszłych dniach z rycerstwa 2000 dac raczył. Tegoz dnia woysko kwarciane, ktoremu druga cwierc wyszła, pieniędzy upominało się, nie chcąc munia swych odprawowac.

7. Woysko kielka godzin na dzien stanęło przeciwko gorze Prozonskiej, gdzie naszych nieprzyiaciel z ostroska swego na gorę wyszedszy czekał w szyku za kobielinami, w wielkiej potędze y gotowosci, które troie postawione były. Wszakze ich połowica woyska do oblężenia mostu Prozowskiego z Jm. pp. podolskim y smolenskim y p. kamienieckim wyprawione było, dlatego nizeli JKM z swoim woyskiem mający przy sobie p. woiewodę wilunskiego na mieyscu przedsięwziętym stanął, pierwey JKM. około mostu z nieprzyiacielem scierac się poczęli, ktorego takze daleko od mostu za kobielinami

w wielkiej potędze y gotowosci zastali, albowiem pridie tey imprezy naszej Niemiec ieden z obozu naszego do nieprzyziaciela przedawszy się wiadomym go uczynił, ze KJM. ze wszytką potęgą przeciwko niemu idzie. Zaczym spodziewaiąc się, iz dla odjęcia mostu y kuszenia się o ostrozek Prozowskiego ta miała bydz impreza, tak wszytką swoię potęgę obrociel beł y z inszych ostrozkow ludzie tam byli sprowadzeni y działa sprowadziwszy naszych w gotowosci czekał. Gdzie nasi przybywszy z wielką odwagą o odjęcie mostu kusieli się y mężnie z nieprzyziacielem scierali się y zpędziwszy go s pola mocą resolute o opanowanie ostroska przy moscie będącego dobiiali się, gdzie wielka naszych ochota wiele ich nadraziła, bo nieprzyziaciel wielką szkodę czynił w nich z dział y z wielką nawałnością następując z ręczney strzelby raził. Zaczym lubo y nasi do kilku set ich položeli, ale y z naszych nie mała stała się szkoda y dobrze krwią ta impreza kropiena : towarzystwa z pod chorągwi husarskich pod 30 poległo, a pacholików do 300 y dragonow y piechoty kielkadziesiąt y nadto koni bardzo wiele pobitych, gdzie bardzo dobrze roty popisały się p. woiewody smolins., pod którą 11 towarzyszew pobitych y z tamtych p. podkomorzego podolskiego y p. Oginskiego horążego także bardzo są przeredzone przez pobidzie celnego y starego towarzystwa nie mała. Między inszemi poległ p. Wilenynski sędzia smolinski, p. Semet, p. Scietrzykowski innych nie spominaiąc. P. Woynie rotmistrzowi usarskiemu chorągiew wzięta y ludzi cos porazono. Pobito y kozackich rot nie mała y lubo nasi mostu albo ostrosku przy moscie dla zbytniey y wielkiej potęgi nieprzyziaciela, gdzie y Sekin z ludzmi swymi beł, opanowac nie mogli, przez czas iednak nie mały wszytek impet na sobie trzymali, uganiaiąc się y strzelaiąc z niemi, aby tego ostrosku na Pokrowskiej gorze, dokąd KJM z drugą częścią woyska ciągnął, posielkowac nie mogli. Iakoz zaraz zbliżywszy się do ostrosku Prozorskiego, ięzyka dostalismy y z niego zrozumieli, ze nieprzyziaciel nie wielką miał ludu gromadę w tym ostrosku, prochu omale, z czego potym y drugi, który się do nas przedał, tego potwierdził, gdy tylko o 2000 ludzi tam powiedział, których częsc tez beła z inszych ostrozkow, a zwłaszcza Szwedy, cos y o dwu działkach, przydawszy y to, ze Sekin z swą potęgą poszedł do ostrogu Prozowskiego. Tam nasze woysko stanąwszy, naprzod ze dwu dział do nieprzyziaciela wypaleli dla zamięszania, potym w szyku następowac poczęli, a iz niektorzy z piechoty z roznych regimentow ochotę swą skoczenia z siekierami dla znoszenia kobelin albo ostrosku ofiarowali się, dlatego zaraz przy pierwszych rotach kozackich p. Mocarskiego sli, za ktoremi p. Smeling szedł w posilkę y z raytarami p. Seia, a potym rotę husarskie y Sapiiechy woiewodzica nowogrodzkiego y druga p. Pawła Sapiiehy następowaly y insze.

Piechota dla zasadzek nieprzyjacielskich poczynionych lokami (!) pu-
szczona, przystępując do kobelin, czas niemały z nieprzyjac. strzelali
się; potem przy onych, którzy z ochoty swey ofiarowali się kobeliny
znosic, do kobelin skoczywszy y one prętko zniosszy, do nieprzyjaciela,
ktory iuz był do drugich kobelin uszedł, skoczełi, ale y w tych
y w trzecich nie osiedziawszy się w rosypkę poszedł y iazda do in-
szych ostroskow uciekla. Piesi do swego ostrosku u Pokrowskiey (gó-
rze), przy ktorey ponizey nad Dnieprem insze dwa mnieysze były osa-
dzone, także beli posli, zprowadziwszy z goni (?) działek, z ktorych do
naszych kielka razy wystrzyleła. Następowali y nasi za niemi y długo
u samego niemal ostrosku z nieprzyjacielem strzelali się, gdzie między
inszemi poległ p. Semelink pulkownik y człowiek rycerski, ale niewiem
dlaczego potem piechota ustala y następować do ostroska zadną miarą
nie chciała. Interea nasi oblężeni z Smolenska naprzod z dział nieprzy-
jaciela razic poczeli, a potem y sami wycieczkę uczynili y wprzod one
mieysca blokhauzy, abo ostroska otrzymawszy, iedno działo y chorąg-
giew tam wzięli y potem z wielką odwagą do tego większego posli
y tak się byli do niego zbliżeli, że iuz dardy w okop stawiali. Ale ze
posiłku nie mieli a nieprzyjaciel gęsto do nich parzeł, dlatego nazad
cofnąć musieli, gdy y z naszey strony odpoczywających widzieli y nie
wątpliwa, że gdyby na ten czas nasi z drugiey strony następowali beli,
kiedy oni do tego ostrosku tak bardzo darli się, actum esset z Moskwą
y ten ostrozek belby nasz; iakosz była wielka w naszych ochota, bo
niemal wszystkie roty husarskie declarowały się, że z koni zsiadszy do
szturmu isc chcieli y iuz trzy chorągwie usarskie y iedna raytarska
zsiadli byli z koni, chcąc spolnie z piechotą isc. Ale iz woiewodzie wilin.
na ten czas nie zdało się, dlatego tę sprawę do wieczora odłożył, po-
niewasz do KJM przyiachawszy wprzod na piechotę uskarżał się, że
następować nie chciała y potem sam takie cosilium podał, aby KJM
lubo z niewczasem swym chciał na tym mieyscu przenocować, decla-
rowawszy KJM, iz ludzi nie tracąc, miał takie sposoby, że ze dwoch
mieysc mógł nieprzyjac. wystrzelac z dział, odpoczawszy kąsek po tey
pracy, na co przypadł KJM, a my drudzy oczekiwalismy tego tym cza-
sem wielce. Wiele naszych wyszło z Smolenska y KJM witali między
inszymi p. Woiewodzki, p. Madalinski, p. Kunowski, p. Zaba y insi
witali KJM y XX. gwardyani bernardynscy, ktory mile bardzo KJM
przeymował y za tę odwagę y ochotę dziękował, gdzie p. Woiewodzki
niemal z płaczem powiedział, że chociazbym y teraz zginął, kiedym ma-
iestat WKM oglądał, to przydawszy, że my sami Smolanie ten ostrozek
wezwiemy, iedno WKM z tych dwu gor z dział palic; potem prosiel
KJMci y [o] prochy, ktorych 12 beczek posłano do zamku [y] odprowadzić

kazał; y roskazał wszystkim regimentom Xięcia JM zaprowadzić, ktorých on tam wziąwszy zatrzymał y tam zostali. Ięzykow nieprzyjacielskich nie mało JKM wodzieli, ktorzy powiedali, że kiedyby dłużej nasi z nieprzyjacielem pod ostroskiem strzelali się beli y następowali na niego, iuz Niemczy o kwatery prosić mieli. Ku wieczorowi na to tam miejsce przyiachał do KJM pp. wojewodowie smolenski y podolski y z pan. kamien. odwaznie swoię imprezę skonczywszy, z ktorými radę czynił JKM, co dalej czynić. A iz przyszła była ta wieść, iz nieprzyjaciel chciał na oboz nasz, gdzie wszystkiego woyska rzeczy y dostatki zostały być, uderzyć, o czym y Smolanie przestrzegali: trzech z zamku do KJM ku wieczorowi posłali, że im tam ludzie poselaia, dlatego zaraz wieczorem z tamtąd JKM wyprawił z pułkiem swym p. kamienieckiego do obozu dla obrony y dla ciągnięcia, ponieważ się obozowi nazajutrz ruszyć y na tamto miejsce, gdzie woysko stało, przeciągnąć kazano, a my nocą abo nadedniem o wzięciu tego ostroska postaradziesmy się mieli. KJM w karecie nocował bez wszelakiego wczasu swego a drudzy pp. senatorowie y urzędnicy na trawniku. Wnocy potym nastąpiła rada, aby obozu nie ruszać, ale nazad do niego wrocic się, zaczym zaraz napisano do p. kamienieckiego nocą, aby oboz in suo esse zatrzymał, co uczynił y lubo kąsek w obozie trwogi było z roznych miejsc, iednak zadnego impetu nie czynił nieprzyjaciel.

8 Placuit nazat do obozu powrocic. Nie kuszono się w nocy o ten ostroszek, z czego ranesmy słyszeli ex fama przyczyny: iedna że oboz tam stanowić niemógł się, że nie było wody, ieno struska mała iedna wody, którą iacnoby był mógł nieprzyjaciel odiać, druga, że woysko dłużej nie mając co iesc y pic y sobie y koniom tam bawic się nie mogli; iakoz chleb tylko sam tylko iedliśmy y to kto u kogo mógł iaki kawalek uprosić y czarkę którą piwa, bo tę imprezę nadedniem odprawic tuszeli Imp. sobie y potym albo oboz tam przeniesc albo nazad powrocic. Dlatego rzadki kto promisyą sobie uczynił y to ci, ktorzy wozom swoim isc kazali; a też tego dnia wilia była do P. Naysw. narodzenia, dlatego słuszna było pod tę imprezę post ten na samym chlebie odprawiac; trzecia, iz indziej nie równie powiedzieli, iz te działa, ktore z nami były, z tej gory strychowac y znosić ostroska nieprzyjacielskiego znosić nie mogły; a na koniec powiedano, iz knotow nie stało y prochow omale było. I tamtego dnia do obozu wrocilismy się. We wszystkij tej iednak imprezie dokilkuset człowieka legło a między inszemi Smolan: daleko sobie mężnie poczynali, gdy woysko z tej tam gory Pokrowskiej rano ciągnąć miało, iz niektorzy z Smolan w obozie zostali byli. Dlatego kazał KJM p. Czarneckiemu rachmistrza zaprowadzić posławszy im trzynastie set czerwonych złotych y pewne in-

formatyie; y spokojnie wesli, bo y razu do nich nieprzyiaciel nie wypalil kontentuiac się podobno tym samym, ze woysko nasze od tego ostroska odciagnelo y im wytchnac y odpoczac dalo. Iednak za odeysciem woyska, iako poslednia straz powiedala, zaraz ze nowy ostrozek abo blokaus na tey gorze sypac poczeli, iako y tam przed mostem za wodą takze na gorze, gdzie ich p. woiewoda podolski z wielkim gromil, zaraz za odciagnieniem do kilku set z rydlami wiedzieno.

9. Za prozbą wielu towarzystwa posylac raczył JKM p. Sołtyka do Moskwy o wydanie ciał pobitych, ktorzy na to chętnie pozwoleli y co raz tey woyny zaluiac się declarowali, zeby nam się dobrze pomiarkowac, aby się krew krzescianska nie lala, a nawet tak ich przywitani, ze rozumielichmy, zescie w inszym dziele — strony miru przyiachali, ktorego my wszyscy zyczymy, iedno nasze wrocic chcieycie. P. Smelinga ciała snac nie masz y podobno postrzelony zywcem wzięty. Chępieli się y tem, ze naszych w tey utarczce do pultoru set zywcem wziac mieli: iednego w aksamicie a drugiego w adamaszku, co nam dziwno, aby kogo poymac miano, gdzie z wielu wiedziec nie mozemy y dopiero się z regestrzyku, ktory nam przyslac przyobiecali. Tegoz dnia ku wieczorowi przywieziono trupem 46, zkąd znac, ze więcej naszych u mostu nie leglo, ale drugich poymano, ktorzych razu mieli, ze pobici. Ku wieczorowie mieszczanie z Krzczowa chorągiew oddawali, ktore pod miastem swemu nieprzyiacielowi wzięli. Tegoz dnia była tajemna rada stroney ruszenia się dalszego.

10. Sądzić raczel JKM inquisitiy sprawą o pobicie żołnierzow w Mohiliowie a mianowicie o zabicie niewinne p. Siemiły, i pięciu mieszczan sciąc kazano a iednemu samotrzeciemu odprzysiac się. Tegoz dnia ciało p. Siemiły wyprowadzono cum pompa militari z trąbami y bębniami y Angielczyka przyprowadzono serchianta z pod regimentu p. Wolsonowego, ktory puscil się był do nieprzyiac. y na naszych to iest na p. woyskiego mscislawskiego y p. Seia napad, ktorzy na posledniey strazy stali na gorze Pokrowskiey, gdy woysko schodzilo; poymany on im powiedzial o nas, ze dlatego do nich uciekl, ze u nas ludzie y zoldacy mlodzi i ze nie tak się bią iako u nich.

11. PP. hetmani iezdzieli recognoscowac mieysce na oboz y wrocivszy się ku wieczorowi, JKM tak z niemi iako y z drugimi pp. senatorami miał consilium niemal do pulnoey. Tegoz dnia ciało nieboszczyka p. Smelinga oberstera iest od nieprzyiac. przyslane, ubrany, w trumnie sukнем obitey przyslano.

12. Posłani niektorzy z listami do Smolinska, aby się z niemi znowu przekradali, ktorzych takze y pieszych p. Czarneckiemu rachmistrzowi y inszym na mieysce pewne odpowiedziec kazano. O południu

dwoch języków z obozu nieprzyjacielskiego od ludzi z pułku p. kamien. przyprowadzono.

13. Tajemna rada odprawowała się, po której zaraz miejsce pewne o obozie między Dnieprem a Głuszcą fortyficowac y ostrozyc poczęto. A iz językowie pridię przyprowadzeni między inszemi confestatami tak stroney piechoty nieprzyjacielskiej, kładąc ją na 10,000, iako y stroney podkopow, o których powiedzieli, iz dwa prowadzą, a naydaley za 6 dni skoczyc do szturmui maią, y to powiedzieli, iz naszych więźniow tego dnia do 70 przyprowadzić mieli do stolice drochobuszkim gosincem, dla tego naznaczona była pewna czata do przeymowania y odbicia ich przez JMP woiewodę podolsk.; a iz z kalemą (?) zadnego miec w nocy nie mogli dla przeprowadzenia tych ludzi, dlatego lubo się byli im za most przeprawieli, nazad wrocic się musieli.

14. Ci co do Smolenska z listami przechodzic mieli, wrocili się: zadną miarą przeysc nie mogli, ponieważz nieprzyjac. pilną bardzo strażą znowu miejsca wszystkie osadził. Tegoz dnia ciało Wilezynskiego, sędzię smolinskiego w wodzie znalezione, które Dnieprem przyplýnelo do mostu bardzo zmęczone y skatowane, którego my serce wzięli. KJM iedził miejsce to widziec, które tu w tym terazniejszym obozie okopuią y fortyficiuią. Rota raytarska p. Tysenasa prezentowała się. Ku wieczorowi z Smolinska z listami Kulanzanie przysli, prosząc per visam misericordiam, declaruiąc, że iuz zywnosci prawie nic nie maią y co ieszcze na dluszy czas miec mogli, to im ta piechota wprowadzona strwonila; knotow prawie nic a prochu bardzo mało, a nadto drew na opal, dlaczego ta piechota nie odziana musi zdychac od zimna. Cizto przyniesli, że oblężeni tego dnia, którego KJM z Pokrowskiej gory ruszył się, spodziewaiąc się, że nasi czynic znowu mieli wycieczkę, uczynieli byli y potężnie się z nieprzyjacielem scierali, iednak nie maiąc posiłku p. Woiewodzki 50 swoich stracił, a sam bar.lzo w ramię postrzelony. Tegoz dnia drugie języki przyprowadzono, oba Niemcy, którzy także iako y drudzy o podkopach powiedali, że ich koncą nieprzyjac. i że u nich drogosc wielka chleba, zywnosci y siana dla koni.

15. Rota usarska p. Płazy prezentowała się, ale samego nie było. Trzech Włochow przedarło się do nas, którzy także o skonczonych podkopach y o drogosci chleba y zywnosci, siana powiedzieli; piechoty nieprzyjac. na 1000. Dlatego przedaią się, że gdy o licentiią proszą, to ich Moskwa aresztuią, a dlatego, że ustawnie we dnie y w nocy strazy odprawowac muszą, bo ustawiczna trwoga u nieprzyjac. od naszych. Pieniądze miesięczne daią y małe; muszą wszystko a drogo z kazni cesarskiej kupowac. Ciz powiedali, że pan Milaszewski, towarzysz p. woiewody smolinskiego w okowach z drugim pacholikiem okowany uciekł

do Smolinska, ktorego bardzo zalowali y Protosa za to obiesieli. Ciało p. Gniewosza pomęczone y popalone do mostu przyplynelo. Ciz powiadali, ze naszych do stolice 30 poslano.

16. Dway Francuzowie przedali się, ktorzy takze o podkopach nieprzyiac. powiedali, ze prowadzą y zeby iuz miały bydz skonczone; y o Majstruku, ze idzie 1500 woyska powiadali; ktorzy tegoz dnia za Smolensk na czatę chodzili y ięzyka boiarzyna iednego przyprowadzili y ialowic, baranow nie mało przypędzili.

18. Hetman zaporowski z asawułami i z setnykami wital JKM ofiarując się tam isc z mołoycami, gdzie będzie roskazanie JKM, ktoremu iutro kazano pod dalszą resolutyją JKM poslac dwoch pulkownikow, gotowac się iednak isc taborem tam gdzie będzie roskazanie JKM.

19. Kozacy zaporowscy obozem z nami na Głuszycy staneli y zaraz podpadszy pod ostrozek Procowskiego trzech Francuzow KJM przyprowadzili.

20. Oboz ruszył się z Głuszycze na Pokrowską gorę, pedług ordynatney JKM po obiedzie o 4 godzinie, iednak z częścią tylko wozow, dla snadniejszego przescia; sam iednak JKM godzinę w noc przesz most przeprawiał się y szedł całą noc ku nieprzyiacielowi, a iz ta część woyska na Głuszycy zostala dla obrony mostu naszego y dla bezpieczenstwa drogi od nieprzyaciela, dlatego nad nim straznistwo zlecono p. Młoczkiemu, przydawszy p. Boguwskiego ze 4 horągwiemi kwarcianemi a dwiema litewskimi, y ostrozek dla bezpieczenstwa nad Dnieprem postawiony. Woysko KJM na dwoie rozdzielone było. KJM szed z woyskiem commonem na Pokrowską gorę y z p. hetmanem koronnym y z p. woiewodą smolinskiem y z p. kamienieckim; drugą część woyska prowadził Imcp. woiewoda wilinski przeciwko ostrozkowi Prozowskiego dla bronienia nieprzyiac. przescia przez most. Po pułnocy na gorze Sklaney albo nad rzeką Sklaną, gdy dniec poczęło było, woysko JKM. milę od gory Pokrowskiej, y lubo cicho szło, casus iednak ieden mógł dac dobrą nieprzyiacielowi wiadomosc, gdy niedaleko JKM Niemczy grzeiąc się prochy trafunkiem w torbach zapalili, ktorzy y do kobeł ich doszedszy kilku pozabił niemal na smierc, wielu poopalał.

21. P. hetman polny koronny z drugiemu pany pierwszy niz JKM wprzod skrzydło wywodzie poczał. Imcp. hetmanowi dwu yęzykow: boiarzyna iednego a drugi Tatarzyna moskiewskiego przyprowadzono, z ktorych wzięła się wiadomosc, iz nieprzyiaciel tey imprezy w poniedzialek y potym we wtorek spodziewał się, dlaczego y sam Sekin tu na Pokrowskiej gorze noczował, dysponując y ordynując przeciwko

woysku naszemu obronę. Ciz powiedzieli, ze tey nocy nad 120 Moskwy w ostrosku nie bylo i ze zywnosci omale mieli, ale to falszywie, bo się to potym inaczey pokazalo. Wywiedszy potym p. hetman polny koronny prawe skrzydło, gdy z ostatkiem woyska JKM nastąpił, woysko pięknie uszykowac y po bokach piechotę y dragony a na czele iazdę postawiwszy y kazdemu posilki ordynowawszy, ktorego czasu prawie insperate chorągiew przyszła usarska p. woiewody podolskiego, ku nieprzyiac. hufcami powoli następowac kazal, który na woysko nasze w polu na gorze rozlozoney w gotowosci czekal. Tam naprzod nasi z niemi charcuiać strzelali się przez godzin dwie, potem, gdy woysko w szyku do nich zblicac się poczęło, zadney resistantiey nie czyniać, do blokauzu uciekło, co obaczywszy JKM po długiey ordynatiey swey tego dnia assaltu (повторено) zadnego przeciwko niey do ostroska nie chcial: oboz tylko porzanny tego dnia tocząc y szonce na wielu mieyscach kopac się miały, aby w nie piechotę y armatę wprowadziwszy nieprzyiac. z dział razic się mogło y nie czyniać w ludziach szkody przez przypuszczanie do szturm, onego inakszem sposobem maiąc z ostroska wypędzic. Iz iednak JKM od yęzykow miał tę wiadomosc, ze blokauzik nieprzyiac. w cerkwie s. Piotra y Pawła miał bydz odbiezony, który y naszym do przescia Smolinska bardzo był potrzebny y nieprzyiac. nie mniej dla posilkowania ostrosku Procowskiego y broniienia mostu swego, poniewasz ze od Dniepru kobeliny szły do tego blokauzu a od tego szanc głęboki az ku ostroskowi pokrowskiemu, dla tego JKM ten ubiezec y opanowac kazal. Ale sie inaczey znalazło, bo nietylko aby go nieprzyiac. miał odbiezec, ale bardzo ufortificował, kobilinami osadziel y 500 człowieka tam postawil. Interea, gdy p. hetman z p. woiewodą smolinsk. y z p. kamienieckim koło sypania mieysca szancow na nie ordynuiąc zawzięli się, p. Arciszewski przybiezwał do JKM, ze tam u Piotra y Pawła ludzi bardzo malo i ze się iuz uciekać gotuią, declaruiąc się, ze ten blokauzik y trzech swoich nie straciwszy wziąć moze y zaraz tam snac opanowac; na co JKM zezwolil, ale ynaczy znalazł niz zrozumial, bo zabiezawszy z piechotą swą naprzod do rowu abo szancu bardzo ich gotowych zastal y długo bardzo z niemi strzelali się potężnie, lubo iuz piechota p. Arciszewskiego w szancu bela y ręczną bronią z nieprzyiacielską piechotą scierali się, którą potym y druga piechota Xią JM. y roty kozackie niektore z roskazania p. hetmana pol. koron. posilkowali; przecie wyparci z szancu gęstą strzelbą nieprzyiac. szkodę nie malą odniesli, bo tam zabito a kilkanascie postrzelono y ręczną bronią, do ktorey obiema stronam w szancu przyszło belo, kilku poymano, ustąpic musieli. A iz druga piechota z niektoremi rotami kozackimi ku blokauzowi do cerkwie

s. Piotra y Pawła poszła bęła, chcąc ten blokauzik [... невправно] nieprzyiac. opanowac, y tu długo się strzelali, iz z tego woyska, ktore przy Imp. woiewodzie na inszey gorze stało, bo Imp. row tylko przewidzion dzieli. JKM iakoby inszym obozem na inszey gorze nad rzeką Sklaną przeciwko blokauzowi tamecznemu položyl się (KJM) tuz teraz z drugim woyskiem na Pokrowskiew przeciwko ostroskowi nie mało naszym na posiłek do s. Piot. y Paw. biezalo. Moskwa to obaczywszy, ktorych tam oraz trzy ostroszki były, bo ieden walny Prozowskiego u s. Troyce, drugi u Michała, gdzie raytarowie moskiewscy, a trzeci dobry obersterow osobny, a wszystkie trzy po tamtey stronie Dniepru, gdzie Smolinsk, ktorych od nas Dniepr dzielił, zaraz ze wszystkich trzech ostroszkow gwałtem się sypac poczęli y mając pogotowiu brod upatrzony, zaraz przesz on przeprawiali się y na nasze rot y kozackie, ktore do Piot. y Paw. naszym na posiłek biezeli y po błoni rossypali się, wyzawszy onych umyslnie ustępujących z ludem stał gonit. Interea, gdy iuz od gory do lasu na niey będącego, w ktorym nasi zakryci byli przyblizali się, Xiążę JM spuscił wprzod na nich dwie rotie usarskie p. Madalinskiego woyskiego mscislawskiego, p. Komorowskiego y 2 horągwi raytarskie, ktore niespodziewanie na nich napadszy, wielką w nich szkodę zaraz uczynieli y uciekających do Dniepru gonili, gdzie Moskwa brodu nie patrząc w Dniepr wpadali y bardzo wiele ich tonelo y niewątpliwie, zeby w nich daleko większa szkoda stała by się bęła y większa część onych zniesiono, by nie piechota na drugiey stronie Dniepru w szancu zasadzona bęła, ktora naszych nie spodziewających y w Dnieprze onych tonących wsparła ręczną strzelbą y potym działami z ostroszka Damowego; y lubo długo w tym ogniu gęstej strzelby nieprzyiacielskiej nasi byli, gromiąc y rząc nieprzyiac. w rosypkę uciekającego, potem bez szkody nazad ustąpieli, gdy iuz Moskwa na drugą stronę przepłynawszy do ostroskow swych poszła. Zaczyn ci wszyscy, co w blokauziech Piot. y Paw. kusili się, nazad do woyska powrocieli o południu, w ktory czas quies była y szance na wielu mieyscach nasi kopali: iedne przeciwko ostroskowi Damowemu, gdzie y teraz z dział tam zgromadzonych do niego biał, drugie kozacy zaporowscy, w lesie przeciwko temu blokauzowi, gdzie raytarowie, trzeci p. Buther na gorze iedney przeciwko gorze Pokrowskiew dla bronienia przescia do ostrozka Sejnowego. Gdy iuz z południa zchylac się poczęło y było iuz o wtorey, naprzod w bok obozu naszego w chrustach iazda nieprzyiac. w wielkiej gwardyey pokazewac się poczęła, chcąc nasze woysko zatrzymac, aby był Sekin swym dołem mógł na Pokrowskiew dodac posiłek y na zasadzki piechotę nawiesc, do ktorych naprzod kilka horągwi kozackich zemkniono, ktorzy uganiając się potężnie z niemi

y strzelając nie im radzić nie mogli, az potym tam rocie p. Płazy y raytarom p. Tysenkowicowym (!) nastąpić kazano y potym y kozakom zaporowskim, ktorých częśc była przy KJM y inszym onych posielkowac. Dopiero z niemi potężnie horągiew p. Płazy z gory ich spędziła y uganiac się poczęła y lubo pocierając się z niemi na zasadzki piechoty naprowadzeni byli, przecię iednak ich rozgromieli y wiele ięzykow dostali JKM officierow chłopow dorodnych y iednego kapitana, drugiego tamze zacnego zabito, gdy się imac nie dał. Pod ten czas własnie, gdy tu z jazdą nieprzyiac. utarczka toczyła się, Sekin dołem posłał samego obestera Leska (iako się to z ięzykow dowiedziało ze 13,000 konnych a 400 piechoty commanderowani, ze wszystkich regimentow wybierano) ktorých tripodia z wielką ochotą idących ku ostroskowi abo blokauzowi pokrowskiemu p. Buther, ledwie co sam począł kopac, postrzegszy, odwaznie na nich nastąpił y potężnie z niemi cale 4 godziny w ogniu beli scierali się, bo z taką ochotą szedł nieprzyiac. y tak ich potężnie officierowie prowadzili, ze prawie oslep na naszych strzelając darli się, ale y w p. Butherowym regimentie przykładem iego samego y w tych, ktorzy mu zesłani byli na posiłek, iako ludzie p. Kreczyny y p. Wohoy (Woyny ?), więc y częśc piechoty JKM z regimentu p. Roznowego, ktorzy tez tam byli in subsidium spuszczeni, przescia bronieli, ze lubo coraz Sekin swoim swieze posiłki posilał y officierowie ich iako bydło zaganiali, przecię nic uszkodzić nie mogli y odstrzelani z wielką szkodą swoich odstąpić musieli nazad, gdzie ich nasi az do mostu pędzili. Wielka z obu stron tak tam, gdzie iazda iako y tu, gdzie piechota, stała się ruyna w nieprzyiacielu, ale tu większa, bo siela piechoty nasi nazabiiali, nastrzelali a osobliwie officierom, ktorzy ochotnie, timides, swoim dodając resolute na nich następowali y innych y zywcem nie mało przyprowadzili. Ale y w naszych nie bez znaczney szkody y lubo nie wiele zginęło, narazonych z muszkietow y niemal wszyscy officierowie p. Butherowi postrzelani, ale nie szkodliwie, y insi. JKM będąc tey intentiey wszystkie mieysca, gdzie co było obiedzając laborantibus subsidia sposabiac nie mieszkał. Tak tedy nieprzyaciela z obu stron tak tych, ktorzy z ostroska Prozowskiego na posiłek swoim wysypali się byli, iako y tych, ktorzy dwiema woyskami od Sekina dla succursu swym sli, z pola spędziwszy y do obozu zagnawszy, nasze woysko, ktore cały dzien w sprawie stało, ku wieczorowi zwiedzione, potężną strażą wszystkie strony opatrzwszy y konie niewsiadłane wszystkiemu woysku miec nakazano. Dopiero nocą szance, ktorých we dnie nieprzyiac. przeszkadzał, kopano y p. Buther blokauzik na samey gorce postawił y kozacy takze pod gorą [do] taboru swego tam działa nocą wprowadzili. O pułnocy potem nieprzyiac., co

u Piot. y Paw. beł, widząc, iż go y Prozowski u nas wielki wstręt posiłkowac nie mógł y p. Madalinski woyski mscislawski z pułkownikiem swoim tam nocując, onego z dział w nocy macał y raził, odbie-zawszy blokausiku, nam bardzo potrzebnego, uciekł, który p. woyski opanowawszy, ludzmi osadził. Tęgoz wieczora Smolanie niektorzy, którzy także z zamku wycieczkę uczynieli byli do s. Piot. y Paw. naszym tam strzelającym się na posiłek, do obozu naszego przyszedzy, KJM witali, ciesząc się wielce z przyscia naszego y połączenia obozu, ponieważ iuz poniekąd desperowali o ratunku swym dla nagłego odescia pierwszego naszego. Z tey gory wystrzelali nasi tego dnia szesdziesiąt tysięcy kul in numerato od magistra wzięli.

22. P. Podwoiewodski z niemało obleżęców do KJM rano o siódmy przyszedzy, ponieważ za opanowaniem ostroska Piot. y Paw. iuz się im wolne przescie zamku otworzyło, oprócz ze oberster Szarle do mostu naszego ze dwu dział bił, ale bez szkody zadney, bo albo przenosił albo nie donosił, gdy nasi kupami z zamku albo y do zamku iachali, KJM witał, dziękując za ratunek y oswobodzenie, któremu JX canclerz imieniem JKM dziękował, obiecując im też do Smolinska, y tam ci z Smolinska pasem się przeiezdźzali. Wiele do obozu naszego z zamku chleba tam kupionego miodow y inszych zywnosci przywieziona. Przed południem z obozu Prozowskiego ku obozowi strzeliwszy na prozne mieysce, iednak kula padła pochob wzięawszy, naprzod pacholikowi iednemu kawalec mięsa u nogi wyszarpnęła, potym też u namiotu JKM lokaia w nogę raniła, alie nie szkodliwie, to się iuz wymozyla była. Za opanowaniem s. Piot. y Paw. nasi oraz y tamte szance, o które p. Arciszewski pierwszy kusił się, y przytym dwa blokauziki ludzmi osadzieli. Ieden blokauzik, który Smolanie trzymali przeciwko mostowi swemu, nieprzyiac. był na wielki przeszkodzie dawac saccursu od Sekina, bo mimo on albo nie barzo daleko od niego ludziom iego trzeba beło isc, dlatego cicho w ostrosku na Pokrowski stali, widząc ze tam naszych nie wiele, wycieczkę po południu uczyniwszy, podem podpadło y długo strzelając się z naszymi onych z niego wypędzieli beli, co obaczywszy p. woyski mscislawski, który tam nie daleko s pułkiem swym stał, zaraz tam z rotą swoją y z p. woiewodzica nowogrodzkiego skoczył. Jego nieprzyiac. obaczywszy znowu od tego blokauziku dolnego hatra (?) nazad ustępowac począł do swego ostrosku, a nasi, co z tego ostroska ustąpieli beli, poprawiwszy się y wzięawszy serce z posiłkow idących, dopiero za nimi ku gorze lezli [i] z nimi animose strzelali się. Moskwa, która od Sekina wyszedzy za Dnieprem w gotowosci stała, czyli ex conducto dawszy sobie Piotra hasło, czyli rozumiejąc, ze nasi do szturm do Pokrowskiego przypuscieli, dopierosz od

ostroska Sekinowego sypac się wielkimi kupami poczęli, lubo w chrostach podobno na to umyślnie czekali zasadzeni y gdy się iuz do tego blokauziku zblicac poczęli, tam do nich woyski z drugą rotą p. woiewodzica nowogrodzkiego na górę skoczyli, a drugie roty nasze, którym w tel zayse chcieli, dołem biezeli, gdzie z razu vane certatum, wszakze wkrotce potym, gdy się nasi kupic y iedni im w oczy a drudzy w tel zachodzie poczęli, dopiero ustępowac, a nasi ich gromic, bic, gonic poczęli y az za most zagnali; w ktorey utarczce p. woiewodzie nowogrodzki z swoją chorągwią napadszy na piechotę, o nią uderzel się y wielką w nich szkodę poczynił. Legło tam z strony nieprzyacielskiej do 500, z naszych ieden towarzysz zabity a kilku postrzelonych; koni dosc napsowali. Ci zas, co z blokauziku wypadli byli, długo się z nieprzyacielem, nazad go pędząc, strzelali y nie małą szkodę w nieprzyacielem uczynili. Naszych kilku officerow postrzelonych, między inszemi porucznik p. Denot, kapitan [... невидно] y insi. Tegoz dnia w nocy nieprzyaciel wiedząc, iz szturm z nikąd miec nie mógł od Sekina y od Prokowskiego, bo go nasi cale dwa dni potężnie y odwaznie bronili, cały dzien niemal y we srodę z nieprzyac. scierali się, y w wielkim ogniu będąc y desperując o rzeczach swoich, tego ostrosku na Pokrowskiej gorze nocą odbiezeli mając zywnosci doszyc, prochow, kul, knotow y prosto do Sekina uciekł, odbiezawszy y wozow wiele z rzeczami naladowanych. Były tam (повторено) y namioty, cena, kotły y rozmaitego naczynia dosc y kubkow srebrnych, ktore oni beli niemal naszym wziali, dzisiaj tam iuz rozgaszczaiący się. Zaczyn po tey stronie Dniepru wszystkie ostroski blokauzy y szance opanowali oprócz tego na Dziewicy gorze y iuzby za pomocą Bożą bezpiecznie barzo do Smolenska przescie było, iednak ten ieszcze zostaje impediment, ze oberster przy pustey cerkwi obozem stojąc ze dwu dział do mostu naszego czasem biie a ieszcze przeszkodę czyni. Kozacy tez zaporowscy barzo z dział z szancow swych razie nieprzyac. w ostroskach, a zwłaszcza tam gdzie Dan oberster y raytarowie stoją, do których nieprzyac., gdy ten szaniec abo tabor sypali, wielką potęgą iednym rowem wyjezdzonym wypadszy chciał im był tey roboty przeszkodzie, dobry mu odpor, długo się z nimi niemal cały poranek strzelali, dali, y potym nago wiele ich do niego przyplłynawszy, szable tylko na grzbiecie polozywszy a rusnicę na plecach, przeprawiwszy się nago z nimi bieli się y strzelali, ktorzy y teraz do ostroska albo blokauzu tamecznego biiąc z dział ustawnie onego prawie wystrzelali, ze iuz widac, ze się z tamtąd wynosi.

23. KJM iezdził oglądac ten blokaus od nieprzyaciela odiachany, który y wielki był y dobrze ufortifcowany, gdzie zaraz y krynica była. Potym recognoscował szance y blokauziki od nas opanowane y szance

od naszych wykopane, gdzie działa są zatoczone, z których do Dama pałą. Nakoniec rewidował tabor kozaczki, wielki barzo y w krotkim czasie wystawiony y drzewem ufortyfikowany, zkad przypatrował się ostroskowi Prosoninskiemu y tym dwiema, w którym ieden oberster Dan z ludzmi, a w drugim raytarowie moskiewscy. Z tamąd do namiotow swych powrociwszy, obozowi zaraz puscic się kazal ku tey gorze, gdzie ostrog był nieprzyiac. y zblizyc sie ku Dnieprowi y Smolinskowi. Tegoz dnia cudzoziemiec ieden, który od nieprzyaciela przedtym przedał się y który u niego z niemi prowadził, obtulit operam JKM, chcąc zniesc prętko surta (?), byle mu kilkadziesiąt piechoty dodano. Regiment p. Waiera woiewodzica hełmingskiego po południu presentował się JKM. Ku wieczorowi KJM w nowo zatoczonym obozie stanął y nocował.

24. KJM z Imp. urzędnikami iezdził do Smolinska, gdzie go Smolanie, naprzod p. woiewoda z wielką obywatelow y brzegow wital y klucze JKM z piękną bardzo oratią oddawał, ale y JX canclerz doszyc disertis verbis, grani oratione od KJM odpowiedział, wdzięcznie to przymuiąc. Ztamąd KJM był naprzod w kosciele OO. Dominikanow, gdzie litanią o N. Pannie spiewano, a potem ztamąd poszedł do OO. Jezuitow, gdzie Te Deum laudamus spiewano. Ztamąd rewidował ten kasztel na przeszłym przelomie bardzo piękny y [ex ... далі перечеркнене] wystawiony, a potym po murach przypatrując się wszystkim szansom y blokauzom nieprzyiac. chodził, gdzie mu tez 12 przewodnikow przydano, którzy tegoz dnia przedali się y w nocy więcey niz do 400 ich obiecowało udiąc, ze u nieprzyaciela i ze poturbowany niewiedzą, co czynią.

25. Jezdził znowu po obiedzie JKM do Smolinska, gdzie wkoło mury obchodził, recognoscował wszystkie ostroski, szance nieprzyiac., ktoremi zamek wkoło otoczył Tegoz dnia przeciwko ostroskowi działa nasze w szance zatoczywszy do niego bic poczęto, ale on, co przedtym ze dwu dział do mostu naszego strzeliwał, to teraz z 10, sprowadziwszy ie do armaty, nasi biie. Nieprzyiac. pod oboz nasz na Głuszycy podpadł był, ale nic nie wskorał y zaraz za podstąpieniem naszych na niego odwrot uczynił. Ięzykow od nieprzyiac. 20 się przedało. .

26. Rano przyszła wiadomosc, iz Moskwa na wozy, ktore ieszcze szły z obozu z Głuszycy, uderzyła y towarzysza iednego wzięła, co te chorągwie prowadził — p. strazni[k] y wozow co z tych chorągwie zabrała, między inszemi p. Ciechanowicowi podczętkowi smolenskiemu wozy pobrano, który sobie na 6000 rachue, y przytym cos wozow kupieckich z niem pozakavac (?) miano, ale to raczey szyscie, anizeli nieprzyiac. z obozu. Z piechoty cudzoziemskiej 8 się przedało: porucz-

nik oberstera Sarlego. Tegoz dnia consilium secretum było około dalszych progresow tej wojny.

27. KJM iezdził do Smolinska, ordynując mieysca y przeyscia mimo nam prosto z mostu sposobic. Ku wieczorowi chorągiew moskiewską y z chorążym oddano, ktorey tego dnia od nieprzyiac. dostano, gdy znowu o oboz nasz na Głuszycy chciał się kusic y iuz podpad był, ale wzięwszy odpor od naszych w las uciekł cos sam (?) ich straciwszy y chorągwie odbiezawszy. Potym p. Zelec z p. Czarneckim y z inszemi rotmistrzami iuz ku nocy przyiachali, ktorzy byli na czatę ku Drochobusowi dla dostania języka w 500 ludzi wyprawieni y napadszy na nieprzyiac. z nim się potkali, pod sto Moskwy polozywszy, 6 językow przyprowadził nochayskich Tatarow, ktorzy to twierdzili, iz Maystruk y Zykow (?) z inszemi posiłkami swoiemi idą. Kozaczy tez zaporowscy w malej garsci ludzi na czatę wyszedszy y do 20 dostawszy językow onych poscinali, konie tylko a suknie pobrawszy.

28. JKM pridie imprezę pewną dla opanowania ostroska, gdzie oberster Dan był z swoiemi, sam zordynowawszy y wszystko sporządzisz y co chorągiew robic miała y gdzie stac y ktora kogo posiłkowac naznaczywszy, o pułnocy, ktorey nocy mało co spał JKM, będąc in omni ostentus y wszystko dla iakiey confusiey w nocy ordynując et omnia latera custrorum (!) dla bezpieczenstwa obozu od nieprzyiac. warując, woysku przez most kazal się przeprowowac y iednym przez Smolensk kazal isc, drugim zas prosto z mostu pod mury, a trzecim przez Dniepr w brod do ostroska. A iz woysko na troie rozdzielone a nadto kozacy zaporowscy osobnym iuz swym pułkiem isc mieli ku nieprzyiac., tedy iuz switac poczęło, trzy regimenty piechoty p. Weiera woiewodzica, p. podkomorzego litew. y p. Abramowica ku nieprzyiac. następowac y strzelac się poczęli z niemi y coraz pod ostrozek zbliżając, ze iuz niemal pod samym ostroskiem beli y iedna chorągiew p. Waiera na wale bela y chorągiew iuz w wał zatchniona bela, z ktora potym chorąży postrzelony wypadł y inszych niemało zginelo, między inszemi maior tego regimentu, a sam p. woiewodziec w nogę postrzelon, lubo nie bardzo szkodliwie; ale iz nieprzyiac. ten ostrozek barzo był ufortificowal ludzmi y działami osadził, dlatego potężny odpor z ostroska naszym, z dział y z inszey strzelby biąc, w polu odkrytym dawali; podpadli byli z drugiey strony y kozaczy zaporowscy pod ostrozek y pod gorę do niego skradli się byli strzelając, ale y ci trudno okopu y szancow nieprzyiac. pod gęstą strzelbą przebyc mogli y wprawdzie iuz był poczał nieprzyiaciel stale ustawac w strzelaniu, nie mogąc naszym, resolute na nich następującym, ktorym, JKM na wszystko pilnie oko mając, prochow, knotow y kul y positkow dodawac, y onych po-

silkowac kazał, wydolywac; ktorego y z dział naszych y u szancu iednego razono y podobno viritas dedisset manus. Ale interea nieprzyiac. obaczywszy to, wielkimi hufcami tak [z] Prozowskiego ostrosku, iako y tam, gdzie raytarowie y insi stali, sypac się począł y nie wiele naszego woyska konnego widząc na gorze, piechotę naszą, która pod ostroskiem stała, dołem się na nią skradaiąc, aby było woysko nasze nie postrzegło, obakoczyć chciał; co obaczywszy piechota do szancu iednego od nieprzyaciela przedtem usypanego y odbiezonego ratowała się, niz iazda nasza onych zoczywszy, do nich zbliżac się począła. Gdy iednak konni nasi z nieprzyiac. charcowac zaczęli, znowu piechota woiewodzica helmskiego do swoiey oręży wruciła się y z nieprzyiac. pod ostroskiem strzelac począła, mocno na niego następując. Potym, gdy nieprzyiac., ktorego z hufcow albo pułkow nie małych stało na gorze, a insi w gotowosci niedaleko ostroska Prozowskiego, charcownika naszego uzparł, kozaczy nasi woyska koronnego, mocno posiłkując swoich, mocno się o nieprzyiac. zderzeli y daleko uchodzącego pędzili. Ale potem więcey hufcow nieprzyiacielskich następowac zaczęło y oni impetu nieprzyiac. zatrzymac nie mogąc, lubo ich piechota JKM regimentu p. Roznowego skradzły się pod nieprzyiac. dobrze posiłkowała y odstrzeliwała, przecię pod obronę usarzow y raytarow, z których 2 tylko chorągwie usarskie na gorze stało — p. Pawła Sapiehy y p. Mirskiego straznika litew., a 2 raytarskie — p. Abramowica y nieboszczyka p. Smelinga, zaczęli ustępowac powoli; zaczym te rotty usarskie y raytarskie widząc, że nieprzyiac. ku naszym z wielką częścią woyska swego zbliżac począł, o niego resolute się uderzeli y nie tylko ze ich zamieszali, ale daleko przesz pole wszystkie prawie chufce, iako się to na oko widziało, przed sobą uciekających pędzili, a w tym nieprzyiac. naszych, gdy się zagonieli, na strzelbę piechoty y raytarską nawiodszy z lewego skrzydła zaiachał y 9 podobno towarzystwa, którzy się z nim uganaiąc zmieszali byli, załapił y chorągiew p. Sapiehy, zabiwszy chorążego, dostał. Interea puskarze z wału zamkowego tak dalece do nieprzyiac. umierzył, że co raz wystrzelaiąc, w poysrodek hufcom trafaiąc, wielką w nim szkodę y zamieszanie czynił, gdzie snac y iedna znaczna między niemi osoba, nad którym znak czarny noszono, zabity, ktorego y kon z siodłem axamitnem czerwonym biegł, y inszych nie mało. Dlaczego nieprzyiac. nie czyniąc dalszego z naszymi experimentu fortuny y obawiając się usarza naszego, który w posiłku pod gorą stał, uważaiąc podobno iako przed 2 chorągwiemi usarskimi y dwiema raytarskimi tak wiele hufcow uciekac musiało, daleko od naszych ustąpił. Nasi też pp. hetmani widząc piechotę zfatygowaną y wielką trudność około opanowania szancu dla wysokości

wału y głębokosci rowu koło niego y ze nieprzyiac., lubo w wielkich kupach nazępował y coraz bardziey gromadząc się pola naszym dac nie chciał, ale tylko uciekaiąc co raz pod ostroszki swe, które na tey gorze gęste stały, naszych na działa nawodził, z rozkazania JKM. piechotę o iedenastej godzinie ku południowi zwodzic poczęli, y lubo na nich Moskwa wycieczkę uczyniła była, a zwłaszcza na kozaków zaporowskich, przecię iednak odstrzelana od naszej piechoty ustąpić nazad y z szkodą swą musiała. A iz od naszych z szanczyki oszanczowane były, które przedtym nieprzyiaciel trzymał, dlatego KJM prawie spiritu fatidico upatrował z daleka, że miały bydz bardzo potrzebne, mimo zdanie inszych ufortificowac y piechotą opatrzyć kazał, zostawiwszy nadto na polu czesc kawaleryey dla obrony piechoty w tych szancach zostawioney. Y tak ta impreza, która przez 6 godzin ustawicznym ogniem trwała, tego dnia skonczela się z wielką szkodą nieprzyiac., ktorych, iako ięzykowie udawali, w szancach pultorasta, a w polu iazdy 60 polec miało; iednak więcey się ich potym na boiowisku, gdy Moskwa ciała swych nosiła widziało. Ale y w naszych nie bez szkody, bo z piechoty p. Waierowy legło ich do kilkudziesiąt y nadto cos pacholikow usarskich y kozaków zabitych y cos postrzelonych. Z pod chorągwie p. Sapiehy trzy towarzysze zywcem w zamięszaniu porwani, z pod p. Mirskiego szesc. Pod tę utarczkę ięzyk ieden niep. raytar postrzelony, będąc przyprowadzony do JKM y pytany, iezeliby nieprzyiac. przeczł co był o tey naszej impresie, powiedział, że nie, ale iednak spodziewalismy się tego y balismy się w gotowosci dla tego, że zawsze woysko nasze zwykło się o co kusic ze wtorku na srodę, zaczym y teraz tegosmy w sprawie oczekiwali.

29. Nieprzyiaciel widząc, izesmy do ostroskow iego temi szancami, które JKM iako naylepi ufortificowac y osadzić kazał, zbliżali się, y ztąd obawiając się, abysmy Prozorowskiego y inszych iego ostroskow od Sekina położywszy się iakby w posrodku nie załegli y owych od niego nie rozłączeli, y na te resoluty y odwagi kawaleryey naszej, która się iakby oslep o tak wielkie ufce iazdy iego pridie uderzyła y onych z pola spędziła, obawiając się, zaraz po pułnocy cum summo tymore et terrore uciekac z ostroskow począł y odstępuiąc ostrozek Damow, potym ostrozek Prozonskiego zapalił, w ktorym, iz w spichlerach od nich postawionych pełno zywności było, dla tego y tey naszym nie zycząc pod nie ognie załozeli, które iednak lubo długo gorzały, przecię nasi prętko ugasieli y postrzegszy, że nieprzyiac. uchodzi, a była noc ciemna y niepogodna, tam wypadszy wiele zywnosci nabrali a osobliwie srodze wiele sucharow, mąk, krup, słonin, miodow, sokow, iaice, masel, serow y siana, coby go y na 100 y więcey wozow nie zabral,

y do tego wiele knotow, kul, muszkietow, rydlow, motyk y inych instrumentow woiennych, a przytym działa 2 wielkie, z ktorych obie pod ostroskiem w rowie, ktore prowadząc wywrocili y ratowac nie mogli, nalezione, y nadto 1 cerkiew z prochami takze, gdzie snac nawięcey zywnosci prochow y inych aparatow woiennych mieli, wiezucieli (!) zapaliwszy; taki iednak sam P. Bog na nich byl strach puscil, ze iako niewiasty in confuso uciekali, wiele rzeczy poodbiegali, nawet y swoich niektozych chorych ba y spiących, zwlaszcza tych, ktorzy sobie podpieli byli, nadto trupow kielkanascie przednich ludzi boiarskich w trumnach będących. Naszych iednak y towarzyszew, ktorych pridie zywcem zarwali beli wszystkich... [невправно] y niektozych pomęczywszy, serca z nich powydzierawszy, w okop wrzucili, a niektozych w Dnieprze potopili, y tak do ostroska Sekinowego, iakoby po przegranej bitwie trepidi, wszystkiego prawie odbiezawszy y 8 ostroskow ustąpiwszy, w ktorym iednym Prozonski, w drugim raytarowie moskiewscy, ktorych 130 na kon wsiadlo, w trzecim Dam, w 4 Kit, w 5 Sander y nadto inszych trzech mniejszych, posli. Sarlo tez w ostrosku swoim cicho quiescebat y lubo nasi od rana az do pułnocy zywnosc z tych ostroskow do obozu naszego wozili przez most wielkimi kupami, przecię do nich, iako przedtym czynil, z dział nie biel; zaczym kazano belo do niego z dział naszych dla sprobowania, iezeli nie uszed po południu, wypalic, ktory kilka razow z działek swych odezwawszy się, zaraz strzelac przestal y naszym bieżącym do niego nie rospodowal. Tey ucieczki nieprzyiac. rozmaite przyczyny nasi dali: iedni, iako to ieden ięzyk, ktorego w ostrosku naleziono, powiadal, iz w tey utarczce miałby bydz Prokonski (?) z działa zabity, a drudzy zas, iz Moskwa pobuntowawszy się przeciw Prozorowskiemu, ustapiela, nie chcąc daley bydz pod iego regimentem. Tegoz dnia u OO. Bernardynow u s. Michała, gdzie krolewic JM byl, solenniter Te Deum laudamus, dziękuiąc za to, ze P. Bog taki strach na nieprzyiac. puscil.

30. Językow trzech przedalo się, ktorzy tego przyczynę ustapienia nieprzyiac. tę dawali, iz Moskwa obawiając się, abysmy im od Sekina y od Leska (!) nie zabieгли temi szancami, ktore są od naszych z roskania JKM oszancowane, y do nich niemi się nie zblizeli, do kupy wszystko porzuciwszy, zaprowadzila się y między ostroskiem Sekinowym y Sarlowym položeli się. Krol tez JM woysko rozdzielil: iednym z p. wojewodą wilunskim na tamtey stronie Dniepru w ostroskach nieprzyiac. položyc się kazal, przydawszy do woyska koronnego niektore roty y regimenty konne, a z drugim sam z JM p. wojewodą podolskim na Pokrowskiej zostal. Tegoz dnia ku wieczorowi 11 cudzoziemcow przedalo się powiadaiąc, ze Prozorynski we trzech milach od Sekina stanal,

wielce zturbowani, dając przyczynę ustąpienia iego, że Dam słysząc w nocy, że nasi koło ostroskow albo szancow opanowanych pilno robią, czego sam wiatrowi większą reprezentował rzecz, niz podobno belo, zaraz zatworzony do Prosonskiego spodziewając się iakiey od naszych nawałności ustąpił y potem y iemu strach w oczy puscivszy, z nim pospołu z szancow abo ostroskow, wszystko porzuciwszy, tylko co cerkiew prochy wysadziwszy, uciek. Ciz powiadali, że Alexander Lesel z swych szancow gotowie się ustąpic y iuz niektore działa poodwoził, a z drugimi tey nocy umykac gotuie się podobno do Moskwy; drugim iednak, ktore są bardzo wielkie, radzic nie mogą y tak ich albo zakopac, albo rozsadzic chce, y o Sekinie iuz powiadali, iakby ku Moskwie ruszyc się zamysliwał, ale o tym nihil certi. Tegoz dnia consilium secretum odprawowało się strony dalszego nastąpienia na nieprzyiac.

1. 8bris. Presentowała się chorągiew pietierska JKM p. Łaszczza y 2 raytarskie. Ku wieczorowi przedało się kilku ięzykow od nieprzyiac. między inszemi ieden y to pierwszy Moskwin syn boiarski z raytarskiey companiey, ktory powiedział, że dlatego się przedał do naszych, że dawno miał wolą służyć carowi krolowi naszemu. Ustąpienia Prozowskiiego zrozumiawszy, zaraz uchodzie zaczął, y gdy Dan z nim uchodzie nie chciał, do Sekina posłał, aby mu roskazał, co uczynił. Z czego nie będąc contenti, wszyscy boiarrowie roziedzają się y im ich wiele poszło do Moskwy, zaczym tuszy, że y Sekin musi ustąpic, gdy się wszyscy rozbieją. Iuz dział nie masz ani u Sarlego ani u Lesla, bo wszystkie popowywozono oproc wielkich, ktorym radzic nie mogą. O działach wielkich powiada, iż ich chcą albo zakopac abo rozsadzic; piechoty wszystkiey nad 2000, ale y ta się rozbiega. Iakoz drudzy ięzykowie powiadaią, żeby iedno biały znak z murow naszych był zawieszony, tedy chcą się przedawac wszyscy naszym, bo ich tez iuz nie wiele, co y kazano uczynic y przytym zatrąbic y strzelby zasadzic, aby pod obroną yey uchodzie mogli, y wiele bardzo co dzien przedawa się.

2. Rada tajemna odprawowała się y potym kilka set koni na czatę wyprawiono dla ięzyka.

3. Ięzykow 17 przedało się. Ku nocy nieprzyiac. z szancow ustępowac zaczął, one zapaliwszy, a osobliwie Alexander Lesel y Serbel, wszystkiey robotki tak wielkiey około starania ostroskow, szancow y lasow odbiezawszy, wszyscy do iednego obozu Sekinowego posli, złączyli się, y Smolensk od oblężenia uwolnili. KJM. obiedzzał wszystkie te ostrogi, blokauzy y szance od nieprzyiac. odbiezane, a wielką bardzo pracą y kosztem wystawione y kobelinami na mil kilka w koło ostawione, reuidował y z min, ktore nieprzyiac. pod mury prowadził, ale ich nie

skonczył. Potym presentował się regiment piechoty xiążęcia p. kawalera y potem poczet p. Niewiarowskiego, p. Crispina y p. Giezycy. Ku nocy we dworze p. podwoiewodziego smolinskiego w Smolinsku prochy zapaleły się, które tam robiono y przesuszano, a było ych beczek 2 y 3 petardy, które 11 człowieka wyrzuciły y prawie wszytek dwor rozrzuciły, przyczynę tego zapalu iedni daią tę, że pacholik ieden miał kupkę prochu odłączywszy probowac ogniem, zaczem skra y do drugich padła; drudzy udawaią, iakoby pacholik z czaty przyiachawszy miał w tey izbie u okna pistolet wystrzelic y z tego strzelania miałby ogien do prochow dopasc y on zapalic. A iz w tym dworze pewna commissyia przez dni kilkanascie odprawowała się y tego dnia stroney rachunkow y długow, które pod te oblężenie od starszych tego oblężenia są zaciągnione, dlatego cudownie są od tego przypadku od P. B. zachowani, gdy iuz zszedłszy się na to mieysce z małej iakies potrzeby rozesli się, a sam p. podwoiewodzi tym samym tego uszedł, że goscie pod ten czas wyprowadzał.

5. Kilka ięzykow przedało się.

6. Pogrzeb p. Woiewodzkiego rycerskiego człowieka odprawował się, który na wycieczce z zamku w ramię postrzelony będąc z wielkim zalem wszytkich oblężencow y rycerstwa wszytkiego y KJM dokonczył dni swoich, który akt zastawszy JKM na mieysce swe JX canclerza koronnego w poselstwie. Tegoz dnia 2 yęzykow przywieziono, z których iednego z obozu nieprzyiac. boiarzyna; ten powiedział, iz strzelba wszytka zwieziona do Sekina y iedna na gorze postawiona, a druga ku Dniepru obrocona, z których iedne działa piechota ciągnęła, a drugie konmi prowadzono; o przyczynę ustąpienia Prozowskiego tę dawali, iz z przeszłych listow naszych miał zrozumiec, iakoby nam od cesarza krzescianskiego mało isc w posiłku nie małe woysko z synem cesarza JMci y z Polski kielkadziesiąt tysięcy y z kozakow takze: zaczym obawiając się, aby się byli zaraz teyze nocy na niego nastąpić nie chcieli, iako się szturmowali do Dama, uszedł do Sekina y położył się za nim w dole nad Dnieprem. Ale się iuz wielka czesz boiarow yego roziachała; sam się z Sekinem gniewa y nie widuią się tylko co w rozradzie. Zywnosci ma Sekin dosyc, aly y boiarowie co z Prokonskim dlatego uciekaią, że y koni nie maią czym karmic, iezeli by tu Sekin miał zimowac. Pytany powiedział, iz w tey mierze czeka roskazania carskiego, po które iuz dawno posłał. O woysko pytany wieleby go teraz do Moskwy zgromadzonego było, powiedział, że nic pewnego wiedziec nie moze iednak nie kładzie go więcey nad 20,000. Drugi yęzyk, który na goscincu Drochagonskim (?) załapiony, Tatarzyn krzczony, powiedział, iz iachał z Izmaelem synem tego, który iest w obozie Se-

kinowym, od stolicy z ludźmi dawnymi, których posłał car za pisaniem Sekinowym, gdy [невправно] o przyjeździe JKM y z krolewiczem JMscią w wielkiej potędze prosił o ratunek wojsku swemu y posłał mu ludzi manasterskich albo dadecznych, które duchowni ich y cercy wyprawili 14000, ale niemal wszystko muzykowie. Przytym kazano się być nagotować połowicy dworu carskiego, którego 800 bywa, nadto do tegoż wojska wyprawiono z pieniędzmi drugiego Izmaela, których do wojska sterykroc sto tysięcy 60 y kilka tysięcy prowadzi, przy której kazni tysięcy strzelców idzie, a iż wszędzie od naszego wojska trwoga po gościncach, dlatego ten Izmaelo zatrzymał się w Iarznie (?), mnie tu posłał do Sekina dając o tym znac y tak mię poymano. Referował i to, że car kilkadziesiąt tysięcy rub. posłał do Holiandrow, zaciągając 4000 piechoty; o Tatarach powiedział, że ich barzo po 2 kroc. połupili, iako pierwey tak i teraz do kilkadziesiąt tysięcy dusz w niewolę wzięwszy y wielkie szkody ogniem przyniosszy; pierwey dlatego ich woiowali, że ich cesarz turecki na nich spuścił był dlatego, aby co prędzey wojnę przeciwko nani przymierza nie czekając podiěli, a teraz nie wie z której przyczyny; car na nabozenstwo się udał, prosząc za tę expedytiją P. Boga y chodził na odpust do S. Troyce, y we srody y w piątki nic nie iada; także i patryarcha wielkie nabozenstwo odprawuje; ludzie ci nie wiedzą ieszcze, którądy isc mają, bojąc się wojska naszego y podobno po tej stronie przydą, po której wojska naszego nie masz. Tegoż dnia kazał KJM szance y blokauzy nieprzyic. rozrzucac.

7. Obywatele smolenscy JKM publica oratione za oswobodzenie dziękowali a przytem prosili, aby te daniny, które dotąd lennym prawem trzymali za odwagi, prace y trudy swoje, które Rptey w dotrzymaniu tego zamku oswiatczyli, wieczystym prawem były im nadane; druga, iż powinność ta tylko na nich zostawała, aby do pułroczca zamku powynni być kosztem swym obronic, — ponieważ nadto drugie puł roku swym kosztem bronieli y cierpieli to oblężenie, aby za tę ich posługę także żołd szedł, iako y na tych, którzy pod chorągwiemi słuźeli; trzecia co ad [fidem] publicam, to co dał który z nich, bądź zboza, bądź pieniędzy, wroczone im było y budynki, które także do przełamu na zabudowanie dziury dawali, nagrodzone; czwarta, aby im KJM chorągiew nową dac raczył, żeby tę, którą pierwey z łaski JKM mieli y pod ten czas tej expeditiey, oblężenia y wyswobodzenia w kosciele P. Bogu dziękując zanieśli. Na to im KJM diserta or(atio)ne odpowiedzieć raczył, wielce tę ich stateczność, cnotę, persuerantiją y wszelkie odwagi wysławiając y pięknymi słowy wynosząc, a na pierwsze puncti dwa powiedział: ponieważ to secundum leges regni nie jest

w mocy JKM wieczności dawac y owierci przyznawac, tedy chce JKM interponowac auctoritatem suam u stanow koronnych, aby na to zezwoleli y czwierz darmo za te swe odwagi mogli miec; na trzecie — strony zapłaty inibit JKM rationes, aby fides publica eliberowana bydz mogła y tym wszystkim, bądź pieniądźmi, bądź zbożem, co tego nazycali, stała się iako nayprętsza satisfactiia, ofiarując im przytym nową chorągiew, iako prosili, aby tę, iako umyslili, w kosciele zawiesieli, a nadto prosząc, aby do konca w tey pracy ieszcze chcieli persuerare nie odbiegając zamku tego, poniewasz nieprzyziaciel ieszcze w polu onemu inhiat, dotąd poki abo ztąd omnino spędzony nie będzie, abo iaka transactia nie zaydzie. Co sobie beli wzięli do osobnego koła y potem przez p. wojew. smolinsk. y dwu z poysrodku siebie dali tę resolutiia, iz są gotowi wszystko uczynic, byle na ten czas czymkolwiek beli posileni, obligując consciencia swoię, ze nie maią o czym daley trwac, chcąc spizarnie swe otworzyc na oswiatczenie tego, ze na wszystkim zesli. Tegoz dnia bela rada, iezeli przeciwko tym ludziom datecznym albo manasterskim wyprawic woysko, aby się ich mogło wprzod zgromic, nim się z drugim woyskiem złączą, poniewasz iako ięzyk powiada, iuz niedaleko bydz maią, y lubo JKM miał się był nazaiutrz to iest 7 z woyskiem ruszyc, placuit zatrzymac się, a przeciwko tym ludziom potężną iaką czatę wyprawic. Iakoz naznaczony iest JMP. kamieniecki na tę expedytiii [z] 6000 człowieka, który zaraz tey nocy day Boze szczęśliwie poszed.

8. Kozacy zaporozcy z swego dawnego taboru ruszeli się, ku nieprzyziac. zbliżyli y nad Dnieprem ku Dziewicy gorze obozem staneli.

9. Chorągiew p. Czarneckiego, która bela posłana na czatę dla ięzyka y wywiadowania się o p. kamienieckim, który w 6000 woyska ieszcze bel z piątku na sobotę poszed przeciw nieprzyziac., y dawania onemu succurs, iezeliby potrzeba bela, iz nad roskazanie hetmanskie ieszcze nazad bez ięzyka powrociela się, dla tego porucznikowi znowu kazano isc z inszymi chorągiewami do p. kamienieckiego ku Drohobiczyny.

10. Taz horągiew p. Czarneckiego, idąc za p. kamienieckim, dostała 5 ięzykow, a między inszemi iednego kozaka dunskiego posłala do obozu, którzy byli wysli dla strazy. Ten Dunczyk powiadał, iz Sekin ma wolą tu zimowac, i ze zadney czaty nie posłał ku tey stronie, gdzie nasi z p. kamienieckim posli i ze oboz swoy nieprzyziac. okopuie. Tegoz dnia Moskwa pacholików naszych y koni, którzy dla zywności koniom iezdzieli, zasadzieli się przy błocie pewnym most zruciwszy, koni nabrali y pacholika posiekli.

11. Piechota nasza na to tam miejsce, gdzie Moskwa często naszych bierała, na zasadzki wyprawiona, a ku wieczorowi przy hasle kazano konie po południu mieć wszystkim siodłane.

12. Kilka iężykow przedało się z obozu nieprzyjac.

13. Boiarzyn ieden przedał się, który powiedział, że Sekin nie bardzo tu myśli zymowac, ale tylko zimy oczekiwą, żeby mógł [w] ziemie działa saniami zaprowadzić do stolicy. Tegoż dnia p. strażnik podjeżdżał pod oboz Sekinow y zastał most sekinowski od nas rozebrany, albo dele z niego zabrane y straż, która przedtem u mostu bywała, daleko za kobelinami y ognia mało co; zkład spodziewaliśmy się, że potężną iaką czatę wyprawie mieli. Tenże boiarzyn powiedział, iż Prozorynski ledwie kilka set człowieka ma przy sobie, bo się wszyscy porozieźdzali; wojska nieprzyjac. nie kładnie tylko 20 y kilka tysięcy, lubo się oni na 50,000 kładą.

14. Od p. kamienieckiego z pod Drohobycza (!) posłany p. Kowalski towarzysz z pod horągwie jego przyjechał do KJM y z tą wiadomością, iż P. Bog z łaski swej pobłogosławił tę czatę JM y lubo tych ludzi datecznych, kwoli którym wyprawieni byli, przeciąć nie mogli y posłakowac, na inszych iednak, którzy z obozu do Rosławia sli dla infestowania Mscisławia, Krycowa y inszych miejsc przyległych, napadwszy, onych zniesli, a mianowicie 800 boiarow, którzy w pewney wiosce odpoczywali, których p. kamieniecki komunikiem wojsku drugiemu powoli isc kazawszy tak zbieżał, że im ani do koni, ani do broni, do sprawy przysc nie dopuścił y nayprzedniejszych żywcem pobrawszy, y innych w pien siec kazał, gdzie wielką zdobycz bachmatow, rynsztunkow, szat y pieniędzy wojsko zabrało. Wprawdzie niektórzy, w domu zawarszy się, bronic się chcieli y iednego dragona postrzeleli, ale nasi do nich resolute skoczywszy y ogniem ich otoczywszy, spalili, y by nie noc była nastąpiła, chcieli się byli o drugich, których 1200 [w] przyległy wiosce beli, bo ich 2000 wyprawiono było, pokusic, ale będąc przestrzezeni od tych, którzy z onych 800 usli y od ognia zapalonego ubiegli; dlatego nazaiutrz zdało się daley isc pod Drochobycz, gdzie idąc, naprzod napadliśmy na pułtorasta Moskwy z nową chorągwią, którą Sekin wyprawił był dla przeymowania y łapania tych, którzy z obozu jego uciekają, którzy, iż iusz od naszych przeculi byli od swego, który, do naszego posłuchu przyiachawszy, pytał się, coby za ludzie byli, dlatego sprawą uchodzie poczęli, którym kozacy w tel zaszedszy, onych funditus zniesli y chorągiew wzięli. W poniedziałek pod Drochobycz komunikiem podpadszy, gdzie idąc, w drodze cursora, idącego z stolicy do obozu z gromadą listow do boiar, wiadomego chłopca wszystkich rzeczy, poymali y onego prowadząc, tak resolute

na straz nieprzyiac. uderzyli, ze częste ich trupy polozywszy na ostatek az do samego zamku na nich iachali y iuz niektore chorągwie, a mianowicie p. Ielinskiego straznika woyska koronnego, w bramę za niemi wpadac poczęli beli, ale gęstą strzelbą zrazeni, odstąpić musieli; horązy iednak w bramie zabity z działa, a drugiemu towarzyszowi głowę kula urwała, y ieden pacholik. Potem nasi do miasta obrociwszy się, one wysiekli, w niwecz spaleli y srogą rzecz zywności, którą ztamtąd do obozu wozono, poniewasz tam boiarrowie niemal wszyscy swoje mieli depositium, y w kozdym domu po kilka wozow wielkich zywności naladowanych stało, to iest mąkami, krupami, słoninami, miodami, gorzalkami i do obozu prowadzić miano; nawet cerkwie pełne sucharow spaleli y iednę klech, która pełna połkow była. Potym za kilka mil wszystkie goscince opędziwszy y zadnych ludzi, aby im na pomoc isc mieli, nie posłakowawszy, wyprawił p. kamieniecki czatę rotę kozacką ku Wiaznicy, aby samemu czarowi pod nos zakurzeli, kazawszy im ogniem y mieczem, ktorych oczekiwaiąc ieszcze, nie zmroczel się. Tamze kozacy napadszy na kilka set wołow, które kupcy do obozu Sekinowego prowadzili, one pozabierali, a kupce wysiekli. Prowadzi za sobą więzniow p. kamieniecki przedniejszych do 40, a drugich w pien wysiekli y wyscinac kazał, aby to w posłuch mogło wpas[c] nieprzyiacielowi. A iz tego dnia pp. hetmani iezdzieli dla recognoscowania obozu mieysca, dla tego mało Izmaela, w pewnym poczcie idącego do stolice, który dla złego zdrowia licentiowany, y przy nim nie mało kupcow wracaiących się do stolice y boiar chorych, mało nie ubiegli, ktorzy będąc w drodze, a usłyszawszy o p. kamienieckim na Drochobunskim goscincu dokazuiącym, nazad się do obozu powrocili y sam Izmaelo iedno co do obozu Sekinowego wpadł, gdy pp. hetmani nadiachali. Ostatek iednak ludzi iego, co za nim sli, nasi pobieli y niektórych poimali y potem y inszych, ktorzy z obozu takze dla zywności wyiachali byli, gromieli y cos zaymali y pobieli.

15. Conclusum znowu nazaiutrz ruszyć się obozem na okolice Bogdanową, zostawiwszy p. woiewodę smolins. ze dwiema tysiącami przy Smolensku, asecurowawszy go, ze y ci ludzie, ktorzy ieszcze idą, pod regiment iego isc mają, y ze do czasu tam tylko pewnego ma zostawac y w zamku nie zamykac się.

16. Oboz ruszył się — stanął za puł mile nad rzeką Tyczowna. Przed wiazdem zaprosił p. woiewoda wilinski JKM y krolewicza JM do sałazu swogo, poniewasz iuz izba JKM skorzana rozebrana była, gdzie tez był y p. woiewoda podolski, hetman polny koronny, JMX canclerz. Był tam y posłaniec cesarza krzescian. JM y uraczony iest, gdzie tez zaraz pozegnal KJM. Gdy miał KJM wsiadac, darował mu

XJemosc konia tureckiego, a krolewiczowi stempaka. W drodze ziachała się z JKM czata, która się od Drochobycza wracała, prowadząc barzo siela wolow, iałowic, koni y inszych rzeczy y zywnosci, a przytym 32 raytarow y z kapitanem legitnantem y z trembaczem, na których p. kamieniecki pridie napadszy, którzy byli wysli dla łapania naszych na czatach, gdy na nich nastąpił, zaraz się poddali. Potym w drodze sam p. kamieniecki KJM witał y też niemal relatią tey czaty uczynił, iako przedtym towarzysz iego z pod chorągwie p. Kowalskiego od niego posłany, y przytem iego kapitana leytnanta ze wszytką campanią oddawał, y iako się wielka szkoda uczyniła nieprzyziacielowi w zywnosci y w inych rzeczach, na wielką to sumę szaczuiąc, p[owi]edaiąc to, iako pacholikowie dzieleli się guzami złotemi drogiemi. Stanął oboz nad rzeką Weziwną, do ktorego pozno przyiachal JKM. W obozie potem presentował Moskwicina iednego, Damba nieiakiego, który, iz w Polszcze długo służył, powiedział, że dlatego wezwany był do rozrady, gdy pod Smolensk woysko wyprawowac miał, examinuiąc go, iako wiele krol polski, albo iako oni zowią litewski, woyska miec moze, y gdy powiadał, że pod sto tysięcy, bardzo go iaiano; referował y to, iako Sekin nie chciał się podiąc tey woyny, wymawiając się przysięgą, ale mu czar koniecznie kazał, mowiąc, zes ty Smolinsk stracił, ty go dostan znou; powiedział y to, iako Sekin udaie carowi, że litewskie woysko gromi y iako napisal do czara, że iakoby zabił krolewica JM, sądząc tak p. Sameta, szlacheica piękney complexiey na pięknym koniu siedzącego, w potrzebie zabitego.

17. JMp wojewoda podolski ruszył się wprzod z pułkiem swym, poniewasz na niego alternata przypada z ordynatyey JKM, którą uczynił między pp. hetmany, aby raz ieden, drugi raz drugi wprzod chodzil, a pułk JKM w poysrodku, y poszedł lewą stroną, ktorendy y w oczy są obrocone, a KJM sam z woyskiem prawą stroną szed, prawie w bok ostroskow Sekinowych na dobre strzelenie, o nie ocierając się. Nim iednak KJM ruszył się, p. kamieniecki czynił relatią JKM confessat iego leytnanta, który to powiadał, że wszyscy w obozie nieprzyziacielskim tego są rozumienia, że Sekin ma swoje porozumienie z JKM, i że bardzo Litwie bardzo faworuie, bo gdy KJM pierwszą razą przyszed był na Pokrowską górę, tedy wszyscy obersterowie chodzili do niego y on z niemi, declaruiąc się mu, iz mają takie sposoby, iz to siely (a belo ieszcze woysko na ten czas nieprzyziac. cale y ochotne) y potęgi, że mogą KJM. zawrzec passus y nie przepuscic go więcey do obozu y o woysko uderzyc się, ieno niechay kaze następowac; on zadną miarą nie chciał, powiadając: nie mozna iemu chłopu chciec się o krola kusic, poniewasz to iest dzilo carskie, y gdy na niego wołali

boiarrowie: „zmienniku!“ declaruiąc się, ze chcą o tym pisac do cara, on ieh knui [knotować] chciał, a potom powiedział: opiszcie iako chocete; tenze powiedział, iako słaba ostroznosc y straz bywa około ostrosku nieprzyiac., bo się woysko rozbiegło; o działach powiadał, ze wszystkich pod 60, ale 4 tak piękne są y przednią robotą, ktore lano w Austerdanie, ze ich zaden z obeysterow y kapitanow, na wielu mieyscach służąc, nie widział piękniejszych; o prochach powiedział, ze ich mają pod 1000 beczek, knotow tak wiele, coby ich mogło bydz na czaly rok; kul także srogą rzecz; zywnosci iednak omale, ktora gdy im ieszcze odięta będzie za odjęciem iem pasu, musi bydz nędza u nich; p[owi]edział y o tem, co oboz y ostroski około Smolenska wystawil, ze iest tak perfect w swey professy, ze go y Inderlant niema lepszego, ale trudno go z tamtąd odwabic, bo taką ma płacą wielką, iakieyby mu zaden monarcha dac nie mogli. Examinował go potom y syn KJM y wywodzil JKM, iako nieprzyiac. niema piechoty nad 1000, wszystkich obersterow y kapitanow wyliczaiąc; potem suam operam ofiaruiąc do usług JKM y do iakiey odwagi zdrowie swoje w tym obliguiąc y to chwaiąc, ze JKM na to mieysce ruszył się na oszancowanie gory Skowronkowej rzeczoney, powiadaiąc, ze z tamtąd moze się wiele szaszkodzie w obozie nieprzyiaciela y prochy iego zapalic, ukazuiąc mieysce, gdzie ie mają, y sposob zapalenia podaiąc ognistymi kulami, a przytem dziwuiąc się, ze KJM zadnego z Sekinem porozumienia niema, zycząc tego, aby JMX cánclerz napisal, ofiaruiąc się ten list w swoy list do zony zapieczęntowac y przesz trębacza swego do obozu odeslac, a przesz nię Sekinowi; ktory napisany był od JMX canclerza, ale się z nim trębacz nie mog przeprawic na rzeczce; nie iest posłany po tey, ktora potem nastapiela, potrzebie. Potem p. kamieniecki oddawal kilkudziesiat więznia na tey czacie dostanych, między ktorymi wiele boiar beli, z ktorych niektorzy więcey niz po stu rubli mieli wlaty (?) od cara y dwu cursorow: ieden, ktory szed z obozu do stolice, a drugiego, ktory szed z stolice do obozu z listami. Między inszemi listami był ieden confidenter do brata napisany, w ktorym daie znac o wielkiey nędzy tak swoiey iako y obozowi, daiąc tego przyczynę, ucieczkę sromotną Prozorynskiego, dla ktorey wszystkiego odbiezec musieli tak zywnosci, iako y siana, ktorego on był sobie kupil za 3 rubli, y iako o tey ucieczce nie nie wiedzieli y rozumieli, ze na nas następowac mieli, gdy im uchodzic w nocy kazano; zaczym, gdy wysli, zaraz ostrozek zapaleli ze wszystkim, dlaczego ze stratą wszystkiego dlaczego nie zyią w obozie, ale męczą swoy zywoť; na czatę nie mają poselac na czem ba y nie smieią, bo Litwa wszędy okrażela y dwa pasy im odieła; o swych koniach pisze, ze ieden losak stara, drugi

hora, a trzeci nie duza; w obozie Sekinowym pisze siana droho nie budziesz kupily, bo o kupie nie dostanie; o swym sludze pisze, ze o cudze siano tak go bito, ze y dotąd lezy, prosząc przytem, aby mu nie dopusczał od głodu umierac, ale aby mu posłał czego y sługę ktorego, chceli go w Moskwie żywo widziec. KJM w godzin dwie po południu ruszywszy się z woyskiem dobrze zordynowanym y idąc z bębniami mimo nieprzyiac., gdzie wiele nasi do niego przypatrując się ostroskom iego zbliżalo się nadspodziewanie, nieprzyiac. cicho w ostroskach siedzącego minął, y mrokiem stanął na gorze obozem przy rzeczce Kołodni, gdzie wiezdziąc większa czesc woyska iuz JKM w szyku pięknym czekała y przezymowała z rozradzenia JM woiewody podolskiego; ten kapitan lejtnant, widząc woysko iezdne, bardzo się mu dziwował y powiedział, zesmy niczym nie straszni Moskwie iako temi płatnikami, iako oni usarza zowią, y iako oni w obozie nieprzyiac. na nte barzieszy nie respectowali, iako na usarza naszego, p[owi]edaiąc, ze o insze woysko łącznoby sie beli kusieli; y gdy mu powiedziano, ze to ieszcze nie wszytka iazda, bo ich część z chetmanem koronym w pierwszym pułku poszła, powiedział, ze takim woyskiem możecie nieprzyiac. znieśc y pusc az pod stolicę. Tamże zbieżał był p. Danielowic woiewodziec ruski, aby mógł być przednac KJM o ono factum pod interregnum w poranieniu p. Kalinowskiego popełnione, ale na ten czas do ręki JKM nie iest przypuszczony, na dalszy to czas odłożywszy, gdy z ludzmi przybędzie.

18. P. woiewoda wilinski podług ordynatney naprzod szedł z pułkiem swym na Bochtanową okolicę, za którym y KJM prętko się ruszył y potym długo stał przy iedney z ty przeprawie dla porządnieszego ciągnienia, zaczym, gdy woysko litewskie przeprawiło się, tam ruszył się y iachał przed woyskiem koronnym na drugą przeprawę, którą przy sobie dla snadniejszego dział y woyska przeprawienia naprawowac kazał; y gdy za woyskiem litewskim woysko koronne przeprawowac się poczęło, idąc podług otrąbienia cicho bez bębnienia y trąbienia, dał znac p. woiew. wilinski KJM, gdy się iuz ku tey gorze, gwoli ktorey, aby się mogła opanowac, oboz się nasz ruszył, z pułkiem swym zbliżył, iz nieprzyiac., ktorego przed dwiema godzinami straz nad rzeką Kołodną stojąca y dwa ięzykowie załapieni byli, w pole wielkimi kupami wychodzi, — prosząc przytym o declaratyją, iezeli iuz o tę gorę kusie się ma y na opanowanie oney piechotę zmykac ma, a interea kazał powoli chorągwiom tak iezdnym iako y pieszym ku nieprzyiac., który był wyszed, następowac, zakazawszy charcow zwodzic podług roskazania JKM. Gdy się nasi do Moskwy zbliżac, iedni po bokach, drudzy w oczy, poczęli, zaraz nieprzyiaciel,

iakoby mu w gębę dał, bo się nas nie spodziewał, nazad ustępować począł y do ostroskow, straż tylko zostawiwszy nad Dnieprem, poszedł, y z dział do naszych palił. Interea też sam KJM tam nadiachał. p. woiew. wilin. otrzymawszy zaś taką od KJM stronę opanowania tej góry, przecię nie chciał nic aggredi, ale znowu uprosił JMX canclerza, który też tam był przyjechał, aby do KJM wrócił się, prosząc o deklaracją pewną; gdzie potem sam JKM z księdzem canclerzem nadiachał y w imię Panskie piechocie na tę górę postępować kazał, która z łaski Bozey tego dnia bez szkody wzięta y piechotą osadzona, wprowadziwszy tam trzy regimenty: jeden p. kawaliera, drugi p. podkomorzego litewskiego, trzeci p. Abramowicza wojewodzica smolinskiego, bo nieprzyjac. odwadze naszej zdumiały, z dział wypaliwszy quiescebat; a iż po południu deszcz wielki lał y szedł (!) do północy, dlatego wielkiego niewczasu użyło wojsko tego dnia, bo wozy wszystkie w obozie były zostawione, które za wojskiem iść miały; zaczęł sam tylko KJM mając karetę, w której całą noc odpoczywał, mało co śpiąc, omnibus periculis obruando in casu z odwagi nieprzyjac. y prawie sam ex agibus dla bezpieczeństwa wojska agendo. My insi wszyscy sub dio w kłodach w chrustach na dżdzu przy ogniach ni iesc, ni pic co nie mając, ani sobie ani koniom; piechota, iż ciągnięciem sfatygowana była y niepogodą, ha y głodem, bo chleba nie było gdzie kupić, ponieważ ani wozów, ani bazaru nie było, dlatego nie kopiać żadnych szanców odpoczywała, gdyż też y wozy z rydlami y z motykami, noc nastąpiła, na tę górę do piechoty w lesie będący trafić nie mogli. Ku nocy język jeden przyprowadzony powiedział, aże się tu Moskwa nas nie spodziewała, ale rozumiała, że KJM yz wojskiem miał iść na zimowanie do Białej, zaczęł z jego przysięcia bardzo potrwożeni, nie wiedząc co czynić; wszakże przecię w nocy działa na górę na pewne miejsca powywozili y szance postawili, w których potem nazajutrz do naszych bardzo paleli. Pp. hetmani poczęli się belić o wozy zamawiać, udając, że p. woiew. podolski miał kazać wozy zatrzymać, co potem intercept xanclerz powiadał, iż od sługi p. woiew. wilunskiego słyszał, w drodze go potkawszy, że się p. woiew. wilinski do oznajmienia swego wczora zatrzymać kazał; zaczęł, iż potem znac dąć zapomniał, wozy nie ruszyły się, dla których y insze wszystkie w obozie zostały. Tegoż dnia p. woiew. smolinski posłał do KJM od cara tatarskiego posłanego: w Smolinsku przymował y na salwę mu wszystkie strzelbę wypuścić kazał. Kozacy też Zaporoscy ruszywszy się obozem swym stanęli po drugiej stronie Smolenska.

19. KJM sam osobą swą iedził tę górę opanowaną recognoscować tam, gdzie szance kopane być miały, baterie wystawic kazał,

co prędy kosze robie y nasypowac, obaczywszy sposobnosc tey gory do razenia nieprzyiac. w obozie; wszystko sporządziwszy iachał potem reuidowac mieysce na oboz, bo przesz tey nocy tam kozda chorągiew odpoczywała przy ogniu in omnem cruentum odwagi iakiey nieprzyiac. siedział, gdzie w szyku sporządzonym postawiona była. Po zwroceniu się z tamtych mieysc KJM kula z działa tak blisko JKM uderzyła, ze ziemia JKM opruszyła. Po południu pewne chorągwie w polu zostawwszy y strażą porządną błonie y to mieysce, ktorendyby nieprzyiac. miał wypadac, osadziwszy, sam z drugim woyskiem ruszył się na tę gorę, gdzie oboz iest postawiony ex opposito tey gory Skowronkowej, gdzie ledwo z konia zsiadł do budy, bo wozy ieszcze y drugiego dnia dla zlych przepraw y niepogody ledwie ktore przysły, y takesmy niemal wszyscy iako y pierwszej nocy sub dio odpoczywali, miasto dzdzu mroz mając, — dano znac KJM, iz Moskwa przesz mosty przeprawiła się w wielkiej potędze tak iazda iako y piechota, ktora to miała do tego motivow, ze rozumiała, ze KJM miał się ztamtąd ruszyc do Białey na zimę, piechotą tylko gorę Skowronkową osadziwszy. Zaczym, aby ich fortelow nie postrzezono było, iazdę w pole ku naszym chorągwiom na strazy stojącym, ktora potem od naszych popędzona prętko pola ustąpiła, wyprowadzili y wrzekomo następowac im kazali, a oni interea o 40 chorągwiom piechoty, wszytką prawie potęgę swoią y siły wywarszy, na tę gorę Skowronkową do naszej piechoty następowac y skradac się kazali, iakoz naszych ubezpieczonych mało nie ogarneli, by ich byli ci, co kosze nizey pletli, kąsek nie postrzegli y na drugich nie zawołali, ze Moskwa następuie, ktorzy acz zrazu rozumieli, ze zar-tuia, potem rzeczą samą to uznawszy, gdy na Moskwę krzyknieno, aby strzelali, tak prętko do sprawy przysli, iednak tak nagłego y potężnego impetu nieprzyiac. znies nie mogąc, strzelając się, ustępowali powoli, trzymając iednak na sobie potęgą nieprzyiac. O czym JKM wziąwszy wiadomosc, sam co prędzey na konia wsiadł y woysku w pole wychodzic kazal y prętkie barzo posilki tey tam piechocie poslal, wyprawwszy tam regiment krolewica JMP y drugi p. Butherow tey piechocie po iedney stronie w bok isc a...licey swiey dworskiej raytar skiey po drugiej następowac kazal, gdzie tez iuz y pp. hetmani kilka chorągwi kozackich wyprawili byli, mianowicie p. Moczarskiego, Sierakowskiego y Czarneckiego, p. Łowczyckiego y inszym, ktorzy po obu stronach wziąwszy nieprzyiac. gęstą zaraz strzelbą, mianowicie piechota krolewica Kazimierza JM y p. Butlera na niego nastąpiła, przy ktorym y one regimenty dawniejsze poprawiwszy się, dopieroz nieprzyiac. pędzic y onego z gory porazac poczeli, ktorego lubo y iazda moskiewska posilkowała y prawie wszytkę potęgę tam obruciwszy na-

szym tę gorę odiać usiłowała, wszelką czyniąc resolutiã, przecię od naszych z niemi wyparci, nihilominus sprawã uchodzili; na których nasi biiać, ba y siekãc się w ręce z niemi, az na doł na nich iachali, nie małą szkodę czyniać w nieprzyiac. y w sobie odnosząc. Po tym y w polu odwaznie się z niemi nasi, spędziwszy ich z gory, strzelali y wielką w nich szkodę uczynieli, niedopuszczaiać ich do przeprawy uchodzących y drugich, gdy do wody uchodzili, topiać. A iz po drugiej stronie w chrostach takze przy Dnieprze zasadzka postawiona bela, aby bela iazdę naszą swoim na posilek idącym w polu razila, dlatego na tych regiment p. woiewodzica helmi. p. Waiera iest spuszczoney, który takze długo y odwaznie z niemi strzelał się y onych ztamtąd wystrzelawszy, potem dołem do drugich regimentow poszedł y z nami gromił nieprzyiac. Woysko nasze interea w polu w sprawie stało (lubo go nieprzyiac. barzo z dział razil, ktore beł na kilku mieyscach zasadzil), ba y ci, co na zasadzce beli, ktoremu potym pp. hetmani, widząc piechotę naszą sfatygowaną i ze dla prochow, których im nie stało, ustępowac by im było przyszło, następowac resolute kazali, gdy obaczeli, ze tez Moskwa swey iezdzie do piechoty po kilka razy skoczyc kazala, — tam naprzod na wszytek ogien tak z dział iako y piechoty raytarskiej nieprz. p. kamienieckiego skoczela, z nią p. Minskiego, tę p. Madalinskiego p. Bochdana Stęczkiewicza posilkowała, za ktoremi y insze następowaly y resolute rząc nieprzyiac. zemknęły się beły y drugie chorągwie mianowicie pp. hetmanow y KJM, których potem p. Stagniew prowadził, ale potem w posilku stac im kazano prawie na samym celu strzelby nieprzy. Interea teł KJM omnia circumspiciendo et prospiciendo w worach coprędzey prochu piechocie dodac kazal, za ktorego przyniesieniem i następowaniem woyska koronnego dopiero piechota iako [попозже місце в тексті] do nieprzyaciela spolnie paliela y onego przed sobą pędzic poczela y nie pierwey przestala, az noc nastapiela. Nieprzyiac. z dział bił do naszych, aby ludzie iego pod tą strzelbą uchodzic mogli, będąc iuz bardzo nadrazeni. Woysko nasze y na noc za wskazaniem JKM w sprawie na tem ze mieyscu stało y nie pierwey zwiedzione, az nocą zakryty uciekł z placu nieprzyiac. za most. Wielka li szkoda stała się w nieprzyacielu, ieszcze non eonstat, certo atoli ci co na ten tam plac iezdili o gęstym trupie nieprzyiac. powiedzieli, a mianowicie ten kapitan leytmant, co go przyprowadził p. kamieniecki, który y dwu kapitanow leżących widzial, udawal, zeby ieden Lessel, brat obersterow, czego potem i capitan ieden w tey potrzebie poymany powiedzial, ale y p. kamieniecki to na oko widzial, iako o porwanie iedney znaczny osoby trupem iuz leżący wiele się ich kusilo, ale przecie iey porwac

nie mogli, bo ich wiele przytym trupie zabiiano. Ięzykowie, co ich wodzą, powiadaia, ze się bardzo wielka szkoda stała w nieprzyiac., bo Moskwa, y drudzy zołdacy, od Sekina podpoieni, gwałtem następowała, zaczym bardzo ich nasi razieli y nastrzelali y naszych udiai iakoby do 30 polec miało, między inszemi maior p. Abramowicz y kapitan leytnant krolewica JM, ale postrzelonych tak pieszych iako y iezdnych do kilkadziesiąt, między inszemi w potrzebie p. Madalinski woyski mscislawski w nogę, którą mu kula wyrznięła, p. Marcinkowicz sędzia woyska litewskiego, p. Budziszewski rotmistrz postrzelony przez gębę p. Sredzinski towarzysz p. Madalinskiego pod łopatkę; towarzyszowi jednemu kula co się urwała. Ale się y horągwiom hetmanskim; stojącym w posiłku, dostało, bo p. woiewody porucznika wilinskiego p. Sienkiewica horążego y inszych takze barzo postrzelano. Ięzykowie przyprowadzeni, to retulerunt, ze wszystkie siele nieprzyiac. wywarł był na spędzenie naszych z tej gory, która iuz tak iest szkodliwa, ze kokosz chodzącą po obozie ich z niey moze ubic. Ale iest za co P. Bogu dziękowac, ze ich nie pocieszył, ze z wielką szkodą wyparty nocą uszedł. Teyze nocy nasza piechota kosze postawiła y szance pokopala barzo porządne.

20. KJM znowu iezdził na tę gorę opatrowac te szance pokopane y batoną (!) postawioną, gdzie y działa zalozone y prochy przy nich y kule postawione, ale iz nieprzyiac. w tem przyciagnieniu JKM na to miejsce nihil pretensit, dlatego Dnieprem wiele sian y zywnosci od Drochobyczy płytami spuscic sobie kazal, ktorych nasi dzisiay bardzo wiele płynących pobrali, y po drugie ieszcze insi iachali, y bardzo się posilili konie nasze tym sianem, ktorego dostalismy; płyty iednak oddawac kazano na most.

21. KJM recognoscowac miejsce na zbudowanie mostu na Dnieprze. Potym dano znac, ze Moskwa poslala trębacza swego ze 2 boiarami o dobrym dziele tractowac, do ktorych poslani pp. kamieniecki y z p. Abramowicem. Tam ziachawszy się naprzod prosil nieprzyiac., aby ciała zabite oddane byly, y potem zalowali się na naszym, iz z przedawczykow naszych zrozumieli, iakobysmy ich więzniow zle tractowac y męczyc mieli, a na koniec powiedzieli, ze mają naszego iednego maiora y 2 leytnantow, a ten maior iest p. Butorow, a leytnantowie z regimentu p. kawalerowego, na co im p. kamieniecki odpowiadzial, niechay się porachuią, iako animuszu krzescianskiego zazywaią nie tylko przeciwko nam, ale y przeciwko sobie, gdy złomawszy przymierze y przysięgę przed wysciem przymierza z nami wojnę zaczęli y do tak wielkiego krwi rozlania nas przywiedli. A co się tchnie wydania ciał to do pp. hetmanow [w]zięli, obiecuiąc im dac prętką reso-

lutią. Około tractowania więźniów powiedział, że Bog nas sądzic będzie, bo my w tey mierze nie po poganску, iako wasi, ale po krzesciansku postępujemy y palic, męczyc y serca z ludzi wymowac nie kazemy; tu zaraz wyrwała się Moskwa w rzecz y o przysięgę p(owi)edziała, że nie o tym dziele tractowac przyiachali, a co się tchnie wyiętych serc, to doktor bez wiadomosci boiar uczynił, zaco smiercią iest skarany, a na popalenie p(owi)edział, że się to czasem stało, że są opaleni, gdy becзка prochu zapaliła się; na co im p. Abramkowic odpowiedział, że te ciała, które nayduią pomęczzone, blachoma popalone bywaią, a na poymanego maiora y 2 leytnantow powiedział, że y u nas iest dosc y capitanow y leytnantow y inych więźniow waszych. Rozchodząc się p(owi)edzieli, że ieslibyscie ieszcze co z nami mowic chcieli, odniesiemy to do dumy nasy, a ty tez do swego, y tak roziachali się. Naznaczono im iednak czas iutro, aby po trupy z kolaszami przyiachali w asistentią sta koni, gdy im przesz strębę dano znac będzie.

Od hetmana zaporowskiego, który z woyskiem pod ostroski podiezdzał, 3 więźniow przyprowadzono, dając znac, iż nieprzyiac. do nich wypadac nie chciał, az im w tył Sekinowi kazano y polożyc się z drugiey strony Dniepru ex oppositu mostu naszego; dlatego przesz list opowiadali, iż nie bardzo na nich to (miej)scie bezpiecznie, aby zas nieprzyiac. ku nim wszystkie sięły nie obrocił, napisano do nich iednak, aby taborem puscili się, kazawszy im niektore rotы z woyska naszego, co przy Smolinsku zostały, przydac, y upewniając ich o posiłkach przesz most, który za dzien albo za dwa stanąć ma, albo iesliby nie stanął, to wpław woysko przeprawiwszy, y z tym do nich wyprawiono. P. kamieniecki, ktorego KJM słał recognoscowac mieysca po tamtey stronie Dniepru, powiedział, iż Moskwa szanc przy samym Dnieprze rzuciła y działa tam zatoczyła y dom sobie tam działa.

22. Ciała pobite Moskwie oddawano, ktorých do kilkudziesiąt po chrustach znalezione, bo te, co pod gorą, nieprzyiac. zebrał heł, iako to oni maią, że trupow nie radzi na poboisku odiezdzaią, ale ich zaraz chwytaią. Tamze zaraz prosili, zeby nazaiutrz z niemi ziachac się mogli tractowac o zamianę więźniow z gotowym regestym.

23. Poczęto bic z szancow naszych do nieprzyiac. y naprzod KJM z 9 dział kazał wypalic, gdzie się na nabożenstwo zchismatycy zesli byli, ktorzy na taką salue, gdy iuz tam zmacano, prętko rozbiezeli się, y gdy potym y po obiedzie do obozu z dział bito, oni rozniewani nie chcieli o zamianie więźniow tractowac, lubo sami o to prosili y dzien ten naznaczeli beli. Po obiezie iedził JKM z pp. urzędniki do szancow na gorę, z ktorey dobrze było widziec most, który niep. na Dnieprze drugi stawił. Ku wieczorowi p. Bolic kapitan,

ktory iezdził przypatrując się szansom, z działa zabity. Tegoz dnia p. woiew. wilinskiemu nieprzyiac. wziął cug koni, ktory był do Smolinska posłał dla chleba, piechoty przydawszy tam kilka chorągwi in praesidium posłano. KJM posłał do dworskich o czeladz do kopania szancow, ktorzy to ochotnie kazdy uczynili.

24. Znowu wozy do Smolinska wyprawiono po potrzebach z ki(1)ka chorągwi dla bespieczeństwa. KJM cały dzien był u Dniepru, gdzie most stawiono. Ku wieczorowi Moskwa znowu trębacza posłała z boiarami tractowac o dobrym dziele, y gdy do nich p. Abramowic wyiezdzał, pytając ich, czego chcą, gdy powiedzieli o zamianę więźniow znosic się, kazał im nazaiutr poranu wjachac: do ktorey rozmowy od p. hetmana JM Abramowic, p. Rej y p. Halbinski, a z pp. obersterow p. Gerard Deynot sta(rosta) roscierzynski, p. Sey capitan gwardyey JKM y Puther oberster. deputowono, y nadto pro asistentia 15 osob.

25. Gdy nasi subdelegaci od pp. hetmanow do tractowania o zamianę więźniow po obiedzie w pole wyiachali, Moskwa wysłała do nich trębacza, iz nie dzisia, y czasu niemasz o tym dziele mowic, czyniąc spoznienie naszych, lubo ym y po ranu przesz trębacza znac dawali, ze są gotowi, y od nich regerstr deputowanych posłany odebrali, ktorzy ci są deputowani. Zaczym nasi na taką ich ludificatią (widząc iz z niezgody ze...i officyerami ta zwłoka poszła cudzoziemskiem) rozgniewani, z dział do nich potężnie bic kazali, bo dla tey rozmowy pokoju na kilka godzin było. Oni znowu trębacza swego do naszych posłali, ktorego lubo nasi widzieli y słyszeli, gdy długo trąbił, przecię oni wetuiąc tey ludificathey, na contempt ich, nikogo do niego nie posilali, zaczym długo trąbiąc, bo Moskwa na drugiey stronie stoią wołala, aby trąbił, y iedyn officier, przyiachawszy blizey za most, kazał się mu do nas przymykac rozumiejąc, ze nie słyszemy, y wrocil się z niszczym. Tegoz dnia za ustawnym staraniem KJM na Dnieprze, ktory tam ustawicznie nad tą prątą siedział, 2 mosty stanely na płtach y na trzeci łodzi powiazane y rozložone. Ku wieczorowi 2 Szwedow od nieprzyiac. przedało się, ktorzy retulerunt, iz nasze działa w obozie nieprzyiac. wielki respekt czynią, i ze Sekinowi kula pod nogi padła, i ze się ich wiele z tego mieysca za gorę prowadziło; o przeszły potrzebie powie(dzie)li, ze ich wiele zginęło w niey, a z samego regimentu Lesłowego do kilkudziesiat, a nadto rannych do kilkuset; iuz affirmabant, iakoby Let ich stary iuz miał byc zabity na bazarze. Tez naszym Moskwa z dział swych 2 naszych zabiela. Tegoz dnia p. woiewodzie brzescianskiemu przy przeprawie nieprzyiac. kozakow pozabiiał y 6 czy 8 wozow, ktore z Smolenska z zywnością iachały, pozabierał. Potym posluchy moskiewskie z naszymi posłami

rozmawiając, iezelibysmy in armistitiam do 4 niedziel pozwoleli, aby z woli carskiej strony traktatow o dobrym dziele zasiesc mogli, ale im nasi zadney nadzieie tego nie uczynieli uwazaiąc, zeby się to na zwłokę działo, poniewasz iusz od naszych są nie zle scisnieni.

26. Most na łodziach przy bytnosci JKM konczono. Kozacy zaporocy z pod Smolenska przysli y staneli po drugi stronie Dniepru przy mostach naszych, aby się wszytkie goscince Moskwie zalec mogły; ktorych p. woiew. smolenski z pewnymi rotami prowadził az na miejsce y gdy z tych co w przedniey strazy sli Moskwę, która wyszła była przeyscia kozakom naszym bronie, nad pewnym błotem zoczei, do nich rozumiejąc, ze ich więcey nie masz, z ochoty swey skoczeli; oni uciekaiąc na zasadzkę naszych, gdzie Moskwa wielką kupą utaiona stała, nawiedli, od ktorych nasi obtoczeni lubo obronną ręką usli, ieden iednak tam towarzysz p. Pobidzinskiego zabity. Ku wieczorowi 1 Niemiec y 2 Anglikow przedało się, ktorzy także powiedzieli, iz nasze działa niemałą szkodę czynią w nieprzyiac., i ze pridie u chaty Sekinowey wierzch zerwany od działa, y ze, gdy nasi na most strzelali, 2 na moscie zabieli y most rozerwali.

27. W nocy zaraz o 3 z pułnocy z naszych dział z rozkazania JKM do nieprzyiac. potężnie bito. O południu nasi delegaci, co od pp. hetmanow posłani byli, ziezdzieli się z Moskwą: o zamianę więzniow tractowali, a naprzod registra sobie więzniow podali, oni naszych 69, a nasi ich pod 100; potem affectowali, aby w tey commutatией officier za officiera, szlachcie za szlachcica, zoldat za zoldata szedł et id co nadto beło genus, aby albo zwyczajnym zoldem odkupowano, abo ad fidem dawano in recompensam, gdyby potem ktorzy poymani byli. Na co oboie JKM zezwolic nie chciał y widząc, ze oni nie chcą tractowac ieno o tych więzniach, co w obozie, bo o tych, co ich do stolice y po Moskwie porozselali, a co przednieyszych nie chcieli mowic, a w reiestrze tym, co podali, oprócz iednego maiera, a 2 capitanow reformatow, niemasz nikogo, ieno woznice, ciurowie, pacholikowie, dlatego JKM powiedziec kazał, iz iezeli chcą tractowac, aby oraz o wszytkich tractowali, naznaczywszy im pewny czas do zwrocenia ich. Tegoz dnia naszych 2 pacholikow na bazarze zabito z dział.

28. Nasi kozacy obaczywszy, iz Moskwa ostrozek za obozem swoim w lesie na kilka strzelenia z łuku od obozu stawiac poczęła dla prepeditiy zasiągania zywnosci, chcieli im byli robotę przeszkodziec. Dla czego tam podpadli strzelaiąc, ale ze bez porzątku, nic sprawic nie mogli y owszem Moskwa napadszy na nich daleko iachali y hetman ich wypadszy z communiciem ratował; kilku iednak postrzelono. Moskwa tego dnia do naszych nie wyiachala, ale tylko piianego trębacza

wysłała, obmawiając się, że nie rychło iuz tego dnia tractowac. Puskarza niedaleko prochow w obozie nieprzyiac. z dział zabił y formana ogłuszył, dlaczego prochy na insze mieysce są przeniesione, bo usypawszy ex opposito obozu naszego szanc nie mały z niego do obozu naszego strzela.

29. Nasi znowu z Moskwą ziezdali się daiąc im tę resolutiã od pp. hetmanow, iz ta zamiana więzniow trudno ma bydz, bo w regestrze ile nie widzą z naszych nikogo znacznego, tylko maiora iednego, a z reformatow, capitanow, a ostatek woznic, ciurow y pacholikow, u nas zas iz wiele ich boiar y officyerow, za ktorych nie wiedzą, coby za zamianę brac mieli, dlatego za tych 3 officierow trzech inszych dac są gotowi, a inszych do generalney zamiany zatrzymac; oni zas, zeby tych wszystkich stała się zamiana, co w regestrze są polozeni; a to bydz nie mogło, bo godnych osob nie widzieli, dlatego powiedzieli im, aby generalis commutatio bydz mogła, zniosszy wszystkich więzniow y oney stolice y my z Wilna y z inszych mieysc na święto s. Mikuły, co oni wzięli do swoich obiecawszy y nazaiutr dac resolutiã.

Tegoz dnia kozacy przyprowadzili boiarzyna poymanego, który z listami iachał od cara do Sekina de data 9 8bris, w ktorych mu daie znac, iako p. kamieniecki był pod Drohobyczã y 4 dni tam stał y po...sasz spalił y iako w szturmie siła ludzi polskich pobito y sieła ięzykow dostano, daiąc mu przytym wiadomosc, iz mu z kniazem Cerkawskiem y z drugim kniazem Misterskiem ludzi posyła, o ktorym ten ięzyk powiada, iz iuz byli w iarzmie u niego, a beło ich 8000, animuiąc go przytem, aby sobie dobrze poczynãł, iako to na się wziãł, a puszczaiąc to na niego, aby tem ludziom ostrozek albo na Twerdelicy, albo gdzie mu się będzie zdało postawił; o Maystruku ten boiarzyn powiedziãł, że go ieszcze w stolicy odiachał, a ci kniaziewie iuz w larzmie bydz mieli z 8000 ludzi na pomoc Sekinowi.

Przesz kilka miesiëcy toczela się ta expedytia aze do traktatow, nim się skonczely.

III. Л И С Т И.

I. List do KJM szwedzkiego od kozakow zaporowskich¹⁾. *Ркн. N 352 л. 52.*

Naiasniejszy Młciwy Krolu Panie a Panie Nasz Młciwy.

Wiernosc poddanstwa naszego z naniszemi posługami pod nogi maiestatu WKM. PNM. iako napilniey oddaiemy. Miło nam słyszec, iakosmy wyrozumieli s poslow swoich y duchownych naszych o wiel-

¹⁾ Сей лист без початку і в деяких скороченнях і відмінках надрукований у Голубева Петръ Могилы I, дод. с. 452.

kiew Młciwey łasce WKM. Pana N. Młciwego, ktoremu zyczemy, aby w tak szczęśliwym powodzeniu, iako s. pamięci zeszy KJM Pan y ociec WKM tym panstwem rządził, WKM ten stolec osiadszy rządził, tak iakoby to, co sie stało z ublizeniem narodu naszego ruskiego, w chlube swą przywiesc y daley w wolnosciah y swobodach onych podeprzec. Przyznac sie to musi, ze zaden krol, iako pamięc nasza niesie, tego, czego JKM Pan nasz Młciwy ociec WKM w rptej nie dokazał: on na wstempie na panstwo miał cesarza krzescianskiego w więzieniu, miał carow krymskich, miał cara moskiewskiego, wewnętrznych woien rokossze y insze bez wszelakiego zawodu rptej usmierzył. Za iego panowania szczęśliwego WKM iaki str.. przeciw tak gwałtownemu nieprz(yjacie)lowi, ktory pod strachem wszystkimu swiatu, mężnemi siłami pod Chocimiem wytrzymał. W tym załosc nas uwodzi, ze za zywota JKM krzywda sie nam w religiey naszej dzieie, ktorey ratunek pogodniejszego czasu nieupatrując pokornie y płacziwie, unizenie WKM Pana naszego Młciwego prosząc, rozumienia tego pewnie zostawszy, ze nie kto inszy krom WKM ten maiestat rptej korony polskiej osiec będziesz raczył, bo w czym sie nam wszytkiemu narodowi naszemu ruskiemu krzywda za szczęśliwego panowania WKM Pana oycy WKM stała, szczęśliwym panowaniem swoim uskromic będziesz raczył. W tych dalszych zas prosbach naszych, ktore przez posły swe Fedora Kuzminskiego, Fedora Pralicza y Wasyla Oniskiewicza do WKM y wszytkiey rptej wnosimy, pewnismy, ze WKM pomniąc na tak odwazne zasługi nasze przy boku WKM młciwie ucha panskiego nakloniwszy, w tych prosbach naszych contentowac zechcesz, iakobysmy za szczęśliwe y długo fortunne panowanie WKM Pana Boga prosic y wszelaką powolnością naszą y naynisszemi posługami naszemi odsłuzyc mogli; gdyz, czego nierozumiemy ani trzymamy o tym ze uchoway Boze przeciwnym sposobem zayrzac tego WKM chcial przeciw temu bydz, żeby ten stolec oycy WKM ominac miał, chudoby dostatki y zdrowia swe przy WKM klasc powinni iestesmy y neodmiennie są gotowi. Teraz naynissze służby swe pod nogi maiestatu WKM. PNM. poddawiając P. Boga prosimy, aby WKM w długo fortunnym panowaniu chowac y pomnazac raczył. Dan w Kiiowie dnia 4 septembra roku 1632. WKM Pana naszego Młciwego naynissi służebnicy y podnoskowie Andrzej Hawryłowicz starszy z woyskiem WKM zaporowskim.

II. List od krola Jmci Władysława IV do woyska zaporoskiego²⁾.

Ркн. N. 495 ст. 84—5.

Władysław IV z Bozey łaski obrany król polski i wielki xzę lit., ruskie, pruskie, mazowieckie, zmuudzkie, inflanckie, siewierskie i czer-

²⁾ Сей лист в трохи відмінній стилізації надрукований ib. s. 505.

nichowskie; szwedzki i wandalski król, obrany car wielki moskiewski. Starszemu atamanowi, asawułom i wszem mołoycom woyska zaporoskiego łaskę naszą królewską.

Jako za zywota króla Jmci s. p. Pana oycy i dobrodzieia naszego zawszechmy waszey ku sobie chęci i życzliwosci doznawali, któraście nam okazowali w różnych wypadkach i miescach, zdrowie swoje dla nas i sławy naszej odwazając, tak i teraz, żescie w niey nie ustali i statecznie nam powolność i ochotę swoją zatrzymuiecie, wdzięcznie to od was przyjmujemy, obiecując za każdą okazyą wasze dobre chęci i przyszłe odwagi w dobrej pamięci chować. A że już za wolą Bożą i wszystkich obywatelów koronnych i W. Xztwa Lit. za pana i króla iesteśmy obrani, czegoscie nam i sami życzli, niemożemy nie być pewni, że się z tego ciesząc, powinny wiarę zawsze nam oddawać i tem więcey w przystoyném posłuszeństwie trwając, na łaskę naszą posługami swemi i rycerskimi dziełami, gdy nasze rozka(za)nie przystąpi, zarabiać będziecie. Mianowicie zaś teraz, w tey rptej potrzebie żądamy, abyscie od JW. hetmana Wkor. wezwani zostaniecie, przeciwko temu naszemu i rptej nieprzyjacielowi, który przed czasem wiary i przy mierza nie dotrzymał, ku usłudze naszej, ku obronie całości rptej, ku sławie własney lenić się i ociążać niechcieli, ale mężnie i ochotnie tam, gdzie ukazanie będzie, w liczbie i porządku stanęli. Uznawiają w tém łaskę naszą królewską, żeśmy wiarę waszą grecką w porównanie z unitami przywiedli, w czem i daley ustawać nie zechcemy, i prace, ktore uczynicie, nagrodzić obiecujemy.

Co do innych proźb przez posły wasze do nas wniesionych, iz ieszcze przed koronacyą naszą, według zwyczaiu i prawa pospolitego, nie godzi się nam niczego stanowić, przeto one do tego czasu zostawujemy, a z panami senatorami względem nich się porozumiewszy, ile i prawa narodu i słusność pozwoli, nie zeydzie wam w niczem na łasce naszej, przychęcąc was do ostateczney wiary ku nam, i do dalszey ku usłudze rplitey ochoty. Co szerzey posłowie nasi wam imieniem naszym opowiedzą z zapewnieniem o łasce naszej, którą was chętnie i przychylnie ofiarując, do dobrego od Pana Boga zdrowia życzymy. Dan w Warszawie dnia 18, miesiāca listopada, r. P. 1632 — Władysław król polski obrany.

III. Do Płachty pułkownika zaporowskiego. Ркн. N. 214 л. 62.

Władysław IV Pułkownikowi naszego woyska zaporowskiego (міце пороже) Płachcie łaskę naszą królewską opowiedziawszy miec chcemy y roskazujemy, aby s pułkiem swym woyska Zaporowskiego, ktory na naszą y rptej posługe prowadził pospołu z obywatelmi wojewodztwa

mscisławskiego pod sprawą urod. Samuela Zienowicza horążego, Adama Stachowskiego pisarza ziemskiego mscisławskiego będących przeciwko nieprz(yacie)łowi ku Rosławowi postąpił y granic panstw naszych broniąc nieprz(yacie)łowi, ile możecie, szkodzili na sławą swoią a łaskę naszą zasługuiąc, którą my wam ofiaruiemy. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia VII, mies. pazdziernika, roku Panskiego MDCXXXIII panow. na. pol. 1° a szwed 11° roku — Vladislaus rex.

IV. Urodzonemu Slepowronskiemu na sto koni kozaka. (*ibid.* s. 46). Władysław IV. Urodzonemu (porожне місце) Slepowronskiemu rothmistrzowi naszemu kozackiemu wier. nam miłemu łaske nasze krolew. Urodzony wier. nam miły! Jasnie wiel. Krzysztofh Radziwił woiewoda wilenski hetman W X L rote kozacką sto koni w sobie maiące za listem naszym przypowiednym na teraznieiszą expedią moskiewską zaciągnąwszy, one sam dobrowolnie abdankował. Maiąc tedy dobrze zaleconą od tegosz jasnie wielm. wdy. wilen. do usług naszych y rpty wier. tw. ochote y w rzeczach rycerskich biegłosc, pomienioną rote dotąd, poki potrzeba rpty. ukazowac bedzie, w. t. przypowiadamy, jako tenze zold z skarbu W X L na kazdy koń po złotych trzydziestu na cwierc, a na kuchnią w. t. podług zwyczaiu dawnego z konia po złotemu iednemu, tak czas służbie w. t. wszystkiemu Towarzystwu od popisu przed pisarzem polnym W X L albo namiestnikiem iego odprawionego naznaczaiąc. Nie wąpiemy, ze w. t. we wszystkim tak się pospołu z towarzystwem zachowa, iako powinność dobrego żołnierza miec chce y constitutia o porządku żołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiając na sławe dobrą y łaske nasze, którą w podawaiących sie okazyach w. t. y towarzystwo uznawac będziecie. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX miesiāca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII — Vladislaus rex.

V. Urodzonemu Walickiemu na sto koni kozaka przez urodzonego Constantinowicza zaciągnionego. (*ibid.* s. 46—7).

Władysław IV. Urodzonemu Stanisławowi Walickiemu rotmistrzowi naszemu kozackiemu wier. nam miłemu łaske nasze krolew. Urodzony wier. nam miły. Urodzony Dawid Constantynowicz Południewski rotmistrz kozacki za listem przypowiednym od wiel. niegdy wdy wilen. Leona Sapiechy hetmana W X L danym y od nas potwierdzonym, rote kozacką sto koni w sobie maiącą na tereznieszą expedią moskiewską zaciągnąwszy, dobrowolnie abdankował; maiąc tedy od Jasnie wiel. Krzysztopha Radziwiła woiewody wilen. hetmana W X L dobrze zaleconą do usług naszych i rzeczypospolitey wier. t. ochotę y w rzeczach

rycerskich biegłość, pomienioną rote dotąd, poki tego potrzeba rzeczypospolitey ukazowac będzie, w. t. przypowiadamy, naznaczając, iako tenze zold z skarbu W X L na kazdą rotę po złotych trzydziestu na cwierc, a na kuchnią w. t. podług dawnego zwyczaju s konia po złotemu iednemu, tak czas służby w. t. y wszytkiemu towarzystwu od popisu przed pisarzem polnym W X L albo namiestnikiem iego odprawionego. W czym nie wąpiemy, ze w. t. we wszytkim tak sie popołu z towarzystwem zachowasz, iako powinność dobrego rotmistrza miec chce y constitutia o porządku żołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiając na sławe dobrą y łaske nasze, którą w podawających się okazjach w. t. y s towarzystwem uznawac będziesz. Dan w obozie pod Smolenskiem dnia XX, miesiąca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII Vladislaus Rex.

VI. List przypowiedny urod. Makarskiemu na sto koni kozactwa. (*ibid.* s. 47).

Władysław IV. Urodzonemu Janowi Makarskiemu rotmistrzowi naszemu kozackiemu w. nam milemu łaskę naszą krolewską. Urod. wier. nam miły! Iz jasnie wielmożny Krzysztof Radziwił wojewoda wilenski hetman W X L zymorski poszyrwintski starosta nasz dla gwaltownych na rptą od nieprz. Moskwicina następujących niebezpieczeństw przypowiedział w. t. rotę kozacką sto koni w sobie mającą, iako o tym list jasnie wielmożnego wojewody wilenskiego dostatecznie w sobie opiewa, który my in toto stwierdzając, a mając w. t. do usług naszych y rptej od tegoz łasnie wielm. wojewody wilenskiego dobrze zaleconą ochotę y w rzeczach rycerskich biegłość, przypowiadamy w. t. rote kozacką koni sto dotąd, poki potrzeba rptej wyciągac będzie, naznaczając zold z skarbu W X L na kazdy kon po złotych trzydziestu a na kuchnią w. t. według dawnego zwyczaju s konia po złotemu iednemu; czas służby w. t. y wszytkiemu towarzystwu poczynac się ma od popisu przed pisarzem polnym albo namiestnikiem iego przysięgłym odprawionego. W czym nie wąpiemy, ze w. t. ze wszytkim tak się zachowasz, iako powinność dobrego rotmistrza miec chce y constitucia o porządku żołnierskim uczyniona wyciąga, zarabiając na sławe dobrą y łaske naszą, którą w podawających się occasiach w. t. y towarzystwo uznawac będziecie. Dan w obozie pod Smoleuskiem dnia XX, mca wrzesnia, roku Panskiego MDCXXXIII. panow. krol. nasz. pol. 1° a szwed. 11° roku — Vladislaus Rex.

ЗНАДОБИ
ДЛЯ ПІЗНАНЯ УГОРСКО-РУСКИХ ГОВОРІВ.

ПОДАВ

ІВАН ВЕРХРАТСКИЙ.

[Далі].

стрéмíнь genit. стрéменя рідко коли gen. mascul. (так як в старосл. стрѣмень genit. стрѣмєнє), найчастіше буває gen. neutr. стрéмня (стрема) genit. стрéмня або стрéмено, genit. стрéмена, dativus побіч стрéмню, стрéмену частіше стрéмньови, стрéменови. Nom. plur. стрéменї від стрéмень або стрéменá, genit. стрéменьів (юв, ѱв), стрéмєн, dat. стрéменям, стрéменáм, abl. стрéменями, стрéменами.

Neutra в числі одиничнім склоняють ся по III. скл. імн'я genit. імн'я ВР. dat. імн'ю (слáва йогó імн'ю ВР.) abl. імн'ом, loc. імн'ю. — сьíмня genit. сьíмня [пр. мау мно́го сьíмня ВР. ich habe Hanfrüchte (Hanfkörner) in Menge], dat. сьíмню, abl. сьíмньом, (сьíм'юм ВР.) loc. сьíмню. — ўрéмя genit. ўрéмя ВР. — також тьíмня genit. тьíмня ВР. — вўймя genit. вўймя (не вѣдыў тако́го велі́кого вўйма Г.) або вíмє (вíм'є) Кв. genit. вíмє = pol. wymię genit. wumienia, загально-руск. вимя, genit. вимени.

В числ. мног. іменá, сьіменá genit. іменьів ВР. сьіменьів побіч імєн, сьімєн dat. іменáм, сьіменáм abl. іменáми, сьіменáми, loc. іменáх, сьіменáх.

в́йма (вымя) Euter і ть́йма (ть́мня) Scheitel в декотрих околицях склоняють ся як пні на т: genit. в́имати dat. в́имати abl. в́иматьом loc. в́имати (у в́имати Д. на в́имати ВР.). plur. nom. в́имята genit. в́имят, в́имятóв (вымятув), dat. в́имятам (ом, ум), abl. в́имятами, в́имятми, в́имятама, loc. в́имятах (в́имятох, в́имятых). Рідше має ть́мня genit. ть́мняти etc.

3. пні на с.

Склоняють ся тепер по більшій часті по II, 1. нéбо, ть́ло, чю́до, діво, гóлєсо (колесо, genit. гóлєса, кóлєса, dat. гóлєсови, abl. гóлєсом, loc. гóлєсі), уха genit. уха.

тут і там проявляють ся також і форми давніші: помérші ть́лєсá лежáть ВР. — гóлубкы полєтыли на небєсá Пу. — долєтыло до небєс ВР. — Бог з небєсі знáв, што трéба Лв.

4. пні на т.

1. теля́. 2. теля́ти. 3. теля́ти. 4=1. 5=1. 6. теля́тьом. 7. теля́ти. 1. теля́та. 2. теля́т. 3. теля́тьом ВР. теля́тьум, теля́там. 4=1. 5=1. 6. теля́тми, теля́тами. 7. теля́тьох, теля́тах.

Тут: ягн'я, качá, гúся, гáча Fohlen, жерéбля item, щєн'я, обрус'я, лошá genit. лошáти Л. Fohlen, пóдполот'я Wachtel genit. пóдполот'яти Л. etc.

порося́ К. З. genit. порося́ти Ferkel склоняє ся в єдин. числі як теля. В многім числі уживає ся лише поросця́ (plur. від неуживаного в sing. поросець). ма́у дво́е порося́ць. девятэ́ро порося́ць К. З. [поросиць = поросець єсть то давна форма genitivі місто тепер уживаної на ів, ов, ув (юв)]. стріля́ў дика́і поросця́і Ир. Стр.

Деко́трі пні на н склоняю́ть ся по взору пнів на т впр. в́и ма генит. в́и мяти; т́и мня genit. т́и мнати. Також деко́трі сущники, що в загально-руск. належать до II, 2, до того склону переходять: тэ́рня, genit. тэ́рнати, зэ́рня, genit. зэ́рнати ВР. в гал. тэ́рне collect. genit. тэ́рня; зэ́рне collect. genit. зэ́рня.

ды́тя́ genit. ды́тя́ти має звичайно в многім числі: 1. ды́ти, 2. ды́тя́й, 3. ды́тьом (ды́там) 4. і 5=1. 6. ды́тьмі́ 7. ды́тьох МЛ. (ды́тях).

Рідко лучає ся форма ды́тя́та пр. в весі́льній піснi: дво́е ды́тя́т (дитя́т) вінча́ти Ль. Також рідкі форми: ды́ткы genit. ды́то́к ВС. cf. ukr. ді́тки genit. ді́ток, pol. dziatki, čech. dítky.

5. пні на р.

sing. 1. ма́ти. 2. ма́тери. 3. ма́тери. 4. ма́тьи́рь. 5. = 1. 6. ма́тьи́рьоў. 7. ма́тери. plur. 1. ма́тери. 2. ма́тьи́рий Ль. ма́териў ВР. (материй, матерів). 3. ма́тьи́рям. 4. ма́тери. 5. ма́тери. 6. ма́тьи́рми Ль. ма́тьи́рями. 7. ма́тьи́рях. ма́тьи́рьох.

Форми двойного числа (Dualformen).

Форми двойного числа уцілили дуже мало пр. рúцьи, нбъи. — о́чи. очы́ма (psl. очн. очима). — плéчи. плечы́ма (psl. плышти. плыштьма). — ўса́ О. МЛ. ўста́ Д. Ль. НД. вўста́ Г. = уси, деку́да також форма plur. ба́юсы (як у Лемків); genit. від ўста́ однакж завсѣгди форма plural. уст = psl. жсъ гал. усів в О. МЛ. усів). — и́ўды́ Я. від мудро Node. — ўхо́ має лише форму plur. ўха́ (уши, вўши, значить pediculi, Läuse). Про форми: зубо́ма etc. гляди висше (форма ся майже витиснула властиву форму plur. abl.).

Слiда іменного склоненя приложників (і причасників).

Sing. — nominat. гóден пр. не гóден розда́вити О. er ist nicht im Stande zu zerdrücken. б́уде гóден и́ти Бі. er wird im Stande sein zu gehen (zu reisen, zu fahren). хлоп гóден Ль. ein tüchtiger Kerl. — подóбен НД. — до́ўжен Пу. er soll; er ist schuldig; не до́ўжен Бі. nicht schuldig. — вшы́ток ВП. — дь́дв сын Ль. — пэ́трв керба́ч Ль. = петровий батіг. — ба́бн-пес Вл.

Bärengraupe. — чóртòв слугá Лв. Libellula, Wasserjungfer. — солóдок медóк Лв. = mel dulce psł. сладъкъ медъ (*медъкъ). — бiл З. „не бiл быў ем, почьорныў ем по гóрах тай ходячi (в пiснi). — бiло добрó ВР. — бо то не пóтрiбно Пу. — вшýтко слáбо Пу. — вшýтко вóсько Д. — вшýтко селó Ду. — дýдово льiто. — бáбино льiто. — готóво Лв. — — зготóвлено Лв. es ist fertig gemacht, es ist zubereitet. — забáбрано Лв. es wurde besudelt, beschmutzt.

genitivus. зá-жива Г. bei Lebzeiten, lebend. — дó-чиста Лв. ganz und gar. — дó-пiзна Лв. bis zur späten Stunde. — дó-сыта навiў ся Лв. — iз-дáлеку Вл. = в Гал. в Чорткiвщинi: з далекý, коло Львова: здалéка. — зá-молоду Лв. in den Jugendjahren. — хлóпця гóнна (гóдна) Ду. гл. accusativ.

dativ. не пó-многу Лв. etwas; in geringer Menge; fast, beinahe.

accusat. видiў зелéно пóле (частiйше: зелéное пóле) — вóзьми собi Хрiстóво розпятiя Пу.; — одобрáла хлóпця гóнна (годна) ги лелью Ду.

adverbia: ясно, тiхо, ширóко, мáло Вл. пр. мáло нам загудi spiele uns ein wenig vor.

locativ. по брi Стр. НД. злi. вiрнi. не добрi З. es ist nicht gut.

abl. plur. по рýськы. по угóрськы. по цигáньськы. — по-мáлы langsam. по мáленькы Я. sehr langsam. по марнiнькы Лв. nichtig, elend.

Займенники (*Pronomina*).

Личнi (pr. personalia). Мiсто genit. sing. мене, тебе, себе уживають ся часто, особливо по приiменниках, форми accusativ-a: (мiя, мнiя) нiя, тiя, сiя. гóйкать до мiя. пбiти до тiя мýшу. дýля тiя. мече спiд сiя. од мiнiя Лв. Коли в иньших говорах українсько-руських форми genitiv a мене, тебе, себе кладуть ся мiсто форм accusativ-a: мiя, тiя, сiя — в угорсько-руским найчастiйше уживають ся властивi форми accusativ-a: кедь за нiя не пóдеш. — повiз бы нiя в далéкий край. — е мiнi на тiя гáдка. — най тiя поцiлюю. — такý за сiя жбiнку вóзьму бiлiньку, як гýся. — колi на сiя вóзьме кошулiньку бiлу Лв. — пýстнш за сiя бесiдóчьку Лв.

В dativ-i sing. уживають ся по при менi, тобi, собi часто форми енклiтичнi мi, тi, сi: е мiнi на тiя гáдка. — щось мiнi нарoбила. — вич тi не кáжу. — не трéба тi бiло мýжа. — велiку мiнi часть давáла. — мýсиш мi милiнький з Дунаiя носiти (воду). — пóчаў сi думати — але також: пише менi i мiнi; говорiть тобi i тiнi; я собi фiраiра найду або я сiнi etc.

abl. sing. звучить: мноў, тоббў, соббў; лишень в декотрых піснях мож стрінуги форми: мною, тобою, собою.

dat. i locat. по при меныі також ныі.

Вказні (pr. demonstrativa). тот, тотá, тотó (тутá, тутó) genit. тóго, тоіі, того dat. тому, туй (тõй, тõў) тій, тому; accus. gen. fem. тотý. nom. plur. тоты. abl. тыма (рідше тыми) cf. psl. dat. dual. тѣма. loc. тих psl. тѣхъ. тамтот, тамтотá, тамтотó. пр. тамтот чоловік, тамтотá жонá, тамтотó теля.

ўун (ўõн. ўиц) овõн genit. його, dat. йому, accus. його, го, abl. ним, loc. нюм (нõм, ным). = ўунá (вонá) genit. ейі, dat. юй, (йõў, йий, йõ), accus. ейі (рідше ю) abl. ньоў, loc. юй (йõў, йий, йõ) i nom. plur. уні (вни, они пр. ой люті то косарі, бо вни рáно почалі), genit. их, dat. ім. abl. нима, (cf. psl. dat. dual. нма) loc. них.

Коли від приіменника зависить пад. 2. 3. або 4. то втискае ся н перед й як пр. до ньõго, ид ньõму, через ньõго, до ньõйі, ид нюй (нõв), через ню. про ньі accus. plur. = про них. за ньі = за нх psl. за нма.

сись genit. сього, dat. сьому etc. dat. et loc. gen. fem. сӯ (сõў, сьй) пр. на сӯ жоныі ВР. accus. sing. gen. fem. сесю (або сю) abl. sing. gen. fem. сьоў, nom. plur. сесы genit. сих, dat. сям etc. abl. сима.

Привластні (pr. possessiva). муй (мõй, мий), genit. мойõго (мõго) dat. мойому (мõму), locat. мõюм (мойõм, мойим), мõя genit. мейі, dat. мõюй (мойõй, мойий) abl. мõйõў. Подібно твуй (твõй, твий), твõйõго (твõго), твõюму (твõму) etc. свуй (свõй, свий), свõйõго (свõго), свõйõму (свõму) etc. для женьск. рода: твõя, свõя dat. твõюй (твõйõй, твõий) свõюй (свõйõй, свõйий) etc. — наськый. наська. наськов nostras есть властиво adject. утворене від пропом. наш наростком ьскъ. (в старослов. нашьскъ).

Питальні (pr. interrogativa). хто, што (в місцевостях пограничных з Гуцулами що). якый, яка, якõв (яке). чий, чия, чиб. котрый, котра, котрõв (котрõ). — кый = якый. — лишень в помінат. чув я той заіменник пр. кый дябол! кый дьдько! кый пропáсник!

Відносні (pr. reflexiva). тко (ко). што (що). якый, яка, якõв. чий, чия, чиб. котрый, котра, котрõв.

Опреділені (pr. definita). сам, самá, самõв. вшыткый, вшытка, вшытко. н. пр. вшытко поле = все поле; весь, вся, все.

Неопреділені (pr. indefinita). хтось, штось; будь хто, будь што; датко, дашто; нитко, ничь; леда-тко, леда што; якійсь; еден quidam. подéякий Я. nonnullus. победен Вл. котрійсь, будьякій, будь котрій; будь чий, чийсь; хоть якій, хоть котрій; хоть чий; ничий, даякій, дакотрій, дакий (да + кий пр. чень родина вам дака? Лв. = чи вам приходиться ся яка рідня? чи они вам свояки? — угадайте ще даку присловку Лв. — даков теля Лв.). някій, йншакій, каждий. всякій, вшеліакий (з словацк. *šech. všelijaký*).

Старословенське кѣто (зложеный заіменникъ зъ кѣ + тѣ; то уважаю = тѣ) звучить в угорско-руск. тко (отож в переставленю: тѣ + кѣ), рідше ко (т. в. само кѣ), genit. кого, dat. кому etc. — дѣтко = гал. і укр. дехто, genit. дакого dat. дакому etc. (можеш ся уддати хоть за дакого Пу.), нѣтко genit. нікого, dat. нікому etc. psl. нікто.

Ablat. plur. заіменників (з висомом: нами, вами) служить найчастійше форма двойного числа: тѣма, сіма, німа, котрѣма, якѣма, мойма, твойма, свойма, йншакѣма, усьма etc. (старослов. ablat. dual. тѣма, сѣма, нѣма etc.); побіч тих форм виступають лишень рідко властиві форми многого числа: тѣми, сіми, німи, котрѣми і пр.

Зложене склонене (Zusammengesetzte Declination).

В середнім роді накінчик приложників в 1. 4. і 5. пад. един. числ. майже виключно ое: гру́бое дерево ВС. теля маленькое І. великое дыло Лв. давное слово Лв. ein alt herkömmliches Wert. тучное (тучное) д'ерево Лв. dicker Baum. тоу́етое д'ерево Лв. item. терпкое яблоко НД. синное небо НД. — Форми женського рода закінчені на а: добра, велика, зелена; лишень в піснях стрічають ся форми на ая пр. Мамка моя старенькая, порадица добренькая Лв.

Подібно у заіменників, числівників і причасників пр. наше слово Лв. ваше дыло Лв. нашекое дытя Лв. першое село Лв. колючое тярня Стр.

Dat і loc. gen. fem. на уй, ѓ, ѓў (ій), добруй, великуй, яснуй; дѓбрѓ (дѓбрѓў) великѓў. яснѓў.

[nom. plur. добрі (добри, добры), великі (велики), ясні (ясни, ясны). форма іменна добрі psl, докр-и майже виключна місто зложеної: добрії psl. докрин].

ablat. plur. дѓбрѣма, великѣма, ясныма побіч дѓбрыми etc. (psl. докрѣма forma dualis; докрѣми forma pluralis).

Числівники (*Numeralia*).

Основні (n. cardinalia). едѣн, еднѣ, еднѣ (в МЛ. К... одѣн), genit. еднѣго, еднѣйї, еднѣго (часто еднѣго, еднѣйї, еднѣго) і пр. склон. як великѣй. Abl. plur. еднѣма рѣдко еднѣми (однѣми). два для мужеск. род. — двѣ для женського і середнього рода (пр. двѣ коровѣ = zwei K he. — двѣ колесѣ I. = zwei R der. — двѣ яйця I. zwei Eier. — двѣ сердѣнька ВП. = zwei Herzen), genit. двѣох, dat. двѣом, abl. двѣома. — три genit. трѣох dat. трѣом, abl. трѣома (трѣба бы ми трѣох хлопцѣв I. п шо  іс трѣома хлопцѣми I.). — чотѣри (штѣри) genit. чотѣрьѣох dat. чотѣрьѣом abl. чотѣрьѣома; подѣбно: пять, пятьѣох, пятьѣом, пятьѣома; шѣсть, шѣстьѣох, шѣстьѣом, шѣстьѣома (рѣдше шѣстьѣома). — ablat. взагалї на ма пр. сѣма, вѣсьма, девѣтьма, десѣтьма, одиннадцѣтьма, двадцѣтьма, сорокма (вѣд сѣрок = тессар хота пр. с сорокма людѣми ВР.), девѣностома (вѣд девѣносто ВР. Лв. neunzig). locat. у сорокѣох людѣох ВР. — у девѣностох людѣох; але також у сорок людѣох, у девѣносто людѣох.

Для мужеского рода, при особах, уживає ся в помпн. дваѣ. триѣ (сf. рsl. трѣе). дваѣ чоловѣкѣ I. дваѣ хлопцѣ З. триѣ хлопцѣ I. п шли триѣ леѓинѣ З. п шли триѣ людѣ З. триѣ газдѣвѣ Вл.

У числївникѣв, що виражають многократъ вѣд ста, звичайно сто не склонює ся: двѣсто, трѣсто, чотѣристѣо, пѣтьстѣо ВР. = f nfhundert, але також пять стѣв ВР. (стѣв genit. вѣд сто в загально-руск. сот; пять сот); девѣть стѣв ВР. neunhundert; в сьмѣсто Лв. achthundert. тѣсячъ тепер рѣдко коли уживає ся звичайно: ѣзер, ізір magy. ezer. два тѣсячи.

Порядковѣ (ordinalia). пѣршїй (пѣрвѣй ВП.), др ггѣй, трѣтїй (третѣй, третѣ, третѣов, третѣ), четѣртѣй, пѣтѣй, шѣстѣй, сѣмѣй, вѣсьмѣй, двадцѣтѣй, сорокѣвѣй quadragesimus. девѣностѣй ВР. Лв. nonagesimus. сѣтѣй ВР. centesimus. двасѣтѣй ВР. ducentesimus. трѣсѣтѣй ВР. trecentesimus. також трѣстѣвѣй ВР. trecentesimus. чотѣрестѣвѣй ВР. quadringentesimus. тѣсячнѣй ВР. millesimus. — Abl. на ма пр. пѣршїма, др ггѣма, трѣтѣма etc.

Збїрнѣ (distributiva). двѣв. обѣв. (обаѣ). обидѣвѣ. четѣро. пѣтеро. десѣтеро. пѣнадцѣтѣро. трѣдцѣтѣро. (трѣдцѣтѣро).

дво́ми (дво́ме) тры́оми. чотыры́оми. обѣдво́ми. мы хо-
дили дво́ми = ми ходили у дво́х; по два (форми abl. psl. дво́ими.
тры́оми. чотыры́оми).

Умно́жні (multiplicativa) в угорско-руски́м примітні: твора́ть
ся наростком -и́сть, а до того складаю́ть ся з при́менником за,
або за і у (ў, в). завдво́истый (заўдво́истый) duplex. завтро́-
їстый triplex. заучетвері́стый quadruplex. заупятері́стый
quincuplex. зашестері́стый (seplex). — заусемері́стый
septemplex. заосьмері́стый (octuplex). — задесятері́стый
decemplex. — засорокові́стый ВР. — засторі́стый ВР. cen-
tuplex. — затисячері́стый ВР. (millecuplex).

В вираженю: музика́ завтро́їста = aus drei Gliedern
bestehende Musikbanda єсть числі́вник збі́рним (numerale distribu-
tivum); в подібних случаях одвічаю́ть сї числі́вники латиньським
виразам на arius пр. quinarіus заупятері́стый.

дві́чи Ль. bis, zweimal. трі́чи Ль. ter, dreimal.

Дробо́ві (proportionalia). пуў-дрў́га. пѣў-дрў́га anderthalb
у Лемків: півтора = цівтора psl. полъ кѣ́тора і. є. є́динъ и полъ
кѣ́тора: пуў-трѣ́тя. пѣўтрѣ́тя. півтретя drithalb etc.

Тут також прислівники: мно́го (уживає ся скрізь Руснаками
угорськими) і да-скѣ́лько = галицк. кѣ́лька, російск. нѣско́лько.
два́дцять тай ще даскѣ́лько НД. = два́дцять кѣ́лька.

Глаголи (Verba).

Спряженє з наростком тепері́шниковим (Conjugation
mit dem Praesenssuffix).

Тепері́шник (Praesens). Накі́нчик 3 лица єди́нчного числа
єсть пона́йбільше у говорі́ Лемаків з днви́жимим наголосом м'який:
леті́ть. шусті́ть. кы́пть. говорі́ть. рѣ́бить. хѣ́дить.
бáчить. дожджі́ть НД. = pluit. гѣ́йкаць. гнѣ́вають. позі́-
раць. гáвкать пєс ВС. гуркать гѣ́луб Ль. звідать. спі́вають
Г. НД. кúсать Г. В 3 л. єд. ч. тепері́шника кляс I, II, III., V.
2. 3. 4. VI. накі́нчик відкидує ся: плетѣ́. пасѣ́. доўбѣ́. течѣ́.
жнє. бѣ́е (бє). пѣ́е (пє). грѣ́е. знáе. тре. мѣ́е. — крѣ́кнє.
вѣ́нє. кѣ́снє. — снѣ́ѣ. худобнѣ́ѣ. — ѳре́ (ворє). мѣ́че ВС.
трепѣ́ще НД. tremit, trepidat. сѣ́плє. звє. тчє. сѣ́ѣ. дѣ́ѣ.
снубѣ́. — купѣ́ѣ. дя́кує.

Нинко́ли задержую́ть декотрі́ глаголи I. кл. накі́нчик нпр. і́меть
ІІу. вѣ́зьметь. бѣ́деть (звичайно будє). I. лице́ мног. ч. закінчує
ся на мє: гудѣ́мє. плетѣ́мє. грызѣ́мє. скубѣ́мє. живѣ́мє.
печѣ́мє. клепѣ́мє. тиѣ́мє. мѣ́ямє. знáмє Г. полѣ́мє.

трéме. бiгнéме. плóнэме. ви́сэме. дичéме. вíдиме. зрíме = videmus; spectamus. дёржиме. стóйиме. вíриме. вчíме. звíдаэме. гнíваэме. трепéщэме НД. (трепéчэме) = tremimus. стéлэме. тчéме. сíэме. кúэме. хоснúэме. ве-снúэме (ар. чэске і словацк. hudeme, neseme, ре́сэме, би́эме, umíме, chválíме, дéламе, рíсэме, купу́эме etc.). — На пограничю з Гуцулами уживають ся подекуди і форми на мо пр. учíнимо двi пáлы Я.

3. лице многото числа має накінчик понайбільше мягкий (найчáстiйше у говорi Лемаків з движимим акцентом): ведúть. несúть. львúть. гребúть. живúть. мóгут НД. сьiкúть НД. рекúть НД. жвúть. начнúть. знáуть. пóлють ВР. гóйкнúть. сн-нíють. хотíть. зрíть = vident; spectant. кóсiть. вчiть (ўчiть). блíскають ВШ. спiвáють ВР. кáжуть. óрють Г. жéчуть. тчуть (тчють). сiють. одвiтúють Лв. купúють. хóжуют. рóжуют.

Инодi в мiсцевостях пограничних Гуцулам тут і там уживають також гуцульських форм з відкидом ть в 3 лицi мн. ч. пр. калíчэ Я. нбсэ. хóдэ. хотé = калíчать, носiть, ходiть, хотiть. — В тих мiсцевостях переважно в 3. л. ед. і мн. ч. накінчик буває твердий: нагóдит се. тóкмiт Я. лíшит. вíдит. закiльчéт Ян. закладáют Ян. вíростут Ян. кладúт. удáрет Ян. снíжiт О. вiдлíтит се О. обтóчит Р. плетúт Гал. вчíнит Бч. також 3 л. ед. ч. не кiнчiть ся на ать, себ то голосiвка теперiшникова не вимiтуе ся: спiвáэ Я. пúкаэ О. загинáэ О. качька рáпаэ Р. корова ревáэ Р. звíдаэ Р. кусáэ Р. кiт нíвкаэ МЛ. — в Г. форми мiшають ся: позирáэ вадь нíкат Г. iмат Г. кувíка'э дрiмнíх Г., та переважають вже форми без голосiвки теперiшниковоi. В Г. накінчики твердi: мормонíт мед-вiдь Г. трáфiт. двóрят ся Р. забавлíют Г. муль портíт кожухí Г. ўберут ковбiплí блí Г. мéлют Г.; те саме по бiльшiй частинi і в МЛ. Бч. — покóрчiт Бч. ластúвка черiбонíт МЛ. лiтúють МЛ. котí свадьбúють МЛ. або вáвкajúть МЛ. (sic!). гадкúють МЛ. В декотрих околицях майже завсiгди уживають в ед. ч. кóсiт, рóбит, хóдит, сидíт нaтoмiсть в мног. числi: кóсiть, рóблять, хóдять, сидíть.

обрíти. обрiтú, обрiтéш, обрiтé, обрiтéме, обрiтéте. обрiтúть. (мiсто обрiсти psl. сьвíксти. сьвíштi, сьвíштiши etc. заобрiти Марам.

густí. гудú. гудéш. гудé etc.

жíти. живú, живéш, живé МЛ. psl. жити, живíж, живíши etc.

стри́чи (рідко стры́шти psl. стрштити). стры́гу, стры́жэш, стры́жэ (psl. стршгж, стршжиши. стршжеть), стры́жеме, стры́жете, стры́гуть.

бі́чи (місцево біштити psl. *бштити). бі́гу, бі́жэш, бі́жэ, бі́жэме, бі́жете, бі́жэте, бі́жэть.

верéчи (psl. врштити). верéгу, верéжэш, верéже (psl. вршгж, вршжиши, вршжеть), верéжеме, верéжете, верéгуть (psl. вршжеть) (також верéжу, верéжуть).

мочы́. мочу́, мочэш, мочэ. мочэме, мочэте, мочуть (psl. мшж, мшжиши etc. 3. pers. plur. мшжеть).

речы́ (psl. рштити). речу́, речэш, речэ, речэме, речэте, речуть (psl. ршж, ршжиши etc. 3. pers. plur. ршжеть).

печы́ (psl. пштити) печу́ (і печу́), печэш, печэ, печэме, печете, печуть і печуть (psl. пшж. пшжиши etc. 3. pers. plur. пшжеть).

кля́сти О. Р. і кля́сті м. кляти старосл. клати (по фальшивій аналогії так як ревести, гребести... з огляду на: нести, гнести, плести, вести). клену́, кленэш etc. psl. клына, клыниши etc. обы́ заклясті Р.

чэ́рти (місто: чэ́рсти psl. чрштити. чрштж, чрштити etc.) чру, чреш, чре, чрэме, чрэте, чруть. обчэ́рти дерево ВР. обы́чру, обы́чреш ВР. etc. обчэ́ру К. по аналогії як терти, тру, треш, тре psl. трштити. тршж, тршжиши, трштеть.

знати. зна́у (зна́ву), зна́эш, зна́э. зна́уть (зна́вуть). бнті. бн́ю і бю, бн́эш і беш. — пн́ти. пн́ю і пю, пн́эш і пеш etc.

ду́ти. ду́у (ду́ю), ду́эш, ду́э НД. (в́хор ду́е Лв. як в бойківскім говорі).

ревст́и О. (в Гал. ревті́, ревіти тут і там також рева́ти) реву́, реवेश, реве etc. psl. рюти, ршж, ршжиши, ршжеть.

хоты́ти. х́очу (х́очю), х́очеш, х́оче, х́очэме, хочете, х́отять psl. хштштити. хшштж, хшштжиши, хшштжеть, хшштжеть, хшштеть.

зр́ити Д. blicken. зрю́, зриш, зрять. у не́бо зрять = er blickt gen Himmel. psl. зрштити. зршж, зршжиши, зрштеть.

вель́ити Лв. казати, приказати. велю́, велі́ш, велі́ть. 3. pers. plur. веля́ть і вэлють. psl. велштити velle; iubere. — велшж, велшжиши, велштеть.

лады́ти ВШ. bereiten. лажу́, ладі́ш, ладі́ть.

луды́ти ВР. locken. лужу́, луді́ш, луді́ть psl. лошдтити. лошджж, лошджиши, лошджеть. залужу́ пса ich werde den Hund locken. залудя́ть пса sie werden den Hund locken.

медіти Лв. mit Honig versüßen. мѣжу, медіш, медіть etc.
 слободіти. слобожу́, слободіш. слободіть ВШ. psl.
 сководити. сковождаж сководиши, сководить.

Форми: лужу, межу, хожу (хожю) і т. п. такі, як в говорі
 гуцульскім.

дожджіти НД. дожджіть НД. psl. дъждити. pluere.
 дъждитъ pluit.

снѣжіти К. pingere. снѣжіть pingit. кець заснѣжіть.

В кл. V. 1. голосівка теперішнікова (Praesensvocal) з виїм-
 ком З лця многого числа викидує ся. гнѣвам, гнѣваш,
 гнѣвать, гнѣваме, гнѣвате. гнѣвають. Часто се буває
 в З. лиці ед. числа: нѣвкат кут Г. die Katze miaut. гавкат пес
 Г. співають І. НД. кўсать І. гўкать Лв. хбўзать ся Д.
 увївають ся ВС. подѣбат ВС. набївають ся ВС. одкірат
 ВС. збїратъ І. глѣдять Ду. перевѣртать Ду. урўбать Пу.
 пѣрєкатъ ВШ. В ед. ч. а також в 1. і 2. л. мн. ч. однакож ча-
 стїйші форми з голосівкою теперішніковою: співа́у, співа́еш
 (рідше співаш НД.), співа́ме, співа́те.

лызати після V. 1. лызау, лызаеш, лызає etc. мурянкы
 лызають ВР. die Ameisen kriechen.

пушати. пуша́у, пуша́еш etc. або пу́щам, пу́щаш, пу́щат
 Г. etc. psl. поштити. поштитж, поштитєши, поштитєть etc.
 в східній часті Галичини: пускати, пускajú, пускáеш, пускáє etc.

мўсати О. müssen. мўсау, мўсаеш etc.

скоротати Я. kürzer machen, kürzen. скоротajú etc.

ревати О. brüllen. корова рева́є (рідко) звич. рева́є (після І.).

Декоتری в галицкїм майже виключно по V. 1. склонювані
 глаголи в угорско-рускім належать до V. 2. дрїмлю, кбплю,
 кўплю, йїмлю (частїйше імáу, імáву), чѣрплю, нарїчу,
 плáвлю; ры́чу (від ры́кати Г.), щїплю, шкреблю, лáмлю,
 ця́плю = в Гал. дрїмаю, копаю, купаю, имаю (= ich fange), чѣр-
 паю, нарїкаю, плаваю або пліваю, рикаю (рідко уживане від ри-
 кати), щїпаю, шкребáю, ламáю, ця́паю (= капаю).

(кўпле ся кáчка З. — гўска плáвле З. — взáла корова
 ры́кати то і теля́ ры́че Г. І. [що иншого: корова ры́чить ВР.
 від рычáти (з рык-ъ-ти) після III, 2.] — шкребле крбшплы
 Лв. — щїпле рак Лв. — сѣрце із жáлю ся лáмле З. — кров
 ми ця́пле с сѣрця ВШ.).

метати. мѣчу, мѣчеш, мѣче, мѣчєме, мѣчєте, мѣ-
 чуть; рідко дуже: метáу, метáеш, метáє etc. psl. метати.
 мѣштж, мѣштєши, мѣштєть et метáж, метáєши, метáєть.

плясáти. пля́шу. пля́шеш. пля́ше etc. psl. пласати, пласаж, пласашеш, пласашеть et плашж, плашешш, плашеть і пр. рáпкати. рáпчу (пр. кáчька рáпче Gr. die Ente quackt). тріскогáти Gr. тріско́чу. (пáлчька тріско́че).

пукотáти Gr. пукочу.

гнáти. жену́, женéш, женé. женéме, женéте, жену́ть, psl. гнати. жинж, жинши, жинеть etc.

драти. дру, дреш etc. psl. драти. држж, дрршиш etc.

звати. зву, звеш, зве. зведе, звете, звуть. psl. зъкати v. звати. зъжж, зокшиш, зокеть etc.

ткати. тчу (тчу) ВР. місто сподіваного тку) тчеш, тче. тчеме. тчете. тчуть psl. тькати. тькжж, тьчшиш, тьчеть, тьчешь, тьчети, тькжть.

прати. перу́ etc. брати. беру́ etc.

познавáти. познавáу, познавáеш, познавáе, познавáеме, познавáете, познавáють. Не спознавáме wir erkennen nicht non agnoscimus, після V, 1. — а познáу (познáву) познáш... познáють (познáвуть) після V, 4. давáти. дау́ (даю́), даб́ш... дау́ть (даю́ть).

віровати і вірувати. віруу, віруеш, віруе, віруеме, віруете, вірують.

купувáти. куповáти. купу́у (купу́ю).. купу́ють (купу́ють). — хóжувати. хóжуу... хóжууть. — рóжувати. рóжуу... рóжууть. (cf. psl. хаждати ambulare et раждати parere).

Повельник (Imperativus). В 2. (і дуже рідко уживанім 3.) лиці ед. ч. повельника понайбільше наросток ж ослабляє ся на ь. плеть. крадь. ходь. несь.

В 1. і 2 л. мн. ч. старословенське ꙗ, що повстало із голосівки теперішнкової (Praesensvocal) е і голосівки способової (Modusvocal) ж, ослабляє ся на ш а далі на ь. 1. плетьме старосл. плетꙗмъ чеськ. pleťme польск. plećmy. 2. плетьте старосл. плетꙗте, чеськ. pleťte польск. plećcie.

По губних суголосках ж ослаблене на ь відпадає безслідно: люб, любме, любте; охаб, охабме, охабте. куп, кúпме, кúпте (від купити); — клец, клéпме, клéпте (від клéпсти після I. 3 або клепáти praes. клéплю після V, 2,) готóв, готóвме, готóвте. здорóв. здорóвме, здорóвте (поздорóвте). крив, кривме, кривте. роб, рóбме, рóбте. пазь, пáзьме, пазьте ВР. etc.

По шиплячих чути иноді в виговорі змягчене, котре однакж, здає ся, що раз більше уступає: лишь. лúшьме, лúшьте (частій-

ше: лиш, лішме, ліште). ляжь. ляжьме, ляжьте (ляж, ляжме, ляжте). вёржь, вёржьме. вёржьте (верж від „веречи“). перебáчь, перебáчьме, перебáчьте (перебáч etc.) скачь. перескб́чь ВР. (= перескоч). — моўч, моўчме, моўчте. — меч, мэчме, мэчте, пиш, пішме, піште (чеськ. piš, pišme, pište. польск. pisz, piszmy, piszcie).

Змягчєня попереджаючої ж суголоски в иньших случаях: меть, льізь, пб́несь ВР. мель. хваль. помб́ль ся. гладь, ходь, берь, парь, ўпарь (= ви́пари) etc.

Повельник до глагола зложеного пўйти, пб́йти звучить: подь або пой, пб́дме, пб́йме, пб́дте, пб́йте. Форма „поиді“ старосл. помди стягає ся в подь або пой порівнай: горнолузжичє рб́ж. — пой до цєрькви ВР. пб́йте б́бо сюд́! ВР.

По при форми повельника з ослаблєним наростком ж на ь уживають ся також і форми, в котрих ж не ослабляє ся пр. на бері́, (plur. набєр́іте) пєведі́ (пєведь́іте) луді́ (лудь́іте) готв́і (готв́іте) пєч́і (пєч́іте) мєч́і (мєч́іте) і пр., в многім числї однакж найчастійше є ослабляє ся на ь: ходь́іть, лудь́іть, несь́іть або і ь відпадає: прийдь́іт Стр. говорі́т Кв. врич́іт Я. мєч́іт МЛ. (від мєт́ати V, 2.). попоглядь́іт Я.

У глаголів II кл., у котрих перед ну стоїть суголоска, ніколи не відкидує ся ж пр. угні́, горні́, тягні́. Повельник від ќннути (з кьд-нутв), ст́аннути звучить кьнь. ст́ань. (пєкь́нь, прис́ань). Від зѓаннути (зга(д)нути) однакж звучить повельник: згані́, згань́іт Стр.

І декотрі иньші глаголи нпр. з кл. I, 5. не відкидують ж нпр. ім́і (яти), уйм́і (угорско-руск. уня́ти = виняти), жни, тни, запні́, почні́. I. 6. умр́і, тр́і (терти) прєстр́і, запр́і. III, 2. дб́адр́і. обб́адр́і. — Форми повельника глагола спати утворюють ся після III, 2. спв, спийме, спіт. IV. врєт́і МЛ. (= хрєст́і). V, 3. зажд́і, пб́жд́і. рв́і. Взагалї ж не ослабляє ся, коли перед ним стоїть дві або б́льше суголосок, бо инакше виговор був би утруднений; часом також і де инде, як показує уживанє (пр. ім́і).

По голосівках наросток ж переходить на й; пий (psl. пий), вмій (psl. оум́ій), дьіла́й (psl. д́клэй), гля́дай, мєт́ай, зістав́ай*), бьв́ай, спєзнав́ай**); р́адуй (psl. радєу́й), ку-

*) Фраірб́чко мб́я, зістав́ай здорб́ва Лв.

**) Уйдү на мостб́чюк, св́існу у лєстб́чюк,

Спєзнав́ай мєлб́нька, чий то голосочб́к? Лв.

пуй, віруй etc. в багатьох числ. пійме, пійте psl. пишмъ, пиште. čech. píme, píte. вмійме, вмійте psl. оумѣймъ, оумѣйтє. čech. umíme, umíte. дьілаійме, дьілаійте psl. дѣлаймъ, дѣлайте. čech. dělejme, dělejte. глядайме, глядайте; метайме, метайте; зіставайме, зіставайте; бывайме, бывайте; спознавайме, спознавайте; купуйме, купуйте psl. коупоуімъ, коупоуйте čech. kupujme, kupujte. радуайме, радуайте; віруйме, віруйте.

В глаголах IV кл. як: двойіти, тройіти, здойіти ж задержується і паде на него наголос пр. подвойі (подвой), потройі (потрой), здойі (здой; місцево здуї, здой). пр. здой корову.

клепай, клепайме, клепайте (від клепати після V, 1.)

Третє лице єд. ч. повельника уживає ся як в Галичині, так і на Русі угорській дуже рідко пр. говорі в он своє! = най говоріть своє. — Одначе находимо 3. лице повельника, окрім в декотрих приговорках і пословицях, також в заіменниках неопределених: будь-котрїй, будь-якій, будь-чий, будь-тко, будь-што, хоть-котрїй, хоть-якій, хоть-чий, хоть-тко, хоть-што; в присловниках будь-де, будь-кудї, будь-як; хоть, хоть-де, хоть-кудї, хоть-як.

Один-одніський раз стрів я форму повельника при першій лиці заіменника в єдиничнім числі, і то в співанці. Ся „куртєнька“, однакож для граматики інтересна „пісничька“ звучить:

Я не пий! ты не пий! та тко бúde пїти?

Та тко бúde на жидівськы дьіточкы робїти? 3.

З частиць на! (= da hast du!) і цыть! (sei ruhig! beruhige dich!) утворює ся повельника 2 лице в багатьох числї: нате! da habt ihr! нате Дмитре! Я. — цытьте Ль. seid ruhig! —

Неопределєник (Infinitivus). Неопределєник в піснях часто закінчує ся на ц: спбзнац, амалювац, плакац, пїсац, пережїц. носец, банувац, бантувац, свїциц. Се форми взятї з словацкоґо.

Причасники (Participia). Дїєприложники теперїшнього і дїєпр. I. мнвшого часу стану дїйного лучають ся дуже рідко: ростучоє д'єрево ВР. wachsender Baum. — стоячоє д'єрево Стр. wörtl. stehender Baum. — кыпляча вода НД. siedendes Wasser. — свїтячий бомбачьок. свїтяча мушка Leuchtkäfer, Leuchtwurm. — свїтячоє скло glitzerndes Glas. — воняча (м. воняюча) рїба stinkender Fisch. — іж колячий в Г. wörtlich: der Igel ist stechend (d. h. stachelig). — —

прячуть помёршого Стр. *man beerdigt den Todten (den Verstorbenen)*.

Частіше уживають ся дієприсловники теперішного часу стану дійного: і дучі не говоріў нич Ль. свиня хвощик закурячила і рюначачі Вл. баран, як увидиў воўка, міркуючи так далёко стаў Вл. — добрі тобі, добрі у світлиці сидячі Ир. обь худоба і дучі у царину не годна зайті Вл. — дуже ся зажуриў у тім гадаючи ВП. іді путьом говорячі Ль. — рідше дієприсловники І. минушого часу: попойівши треба напіти ся. люг спати не йівши. — вбйвши. взявши. подумавши etc.

Причасники II. минушого часу ст. дійного часто мають значене приложників: гнилий *faul*, кыслий *sauer*, дойшлий *reif*, рёслий *gross, grossgewachsen*, недорёслий *schwächlich, verkümmert, nicht völlig ausgewachsen*, умерлий *totd* etc. (Про причасники II. м. ч. ст. д. в формах описаних гл. низше).

Причасники теперішного часу стану страдного (*genus passivum*) в звичайній бесіді дуже рідкі і мають значене приложників: любимый *lieb*, видимый *sichtbar*, невидимый *unsichtbar*.

Причасники минушого часу стану страдного на -нъ и -тъ уживають ся часто: метёный, забодёный, рёблёный, блёный, божёный, заручёный, куплёный, плачёный, писа́ный, чита́ный, купова́ный, іскоше́ный, ізнесёный, вінчана́ый, запроше́ный, уроже́ный etc. — бйты́ый, ізоля́тый (ізоля́та вода ВР.) нальля́тый, за́гнаты́ый (за́гната корова ВР.), за́баты́ый (за́брата вшы́тка тенгеріця ВР.).

Випадає замітити причасники мин. ч. ст. страд. на -нъ запрёный (= гал. запертый), прич. від неперехідних глаголів: пыщкóванный (пыщкóвати *Blutfedern bekommen*), збішленый Г. (м. збішений від „збісіти ся“ *wüthend werden, die Wuthkrankheit bekommen*).

Слўди аориста стрічаєм лише в означеню условника (*Conditionalis*) в формі бых (psl. бьхъ) пр. просіў бых, просіў бысь, просіў бы (просіў бых) мн. ч. просіли бых (бы), просіли бысьте, просіли бы. Замітно що в І. лиці многого числа також уживає ся бых (в старосл. бьхѡмъ); часом також і в 3. лиці единичного числа пр. Мăriш терён прополóла. бых ся в но́жки не вколóла Ль.

Також бачимо сцїпенілу форму аориста і в сполучниках (*Conjunctionen*): бы, абы, обь, кёбы, ко́бы, кёдыбы, бжьбы, якбы, штóбы.

а б ы х возміў Лв. — йла б х Лв. — штó б х просіў Стр.
кó б х ми дáли Стр. — тó б х не мáли Стр. ó ж о б х я йому
неправду уповіў І. — á б х пріаў ВР. — кé дь б ы м т я імíў в рúкы,
тó б ы м т я убíў З. — Кé дь б ы сь не пíў, менé не б ыў, я б ы м тебé
все любíла, Я б ы м твої кúчерикы все д горí носíла Ир. (спі-
ванка). á б х йогó іс катún чекáла Лв. як собаку-ó вбіли НД.
а чень б ы х я гóден за тéбе забíти Лв. б х с я не в палíла Лв.
зáрвав б ы сь с я (кóню) цóдо мною Лв. б х с я в нóжки не
вколóла Лв.

Дуже рідка і зовсім місцева форма аориста єсть повíх
(повíх від повéсти в старосл. повести, ducere, аор. злож. І. по-
вѣкъ і повѣхъ дихі — знамя часове (Tempuscharacter) є замінене
на х. Ся форма уживана також в 2. і 3. л. єд. чис. мужеского
рода місто минувшика (Praeteritum я повіў = повѣлъ єсмь); я, ты,
вон повíх місто я, ты, вон повіў (повіў). Може бути, що тут давна
форма аориста вплинула лише на заміну звука ў (= лъ) на х; — для
женського і середного рода звичайні форми в уживаню: я, ты,
онá повелá, я, ты, оно повелó, тож і в мн. ч. мы, вы, онí повелá.

(а потóm повíх го ід капу́сты І. — потóm повíх го ід
дýни І.).

Що до условника, то в угорско-рускім, так як і в гал. може
класти ся бы межи заіменник і причасник мин. часу: я бы пóшóў,
ты бы пóшóў, овон бы пóшóў, мы бы пóшли, вы бы
пóшли, уні бы пóшли — або до бы яко незмінної частиці
почіпляє ся помічний глагол ем (= старосл. єсмь) пр. я б ы м
пóшóў (пушóў), ты б ы сь пóшóў, овон б ы пóшóў, мы
б ы сь м е пóшли, вы б ы сь т е пóшли, уні (они) б ы пóшли.

Условник давноминувшика (Plusquamperfectum) уживає
єя, як в Галичині і також подібно як условник звичайного минув-
шика: я бы б ыў вíд ыў, ты бы б ыў вíд ыў, овон б ы б ыў
вíд ыў, мы бы б ыли вíд ыли, вы бы б ыли вíд ыли, онí
б ы б ыли вíд ыли або я б ы м б ыў вíд ыў, ты б ы сь б ыў
вíд ыў, овон б ы б ыў вíд ыў, мы б ы сь м е б ыли вíд ыли,
вы б ы сь т е б ыли вíд ыли, онí б ы б ыли вíд ыли; часом
також: б ыў б ы м вíд ыў, б ыў б ы сь вíд ыў, б ыў б ы вíд ыў
або вíд ыў б ы м б ыў, вíд ыў б ы сь б ыў, вíд ыў б ы б ыў etc.

(кóб б ыли сь т е пришлі, тоб б ыли сь т е утрáтили Лв. кедь б ы мы
б ыли не ішли сюдý, то б ы б ыли не пришлі за молокóм ід левíци
ВШ. бо мы кедь б ы б ыли не доїли, молокá не б ыло б ы б ыло
ВШ. кедь б ы б ыли мы не вíд ыли, молокá не б ыло б ы б ыло ВШ.
кóб ы б ыли ня не б ыли ВШ. мáмка йíли б ы б ыли паленáт І. Я б ы

была своєю дбюю с царьом не мінала Ду. кедь бы были йміли, як собаку-б вбіли НД.).

Для вираженя імовірного припуску події уживає ся минувшик від мати (мов би спомічник) з неопреділенником одвітного глагола пр. маў пуйті (пійти) — wahrscheinlich ist er gegangen. нянь о мάλі вже продати вóлы wahrscheinlich hat der Vater die Ochsen schon verkauft.

Спряжене без наростка теперішникового.

(Conjugation ohne das Praesenssuffix).

(вѣд) До того пня належні форми: не вим (теперь уживає ся дуже рідко і вибирає ся що раз більше вираженем: не знаю) ich weiss nicht. — Буг (Bör, Bir) вість Gott weiss es.

Причасник теперішниковий стану страдного: відомий, відома, відомов.

(відомо нам I. es ist uns bekannt. — відомов дьло eine bekannte Thatsache).

Причасник теперішного часу стану дійного несклонний (дієприсловник) дуже рідкий: відучї і звичайно заступає ся формами „відáучи“ (від відати V, 1.) або „знаучи“. Дієприложник тогож часу і стану уживає ся в вираженю: відúчий чоловік = знающий чоловік, ein bewährter Mann, Sachkenner. — відучий = старосл. вѣдѣми.

В вираженях відúчі і не відúчі гріхї має той причасник значеня страдне: = знанї і незнанї гріхї, звісні і незвісні гріхї, подібно як причасник йідúчий (гл. далше). — Досять часто уживають ся форми зложених глаголів: повісти (= psl. повѣдѣти ἀναγγέλλειν, pncsiare; ѣзѣѣсѣди, parrare praes. повѣмъ, повѣси, повѣсть; повѣмъ, повѣсти, повѣдати). теп. ед. ч. 1. повім. 2. повіш. 3. повість мн. ч. 1. повіме. 2. повісте. 3. повідать; тож сповісти. ісповісти. уповісти. приповісти. наповісти.

Повельник: повіж (повіч psl. повѣжда) повіжме, повіжете (psl. повѣдимъ, повѣдите).

(Минувшик: повіў, повіла, повіло. — не повіў нич er hat nichts gesagt. — обжобых я йому неправду уповіў I.).

(дад). теп. ч. ед. 1. дам. 2. даш. 3. дасть ч. м. 1. даме. 2. дасте. 3. дадуть.

Повельник старосл. дажда звучить як загалом в українсько-руск. дай а утворює ся від пня да (дати = давати V, 4.) дайме, дайте, тож причасник тепер. часу склонний даучий, несклонний даучї.

[неопреділенник: дати; прич. теп. ч. I. ст. дійного склонний (дієприложник) да́вший (майже неуживаний), тогож часу і стану дієприсловник да́вши; — прич. т. ч. II. ст. д. да́ў, да́ла, да́ло (уж. в часах описаних і в зложенях: вда́лый, уда́лый. зда́лый. невда́лый. прида́лый з знач. приложника). — причасник минувш. часу ст. страдного: дан, дана, дано звичайно да́ны й, да́на (да́ная), да́нов і дат, дата, дато].

(ма) йім, йіш, йість, йіме, йісте, йідятъ (psl. *iamъ, isи, istъ; imъ, isti, idatъ*).

Повельник: йіж. йіжме. йіжте = psl. *imждъ. idimждъ. idnti*.

Причасник теп. ч.: стану дійного: йідучий Я. = старосл. *идъчи* має подекуди тепер значене страдне, так як загально-руск. „Йдомий“ (= старосл. *идомъ*). йідучі гриби = *essbare Schwämme*. йідомі гриби, в гуцульск. йіжні грибі.

Неопреділенник: йісти (psl. *исти*). Причасник минувшого часу ст. дійного I. нескл. йівши (пр. не йівши. не півши голбден люг спати; попойівши. найівши ся. не дойівши. зайівши. вййівши. уййівши. заййівши). Прич. мин. часу ст. дій. II. йіў, йіла, йіло (psl. *илъ*) в часах описаних — а також в зложенях приймаючи зовсім вже значене приложника: заййлы й *grimig*, лютий. — розйлы й *bissig, jähzornig*. — причасник минув. ч. ст. страдного йіден (= psl. *иденъ*) рідше уживає ся. (вшйтка пшениця зйідена; від йіден утворений суцник глагольний йідина = psl. *идение* гал. *idine, ida* Essen, Kost.).

(юс). Теперішник ед. ч. 1. ем 2. есь 3. е (есть) мн. ч. 1. есьме 2. есьте 3. суть = psl. *sing. юсмъ, юси, юсть plur. юсмъ, юсти, сжтъ*. (я бо не ем дома Стр. не есь в хйжи Стр. я ем туйкы ВР. ты есь гаада ВР. докы ты есь у мамочкы Лв. якый есь ледашо Гр. овон е в церькви ВР. кажеме: кедь е в тя вадь кедь маеш ВР. есьме туй вшйткы ВР. вы есьте гнывні ВР. они суть в хйжи ВР. суть ВС. Лв. НД. ВР. Гр. суть у вас вблы НД. = *habt ihr Ochsen?* — козакы отде! суть напереды, ісперед нас ВШ. де оті суть голубцы I.

Місто суть, котра форма на Русі угорській уживає ся частійше, кажуть також е пр. ож е много ластувкы МЛ. *wenn es viele Schwalben giebt*. не е окулярі ВШ. —

Рідко стрічає ся також форма есть пр. коли вон есть хлопець Пу. — в пісни: „Есть там много дороженькы, заступаютъ вороженькы, Ож бы з нею не бывати, ож бы ей не ко-

хати***) Лв. [„Суть“ уживає ся в Гал. в Перемишчині, у Бойків і у Лемків (де говорять: „сут“) досить часто].

Описані форми глагольві (Umschriebene Verbalformen).

Минувшик стану дійного (Perfectum g. act.) складає ся з причасника минувшого часу ст. дійного II. і з теперішника глагола-спомічника (Hülfsverbum) *юсмя*. В першій лиці мужеского рода ед. ч. звучить спомічник *ем*, для женського і середного рода стягає ся — *а-ем*, — *о-ем* на *а-м*, *о-м* пр. *быў-ем*, *была-м*, *было-м*, подібно в 2. лиця: *быў-есь*, *была-сь*, *было-сь* в 3. л. спомічник відпадає *быў*, *была*, *было* мног. числ. 1. *были-сьме* 2. *были-сьте* 3. *были* (і тут спомічник відпадає). старосл. *бълъ юсмя*, *бълъ юси* etc. — (*былисьме* = *были есьме*; *былисьте* = *были есьте*).

(*быў-ем*, *почорныў ем*, *ходіў ем* 3. *уклаў ем* ВП. *взяў ем* Г. *не хотыў есь ся* раз ісхылити Лв. *куды-м* давню хожувала 3. *по горі-м* ходіла Лв. *тебѣ-м* май любіла Лв. — *на тебѣ-м* позирала ся Лв. *авелá-сь* хлопа молодого Лв. *що-сь* ся пожурила Лв. *менѣ-сь* згодувала Лв. *любіла-м* Гр. *вольіла-сь* на мати в купели *зальїти* НД. *жіто-сь* ізжаў І. *співáў-ем*, *співáў-есь*, *співáў*. *співáлисьме*, *співáлисьте*, *співáли* ВР. *когó-сьте* любіли Гр. *фраїїрка-сь* ми *была* Ир. *теперь ем* *поялá* в селі май *красшого* Пу. *пїла-м*, *напїла-м* ся, *впáла*м з *грунку*, *не вбїла*м ся Ир. *казáў-есь* ми І. *журила-м* ся Лв. *пóшли* *косарі* Лв. *летыло* *пóтя* І. *що-сь* ми *наробїла* ВП.).

*) На Україні форма *єсть* також иноді лучає ся місто частїйше уживаного *є* пр. у Шевченка:

Єсть на сьвітї доля,
А хто її знає?
Єсть на сьвітї воля,
А хто її має?
Єсть люде на сьвітї —
Сріблом — злóтом сєяють,
Здасть ся павують,
А долі не знають.

Форми *суть* писателі українські тепер не уживають. У Основяненка *находить* ся раз *тота* форма в повісті: „Добре роби, добре й буде“ в незвичайній сподуці яко *pluralis reverentiae* в устах *мужика* Тихона Бруса *розмовляючого* з *комисарем*. (Повісті Григорія Квітки. Вид. Кузіша р. 1858 в Петербурзі. Том II. стор. 41. стр. 6. з доп.): „Ви як торгуетесь, то мов *приказуєте*, щоб усі знали, що в *и* *суть* *пан*“ (отож „суть“ при другім лиці; подібно *влада* ся теперь „є“ при 3 лиці *многого* числа, а навіть в Галичині часто і при всіх *лицях* обоїх *чисел*; порівнай також польск. діалектол.: *my są* = *wir sind*). Також *яко* *plur. rev.* у *тогож* *писателя* Т. І. стор. 256. стр. 13. з доп. „*він* *ужé* *нам* *не* *суть* *начáлник*“. — Т. II. стор. 60. стр. 11. з доп. „*Пан* *Пістрик* *суть* *пїсарь*“.

Иноді почіпляє ся спомічник в скороченій формі до заіменника личного в 1. і 2. лиці: 1. я-м ході́ў (ході́ла, ході́ло). 2. тысь ході́ў (ході́ла, ході́ло). мы́-сьме ході́ли. 2. вы́-сьте ході́ли.

Часто для вираженя минушика перед причасником минув. ч. ст. д. II кладуть лише заіменник личный (а в третім лиці вказуючий він, они): 1. я купова́ў (купова́ла, куповало). 2. ты купова́ў (купова́ла, купова́ло). 3. овѡн (вун, вѡн, віа) купова́ў. 1. мы купова́ли. 2. вы купова́ли. 3. оні́ (уви́) купова́ли. 1. я вер (з: вергл, старосл. вѣргль ѡсмы), вѣрла, вѣрло. 2. ты вер etc. 3. вѡн вер etc. 1. мы вѣрли. 2. вы вѣрли. 3. оні́ вѣрли. Від бѡсти (psl. кѡсти, ungere) минувшик: я бу́ў (бѡў, бѡў), бола́, боло́ (pol. bódl, bodła, bodło).

Декотрі глаголи II. кл. творять причасник минувшого часу д. ст. ві від коротшого пня пр. приця́пнути VIII. приця́п, приця́пла, приця́пло. — удожкнѡти I. aufmachen. удожѡк, удожкѡла, удожкѡло. ўмкнѡти ся HD. Пу. entschlůpfen, sich entwiden гал. вимкнѡти ся ўжѡк ся, ўжѡла ся, ўжѡло ся. — ізжѡкнѡти. ізжѡк (ізжѡк, ізжѡк) ізжѡкла, ізжѡкло. — ухѡпнѡти. ўхѡп, ўхѡпла, ўхѡпло Пу.

Декотрі глаголи тоїже класи можуть мати причасники м. ч. II. ст. д. двоєкі, утворені від повного пня і від коротшого пр. скѡснѡти, скѡснѡў, скѡснѡла, скѡснѡло і скѡс, скѡсла, скѡсло; пѡсхнѡти, пѡсхнѡў, пѡсхнѡла, пѡсхнѡло і пѡсѡх, пѡсѡла, пѡсѡло.

Декотрі знов творять сей причасник лише від повного пня: дѡркнѡти. дѡркнѡў, дѡркнѡла, дѡркнѡло. дѡбнѡти. дѡбнѡў. дѡбнѡла. дѡбнѡло. гѡйкнѡти. гѡйкнѡў, гѡйкнѡла, гѡйкнѡло. кѡнѡти. кѡнѡў, кѡнѡла, кѡнѡло.

Давноминувшик ст. дѡйного (Plusquamperfectum act.) творить ся з причасника мин. часу ст. дѡйн II. відповідного глагола і з минушика спомічника бѡти, пр. писа́ў ем бѡў, 2. писа́ў есь бѡў, 3. писа́ў бѡў... для женьск. р. 1. писа́ла-м бѡла, 2. писа́ла-сь бѡла, 3. писа́ла бѡла для сер. р. 1. писа́ло-м бѡло, 2. писа́ло-сь бѡло, 3. писа́ло бѡло (що до наголосу місцево також бѡла́, бѡло́), мног. ч. 1. писа́лисьме бѡли, 2. писа́лисьте бѡли, 3. писа́ли бѡли (місцево наголос: бѡли́) або я бѡў писа́ў, ты бѡў писа́ў etc. і я писа́ў бѡў etc.

(каза́ў бѡў мені́ I. прийшѡў бѡў д мѡні́ Стр. убрáў есь ся бѡў у пѡнськовѡ платѡ VIII. Ой я бѡла зарѡбѡла, Прийшли́ хлѡпці: я пропѡла I. (спѡванка).

Будущия дѣй. ст. (Futurum act.) виражає ся у глаголів довершених (verba perfectiva) теперішником: напишу, принѣсу, докѣшу, прійду, повеселью, пуйду (пѣйду, пійду), помѣгу, поськѣю, запрѣшу, буду.

Від глаголів недовршених (verba imperfectiva) творить ся будущик через сполуку неопредѣленика з теперішником глагола бѣти (буду, будѣ) або (в місцевостях сумезних з Гуцулами) глагола йти (йму, му) ед. ч. 1. буду співати. 2. будеш співати. 3. буде співати. мн. ч. 1. будеме співати. 2. будете співати. 3. будуть співати або ед. ч. 1. му співати. 2. меш співати. 3. ме співати мн. ч. 1. мем співати. 2. мѣте співати мут співати.

буду орати Ль. буду мирити Гр. будеш робити Стр. буде тя бѣти Стр. будеме посвѣсковати І. будете зборувати ВС. будуть метати Пу. — му робити Я. меш кричѣти Я. ме держѣти Я. не ме йсти Я. — не ме тикати Я. = er wird nicht fliehen. мем купувати. мѣте продавати. мут косити.

Рідко складають для вираженя будущика непопредѣленик з теперішником глаголів почати або хотѣти пр. дощ хоче іти МЛ. = es wird regnen, der Regen wird fallen. — жито (озімное) у ярї почне на ново рости І. der Roggen wird im Frühling wiederum wachsen.

Стан страдний (Genus passivum). Стан страдний виражає ся: 1) сполукою форм ст. дѣйного з заїменником ся у всіх лицях единичного і многого числа пр. іолесо править ся. новинкѣ удауть ся die Zeitung wird heraus gegeben. кындириця збѣраць ся. упекло ся кѣсто (= тѣсто) горѣзд ВШ. 2) сполукою причасника минушого часу ст. страдного з формами ем, буду, быѣ, пр. Травиця зелѣна то-сь рано скошенѣна, Великѣ неправдо то-сь на ня ізнесѣна Ль. — ем боженый або я-ж боженый МЛ. ich bin beeidet. — будѣ боженый МЛ. ich werde beeidet werden. будѣ бѣтый І. er wird geschlagen werden. будеш заплаченый Гр. du wirst hezahlt werden. быѣ боженый МЛ. er wurde beeidet. — водѣвов ѓко үнесено было горѣ орелѣм ВШ. = der Zaunschlupfer wurde vom Adler hoch in die Lüfte getragen. — бѣли-сь ме запрошенѣи wir wurden eingeladen. Часто спомічник єсть або быѣ (бѣла, бѣло) опускає ся пр. лыє ужѣ стѣтый. вшѣтко пѣле поорѣно. — много камѣня вчѣра нанесѣно. — чертыж зачѣрто О. Р.

4. До слововладу (Syntaxlehre).

Зв'язка (copula) ем, есь... суть в угорско-руськім часто опускає ся, так як і в загально-руськ. пр. я в тому одвітливый МЛ. = я ем (есьм) в тому etc. ich bin dafür verantwortlich. — я не доўжен нич = я ем недоўжен нич ich habe keine Schulden, ich schulde nicht. — я с тобоў іті годна Коп. = я ем годна etc. ich bin würdig mit dir zu gehen (an deiner Seite zu stehen). — я небора́чок го́товый воя́чок ich armer Schlucker bin gleich bereit Soldat zu werden. — ты недобры́й = ты есь etc. du bist nicht gut. — де вели́ка лю́бость, там ся не побéруть Лв. = де вели́ка есть etc. — Марамо́рош до́брый ва́рош, до́бре у ным жи́ти Р. Марамо́рош е́сть до́брый ва́рош, до́бре е́сть etc. — то не по́трібно Пу. = то не е́сть по́трібно. — те́перь вели́ка радо́сть ка́ноникѡм Пу. = те́перь вели́ка е́сть etc. jetzt haben die Domherren grosse Freude. — цы ва́шое? Лв. = цы е́сть ва́шое (дѣтя)? — якы́ мы бога́ті = якы́ мы е́сьме бога́ті. — вы сва́дліви́ = вы е́сьте etc. ihr seid zänkisch. — вшы́ткы лю́де весе́ленькы = вшы́ткы лю́де су́ть etc. alle Leute sind fröhlich, alle Leute empfinden Freude. —

В реченю условнім чи припустнім або желяйнім може иноді опустити ся минувшик від быти пр. ке́дь бы не робѡта в по́лі, овѡн бы до́раз приишо́ў = коли бы не была etc. — обѡ́ не дождѡж, то мо́жно ко́сѡти = обѡ́ не бы́ etc. — то́лько бы в вас волѡв, як в горо́дѡны ко́лѡв = тѡлько бы в вас було волѡв, як у плотѡ́ е́сть ко́лѡв. — ке́бы мо́я ма́мка здоро́ва, бу́де в ме́не дру́га ко́рѡва = ко́би була моя мати здоро́ва etc. —

Иноді опускає ся тепе́ришник від быти в значеню „естувати, находити ся, лучати ся“ пр. дес у ме́не ву́йко Лв. = десъ е́сть у мене etc. — у вас во́лы і ко́рѡвы, а в ме́не лѡм ко́зы. — в туй ха́щи гѡдѡв мно́го = в туй ха́щи е́сть etc. in diesem Walde giebt es viele Schlangen, in diesem Walde werden Schlangen häufig angetroffen. — на вы́сокѡ(ѡ) поло́вѡны вѡвча́рыкѡв мно́го = на выс. поло́вѡны е́сть etc. auf der hoch gelegenen Alm hüten viele Hirtenknaben die Schafheerden.

Е́сть (є) і су́ть не опускає ся, коли говорить ся з більшим прѡтиском пр. ке́бы то бы́ла дѡвка, тогды́ бы я ѡ́ комендерѡвала, а так, коли́ вѡн е́сть хлѡпѡць, сын тво́й, ты е́му́ розка́жи Пу. — І напі́ше со́бі на ка́мени, што́ то є́ розбѡйник Пу. — О вели́ка тут є́ смѡ́тьсть! Пу. — што́ у те́бе є́ в утѡрѡбі, то не бу́де ва́ше Пу. — напи́ши менѡ́ ко́нтра́т, о́ж то вшы́тко мо́є є́ Пу. — Ко́му є́ вели́ка

ра́дость, як принцэзны? Пу. — то є мо́я ра́дость Пу. — ай бо є у ме́не на пядь моту́ака І. — тут ще бо́льше такы́х пропа́сників є Пу. — каза́ла нам дзя́бка: не є па́ленкы ця́тка, каза́ла нам квю́чка, ож є па́ленкы бб́чка Лв. — тут у ме́не суть сока́чыкы Лв. — не иды́ть у тот лы́с, бо там суть пропа́сники Пу.

Иноді для більшої зжатости в вираженю, понайбільше в піснях або приговорках, опускає ся також инший глагол-присудок, котрый дасть ся легко дорозуміти пр. із Б́гом Ма́рько, із Б́гом, із б́жима я́гнелами, із дб́рыма сусы́дама! (scilicet: пробувай або трывай). — поза то́ти сывні го́ры мальовані б́чыкы (scil. красують ся або мож виды́ти). — горі́ гай, долы́ гай, а на стрéдку Дуна́й = горі́ росте гай, долы́ росте гай, а серединою пливе Дунай. — д́мать, што там чорты́ - пропа́сники Пу. = што там быва́уть (т. є. мешкають) etc. — вшыткы лю́де ќупчыкама, лем я самото́ю — вс́і лю́де живуть ќупчыкама, лише я живу в самоті́. — до д́ому, до д́ому, ко́ждый ід сво́йому = ко́ждий іде до свого́ дому. — коли п́чнэ лы́зти шарка́нь с то́го го́рода та д нь́ому = коли п́чве лы́зти смок з того́ города, та кинув ся до него. — де мýлого ві́рні слова́ = де ді́ля ся etc. — ты мены́ доганя́ти! = ти сьмієш мені́ доганя́ти, ти сьмієш мене́ подрі́кати, ти сьмієш мене́ докоря́ти! —

Сущник з придатком (Attribut) утвореням з того самого пня, виражає усилене, звеличене понятє пр. с́йла силéчна Бі. eine sehr grosse Kraft, eine sehr grosse Macht. — мра́ка мрачéнна Я. ein sehr dichter Nebel. — т́ма т́му́ща Бі. т́ма т́мéнна Бі. in der Bedeutung: Unzahl, eigtl. sehr dunkle Finsterniss.

Коли до приложника, яко придатку, другий ще додає ся приложник з того самого пня утворений з накінчком енний, то тим також понятє придатку степенує ся пр. ва́тра с́йла-силéнна Р. ein sehr grosses, sehr starkes Feuer. — го́ра вис́ока-височéнна Я. ein sehr hoher Berg. — сві́т я́сный-ясéнный І. ein sehr helles Licht. — лы́с вел́кий-величéнный О. ein sehr grosser Wald. —

Присудок-глагол иноді оказує той сам корінь, що підмет або предмет чи другі доповнення пр. свирі́ньбо́к сверені́ть Ду. die Grylle zirpt. — пищало́чка п́скаць die Hirtenflöte pfeift. запі́скай на пищало́цї ВШ. pfeife auf der Hirtenflöte. — із ма́стью пома́стїти З. mit Schmalz bestreichen. — заси́лі за́силку у корбача́ Пу. ziehe fest die Schlinge bei der Peitsche, mache die Schlinge bei der Peitsche zurecht. — черть і́ж за́черто О. Р. auf dem zum Waldausroden bestimmten Platz wurde die Rinde an den Bäumen abgeschält. — ночю́ваў там е́дну́ но́чку Лв. er übernachtete dort einmal. — гуду́ть гудакы́ Лв. die Musi-

kanten spielen. — за гудуть гудакі die Musikanten werden spielen (spielen vor). — дзвенять дзвінкі Ир. die Glocken klingeln.

Инокли в піснi творить собі просто народня фантазия здовільне слово з того самого коріня, що присудок пр. упало ябличко с того падамєнту, Верні ся мій сїну с того регімєнту.

Подібно як приложник в формі іменній, яко придаток, задержує иноді вид 1. пад. единич. числа в ускісних падежах единич. числа і в першiм та в четвертiм падежі многото числ. (пр. вóрон-ковн̄я; на вóрон-ковн̄і; в зéлен лѣсьї, вóрон-ковн̄ьї; сів-ластóвл̄ята), так буває се часом і з сущником-придатком пр. н̄аймит М̄итер убрав ся. — жид загóйкаў до н̄аймит-М̄итра. — повість н̄аймит-М̄итрови. — покличе н̄аймит-М̄итра. — з н̄аймит-М̄итром або з н̄аймитом, з М̄итром. — при н̄аймит-М̄итрови.

Нераз привóдить ся в бесіді зависимій (ускісній oratio obliqua) слова висказу відповідної особи незамінені, хоч кладе ся перед ними сполучник што або ож пр. кум казав̄ циганїнови, што я зн̄ау пчóлы в лѣсьї Стр. м. казав̄ циганови кум, що знає пчóли в лісі т. в. знає, де борть. — Кáроль повість старéнькому, што я дум̄ау, ож тут тоті триє чортї бывають, што я днєська з них еднóго забїў Пу. м. ..., що він дум̄ає, що тут мешкане тих трох чортів, з котрих еднóго він н̄иньї забив. — А дьїдо йому так повїў, ож с̄їне дам ти, кедь повїш ми неправду І. м.... повів, що дасть му, если він му скаже неправду. — І казали Кáрольови, ож пой за нами Пу. м. казали..., щоби ішов за ними.

Иноді уживає ся глагол ем (= старосл. ѳсмь) яко так зване слово притульне (εγκλιτική λέξις) пр. тоб̄і-м вірний [повстало із: тоб̄і ем (всмь) вірний]; то-сь голесарь (то есь, то-еси); тó-сьме щасливі (то есьме в старосл. ѳсмь); то-сьте чїтаві (то есьте чит. в старосл. ѳстє) = seid ihr aber brav. — Спомічник ем в часах зложених етягає ся і притулює то до particip. praet. II., то до заіменника або і до частиці пр. ұбраў ем (із: убраў есьме); писала-м (із: писала ем, писала есьме); ходїў есь (із: ходїў еси); співалась (із: співала еси); ігралїсьме (із: ігралї есьме, ігралї есьмь); любїлїсьте (із: любїлї есьте, любїлї есьте). — я-м іграў (я ем іграў, я есьмь іграў); ты-сь косїў (ты есь, ты есї косїў); мы-сьме заялї (мы есьме заялї); вы-сьте нїкали (вы есьте, вы есьте). -- -- ... теб̄е-м звїдаў (із: тебе ем, тебе есьмь звїдаў); когó-сьте любїлї (кого есьте, кого есьте любїлї); мого-сь не відьїла; свогó-сьте не дали; йогó-сьме зохабїлї; об̄ї-м войоваў (об̄ї-ем, об̄ї есьмь войоваў); бы-м ся не впалїла (бы ем

(есмь) ся не опаліла); бы-сьте ся не чудовали (бы-есьте, бы-есте); — — де-м зрѣсла, там стою Лв. = де ем (есмь) зрѣсла там стою etc. —

Рідко дуже уживає ся ем енклітично при теперішнику вьшого глагола пр. удколі-м ся уженіў, усѣ живу, але-м бідую Пу. seither ich geheirathet, bin ich am Leben, doch elend ist meine Existenz. (але-м повстало з: але ем, але есмь; не належить так ділити: а лем, що значило би: а лиш; те енклітичне ем тут рідше увидатняє особу оповідача).

Для більшої ваги повтаряє ся той сам присудок (Praedicat) в реченях, котрі звичайно в письмі стягають ся: дасть Кáрольови еднў шкатульку масти і дасть ему́ едѣн прут мідяній Пу. м. дав Кар. шкатулку масти і прут мідяний. — іде одін день, іде другій день і іде третій день м. іде один день, другий і третій. — а тепѣрь старій думать, думать і пише Пу. = думає довго і пише. — Часом ціле реченє в оповіданю повторяє ся, а лише декотрі присловникові доповненя бувають відмінні пр. узяў, намочіў тот кожу́х раз і стряс на зѣмлю; узяў, намочіў тот кожу́х другій раз і стряс на зѣмлю; узяў намочіў тот кожу́х третій раз і стряс на зѣмлю = намочив той кожу́х тричи (раз, другий і третій) — причім виражає ся також довше триванє дїйства.

Для означеня неозначеного докладно підмету уживають часто глагола-присудка в 3. лиці єдиничного числа пр. начініть ма́йноші ка́шоў та ма́ло мя́са покла́де Вл. man stopft die Würste mit Heidegraupen und giebt ein wenig Fleisch dazu. — бра́рі (у́гари) у́гнявит гет спуд ко́жи Мар. man drückt die unter der Haut des Rindes befindlichen Larven der Dasselbreme heraus.

Число мно́ге для показаня честя (Pluralis reverentiae). у́дкы при шлі́? woher sind Sie gekommen? — де бы́в а́уть? wo wohnen Sie? — зу́ткы (з'удкы) валу́шны? wo sind sie zugehörig (zuständig)? — не в попо́нька до́ма: по́шли́ до Ірля́вы кля́чыкы купо́вати, церько́вцю од(з)мы́кати Лв. — а што Ва́м ня́ню є? Пу. was fehlt Ihnen Vater? (питає хоро́го ві́тця). — ца́рь пресві́тлыи га́дауть, што оні́ с попо́м говоря́ть ВП. — най мены́ пан преве́лѣбныи да́дуть сым стѣв зо́лотыи ВП. — су́ть пан велико́мо́жныи до́ма? НД. — у́кажу́ ім вшы́тко ВП. ich werde dem Herrn alles erzählen.

Глагол (part. praet. act. II. в минувшину) яко присудок стоїть иноді в роді середнім, хоч підмет вьшого рода пр. А церько́вни-кови не обста́ло ся, лишѣ лѣвеш ВП.

Для описаня звуків і явищ в природі або, коли підмет неопределений, уживає ся присудок-глагол в минувшу середного рода пр. загреміло, дожджіло, позоріло ся, шумотіло в лїсї, блїснуло, блїскало, заваліло путь, запищало в хамнику, задубоніло на мості, яло в лїсї гойкати — часом також і в нїшних разях, іменно, коли подія стала ся мовби сама собою яко вплив доконечний обставин пр. тареликѡв не пѡстало *3. die Zahl meiner Thaler reichte nicht aus.*

Теперішник повіствуючий (теп. опѡвістний, praesens historicum) дуже часто уживає ся в оповіданях угорско-руських, через що надзвичайно зискує живість представленя пр. вїйме і подасть письмѡ. — тогдї поклїче гѡлосом інакшым на вѡлы і кѡже. — то вѡзме Фѡдѡр дѡржано на батозї та удѡрить ся по кожухови. — жид пѡчнѡ гойкати. — дуже жїда пѡбѡ по головї. — воробѡк укѡже: ат-сяк! зѡбе гѡлову пуд крилѡ ВІІІ. — за жѡне йому письмѡ. — прїйде до трахтїльни, звїдять ся трахтїльника Пу. — напїше Кѡроль карточку ід принцѡзні. — принцѡзана позїрять на ѡблак і увїдить Тїсу; тогдї скоренько прїбїгне і поцїлює Тїсу. — дѡраз тотѡ письмѡ с кошѡрика вѡзме і письмѡ прочїтать. — заклїче кѡхаря, с кѡждой стрѡвы до ѡдного пугѡрчика набїрять і до кошѡрика і склѡде. — так онѡ пїше еднѡ письмѡ. — прїйде там владѡка божїти йїх, а принцѡзана зѡхѡбить младѡго і пѡде ід Кѡрольови, хѡпить йѡго і пѡдѡ ід владѡцї. — Кѡроль вѡзме шкѡтульку, помастїть ей мѡстѡю і полѡжить йї на столїць і дасть йїй кнїжку в рѡкы. — Кѡроль вѡрже еднѡ лѡжечку пѡвни. — та тепѡрь собї Кѡроль велїкого кѡменя полѡжить на грѡб пропѡсникѡви і там напїше собї на кѡмени: што то є розбїйник. — і с тым ся вѡзме і посадїть вѡрѡбу еднѡ на грѡбі свѡго пѡса. — тепѡрь гадѡє собї Кѡроль, набїрять собї злѡта, стрїбра, позамїкать вшїтко і печѡтку полѡжить. — ай бо кѡчїш їйме пистѡлю та кѡже. — а царь ѡбїцять дѡчку дѡти за кѡчїша Пу. — ухѡпить йому письмѡ. — пообзїрять на стїну Стр. — їйдуть на бѡрїг, пообзїрять ся Хрїстѡс на Петрѡ Стр. etc.

Инодї в оповіданю побїч теперішника опѡвістного стоїть минувшик пр. лїсїця скѡчїть тогдї та і мїла воробѡкѡ тай і зъїла ВІІІ. — тепѡрь дасть кошѡрик Тїсї і пустїла Тїсу вон. — трахтїрош позїрять і побїлыї. — тепѡрь вѡзме собї с принцѡзани тоту мѡсть і до шкѡтульки зѡбере і крѡсно ю змыї і назад плѡтычко на ню даї.

Повельник (imperativus) може служити для означення условного або припустного дїяства. *п'ійте, не п'ійте* — я сам укажу *вш'їтко möget ihr gehen, oder nicht, ich selbst werde alles aussagen.* — *куп'їт, не куп'їт, айбо клясти не слобудно ihr möget dies kaufen oder nicht, aber ihr dürfet nicht schelten.*

Перед повельником кладе ся в реченях условних, припустних або питальних противположних: *хоть — хоть* пр. *Ой хоть гудї, хоть не гудї голубе неборе Д. ob du (traurig) girst, oder ob du nicht girst du arme Taube (— Schmerz empfindet meine Brust).* В таких реченях може друге *хоть* також опустити ся: *Хоть куп'уй, не куп'уй, кур'їти не буду, Я тебе дывко люб'їти не буду ВШ. Du magst Tabak kaufen, oder nicht — ich werde nicht rauchen, dich Mädchen werde ich nicht lieben.* В подібних случаях, також коли глагол в способі вказнім (indicativus), може *хоть* тилько перший раз покласти ся: *хоть пок'їню, не пок'їню ВШ. ob ich es unterlasse oder nicht; sei es, ich unterlasse dies oder nicht.*

Повельник (imperativus) уживає ся иноді в оповіданю для означення протепности, наглости або незвичайности дїяства (um das Ungestüme, das Plötzliche, das Ungewöhnliche der Handlung zu bezeichnen) пр. *онá п'їшла та Петра бий іс краю ВР. sie gieng und schlug Peter, der auf dem äusseren Bettrande gelegen.* — *айбо Дунаї, Драва, Тїса ухлопи собі по єдному за н'огы та бий вш'їткых Пу. und (die Hunde) Donau, Drau, Theiss zerrten einzelne (Räuber) an den Füßen und schlugen alle nieder.*

Иноді сполучником часовим (coniunctio temporalis), условним (с. conditionalis s. hypothetica) і допустним (с. concessiva) з неопреділенником (infinitivus) виражає ся дїяство взагалї без означення певної особи дїяча нпр. *кедь стати на н'бго (на колесо) і повісти Лв. wenn man auf das Rad tritt und spricht.* — Часом кладе ся лишень сам неопреділенник в подібних разях нпр. *покласти сідло на коня, вїжеє од коня — покласти на з'емлю, вїжеє од свини Ир. wenn man den Sattel auf den Pferderücken legt, so liegt jener höher als das Pferd; wenn man den Sattel auf den Boden legt, so ist der Sattel niedriger, als das Schwein.*

Неопреділенник з даїником означає доконечність дїяства або стану пр. *де ся дывка згодувала, там йї не б'увати wo das Mädchen erzogen wurde, dort wird sie nicht ihr Leben führen (da sie als Vermählte in ein anderes Haus geht).* — *йому злоў смерт'ю пог'їнути Стр. er muss einen grässlichen Tod sterben.*

[Далі буде].

Miscellanea.

Кілька документів з життя Забузької Русі XVI в.

Для руської колонізації на лівім боці Буга, особливо в північній частині та в західній, в поріччю Вепра, маємо досить скупий запас матеріялу, тим часом се русько-польське пограниччє має для нас дуже визначний інтерес, як з огляду на історію колонізації так і для суспільно-політичної й культурної нашої історії. Тому не маловажними уважаю кілька документів, що я подибавав у т. зв. Руській Метриці (коронним відділі Записей Литовської Метрики) московського Архива міністерства справедливости, й подаю отсе тут.

Перші два документи — се потвердження священників м. Воїна й сусіднього села Рудна на їх парохіях. Місто Воїн (тепер Вогинь, в поріччю Тисмениці, притока Вепра, в теп. Радинським повіті) має свою історію: воно ще в XIII в. виступає як одна з пограничних осад (під 1182 р.: wspomianу Володимѣръ, оже преже того Лестко, пославъ Люблинѣць, взялъ башеть у него село на Вѣкраиници, именовъ Воинъ — Іп. 586); за литовських часів воно стає містом. Православна парохія мусіла тут бути від давна. Її пізнійшою пам'яткою вістала ся звістка Чета-Мінея 1489 р., що належала в XVII в. воїнській церкві. Цікаво, що грамота говорить не про православних тільки, але таки руських міщан м. Воїна (всѣхъ мѣщанъ воинскихъ, которіе сѣт вери греческое, то есть Русѣ) — підношу се супроти гадок деяких, що треба розрізняти тут сліди православія від слідів Русі: тут від яких XII—XIII в. не можна припускати інших православних окрім Русинів, цілих чи спольщених уже.

Церков в с. Рудні (N 2) виступає як новобудована, за дозволем ревізорів (сей дозвіл — факт сам по собі цікавий), до неї тягли й сусідні села: Деревично, Виски і Березовий Кут, але пізніше вона, здасть ся, стала приписною церквою (філією) Воїна, судячи по тому, що бачимо її в державі тогож воїнського „воина“ Аврама Василевича.

Обидві грамоти дають деякі дуже цікаві суспільно-історичні подробиці. І так дуже інтернаціональна ця десятина для православних парохів, заведена за взірцем латинських — в м. Воїні по копії жита, по копії ярини і по 2 гр. з дому, в селах по копії жита з волоки; вона уставлена, як підносять се грамоти, за добровільною згодою самих людей. Друге — бачимо, що ерекціональні ґрунти підпадали в середині XVI в. редукції до двох волок, „водле уставы наше господарское, такъ яко и иншимъ попомъ“ (N 2). Нарешті вкажемо й володимирського єпископа, не заведеного в дотеперішні реєстри — Іосифа (перед 1555 р. — N 1).

Третій документ дуже інтернаціональний для історії селянського оподаткування: він подає норми селянських податків, уставлені в трох селах Руденського в'їтвства (з попереднього документа звістних нам як православні, значить руські) — Рудні, Березовім Куті і Висках ревізорами 1558 р. При тім знесені були всі роботи, а натуралії переложено на гроші, і сума виносила в Рудні 106 гр. з волоки, а в Березовім Куті й Висках 97 гр., бо тутешні ґрунти уважали ся гіршими. При тім одначе король не уважає сї ревізорські постанови непорушною нормою й робить застереження в разі як би мали бути на селян положені нові обовязки вже по ревізії.

Четвертий документ — фундація брацтва при церкві Спаса в Люблині, на взірець брацтв львівського, виленського й берестейського. Хоч сам факт засновання сього брацтва давно відомий, але фундаційна грамота, скільки знаю, не була видана. В королівськїм потвердженню цікаві імена міщан: вони свідчать, що маємо до діла не тільки з православними, „веры греческое“, але й з Русинами.

І. В. кн. Жигмонт Август потверджує священника м. Воїна Аврама Василевича на його становищі, з його доходами, 21 мая 1555 р.

Кор. Стефан потверджує сю грамоту і старостинське надання десятини від руських міщан м. Воїна 25 червня 1566 р.

Потверження попу воинскому на церковъ въ Воине светого Дмитрея и на десятины.

Стефан Божою милостию король польскый, великий князь литовскый, рускый, литовскый, жембуйскый, полянскый, князь седмигородское.

Онаишуемъ тымъ листомъ нашимъ, вси воецъ и каждому в особа, кому тово ведати належит, нынешнимъ и вавномъ будучимъ, иж указовал перед нами учтивый Аврам Василевич, полкъ веста нашего Воинского

церкви светого Дмитрея, листъ славное памяти Жикгимонта Августа короля продка нашог[о] с подписом власное руки и с печатю великого княства литовского, которимъ листомъ тую церковь в месте нашом Воинском и до нее две волоки земли еундованых ему дати и потвердити рачил, яко то все ширей и достаточней на том листе продка нашог[о] есть описано, которий слово от слова такъ се в себе имеетъ :

Жикгимонтъ Августъ, божию милостью корол полский, великий князь литовский, руский, пруский, жмотский, мазовецкий и иныхъ.

Был намъ чолом попъ в Воина на име Аврам Василевичъ церкви святого Дмитра и поведил перед нами, из владыка володимирский берестейский Иосифъ поставил его в попы к той церкви воинской, которую он держачи был намъ чоломъ, абысно листомъ нашихъ при той церкви его оставили и с тых земель ку оной церкви наданных от нас господара рушати его не велѣли, якож дей в державца волковыйский панъ Николай Нарушевичъ, ревизоромъ тамъ от нас будучы, тых земель церковных в него не одышмовал, якож дей тепер при оной церкви меновите востало земля наше три волоки. А так кгдаж тая церковь при местечку Воинскомъ за росказаненъ нашими господарскимъ есть збудована и еундована, до которое от владыки володимирского попом он поставленъ есть, ны а ласкы наше на чоломбите ег[о] вчинили, при той церкви воинской его оставили, и тым листомъ нашимъ оставуемъ: мает он тую церковь светого Дмитрея у Воиню на себе держати, а за нас господара Бога просити, и во всем слушне а рядне водле уставы закону своего греческого справоватися, и теж земля, сеножатеи церковныхъ уживати; ведже болшей он там при той церкви земли в себе нет не мает одно две волоки зуполных, с которых никто его рушати и переказы никоторое в том ему чинити не мает. И на то дали есмо ему сес нашъ листъ в нашу печатью. Писан в Петркове лета божого нароженя тисеча пят сот пятдесять пятого мѣсяца мая двадцать первого дня.

Ку тому показоваль перед нами листъ великопного пана Яна Тарла а Шекарович, каштеляна на он час радонского, старосты пилзенского, воинского и ломааского, на которомъ листе описуеъ из за жалобю всехъ мещанъ воинскихъ которие сут вери греческое, то есть Руски, которие бы были приимущани от плебана воинского ку отдаваню десетинны на костел полский, то постановене учинил, якобы все мещане места нашего Воинского, которие сут вери греческое, десетинны нигде инде одно на церковь рускую помененому попу воинскому по тому яко и до костела полского плебанови люди вери латинское дают, то есть по копе жита и по копе яриш, а по два гроши с кождого дому давали. На што воит воинский и все мещане вери греческое сами добровольне позволили. И был намъ чоломъ преречомый богомолецъ нашъ попъ воинское церкви светого Дмитрея, абысно

все то водлугъ листу продка нашего на тую церковь воинскую и землю ку ней ваданую, также и десетины з мещан воинских, которые суг вери греческое, водлугъ листу впрод речеюго Яна Тарла каштеляна радомского и водлугъ власного позволенья мещан воинскихъ подтвердили ему нашииъ листомъ. А такъ мы видечи в том слушную прозбу ег[о] тую церковь в месте нашомъ Воинскомъ и две волоки до ней фундованых продокъ нашъ ему подтвердилъ, ижъ мещане воинские сами тую десетину поступили (*на тѣм хичить ся*). *Записи В. кн. 26 — 27 л. 2.*

II. В. кн. Жигмонт Август подтверджує священника с. Рудна в Воинській волости Аврама Василевича на його становици в його доходами, 24 жовтня 1558 р.

Кор. Стефан подтверджує сю грамоту, 25 червня 1576 р.

Потверженье попу руденскому на церковь светого Спаса и десетину до ней.

Стефан, божю милостью король полский, великий князь литовский, русский, пруский, жомонтский, назовецкий, ифлянский, княжа семикградское.

Ознайнуемъ тыиъ листомъ нашииъ всииъ вобець и каждому вособна, кому то ведати належит: указоваль перед нами уштивый Аврамъ Василевич, поп церкви светого Спаса в села воинского Рудна, листъ славное памяти Жигмонта Августа короля, предка нашего, с подписомъ власное руки и с печатью великого князства литовского; которииъ листомъ продокъ нашъ церковь в селе Рудне светого Спаса и до нее земли волокъ две фундованых, также десетину в села Рудна и Деревячина, с кожде волоки по коне жита, яко сами подданные добровольне дають — позволяли ему, подтвердить рачиль, яко то все ширей и достачней на томъ листе продка нашего есть описано, который слово отъ слова так се в себе наеть:

Жигмонтъ Августъ, божю милостью король полский, великий князь литовский, русский, пруский, жомонтский, назовецкий ныиъ.

Билъ наиъ чоломъ богомолецъ нашъ попъ церкви светого Спаса в села старства albo волости Берестейское воинского Рудна Аврамъ Василевичъ и поведиль перед нами, ижъ перво того Сарафинъ Воронский, наместникъ воинский воеводы виленского, маршалка зенского, канцлера нашего великого князства Литовского, старосты берестейского и ковенского, державцы борисовского и шовленского пана Миколая Радивила, а Станиславъ Свидерский, служебникъ подсудка белского Матея Левницкого, будучи на помере волочной у Войне, подданыиъ нашииъ руденскииъ а деревеченскииъ церковь въ селе Рудне абудовати дозволили, и попа до тоє церкви на име Мартина Легоновича, давши ему три волоки земли нашеє в том же селе в певныхъ границахъ albo ме-

жасть к той церкви, установили; а тые подданные наши сель верху речонных тому попу десетину от себе с каждое волоки по копе жита давати доброволне поступили. Якож то и мы господарь для еалы божое и розмноженя подданныхъ нашихъ тамошнихъ оному попу рудницкому Мартину Леоновичу и потомком его, которые по нем в той церкви светого Спаса попами будутъ, за жаданемъ и причиною пана воеводы виленьского подтвердили, и на то листъ нашъ — подтвержене наше на паргамене онъ перед нами покладаль. То пакъ дей дворянинъ нашъ ревизор тамошний Иванъ Солега, будучи за росказанемъ нашихъ на ревизи тамъ у Воине, тые три волоки земле, продку его даные в него отнялъ, а ему дей водле уставы наше господарское, такъ яко и вишеиъ попомъ, две волоки к той церкви божой в порядку волочноиъ далъ. На чомъ онъ вже и самъ преставаючи, билъ нашъ чоломъ, абыхо при тых двухъ волокахъ, отъ Солеги ему даныхъ, и теж при оной десетине, которую подданыи наши тых сель Рудны и Деревечинца на тую церковь рудневскую давати с каждое волоки по копе жита поступили, оставили, над то ему нашихъ листомъ подтвердили.

Ино кгда ж оная церковь в селе Рудне за прозвобю подданныхъ нашихъ тамо[ч]нихъ тамъ стала, и они сами доброволне таковую десетину з себе на нее давати позволили и поднялсе, а иж теж Солега тые две волоки на оную церковь тому попу ведле уставы наше волочное далъ, на чом он сам переставает, третее ся не допиряочы, мы з ласки наше господарское на чоломбите его то вчинили: на тых двухъ волоках от Солеги, яко ревизора тамошнего, тому попу рудневскому поданных и заведеных, по тому ж и при оной десетине з волок руднянскихъ и деревеченскихъ тую церковь божую светого Спаса и оного богомольца нашего Аврама Василевича и потомковъ его поповъ, которые по немъ в тое церкви будут, водлугъ першого подтверженя оставуемъ, и смигъ листомъ нашихъ вновь подтверждаемъ: Маеи тот попъ спаский Аврамъ и потожки его перворечонныи оныи две волоки к той церкви рудневской и деревечинскихъ десетину с каждое волоки по копе жита брати, а за нас господара Бога просити. И на то дали есмо сему сес нашъ листъ з нашою печатю. Писанъ в Варшаве лета божого нароженя тисеча пет сот пятьдесят осмого месеца октебра двадцат четвертого дня.

Ку тому поведилъ перед нами иж подданные наши Руденского войтовства: село Виски, также войтъ березовский, подданыи наши села Березова Кута сами доброволне поступили и позволили ку той церкви руденской десетины давати с каждое волоки по копе жита, якож и лист вышнана их на тую десетину перед нами покладаль, бьючи нашъ чолом, абыхо ему з ласки наше господарское тую церковь светого Спаса въ селе нашомъ Рудне и две волоки земли до нее наданныхъ водлугъ листу

продка нашего, десятину ку той церкви належачих с подданных нашихъ в села Рудна и Деревечинцы, села Висковъ и Березова Кута, с каждое волоки по копе жита, яко они сами водлугъ позволения своего суть вышей мененому богоколцу нашему попу руденскому и потомкомъ его власныхъ, которые по нем в той церкви светого Спаса в селе Рудне будут, подтверждаем и умоцинем тыи листом нашихъ: иаетъ онъ самъ и потомкове его попы руденские тую церковь светого Спаса в Рудне, земле, до нее наданных и фундованных, в ныншихъ всиихъ земляхъ, сеножатихъ, до тое церкви належачихъ, держати и уживати, и десетину в селъ нашихъ Рудна, Деревечина, Висков, Березова Кута, в каждое волоки по копе жита в кождый рокъ брати, окрем пренагабани и переказы старосты нашего воинского теперешнего и на потомъ будущихъ и ихъ подстаростихъ, справляющихъ в той тамъ церкви во всеи пристойне по обычаю и порядку закону своего вери греческое, а за насъ господара Бога просити повинни будут. И на то есмо ему и потомкомъ его власныхъ, которые по нем в той церкви светого Спаса попомъ в Рудне будут, дали тот нашъ листъ, подписавши его рукою нашою и росказавши до него печать нашу коронную привесити. Дан в Варшаве дня двадцатъ пятого месеца июня року по нароженю сына Божого тисеча пять сот семдесятъ шестого и панования нашего року первого. *Записи В. кн. 26 - 7 л. 4.*

III. *Кор. Стефанъ подтвержджуе селянамъ Руденского войтовства обовязки ихъ, якъ вони були означени ревизією 1558 р. 26 череня 1576 р.*

Потвержене подданымиъ воинскимиъ, троимъ селомъ, на постановене ревизорское.

Стефанъ, божию милостію король полскій, великій...

Ознаймуены тыи листомъ нашимъ всиимъ вобецъ и каждому вособна, кому то ведати належитъ, ижъ указали передъ нами подданыи наши державы Воинское войтовства Руденского троихъ селъ: Рудное, Березова Кута и Висковъ три листы уставные ревизора на онъ часъ берестейского и воинского Ивана Ѳеодоровича Сопеги и Криштофа Кграевского с печатихъ ихъ, подъ датою року тисеча пятъ сотъ пятдесятъ осмого, в которыхъ листехъ своихъ описуютъ, ижъ они будучи на постановеню платовъ, оповеданю уставы ихъ продка нашего Жикгигионта короля Августа и осажению волок на онъ часъ ново помереныхъ в тыхъ селахъ нашихъ войтовства Руденского, постановили тые три села наши на осажде и велели ко.. платити с каждой волоки села Рудной, яко в кгрунту доброго, циншу двадцать и одинъ грошъ, а с тыхъ двухъ селъ Березовому Куту и Висковъ циншу, яко в кгрунту середнего, по дванадцати грошей, а ку тому всиимъ тремъ селомъ ровно платити уставили с каждое волоки овса бочокъ две албо

за овесь и за отвоз гр. двадцать, сена воз один або за сено и отвоз гр. пять, за гуси, кури и яйца гр. полчварта, на неводы гр. два, за стацію гр. полтрета, осады гр. тридцать, за толоки гр. дванадцать, а за квалты перво уставичные жита бочка одна, албо гр. десеть, чого всего сумою в волоки описали селу Руденскому копу одну гр. сорокъ и шесть, а селамъ Березовому Куту и Вискомъ копу одну гр. тридцать семь, а вже ихъ отъ работы толок, служебъ и всяких квалтовъ и повинностей волными учинили, яко то меновите на тых листех ревизорских уставленных есть описано. И били намъ чолом преречоные подданые нашы войтовства Руденского села Рудной, Березова Кута и Вискомъ, абыхмо ихъ при той уставе ревизорской вышей в том листе описаной нашей составивши, подтвердили и то имъ нашими листомъ.

А так мы вырозуевшы в листов и постановеня ревизорского, которое в розказаня предка нашего короля Жикгимонта Августа в тых трех селах Рудной, Березове Куте и Висках есть постановлено, зважа елибы постановене ревизорское было остаточное а потомъ жадная повинность на них не вложена, а ласки наше господарское тых подданных наших вышей мененых трех сел Рудной, Березова Кута и Вискомъ при томъ постановеню ревизорскомъ, яко вышей меновите в том листе нашемъ описано, составуены, и то имъ тымъ нынешнимъ листовъ нашими подтверждаемъ и умоцняем на вечность, такъ ижъ тые подданые наши войтовства Руденского села Рудной, Березова Кута и Вискомъ водлугъ постановеня ревизорского, яко меновите в том листе нашемъ описано есть, циншы и вси подачкы на них вложеные отдавати с каждой волоки маот, а болшей над тое постановене ревизорское вышей описаное жадных подачокъ давати, повинностей, робот, толок, квалтов, от вожена збожя до берега на спусти и в подводы ездити и некоторое службы тяглое служити не повинны. Староста нашъ воинский теперешний и напотом будучий и ихъ вридикы над тое постановене ревизорское и тое наше потвержене в томъ и кривды чинити, болшей подачокъ вытегати и до жадных повинностей и роботъ тяглых, отвожена збожя до берега на спусти и в подводы принушат не маот. И на то есмо имъ дали тотъ листъ, подписавшы его власною рукою нашою, и розказавши до него печат нашу коронную привесити. Дан в Варшаве дня двадцать шестого июня месяца року по нароженю сына Божого тисеча пят сот семдесят шестого, а панованья нашего року первого. *Записи В. кн. 26—7 л. 6.*

IV. *Митрополит Михайло Рогоза дае дозвіл на заснованнє брацтва в м. Люблинѣ, 28 червня 1594 р.*

Кор. Жикмонт потверджує сю грамоту, 24 квітня 1596 р.

Конфирмація брацтва мешаномъ Любельскимъ релии греческое. *Confirmatia bractwa miesczan Lubelskich religiey greeckiey.*

Жигимонт третій etc.

Ознаймуемъ тыиъ листомъ нашимъ вси воебѣ и кождому в особна, котори того ведати належитъ, нынешнихъ и напотомъ будущихъ: Погладали передъ нами мещане Любелские, подданные наши, вери греческое, на име Дмитръ Стативчичъ, Леонтий Опанасовичъ а Андрей Лукьянович, сами от себе и от всего братства подавцовъ церкви Преображенья Господня Спаса нашего Исусъ Христа, в кгрунтахъ ее, стоячей на горе, при гостиницу, в Люблине, листъ на паракгалине писаный от велебного Миха(и)ла митрополита киевского и галицкогo и всея Руси, себе на братство духовное по обычаю братства в кыныхъ церквахъ маючихъ наданое, яко о томъ ширей и достаточней в томъ листе братства принятого преречоныхъ мещанъ Любелскихъ описано и доложено есть, и били наи чоло тые то мещане, подданные наши, абыхно имъ таковое братство листомъ нашимъ подтвердили и до книгъ канцелярии нашею листъ митрополитъ вписати казали; которого мы огледавши и читаного выслужавши, до книгъ канцлерии нашею и в сес листъ нашъ вписати есмо велили, и такъ се в себе слово в слово нает:

Мы смиренный Михаилъ Рагоза, архиепископъ, митрополит киевский и галицкий и всея Руси, будучи намъ на тот час на съезде нашомъ духовномъ водлугъ уеалы и постановенья нашего на денъ уреченный рожества светого пророка и предотеци крестителя Господня Иоана во спасасяемомъ граде места господарского Берестейского, при бытности ихъ ии. честныхъ епископовъ, архимандритовъ, игуменовъ и немало священническаго чину по имени ихъ в року теперешнемъ тисеча пятъ сотъ девятъдесятъ четвертомъ, ознаймуемъ и возвещаемъ вси благочестивымъ православья закону нашего светого греческого о томъ, ижъ волиша насъ священный ерей Сава Петровичъ, сослужитель церкви Преображенья Господня Бога и Спаса нашего Исусъ Христа и при нимъ благочестивые и христолюбивые граждане места господарскаго Любелского, сыны по духу послушныи зверхности паствы нашего епархии епископии Холмской, благословитесе имъ от нашего смирения прияти чинъ братства светого светейшии патриархомъ кир Иеремеешъ даного по чину братства духовного Львовского храму Успения светяи Богородица, а Виленского храму светого живоначалное Троицы также и Берестейского храму светого чудотворца Христова Николы соборное церкви. И о семъ волиша насъ мещане релии закону светого греческого, жебы смы имъ яко паракгалиномъ церкви тамошное любелское светого Спаса Преображенья Господня метъ позволили в заведеане и опатренье ихъ тую церковь зо всеми кгрунтами и пожитками, то(и) церкви Любелско(и) належачими на выхыванье священника ихъ; которие то братья, где бы ся от когочъ колвекъ якие кривды в добрахъ церковныхъ деяли, наютъ боронити и заступовати

водне правъ наданных той церкви и артикулов в порядках братских описанных заховати ся мають. Што ны архиепископъ сполочне из их мл. епископы на тотъ час при мене будучии, а меновите при бытности его мл. отца кир Ипатея, епископа володимерского и берестейского, и его мл. отца Кирила Терлецкого, епископа лудкого и острогого, и иных архимандритовъ и игуменовъ, в небытности на тотъ час господина отца Деонисия Збируйского епископа холмьского и белвого, наравивши ся со всеми священнымъ соборомъ нашимъ и то добре усмотревши к намъ пастыремъ своимъ моление ихъ zelo честно и богоугодно мещанъ Любелскихъ, при той церкви еже о Христе братство духовное мети, радити, справовати и добрами церковнымъ опекаете и от вшелякихъ кривдъ боронити, вступовати мают по чину и встроению братства вышей реченого. В которой то церкви братству и всеми порядкамъ ихъ никто жадное переказы чинити не мает, так я сам архиепископъ, яко и епископъ ихъ теперешний холмьскый и по нимъ будучие наместники того престола и церквы, сиречь епископы и протопопы и вси причетники церквы вечными часы, заховуючи а благословение настоящего пастыра епископа холмьского. Также на вси порядки духовные церкви божой потребные благословляемъ и во всемъ соединяемъ сему вышей менованому братству единочестно и единомысленно и правоверно жити водлугъ в законенна светое апостолское каетолическое сиречь соборное церкви, матере наша, седми собори вселенскимъ утверженой, ничимъ не отлучно и послушно, со смиреннѣмъ мудрѣмъ, в любви нелицемерной во вся веки строити по обычаю реченного братства о Господи, всегда с любовью и кротостію собираючися. Священниковъ же богоугодныхъ честныхъ православныхъ и доверныхъ, не корчешныхъ откольже колвекъ бы траэти и вбирати себе могли; при которомъ священнику и наука школьная чадомъ своимъ мети, пришедьцовъ и убогихъ по чину школьному приймавати, болницу и шпиталь убогихъ своихъ любезно и праведно строити, церковное благолипе по силе своей честно украшати, собранное наданое маестности отъ когожъ колвекъ благолюбца во влагалци своемъ и шпитальнымъ братскимъ праведно справовати и радити мають; в напастьехъ, в бедахъ и в недузехъ братии своей саяновнымъ помагаи и до гробу равночестно провожати, нищихъ, по преставлении брати своей сиротами же и вдовами елико мощно пеци ся, а между братьемъ своею кротостію и терпѣнемъ нелицемерно праведно росужати; ащели же в ниякой вещи недоумеють, се да испытаютъ о семъ испытнейшаго росужения иного братства вышей менованого, а по увицению правиломъ всеми любовно смирити се. Ащели же кто не будетъ жити в братствомъ во единой мысли, но противно мысля творити будетъ соблаву между братьемъ и не престанетъ ли, такового тогда епископъ и пастыръ епархии тамошнее со росуждениемъ да отлучатъ отъ

общаго братства к целомудрию, а в небытности епископа мно наместникъ его и в ихъ священъникомъ братскимъ да изжденуть изъ церкви; и аще бы кто себе много искалъ безчинного братства ко уничижению сему светому братству, таковыя да и не мѣють ни единой власти во всемъ строенію церковного братства, ибо Господь нашъ Иисусъ Христосъ рече: иже нѣст со мною — на нѣ есть, иже не собираетъ со мною — растачаетъ. Сего ради отъ нашего смиренія и соборного сего собранія заведывается и во Светомъ Дусѣ повелевается быти братству сему неразрушнo и неподвижно во веки ниже отъ единого по времени пришлыхъ по нихъ обретаемого епископа, ниже отъ князей, пановъ или священъниковъ или ширьскихъ, подъ запрещеніемъ непрощенънымъ и отлученіемъ неразрешнымъ отъ светое восточное католическая божія церкви светого православія нашего греческаго. И аще кто явится разоряя снѣ, яко соблазнитель и разоритель и влѣтворецъ и дьяволу другъ, а врагъ Христу да будетъ отлученъ отъ Отца и Сына и Светого Духа и проклятъ и по смерти неразрешенъ и да имѣетъ клятву тѣмъ светыхъ отецъ иже во Никей и прочихъ светыхъ. Богъ же всякоя благодати той да совершитъ ихъ, да утвердитъ, да укрепитъ, сохраняя отъ всякого вреда. Сего ради снѣ писанія смиренія нашего пастырского даемъ имъ, утверждаючи ихъ благочестію евангелскимъ жити отъ ныне и во вечныя роды. Писанъ во богоспасаемомъ граде Берестейскомъ на вѣзде нашомъ соборномъ въ лито отъ созданія мира семь тысячей сто першое, а отъ воплощенія Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа съ преблагословенныя Дѣвы Марія тисеча пятъ сотъ девѣдѣсятъ четвертого мѣсяца июня двадцатъ осмого дня

въ которого то листу паркшаенового вышей описаного печатъ митрополя и подисъ руки тымъ словы: Михайло Митрополитъ Киевскій и Галицкій и всея Руси рукою власною.

А такъ мы король прозбе преречной яко слушной каскаве се прихляючи, листъ братства мещанъ любедскихъ вышей оменованый, если они его сутъ въ живанью, тымъ вынешнимъ листомъ нашимъ спотвержаемъ и во всехъ его артикулахъ, члонкахъ и кондыцнѣхъ умоцняемъ и въ зуполной мѣцы тыле, или право посполитое допустити можетъ, оный заховець вечными часы. До которого то потверженья нашего для болшое вери рукою нашою королевскою подписавшися, и печатъ нашу коронную притиснути есмо казали. Писанъ у Варшаве на соймѣ валной коронной тисеча пятъ сотъ девѣдѣсятъ шестого мѣсяца апріля двадцатъ четвертого дня, а панованья кролевствъ нашихъ полского девятаго а шведского третего. Sigismundus Rex. Florian Olieszko secreth. i pisarz. *Записи В. кн. 11 л. 70.*

М. Грушевскій.

Наукова хроніка.

Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р.

I. Історіографія, помічні науки історії, загальні публікації.

Історіографічна література і спір про історичний науковий метод поступають тепер у нову фазу. Соціологічна школа тратить своє значіння, бо метод природничих наук показує ся непрактичним і найже неможливо приложити його до історії. З другого боку що-раз більше симпатії находить погляд, що для научного оброблення історії конче потрібне знанє психології і що много прояв можна пояснити лише при помочи сеї останньої. При тім замітно, що рух сеї розвинув ся у Франції і вона тут веде перед. В Німеччині йде далше спір про колективне і індивідуалістичне розумінє історії, викликаний ученим Лямпрехтом. Англія держить ся відсторонь від історіографічних питань і бере в полеміці дуже слабу участь.

На потребу психологічного метода в історії натякнув в перше Тен, але ширше розвинув се і зложив у суцільну систему аж Лякомб. Праця його ще не викінчена в цілости і сеї рік приносить нам її 2-гу частину: Lacombe Pierre — Introduction à l'histoire littéraire, Paris, 8°. Ледви заговкла полеміка з поводу звісної роботи сего самого автора: „Histoire considéré comme science“, та ось він виготовив вже другу книжку, котра має бути продовженєм і доповненєм першої. І вона не визначає ся легкістю стилю та гладоньким викінченєм, одначе для читачів, що шукають нових здорових гадок — ся праця дає багато пожаданого. Часть предмету, який автор обговорює, належить до штуки і філософії, — напр. все то що він гово-

рять у книзі II про психологію артиста і в книзі IV, про психологію стилю; тут знаходимо чимало нових гадок і поглядів. Книга I, де Л. розсліджує, що властиво є література і по якому методу треба студіювати історію літератури, та книга III, де він шукає, чи є який розвій в літературі, належать до історії. Висновки автора незвичайно докладно висловлені; все, про що говорять, старає ся він докладно означити. Імя літератури прикладає він лише до праць писаних з наміром передати другим якесь вражінє без дальшої цілі. Всяка праця, котра має ціль наукову, моральну чи політичну, хочби й літературна по своїй формі, не належить сюди з огляду на свою ціль. Старий поділ літератури на епіку, лірику і драматургію він задержує. Щоб пізнати научно літературу якоїсь епохи, не треба брати геніяльних писателів за представителів свого часу з сего боку, де вони проявляють ся чимось виїлковим, а з сего, з котрого вони підходять до иньших своїх сучасників. Незвичайно сильно ударає автор на потребу виділюваня всего, що є припадкового (*événement*) від загального (*institutionnel*). Замітний також і кінцевий уступ, де говорить він про ролю літератури і її вплив на чутливість чоловіка.

Дуже схожа з теорією Лякомба нова публікація: Ch.-V. Langlois et Ch. Seignobos — *Introduction aux études historiques*. Paris, 12°, ст. XVIII—308. Праця оголошена під сим неясним заголовком обговорює єство й метод історичних наук. Як всі сего рода книжки, ділиться ся і сеєя на дві головні часті: аналітично-критичну і синтетично-конструкційну. Попереджає їх загальний вступ, де подає елементарні замітки для поясненя (про гевристику, палеографію, епіграфіку, дипломатику, фільологію і т. и.). По сих кількох увагах з'упиняє ся автор над загальними умовами історичного пізнаня. Доказує доволі певно і основно, що історія не є вовсім наукою спостеріганя (*observation*), але наукою розумованя (*raisonnement*). Історичний метод се не метод безпосередного спостеріганя. Як документи є лише границями психологічних операцій, то треба конче відтворити цілий ряд посередних причин, які дали істнованє документови; методологія історична є проте у своїй основі психологічною. Переходячи до розбору задачі критики і критичного методу, висказує автор багато нових і інтересних поглядів про ерудицію. Найзамітніша безперечно є частина синтетична. Критика документів дає нам лише відокремлені події; щоби їх злучити в якусь цілість, потрібно цілого ряду синтетичних операцій. Се складанє не може ніяк відбувати ся по ідеальному пляну науки; воно цілком залежить від матеріялу. Тут дуже часто блудять філософи історії. На основі слідів розкритих по документах ми складаємо собі образи і то все на подобу подій, які замічано в теперішности; одже один з інтересів історії, може і головний, лежить в р і ж н и ц і

між минувшиною і теперішністю. При збиранню фактів находимо різні прогадини — їх стараско ся виповнити розумованем, опертим на відомих подіях, себ-то гіпотезам. Але маса фактів за велика, аби її можна було обняти, нею заволодіти. Треба проте виділювати відсіля загальні черти і відносини, через формули. Се й є вершок історичної будови. Ся задача — слідити за поодинокими подіяни веде за собою се, що кажуть немов істория не може бути наукою, бо наука займає ся лише загальними річами. Істория находить ся в тім самім положеню, що космографія, геологія і наука про звірчий світ. Вона не є абстрактним пізнанем загальних відносин, вона є лише наукою для пояснення дійстности, а дійстність існує лише раз. Одна лише є еволюція землі, життя звірчого, людскости — її не можна иньшим способом зрозуміти, як лиш слідачи за поодинокими фактами — і тут сходить ся істория з геологією та палеонтологією. Який хосен історії як науки? Вона не дає ніяких приписів життя і се не є її ціль. Вона тільки значно влекшує зрозуміне теперішности і через се вона конче потрібна при політичних і суспільних науках.

На сю тему появилось досі много поглядів і теорій, написалось чинало праць. Але мало найдеть ся між ними таких, де-б вібрано тільки нових думок і так глибоко обдуманих. Правда, найти можна і тут дещо невикінченого, як змаганє звести історию на дорогу строгої емпірії, або полишенє на боці особистого „талану“ автора при синтеві. А проте дорога виведена ясно і просто. Книжка ся звернула на себе загальну увагу і вже появились деякі вискази по поводу її появи. „Revue des questions histor.“ 127 містить статю: „P. Fournier — A propos d'une „Introduction aux études histoques“. Головний заміт, який автор підносить против сеї праці звертає ся против розуміння історії яко науки. Він поборує сеї погляд тому, бо сам виходить із за вузького понятя науки. Trojano P. R. — La storia come scienza sociale. Napoli, 8°, ст. 271. Ми згадували попереднього року („Записки“ т. XXII, Наукова хроніка ст. 3) про пробу проф. Кроче вичеркнути історию з поміж наук і зробити з неї штуку. Трояно, його земляк виходить з другого бігуна і заступає тезу, що істория є чиста наука і немає нічого спільного зі штукою. Продовженє сеї розвідки має дати критику, лєогіку і фізику історії, себто обговорити вство і предмет історії, її становище між иньшими суспільними науками і розслідати природні умови людського роду як основу зрозуміння історії. Автор забуває, що істория має багато спільного зі штукою, що бодай артистична форма тут конче потрібна; ріжницї, які він найшов між історию і штукою, не відповідають дійстности. А про те можна надіятись, що дальші томи дадуть багато интересного. Levasseur,

Em. De la méthode dans les sciences économiques (Revue bleue. ч. 10 і 11) де автор поручає метод історичний перед догматичним. В „Archiv f. systematische Philosophie“ дає L. Stein в розвідці: *Wesen und Aufgabe der Soziologie*, критику „органічного“ методу в соціології. Він виступає заразом в обороні порівняно-історичного методу попри органічно-еволюціоністичний, що не звертає уваги на різницю історичного і природничого предмету. З „Revue des deux mondes“ за 15 лютого випикуємо статтю F. Brunetière — *La doctrine évolutive et l'histoire de la littérature*. Ben. Croce — *Francesco de Sanctis e i suoi critici recenti*. Napoli, 8°, ст. 40 — в друге боронить історичний метод і розуміє науки історії проф. Де Санктіс, против різних нападів на него.

Суперечка Лямпрехта зі своїми противниками про новий історичний метод тягнеться все дальше. На статтю Каеммеля в часописи „*Neue Jahrbücher f. das klassische Alterthum, Gesch. u. deut. Literatur*“ відповідає Лямпрехт у 2-ім зошиті сеї самої часописи, де автор в противність Каеммелю, обстає за заведенням нового напрямку також у історичні лекції у висших школах. На се відповідає Каеммель з незвичайною іронією і подає приміри свого 25-літнього досвіду в тім напрямі. H. Barge — *Entwickelung der geschichtswissenschaftlichen Anschauungen in Deutschland*. Leipzig, 8°, ст. 36. Зміст розвідки обертає ся коло звеличання Лямпрехта. Про цілий розвій історіографічних поглядів говорить автор на 36 сторонах, з тих найже половина присвячена Лямпрехтові. В імені школи ново-ранкістів, котра збирає ся коло часописи *Sybel's Historische Zeitschrift*, промовив: *Below G. v. — Die neue historische Methode* (*Sybel's Hist. Zeitschr.* 81 Bd. ст. 193—273). Цілий зміст статі звернений против Лямпрехта. Автор збирає всі вискази Лямпрехта про науковий історичний метод і старає ся показати, що тут нема нічого нового, що еволюціоністичні погляди походять ще з часів романтичної школи і Гердера. Своїх позитивних поглядів про задачу і ціль історичної науки не подає автор у ясній формі. Їх треба вишукувати і збирати поодинокі речення з цілої розвідки. Він виступає против приймання історичних законів, бо їх істновання не можна доказати, а виводи його кульмінують у висказі, що історики не потребують журити ся питанням значіння закону причинности (*Kausalitätsgesetz*). При тім він попадає в суперечність із самим собою, часто через се, що воює поняттями і висказани, котрих значіння ясно не розуміє. Як оборонець Лямпрехта виступив R. Hurstmann — *Below gegen Lamprecht* (*Grenzbote* ч. 39), одначе доволі нещасливо. В „*American Historical Review* 3, 3“ надрукована стаття: *Down*

C. W. — Features of the new history: Apropos of Lamprechts „Deutsche Geschichte“. Автор стає рішучо по стороні Лампрехта і нового напрямку. Противне становище займає Henry Worth: Old and new methods in writing history (Archaeolog. Journal 55, ч. 218). „Новий“ метод, який англійський учений поручає своїм землякам, не різнять ся нічим від школи Ранке в Німеччині. G. de Pynode — Des lois de l'histoire (Journal des économistes за серпень) — обговорює книжку: „Soulier — Des origines et de l'état social de la nation française“. Як основи цілого історичного розвитку називає автор в першій шірі економічне положення а далі расу і релігію.

Taine Hippolyte — Studien zur Kritik und Geschichte. Autor. Übersetzung von Paul Kühn & An. Aal. Mit einem Vorwort von Georg Brandes, Paris, Leipzig, 8°, ст. 27—551. Інтересне становище, яке Тен займає в історіографії, виступає в тих очерках дуже виразно. Він сам каже про себе, що не має ніякої системи, лише метод, окремий спосіб роботи і писання. Коли глядять на всі прояви людської діяльності в якійсь періоді, він закримчує у всіх спільні прикмети. Коли ми життєві прояви якого часу уняли в формулу і коли зробимо те саме в другою епохою, то знайдемо знов спільну прикмету, характер і дух народа, „питомі для раси, що лишають ся незмінені протягом цілого культурного розвитку всіх перемін в організації“. Вплив оточення і характер раси — се, на думку Т. два основні моменти історичного розвитку. Одначе він не відкидає значіння одиниці, бо ті дві сили се тільки „сума нахилів і здібностей одиниць“. Тут не місце подавати основний зміст сеї книжки. Не важна вона якимись новими фактами; її цінна в новім освітленю річий давнійше відомих, в підпорядкованю поодиноких прояв під загальні. Серед найрізномордніших народів і часів Т. вишукує спільні прикмети, в молодости, як вона виходить у Плятона, у Франції XVII ст. як її описує Saint-Simon, Racine, навіть Lafayette, в сучасній Іспанії, звальованій панею Aulnoy. Як філософічні і релігійні рухи вжуть ся тісно, показують його розвідки про Буддаїзм, Мормонів і Марк-Авреля. Через те, що його метод веде все до того самого вислідку, стає він остаточно системою, і сеї спосіб розуміння історії набирає значіння філософічного погляду на світ. Cabanes — La pathologie dans l'histoire. Le cabinet secret de l'histoire 1—3 série. Paris, 18°. Documents relatifs à la maladie de Rousseau. Не від зовнішнього дня шукають в фізіології і патології пояснення історичних подій. Але сего рода звістки є дуже рідкі в жерелах і не сягають, в малих винятках поза XVI ст. Через се й проба д. Littré, щоб вложити історію

слабостей визначних діячів старини, не опирає ся на реальних основах. Автор займає ся иньшим питанням, питанням фізіологічної дідичности в королівських і аристократичних расах, котрі живуть життям ексклюзивним супротив иньших верств суспільности. Свою студию починає від Людвика XI, одначе головно займає ся Людвиком XIV, Наполеоном і Русо. У сего останнього виводить він цілу діяльність і напрям, який він вступав в хоробливого розстроєня геніто-уринарних органів.

Про загальну історію культури находимо кілька інтересних публікацій. Сего року появил ся перший річник нової часописи „Archiv für Religionswissenschaft“ (Freiberg i. B. річно 4 зошити), видаваної Т. Ахелісом. Тут находимо вступну розвідку: Edm. Hardy — Was ist Religionswissenschaft? Автор заявляє ся за сполученем порівняного з історичним методом і ся часопись має служити такій науці релігій в ширшій обсягу, котра опирає ся на лінгвістичці, мітології і антропології для відріжненя від історії релігій в тіснішій значіню. Pöhlmann, Robert — Die Anfänge des Sozialismus in Europa. Zweiter Theil. (Sybel's Histor. Zeitschr. Bd. 80, ст. 193—242, 385—435). Огляд першої частини сеї інтересної розвідки ми подали попередного року. (Див. „Записки“). Результатом, який закінчила ся епоха революцій і диктатури у найбільш розвинених грецьких морських і торговельних держав VI-го столітя, був, по думці автора, новий політичний і суспільний лад і зміна в економічних основах суспільности. Велика часть провислу попала в руки кількох капіталістів, які орудували тисячами невільників і забивали всіляку дрібну конкуренцію. В часі пеллопонезької війни пхали ся свобідні робітники тисячами, аби за дньову оплату 3-ох оболів сповняти тяжку службу веслярів. Таким чином бачимо, що робуча верства не мала участи у зрості добробиту, який наступив в Атенах у IV ст. Сі відносини замітні і в рілнничій верстві. В старину закупували багаті купці залюбки земельні маєтності льокуючи тут свій капітал. Земля стала ся предметом фінансових спекуляцій. Рілнники попадали в довги, позбували ся своїх ґрунтів, та мандрували у міста, всі роботи щільні перейняли й тут невільники. До того 55-літня війна тяжіла найбільше на бідних і вже Аристотель звернув увагу на се, що у війні частина людности стає неажірно богата, а друга цілковито убожіє. З сям кріпшала політична могутність олігархії. Сей стан річий тревожив сучасних визначних мужів і автор наводить вискази Аристотеля, Плятона, Аристофана, Демостена, де вони остро критикували той капіталізм, подібно як се в нових часах робили Сен-Сімон, Прудон, Ляссаль і Маркс. Далі малює автор виставне життя багатих капіталістів, упадок етичного почутя, корупцію — головно в Атенах. Від IV-го ст. замітне постійне чисельне зменшуванє середнього

стану. Одначе мимо сего заострена суперечности між богатими і убогими, у політичних роввою панує принцип свободи і рівности. Навіть Америка не дійшла до сеї степені демократизма, який находимо в Атонах у 5-ім ст. Одначе в причини нужди робучих верств сеї демократизм вістав ся теоретичним, без найменшої практичної вартости. Тому то Аристотель каже, що *ἡ τελευταία δημοκρατία* мусить бути суспільна, мусить помогти масі до тревалого добробиту. Він іде дальше і каже, що коли всі горожане мають бути рівні, то й посілість їх мусить бути рівна. Frobenius L. — *Die Weltanschauung der Naturvölker*, Weimar, вел. 8°, ст. XV+427. Погляд на сьвіт звязаний тісно з релігійним поглядом. Питане про початок африканської культури пересуває ся що раз то більше до островів Тихого Океану, відкіля йшла течія до Африки і Америки. Незнане відноши маляйсько-неґрицької культури є причиною, з якої африканська етнографія була так замотаною. Се не підлягає сумнівови, що в часах доісторичних була величезна мандрівка народів з полудневої півкулі на північну. Автор ровсліджує отже погляди на сьвіт народів маляйської раси. Перша часть посьвячена маляйським птичим мітам, друга ровзовови погляду на сьвіт у східних, третя — у західних краях. Остаточний вислід праці підтверджує походжене африканської культури зі сходу. Cunningham W. — *An essay on Western civilization in its economic aspects (ancient times)*, Cambridge, вел. 8°, ст. XII+220. Праця ся хоче показати вплив, який мали економічні обставини на історичний роввій старини. Перший відділ займає ся сходом, другий Греками, третій Картаґенцями, Римлянами і Візантійцями. Много важних річий пропущено, як нпр. роввій процентової стопи. Авторови незвістні видане Момсена *Edictum Diocletiani de pretiis* і найновійші праці по грецькій історії.

Поодинокі помічні науки історії не мають багатої літератури, як се вже виходить з вузких округів їх студій, а також із обставини, що вони переходять доперва першу стадію роввою. Ricci, Serafino — *Epigrafia latina. Trattato elementare con esercizi pratici e facsimili illustrativi*, Milano, ст. XXXII+447. Підручник вельми практично уложений, з 65 таблицями. Поділений він на 6 частин: історія римської епіграфіки, обяснене ціли і методу сеї науки, поділ римських написів що до віку, вісту, або ціли, написи votивні, нагробні і почесні, епіграфічні документи офіціального характеру. Вельми цінний альфабетичний покажчик сігнів. Wessely C. — *Schrifttafeln zur älteren lateinischen Paläographie*, Leipzig, f. ст. 12, табл. 20. Задача, якої автор підняв ся, дуже вдячна, але публікація ніяк не вдовольє виног, які ставить ся до сего рода видавництва. При невручнім рисунку текст засіяний помилками. Chatelain, Émile —

Paléographie des classiques latins. Collection de fac similés. Treizième livraison, Paris, f. Поодинокі зошити сеї хосенної публікації появляють ся з незвичайною точністю і приносять ріжнородний інтересний матерьял для фільологів і палеографів. 15 таблиць сего випуска і замітки долучені до них вводять нас у критику текстів Сенеки, Квінтіліяна і Валерія Максима. Paoli, Cesare — Programma scolastica di paleografia e diplomatica, III, 1. (Diplomatica), Firenze, 4°, ст. 158. Rosemund, Rich. — Die Fortschritte der Diplomatie seit Mabillon vornehmlich in Deutschland-Oesterreich. München, вел. 8°, ст. X+125. Nostitz-Rieneck, R. v. — Zum päpstlichen Brief- u. Urkundenwesen der ältesten Zeit (Festgaben zu Ehren Büdingers, ст. 151—168). Tangl M. — Die päpstlichen Register von Benedikt XII bis Gregor XI (Festgaben zu Ehren Büdingers, ст. 287—309). Найбільш спеціальних розвідок приносять ще хронологія і нумізматика. Ми згадуємо лише важливіші. Lehmann C. F. — Zwei Hauptprobleme der alt-orientalischen Chronologie und ihre Lösung, Leipzig, 8°, ст. X—224. В 1884 р. найдено фрагменти повного каталогу вавилонських королів, яка сягала аж у 3-те тисячлітє назад. Але тут бракує королів від середини 8 ст. аж до 10-го. Через се не можна було означити точно часу володіння давних королів. До помочи прийшла напись в Бавіян, де сказано, що 418 літ перед здобуття Вавилона Сангерібом (689) вавилонський король Мардукнадінахе відобрав Тіглетпілзерови I статуї богів. Одначе ся дата для Тіглетпілзера I (1106) суперечить мнѣшми жерелам. Автор каже читати на написи в Бавіян 318 замість 418 і на тій основі укладає цілу хронологічну систему. По ній починає ся перша вавилонська династія коло 2300 р. пер. Хр., володінє Касситів коло 1688 р. Се питає дотикає також і єгипетської хронології, особливо володіння Тутмосіса, яке автор визначає на 1515—1461 р. Друге питає дотикає написи Набонеда, що Нарамзіні володів 3200 літ перед ним (отже 3750 пер. Хр.). Автор каже й тут читати не 3200 а 2200. Simon — Vereinfachtes Verfahren jüdische u. christliche Daten in einander umzurechnen. (Monatschs. für Geschichte u. Wissensch. des Judenthums. Jg. 42, ст. 265—272). Подает новий скорочений спосіб переміни жидівських дат на християнські і навпаки. Коли хочемо впр. обчислити, коли припадає 1 Nissan 5576, шукаємо 1 Tischri 5576 р., визначуємо на який день христ. календаря припадає сеї день, а потім находимо 1 Nissan. Колонгъ И. де — Автоматическое составление пасхальной таблицы. (Записки императ. акад. наукъ, С.Петербургъ, т. VI, N. 7, ст. 1—57). Для обчисленя дня святкованя Великодня вложив Гаусс 1800 р. незви-

чайно прості формули, котрими похиснував ся академик Буяковський для уладження пасхальної таблиці. Одначе формули Гауса дають спромогу зложити автоматично пасхальну таблицю на вічний час для Юліянського календаря і для кожного столітя осібно для Григоріанського. Таку таблицю подає автор і просторо поясняє принципи, на яких вона заснована. Grotefend H. — Taschenbuch der Zeitrechnung d. dt. Mittelalter und der Neuzeit. Hannover, ст. 166. Особливо нумізматика має вже кілька часописий, посвячених сему предмету, як: Gazette numismatique française dirigée par F. Mazerolle et éditée par R. Serrure; Zeitschrift für Numismatik; Journal international d'archéologie numismatique — і туди відсилаємо всіх, що хочуть ближше пізнати цілий рух на сім полі. F. Imhoof Blumer — Bithynische Münzen (Journal international d'archéologie numismatique. Tome I, Athenes, ст. 11—36). Автор описує переховані монети поодиноких бітнійських міст. Більша їх частина походить з римських часів. Загальних виводів не дає ніяких. U. Köhler — Über die attische Goldprägung (Zeitschr. für Numismatik, Bd. 21, ст. 5—16). Перший, що доказав існування аттицьких золотих монет, Beule, думав, що в Атенах були золоті монети від половини 5-го ст. Пізнійші учені обмежили час вибивання сих монет на початок 4-го ст. Автор мав при своїм розсліді 32 золоті аттицькі монети під рукою. Він ділить їх на 2 класи; з тих першу кладе на 406/7, рік а другу на половину 3 ст. B. Pick — Thrakische Münzbilder (Jahrb. d. kaiserl. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII, ст. 134—174). Автор вибрав предмет незвичайно інтересний і трудний, бо мало доси опрацьований. Монети грецьких міст у Тракії незвичайно багаті образами, що мають значіве археологічне і мітологічне. Хоч, як всюди, не бракує й тут конвенціональних типів, росповсюжених головню римською монетою, одначе стрічають ся образки творів штуки предметів культу міст або краю, котрі нам не переховали ся ніяким иньшим способом. Особливо детайльно описує автор монети, на яких представлений Орфей, Гераклъ (цикль 12 робіт), великий бог з Одесса, Аполлонъ. Типи всі грецькі; одначе монети роблені на тракійській землі. Kirchner, Joh. E. — Zur Datierung der athenischen Silbermünzen der beiden letzten vorchristlichen Jahrhunderte (Zeitschr. für Numismatik, Bd. 21, ст. 74—105). Автор ділить переховані з сего часу монети на три доби: I 196—186 пер. Хр. II 186—146, III від 146 р. до половини I ст. З 88 монет означує 50 вовсім докладно що-до року їх вибитя. При розсліді замічає, що монетний уряд був приступний лише першим аттицьким родинам. Seeck O. — Zu den Festmünzen Constantins und seiner Familie

(Zeitschr. für Numismatik. Bd. 21, ст. 17—65). В 4-ім ст. існував між Римлянами звичай при празничних нагодах давати приятелям дарунки, — в першій мірі тим котрі були присутні при самім празнику. Ті дарунки були звичайно в виді монети або медалі величини 2-ох сохдів і звали ся sportula. Того звичаю придержували ся й цісарі та їх родини і про такі sportula Константина і його родини говорить наведена висше розвідка. Meier, P. I. — Zur mittelalterlichen Geschichte und Münzgeschichte der Unterelbe (Zeitschr. für Numismatik. Bd. 21, ст. 118—167). Почин до сеї розвідки дала нахідка брактів в Hohen-Voffin в весною 1893 р., яка дала не лише много незаних досі монет але й деякі поясненя для монет з иньших нахідок. Автор відкладає сам опио нахідки на пізніше, а тут обговорює лише деякі особливо важні пфепіти. Для генеалогії важні отсі публікації: Lorenz, Ottokar — Lehrbuch der gesammten wissenschaftlichen Genealogie. Stammbaum und Ahnentafel in ihrer geschichtlichen, soziologischen und naturwissenschaftlichen Bedeutung. Berlin, 8°, ст. IX+489. Книжка ділить ся на 3 части і вступ. У першій відділі розвиває автор понятє генеалогії, у другій роздвильює становище сеї науки серед наук взагалі, а у третій обговорює генеалогію й історію. Далі наступають уступи: генеалогія і право, генеалогія і природничі науки, генеалогія і психологія та психіятрія, генеалогія й історичний розвій. Короткими кінцевими замітками кінчить ся вступ. Перша частина книжки Л—а містить науку про родовий пень, при чім він ударає на ненаукове перемішуванє понятє „Ahnentafel“ і „Stammtafel“. Друга частина займає ся як раз снин „Ahnentafel“, а третя переходить зовсім на медичне поле, обговорює теорію дідичности. Ся остання частина стрітять набуть богато протесту зі сторони фахових людей. Siebmachers — Wappenbuch. Lfg. 424—428. Випуск 424 і 426 про моравську шляхту, випуск 425 про шляхту Хорватії і Славонії, випуск 427 шляхта сєнігородська, випуск 428 — шляхта російських прибалтійських областей. Kowalewski, G. — Der Hülsbusch in d. Heraldik; mit besonderer Berücksichtigung der hamburgischen Wappen (Zt. d. Ver. f. hamburg. G. 10, ст. 337—84 табл. 21). Bárczay, O. — A heraldika kézikönyve. Budapest, ст. 714.

Незвичайно богату літературу має старинна археологія. Наука ся дійшла тепер у многім ідеальної докладности і принесла історії богато нового, чого иньшою дорогою дістати-б годі. Тому то й ми звертаємо у сєгорічнім огляді більшу увагу на археологічну літературу, як се зробили попереднього разу. Для ліпшого перегляду обговорюємо на тім місци лише нечислєнні загальні публікації, а спеціальні при огляді

літератури за ті краї, яких вони дотикають. *Otte, Heinrich — Archäologischer Katechismus. Leipzig, 8°, ст. VIII+152.* Незвичайно важний підручник до введення в історію і археологію церковної штуки середніх віків. Наведена література, котра, правду кажучи, могла бути повніша, показує дорогу до глибокого студіювання певного питання. Незвичайно багато місця посвячено тут архітектурі, через що іконографія випала за скупю. *Armellini, M. — Lezioni di archeologia cristiana. Roma, 16°, ст. 679.* Згадаємо ще одну замітну публікацію по фільовофії штуки. *Vischer, Friedr. Theod. — Das Schöne und die Kunst. Zur Einführung in die Ästhetik. Stuttgart, вел. 8°, ст. XVIII+308.* Імя Фішера знане не лише між ученими, але й у ширших кругах. Тому з незвичайним заінтересованєм прийняла публіка сей початок видавництва його лекцій. Коли тут не все найшло ся як слід, се треба оправдати тим, що покійник не полишив владженої рукописи, лише нариси, які доперва треба було доповнювати із стенографічних записок. Перша частина обговорює загальні естетичні понятя, друга обіймає загальну науку штуки. Обі частини творять вступ до науки про поодинокі штуки. Спосіб представлення дуже приступний і для початкового ознайомлення.

Під кінець переходимо до збірників і компендій культурних і історичних: *Tiele, C. P. — Elements of the Science of Religion, Part I. Morphological. Edimbourg, 8°, ст. VIII+302.* В сїм першій томі розроблена морфологія релігій, себто безнастанні зміни форми, наслідком неперервного розвитку релігійних ідей. По короткій начерку методу, якого, по думці автора, треба вживати при научнім розслідї сего предмету, находимо поясненє понятя релігійного розвитку. По тім наступає огляд розвитку релігій природних, починаючи від найнижших аж до тих, котрі автор зве етично-спірітуалістичними (юдаїзм, браманізм, конфуціянізм, іслам, мадеїзм і на решті: буддизм і християнізм). Всі релігії в або теантропічні (*θεῖον ἐν ἀνθρώπῳ*) або теократичні. Перша форма доведена до перфекції в арийській расі, друга в семітській. В останніх уступах говорить автор про вплив, який мали одиниці на розвиток поодиноких релігій. *Weiss, Joh. Bapt. — Weltgeschichte 2 & 3 Auflage 22. Bd. 1809—1815. Graz, вел. 8°, ст. XIV+914.* Останній том великої історичної компендії, писаної зі становища строго католицького. Вона замітна із-за просторих оглядів історії літератури і наукового руху. *Annegarus — Weltgeschichte in 3 Bänden. Nach des Verfassers grösserem Werke neu bearbeitet von Franz Fassbaender u. Joseph Vaders. 9 Aufl. Münster, вел. 8°. ст. X+385, VII+293, IX+431.* *Lavissee, E. et Rambaud A. — Histoire générale. Tome IX et X. Paris, 8°,*

а. XVIII+917. Обіймає майже цілу першу половину нашого століття (1800—47). Fontane M. — Histoire universelle. T. IX: Les Barbares (117—395 après I. C.) Paris, 8°, ст. 518. Jahresberichte der Geschichtswissenschaft, im Auftrage der histor. Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von E. Berner. XIX Jahrg. 1896. Berlin 1898, ст. XVIII—280—512—317—352. Сей том так важкої публікації для історичної науки вирізняє ся користно від попередніх тим, що тепер вирішено сильнійше як попереду, замітні вартісні праці від дрібних нарисів і компіляцій. Всюда звернено увагу на питання основного значіння і обговорено їх з глибоким зрозу́мінням та критичним осудом. Історію Росії від 1713 р., України (Südrussland), Чехії, Моравії, Угорщини і деякі інші відділи переложено до дальшого тому.

II. Старинні часи (до 475 р. по Хр.).

Попереду виписуємо кілька праць, що обговорюють історію і культуру старинних віків в цілости: Kamgers, Franz — Die Idee von der Ablösung der Weltreiche in eschatologischer Beleuchtung (Histor. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. Bd. 19, ст. 453—446). В невичайно старанно і бистроумно зложеної студії переходить автор всі т. зв. історіозофічні системи старинного світа і віднаходить в них ідею лідичности великих держав по собі. У перше підмічує сю ідею у пророка Давида. Доволі просторо обговорює перекази й оповідання про Александра Великого і сильно зазначає жидівсько-есхатологічний їх характер і початок. Дальший розвій міту про Александра у західно-європейських краях, роман Псевдо-Каллістена і Псевдо-Методія відкладає автор до дальшої частини. Kaerst I. — Studien zur Entwicklung und theoretischen Begründung der Monarchie im Altertum. München, вел. 8°, ст. VII+109. Ровідка обмежує ся головню на грецьку старину а на римський державний устрій звертає доперва тоді увагу, коли сей попадає під вплив геллєнізму і коли монархія стає головною формою політичного життя. Найінтереснійші частини сеї праці, се уступи: „Монархія в загальних відносинах до політичного життя Греків“ та „Ровій монархічної теорії під впливом софістики і сократичної філософії“. Тут показує автор, як власне серед аттицької демократії зумів розвинути ся безмежний індивідуалізм, як грецька філософія підчеркувала хосенність і потребу такого індивідуалізму і як зродив ся через се настрій серед суспільности, що уладив дорогу монархічному порядку. Тому то Александер Великий не потребував бороти ся з великими перепонами і находив прихильність. Держава його була здійсненєм космополітичних змагань

грецьких філософів. Hultsch, Friedrich — Die Gewichte des Alterthums. (Abh. der königl. Sächsisch. Gesellsch. d. Wissensch.; philol. hist. Classe. Bd. 18, ст. 1—205). В незвичайно старанно обробленій студії стараєся автор звести всі найрізномордніші системи ваг в старині на одну спільну міру. За таку приймає єгипетську „Deben“ з її десятиною „kite“ тому же що римський фунт = як раз 36 кіт, на унцію приходило 3 кіти, на найстарший денар $\frac{1}{2}$ кіти, на аттицько-сольонську міну 48 кіт, а на решті на норму легкої вавилонської міни стільки кіт, скільки у 60-ій системі перший ступень від одиниці в гору має одиниць. Tiele — Geschichte der Religion im Altertum bis auf Alexander den Grossen. Bd. 2. Th. 1. Gotha, 8°. Сей том посвячений релігіям іранських народів. von Cohausen, August — Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters. Herausgegeben von Max Jähns. Wiesbaden, 8°, ст. XLVI—340. Праця видана вже по смерті ученого, звісного зі своїх робіт по римській археології. Перший відділ описує первістні укріплення, себто ті роботи, котрі зроблено для оборони життя і володіння, примітивними знаряддями безпосередно в предметів, які подавало окружене, без огляду на час і нарід. Отже плоти, остроколи, палісади, будівлі на палях (Pfahlbauten), вали, мури. Особливо довго розводить ся про мури грецьких і галлійських кріпостей. Другий відділ, про укріплення Римлян; розбирає попереду різницю старинного і сучасного профілю. Незвичайно інтересний огляд укріплень римських провінцій, за всі століття від Цезара до Юстиніана. Тут стрічаємо велику різномордність форм, яка толкує ся не лише різницею місцевих обставин, але й змінами військового ладу і тактики ворога. Далі переходить автор до опису середновічних укріплень німецьких міст, сіл і церков, при чім задержує ся довше при описі оборони брами. 5-тий відділ посвячений описови замків рицарів Марійського ордена, які зі стратегічного боку стояли доволі високо. За сими іде опис італійських і норманських кріпостей. В останнім розділі находимо пояснене переходу до модерних укріплень, які викликав винахід стрільної зброї.

Переходячи до історії поодиноких країв підчеркуємо ще-раз незвичайний розвиток археологічної науки і несподівані висліди, до яких історія при її помочи доходить. Аби зрозуміти цілий вплив археології на пізнання старинного життя, особливо східних народів, вистане порівняти підручники до старинної історії з перед 15—10 літ з теперішними. Головно ціле пізнання внутрішнього устрою і культурного старинного життя завдячує історія сій науці.

1. Єгипет і старинний схід. Головна часопись по етнології: „Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Egyptiennes et

Assyriennes de G. Maspero, подає від кількох літ незвичайно інтересний огляд найновіших відкриттів і розкопок на сему полі, під заголовком: *Notes et remarques* (Vos. 20, ст. 72—86, 133—146). Першу частину уладив G. Daressy, а другу A. Wiedemann. В замітці ч. 148 подає Daressy звістку про новонайдені два королівські імена, яких нема на туринській папірусі. По всякій імовірності вони належать до першої половини XIV династії. 149. На папірусі в Гізег знайдено напис гіратичну дуже старинну з іменем ще одного невідомого короля, як автор догадує ся в VI династії. 150. В лютім 1896 знайдено в Gournah гріб в часу XVIII династії, з численними написами. Замітки 151—161 обговорюють дрібніші нахідки. В ч. 162 автор на основі нових розслідувань справляє свою похибку, зроблену давніше і каже, що королева Mehit-nusekht не була матерію Псаметіка, а його жінкою. Wiedemann починає свій огляд від замітки, що його теорія висказана ще в 1878 р. (*Aeg. Zeitschr.*): немов то король Амазіс володів через літ спільно зі своїм попередником Апірес-ом оправдала ся тепер цілковито. Дальші звістки ч. 2—11 дотикають дрібних питань мітологічних і нахідок скульптурних. Henning, Ch. L. — *Die neuesten Forschungen über die Steinzeit u. die Zeit der Metalle in Ägypten* (*Globus*, Bd. 74, ст. 75—79, 208—211). Реферат про висліді останніх робіт знаменитого французького егіптолога Морґана. Морґан є прихильником теорії, що властиві Єгиптяне прийшли з Азії і доказує се найже безперечно фактами із культурного життя сего народу. Різниця між автохтонами долини Ніла і прихожими Єгиптянами удержала ся довго; вона помітна ще нині при розкопках, бо похоронні звичаї у обох рас були різні. З незвичайною бистротою ума складає французький учений образ життя і культури тих автохтонів з над Ніла, на основі нечисленних нахідок з кам'яної епохи. Virchow Rud. — *Über die ethnologische Stellung der prähistorischen u. protohistorischen Ägypter nebst Bemerkungen über Entfärbung und Verfärbung der Haare*. Berlin. Останніми часами знайдено в околиці Абидос множество малих гробів, у котрих тіла лежали поодинокі, окриті шкірою і матами. Гроби ті мають так незвичайний вигляд, що Фліндерс Петрі приписав їх новій расі. Автор розглядає одну прикмету людей так похованих, вельми важну до означення раси, себто волосся. Переважно краска волосся показвала ся брунатною, одначе деякі місця або лише кінці волосків вирізняють ся помітно ясною, жовтавою або червонастою краскою. Отже прояву сего толкує В. не закрашенем волосся, а зблякованем під впливом довгого часу. Волосся се не підходить ані на Лібіяців ані на Муринів. Питання про заховане сеї окремої раси від доісторичних часів аж до нас не рішає ні

в один ні в другий бік. Wiedemann A. — Observations on the nagadah period. *Proced. of the Society of biblical Archaeology*. Vol. 20. ст. 107—122. Лупкові плити з часу перед IV династією знайдені в гробах типу Nagadah пояснив Морґан, зовсім справедливо, тобто, що се амулети. Одначе ближні деталі вимагали ще основнішого розсліду і сю задачу взяв на себе автор наведеної розвідки. Він звертає увагу на різні геометричні рисунки на плитках і пояснює їх значіння. Boghardt Ludwig — Über das Alter der Chefrenstatuen (*Zeitschr. f. ägypt. Sprache u. Alterthumsk.* Bd. 36. ст. 1—18). Ні один історик не подумав, що образ Кароля Великого зроблений Дірером може бути автентичним портретом сего короля. Одначе в египтології сеї системи досі всі придержують ся. Коли на якій нахідці виписане імя якого там короля, вже без сумніву вона походить з часу сего короля. Найкласичнішим прикладом сего можуть бути статуї Хефрів, знайдені в сьвятині коло Гізаг 1860 р. Доси всі їх вважали за пам'ятки з часу 4-ої династії. Автор подає дуже основні докази, що ці статуї походять з часу далеко пізнішого, найімовірніше з часу 25-ої династії. Bissing — Eine Bronzeschale mykenischer Zeit (*Jahrbuch d. kais. deut. Archäologischen Instituts* Bd. 13. ст. 28—56). Бронзова чарка знайдена в марті 1896 р. на заході від Теб, у скальних гробовищах в часів Аменофіса III. Автор не обмежив ся обговоренням сеї одної пам'ятки штуки. Він зібрав увесь досі відомий матеріял і доходить на його основі ось до яких вислідів: В другім тисячоліттю витворила ся в Сирії і північній Мезопотамії кераміка і теревтика, котра при многих самостійних прикметах прийняла де-що з єгипетської штуки. Вона стоїть також у близькій звязи з Кипром, але брак їй всіх характерних микенських прикмет. Ця штука розвивала ся під все сильнішим впливом єгипетської, а потім і ассирійської, і перейшла у мішанину знану під назвою финікійської штуки. Spiegelberg Wilhelm — Die Balinschrift Amenophis' III auf der Flinders Petrie-Stele (*Recueil de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes* de G. Maspero. Vol. 20, ст. 37—54). Напись вчиляв будівлі Аменофіса III, і описує їх незвичайно фантастично, немов які казочні замки. Sethe Kurt — Altes u. Neues zur Geschichte der Thronstreitigkeiten unter den Nachfolgern Thutmosis' I (*Zeitschr. f. ägypt. Sprache u. Alterthumsk.* Bd. 36, ст. 24—81). Попереднього року подав у тій часописи Naville розвідку про заворушення і боротьбу за престол, які настали зі смертю Тутмосіса I, при чім прийшов до вислідів зовсім суперечних з поглядами автора. Тому д. С. збирає ще раз тут все, що висказав досі по сему питанню і дещо нового, та підпирає новими доказами, доказуючи заразом нестійність вислідів Naville-а. Головний спір іде тут про відносини спо-

рідненя між соперниками за престол, особливо про Тутмосіса III і Ма-
керу. Автор вважає Тутмосіса III братом Макери, а не її братанком або
пасербом. Bissing F. von — *Stierfang auf einem ägyptischen Holzgefäß der XVIII Dynastie* (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts. athenische Abth. XXIII 2, 3. ст. 242—266). При
розкопках в Кагун найшов учений Пері у пізнійших гробах 18-ої дина-
стії дерев'яну посудину з малюнком вирізання на зверхній поверхні. Сей
малюнок представляє польоване. Автор підчеркує незвичайну, як на
єгипетську штуку, рухливість постатей і находить велику схожість зі стін-
ним малюнком, який найшов Шліманн в Тірінті. Мушники, одіті не
в єгипетські костюми, нагадують мало-азійських наемників. А про те
техніка чисто єгипетська (вирізання лінії напущені зеленою краскою).
Далі порівнює д. Б. посудину з иншими находками, що переходять ся по
ріжних музеях, начеркує коротко відносини грецької штуки до єгипетської
і приходять до виводу, що хоча Микенці й забрали деякі мотиви в Єгипту,
то лученя тих елементів у артистичну цілість — се виключно заслуга
грецького ума. Baillet Aug. — *Le temple d'Apet à Carnac*. (Rec. de travaux relatifs à la philologie et à l'archéologie Egyptiennes et Assyriennes. Vol. 20. ст. 100—111). Ebers Georg — *Die Körpertheile, ihre Bedeutung und Namen im Altägyptischen*. (Abh. der philos.-philolog. Classe d. k. bayer. Akad. d. Wissensch. Bd. 21, ст. 81—174). Доси не звернено уваги, як важну ролю
відграють части тіла не лише в медицині, але й у многих иньших сферах
єгипетського життя, а преці се кидає ся в очи в цілій єгипетській літера-
турі. Автор задумує сею розвідкою роз'яснити погляд Єгиптян на цілий
ряд житєвих питань і притім допомогти лексикальним розслідам. Відповідно
до сего ділить він розвідку на дві часті. У першій обговорює значінє
яке у Єгиптян мали части тіла людського, а часом і звіринного. Друга
вишукує їх імена у ріжних часах і порівнює. Головним жерелом для
сего питання є „книга померших“ (Tottenbuch) і її споріднені письма,
магічні рукописи і релігійно-мітологічні уривки. Maspero G. — *A travers la vocalisation Égyptienne*. (Rec. de travaux relatifs à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20, ст. 146—161). Grenfell, Bern. and Arthur Hunt — *The Oxyrhynchos Papyri. With eight plates*. London, 4°, ст. XVI+284. Детайлі в величезній находці папірусових рукописей подали
видавці до відомости вже попереднього року. (Пор. „Записки“ т. XXII
Наук. хрон. 6). Тепер надрукували вони цілу першу частину рукописей,
і що року має появляти ся оден том. Сей перший том містить: I, теологічні
кусики ч. 1—6. II. Нові клясичні фрагменти 7—15. III. Уривки звіст-
них вже клясичних писателів 16—29. IV. Латинські рукописи 30—32.

V. Документи з перших 4-ох століть 33—124. VI. Документи з 6-го і 7-го ст., 125—158. VII. Опись недрукованих документів 159—207. Се все зладжено до друку за 11 місяців, від коли 280 пак привезено до Англії. *Aegyptische Urkunden aus den königl. Museen zu Berlin. Herausgegeben von der Generalverwaltung. Griechische Urkunden* 2. Bd. 10—12 Heft. 3 Bd. 1 Heft. Berlin, вел. 4°. Сї зошити кінчать том 2 і починають 3-ий. Остатній зошит т. 2-го містить indices і доповнення, між ними копію інтересного латинського папіруса ч. 628 (зошит 10) з едиктами Августа, і формами букв важну для палеографів.

Ассиріологія, новійша від єгиптології, виказує останніми часами також незвичайний розвій. Особливо хетитське питанє оброблено сего року славно. Scheil O. P. — *Notes d'épigraphie et d'archéologie Assyriennes*. (Rec. de travaux relat. à la Philol. et la Archéol. Égyptiennes et Assyriennes de G. Maspero. Vol. 20. ст. 55—71, 200—210). Се збірка ріжних справоздань і заміток про найновіші відкритя, яка у сїм журналі ведеть ся вже пару років. У 30-ій замітці розказуєть ся про фрагмент нового оповіданя про потоп сьвіта, з часу короля Амшіадуґи. Поданий тут заразом і текст сеї написи на таблиці. У 31-ій йде річ про релеф, який показує похоронний вавилонський обряд. Сей релеф є тепер в музею в Царгороді, куда його забрали з надїлки в Zerghoul у Халдеї. 32 Про богиню Іштар під символом корови. 33 Про оден мітологічний фрагмент найдений в Сінпара ві старо-вавилонською написю. 34 Учений Sayce подав тамтого року звістку про знайденє імені нового короля Rim-Anum. (Proceedings. 1897 ст. 73). Автор найшов тепер 12 юридичних табличок у музею в Царгороді, котрі підписані також тим іменем. По письмі прикладає він їх до епохи короля Гаммурабі. 35 Подає напись з новим іменем короля: Tukulti bēl piī. 36 Новий додаток до написи короля Bur-Sin. 37 Публікация нового земляписного спису. 38 Кілька дрібних написей на каменях. 39 Мініатурна клинова напись на циліндровім амулеті. 40 Шлюбна ассирійська умова, де в одній части вчисляє ся, що муж приносить до удержаня сїмї, а у другій посаг жінки. Се зовсім новий додаток до культурного життя Ассирійців, бо досі не оголошено ще нічого подібного. 41 Хартія наданя з епохи короля Набу-шум-ішқув. Ball C. I. — *Babylonian Hieroglyphs* (Proceed. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20. ст. 9—23). Автор подає новий доказовий материял, що єгипетська і китайська гієрогліфна система взяла початок з лінійного халдейського письма, яке потім дорогою повільного розвитку перейшло у відому клинову форму. *Cuneiform Texts from Babylonian Tablets in the British Museum. Parts III—VI* 199 таблиць —

тексти, що сягають 2-го і 3-го тисячолітя пер. Хр., написи королів Ур і династії Гаммурабі-го. Feuchtwang D. — *Assyriologische Studien IV* (Monatschrift für Geschichte u. Wissensch. des Judenthums. Jg. 42, ст. 145—154). Частина довшої розвідки, що займає ся критикою святаго письма стар. завіту. Тут доказує автор, що Йозуа (VII, 21) не робить історичної помилки, коли каже, що Вавилонці володіли Палестиною. Дві написи Гаммураба дають певне свідощтво про володінє Вавилонців в Палестині під кінець 3 тисячолітя. Іудея брав будівляний матерьял в „західного краю“ (= Палестина). Також і півнійші королі аж до Тіглат-Пілевера I мали не лише зносини з Палестиною, але й володіли нею. Kennedy I. — *The early Commerce of Babylon with India 700—300 b. c.* (Journ. of the royal Asiatic Soc. ст. 241—288) — визначує старинні дороги караванної торгівлі, а далі розбирає питанє: від якого часу почалась правильна морська торгівля між західною Азією і Індіями і доходить до вислїду, що доволі півно, бо доперва в 7-ім ст. пер. Хр., та що старинна торгівля Єгиптян, Вавилонців і Арабів зі сходом не обіймала Індїї.

Відколи в 1870 р. віднайдено в Hamát пам'ятки з незваними досі письменними знаками, котрі названо хетитськими, бо Ассирійці і Єгиптяне називали півн.-зах. Сирїю іменем Hatē, много учених силкувало ся відчитати сї написи. Се повело ся доперва Єзенови 1893 р. і він висказав зараз здогад, що бесїда написей є індоєрмарська, найбільш зближена до вірменської. Сего року виїшла праця, що містить результати всіх його дотеперїшніх дослідів: Jensen P. — *Hittiter und Armenier*. Strassburg, 8°, ст. XXVI—225. Починає він описом народу і краю „Natio-Hayk“. Відкидає назву „хетити“, бо Hatē є понятє географічне а не етнографічне. Подає перегляд доси опублікованих написей, їх перепись і переклад, о скілько їх можна було відчитати. До сего навязує розвідку про хетитське письмо і вважає його перерібною єгипетського, далі говорять про мову та її схожість в вірменської. В тім напрямі йде він так далеко, що ідентифікує Хетитів в Правірменами. Автор кінчить свою книжку оглядом хетитсько-вірменської історїї. Тут особливо замітне його нове поясненє битви під Каркеміш і означенє границь вилїкійської держави на основі границь перської сатрапї Килїкії. Праця ся має без сумніву епохальне значінє. Conder C. R. — *The Hittites and their language*. London. 8°, ст. X+312. Не дорівнує зовсім попередній роботі. Написи хетитські походять, на думку автора, в часу 2250—1500 пер. Хр., самий-же нарід вважає монгольським (!). Його виводи про письмо, про спорідненя письма клинового і єгипет. гієрогліфів з монгольським відповідають зповні дальшим акад.-ассир.-грек.-лат.-інд.-єгипт.-сирійським жітологічним порівняням. Недавно оголосив учений

Chantre справозданє зі своєї Mission en Cappadoce в роках 1893 і 94. Се мабуть найважнійша археологічна праця, яка появилася в останніх літах. Відкритя, зроблені у двох Хетитських осередках Boghaz Keni і Euçuk, кинули нове і несподіване світло не лише на археологію Малої Азії, але на много питань що тикають культурного життя західної Азії і Єгипту в старину. Про важнійші нахідки Chantre'а подає коротке резюме: Saucе A. H. — Assyriological Notes. (Proceed. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 250—262). Незвичайно інтересне особливо відкритє численних кусників табличок з клиновими написями, в Boghaz Keni. Форма азбуки иньша як у звичайних, і дуже можливо, що ті написи вияснять темну і довго обговорювану загадку про хетитські гієрогліфи.

Pierpenbring — Histoire du Peuple d'Israel. Paris, 8°. Прегарна праця, що має метою спопуляризувати найновійші наукові висліди на сему полі. Обіймає політичну, літературну і релігійну історію Ізраїльтян від найдавніших часів аж до Антиоха Епіфана. Saucе A. H. — The early History of the Hebrews. London. Книжка написана зі становища чисто археологічного. Автор вихіснував тут, з великою зручністю і знанєм предмету, всі відкритя в Єгипті і Вавилоні до объясненя старозавітних книг. Починає він від початків єврейської раси у вавилонськїм краю Ур, переходить часи патріархів, їх оселенє в Єгипті, вихід відсіля, оселенє в Палестині аж до смерти Соломона. Loisy, Alfred — Le monstre Rahab et l'histoire biblique de la création (Journal Asiatique. Neuvième Série. Tome XII, ст. 44—67). В новійших часах часто звертали увагу на замітну схожість між вавилонською поемою про сотворенє сьвіта і біблійними пам'ятками. В 1895 р. учений Герм. Гункель віднайшов сліди більш-менш певні, які головний епізод поеми, боротьба Мардука з Тіаматом, полишив у біблїї від перших розділів генези аж до XII-го апокаліпса. Дійсно находимо тут противника Ягви, названого Рагаб, і він замішаний подібно як Тіамат в оповіданє про сотворенє сьвіта. Автор обговорює тут відношини обох тих постатей з огляду історичного і літературного. Oppert Julius — Noli me tangere. A mathematical Demonstration of the Exactness of Biblical Chronology. (Proceed. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 24—47). Від довгого часу вийшло в звичай вважати дати подані у старозавітних книгах за цілковито неправдиві. В теперішнім розцвітті ассириологічних студій учені переконують ся, що-раз то більше, що „книга королів“ є реальною основою нашої історичної науки. Причину до сеї помилки дало первістне нерозумінє ассирийських написей, бо дати хронологічні не є предметом філології ані теології, лише математики. Автор на основі астро-

номічних заміток на написах складає нову хронологію. Assurnasirabal прийшов на престол не 884 р. лише 930-го, 2 червня. Смерть Ахаба кладе автор на 854 р. а початок володіння Єгу на 841 р. пер. Хр. Віддалене часу між упадком Самарії і володінні Єгу зменьшує в 166 на 200 літ. Rassam, Hormuzd — Abraham and the Land of his Nativity (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20. ст. 70—92). В новітніх і давнітніх часах багато сперечали ся про положенє краю „Ур Халдейців“ будім то ріднине місце Авраама, особливо від відеритя кількох клинових написей в звалищах Moggayir, на полудневім кінци Мезопотамії, на яких приходить імя „Ур“. Автор старає ся звалити ідентичність назви на написах з назвою згаданю у пяткижю, одначе на його висліди годї опирати ся, бо він зовсім не обізнаний в ассириологію. Lieblein J. — L' Exode des Hébreux. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol 20, ст. 277—288). По найбільш росповсюдженій гадці вихід Жидів з Єгипту відбув ся за володіня Менефтеса I, сина Рамзеса II. Против сего виступав автор ще в 60-их і 70-их роках доказуючи, що ся подія наступила за Аменофіса III, котрий по його хронологічній системі володів 1355—1318 пер. Хр. Тепер подає він нові докази на потвердженє своєї тези. Про їх стійність годї на разі судити, бо статя ще не скінчена. Schürer Emil — Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi. 3 Auflage. Bd. 2: Die inneren Zustände; Bd. 3. Das Judenthum in der Zerstreung und die jüdische Literatur. Leipzig, вел. 8°, ст. VI+584, V+562. Нове видає сеї книжки стало конче потрібним, через новітні дослідї на сему полі. Відповідно до збільшеня матеріалу зросла й великість праці, так що первістний 2-ий том поділено тут на 2 томи. Шкода лише, що много давних перестарілих уступів з попереднього виданя (в 1866 р.!) перенесено у нове. Се замітне особливо у 3-ім томі. Schütz Ph. — Palästinenische Geistesrichtung und religiöse Parteien zur Zeit Jesu. Wien, вел. 8°, ст. VI+71. Pilcher E. J. — Herodian Pottery and the Siloam Inscription. (Proced. of the Society of biblical Archaeology. Vol 20. ст. 213—222). Про напись сільоамску писав автор ще попереднього року, доказуючи, що вона не походить з давнішого часу, як з початків християнської ери. Він опирає ся головно на палеографічній критерії, на новітній формі деяких букв згаданї написи. Тепер збиває кілька закидів противників і звертає увагу на напись на збанку найденім Wagger-ом 1869 р. між платформою храму Ірода і пол.-сх. рогом огороженя Гарам. Він походить без найменьшого сумніву з часу Ірода Великого. Отже д. П. порівнує азбуку обох написей і доходить до висліду, що й сільоамська напись зложена у тім самім часі. Singer Wilhelm —

Das Buch der Jubiläen oder die Leptogenesis. Erster Theil. Tendenz und Ursprung. Stuhlweissenburg, 8°, ст. IV+322. „Книга ювілеїв“ належить до найінтересніших з'явищ псевдоєпіграфів старого завіта. Етіопська версія видана Діллманном і кусники латинської, видавці Церіяні, повстали з грецького підкладу. По свідощтву Гіроніма був первістний текст писаний по єврейськи. Що у тім творі не згадує ся про зруйноване Єрусалима, а противно вважає ся се місто осередком — то він мусів бути зладжений перед війною з Римом. Про партійне становище автора різні різно писали. С. вважає його юдео-християнином, котрий боров ся против впливу поганства на християнізм і против аброгації Мойсеєвого закона, за чим виступав св. Павло. Bet-tany G. T. — Asketsch of the history of Judaism and Christianity in the light of modern research and criticism. Ward, 8°, ст. 192. Lueken W. — Michael, eine Darstellung und Vergleichung der jüdischen und der morgenl. Christlichen Tradition von Erzengel Michael. Göttingen, 8°. Студія з обсягу науки порівняної релігії, повна документів і легенд єврейського і християнського походження.

Про иньші східні народи література дуже невеличка. Ми найшли лиш кілька замітніших розвідок, котрі й наводимо. Rouvier Jules — Les ères de Tripolis de Phénice. (Journal Asiatique. Neuvième série. Tome XI, ст. 1—34). Під володінням Ахетейдів не мав Триполіс всіх привілеїв і прав, якими тіснували ся иньші великі фенікійські міста. Одначе опісля приходить до певного рода автономії, на що вказують самостійні триполійські монети. Сьому питаню присвячена сея розвідка і доходить до ось яких висновків: 1 Триполіс випускав в протягу II ст. пер. Хр. шкіряні монети без дати. 2. Монети шкіряні і срібні з датою починають ся роком 111 пер. Хр. Срібні зникають вже в 74 р. а шкіряні йдуть аж до 67 р. по Хр. 3. Монети сі носять дату ери Селевкідів або народньої триполійської ери. На шкіряних з часу Августа стрічаємо еру Акційської битви, і то в 31—13 р. пер. Хр. Противно, ери Помпея ніколи тут не вживали. Geiger Wilh. & Ernst Kuhn — Grundriss der iranischen Philologie. I Bd. 2 Abth. 1 Lief. & II Bd. 3 Lief. Strassburg, 8°, ст. 160, 321—480. Перший випуск 2-го відділу I-го тому містить розвідку: Horn P. — Neupersische Schriftsprache. Тут містить ся часть звукословия та наука про форми зі становища історично-етимологічного. Через се розвідка немож доповняє етимологічний новоперський словар того-ж самого автора. Богато готового в сій справі найшов автор у славних „перських студиях“ Гібшманна. Випуск II 3 містить кінець історії новоперської літератури ученого Ethé, де головну увагу звернено на прозаїчну гарну літературу.

Наукові праці вичислені на кількох сторонах. За сям іде історія Персії від найдавніших часів аж до упадку Сасанідів, владжена таким спеціалістом як Юсті. Порівняне зі звісною працею сего ученого в перед 20 років покажує, як величезний поступ зробила наука історії східних народів у послідні часи. Dahlmann Joseph — Buddha. Ein Culturbild des Ostens. Berlin, вел. 8°, ст. IX+223. Праця писана тим самим декляматорським тоном, що і попередні роботи сего автора. Тут находимо вічне повторюване тих самих висказів, що буддизм не приніс нічого нового для Індії, що все в ній пожитчене, що його єство — лише негация і знищене. Супротив сего славить автор браманізм, малює в ярих красках браманську культуру перед виступом Будди. Всі свої здогади зі студії про Магабарату і Нірвану переносить він сюда як докази. Courant Maurice — La Corée jusqu'à u IX siècle. (Archives pour servir à l'étude de L'Asie orientale IX, ст. 1—27). Жерела до старинної історії півострова Кореї маємо трох родів: китайські, в першого ст. пер. Хр. і 1-го ст. по Хр.; японські в 7-го і 8-го ст. по Хр. і корейські в часу далеко півнійшого часу (XII ст.), котрі одначе опирають ся на давнійших жерелах в 4—7 ст. На основі сего матеріялу представляє автор відносини Кореї і Япану і її вплив на початки японської цивілізації.

2. Греція. І сьогорічна література, подібно як тамтогорічна, виказує невелике число розвідок по політичній історії. Вся увага учених звернена тепер на археологічні розкопки і їх змаганя звернені до втвореня ясного образу життя приватного і культурного грецької суспільности. Ми зачинаємо від розвідок по археології, переходимо потім до праць по політичній історії та історії грецької мови та літератури. Collignon Maxime — Geschichte der griechischen Plastik. 2 Bd. Ins deutsche übertr. v. Fritz. Baumgarten. Strassburg, лекс. 8°, ст. X+763. Праця проф. К., признана ученими за найліпшу, заслугує безперечно на переклад на иньші мови. Сам переклад владжений старанно і містить багато додатків і заміток переводчика. Wolters — Vasen aus Menidi. (Jahrbuch d. kais. deut. archäologischen Instituts Bd. 13, ст. 13—28). Zahn Robert — Vasenscherben aus Klazomenai (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII, 1. ст. 38—79). A. Koerte — Kleinasiatische Studien, III. (Mitth. d. kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII, 1, ст. 80—153). В тій часті своєї просторої студії обговорює автор фригійські памятки, головно скальні гроби. Сей, тепер майже зовсім пустинний край почав вабити археологів від часу славних розслідів Ramsey-а. З незвичайною докладністю перешукав сей учений цілий край, так що ніщо замітнійше не проминула його увага. Не так щасливий був

він при відрисованю і докладнім описаню сих пам'яток. Се й спонукало автора до нової подорожи у Фригію в р. 1894—95, котрої висліди тут подає. Перш за все простує він дві головні помилки, що не давали справедливо оцінити фригійські пам'ятки: по перше, дослідники вважали всі більші монументи за похоронні (sepulcral), а далі думали, що вони творять один ряд, на котрім можна слідити крок за кроком переїни фригійського стилю під впливом геленізму, від IX ст. аж до часу Діядохів. Против сего ставить автор дві тези, котрі й доказує в розвідці. 1. Так названий „гріб Мідаса“ і всі подібні до него фасади з геометричним рисунком — се місця культу. 2. пам'ятки ділять ся на дві строго відріжені часті, ніж котрини лежить прогалина яких 600 літ; всі твори, що показують вплив доспілої грецької штуки належать до епохи римських цісарів, до 2—4 ст. по Хр. За сии слідує детальне описане пам'яток обох епох. Prott H. von — Enneakrunos, Lenaion und Διοῦσκειον ἐν Αίμυατις. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Instit. athenische Abth. XXIII. 2. 3. ст. 205—231). Six J. — Ikonographische Studien. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, goemische Abth. XIII. 1. ст. 60—78). Студия, що збирає і порівнює з'ображуванє у стариннім малярстві і плястиці історичних і мітичних осіб, тягнеть ся у сїм видавництві ще від 1895 р. В сїм зошиті обговорює автор статуї Гомера, при чім полемизує з Bernuolli-м. Szanto Emil — Stiertorso der Akropolis. (Jahreshefte des Österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 191—196). Monumenti antichi pubblicati per cura della Reale Accademia dei Lincei. Vol. VIII. Con 14 t. e 238 incis. Milano, вел. 4° ст. 558. Подає й сего року багато матеріалу та розвідок по археології. G. de Sanctis видає багато тесалійських каменів з написами, лише в часті нових, Savignon і публікує жіночу голову з Гортини, зроблену на спосіб праксителійських Афродит. Головна часть розвідок посвячена пра-італійській культурі. Weber — Die Hochdruck-Wasserleitung von Laodicea ad Lycum (Jahrbuch d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. 13 ст. 1—13). Ляодицейський водопровід звернув вже в XVII ст. увагу подорожника Дра Смита, і его описували вже не раз, хоч може не з таким фаховим технічним знанєм як сии разом. Час будови водопроводу переносить у геленські часи. O. Bendorf — Bildniss einer jungen Griechin (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 1—8). Blinkenberg Chr. — Epidaurische Weihgeschenke. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Inst. athenische Abth. XXIII. 1. ст. 1—23).

Дещо інтересного находимо й до грецької мітології. Gilbert Otto — Griechische Götterlehre. Leipzig. 8° ст. 516. Доґма-

тика грецької віри в богів введена незвичайно штучно. Автор силкував ся подати цілу кучу нових бистроумних поглядів і насипав багато нісенітниць. Brown Robert — *Semitic Influence in Hellenic Mythology*. London. 8° ст. XV+228. Автор виступає против виводів М. Мюллера і А. Лянга і твердить, що колись побідить „аріосемітська школа грецьких мітологів“. Розвідка переповнена етимологічними продукціями á la Bergard і не має ніякої наукової стійности. Reisch Emil — *Athene Hephaestia*. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Instituts in Wien. Bd. I. ст. 55—93). Порівняна студія про спосіб представлюваня Аteni Гефайсти в V ст. перед Хр. і про культ, який їй віддавали при панатейським святі. Mommsen August — *Feste der Stadt Athen im Alterthum. Geordnet nach Attischem Kalender*. Leipzig. вел. 8° ст. VI+548. Нове виданє Геортольоїї в р. 1864. приносить много нового, відповідно до поступу розслідув від 34 літ. Замітне лише занедбанє археологічної части і поминенє новітших археологічних робіт. O. Rubersohn — *Kerchnos*. (Mitth. d. kais. deut. Archäol. Instituts. athenische Abth. XXIII. 2, 3. ст. 271—306). Розвідка до археології елевзинського культу. Verrall A. W. — *Death and the Horse*. (The Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII. part. I. ст. 1—14). Розвідка обговорює питанє, чи Греки, а властиво чи гомеричькі поети лучили понятє смерти в виображенні коня. Питанє се важне для археології штуки тай для релігії. Чи поети описували Гадеса, бога смерти як „бога гарних коней“? Чи так треба толкувати слово *κλυτόπυλος*? Автор перечить сему. Таке розумінє річи не має, на його думку, ніякої здорової основи. Слово *πῶλος* в значеню кінь не було зовсім відоме творцям Іліяди й Одиссеї. Waser Otto — *Charon, Charun, Charos*. *Mythologisch-archäologische Monographie*. Berlin. 8° ст. VIII+158. Річи виведені в тій розвідці не є нічим новим. Що етрурійський Харун в золотом є демон етрурійського пекла, та що зго імя взято з Геліяди, що ново-грецький Харос має зі старинним Хароном лише імя сильне, а сама ідея само = смерть, так як її собі на заході уявили — се річи відомі вже давно.

Burckhardt Jacob — *Griechische Kulturgeschichte*, 2 Aufl. 2 Bde. Stuttgart. 1898. ст. IX+370; 443. Книжка ся повстала з університетських лекцій. Том. I. говорить про *πόλις*, II. про релігію. На жаль, зміст не відповідає надїям, які викликає заголовок. Серед множества жерел автор тратить цілий плян будівлі і подає очевидно „mixtum compositum“. Weber G. — *Die Flüsse von Laodicea*. (Mitth. des kais. deut. Archäologischen Instit. athenische Abth. XXIII. 2. 3. ст. 178—195). Автор виступає против поглядів Ramsey-a і боронить давного погляду, на основі Стратона і ляодицейських

монет; по тім збирає весь доказовий матеріал на се, що Кадмос = Gök-bunar-su. Тут помітно, що рівночасно появилася робота I. G. C. Anderson-a — A. Summer in Phrygia (Journal of Hellenic Studies, XVII.), котра між иньшим займає ся й сею справою. Тут стрічаємо теж, що Eleinos = Dere-köi-su. E. Babelon — Gétas, roi des Edoniens. (Journal international d'archéologie numismatique. Tome I. Athènes st. 1—10). Народи, що у глибоку старину, за часів нападу Ксеркса, замешкували долину Стримону, не лишили по собі ніяких иньших слідів, окрім монет. Сі кусники срібла визначають ся зовсім окремим стилем і дають деякі рефлекси культурного життя тих „варварів“. Автор обговорює відомі досі монети короля Едонців, Гети, не званого в історично; по стилеві монет автор кладе час его володіння на початок V ст. Weilbach Fr. Drakon og Kylon. En kronologisk bemærkning. (Nordisk Tidsskrift for Filologie 6, 4) виступає за роком 612 для Кильона. Dareste R., Haussoullier B., Reinach Th. — Recueil des inscriptions juridiques grecques. (deuxième serie, premier fascicule). Paris. 8° ст. V+177. Перша серія сеї публікації вийшла в трьох випусках в рр. 1891—94. Перша часть сего нового випуска містить закони і постанови (décrets) і починає ся прегарним розбором законів Дракона. Друга містить багато актів і судових умов, третя кілька вироків. Ferguson, William Scott — The Athenian secretaries. Ithaca. вел. 8° ст. 80. Про ріжних атенських *γραμματεῖς*. Доходить до висліду, що тих урядників вибирали по строго офіційнім порядку філь. Radtke Wilhelm — Beiträge zu der Lydischen Geschichte des Xantos. (Progymnasium zu Bischofsweller) 4° ст. 21). Питанє про відносини Геродота до его попередників може подати ще багато інтересних подробиць. Се бачили ми найліпше на ровідці Diel-a „Herodot und Herkataios“ (Hermes XXII). P. вибрав собі за тему монографа Ксантос-a, що описав історію Лідії. Находимо тут зібране все, що можна дізнатись про час і житє монографа, а також про його хроніку. Богато відомостей вятих із Ксантос-a є на думку автора, у Диметрия зі Skepsis і Стратона. Wordhouse W. I. The Greeks at Plataiai. (Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII p. I. ст. 33—59.). Fritzsche Georg — Geschichte Plataias bis zur Zerstörung der Stadt durch die Thebaner im 4 Jh. v. Chr. Bautzen. 4° ст. 28. Про прилученє Плятаї до Атен, її становище і долю у перських і пельопонезьких війнах, історію міста аж до другого зруйнованя Тебанцями. Burrows, Ronald M. — Pylos and Sphacteria. (The Journal of Hellenic Studies. Vol. XVIII p. I. ст. 147—159). Похеміка з ученими Lindsay і Grundy в справі звістного епізоду

пеллопонезької війни між Демостеном і Бравідом. Karbe Hans — Der Marsch der Zehntausend vom Zarpates zum Phasis-Araxes, nach Xenophonts Anab. III. 3. 6—IV. 6. 4. historisch-geographisch erörtert. Berlin. (Königsstädtisches Gymnas.) 4° ст. 38°. Wilhelm Adolf — Ein Vertrag des Maussolos mit den Phaseliten. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I. ст. 149—162). Holleaux M. — Epigraphica (Revue des études grecques, липень—вересень) обговорює: 1. Polykratès stratège de Cypre; се імя віднайдено на одній пафійській написи. 2. Inscription de Pergame, яку прикладає до побіди Атталя під Хіосом. 3. Décret d'Alabanda. 4. Fragments de décrets de Mégare. 5. Inscription de la Lynkestide. Koehler U. — Die Eroberung Asiens durch Alexander d. Grossen und der korinthische Bund. (Sitzungsber d. Berliner Akademie ч. 7 і 8.). — розсліджує, о скільки коринтійський союз брав справді участь при здобуттю Азії, і яке значіння прикладав Александер до кооперацій своїх союзників. Підчеркує тісну зв'язь між пожежою Персеполя і звільненням коринтійських та грецьких союзних військ і показує, що Александер вважав сим програм воєнний виставлений в Коринті звязковою радою 336 р. за сповненням.

Christ W. — Geschichte der griechischen Literatur bis auf die Zeit Justinians. 3-te Aufl. München 8° ст. XIII+944. Автор відділює від княсичного періода александрийський і два римські (перед і по Константній). Праця надає ся не так до читання як до інформованя в поодиноких подробицях і вже мабуть сам автор мав се на меті. Schweizer Eduard — Grammatik der Pergamenischen Inschriften. Beiträge zur Laut- und Flexionslehre der gemeingriechischen Sprache. Berlin. вел. 8° ст. VIII+212. Автор розслідив язиково оба томи написий в Пертаму, видані Fränkel-ом і виказує діалектичну ріжницю граматичних форм сих написий від аттицького. Bechtel Fritz — Die einstämmigen männlichen Personennamen des Griechischen, die aus Spitznamen hervorgegangen sind. (Abh. d. königl. Gesellsch. d. Wissensch. zu Göttingen. philol.-hist. Classe. Neue Folge Bd. 2. Nr. 5. ст. 1—83.). Ціль автора, натякнена вже у заголовку, є показати, що велика частина грецьких мужеських імен походить від односкладових прізвищ. Він наводить множество прикладів, як незвістні прізвища, надані ізза якогось незвичайного момента фізичного, душевного або товариского житя, переходили з батька на сина, витискали властиве імя родове і ставали самі родовим іменем. Потім вичисляє всі такі прізвища, надавані із-за одної із згаданих 3-ох причин. Allen T. W. — The Text of the Homeric Hymns. (Journal of Hellenic Studies.

Vol. XVIII p. I. st. 23—32). Продовжене студії над уставленнєм тексту инів. Тут обговорені ини: Афродита, Діонісій, Пан, і ии. Ludwig Arthur — Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen. Leipzig. вел. 8° ст. III+204. Закінчене цілої серії праць про науковий текст Гомера. Тут обговорює найновіші знахідки гомерових текстів (дублінську і оксфордську публікацію та женеvський фрагмент) і остерігає перед їх перецінюваннєм супроти цитатів в часів перед александрийських. Потім подає збірку тих цитатів та докажує, що їх незвичайна згідність з нашим гомеровим текстом вказують на існуванє гомерової вульгати в часах до-александрийських. Тота вульгата мала хоронити твори від усяких змін. Świkliński L. — O nowoodkrytych poezjach Bakchylidesa. (Akad. um. w Krakowie, histor.-filoz. kl.). Обговорює попереду папірусову рукопись та її літературне значінє для фільологічної науки. По короткім перегляді житя Бакхиліда, його відносин до Сімоніда і Піндара, його побуту на дворі Гіерона в Сиракузах і хронології його поезий, переходить автор до розбору коротших епінікій, та V і III оди на короля Гіерона. Під кінець додано кілька заміток про мову і метричний склад новонайдених поезий і коротку характеристику автора на основі тих нових і давніше знаних творів. Schneider Gustav — Die Weltanschauung Platons dargestellt im Anschlusse an den Dialog Phädon. Berlin. 8° ст. XV+138. Праця призначена для учеників до введеня у лектуру Платона. Haigh A. E. — The Attic Theatre. 2 ed. revised, enlarged, and in part rewritten. Oxford, 8°, ст. XVI+420. Не вважаючи на рекламу в заголовку, виданє се не рїзняє ся найже нічим від першого з 1889 р. Нова література дуже мало використана. Kaibel Georg — Die Prolegomena ΠΕΡΙ ΚΩΜΩΔΙΑΙΑΣ. (Abhandl. der kōngl. Gesellsch. d. Wissensch. zur Göttingen; philol. hist. Neue Folge. Bd. 2, ст. 1—70). Не багато переховало ся до наших часів з літературно-історичних праць старини. Через се тии більш интересними являють ся prolegomena до грецької комедії, призначені до введеня у лектуру Арістофана, а переказані нам Византийцями у численних рукописах сего писателя. Одначе автор не вдоволяє ся іменами такими як Платоніос, Андронікос або Тзетзес; він шукає за їх жерелами, за тии збірником, з якого черпали Византийці свою мудрість. Busolt — Aristoteles oder Xenophon? (Hermes 33, 1) — обговорює відносини обох писателів до себе з огляду на історію „Трийцятьох“ в Атенах. Аристотель існував ся записками Андротіона і його оповіданє більш варто віри, як Ксенофонтове. Wunderer Karl — Polybios-Forschungen. Beiträge zur Sprach und Kulturgeschichte. I Teil: Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten bei Polybios. Leipzig, 8°, ст.

123. Характер деяких *паремій*, спосіб їх тлумачення, знане пареміографічної літератури у Полібія вказують, що історик мав під рукою якийсь збірник грецьких пословиць, мабуть збірник стоїка Хризіппа. Однак він мав ще великий запас інших пословиць, котрі забрав з релігійної і епічної поезії, з байок, оповідань і комедій. Тому то його мова то вульгарне нарече піднесене у літературу. З тих пословиць видно цілий світогляд тодішніх Греків, їх почуття спільної звази на духовім полі і висшости над іншими народами. Herriot É. — *Philon le Juif. Essai sur l'École juive d'Alexandrie*. Paris, 8°, ст. 366. По осуду фатового критика (II. Вендлянда, Berl. philol. Wochenschrift 1898, ч. 11) поверговна компіляція.

3. Рим. У північній Італії дали роботи останніх десятих літ суцільний, живий образ найдавнішого розвитку культури. Півнійше доперва почала ся робота на другім кінці Італії, в Сицилії. Се що почали: Cavallari і v. Adrian, Salinas і Mauceri никне перед роботою ученого Orsi, котрий від десяти літ працює у східній часті острова. Мало археологів ведуть розкопки з такою точністю і сумлінністю, так всесторонно вихиснують свій матеріал, як сей останній. З найновішими вислідами роботи Orsi-я й інших археологів познакомлює нас стаття: Petersen E. — *Funde und Forschung* (Mitth. d. kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2. ст. 150—191). Orsi відділює три епохи сикелійської культури, котрі попереджає період передсикелійський. Сей період, судячи лише по гробах, був заравом неолітичний, бо находимо тут лише базальтові сокири і ножі з кременя, а нічого металевого. Посудини з глини часто чудово викинені, з орнаментарними прикрасами вирізаними на стінах. I епоха — культура Сикелійців. Ножі кременяні лучають ся ще часто. Прикраси з міді, алябастру і каменя. Деякі з тих річій, а особливо незвичайно делікатно оброблені кусники костьї, вказують на імпорт з передмикенської Трої. Начиня з глини мішаної з лявою окрашені орнаментом, рисованим кистею мінеральною чорною краскою. Орнамент майже виключно геометричний. II епоха — лучають ся ще ножі з кременя, прикраси з бронзи (жельзо дуже рідко): спіралі, перстені; зі скла: перли. Нове в'явище — се вази безперечно микенського походження. Найбільше число находок — се знов місцеві вироби з глини; орнамент на них по части вже рослинний і звірниний. III епоха — бронза ще головний метал. Деякі прикраси вже й зі срібла. В кераміці виникає микенський імпорт вовсім, за се приходять старогрецькі вази. В IV по-сикелійській епосі замітний упадок місцевої штуки через грецьку конкуренцію. Сі висліди довголітньої праці Orsi старає ся дальше розвинути Patroni в італійських археологічних часописях і порівнати сикелійські епохи синхроністично з грець-

кини. Одначе його виводи не мають вже тої твердої основи, що виводи Orsi, операять ся часто на хистких гіпотезах. Особливо не оправдана теза ріжницї етнографічної між першою і другою сикелійською епохою і прикладане першої до Сіканів, а другої до Сікелів. Автор нашої розвідки д. II. противить ся навіть ріжницї, яку робить Orsi між періодом перед-сикелійським і трьома сикелійськими, та надає їх одному і тому самому племеню. Він докажує се доволї основно на керамічних пам'ятках, які мають ще найбільше ознак самостійности. Borie Fernand — *La mort du minotaure. Miroir étrusque.* (Mélanges d'archéologie et d'hist. XVIII année. Fasc. I—II, ст. 50—63). Amelung W. — *Orphisches in der unteritalischen Vasenmalerei.* (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2. ст. 97—107). Про найдений в Руво вбанок з вираженем забраня Корн. Автор находить на сїм і на иньших малюнках на посудинах зв'язь з вірою в орфійські мистериї і вплив орфійської поезії. Scott Leader — *A Gallic Necropolis in Italy.* (The Reliquary. Illustrated Archaeologist. Vol 4, ст. 1—14). В північній Італії між Анконою і Риміні сидїли в 3 і 4 ст. пер. Хр. Галлі Сенонські. Дотепер одиноким слїдом їх окупації був звїстний „Aes в Риміні“ з характерним портретом Галля, таї імя Siniggaglia. Тепер найшов Conte Giampieri Carletti більш певне і несумніве свїдоцтво їх побуту, в галльських цвинтарщицї під горою Montefortino, коло Arcevi-ї. Крім кістяка найдено галльські етрурійські посудини з бронзи і множество золотих прикрас. Опісля, при дальших розкопках найдено ще багато кістяків з прикрасами чисто галльської форми. Roquefeul M. de — *Recherches sur les ports de Carthage.* (Acad. des Inscript. et Belles-Lettres. Comptes rendus des séances de l'année 1898. ст. 20—39, 653—666). На основі нових розслїдів і розкопок справляє дотеперішні погляди учених: Cecil-a Torr і Glauckler-a про старинні порти Картаґіни. Richter — *Der Castortempel am Forum Romanum.* (Jahrb. d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII, ст. 89—114). Mau A. — *Ausgrabungen von Pompeji.* Insula VI, 15. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, 1, ст. 1—59). В 1896 р. подав автор справозданє про відкопаний на Insula VI, 15, дім Веттїїв. Від сего часу відкопали цілу Insula аж до міських мурів. Се по більшій часті малі домики. Землетрясенє в 63 р. наробило тут багато шкоди і спонукало мешканців до перебудовуваня. Одначе головно лише на полудневім боці Insul-ї; дальше на північ не було так великих шкід, і тут направляли лише дома, оскільки можна було. Всї ті нові будівлі, з одною лише виїмкою, не мають вовсім ніяких мальованя, так що всї мальовань, навіть і найновїшого стилю, походять в часу перед 63 р. Тут автор реєструє

і описує всі відкопані доми, написи, знаряди і твори плястики. До розвідки доданий ситуаційний плян. E. Hübner — *Die Büste von Ilici*. (Jahrb. d. kais. deut. Archäologischen Instituts. Bd. XIII. ст. 114—134). 4 серпня 1897 найдено на східнім побережю Іспанії, на місці старинного Іліці, пам'ятку, що займає перворядне місце між викопками в перед-римських часів сего півострова. Це жіночий бюст в білого, крейдяного ванняка, дохований майже без ушкодження. Автор, на основі виводів про вплив фенікійської і грецької штуки на іберійську, кладе сей бюст у 4 ст. пер. Хр. і виказує на нім безсумнівний вплив грецької штуки. Degering H. — *Ueber die militaerischen Wegweiser in Pompeji*. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII. 2, ст. 124—146). Авторони удалось до чотирох досі відомих оскійських написей, котрих мілітарний характер вспів уже доказати Nissen у своїх помпеянських студиях, віднайти ще п'яту. Він бачить у тій новій написи потвердження теорії Nissen-а і поборює погляд Conway-а, що вважає ті написи за оповіщене місце, де задержують ся воєні і лектики до найму. Задачею тих таблиць було орієнтувати чужі військові відділи, котрі не знали міських відносин. Stuhlfauth G. — *Bemerkungen von einer christlich archäologischen Studienreise nach Malta und Nordafrika*. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, 3, ст. 275—304). Короткий реферат про археологічну подорож і нахідки автора в літі минушого року. Про пам'ятки в перших віках християнства на Мальті маємо лише працю: Caruana — *Report on the Phoenician and Roman Antiquities in the group of islands of Malta*. Malta 1892 — котра опирає ся лише на свідощтвах старих жерел, без найменшої критики. Автор описує катакомбу S. Paolo, де відправляли богослуження і в середних віках, — на се вказують півнійші малюнки на стінах. Предмети тут найдені зберігають ся в музею бібліотеки в Валетті. Епіграфічний матеріал з'ужиткував уже Maug. Далекі більше старохристиянських пам'яток находимо в Африці, особливо в Альжирі. Нахідки тутешні головні трьох родів: написи, ляпи і мозаїки. Всі вони зберігають ся в Musée Alaoui des Bardo (пів милі від Туніса) і Musée de St. Louis (коло старинної Картагіни). Інтересні також плити терракоти в релієфах, яких вживали до прибрання стін старинних базилік. Цікаво, що на них представлені не лише події з св. письма, але й поганські сюжети.

По римській мітології находимо не багато праць. Виписуємо отей: Besnier Maurice — *Jupiter Iugarius*. (Mélanges d'archéol. et d'hist. XVIII année. Fasc. III—IV, ст. 281—289). Між назвами, які Римляни лучили з іменем Юпітера подибуємо лише двічі назву „Iugarius“

і то не у писателів, лише на написах. Вісконті, пояснюючи першу зі згаданих написей (найдену 1854 р.) висказав здогад, що Iugarius означає жєстника зломаної присяги і відповідає грецькому *Ζεὺς Ἰρμιος*. Оріолі протівно читав сю назву Iugarius = бог слабостей жолудка (Iuga). Автор відкидає се останнє толкованє і поясняє ближше значінє першого. Wunsch R. — *Sethianische Verfluchungstafeln aus Rom*. Leipzig, 8°, 3 карти, ст. 123. Автор сеї прегарної роботи по історії релігії віднайшов в Museo Kircheriano таблиці, найдені 1850 р. на Via Oppia і потім запропашені, і надрукував текст тих 48 таблиць і одної перехозаної в *Magazzino archeologico*. Долучена до сеї публікації розвідка займає ся питанням про час, з якого таблиці походять і про їх історично-релігійне значінє. Відсеїя довідуюмо ся, що таблиці виготовано в останніх десятках літ 4-го або перших 5 ст. на замовленє візників (agitatores), котрі тут проклинають своїх соперників. Релігійний обрій проклонів іностичний, детальнійше сетіянський, мішанина єгипетських, жидівських, грецьких і християнських поглядів. Головним богом являє ся єгипетський Тифон-Сет. З тим богом, на погляд автора, з'єднала сетіянська ігноза Сета, сина Адама, себто Ієуса-чоловіка. Riese A. — *Zur Geschichte des Götterkultus im rheinischen Germanien*. (Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Jg. 27, ст. 1—40). Хоч не численно осідали Римляне в Германії, одначе з'умили витиснути й тут своє пятно — особливо у надрейнських провінціях. Їх вплив був в ріжних часах ріжний і не на всі стани однаковий. Що се дотикає ся й культу богів, на се звернено досі мало уваги, проте задачею сеї розвідки є змалювати вплив романізму, ріжницї часу і місця що до римського і домашнього культу. За жерела служать авторови вотивні написи на вівтарях і дарах, написи по сьвятинях, статуї і вісти у писателів. З виводів автора наводимо, що низші верстви людности дуже мало підлягали впливови галдсько-римської культури (трохи більше по 180 р.) і переходять просто з кельтицизму у християнізм.

Pais E. — *Storia di Roma*. Vol I, Parte 1, Torino, 8°. Hoim Ad. — *Geschichte Siciliens im Alterthum*. Dritter Band. Leipzig, 8°. Останній том сеї совісної праці визначає ся тими самими прикметами, що й два перші. Особливо замітний тут уступ (ст. 543—741) про історію сицилійської монетної системи аж до доби Августа. Автор ділить її на 11 відділів. До кожного відділу додана передмова, де автор обговорює крім історичних також і нумізматичні та артистичні питання. Modestov — *De Siculorum origine, quatenus ex veterum testimoniis et ex archaologicis atque anthropologicis documentis apparet*. Berlin, ст. 98. Про давню суперечку за походженє Сикулів. На потвердженє своєї тези про лігурийський початок Сикулів

наводить автор Філіста і Феста, а далі опирає ся на археологічних розкопках учених: Меллілі, Кастелючо, Тремезано і ин. При лінгвістичних виводах поспіває з прихильниками єдності Сикулів з Італіями. Henderson B. W. — The Campaign of the Metaurus. (The English Historical Review ч. 52) — вважає неможливим винайти певне місце сеї битви. В „Hermes“ веде I. Kromayer дальше свої „Kleine Forschungen zur Geschichte des zweiten Triumphirats“ V. Іллірійські походи Октавіана 35 і 34/33 р. пер. Хр. Опис тих походів і поясненє, чому результат їх не відповідав великим приготуваням і плянам. VI. Причини війни під Акцієм. E. Bormann — Neue Militärdiplome. (Jahreshefte des österr. Archäolog. Institutes in Wien. Bd. I, ст. 162—180). Автор обговорює тут диплом знайдений перед 2 роками в Мітровіцькій окрузі в ріці Саві, порівнює його з иньшими, і по грубости плити виводить, що він походить з давнїшої епохи. Детальнїйше займає ся також двома иньшими дипломами знайденими у останїх роках в полуд. Угорщині. Schulten A. — Libello dei coloni d'un demanio imperiale in Asia. (Mitth. des kais. deut. Archäolog. Instituts, roemische Abth. XIII, ст. 221—247). Halgan C. — Essai sur l'administration des provinces sénatoriales sous l'empire romain. Paris, 8°. Schurz Wilhelm — Die Militärorganisation Hadrians. 2. Theil. Gymnasium zu M. Gladbach, ст. 32. В сїй другій часті обговорено: 1. Зброю і вправи в уживаню її і 2. Боевий стрій у фаланговім порядку. Головні жерела, на яких опирає ся автор се Арриан і Вететий. Offord Joseph — Roman Inscriptions relating to Hadrian's Jewish war. (Proceed. of the Society of biblical Archaeology. Vol. 20, ст. 59—69). Перед кільканадцяти роками Дарштетер вказав на основі написий, як небезпечний для римської держави був бунт Бар Кохба, і що до придушеня його треба було стягнути аж 22000—23000 війська. Автор оцінює силу війська, призначену до тїєї ціли на 50.000. Gwatkin H. N. — Notes on some chronological questions connected with the persecution of Diocletian. (English historical review ч. 51) — кладе едикт Діоклетіяна против Манїхейців на 31 марта 297 р. і обговорює деякі дати у Евзевія „de martyribus Palaestinae“. Schulten Adolf — Die römische Flurteilung und ihre Reste. (Abhandl. der königl. Gesellsch. d. Wiss. zu Göttingen, philol.-hist. Klasse. Neue Folge. Bd. 2, ст. 1—38). Автор доказує, що не лише великі військові дороги лишили ся з римських часів до нині невмінені, але що й пильні доріжки, які служили подїлом римських піль (centuriatio) лишили ся ті самі. Се слїдно особливо ярко на дороговій сїти околиці Парми, Больони, Парви й ин., де доріжки творять

квадрати відповідно римським „assignatio“ під кольонії. Один такий квадрат рівняв ся 100 подвійних „iugera“ (1 iugerum = пруському моргові). Він звав ся через те „centuria“, а поділ піль на центурії „centuriatio“. Toutain J. — Études sur l'organisation municipale du Haut Empire. II. (Mélanges d'archéol. et d'hist. XVIII année. Fasc. III IV, ст. 141—163). В продовженю розвідки початої ще в 1896 р. обговорює автор питання, чи провінціяльні міста римської імперії, котрі носили назву кольоній, мали самоуправу чи ні. Це питання рішив був автор давніше афірмативно, у своїй розвідці „Cités romaines de la Tunisie“, одначе против сего виступили такі поваги наукового світа як проф. Beaudouin і Моґсен. На основі листу Плінія мол. до Траяна і на основі Павзанія доказує тут автор, що кольонії Апамея в Бітунії і Патри в Ахаї мали самоуправу. Те саме доказує потім на основі написів і монетних памяток про 12 інших кольоній. Одначе слабше вийшов доказ, що ся самоуправа була правилом у всіх кольоніях, що вона була наслідком надання містони назви кольонії. Bodewig — Das römische Coblenz. (Westdeutsche Zeitschr. für Gesch. und Kunst. Jg. 27, ст. 223—272. Старає ся відтворити образ і положенє міста за римських часів і подає його історію аж до V ст. по Хр.

Schanz Martin — Geschichte der römischen Litteratur bis zum Gesetzgebungswerk des Kaisers Justinian. I Theil. Die römische Litteratur in der Zeit der Republik. 2 Aufl. München, вел. 8°, ст. XVIII+421. Супроти першого виданя мало нових змін, лише всунено деякі нові уступи або переставлено. Тому не задержуємо ся при тій праці довше. Reinhold Gustav — Das Geschichtswerk des Livius als Quelle späterer Historiker (Luisenstädtisches Gymnasium) Berlin, 4°, ст. 20. Вивід сеї праці такий, що затрачений витяг в Лівія був жерелом для Periochae і Орозія, а також для хроністів Евтропія, Феста, Кассіодора і Юлія Обсекевенса. Свою гіпотезу про затрачений витяг опирає автор на обговореню кількох паралельних місць ві згаданих літописів. Fügner F. — Lexicon Livianum. Bd. I. Leipzig, 8°, ст. VI+1572. Giri Giacomo — Sul primo libro delle elegie di Propertio. Palermo. Обговорює деякі трудніші місця в Проперція. Автор дав тут мало оригінальних гадок, але умів зібрати справедливі погляди висказані вже давніше. Die Elegien des Sextus Propertius, erklärt von Max Rothstein. 2 Bände. Berlin, 8°, ст. XLVIII+375+384. Поясненє елегій Проперція аж до найдрібніших деталей. Критику тексту виключив автор зовсім і опирає ся на 5-ім виданю Гаупт-Балена. У вступнім слові оповідає житєпись елегіка, говорить про

елгічну поезію взагалі і становище, яке в ній займає Проперцій. Само пояснене подає все, чого можна бажати для докладного зрозуміння поета. Fisch Rich. — *Tarracina — Anxur und Kaiser Galba des Petronius Arbitr.* Berlin, 8°, ст. 43. На погляд Моисея являє ся місто Кума місцем оповідання одної часті сатиричного роману Петронія Арбітра. Ф. старася доказати, що Моисей не зауважив найважніших висказів Петронія як раз до сего питання, і що він надає деяким словам роману тісніше, як належало, значінє. Автор думає, що не Кума а недалеко віддалене місто Terracina, в часах перед-римських зване Анхур, треба вважати містом Trimalchi-a, а сама карикатура означає цісара Гальбу. *Prosographia imperii Romani saec. I, II, III. Pars III. Consilio et auctoritate acad. scient. regiae Borussicae edd. Paulus de Rohden et Hermannus Dessau.* Berlin, лекс. 8°, ст. VI+502. Видавництво стоїть зовсім на висоті своєї задачі і відповідає всім вимогам. Завважати можна б лише за рідке відсилянє до новійшої літератури в статях про писателів грецького походження. Schenkl Heinrich — *Zur Kritik und Ueberlieferungsgeschichte des Gratius und anderer lateinischer Dichter.* Leipzig. вел. 8°, ст. 387+480. (Sonderabdr. a. d. 24 Supplementbd. der Jahrbücher f. class. Philologie). Критично-палеографічна студія різних рукописей, головню cod. Vindobonensis 277, Vindobonensis 3261 і Ambros. S. 81 sup. Arnim Hans von — *Leben und Werke des Dio von Prusa, mit einer Einleitung: Sophistik, Rhetorik, Philosophie in ihrem Kampfe um die Jugendbildung.* Berlin, вел. 8°, ст. 523. В перших століттях римського цісарства, великою симпатією у публїки тішили ся майстри слова, котрих звали софістами. Сюда належав Діон з Прузи. Одначе несправедливо вважати його звичайним філософом ретором, як се робить Фільострат в уступі йому присвяченім. Діон в першій половині життя старав ся блєстїти, одначе опісля почув потребу моральної реформи і коли поступив сам на нову дорогу, вживав своєї вимови, аби й інших навернути. Ся точка підчеркнена сильно в житєписи Діона, зложеної Synéσι-ем. Д. Арнім розвиває лише те, що Synéσιос сказав, а при тїм з великим званєм обставин укладає праці Діона у хронологічний порядок та дає докладний образ його розвою. *Cassii Dionis Cocceiani historiarum romanarum quae supersunt ed. W. Phil. Boissevain.* Vol II. Berlin, вел. 8°, ст. XXXI+690. Сей том обіймає книжки 41—60, отже, як звістно, текст самого Діона. Виданє оперте на основній критиці тексту і рукописей. Широко ужито також і найновійшу літературу. Butler Dom Cuthbert — *The Lausiaca history of Palladius.* (Textes and studies. Contributions to biblical and patristic literature ed. by J. Armitage

Robinson Vol. VI Nr. 1). London, 8°, ст. XIV+297. Головна вага сеї праці обертає ся коло реконструкції найдавнішої форми „*Historia Lausiaca*“ Паллядия, важної для історії східного, головню єгипетського монашества. Се властиво лише вступна розвідка, бо містить prolegomena до виданя Паллядия, яке має появиться у дальшій томі. Обіймає критичний перегляд дотеперішніх видавництв. Автор виступає за грецьким оригіналом і вважає Руфіна лише перекладчиком. У другій часті він характеризує теологічне становище Паллядия. Rehling Bernhard — *De Fausti Reiensis epistula tertia*. Münster, ст. 53. Ducc. Elmer Herbert Charles — *Studies in Latin Moods and Tenses*. Ithaca, вел. 8°, ст. IX+231. Про уживанє латинських форм: *coniunctivus hortativus, optativus, concessivus, dubitativus, prohibitivus* і *potentialis* і особливо про різницю в ужитю *coniunctivus perfecti* і *praesentis* у того рода реченях. Altenburg Otto — *De sermone pedestri Italorum vetustissimo*. Leipzig, ст. 485+534, 8°. Про характер і окремішности староіталійської складні і стилю, на основі матеріялу поданого у Шнайдера: *Dialecti lat. priscae et faliscae exempla*.

Під кінець обговорюємо ще кілька публікацій по історії церкви з перших віків християнства. Allard Paul — *Saint Basile avant son épiscopat*. (Rev. des questions histor. tome 64, ст. 1—52). Автор починає від історії родни св. Василя. Житє св. Василя описує він зі всею можливою докладністю аж по 368 р. Головним жерелом служать йому письма самого сьвятого і Григорія Назіазенського. Тут можна запримітити, що автор, аби зібрати як найбільше подробиць, не дуже критично вживає своїх жерел. Gwatkin H. M. — *Selections from early writers illustrative of church history to the time of Constantine*. London, 8°, ст. 214. *Eugippii — Vita Severini denuo recognovit Th. Mommsen*. Berlin, 8°, ст. XXX+60. Невтомний робітник на поли римської історії видав сю незвичайно важну пам'ятку на основі кампанських манускриптів, котрі він (проти погляду Knoll-а) вважає за найліпші. З дальші кляси рукописей: горішньо-італійська, італійська і наддунайська представляють три степені що-раз то більшого відсуття тексту. До видавництва додана карта старинного Норіка. *Wolfsgruber Coelestin — Augustinus. Auf Grund des kirchengeschichtlichen Schriftennachlasses von Ioseph Othmar Kardinal Rauscher*. Paderborn, 8°, ст. XVI+952. Перворядне значінє, яке св. Августин займає в історії, оправдує до певної степені незвичайну великість присьвяченої йому праці. Одначе розвідка ся має більш характер популярного оповіданя, а не строго-науковий. Автор, ознайомлений з величезною літературою, яка про сего діяча вже існує, забрав у свою розвідку множество чужих,

між собою навіть часто суперечних поглядів. Представлене науки і поглядів св. Августина не відповідає вимогам теперішньої критики; особливо слабо і м'яко виїшов уступ про предестинацію. Одначе віділи, де описуєть ся жите і діяльність святаго, владжені добре і з великою докладністю в подробицах. Augustini Hipponiensi episcopi epistulae. Recensuit et commentario critico instruxit Al. Goldbacher. Pars II. Vindobonae, 8°, ст. 746. Часть перша сего збірника появила ся 1895 р. Ся друга частина обіймає найважійші листи, як переписку з Бронімом про пояснене посланія до Галатів, новий переклад св. письма і т. и. Незабаром має повнитись передне слово, що безперечно принесе багато нових інтересних поглядів. Schöler H. — Augustins Verhältniss zu Plato in genetischer Entwicklung. Jena, 8°, ст. 124. Виводи розвідки сходять ся з заміткою зробленою у иньших учених. Вплив Платонізму на Августина виходить найсильнійший в його першій писательській епосі. Чим більш Авг. поглиблює ся в християнську науку про откровеніє, тим більш холоне його почитанє для грецького філософа. Ladeuze Paulin — Étude sur le sénobitisme rakhomien pendant le IV-e siècle et la première moitié du V-e. Paris, ст. XI+390. Від часу появи публікації д. Амеліно багато писали про св. Пахомія і монахів горішньої Тебаїди. Коптійські і арабські рукописи, які він віднайшов і видав, звернули на себе загальну увагу. Робота д. Л. є доволі інтересна для тих, що займають ся початками монашества.

Др. Мирон Кордуба.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справозданні).

Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung von Dr. Richard Loewe, Галле, 1896, XI+269.

„До найпривабливіших задач етнологічної науки, каже автор на вступі, належать безперечно досліди про розкидані дрібні останки народів“. Ся досить зрозуміла цікавість від давна вже притягла особливу увагу до останків готської, чи краще сказати — взагалі східногерманської колонізації на Чорноморю; в другій половині сього століття не переставали появлятися розвідки про них, головню німецьких і російських учених; останніми були розвідки Васілівського (1878), Томашка (1882), Брауна (1892). Тепер д. Леве присвятив чималу спеціальну студію сии останкам. Книжка поділяється на чотири розділи, присвячені останкам Германців в Малій Азії, в околицях Тамани, коло Каспійського моря, в Криму і в Мізії. Найбільше місця присвячено Готам таманським — Тетракситам і кримським. Розділ про Таманських Готів (с. 19—105) найбільш інтересний; автор зводить до купи гадки про них і приходить до переконання, що їх останки істновали до кінця XVIII в. і щезли аж коли російське правительство, здобувши Тамань, на ново її колоніювало; він се толкує тим, що відокремлене положення сих готських осад на Таманським півострові (чи острові) давало їм можливість довго задержати свою національність. Дійсно, він наводить ряд згадок про Готів на Кавказі, „в сусідстві Колхиди“ і т. п. (між иньшим і згадку Слова о полку Ігореві про „готських красних дів“ він прикладає до сих таманських, а не кримських Готів — с. 35), потім вирізняє ті звістки про чорноморських Готів взагалі, що на його думку мусять прикладатися

до кавказьких Готів, але сі звістки дуже загальні, і при тім існує велика перерва в звітках, що згадували б як раз про таманських Готів (більш менш для VII--XIII в.); се все до певної міри ослаблює вивід автора, хоч він обставив його дійсно досить сильно.

Менше нового і оригінального міг автор сказати про Готів кримських; він зводить до купи звістки про них, аналізує язиковий матеріял Бусбека і приходить до виводу, що се був діалект західно-германський, але під готським впливом (с. 163). Сих кримських як і таманських Готів автор уважав Герулами, але всі доводи його на се, окрім простої правдоподібности, опертої на східній позиції Герулів, могли бути тільки дуже гіпотетичні.

Автор старавсь, скільки міг, використати літературу; одначе дещо, от як декотрі російські розвідки, адасть ся знав він з других рук. Тому в деяких питаннях не міг він стати безпосередно на ґрунті і мусів повторяти як факт чужі гіпотези; вкажу його звістки про готського топарха, відносини кримської Готії до Святослава й ин. (с. 217 - 8). Але звагалі праця автора становить солідну і користну вкладку в літературу питання.

М. Грушевський.

Ю. Кулаковскій — Къ исторіи Готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ (Ж. М. Н. П., 1898, II, с. 173 - 202).

Маленька розвідка проф. Кулаковского є коментарем до звістки виданого недавно de-Boog'ом (в Zeitschrift für Kirchengeschichte, 1891 і 1894) катальога грецьких епархій про готську митрополію. Автор боронить гадку, що се звістка належить до тогож часу як і цілий катальог — до 2-ої пол. VIII в., і його гадка дійсно має більш правдоподібности, ніж де Боора, що сі відомости зачисляє до часів Юстиніяна. Далі д. К. пробує з можливою докладністю означити вісім катедр сієї готської митрополії, вичислених в сім катальогу — на них і полягає головний інтерес сієї звістки, бо тут стрічаємо епархію хозарську, італьську, оногурську, гунську і таматархську. Осібний екскурсе присвячує автор місту Фулам, уважаючи, що се півайший Старий Крим, і що тут, в сусідстві Фул, була якась хозарська кольонізація. Чи були Фули акурат на місці Старого Крима, чи ні, але, очевидно, були десь в тих місцях, і тотожність Ходірів катальога з Хозарами, дійсно, досить правдоподібна.

Звагалі розвідка д. Кулаковского написана основно, виводи зроблені науково, обережно і оперті на докладнім студійованню звязаних з ними фактів і матеріялів, тож маємо тут користну вкладку в богату літературу Крима.

М. Г.

Ю. Кулаковскій — Христіанство у Аланъ (Византійскій Временникъ, 1898, I—II, с. 1—18).

Автор ставить за задачу: означити хронологічно початок християнства у Алянів і на підставі кореспонденції патр. Миколая Містика датує його початком X в., потім слідить дальшу історію християнства у Алянів і алянської епархії до XV в. Для нас мають ближший інтерес кінцеві сторони розвідки. В своїй часі д. В. Мілер у своїх Осетинських етюдах висловив гадку, що алянська (яська) колонізація в XI—XII в. ще досягали Дона; тепер д. Кулаковскій (не згадуючи про попередні виводи д. Мілера) приходить до тогож вивода; тут інтересні його доводи, що алянська людність була в Тані; натомість він безпотрібно кладе „во главу угла“ звістку нашої літописи під 1111 р. про половецькі городи: гадка, що ся звістка говорить про християнську людність сих городів оперта на непорозумінню (див. мою Історію України-Руси I, с. 391, прим. до с. 142).

М. Г.

А. Соболевскій — Двѣ замѣчательныя рукописи XIII вѣка.

— Двѣ бібліографическія рѣдкости (Чтенія кнѣв. истор. товариства, т. XII, с. 3—21).

В першій замітці д. С. описує два євангелія, перше — євангеліє 1283 р. Евсевія поповича. Запись сеї памятки показує, що автор її був підданим галицького князя; д. Соболевскій догадує ся, що він жив в тих руських оселях, котрі стикались з болгарськими оселями, отже або на Буковині або в північній часті нинішньої Молдавії.

Ся гадка дуже привабна, але факти подані в записи писаря промовляють за тим, що євангеліє писано в Холмі — на се вказано було проф. Грушевським у Записках т. XIV бібл. с. 40.

Друге євангеліє знайдене в Народній Бібліотечі м. Софії походить так як перше з кінця XIII в. Язик сеї памятки середньо-болгарський з численними русизмами. Поминувши те, язик обох сих памяток дуже схожий. Ріжниця лиш така, як каже д. Соболевскій, що оригіналом софійського євангелія був текст середньо-болгарський, а другого руський, але й софійське євангеліє по думці д. С. було списано на тімже русько-болгарським пограниччю.

В тіжже Народній Бібліотечі в Софії д. С. знайшов збірник книжочок руських і польських з кінця XVI і з початку XVII в., і в ній між иньшими оправлено незвісну дотепер книжечку:

Ламинтъ домѣ княжатъ шстрозскихъ.

На жаль в сеї книжці дуже мало що заговало ся.

На першій картці вона має таку напись :

Ламентъ | домоу княжат | штровскихъ. | на зешамъ с того
свѣта | ѣсно швенномъ | княжатѣмъ алѣксандрѣмъ | констан-
тиновичѣмъ | княжатѣ штровскимъ | кождою волынскимъ. | Б рѣкъ
тысачнѣ шсть сѣ | третемъ. мѣца декѣврѣмъ | ѣ днѣ.

На другій стороні першої картки герб князів Острозьких і вірші на герб.

Початку „Ламент“, кінця і кількох карток в середині нема.

Заховали ся такі вірші: Мова вдови, Отъ небожника до жоны, До товаришовъ, Отъ отца до сыновъ, — де батько так говорить до синів:

„Памятайте жесте с княжатъ рускихъ острозскихъ вышли,
ихъ вѣру дѣльность, и набожность мѣйте на мысли.

Вами хочу похвалитися передъ маестатомъ,
божнѣ, кгда в васъ жаденъ не будеъ апостатомъ’..

Дальше заховали ся вірші: До слугъ, До всѣхъ посполите, О томъ, покомъ тотъ ламентъ і Ксюнже Янушъ до брата.

Соболевский догадує ся, що автором сих віршів — не богатих змістом — був один з учителів острозької академії.

Друга рідкість, описана д. С. в другій замітці, переходує ся в московській Типографській бібліотеці; се польська книжка з 1625 р. Її заголовок такий: Labirynt | Abo | Droga záwilkłana: | Gdzie piękna Mądrość z po- | winności swey Pp. Mohy- | lowianom y im niektórym w przed- | sięwzięciách swych podobnym krot- | szą y dáleko lepszą drogę pokázuie. | Napisana | Przez | Thomasza Yewlewicza | studenta náuk wyzwolonych. | Do Bráctwa młodszego Mohylowskiego po- | woczętego ku sobie cále vprzey- | mego. rć. rć. | W Krakowie | W drukární Fránciszká Cezárego Roku P. 1625. На противній стороні першої картки: Bractwu młodszemu Mohylowskiemu powoczętemu, | Thomasz Jewlewicz nanizsze służby zaleciwszy etc.

Як видно з написи, автором сеї книжки був Тома Євлевич, правдоподібно той сам, що був в р. 1630 ректором Брацької школи в Києві. В ній говорить він про могутність і силу давньої Руси, про Київ, Галич і нарешті — про запорозьких козаків.

С. Гм.

Всеволодъ Миллеръ — Очерки русской народной словесности. Былины, I—XVI, Москва, 1897, ст. VII+464.

Книжка з вищеподаним заголовком представляє в себе збірник 16 статей д. Міллера, присвячених чи загальній характеристиці бидної поезії чи окремих її сюжетам і мотивам. Всі отсі статі надруковані були

раніше в різних російських часописах і збірниках (Русская Мысль дві, Журн. Мин. Нар. Просв. 8, Этнограф. Обзорніе 3+1 і в збірн. Починъ 2) і майже всі були обговорені в різні часи на сторінках наших Записок. Лише в двох статтях зауважили ми відміни від їх прототипів: стаття XII — до билли про Садка — се доповнена й трохи перероблена розвідка д. М., що була надрукована вперше в Журн. Мин. Нар. Просв. 1879, ч. CCVI під иньшим заголовком, і в статі XV до билли про Іллю Муромця ми знайшли на ново зроблений розділ д.

Таким чином, — коли отсі статі були надруковані раніше, розбирати і подавати їх зміст — праця зайва і не цікава: через те ми застановимо ся трохи на думках, що висловив д. М. в передмові. Се ти цікавіше, що вчений етнограф, більш ніж 20 років простудювавши російську биллину поезию, висловлює тут дуже цікаві погляди на метод студійовання й його здобутки. Сьогочасний стан, каже він, студій над російськими биллинами не дає нам можливости відповідати на всі питання, що виникають в отсій сфері, і збудувати зовсім докладну, наукову гіпотезу. В студиях такого характеру важне значінне мають т. зв. паралелі й порівняний метод: вони дуже користні і збогачують нас дуже цікавими спостереженнями. Але зовсім не можна думати, що пильний, детальний аналіз різних мандрівних, „бродячих сюжетів“, даючи нам їх генеальогічну класифікацію, може й визначити, у всіх випадках, той шлях, яким ішов сей чи той сюжет від одного народа до иньшого. Порівняний метод має велику вагу і дуже користний для науки метод, але пізнати ті шляхи, якими розповсюжувала ся віде не записана казка протягом многих віків — се теж саме, що пізнати вітер в полі. Спитати, звідкіля приандрював отсей сюжет — се значить спитати, від кого чув биллину наш співець, спитати про біографію нікому невідомого автора биллини. Тут ніколи не можна вважати на географічне споріднене, бо іноді казки з місцевостей дуже віддалених між собою мають надзвичайно багато спільного. Через те в своїй студиях над биллинами я більш студіював історію билли і відгук історії в биллинах: працю треба починати з верхньої верстви биллиної поезії, де найменше темного й незрозумілого. Таким чином ми можемо визначити найбільш архаїчні її елементи, а потім вважаючи на історичні натяки і вияснити період і район її генези. Під отсією верствою лежать ще нижші верстви, ще більш архаїчні моменти народньої творчости, але се вже не є поле науки, а сфера дуже непевних висновків і анальогій.

О. Г-ий.

Мандельштамъ — Садко Вейнемейненъ (Ж. М. Н. Пр. 1898, II, ст. 328—338).

Ще в початку своєї наукової діяльності д. Міллер висловив думку, що руська балада про Садка є відгуком финської Калевали та що по-статі Вейнемейнена и Аhto з одного боку й Садка та морського царя балади з другого — стоять в певнім звязку між собою. По кількох роках д. Міллер повторив отсю свою гадку (1879) й тепер знов у своїй книжці, що має дати реюме його праць в сфері руської епічної поезії, вертаєть ся до давнього погляду на Садка (Очерки русской народной словесности гл. XII). Таким чином можна бачити, що ся паралеля має значінне для вченого й на його погляд знаходить потверження в народнім епосі. Зовсім иньше становище до отсего питання д. Мандельштама в вищезгаданій замітці. Крім методологічних уваг д. Мандельштам користуєть ся й иньшими аргументами: він закидає неавтентичність тим уривкам Калевали, якими підперас власну гадку д. Міллер. Се давнє питання про наукову вартість етнографічних запасів Lönnrot'a й уважаючи замали власне знаттє финського фольклору д. Мандельштам звернув ся до спеціаліста в отсій сфері проф. Гельсінгфорського університету Карла Крона. Замітки відомого фольклориста з приводу поданих в розвідці д. Міллера уривків Калевали д. Мандельштам наводить в своїй статі і вони мають певну цікавість (про Wellamo, Wellamo neiot і т. и.) для того, хто студює финський епос.

О. Г-ий.

Ө. И. Леонтовичъ — Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ (Журналъ Мин. Нар. Просвѣщенія 1896, II—IV, X, XII, 1897, IV—V).

Під таким титулом професор варшавського університету Леонтович надруковав доволі велику статю (цілу монографію). Праця ся складаєть ся із коротенького вступу і чотирох відділів. Зауваживши, що в литовсько-руській державі до новіших часів існувало два типи дворів 1) панський, що з кінцем XV віку прийняв форму польських zagrod і замків шляхетських і 2) селянський, що підлягав державі та в вічному праву тих, хто володів панськими дворами, проф. Леонтович в коротенькому вступі своєму викладає план своєї праці. В першому відділі (II с. 341—382 і III 1—42) автор на підставі джерел поясняє численні назви селянських дворів; їх різнородність поясняєть ся тим, що найже в кожному повіті Литви та Руси місцеві обставини життя викликали осібні форми оселювання, а значить і осібні свої назви. Форми оселювання під впливом різних обставин (побільшення напр. кількості людей) мінялись, назви-ж часто віставались тіж самі, хоч

поруч з ними вживались і нові. Через се і виходить страшenna плутанина в назвах. Через сю то плутанину читачеві трудно розібрати ся в назвах, щоб по схожнн прикметам згрупувати їх в окремі групи, і в сьому читачеві не поміг і сам проф. Леонтович, хоч треба признатись, що такому згрупуванню багато вадить і те, що одна назва часто означає то частину села, то ціле село, то такий хутірець, що тягне до села, то зовсім самостійний. Одначе я думаю, що деяке ґрупування можна булоб зробити і се відчував сам проф. Леонтович, бо в згаданому відділі всеж таки проглядає де-не-де тенденция до згрупування назв. Може для проф. Леонтовича згрупування се й ясне, але читачеві, що знайомить ся з выводами, до яких дійшов автор монографії, доволі трудно виврушити таке згрупування. На ній погляд, се значний мінус в праці проф. Леонтовича.

В другому відділі (IV, 203—217) запримітивши, що стародавні Славяни жили дрібними хуторами, проф. Леонтович доводить, що хуторний тип селянських осель треба вважати найбільш характерною і розповсюдненою ознакою у всіх повітах Литви-Руси, особливо там, де тільки починалась колонізація. Українсько-руські землі Литви-Руси (лівобережна Україна, Київщина, повіти Черкаський, Канівський, Брацлавський й ин.) в XV і в XVI в. зовсім не знали великих сіл, а мали тільки городи (міста), хутори, пасіки, входи, стани і т. н. Такі-ж хутори під ріжними назвами стрічають ся в середній і північних частях Литви, а також і в руських землях, що були під власттю польських провінцій (див. 204 стор.). Дрібні хутірки, при побільшуванню селян, згодом ставали великими селами. Але не скрізь, як показують інвентарі і иньші джерела, хутори розростались в села: „в деяких місцях, каже автор, рільники через місцеві обставини, повинні були все вести хуторне жите, не мали можливости заводити у себе великі села.

Так було впр. на Пинському Полісі, що вкрито болотами і низинами, не здатними до значної земляної культури. Культура велась тут на маленьких, розскладаних острівцях, між мало придатними для обробки болотами і пісками, селяне могли жити на таких острівках тільки невеличкими димами-дворищами. Коли дворища розростались, нові родини повинні були, хоч і не хотіли, виходити на иньші місця, пришукувати для своєї осади свобідні острівці та заводити тут нові дворища з самостійним хазаємством“ (ibid. стор. 209).

До сього вів і самий устрій сільського господарства. Діло в тім, що тоді в степах та лісах рільник сидів на одному місці кілька років, поки його земля не перестане родити, а тоді переходив на нове місце, а таких місць, коли людей було ще не багато, було доволі, се

господарство переліжне в степах, і лядинне, або огневе, підсічне в лісах.

Далі, селянини займав ся не однією тільки рілею, але й всілякими промислами — пчільництвом, скотарством, рибальством, лованим звірини, пташини і т. н. Усі такі „стани“ і „небы бортницькіє“, пасіки, становища, затони і т. н. скрізь мали значіння окремих хуторців, розкиданих далеко один від одного через самі обставини ловецького і інших промислів, що потребували для себе багато місця і відокремлювали ліси і степові стани і двори.

Крім того, велике значіння мала ще й система натурального господарства в Литві-Руси. Річ в тому, що в маєностях господарських і панських усі потреби господаря, пана і їх фільварків задовольнялись власними робітниками — працею селян, що відбували певні служби; через такі служби, що лежали на їх землях, селяне і відокремлювались і групувались окремими хуторами. Мала значіння і система данни — земельних участків дрібній шляхті задля служби, колонізації і т. н. Нарешті, на хуторну форму селянських осель мали великий вплив і татарські набіги, що не давали осадям розростати ся в великі села. Такі обставини вислідяє проф. Леонтович.

В третьому відділі своєї монографії (ib. 217—241) автор студіює питання про те, із кого складав ся селянський двір. Джерела вказують, що в селянських дворах жили „люде з дітьми“ — синями жонатими і нежонатими, також в дочками замужними і незамужними; далі в дворах жили брати з синями і сестрами, також в „синовцями“, „братаниччам“ і „братаннами“; далі в дворах жили дядьки з дядьковичами або братами стрийними; нарешті в дворах жили зяті, невістки, пасники, шурини і свояки. Часто ж замість того, щоб перелічувати синів, братів, братаничів, дядьковичів і ин., джерела прямо уживають вирази: „племя“, „племенники“ і „родичі“.*) Сімі, в які входили брати, племенники і взагалі родичі, жили в своїх димах і хуторах неподілено; в певних обставинах такі сімі розростались в значні хутори. Але не скрізь се було: навпаки-ж часто під впливом тих обставин, про які згадувалось вище, селянські сімі, що жили неподілено і мали спільні будівлі, рілю і казайство, повинні були поділятися на окремі господарства і виходити на нові місця. Такий розділ сімі часто вів і до поділу податків і повинностей, що лежали на старій сімі, хоча се не завжди бувало: виділена сімя часто відбувала податки спільно з старою.

*) Проф. Леонтович висловлює думку, що „рід“ в значінню кровного звязку не стрічаєть ся в джерелах про селян і що се слово має шляхетський генезис (стор. 226).

Крім свояків, в одному дворі проживали часом люде зовсім чужі одні одним; вони звались ріжно: сябрами, потужниками, товаришами, спілниками, половинниками, приймаками, учасниками, дольниками, витниками, сусідами і ин. Пообіцявши простудіювати значіння всіх отсих чужаків де инде, проф. Леонтович у третьому відділі говорить тільки про сябрів. Сябри, каже автор, стрічають ся в джерелах земель литовських, кривичських, Підляхії та Сіверщини. „Сябрами вважались не тільки люде, що належали до однієї сільської служби і що сиділи вкупі на одній рілі — спільній власности — але й люде, що жили в ріжних дворах і навіть в ріжних селах, раз вони тільки мали спільне бортяне хазайство, що заведено було спільною їх працею в сусідніх лісах і пущах (232 стор.). Крім селянських дворів, сябри зустрічають ся і в дворах міщанських і шляхетських.

Нарешті в останньому відділі, найбільшим із всіх (X. 174—203, XII. 153—192, IV. 408—462, V, 1—43), проф. Леонтович розповідає про економічний устрій селянського двора, про категорії службових людей і про долю селян за часів заведення в господарських і панських маєтностях так званого волочного господарства.

Селянські двори — се окремі господарства на підставі кооперації. Селянський двір, подібно як і панський, се ціла маєтність з певними територіяльними границями і „обходами“. Сябринне господарство містило 1) рухомість — статок, річ, добиток, пожиток, і реманент (інвентар), 2) нерухомість (хати, обори і всякі дворові будівлі) і 3) землю — орану і неорану з усякими вигодами для промислів. Землі звались ріжно, найчастійше — дідиною, отчиною і господарством. Селянська вітчизна все одно що шляхетська маєтність, *hereditas paterna* і спадала на дітей від батьків і дідів. Селяне-отчичі відомі вже за часів Міндовга і про них стрічають ся відомости далеко пізнійше — в XV і XVI в.

Селяне здобували свої вітчизни (батьківщини) перш за все через займанщину. „Селяне, каже проф. Леонтович, що засиділи займанщину і разом з своїми свояками та сябрами-потужниками вложили в ню працю, через се саме одержували на свої займанщини отчинні права, подібно як бояре (X, 180 стор.). Коли такі займанщини і могли відбирати ся (в данину) господарем і панам, то не інакше, як за гроші.

Далі, отчинні здобувались селянами через купівлю не тільки у односельчан, але й у бояр, Татар, міщан. Нарешті отчинні здобувались і через данини.

Що до прав селян розпоряджати ся своїм господарством, то до XVI віку вони користувались повними правами власности зарівно з боярами та кнйшими вільними людьми. Але уже з початку XIV віку вимагалась згода господаря або пана, коли селянин хотів розпорядити своєю отчиною,

тільки се господарське приведення корінилось не в праві власности господаря на всі селянські землі, а в тягловому їх характері — в тому, що „всі свої служби селянин споконвіку ніс в своїх отчин, данні і купленин“. Така згода господарська і панська в кінця XV віку стає обовязковою для селянина, коли він хоче розпорядити своєю землею. Тут уже ми стрічаємось із початком кріпацтва.

Невобідні, залежні люде зустрічають ся в джерелах починаючи від 40-х років XV віку під назвою людей „навѣчныхъ неотхожихъ“. Головною прикметою залежних людей було стґрожиљство; вони вже не мали права виходу із свого двору. Під впливом такого кріпацтва змінилось і саме значінне слова „отчич“. Під отчичом, як і під „навѣчним“ чоловіком за часів Статута всіх трьох редакцій розумів ся селянин, що сам залежав від свого господаря і пана, до якого він перейшов як спадщина; „кваліфікація спадщини, каже автор, означає відносини отчича не до його землі-отчини, а до самого ділчича, отчича його отчини (ibid. 192 стор.)“.

Кріпацтво утворилось споквола і виявлялось спершу в формі *glebae adscriptio*, перейнятого із Польщі. Сяж остання сама реципирувала від XII до XIV в. германське *Hofrecht*, де селянинови давалась земля на віки, тільки за се він обовязував ся вічно сидіти на своєму ґрунті і відбувати в нього тягло на користь пана; правда, селянин мав право і покинути свій ґрунт, але тільки тоді, коли він на своє місце посадить другого, хто-б прийняв ся за нього нести його обовязки. Проф. Леонтович думає, що в такій же формі *glebae adscriptio* спершу вживалось і в Литві-Руси (195 стор.). З половини XV віку помічаєть ся тенденція господарів і панів-шляхти уставити вічне право на селян-отчичів без всякого права виходу їх. Повна реалізація згаданої тенденції настала від часу земського привілею 1457 року, бо сей привілей підтвердив і оформив соціальні відносини, що склались далеко раніш. Тут же проф. Леонтович доказує, що згаданий привілей 1457 року мав однакове значінне не тільки для панських, але й для господарських селян, і значно ослаблює думку деяких вчених, що згадане кріпацтво існувало не скрізь по Литві-Руси.

Розвиткови кріпацтва дуже сприяла з одного боку система натурального господарства в Литві-Руси. Через тісний звязок селян з землею, служба, що лежала на землях, переносилась на самих селян, а се безперечно дуже сприяло кріпацтву. З другого боку кріпацтву сприяли політичні умови — широкий розвиток шляхетських *libertates et iura*, на яких засновувалось скупленне земель в руках тільки господаря і шляхти. Згадані умови були загальними підвалинами кріпацтва. Спеціальними джерелами кріпацтва були: 1) спадковість — те, що належ-

ність окремих людей до певної верстви суспільства вважалась по дідам їх і батькам: в якому стані був дід і батько, в такому-ж стані уважав ся внук і син; далі 2) земська давність — коли вольний чоловік засиджував на відомому місці давність, він ставав „васідлим“ і втрачував право виходу; земська давність спершу давала тільки право з засідлого чоловіка брати викуп, коли він захоче вийти, а потім, по соймовій конституції 1685 року, чоловік, що зажив давність, ставав власним без усякого викупу; 3) порядні або служебні записи, що видавали вільні люди на добровольну службу панам на віки; 4) купівлі мужицьких отчин і 5) данни господарських дворів і магностей з людьми і землями, а також сіл, дворц, служб, а иноді просто людей. Про данну я не буду тут говорити, бо скоро маю подати про се особну статю.

Кріпацтво одначе не обіймало всіх людей, що жили в селянських дворах і селах. Сюди не належали вільні люди, що носили ще багато інших назв (похожі, захожі, незасиділі люди і ин.). Що до того, звідки брались ці вільні люди, то треба сказати, що основні принципи кріпацтва ставали й підвалинами висвобождения. Сюди належать: 1) спадковість — той уважав ся вільним, чий батько і дід був вільним; 2) земська давність — коли блудячого чоловіка на протязі земської давности його пан не находив і не забирав, він ставав вільним; 3) приходні із міщан, вільних людей і з-за границі; 4) ряди-записи про добровольну службу — воля для таких людей забезпечувалась записами, грамотами, листами і 5) воля прихожих людей забезпечувалась в даннях.

Прихожі люди сидять на господарських землях або самостійними димами-дворищами, або присажують ся до дворів селянських отчичів. В першому разі вони мають діло тільки з господарем і панами, в другому — з самими селянами. Одначе, чи живе прохожий чоловік на панській, чи на селянській землі, він господарує не як сябр, а як товариш по службі, потужник — дольник. Дольник часто тільки користуєть ся землею, що належить панови, або селянинови-отчичови й за свою працю одержує певну пайку у всьому, що придбає двір від рілі, ловів, затонів і т. и. На такому принципі сябринної кооперації розвились різні системи: із половини, із третьої, із четвертої долі.

Нарешті, в селянських дворах була ще одна група людей — се люди нові, вольники, що певний час користувались повною або неповною волею від служби, повинностей, від даней і поплатків панами або господарю. Такі люди звались також слободчиками, жалобщиками, лисичниками і т. и. Речниці були різні, від 2, 3 років до 16, як де; зверталась також увага і на те, з кого походив новий чоловік. Коли речинець кінчив ся, вольник вступав до категорії людей старожитних. По ухвалі штебських панів 1531 року осада з волею обмежувала право виходу:

чоловік, що висидів волю, повинен був своєму панови протягом стільких років, скільки він сидів на волі, давати певну долю здобутків свого господарства, або служити тяглими роботами стільки-ж років, роблячи на пана по два дві в тиждень. Тільки після повного одробітку волі, похожий чоловік міг вийти, інакше він за самовільний вихід попадав в неволю.

Нарешті проф. Леонтович звертає ся до людей „старожитних“, що відбували звичайні селянські служби. Сі люде поділялись на яудей служебних і на люде тяглих або чорних. Перш ніж в подробицях поговорити про сі дві головні групи людей старожитних, проф. Леонтович дає загальний погляд на підданство селянства в Литві-Руси. До початку XV віку, коли почав ся польсько-німецький вплив на побут суспільства Литви-Руси, селяне, що жили в приватних маєтностях, відбували тягло 1) господарське, що засновувалось на *ius ducale* литовських великих і удільних князів і 2) панське, що виникало із права власности панів на службу селян в їх земель і вигод. Се тягнулось до порівняння прав панів Литви-Руси з правами польської шляхти на маєтностях, що сталось після цілого ряду привілеїв, починаючи від привілеїв 1387 року до 1457 року і дальше, коли *ius ducale* було признано за всією шляхтою литовською, жмудською і руською; від сього часу панські піддані увільнені від всяких повинностей на господаря, окрім повинностей, що стояли в звязку з земською обороною. Ся експропріація прав господарського (в княжого) скарбу потягнула за собою експропріацію й інших прав господарських. Так привілеїв 1457 року передав шляхті повний суд, а привілеїв 1492 р. санкціонував участь магнатів Литви-Руси у всіх функціях господарської власти. З часу організації (в XVI віці) шляхетських соймів в Литві-Руси, до шляхти перейшло *ius ducale* і по законодавству. Від сього часу кожний, хто на шляхетському праві володів хоч би як дрібним двором-маєтністю, ставав *de iure* господарем своїх підданих. Так, каже проф. Леонтович, підданство тяглих селян литовському господарю, що виявлялось в господарському тяглі і в підляганню загальному земському суду і уряду, заміняєть ся за нероздільне ні з ким підданство селян їх пану, що сконцентрував в своїх руках всі функції і права не тільки панської, але й господарської власти в технічному значінню сього слова (IV, 422).

Поділ селян на служебних і тяглих робив в господарських маєтностях уряд, а в шляхетських сама шляхта-пани. Вийком були даннини, що давались в „доживоте“ і „до волі господарської“, особливо коли люде давали ся в „держане“ з старими поплатами і службами, як вони служили господарю до даннини. Тут селянська служба могла експлуатувати ся на умовах, що висловлялись в самій даннині. „Залежність

селянських служб, каже автор, від характеру панського господарства стала вирівнювати ся тільки від половини XVI віку (власливо кажучи від Люблинської унії), коли усі земські маєтності сконцентрувались в руках шляхетного народу і коли вповні вияснив ся погляд на панів, як на повноправних господарів, що безконтрольно розпоряджались особою та працею своїх підданих" (ibid. стор. 430).

Потім проф. Леонтович переходить до студіювання поодиноких селянських клас. Перша — се служебні люде. Сюди належить перш за все дрібна шляхта, що не мала власних маєтностей, а сиділа на землях господарських і панських з обовязком відправляти в них земську службу. Ся шляхта — бояри і слуги господарські — із господарських маєтностей могла переходити в панське підданство і службу чи то по своїй волі, чи по данині тих маєтностей, де така шляхта служила. Бояре-слуги удільних князів могли переходити в панське підданство також через спадщину на панів князьських маєтностей. Уставилась різниця між боярами двориними, або служебними, що тягнули по своїм маєтностям-данинам до дворів господарських, князьських і панських, і повітовою шляхтою-боярами, що володіли самостійно земськими маєтностями і тягнули по юрисдикції не до дворів, а до повітів. Служебні бояре-шляхта вживали права земського, шляхетського з деякими обмеженнями. Слуги і дворська шляхта підлягали на рівні зі всіми служебними людьми панській юрисдикції, з винятком таких справ, за які тратилась честь: в таких випадках служебна шляхта мала право на загально-шляхетський суд. Бояре-шляхта не несли жадних полатків і повинностей тяглих людей, крім ратної служби. Слуги і бояри-шляхта мали своїх підданих в вітчизнах на загально-шляхетському праві, а в данинах — на умовах своїх данин.

Середину між служебною шляхтою і слугами-отчичами займають бояре і слуги вільні, прихожі, або похожі. Вони, подібно як і бояри-шляхта, одержували маєтності з обовязком служби; хто не хотів служити, той міг покинути службу і перейти до иньшого пана. Таке право переходу признавалось за такими тільки боярами і вільними слугами, що не засиділи земської давнини і не мовчали, коли йшли в данину. Були також бояре і слуги непохожі, отчичі, або отчинні люде. Вони без волі пана не могли лишати своїх служб і переходити до иньших панів. Між слугами і боярами похожими і отчинними була особна класа людей під назвою слуг і бояр-данників, бояр осадних, платних, чиншевих і ин. Одні із них зіставались на боярській службі з приплатою чинша або дани; другі зовсім не відбували ратної служби, а переводились „на осаду“; ратну службу вони відбували тільки тоді, коли вона відбувалась гвалтом.

Повинности служебних людей вчисляє автор такі: 1) ратна служба, стрілецька, копейницька і пушкарська; 2) сторожа: польова, замкова, острогова або парканова, водна, лісова, сторожа стад і табунів і сторожа панських дворів, скарбу й инч.; 3) путна служба — служба в листами, служба до посилок, дорожна служба (стерегти дороги) і ординська, що наряжалась при гонцях і послах в орду; 4) служба служебная — одверні, козачки, кухарі, пекарі, конюхи, машталері, кучера, вовні (вовили дрова і т. н. для двору), півнійш войти, лавники і т. н. Кождий служебник вважав ся вільним від усяких податків. Крім догляду господарства старші служебники судили селян.

Друга кляса — се люде тяглі або чорні. Сюди належали люде, що відбували натуральні роботи; вони звуть ся тяглими мужиками, ратаями, підданими робітними, пригонними, потужними і т. н. Сюди належать також ясачники. Проф. Леонтович цілим рядом фільольогічних і актових доводів доводить, що ясачники — се люде цілого ряду сіл і городів з спеціальним тяглом: вони платили „ординський виход — ясає“ в ханський скарб і разом з сим відбували різні повинности на місцевих ординців — ханських баскаків. Ясачники були тільки в українсько-руських землях. Коли минулось татарське лихоліття, ясачники не змілись з иньшими тяглими людьми і далі несли ясачну службу. Замість ханських баскаків і иньших заступників хана, на яких треба було ранійш відбувати різні повинности, стали заводити ся господарські городи, двори і замки для охорони людей від татарського полону — і тоді ясачну службу складали замкові роботи і корми намістників-старост, що сиділи в згаданих городах, озброєних дворах і замках. Згодом, через данини панські (панам) ясачники увільнялись від ясачної служби в господарських замках і дворах. Ся служба стала осібним тяглом ясачників, що жили лише на господарських землях. З XIII віку ясачники вже не згадують ся в актах: очевидячки вони змілись з людьми, що жили в замкових і старостинських маєтностях. Далі автор переходить данників, дякольників і поодинки натуралії.

Такий зміст праці проф. Леонтовича. Я не буду в подробицях говорити про те, як автор сповнив своє завданє; подекуди можна помітити недогляди, заплутанність деяких питань і часом ростягування їх. Одначе не дивлячись на се, працю проф. Леонтовича можна признати цінною монографією по історії селянства. Вона має ще й ту вагу, що в ній автор наводить відомости із невиданої праці покійного проф. Бершадського, а також і із власних виписок із Литовської Метрики. Перший матеріал він зве Литовською Метрикою, а другий копією Литов. Метрики. Автор старав ся також подавати можливо повно бібліографію питань.

І. Черкаський.

-Проф. О. И. Леонтовичъ — Сельскіе промышленики въ литовско-русскомъ государствѣ (Варшавскія Университетскія Извѣстія 1897, IV—VII, стор. 1—130).

В просторій своїй студії, що служать доповненням його попередньої розвідки про „Селянський двір“, ш. автор переходить всі категорії сільських промисловців з докладним означенням їх служб і повинностей. Ось ці категорії: огородники — ся категорія, як сам автор признає, непевна — часом огородники значать загородників, дрібнійших господарів, часом — тих, що займають ся городництвом або садівництвом. Автор займає ся виключно городниками, бо сесі входять в обсяг сієї студії, але в дальшім огляді уживає відомости, що належать до огородників-загородників, що, розуміє ся, заплутує цілу справу.

До категорії огородників приділює автор садівників, що ділять ся на два роди: одні, двірські, бережуть панських садів і свобідні від усяких громадських повинностей, другі сидять на громадській землі та платять зі своїх садів чинш, дякло й ин.; і тут є непевність у автора, бо він притягнув сюди і hortulani — підсуєдків. В Київщині та на Волині управляють князівськими та монастирськими виноградними садами виноградники, що відробляють відповідні повинности. Управою хмелю в лісних околицях займають ся хмельники, а в королівських землях сесе занятє лежить у руках селян, що платять із сього хмельний чинш.

Лісова господарка в королівських землях стоїть під управою гасних та лісних, що мають обовязок удержувати лісову сторожу. Сесю лісову сторожу становлять убогі селяне, що не в силі платити тягла. Вони тримають свобідні від тягла лісові обруби та волокни, та за сесе доглядають лісів перед шкодою. Властиво се не промисловці, а панські урядники.

Пасічництво є головною галузю сільського промислу в лісових околицях; йому віддають ся бортники, підлазники і пасічники. Експльоатація меду в панських землях відбуває ся окремою службою званою бортництвом; її відробляють бортники та підлазники, і за сесе дістають в уживанє частину лаяу за дурно, або за малий чинш. Окрім бортників, що працюють у панських пасіках, є також такі бортники, підлазники та пасічники, що працюють самостійно, і за сесе платять панам чинш, або медову данину. Коли дістануть порожні панські землі, тоді платять в них половину доходу, а другу задержують собі.

Годівля худоби в панських землях становить окрему службу селян. Тут треба розвіжнити худобу, що уживає ся до роботи та стоїть в оборі і худобу в стаді. Домашньою худобою завідують „рикуни“ — вони ведуть молочне господарство, а прокормленєм сієї худоби займають ся „сін-

ники" — що завідують обором сіна. Оба сесі роди слуг живуть на повнім утриманю двора. В стадах жие молодник і той старий товар, що його не уживає ся до роботи. Пасуть ся сесі стада ціле літо на визначених на се полях, або у лісі, а наглядають їх пастухи, чабани із двірської челяди, огородники, з'убожілі селяне, а часом і з свободних зайдів. Пастухи із двірської челяди стоять на повнім утриманю двора, а всі иньші селяне-пастухи дістають за службу кланті землі, свободні від усяких селянських повинностей. Одначе в деяких інвентарях стрічаєм, що за сесі землі платять вони великий чинш.

Окрему службу селян становив нагляд над кінськими стадами в королівських та панських землях. Тут розрізняють ся чотири роди служби: робітні коні стоять під наглядом двірських конюхів та сідельних, що належать до двірської челяди на утриманю двора. Коні, що їх не уживає ся до роботи, пасуть ся в стадах під наглядом стадних конюхів або ройтників. Є се в більшій часті огородники, або убогі селяне, що дістають кусні землі звані конюшими, та відрабляють із них конюшеські служби. Коли стада, що стоять під їх доглядом, малі, тоді платять вони або чинш, або дякло й ин. Де є мало пасовиск, там віддають ся коні поодиноким селянам конокорціям. Конокорці відрабляють крім своєї конокориської служби деякі роботи тяглих людей, але сї роботи дуже малі. Часом цілі громади одержують коні на прокорм або роблять се поодинокі члени громади в числі своїх громадських служб. Остання служба є кобиляників або лейтів. Вони наглядають над кінськими табунами, а крім сїєї служби платять із своїх земель чинші та податки.

Лови в королівських та панських землях вимагають окремої служби ловців. Ловці, звані також мисливцями або стрільцями, сидять на панській землі та відрабляють із неї ловецьку службу. Їх обовязком є брати участь в облавах, та також полювати поодиначно та постачати до панських дворів звірину. Крім сих ловецьких служб ходять вони на війну, беруть участь в толоках, платять чинші, дякла й ин., але не платять подишци, ні мезлеви, ні иньших тяглих податків. До ловців причисляють ся також осочники та нагоняї. Вони дістають осочницьку землю та стережуть за неї ліса від самовільних порубок та нищення звірини. Крім сїєї сторожі мусять брати участь у ловах, і так: стежать за слідами та леговищами звірів, гонять їх на ловців в їх леговищ і т. и. Вони свободні від усяких повинностей та селянських оплат крім участі у війні та кошени сіна для ловецьких дворів; сї дві повинности є обовязком всіх ловців. Є і другий рід осочників, що сидять на осаді (чиншу) — вони платять крім участі у панських облавах за ловецьку землю чинш. Осочники не відрабляють з волостю ніяких тяглих повин-

постій. Там, де полюють на дикі кабани, є окрема служба ловців — свинюх, що не різнять ся нічим від попередних. Сторожею та дресурою псів займають ся псарі. Вони гонять також звірину в ловцях. За свою службу одержують псарську землю. Далі йдуть сокольники, що належать або до челяди, або до селян. Вони дістають за се сокольничу землю під сими-ж умовинами що й інші. Такі землі дістають також пташники та шатерники, що беруть участь в польованю на птиці. В інвентарях є сліди, що цілі села беруть в свої руки звірине та пташаче польоване та за себе платять означений чинш. Ловля бобрів відбуває ся при помочи бобровників. Сесю службу сповняють або бобровники, що сидять на бобровницьких землях, або бортники, або наняті в сій цілі бобровники. Сесі останні дістають від місцевих людей харч та нагороду в грошах, або в меді і пр. Бобровники мають ловити бобрів, тоб то гнати їх та бити. Крім своєї служби платять вони дякло та ходять на толоку, але не роблять тяглої служби. Крім королівських та панських бобрових гонів згадують ся ще селянські. Селяне ловлять на своїх землях бобрів не на панів, а на себе, а панам платять за се якусь данину. Сі польованя відбувають ся також цілими селами, а тоді всі учасники ділять ся добичю. В сих польованях можуть брати участь і посторонні люде „витники“, що платять за свою участь данину. Вкінці ловлею бобрів на панських землях в виді самостійного промисла займають ся бобровники, що платять панам за се данину бобровщину в натурі, або в грошах. В лісових околицях доволі важною галуззю сільського промислу є ловля куніць, але експлуатація сїєї ловлі відбуває ся при помочі окремих служб лиш там, де куничний промисл веде ся в широких розмірах — в більшій часті куничники як і інші даники ведуть сей промисл на свою руку, а за се платять данину шерстю, або грішками, або сими та тми. Але куничники часом означають просто людей, що дають куніці як еквівалент грошевої дани. Подібно в роді данин згадують лисячі, заячі та білочні данини, але лиш звичайні данини — бо таких служб в актах не находить ся.

Ловля риб становить окрему службу в королівських та панських землях, її відбувають рибалки, заники та раківники. Сюда належать також сторожі озер та грабарчуки; сї другі кладуть гати, чистять стави й ин. Всі сї роди служб роздають ся зайдам, або туземельцям, а рибалки та грабарчуки згадують ся часом в числі двірської челяди. Ловля риб відбуває ся або „гвалтом“, себ то гуртом при участі всіх селян, або окремою службою селян. Рибалки дістають свободні від тяглих служб та всяких данин землі, та за се постачають до панських дворів риби. Крім сих рибальських служб в панських дворах згадують ся

селяне, що займають ся на власну руку рибальством; вони платять чинш натурою, або грішми.

Мельницьку роботу в королівських та панських землях справують мельники, що вибирають ся із двірської челяди, із огородників, тяглих людей, а також згадують ся насінні мельники. Вони дістають свобідні землі під тою самою умовою що і інші селяне, справують зате мельницьку службу, а крім її роблять також деколи сілські роботи в панських дворах, або толоки, або платять невеличкий чинш із землі. Також згадують ся сілські млини, де селяне мелють своє збіже, але із смх млинів іде чинш зі змеленого млива на короля.

Сільний промисл ведуть сільники, що сидять на сільницьких землях та платять із них сільну данину, а деколи відрабляють толоку.

Викопувати руду та робити із неї чисте залізо є обовязком рудників, що сидять на окремих службах. Між рудниками є дві класи: майстри та робітники, одначе їх повинности не відокремлені докладно.

А. К.

Collectanea ex archivo collegii historici, Archiwum komisji historycznej, т. VIII, Краків, 1898, ст. 485.

В сій томі архіва краківської історичної комісії важний матеріал дає збірник актів п. т. Listy i akta Piotra Myszkowskiego generalnego starosty ziem ruskich króla Jana Olbrachta zebrane przez śp. Adolfa Rawińskiego wydał Anatol Lewicki. Сей збірник обіймає значне число актів, головно для 1499 року і подає много матеріала до історії пограничних руських земель Польської корони в тім часі. Д. Левницький додав до сього збірника значний вступ, де коротко обробив зібраний матеріал — поданий тут матеріал використаний в нашій розвідці, що появить ся в ближшій томі Записок — Пограничні руські землі польської корони в літах 1498 і 1499. Ворожі набіги і організація пограничної оборони, — тому не будемо над ним тут застановлятись.

З інших робіт поданих в тім томі, маємо три статистично-історичного змісту. П. Ключинський подає кілька статистичних дат про число людности деяких білоруських земель при кінці XVIII віка, він же і п. Ключицкий подають число жидівських голів на основі тариф 1765 року, а п. Чучинський реєстр Жидів в тогож року в Краківським воєводстві. Подамо кілька дат про Жидів в руських землях. В руських воєводствах було їх в 1765 році над 100.000, на Волини над 50.000, на Поділю над 38.000, на Україні (Київщина і Брацлавщина) над 42.000, в невеликій белзькій землі над 16.000. Бачимо отже, що Жиди головно тримались тоді західних руських земель — мабуть ще на добре не вернули до східних по козацьких війнах.

В розвідці д-ра Папе п. т. *Wiadomość o archiwach węgierskich i materiale ich* находимо два місця, для нас подекуди не без ваги. На ст. 448 згадує автор про участь карпатських підгірян в поході Яна Ольбрахта на Угорщину на підставі угорських актів. Ті акти по нашій думці могли-б дати деякі причинки до історії руської народности на захід від Сяна. Далі потверджує п. Папе на сторони 451, що дійсно в останніх літах Казимира Ягайлоньчика мав бути якийсь наказ будувати нові руські церкви, чого не припускали дотепер польські історики.

Крім згаданого маємо в тім томі реєстр урядників і достойників Краківського воєводства з років 1374—1506, зладжений п. Федоровичем, та геральдичні записки головню з Серадзької землі зібрані д. Лагуною, а впорядковані п. Пекосіньским.

С. Рудницький.

Дневникъ Якова Марковича, т. III, р. 1730—4, К., ст. 418 (додаток до К. Старини 1894—6 р.).

Витяючи появу перших двох томів нового видання сього многоцінного джерела (Записки т. XII), висловляв я страх — чи доведе редакція Київської Старини до кінця сю простору публікацію. Сі сумні предчуя, здасть ся, уже справдили ся: подавши в додатках до 1894—6 р. третій том Дневника, редакція почала потім містити різні иньші материяли, а Дневник урвав ся. Опублікована частина становить тільки коло третини цілости, судячи по поданій редактором описи рукописи. Можено з тим більшим притиском повторити бажання, аби якась комбінація улекшила публікування Дневника та прискорила закінчення його. *М. Г.*

Кієвъ и университетъ св. Владимира при императорѣ Николаѣ I, К., 1896, ст. 100+16 таблиць, 4°.

Се виданє зроблене заходом київського університета з нагоди відкритя памятника Николаю I в університетськїм сквері. Книжка видана дуже роскішно на краснім папері з кольоровою вінстою; кожда картка оздоблена лентою ордера св. Володимира, державними орлами і гербами Київа; до того ще додано 16 гарних фототипій, що представляють види університетського будинку і иньших, головню тих, яких початок вяже ся з історією Николая I. Текст книжки одначе не відповідає приваблимому зверхньому вигляду: він зладжений сухо в офіційально-патріотичнім тоні.

Книжка починаєть ся коротким вступом, що має титул „Императоръ Николай Павловичъ и его политическая идея“. Тут анонімний автор коротко характеризує „заслуги“ Николая для Росії взагалі та спеціяльно підносять його „політичну ідею“, яку він цілою силою своєї енергії постановив перевести, щоби „искони русскій“ край зросійщити і виперти

з него польський вплив. Николай стремів до того всіми дорогами, але найбільше дорогою просвіти і науки і сему то власне моменту в „ідеї“ імператора київський університет завдячує своє існуванє. Самий текст поділений на дві глави: перша глава описує: Київ за Николая I. Тут подана коротко історія Києва і „юго-западного края“ перед Николаєм: упадок міста за Катерини (сама-ж вона писала про него, що у Києві бачить тільки форти і передмістя, самого міста дошукати ся не може), дальше підносить ся спольщенє Київщини за Павла і за Олександра I, що мав енергичного помічника в особі Адама Чарторийського. Николай I зачав зарав з перших лїт свого панованя випирати польонїзацію, каже автор, і вичисляє способи, якими він до того стремів. І так: заборонєне польських мундурів, причисленє до селянського або міщанського стану польського шляхоцького пролетаряту, через що число польської шляхти зменшило ся на 64000; відібранє у Києва магдебурського права (!), внесенє литовського статута; замкненє бердичівського шляхоцького банка, а натомість вітворенє у Києві купецького банка, який вже був в Одесі; обмеженє права католикам займати уряди судові і заборона сповняти адміністраційні функції; вкінци замкненє польських шкіл, заснованих Чацким на Поділю, Волині і в Київщині, як також і женських шкіл при монастирях; на місце замкнених шкіл, пише автор, правительство до 1832 р. не могло нічого зробити, аж коли в 1832 утворенє в губерній: Чернигівської, Київської, Волинської і Подільської київський учебний округ, тоді вже справа пішла ліпше: вітворювано мужескі гімназії, а на місце замкнених женських монастирських шкіл — інститути для дворянських дівчат; у Києві заложено було ще інститут для сиріт гр. Левашової. В тій же главі книжки автор говорить ще про заслуги Николая коло консервованя історичних памяток Києва (відкопанє Золотих воріт, відбудованє Десятинної церкви, реставрація фресків Софійського собора*), заснованє археографічної комісії і т. в.), як також і його заслуги для вигоди і окраси міста (міст на Дніпрі й ин.).

Змістом II глави є історія заснованя і роввою київського університета. В першій відділі тої глави автор дає погляд на стан просвіти в тім часі в сїм краю; в другій говорить про сам акт заснованя університета, що припадає на 1833 р., в третій про перші наукові сили університета. Згадує тут про першого ректора і професора „русской словесности“ Максимовича, Цица, проф. історії Костомарова, що „через

*) Тут наведений погляд на справу реставрації митр. Філарета, який він висловив Николаю: що відновленє фресків буде захопотою для старовірів в їх „мжеученіях“, бо деякі святи на фресках мали зложені руки по старообрядному: двовертне.

арешт і засланих мусів перервати свій курс^а, і інших; піднесено тут заслуги першого попечителя Брадке. Ширше згадує автор по початку юридичного і медичного факультета. В особнім відділі говорить він, та на жаль за коротко, про заснування при університеті в 1851 р. „Комісії для описання кievського учебного округа“. В остатнім відділі сказано про фонди університета і про будову нового будинку.

Як бачимо, автор порушує багато інтересних тем, і ніг би про них багато сказати, маючи приступ до всіх університетських актів, та на жаль його офіційний напрям посушив сі теми, і сей офіційно-патріотичний несприятливий тон несе вражінє і внохоує читача. *М. Г-а.*

Л. Струнина — Первые воскресныя школы въ Кіевѣ (К. Старина 1898, V, ст. 287—307).

Для піднесення просвіти серед нижних верств причиняють ся побіч інших способів в високій мірі недільні школи. Такі школи з конфесійним характером повстали за реформації; з сьвітським напрямом повстали такі школи в Англії доперва в XVIII в. Від того часу недільні школи вросли до немалої цифри; в р. 1890 було на цілїм сьвітї коло міліона недільних шкіл. В Росії є їх 1500. Перші недільні школи в Росії повстали в Київї в році 1859. Щоб підготовити нижні верстви до реформ, які невдовзі настали, треба було дати тим уоплідженим спосіб до просвіти, науки. Повстала отже серед гуртку тямущих інтелігентів гадка завести недільні школи. Під проводом куратора Н. Пирогова і професора Павлова удалось побороти всі перепони і 11 жовтня 1859 була відкрита перша недільна школа. Численна фреквенція (149 слухачів), була доказом, що школа така є конечною. Учителями в першій недільній школі в Київї були студенти університету. На вір першої школи повставали щораз нові недільні школи в різних частях Київа, і то особно для жінок, а особно для мушян. В школах для жінок учили звичайно учительки з якого небудь пансіону. Треба було поборювати пересуди і заскорувлі погляди на становище жінок, щоб і їх приєднати для тих шкіл.

Школи такі піддержувано головно добровільними датками, які завдяки впливам тодішнього генерал-губернатора кн. Васильчикова зростали до поважних сум. Для збільшеня фонду студенти давали концерти і представлення і призначували доходи з них на удержанє недільних шкіл. Головно треба було книжок і приборів до науки.

Найбільшій процент учеників становив український елемент (90%), решта припадала на інші народности. Найбільше по стану було дітей селянських, а найшльивіше учащали люде в віці 7—15 літ; що старші, тим меньше їх було.

Слухачі в недільних школах були поділені на висшій і низшій ступень відповідно до вправи в письмі. Низшій ступень ділила на два відділи: одні не вміли ані читати ані писати, другі розбирали букви. Крім письма учили також реалії і дещо з арифметики: основи чотирох ділань цілими числами, а далі дробами приніюючи науку арифметики до практичних виногів. Письма учили або аналітичною метою зі слів до букв, або синтетичною з букв до слів. Учителі сходилися часто на конференції, щоб обговорити справи школи. Головно інтересувало їх придбане бібліотеки для своїх слухачів. В бібліотеці нагромаджувались книжки ріжного змісту; були там деякі книжки українських письменників: Шевченка, Квітки, Марка Вовчка. Для одноцільности в науці видали учителі хрестоматию для недільних шкіл.

На взір київських недільних шкіл повставали такі школи в різних місцевостях Росії. Але доля не пощастила тим школам. Задля непорозумінь правительства з петербурською недільною школою, позамикано 1862 р. всі школи того рода, але на короткий час, бо знов скоро позволено отворити їх.

Школи недільні інтересні не задля оригінальної їх зверхньої форми (наука відбуває ся лиш в неділі і свята, а до школи ходять люде старші, що відвикли від духової праці), але задля внутрішньої вартости. Вони були виразом змагань цілої суспільности і її бажань, а свободна без формальностей і рутини наука давала запоруку на добрі результати. Ті, для котрих сі школи були заведені, відпочувались своїм учителями пильністю і запалом до науки.

Недільні школи усунули безосновні гадки, що наука і жите не можуть іти в парі і показали, що здобутки науки примінені до потреб жита приносять правдивий хосен.

М. Кр.

Cyryl Studziński — Geneza poetycznych utworów Markiana Szaszkiewicza, Краків, 1896, стор. 46 (Відбитка з XXVII т. Rozprawy wydziału filologicznego Akademii Umiejętności).

— Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, Краків, 1897, стор. 51 (відбитка з XXVI т. Rozprawy Wyd. filolog. Akad. Um.).

Думки і пісні Аμβрозія Метлиньського. Видав Др. Кирило Студинський, Львів, 1897, стор. 99 (відбитка з часоп. „Руслан“).

В критиці, так як в літературі і штуках взагалі, змінюють ся напрями: найновішим напрямом у нас є дошукувати ся генези творів. Розважно і умірено поводити ся при сьому такі історики літератур,

як Пилін і Спасович, Данкевич, Порфїрєв, або наші автори поодиноких критично-естетичних розвідок, як Волод. Коцовський, Іван Франко й інші, а в пересаду попадали Петров таї кілька молодших наших критиків. Дуже добрий розбір „Перебєнді“, владжений д-ром Франком, послужив початком і взором для наших молодих авторів до подібних розвідок. І так згадана невеличка студія Франка стала епохальною в нашій критиці, але автор її не винен, що його послїдувачі попадають иноді в пересаду.

Др. К. Студинський зайняв ся поетичними творами М. Шашкевича і Амвр. Метлинського і виказав, як ті оба поети написали майже всі свої твори під впливом чужих письменників.

М. Шашкевич виступав саме тоді, як ідея народности під впливом воєн Наполеона вже була розбужена, а між Словянами зароджена ідея панславїзму. Він був першим у Галичинї, що зрозумїв ідею народности і з повною свідомостию був для неї діяльний в слові і письмі. А що знаменним виразом народности є чиста народня мова, перехована так добре в устній словесности, то-ж М. Шашкевич звернув ся з цілим жаром до неї. Др. Студинський гадає далї, що велике значїне для творчости Шашк. мали писаня Зорїяна Ходаковського, Ляха Ширина, кн. Цертелева, М. Максимовича, В. Залєського, хоч на мою думку певно можна би доказати, що Вук Караджич і Челяковський бїльше вплинули на Шашкевича, ніж прии. такий Лях Ширин, якого маловажної ровїдки М. Шашкевич відай навіть не читав, та й сам автор не зумїв виказати впливу його на Шашкевича, хоч і обїцав на стор. 8 своїй студїї. Бо пісня, що її наводить на стор. 18, випечатана вперве Ширною р. 1818 вїстить в собі пещенї еротичні вирази, повсюди уживанї в наших народнїх піснях і добре знаєи М. Шашкевича. По за тїи схожости між сею піснею і поезїєю М. Шашкевича „Туга за милою“ нема вїякої.

Опісля цитатами винятими в творів Шашкевича та народнїх пісень або творів чеських, польських, сербських і нїмецьких доказує автор, під якими впливами писав Маркіян свої поезїї. Сюди належить Погоня, Думка, Туга за милою, Нещасний, навіть (!) Підлисє, Над Бугом, Веснївка, а з огляду на форму ще Роспука і Лиха доля.

Немалий вплив на Шашкевича мали польські поети української школи і поезїї Амвросія Метлинського. Під їх впливом мав Маркіян перемїнитися з галицько-руського, отже місцевого патріота на патріота з ширшою основою, українсько-руського. Тепер співає він про духову, цивїлізаційну і народню єдність Галичини і України, апотеозує Україну в її піснях, бандуристами, козацтвом і оспівує давнї битви злучених вїйск галицьких і кївських князїв.

Правда, що на формї деяких поезїї Маркіянових відбив ся вплив польських поетів, але згаданим патріотом хїба не став він під їх во-

ральним впливом, а під впливом творів Українців, Котляревського, Максимовича, таї силою реакції до польських революційних змагань в Галичині, що в них втягано руських семинаристів і молодих Русинів зі світської інтелігенції.

Вплив польських поетів і Метлинського нав відбити ся на „Душці“ (Побратимови), і „Болеславі Кривоустім під Галичем в р. 1139“. Найціннішим місцем сеї частини праці доктора Студинського є того, де він докажує, що М. Шашкевич в поважних історичних праць черпав відомости до своїх поетичних творів. І так в Длугоша вичитав він згадку про 47 побід Болеслава Кривоустого і його побите в „сорок осьмий кривавій справі“, про яку читаємо у Маркіяна. Др. Ів. Франко щасливо завіттив, що одна польська революційна пісня мала великий вплив на формальний бік X душі „Болеслав Кривоустий“.*)

Годить ся тут згадати, що автор, мов би доповняючи свою студію, згадав в „Руслані“ в р. 1897 чч. 51—52 про схожість Шевченкового „Перебенді“ в „Думкою“ Шашкевича. Схожість тота дуже очевидна і докажує знайомість Маркіяна з тими 8 творами Шевченка, що появили ся в петербурських Кобзарі 1840 р.

В третій частині студії вказано вплив „Дочки Слави“ Коляра на Маркіянову „Згадку“. Переведене щасливе.

В другій своїй студії „Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego“ обговорює Др. Студинський ширше, ніж в першій, заслугу польсько-української школи для розвою українського письменства і величаче минувшости України, яке стрічаємо у російських поетів: Рилєєва, Кольцова, Маркевича і в повістях та поезіях Гребінки. Той літературвий напрям, що проявив ся так у згаданих польських й російських поетів, а по части у Гребінки, виступає виразно вперше в поезіях Амвр. Метлинського. В них оспівують ся українські могили і степи, українська минувшість, величає ся козацтво, виводять ся постати бандуристів, поет виступає проти зрадників вітчизни. Але поет, що боліє над Україною і плаче за її славою, не лютує на російських царів, що стали виновниками її недолі, а звиває Українців до вірної служби цареві і до нищення ворогів російського царства. Та недостроена струна в поезії Метлинського відозвала ся певно під впливом творів Пушкіна і Жуковського**). Завдяки їх впливови виступає він проти ворогів російського царства і тому до Поляків звертає ся з неохотою, а подекуди з ненавистію („До Вас“, „Рідна мова“). В стихах „Гуляка“,

*) Панщина і її смасованє в р. 1848. Львів 1898, стор. 127 нотна.

***) Вгорше під безпосереднім впливом державного російського патріотизму, в українській інтелігенції досить сильного. Ред.

„Підземна церква“, „Рідна мова“ згадує про кроваві і сумні війни України з Польщею в XVIII віці.

Російські поети мали вплив не тільки на провідні ідеї, але й на концепцію деяких поезій Метлинського. Під кінець першої частини своєї студії виказав автор сей вплив.

В другій частині виказано вплив народних пісень на творчість Метлинського. До мови свого народу і до його пісні мав він все великий пієтас. Смуток, який пробиває ся в поезіях Метлинського, є певно відгомонам української народної поезії.

Третя частина праці виказує вплив польсько-української школи на нашого поета. Автор звертає тут увагу головню на споріднене деяких поезій Метлинського з польськими творами, але також і на визначні різниці в поглядах на будучність козацтва.

В четвертій частині виказав автор вплив німецьких романтиків: Кернера, Маттісона, Улянда, А. Гріна, Ельвашлегера на нашого поета. Він то перекладав на українську мову їх твори та йде за їх ввірцями.

Під кінець студії подав Др. Студинський оттаку характеристику мови Метлинського: „Рами, серед яких обертає ся поет, невеликі. Се співак могил і курганів. На них вказує поет і хоче будити у свого народа любов до України і її минушини. . . . Як не широкі рами поезії Метлинського, так не велика його інвенція. Мотиви найліпших його поезій взяті з російської, чеської, польської або німецької літератури. Але Метлинський умів тим мотивам надати оригінальну форму, оригінальний кольорит, через що ті його твори будуть все займати визначне місце в українськїм письменстві. Піднести треба також гарну мову, в якій вложені ті поезії. Метлинському треба признати в українській літературі місце першого поета романтика, що вплинув не лише на літературний напрям в відроджуючїм ся письменстві в Галичині, але також в поезіях Шевченка“.

З самого початку зазначено, що виказувати генезу творів поодиноких поетів є знаменем сучасного напрямку літературної критики і то знаменем пожаданім, наколи автор держить ся міри. В працях дра Студинського видна начитаність, але разом і надто велике змаганє, дошукувати ся впливу чужих письменників на наших поетів. Нераз (як прии. в поезії Підлисе) вистарчає йому кілька слівць або зворотів то-тожих або подібних, щоби вже доглянути ся впливу.

„Nur nicht über die Schnur hauen!“ повтаряв бувало своїм студентам покійний проф. Омелян Огоновський, спиняючи за далекі і сьмілі заговни колодєньких критиків в їх працях і диспутах семінарійних про генези поетичних творів. Наведу також золоті слова Д-ра Ів. Франка в перед-

мови в збірнику творів: „Мій Ізмарагд“*): „Не показую при поодиноких віршах жерел, звідки їх узято... Обік оригінального є тут чимало й такого, де на чужу основу я накладав свої власні увори. А відки взято сю основу і кого і де „наслідувано“, се лишаю цікавості тих критиків сего і будущего віку, котрі не будуть мати і вміти що кращого робити, як віднаходити „жерела“, в яких котрий поет черпав своє вітхнене. Гай, гай! Ті жерела, сотки, тисячі літ отворені і доступні кождому і здоровому оку й шукати їх не далеко“.

Не знаю також, яким дивним чином утерло ся називати Метлинського нашим першим поетом-романтиком, предтечою Шевченка. Муза Тараса творила рівночасно і незалежно від Метлинського вже від р. 1838, а перші твори Метл. вийшли донерва 1839 року і зовсім не знаємо, чи вони були навіть звісні Шевченкови до виходу його перших поезій в р. 1840. Таким самим правом, що Метлинського, могли-б ми й Шевченка назвати нашим першим романтиком.

Обі праці д-ра К. Студинського, хоч написані не нашою мовою, становлять цінну вкладку в нашу літературну критику, бо визначають ся великою сумлінністю і докладністю. Про одно просити треба автора, щоби руських імен власних не польонізував, а лише транскрибував їх латинськими буквами в працях, писаних по польськи.

Виданем думок і пісень Метлинського і його „заміток“ про українську руську мову вчинив нам Др. Студинський немалу прислугу, бо його твори, з винятком уміщених по шкільних підручниках, не були доступні майже нікому. Про сю працю Д-ра Ст. була вже ширша згадка в наших Записках, як обговорювано наукові статі „Руслана“ з р. 1897 тож тут звертає ся лише увагу на сей передрук з „Руслана“.

О. Макарушка.

Памяти М. А. Максимовича (Кіевская Старина 1898, XI с. 218—308).

Десятого падолиста 1898 року минуло 25 літ від смерти одного з визначніших Українців Михайла Максимовича. Редакція К. Старини присвятила його памяти кілька уваг від себе, та подала недруковані ще його статі: „Споръ о вѣщешъ Бояиѣ“, „Воспомянаніе о Тяжковскихъ“ і кільканайцять листів писаних до різних високопоставлених осіб.

В переднім слові поясняє Редакція, чому не містить оцінки діяльності так заслуженого чоловіка на поли науки і літератури. По

*) Мій Ізмарагд. поезії Івана Франка Львів, 1898, стор. VI—VII.

перше в сій справі не раз забирали вже слово учені — в році смерті його, потім Пипін в своїй „Істор. Рус. Етногр.“ оцінив також досить об'єктивно і безпристрасно діяльність Максимовича. Але найголовнішою причиною, чому не можна ще видати категоричного суду про діяльність сего чоловіка, се брак матеріалів.

Як сказано, подала Ред. неопубліковану розвідку Максимовича „Споръ о вѣщенъ Боянѣ“. Звістно як багато труду і часу присвятив він пісні „Слово о полку Ігоревім“. Ним займався він буди професором в Москві і Києві, переложив його на язык російський і український, висше згадану розвідку написав він ще в р. 1856 і післав в редакцію „Русского Вѣстника“, але з незнаних причин розвідка ся не була напечатана і по смерті автора знайшла ся між його паперами.

В першій частині своєї розвідки збиває автор здогад перших видавців „Слова о полку Игоревімъ“, мов би то віщий Боян жив в до-християнській добі. Причина такого здогаду була та, що вони не зрозуміли добре слів пісні „Помняшеть бо рѣчь прѣвыхъ временъ усобицѣ“ і т. д. Сам автор доходить до виводу, що віщий Боян жив між роками 1080 і 1115, був отже сучасником Нестора. В другій частині своєї розвідки автор полемізує в Дубенским, що по словам автора „своимъ анализомъ не прояснилъ ни одного мѣста въ Пѣсни, относящагося къ Бояну; напротивъ, онъ еще болѣе затемнилъ многія мѣста, напраснымъ извѣщенъ словесъ и толкованіемъ ихъ по своему обыкновенію, надрое и натрое“.

Друга стаття Максимовича „Воспоминаніе о Тимковскихъ“ була написана в р. 1854. Призначена була для Шевирьова, що в столітній ювілей московського університета мав видати біографічний словар професорів і визначнійших студентів того університета, а що словар сей ніколи не побачив денного світла, то й згадана стаття лишилася між паперами автора. „Воспоминаніе“ се містить в собі досить докладні біографії пяти братів Тимковських, предків автора.

Листи Максимовича писані між роками 1833—1850. Перший ряд сих листів — до р. 1840 дає нам багато біографічного матеріалу в тім періоді, коли він був ректором і професором київського університета. Тут бачимо його заінтересованим своєю ролю ректора і професора на новій для нього катедрі руської словесности, як також науковими питаннями, що були для нього головним предметом занять. Другий ряд листів — від р. 1840 малює його чоловіком збідженим і скорваним, що просить „пособій“ то прийняти його в яку небудь службу. Сі прохання Максимовича були наслідком його прикрих матеріальних відносин. Він сам дуже часто говорив в своїх листах ось як: „богатство не мой удѣлъ и я долженъ признаться, что и бѣдность мнѣ наскучила“. В відділі

„Документи, звістія и завіткы“ того-ж тому подала Ред. недруковані (а деякі й друковані) ще вірші М. Максимовича писані українською мовою, числом 13, і ще оден лист його. *С. Гм.*

Записки императорскаго новороссійскаго университета, Том LXX, під ред. проф. А. Кочубинського, Одеса, 1896, ст. 468.

В офіціальній частині сього тому „Записок“ находимо дві статі про часи Катерини II; перша статя — проф. Перетятковича: „О значеніи царствованія императрицы Екатерины II въ русской исторіи“, судячи по титулу, повинна-б говорити і про відносини України в тих часах, а тимчасом ми сего нічогосінько не бачимо.

Друга статя проф. Мочульського „Просвѣщеніе на югѣ Россіи въ связи съ общими мѣрами по образованію въ царствованіе императрицы Екатерины II“, як бачимо, спеціяльно присвячена Україні. Автор говорить з як найбільшим пієтизмом про заходи Катерини II що до просвіти в цілій Російській державі взагалі, а спеціяльно що до просвіти на Україні; але читач по прочитаню її приходить до переконання, що так не було — вже чим як чим, але просвітою, школами на Україні не займалась Катерина.

Проф. Мочульський займає ся насамперед стараннями Катерини коло утворюваня нових висших наукових інституцій на Україні, себ то духовних академій і університетів. Але щож показує ся? Удалось її заложити лишень в Полтаві духовну семінарію і більш нічого. Але коли вона хотіла утворити університет в Катеринославі, то діло розбіло ся на браку енергії у Потьомкіна, котрому вона ту справу поручила. Хтось сказав би, що тут Потьомкін завинив, але-ж мусимо признати, що Катерина мала силу виконити свій замір і не допустити до того, щоб в сего діла вийшла комедія. Автор на усправедливлене Потьомкіна говорить, що причиною не доведена проекту до кінця була „чрезмѣрная поспѣшность, съ какою взялся онъ за это дѣло“.

Що до стараня Катерини про народні школи, виходить також щось подібне. Проф. Мочульський говорить, що Катерина рівнож за ціль свого життя поставила ширене народньої просвіти через школи. На ділі виходить воно зовсім инакше. На Україні в другій половині XVIII в. було до тисячи шкіл, але козацьких, иньших не було, а як були, то в дуже малім числі. А заравом знаємо, що при кінці XVIII в. себ то за часів Катерини II підупали ті школи, а вкінці і сліду по них не остало.

Ще д. автор вгадує про друкарні, які за панованя Катерини II повстали на Україні, а в котрих видрукувало ся щось по дві, чи по три книги церковні, і на тім конець.

В закінченню каже автор ось що: „Зсумувавши все сказане про освіту на Україні за часів імп. Катерини II, ми бачимо, що для освіти нашого края за її часів зроблено, про око, не дуже багато. Але се розмірно невелике показалось для нашого края звичайно цінним і многозначним“. От і тільки.

М. Гл.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, Вып. XXIII, Тифлисъ 1897, сторін XV+305+IV+356+48.

Сей грубий том складаєть ся з трох відділів. Перший відділ містить в собі досить широку монографію д. Апостолова „Географическій очеркъ Кубанской области“; другий складаєть ся з восьми географічно-етнографічних статей різних авторів, а третій містить кавк. гірських Татар.

Серед географічних монографій України-Руси праця д. Апостолова займе не останнє місце. Користуючись в досить багатого матеріалу (всіх друкованих праць, що складають літературу про Кубанщину, заведено автором у покажчик 54; окрім друкованих праць, автор мав матеріали останньої переписи). Автор поставив свою задачу досить широко; він переходить широко географію Кубанщини (гл. I), орографію (II—III гл.), гидрографію (гл. IV), климат (V гл.), ґрунт, фльору і фавну (гл. VI), людність (етнографічні складові частини) (гл. VII—VIII), промисли і економічний стан (гл. IX) і административний устрій (гл. X). Монографія д. Апостолова вийшла і окремою книжкою.

В другім виділі подано шість розвідок про поодинокі села Ставропольської губернії і дві статі иншого змісту: „Менониты и ихъ колоніи на Кавказѣ“ і „Темрюкское рыболовство“; як бачимо й ці статі належать до територій по части чи в цілости залюднених Українцями.

С. Е.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898. Ab erecta sede episcopali anno 78, Пряшів, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, Унгвар, 1896.

Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone auf Grund der vom königl. ung. statist. Landes-Bureau veröffentlichten Ergebnisse der Volkszählung vom Jahre 1890 berechnet von Eduard Leipen, Magistrats-Official, Відень, 1896.

Число угорських Русинів доси не знане докладно. Причиною того є з одного боку сторонничість малярського уряду, що бажаючи число своїх земляків як найсильніше збільшити, зменшав тим самим при конскрипції число людности інших націй, з другого боку не зовсім докладні консисторські записки, що подають число не самих Русинів, але всіх греко-католиків, через що обидва ті поняття вводять в замішанє. Коли одначе приходять ся вибирати між записками урядовими і консисторськими, то останнім скорше можна завірити; з уваги на те, що всі Русини в Угорщині є греко-католики, та що в кожній парохії подана мова, якою послуговують ся вірники, можна прийти бодай в приближеню до вірного виводу про їх число, при чім різниця недокладности хитала би ся що найбільше між цифрами 10 до 20 тисяч. Різниця-ж та все не буде так велика, як між урядовими і консисторськими датами.

Щоби показати, як незгідні дати подавано що до числа Русинів в Угорщині, наведу кілька з них. Черніґ в „Etnographie der oesterreichischen Monarchie, 1857“ начислив Русинів — ідучи за Чапловичем — 358.913. Петерман в „Geograph. Mittheilungen, 24 B. 1878“ начислив їх 460.000; в тім самім році Головацький начислив в „Нар. п'єсни Гал. и Угор. Русн, III, 6, 2“. Русинів 476.560; урядова перепись переведена в 1880 начислила їх 342.351; Брахолі в „Statistische Skizze der oest. ung. Monarchie, 1881“, подає число Русинів на 460.000. Угорські Русини (Терлецький, Дулишкевич) підносили число своїх земляків ще в 70-х роках на 500 або й більше тисяч; теперішні інтелігентні Угорські Русини подають се число також на 500.000. З того видно, яка там запутанина в статистиці.

Що число Русинів релятивно не збільшав ся, але все зменшав ся, на те наведу хоч би такий доказ: Шематизм Мукачівської єпархії з 1893 р. подає на ст. 195 таку таблицю: *Usus linguarum in exercitio cultus divini.*

Ruthenicae solius in parochiis	289
Hungaricae solius in parochiis	37
Hungaricae cum Ruthenica in parochiis	61
Hungaricae cum Ruthenica et Valachica in parochiis	1
разом	388.

Тота сама табеля в р. 1896 представляє ся так:

(Ст. 203). Ruthenica adhibetur in parochiis	283 (шість менше)
Ruthen. et Hungarica " " "	63 (два більше)
Hungarica " " "	40 (три більше)
Ruthenica et Valachica " " "	1 (один більше)
Ruthenica, Hungarica et Valachica in parochiis	1 (так само)
разом	388.

З того видно наглядно, що протягом трьох років стратила руська людність шість парохій в одній єпархії; з того припала одна парохія на (половину) Румунам, три Мадарам в цілости, дві Мадарам на половину в Русинами. На скільки цікавіше було-б таке віставлене за цілий сей вік або бодай за час від 1848 року, від першої малярської конституції. Тоді тільки змогли би ми пізнати, звідки пішли Мадяри греко-католики в сторонах, що граничать з Русинами. Тоді переконали би ся ми, що за останніх 50 літ стратили ми найменше 100 парохій в користь иньших націй, числячи як повисше по дві парохії в рік на страту, а не вважаючи на другу єпархію! На жаль не можу я всього того виказати докладно тепер з причини, що нестас мені відповідних джерел; сподію ся одначе зробити те в недовгій часі.

Хоч умови, серед яких приходять ся жити Угорським Русинам, так некористві, то всеж таки до цілковитої їх погуби, як сього бажають собі малярські шовіністи, прийти не може. Доказ на се маємо в віставленю дат, оголошених урядом, на підставі конскрипцій з р. 1880 і 1890. Всіх Русинів числено:

Комітат	1880 р.	1890 р.
Абауй-Торна	543	—
Бач-Бодрог	7.294	9.112
Берег	74.021	94.650
Бігар	466	—
Боршод	455	350
Земплин	30.164	34.610
Мараморш	106.221	147.474
Саболч	1.698	—
Сатмар	969	1.332
Спіш	16.158	17.930
Уґоча	29.976	33.348
Унг	41.871	53.302
Шарош	30.939	38.175

Всього руської людности було проте:

1880 р.: 342.381 1890 р.: 430.282.

За 10 літ виносить проте приріст людности 87.902, що становить все дуже поважне число. При сьому завітна річ, що коли в комітатах з малою руською людністю Русини денационалізують ся так скоро, що по десятиох літах нема їх зовсім аж в трьох комітатах (Абауй-Торна, Бігар і Саболч), то в комітатах з компактним руським населенем вони ростуть скоро (Унг виказує 12.000 приросту, Берег 20.000), а один комітат, Мараморш, виказує навіть величезний приріст, бо 40.000 душ, отже майже третина усього руського населеня того комітату! Дуже сла-

бий привіст виказують: Угоча, де Русини надяризають ся, і Земплин, та Спіш, де вони в часті надяризають ся, в часті словачать ся. Останнє дотикає також Шарошу, хоч не в такій мірі, як З. і Сп. З того видно, що ми можемо найбільше числити лиш на три головні комітати: Мара-норош, Берег, Унг; Земплин, Угоча, Шарош і Спіш будуть лише поволи денационалізувати ся, инші-ж комітати бути може що вже в часі найближшої конскрипції, 1900, не викажуть руської людности. Виїмок буде становити хіба Бач-Бодрог, де позиція Русинів досить добра, хоч їх там і мало.

Перейду тепер до подробиць в брошурах, яких наголовки наведені вище.

Оба шематизми зроблені на одно копито; на початку подана в них коротенька історія епархій, а дальше йдуть інформаційні відомости про церковну організацію, уряди і т. д. В шематизмі праш. епархії подає ся при тім в кожній парохії спис духовних, що в ній справували свої функції, і історичні відомости, коли такі є; в шематизмі-ж мукач. епархії того всього нема. Для показу, які історичні нотки пороблено там, наведу дещо. На ст. 174 при парохії Ярембіна говорять ся: *Parochiae: Jarem-binaensis, Szepes-Jakabfalvaensis, Kamjonkaensis, Littmanovaensis et Szulinensis, item Parochiae Jarem-binaensis olim Filialis Krempach, nunc jam Mater, inde a temporibus Sigismundi Imperatoris et Regis, qui Arcem Lubló, una cum 16. Oppid. Scepusii et praerecensitis Ap-pertinentiis Vladislao Poloniae Regi, 37. Millibus Sexagenarum latorum Grossorum, seu 88.000 hungaricalibus florenis impignoraverat, usque tempora Divae Mariae Theresiae, sub qua pignus isthoc relutum fuit, parebant spirituali Jurisdictioni Gr. Cath. Ordinariatus Przemislensis; anno autem 1782 reincorporata sunt Dioecesi Munkácsiensi, effectuata denique huius dismembratione, reciderunt ad Dioecesim Eperjesiensem.*

Ст. 217. *Szukó.... Ecclesia murata ad S. Nicolaum Episc.; an. 1660. iam exstitit. Habet unum Antimension ab Antonio Vinnicki Eppe Przemyslensi consecratum...*

Ст. 184. *Sumjác. Quidam eruditi Sumjácenses et alios slavos in convalle Granensi degentes ad antiquissimos Comitatus Gómör incolae, quibus lux evangelii jam ante Hungarorum adventum affulsit, referendos existimant...*

Ст. 178. *Littmanova... Ecclesia murata ad S. Michaelem Archangel. Vigore indultus Eppe Przemyslensis Athanasii Szeptycki dedto 6. Maii 1777. sumptibus Patronatus Exc. Cam. Reg. Hung. 1778. erecta et benedicta...*

Ст. 213. *Habura. Origo pagi Habura ponitur ad saeculum XIII; primi incolae erant Rutheni, qui immensas sylvas devastantes, agri-*

culturae se dedicabant. Initio pagus situs erat in valle a hodierno pago versus occidentem jacente, ubi in colliculo Dubrovka stetit etiam antiquissima Ecclesia lignea. Secunda Ecclesia stabat fere in eodem loco, ubi hodie. Pagus hic antea fuit multo major, habebat 300 colonos, quorum multi emigrarunt partim ad pagum Orechova (in comit. Ungh), partim ad partes inferiores Hungariae.

В диєцезії існують такі інституції, крім духовної семінарії: 1) Institutum Dioecesanum pro juventute gymnasiali. Удержує ся тут 58 студентів. 2) Institutum Praeparandiae pro futuris Cantoribus et Docentibus; 3) Schola sex classium elementarium conjuncta cum Instituto Praeparandiae; 4) Диєцезальна бібліотека, zaloжена 1820 р. дотована 1826 р. і затверджена 1830 р. Всіх парохій має диєцезія 188, філіялок 1388. Церкви збудовані у всіх парохіях і в 131 філіялці. Диєцезія розтягає ся на шість комітатів з залюднення:

	Віроісповідання гр. католик.	рим. кат.	гр. схід.	августинського	гелльвецького	жидівського
Абауй-Торна . . .	20.618	91.955	82	6.808	36.743	13.747
Боршод	16 667	462.059	2.338	37.311	138.987	122 257
Спіш і Гемер . . .	32 957	144 220	—	52 196	2.718	9.643
Шарош	60.815	88.307	4	11.773	567	12.576
Земплін	38.197	33.206	—	5.200	178	7.586
разом . . .	169.254	819.787	2.424	113.238	179 193	165.809

Всіх греко-католиків 6 проте 169.254. З того припадає на:
 „ „ руської мови 130.541 в 154 парохіях
 „ „ малярськ. мови 4.396 в 4 „
 „ „ мад. і руськ. мови 29.395 в 28 „
 „ „ мад. руськ. і нім. мови 4.922 в 2 „

Замітити належить, що мова Русинів вже в часті Земпліна, а дальше в Шароші, Гемері, Абауй, Боршоді значно пословачена. Проте одначе ані консисторія, ані уряд не зачисляє тих Русинів до Словаків. В ком. Шароші було впр. 1880 р. на підставі урядових дат всієї людности 168.021. З того припадало на:
 Німців 371
 Словаків 129.475
 Русинів 38.175

В шематизмі маємо число греко-католиків в Шароші 60.815 на 174.042 всієї людности. Значний приріст не треба собі проте пояснити самими Русинами — про яких мова виключно в 1880 р. — але й иньшими греко-католиками.

Під зарядом преш. консисторії стоять також народні школи в 23 шкільних округах в поважним числом школярів 25.394. Колиб ся школа була справді народньою, а не мадярською, то нинішні відносини угорських Русинів були-б далеко не такі, як є в самій річи.

Переїду тепер до шематизму жукачівської єпархії. Крім духовної семинарії в Унгварі стоять тут під консисторською власттю ще от які інституції:

1) Єпархіальна бібліотека. 2) Учительська семинарія (*institutum graeparandiae*) і народна школа (*schola sex classium elem.*); в обидвох школах було учеників 182; з того 91 в семинарії і 91 в народній школі; 3) Інститут для хлопців (*Orphanotrophium Dioecesanum pro Orphanis Pueris Dioecesis huius Sacerdotum*) і 4) Інститут для дівчат (*Institutum Dioec. pro orphanis puellis Dioec. Munk. Sacerdotum cum scholis puellaribus*). Всіх дівчат вчить ся в тій школі 183; з того 76 греко-католицького, а 107 иньших віроісповідань. 5) *Alumneum pro juventute gymnasiali Sacerdotum Dioecesanorum*; 6) *Alumneum pro juventute Graeparandiae Cantorum et Docentium*. В останнім було в шкільнім 1896 році 140 хлопців; з того часть не платила нічого за удержанє, часть платила, але не багато.

Що до залюдненя жукачівської єпархії, то воно представляє ся так:

Комітат	Гр. кат.	Рим. кат.	Гр. сх.	Август. вір.	Гельвет. вір.	Жидів. вір.
Берег	90.268	15.901	37	657	44.137	23.107
Мараморощ	132.783	14.059	3	158	7.586	30.496
Саболч	54.999	65.263	157	15.963	200.019	26.155
Сатмар	17.532	15.146	2	4.385	58.971	9.686
Угоча	34.585	3.559	3	611	15.830	7.433
Унг	76.392	26.670	8	780	17.386	15.487
Земплиц	61.518	71.077	13	4.419	52.986	22.462
разом	468.077	211.675	223	26.973	396.915	134.826

Всіх греко-католиків є проте в мукач. єпархії 468.077,

з того	»	»	руської мови	345.001	в	284	парохіях
	»	»	руськ. і мадяр. мови	68.485	в	63	»
	»	»	мадярської	52.639	в	39	»
	»	»	румун. і руської	1.245	в	1	»
	»	»	рум. мад. русь.	707	в	1	»

Всіх греко-католиків руської мови в обох єпархіях є проте 345.001 + 130.541 = 475.542. Число се більше від урядового о 45.259. Коли додамо до нього ще Русинів в Бачки і Сриму в сумі 12.933 (по урядовим виказам) та 414 Русинів в Семигороду, то одержимо число Русинів в Угорщині 488.889; руська мова сього числа сконстатована на підставі шематизнів. Маємо одначе в Угорщині ще Русинів в місцевостях, де вони вже перемішані в Мадярами, що колись говорили також по руськи. Число душ греко-кат. в таких мішаних селах виносить в праш. єпархії 29.395, в мукач. 68.485, разом 97.880. (Іньших мішаних місцевостей не беру в рахубу). Коли з того числа возьмемо меньше як третины в користь Русинів, для заокруглення 30.000, то отримаємо суму 518.889 руських душ. Ми знаємо одначе, що Русини є ще й иньших віроісповідань, не лише греко-католицького. Доказом на те най послужать понижші дати. Всіх греко-католиків в Берегу було 1896 р. 90.268, в Марамороши 132.783. Мадярський уряд начислив одначе ще в 1890 р. в тих двох комітатах Русинів: в першім 94.650, в другім 147.474. Надвишка Русинів над греко-католиками виносить проте показну суму 19.073! Коли її додамо до попередньої, то отримаємо число всіх Русинів в Угорщині (що найменьше) 537.962, понад 100.000 більше від числа подаваного урядом.

В повншім числі подаю я всіх Русинів, що називають себе ними самі, що називають їх ними всі дотеперішні статистики. Деякі учені (Broch, Pastrenek) зачисляють одначе Русинів, що говорять пословаченим диалектом, якого взірці подав я в XXII т. Записок в статі „Руські оселі в Бачці“, до Словаків. Я не хочу на сьому місці вдавати ся в се, чи вони робять рационально, і припускаю, що правда по їх стороні. В такім разі мали би ми чистих Русинів понад 430.000, а Русинів-вмішанців 100.000 — рахуючи, що тільки говорить пословаченим диалектом. Се число висталоби до удержання руської національности в Угорщині, коли-б лише національне почуте розбудило ся от хочби в тій мірі, як у лужицьких Сербів.

Замічу ще, що під консисторською власттю мук. єпархії є 48 шкільних округів з загальним числом учеників 47.036, з чого припадає на комітати: Берек 10.498 учеників; Мараморош 10.271 (хоч там людности значно більше); Саболч і Гайду 5.139; Сатмар 1.384; Угоча 3.815;

Унг 9.941; Земплин 5.988. Що до устрою єпархії, то треба сказати, що в обох єпархіях, окрім звичайних чинів, які у нас існують, є там ще архидіакони, по одному в кожному комітаті, а в мукачівській єпархії є ще два апостольські вікарії з осідком в Гайду-Дорог, на комітаті Гайду і Саболч і Мараморш-Сиготі на комітат Мараморш. При вікаріях є окремі консисторії, що складають ся в Гайду-Дорог з 9 членів — старших священників — крім предсідателя, а в Мараморш-Сиготі з 13 крім вікарія. Єпископська консисторія крім єпископа і крикшан звичайних і почесних складає ся ще: в Пряшеві з 30, а в Унгвари з 38 членів. Монастирів всіх в мукачівській єпархії 5, в прашівській 2. В шематизмі мук. єпархії поданий на ст. 250—256 „Index Parochiarum et Filialium, quarum nomina Ruthenica a Hungaricis differunt“, прегарна ілюстрація державної ідеї мадярської. Всіх парохій в диєцезії є 388 з 405 церквами і 1256 філіялок з 171 церквами.

Перейду тепер до брошури Ляйпена, з якої подав я вже повисше кілька цитатів. Поперед усього наведу статистичні дані що до числа Русинів і їх посіlostий. (Див. таб. на стор. 37).

З повисшого віставлення видно докладно відносини людей і землі поодиноких націй до себе. З нього перекоуємо ся, що урядова статистика не подає Русинів вже в чотирох комітатах, в котрих вони до недавна були — та ще й тепер є, хоч в малому числі. — Що справді так дійсно є, видно хоч би з того, що в Срині не зазначено Русинів в табелі, але при вичислюваню населення „der Muttersprache nach“ подано їх на ст. 56 в числі 3.606 душ! Так само „der Muttersprache nach“ є 414 душ Русинів в Семигороді — лиш не сказано в якій місцевості — і 23 Русинів в західних комітатах Прешбургу, Вісельбургу, Еднбургу і Ейзенбургу. Цікава річ, що в горішних комітатах число Русинів 430.283, а по рідній мові (der Muttersprache nach) вносить лиш 369.789, отже о цілих 50.476 душ менше! В полудневім комітаті натомиєть, Бач-Бодрогу, число Русинів вносить 9.112, а по рідній мові 9.327!

З повисшої табелі довідуємо ся також, що абсолютну більшість мають Русини лиш в двох комітатах (Берегу і Мараморши; у Черніїа 1857 р. мали абсолютну більшість в трьох комітатах), а релятивну також в двох (Унгу і Уґочі). Що до густоти залюднення то Русини стоять на четвертому місці: Словаки, Чехи, Румуни, Русини. Що до обсягу землі, Русини не уопсліджені, але по причині, що вся їх земля в горах, зачисляють ся вони до найбільшійшої людности Угорщини.

Дуже цікавий погляд Ляйпена на національну асиміляцію, тож наведу його дословно: „Absolut gewinnt die ungarische Nationalität am meisten, weil selbst ein Verlust derselben in der Diaspora mehr als aufgewogen wird durch die Masse der, verschiedenen Nationali-

	В 1890 р. жило душ					маючи в посідаю маґистральних моргів						
	Мадяри	Німці	Словаки	Румуни	Русини	Серби	Мадяри	Німці	Словаки	Румуни	Русини	Серби
1 Абауї	133.670	4.817	41.397	—	—	—	407.932	16.622	153.021	—	—	—
2 Бач-Боргої	323.605	184.695	28.385	—	9.112	170.691	816.663	410.157	49.398	—	20.891	471.390
3 Берег	80.143	4.261	401	—	94.650	—	143.007	47.004	107	—	462.647	—
4 Боршої	212.053	—	4.391	—	350	—	615.293	—	7.477	—	2.150	—
5 Ісмер	91.771	4.643	78.396	—	—	—	360.375	16.530	343.432	—	—	—
6 Мараморош	31.294	9.948	—	79.565	147.474	—	123.145	65.446	—	413.540	982.004	—
7 Шарош	—	371	129.475	—	88.175	—	—	918	442.381	—	191.463	—
8 Сабач	244.945	—	—	—	—	—	798.737	—	—	—	—	—
9 Сатмар	200.269	10.585	—	111.582	1.332	—	624.045	42.730	—	407.278	6.172	—
10 Спіж	273	44.564	100.524	—	17.930	—	1.711	178.723	380.638	—	70.837	—
11 Уюча	33.274	—	—	8.889	33.348	—	108.525	—	—	25.635	70.396	—
12 Уні	36.233	—	43.712	—	53.302	—	87.015	—	148.398	—	327.957	—
13 Зеплян	139.014	2.080	123.493	—	34.610	—	404.092	3.988	439.943	—	241.831	—
14 Сри	5.155	41.611	5.838	—	—	Хорвати 294.418	18.556	67.941	8.668	—	—	Хорвати 1097.930

täten, insbesondere aber der deutschen angehörigen, zum grossen Theile in den Städten wohnhaften und sich eher mit der herrschenden Nationalität amalgamierenden Minoritäten im ungarischen Sprachgebiete, welches das volkreichste ist, wie überhaupt die ungarische Nationalität am zahlreichsten erscheint. Relativ am höchsten hinsichtlich der numerischen Majorisierung anderer Nationalitäten steht das ruthenische Sprachgebiet, wobei jedoch bemerkt werden muss, dass wegen des tieferen culturellen Niveaus der Ruthenen, der besonderen Verhältnisse der städtischen Bevölkerung und des grösseren Grundbesitzes, sowie der zwischen den einzelnen Nationalitäten sich erhebenden confessionellen Scheidewand in diesem Sprachgebiete eine Assimilation am schwierigsten vor sich geht". (Ст. 52).

По думці автора, денационалізація населення, що вірає ся в область чужого народа і чужої мови великим навіть островом, далеко менше важна, ніж денационалізація політичної малої громади на границі двох мов і народів. Виходячи з тої засади він не вичислює поодиноких індивідів різних націй розкинутих по різних місцевостях Угорщини з уваги на їх матерню мову, але означає національність людей мішаних громад по мові, якими вони послуговують ся у себе в політичнім житю. Розуміє ся, що звідти походить в праці багато недокладностей і невірностей, пр. що Русинів в Сримі нема, що Італійці живуть лише в Фіюмі і т. и. В кождім разі брошура заслугує на признанє і варта того, щоби з нею ширші круги у нас запізнали ся. *В. Гнатюк.*

Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn von Olaf Broch. (Mit einer Karte). Videns Rabsselskabets Skrifter. II. Historick-filosofiske Klasse. 1897. N. 5. Христіанія, 1897.

Д. Оляф Броч, звістний вже з дослідів над українсько-руською мовою, а особливо одним її угорсько-руським, так званім *у-* диялекті в Земплина*), оголосив тепер нову працю, для нас дуже інтересну тим, що взяв її з області, де Русини стикають ся зі Словаками і під впливом останніх витворюють окремиї диялект в кількох підрядних говорах. Маючи обговорювати отсю працю, я пічну з формального боку.

Як видно з наголовку праці, область, якої тикаєть ся д. Броч, є словацько-руською. Коли одначе приглянемо ся ближше до праці, переконаємо ся, що слова „руський“ там вже нема, що диялект обговорюваний д. Брочом називаєть ся по просту словацьким (ostslovakisch),

*) Порів. його працю в Archiv für slav. Philologie т. XVII і XIX.

а люде, що ним говорять, Словаками. Чи ж уживанє тих термінів у д. Броха оправдане? На мою думку — ні і то з от яких причин.

Ціла Угорська Русь ділить ся на дві головні диялектичні групи; одна група чисто руська (головний контингент людности, що належить до неї, живе в столицях: Мараморш, Уґоча, Берег, Унг і північно-східний Земплин); друга русько-словацька, пословачена (головний контингент людности її живе в решті Земплина, в Шарошу і Спішу*). Обі групи розпадають ся ще на цілий ряд підговорів; одним з таких підговорів західної, пословаченої групи є підговор, студійований Брохом. Ним говорять в околици Унгвара, в полудневій часті Земплина, між иньшим в селах Комлошка і Мікогаза, та в тій часті столиці Абауй, що межує з Земплином. Другим таким підговором, знаним у нас по часті, що належить до західної групи, є підговор Бачванських Русинів, що виїшли на полудне з Шароша і полудневого Земплина. Докладнійше про оба сї як і про решту підговорів західної групи маю надію в недалгій часі поговорити, а тим часом верну до питання словацтву сєї групи.

Як кожний може переконати ся в собі ровідки: „Руські оселі в Бачці“,**) Бачванські Русини не затратили ще своєї народної назви, хоч дуже сильно пословачили ся. Вони називають себе „Русині“ і під таким іменем знають їх сусіди. Що назва ся не служить лише для означеня уніятського віроісповіданя, на те вказує обставина, що Бачванських руських Назореїв зовуть також „Русині“. Пословачені Русини західної угорсько-руської диялектичної групи стратили свою національну назву, але не прийняли вповні назви тих, в чю користь асимілювали ся. Вони до нині не називають себе Словаками, але Словяками. Під такою назвою знає їх також д. Брох. На 14 ст. своєї праці каже він: Die Slovaken der Gegend der beiden Dörfer***) nennen die Ugrorussen „Rusnaken“, sich selbst gewöhnlich „Slóvjak“, plur. „Slóvjáci“, sie sprechen „po slovenski“. Вже сей факт повинен був звернути увагу д. Броха, що тих людей не можна назвати без докладнійших дослідів Словаками, а їх говор словацьким.

Придивів ся ще иньшим признакам, що моглиб нам вказати на первістне походженє західної групи, що вона не була ніколи словацькою, але руською.

Мені не звістний випадок, щоби яке словацьке село врушило ся колибудь; натомість що руські села словачили ся, на те маємо докази майже у всіх письменників, що писали про Угорську Русь. Подібні факти звісні мені також з особистих спостережень, починених на місци. Се

*) В иньших столицях живуть Русини лише в незначнім числі.

) Записки, т. XXII. *) Falkušovce, Dubravka.

власне вказує, що Словяки — так буду називати тих, що говорять русько-словацькими (пословаченими) підговорами — повстали в чистих Русинів.

Усі майже Словяки належать до уніятської церкви. Звісно, що Словяки не були православними в історичних часах, тому їм не потрібували унії приймати. Угорські Русини прийняли натомість увію 1648 р. Дуже можливе, що їм ся залежність від латинської церкви вплинула на те, що вони ще більше почали винародовлювати ся в користь Словаків з одного, а Мадярів з другого боку.

Важним, на мою думку, доказом колишньої руськості Словяків мусить бути також їх акцентуація. Українсько-руські діалекти з огляду на акцентуацію ровпадають ся на дві групи. З одного боку стоїть діалект лемківський, з нерухомиим акцентом, що падає завсїди в більше складових словах на другий склад від кінця, з другого боку усі інші діалекти з рухомиим акцентом. Ніхто не заперечує руськості лемківському говорови, в котрім акцентуація виробила ся під довголітним впливом польським. Найближшими сусїдами Словяків і з півночі, і зі сходу є власне Лемки. Вони то винародовлючесь в користь Словаків, перебирали від останніх фонологію, але задержували свою акцентуацію, свою лексику та синтактику. Кождий, що знає діалект Словяків, відразу помітить, що се руський діалект прибраний в словацьку одєжу. Таї багато інших окремішностей відріжняє говір Словяків від Словаків. Згадаю тут хочби брак самозвукового г та І, так характеристичного в словацькій мові, брак довгих самозвуків і т. и.

З того всього видно, що д. Брох помилив ся, називаючи говір Словяків словацьким.

Говір Словяків творить перехідну язикову групу між Русинами і Словаками і як такий становить для себе окрему, замкнену цілість. Його дотикають ся слова д. Броха наведені в праці на ст. 6—7: „Frühere Forscher, die die nordostungarischen Gegenden beobachtet haben, haben schon gesehen, dass das sprachliche Verhältniss zwischen Slovaken und Ugrorussen sich nicht ohne weiteres durch die Bestimmung einer einfachen Grenzlinie darstellen lässt. Man kann nicht sagen: da ist die Sprachgrenze, auf deren einer Seite wird kleinrussisch, auf deren anderer slovakisch gesprochen. Ausser diesen zwei Sprachen oder Dialekten sind noch andere, wenigstens ein anderer da, dessen Charakter nicht so leicht bestimmbar ist“. Шкода тільки, що д. Брох не додивив ся в своїй праці, що до того перехідного діалекту належить ним ровбираний, та що він вповні „bestimmbar“, як то їм виходить з тої самої його праці.

По тих увагах загальної натури перейду до спеціальних.

Праця д. Броха складає ся в трьох частин: 1) вступу, де подані спостереження загального змісту; 2) мапи, до котрої долучені докладні пояснення; 3) самої студії про говір. Критикувати деталічно мапу, мені тепер не можливо; щоби те зробити, при цілковитім браку потрібної літератури, треба-б поїхати на місце і наочно про все переконатися, хочаби дати щось докладніше. Кардинальну похибку д. Броха я вже виказав повисше, що він Словяків назвав Словаками без найменшого скрупулу. Щож до говору Сотаків, визначеного на мапі, то мушу висказати на разі сумнів, чи він справді має тільки окрешіших прикмет, щоби становив аж говір. Бути може одначе, що досліди викажуть, що я помиляю ся.

Що до самої студії, то в ній обговорює автор поодинокі самозвуки і співзвуки (чи справді між звуками у-у, о-о, ш-ш, ж-ж і т. д. відповідно до їх положення заходять які нюанси в виголошенню, не міг бим сказати), далше асиміляцію, палятелізацію, подає два тексти казочні в вірних записі, обговорює флексію, та акцентацію. Про останню треба зауважати, що подавані автором приклади з подвійним або потрійним акцентом на одному слові, не становлять нічого характеристичного для говору Словаків, бо так наголошують лише люди, що знають мадярську мову і на мою думку роблять се під її впливом; прості люди, що не знають мадярської мови, не акцентують так.

Не заускаючись більше в подробиці студії, що завело би мене за далеко, подам ще тут три характеристичні прикмети говору обробленого д. Брохом, що відрізняють його від иньших словяцьких говорів*). 1) Окінчене *dat. sing. oŕ*, намість уживаного у иньших Словяків *ovi* або *u*, пр. *lesoi* (зам. *lesovi*, *lesu*). Се окінчене не є нічим иньшим, як лїниво виговореним *ovi*, з пропущеним співзвучком *v*. 2) Окінчене 1 ос. чис. од. на *u* (у) намість уживаного в иньших говорах *m* (м), пр. *куруju*, *meu*, намість *куруjem*, *melem*. 3) Форми: *šeis* (шість), *gniejs* (гнести), *jejs* (істи), *piejs* (нести), *prejs* (прясти) і т. д. Ті форми мають в иньших словяцьких говорах завісїгда окінчене *s* (ц) або *sc* (сц). Тото *ц* не відпадає навіть тоді, коли — як то декуди буває — задержить ся звук *j* (й). Иньші Словяки говорять проте: Шесц або шейсц, гнєсц або гнєйсц, єсц або єйсц, нєсц або нєйсц, прєсц або прєйсц. Звук *ей* в повисших формах дістав ся мабуть до отсього говору з мадярської мови, де дуже часто подибує ся звук *é*, майже ідентичний з нашим *ей* пр. *ész* (розум), *vész* (небезпека), *kész* (готовий), *mész* (вапно) і т. д.

*) Сі прикмети подаю на підставі спостережень зроблених Угорським Русинном, добре обізнаним з тими говорами, о. Юлієм Ставровським.

Зрештою диалект оброблений д. Брохом сходиться з иньшими диалектами словацькими і його вповні розуміють шарішські та спішські Словяки.

Хоч в студії д. Броха і знаходяться неточности, що походять певно більше звідти, що він за коротко пробував в Угорщині, ніж аби жиг і в иньших говорах, порушених мною, запізнати ся, то всеж вібраний ним матеріал визначає ся великою вірністю, а сама праця докладністю та сумлінністю. З того огляду можна уважати її справді за дуже добру і бажати б лише належало, щоби кождий наш диалект був так вистудійований як найкорше.

В. Гнатюк.

Короткий виклад богословія догматичного основного и частного, уложив Александер Бачинський, Льв., 1898, 706 ст.

Здає ся, що на нікотрій ниві не зроблено у нас в Галичині так мало що до публікації, як на ниві богословській. Наукові теологічні праці так рідкі, що аж дивно стає, що так численне духовенство з академічною наукою, з многими докторами богословія і з кількома професорами академії так мало публікує своїх праць! Відав не много і сеї праці!

Причина сьому лежить виключно у тім, що богословські науки на академії подають ся — в вииком двох предметів — в латинській мові. Духовник, покінчивши свою 4-літню академічну науку, щасливим чує себе, що вже більше не потребує знати ся з латиною: тож кидає „скрипти“, а коли йому потреба приготования до дальшого образования або іспитів, волиять ужити шкільних підручників. Більше над них і не потреба йому знати. Але не про се річ.

Праця духовенства на богословській полях дуже незначна. Концентрує ся вона около двох часописів: „Душпастир“, де подають ся наукові праці, досить слабкі і предмету не вичерпують ніколи і „Прапор“ переповнений переважно працями радше „фазерверковими“ і полемічними, часто не вповні науковими, хоч і не без ввачіня. Около сих двох часописів концентрують ся сили руських духовників. Замітне се, що першу часопись мало хто передплачує, бо навіть 20% духовенства її не держить, а другу хоч кожда парохія дістає даром, не всі хотять читати, так що найменше голосить сам „Прапор“.

Тому то радо повитала та часть духовенства, яка любить свою богословську словесність, працю, покінчену редакцією о. Александра Бачинського під заголовком: Короткий виклад Богословія догматичного. Є се дільце як на короткий виклад досить ватажне, бо обіймає 45 листів друку, і трактує річ не по шкільному, а таки доволі

повно. Автор не толкував ані не компілював ніякого пертвору, але опер ся переважно на академічних викладах сучасних професорів: Д-рів Сембратовича, Відшара, Гуртера і Перрона, і уложив сею на руській мові першу догматичну працю, тож цілком бевпечно можемо назвати сей твір оригінальним.

Не велика се річ писати на руській мові новельку або хочби і повість, де автор має свободу що до ужитя слів або хочби і до укованя якого там виразу, що йому бракує. Далеко тяжша праця при написаню наукового твору: тут автор не раз над названем одного предмета або понятя мусить довше думати, як над написанем цілої глави. Не меншу одначе працю має автор теологічного твору, хоч йому не приходять видумувати нової термінології, бо вона вже утерга, а шукати її треба по курендах, посланіях і единтах соборових. Та відомо, якою вона ся термінологія була: на пів польська на пів церковно-словянська; де неставало такого готового виразу а треба його було конче, там о. Цибик всадив просто слово московське або вдягнене в московську одезу. Тож і автор „Догматичного Богословя“ не устеріг ся від подібних виразів і форм і полишив багато виразів на „какографический“ лад. Задля того подибуємо ся з многими виразами такими як: зрѣне, естествоно, устройство, иѣне. Одначе праця ся, на нашу думку, всеж дуже цінна. Духовенство галицьке повинно бути авторови вдячне за сю працю, а молодші духовники можуть собі взяти приклад, що і в старшій віку можна взяти ся за працю і прислужити ся часті суспільности.

Ю. Д.

Проф. Дра Олександра Огоновского — Систем австрійского права приватного, видав Др. Петро Стебельский зв. проф. львівского університету. Т. I. Науки загальні і право річеве ст. 336. Т. II. Право облігаційне і спадкове ст. 369, Льв., 1897.

Матеріал до сего важного виданя дала літературна спадщина по неб. Др. Олександрі Огоновській, що займав на львівській університеті катедру професора австрійського цивільного права (матеріального) з українсько-руською викладовою мовою і своїми науковими розвідками встиг здобути собі поважне становище в правничій літературі та вславив ся правдивим мужем науки. Сей матеріал в часті друкований свого часу, в часті в записках, приладив до друку проф. Др. Петро Стебельский доповняючи його постановами нового законодавства і здобутками новішої літератури, бо предметом було право що обовязує тепер. Проф. Ст. опрацював його в системі, себ то розкладі матеріялу відповідно

до природної зв'язи і наукових вимог, що розпадає ся на: загальні науки, частину про правні інститути загального значіння, річове право, облігаційне право (з'обов'язання) і спадкове. Видане браків у системі родинного права Др. Ст. заповів у вступнім слові. В загальних науках трактує ся про право в предметовім значіню, а саме (поодинокими розділами) про приватне право взагалі і австрійське приватне право, причини повстання права в предметовім значіню або жерела права і приложеню права в практиці, далі право в підметовім значіню, а саме про підмет і предмет прав, далше про юридичні ділаля та вкінці про вплив часу на правні відносини і охорону прав. В річевім праві єсть мова, звістно, про посідање, право власности і річеві права на чужій річі, про служебности і право заставу. В з'обов'язанях іде річ в загальній часті про загальні засади з'обов'язань, відтак про почин (повстанє) з'обов'язань, про порученє, про розв'язанє та знесенє з'обов'язань і про зміну з'обов'язань, а в спеціальній часті про поодинокі роди свободних з'обов'язань, вкінці означено становиє з'обов'язаня. В спадковім праві по загальнім огляді обговорює ся тестаментарне і безтестаментарне покликанє спадковця, навпісля приняте спадщини і правне становище спадковця, далі відказ (legatum) а під конець заховок (Pflichttheil).

В кожнім з наведених титулів, або розділів розбирає ся всі принадлежні правні інститути подрібно а в міру своєї істоти і потреби ще загально у вступі.

Сам предмет трактує проф. Ст. в Ог. так, що в наукових вислідів правознавства і критики виводять для даної kwestії пожадані постанови правні, а в приложеню до сего подають дотичні постанови сучасного австрійського права в критичнім освітленю.

Систем австр. прив. права се перший у нас твір того рода; для наукового письменства взагалі а спеціально для правничого він має на завсїгди значну стійність. Виданє має між иньшим на цілі подати студентам права пригожий підручник, тому автори вининали безконечну полеміку учених, цитати та подробиці і тим то воно представляє ся по змові звязелим і, як на великість матеріялу, своїм розміром приступне.

Для термінології праця становить значний поступ, задля добору висловів і багатства слів в научнім стилю, який до річи кажучи виїшов подекуда може надто утяжливим.

Зрештою багато дечого можна собі бажати і що до деяких слів і що до техн. висловів і що до складні і що до флексій, часом чужих духови українсько-руської мови.

Г. З.

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

R. Loewe — Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere, eine ethnologische Untersuchung, 1896.

Ю. Кулаковскій — Къ исторіи Готской епархіи (въ Крыму) въ VIII вѣкѣ, 1898.

— Христіанство у Аланъ, 1898.

A. Соболевскій — Двѣ замѣчательныя рукописи XIII вѣка, 1898.

— Двѣ библіографическія рѣдкости, 1898.

B. Миллеръ — Очерки русской народной словесности. Былины, I XVI, 1897.

Мандельштамъ — Садко Вейнмейненъ, 1898.

Ө. Леонтовичъ — Крестьянскій дворъ въ Литовско-русскомъ государствѣ, 1896—7.

— Сельскіе промышленники въ литовско-русскомъ государствѣ, 1897.

Collectanea ex archivo collegii historici, Archiwum komisji historycznej, т. VIII, 1898.

Дневникъ Якова Марковича, т. III, р. 1730—4, 1896.

Кіевъ и университетъ св. Владиміра при императорѣ Николаѣ, 1896.

Л. Струнина — Первые воскресныя школы въ Кіевѣ, 1898.

C. Studziński — Geneza poetycznych utworów M. Szaszkiewicza, 1896.

— Charakterystyka i geneza poetycznych utworów Ambrożego Metlińskiego, 1897.

Думки і пісні Амброзія Метлинського. Вид. Др. К. Студинський, 1897.

Памяти М. А. Максимовича, 1898.

Записки императорскаго новороссійскаго университета, т. LXX, 1897.

Сборникъ матеріаловъ для описанія мѣстностей и племенъ Кавказа, т. XXIII, 1897.

Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Eperjesiensis pro anno Domini 1898, 1898.

Schematismus cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkácsensis ad annum Domini 1896, 1896.

E. Leipen — Die Sprach-Gebiete in den Ländern der ungarischen Krone, 1896.

O. Broch — Studien von der slovakisch-kleinrussischen Sprachgrenze im östlichen Ungarn, 1897.

A. Бачинскій — Короткій выкладъ богословія догматичнаго основнаго и частнаго, 1898.

Проф. Д-ра Ол. Огоновского — Систем австрійскаго права приватнаго, издав Др. П. Стебельскій, I i II, 1897.

З ТОВАРИСТВА.

Справозданне з загальних зборів 2 н. ст. лютого 1899.

Збори відкрив голова проф. Грушевський, короткою промовою: „Вітаю високоповажаних членів та дякую їм, що так численно зволіли прибути на нинішні збори. З кінцем року закінчило наше Товариство повних двадцять п'ять літ, першу чверть віка свого існування й вступило у другу. *Felix fortunatumque sit!* Останній рік закінчив першу четвертину величаво, і Товариство переступило її межу з як найкращими здобутками. В справозданню виділа, котре вп. члени мають в руках, подано досить докладний образ сього останнього року й я не потрібую повторити сказаного там. Пригадаю хіба, що на нинішню свою висоту Товариство підняло ся саме за кілька останніх років. Переживши в дуже скромних обставинах перші десятиліття свого існування, воно за останні п'ять років пустило в світ звиш 50 томів наукових публікацій, воно, можна сказати, сотворило українсько-руську науку в очах і понятях ученого сьвіта, викликало і виховало кадри наукових робітників на різних полях, стало головним огнищем, осередком культурної роботи для всіх країв України-Руси та височенько підняло прапор українсько-руської культури! Се досягнуто було не тільки за короткий час, але й нечисленною групою робітників. Гарний приклад житєвности нашої суспільности, сьвіжости невичерпаних сил, що їх у нашого народа не могли знищити віковий гніт, упослідження і нужда! Честь і подяка належить ся в сім переступнім моменті в житю нашого Товариства всім, хто двигав на собі тягар його роботи і розвитку, чи то науковою роботою, чи то адміністративною, чи то матеріяльними жертвами, чи то обороною його інтересів! Заразом надіємо ся, що число двигачів тих зростати не з року на рік, що в поміч і на переініну дотеперішнім виступлять нові, з сьвіжими силами, з щирою олотою працювати для Товариства, не дорожа-

чись собою, не жахаючись праці. Того конче вимагає наше Товариство, аби йти вперед та сповняти розпочати місію. Бо я підносив уже і підношу ще раз притиском, що будучність Товариства і його культурної роботи не має нічого певного в собі, що його засоби вишрубовані до останнього, що його доходи в значній мірі непевні; тому охорона і дальший розвиток Товариства вимагають пильної уваги й запобігливості членів“.

Згадавши про смерть заслуженого українського етнографа Володимира Ястребова, котрого пам'ять пошанували збори повстанем з місць, голова покликав на секретарів зборів Юліяна Левицького і Володимира Гнатюка, та уділив голосу проф. Кокорудзови, щоби відчитав протокол з попередних загальних зборів. Коли збори прийняли протокол до відомости, поставив внесенє д. П. Огоновський, щоби секретарського справоздання з діяльності виділу за 1898 р. не відчитувано, бо його надруковано і розіслано членам, та щоби відразу переведено над ним дискусію. Внесенє прийнято і почала ся дискусія.

В. Білецький жадав злуки канцелярії товариства з книгарнею, постійного оголошування в часописах урядових годин в канцелярії і бібліотечі, поясненя в справі закупи каменіці — чи вложено в неї також капітал товариства, в справі Л. Н. Вістника — чи оплачує ся — та в справі анкети для реформи середних шкіл, а то, чи давано делегатови товариства яку директиву. Вол. Шухевич жадав, щоби в справозданю подавано завсїгда дати про рух видань, та щоби рубрику „Дрібні видатки“ докладнійше специфікувати. Вол. Левицький з Тернополя жадав, щоби в справозданю подавано окремо спис членів дійсних, окремо звичайних.

На те відповів голова товариства так: Докладнійших відомостей про закупку каменіці виділ не подав тому, що доси ще не виготовлено фундаційного акту. Каменіця є вправді на зверху власністю товариства, але рахунок її веде ся зовсїм окремо. Товариство вложило свої гроші лише на адаптації каменіці в формі чиншу заплаченого за пять літ з гори. — Книгарні з канцелярією не можна вже злучити тому, що магазини стоять вже окремо, а їх не можна змінювати довільно кожної хвилі. Але можна в канцелярії поставити підручну шафу з книжками для вигоди публіки. Отворювати книгарні не можна ще тепер, бо вона більше приносила би страт, як зиску. — Справозданя в Л. Н. Вістника не надруковано лише задля браку часу і клопотів, при перенесеню друкарні. Кошти редакції і адміністрації Л. Н. Вістника покрито з передплати; докладнійші дати про те може подати каснер. — Делегатови товариства до анкети для реформи сер. шкіл дано директиву на спільнім засіданю всіх трьох секцій. Оголошений може бути реєстр дійсних членів; оголошувати-ж імена звичайних членів нема потреби;

деякі члени в Україні могли би забажати не подавати їх імен, а криptonіми були би тут не на місці.

По сьому прийняли збори внесенє Вол. Шухевича як директиву для нового виділу і приступили до дискусії над справозданєм каснера звільнивши його вперед від читаня справозданя. В. Шухевич бажав, щоби в справозданю подавано віставленє активів і пасивів з попереднього року побіч біжучого.

О. Дуткевич бажав поясненя, чи Вістник посилає ся на борг.

В. Коцовський бажав, щоби товариство стреміло до зменшеня кредиту, на скілько се не діяло би ся на шкоду товариства.

П. Огоновський бажав докладного специфікованя рубрики „Розходи друкарні“.

Каснер товариства подав на всьо те докладну відповідь.

По сьому повстали збори з місць на внесенє В. Шухевича і виразили таким способом подяку фундаторови Українцеві і Дру Федакови за дари для товариства.

Коли ніхто не забирав більше голосу при справозданю, прийнято його до відомости.

Дальше забрав голос іменем контрольної комісії д. Врецьона, відчитав справозданє і поставив внесенє на уділенє виділови абсолютній. Внесенє прийнято.

Нім приступлено до вибору нового виділу, забрав голос голова і заявив, що коли би він і дальше мав занимати ся адміністраційними справами товариства, в такому разі не міг би прийняти головованя. Збори повинні проте застановити ся при виборі членів виділу, аби увійшли люде, що могли би більше часу віддавати Товариству, бо при збільшених функціях товариства мусять виділові присьвячувати йому також більше часу.

Ів. Конач признає слова голови справедливими, тому ставить внесенє, щоби установити окремого урядника для адміністрації товариством.

В. Шухевич просить голову подати лісту членів виділу, з яким хотів би голова працювати, а збори прийнуть її певно з подякою.

О. Стефанович заявляє ся за установленєм платного урядника, а як показала би ся потреба, навіть за зміною статута.

В. Шухевич висказує гадку, що зміни статутів не треба; до адміністрації товариства вистанє регулямін.

За установленєм платного урядника промавляли ще Ів. Конач, В. Білецький і Вол. Левицький з Винник Проти В. Коцовський, о. Дуткевич, А. Дольницький і Др. Федак.

Вол. Левицький з Винник поставив внесенє, щоби вибрано анкету в пяти людей, що порозуміли би ся з головою і уложили лісту нового виділу.

Голова пояснив, що оплатити всі роботи в товаристві коштувало би за багато грошей; тому треба вибрати до виділу таких людей, що безплатно працювали би в товаристві. На внесене В. Левицького про- став, але пропонує анкету побільшити до числа 10 людей.

Збори прийняли пропозицію і вибрали до анкети: дра І. Франка, дра Е. Озаркевича, о. Стефановича, І. Громицького, К. Паньковського, В. Левицького з Винник, В. Шухевича, В. Гарматія, І. Копача і М. За- ячківського. По цілогодичній нараді анкети подав В. Шухевич зборам лісту виділу і приступлено до виборів. Голову вибрано аклямацією. Го- лова подякував за вибір і покликав на скрутаторів Д. Коренця, А. Кру- шельницького і М. Павлика. Заки скрутатори обчислили голоси, збори відбували дальші наради. До контрольної комісії вибрано: дра Я. Ку- лачковського, О. Ганінчака (старшого) і В. Тисовського. По сьому від- читано внесене В. Копитчака: 1) щоб членам знизити ціну видань то- вариства; 2) щоби розписати передилату на всі видання товариства. — В. Коцовський поставив внесена: 1) щоби знизити ціну передруків; 2) щоби утравістичним семінариям давати на жадане дирекції безплатно Записки і Етногр. Збірник. — Внесене о. Копитчака попер ще о. Дуткевич; внесене В. Коцовського В. Білецький. І. Громицький спротивив ся вно- сеню Коцовського. Вол. Левицький поставив внесене, щоби при закупі книжок давано покуцям відповідний рабат. Збори передали внесена Ко- ловського і Левицького під розвагу нового виділу, а внесене о. Копитчака відкинули. — О. Стефанович поставив внесене, щоби виділ порозумів ся з Просьвітою і оголосив, де мають присилати ся всякі старинности, як образи, книги і ин. При тім треба-б додати вказівки, як пізнавати ста- ринности. — О. Дуткевич інтерпелює, чи виділ закупив деякі книжки, до бібліотеки, вказувані ним на попередних зборах і в справі деяких статей в Л. Н. Вістнику. Проф. Грушевський і др. Франко дають поясненя.

Тут скрутатори оголосили результат виборів. Голосувало 49 членів. До виділу вибрано голосами: В. Гнатюка (48), В. Охриновича (48), Ю. Січинського (47), К. Паньковського (46), Е. Озаркевича (45), І. Гро- мицького (41). На заступників вибрано: Ю. Левицького (47), В. Будзи- новського (46) і М. Губчака (43). По оголошеню результату виборів голова закнув збори о 2 годині по полудни.

Поправка. В Бібліографії XXVI тома закрали ся похибки: на с. 4 (рецензия книги Нідерле) ряд. 20 зверху замісь с. 328 треба с. 318, ряд. 21 зв. замісь с. 437 треба с. 477. В Бібліографії XXV т. на с. 21 р. 9 зв. треба поправити: Корняківську в-жу, дечим подібну до вежі San Spirito в Римі, що її Буркгардт (Geschichte der Renaissance in Italien. 142) називає...

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj 29—86; 3. Sewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Sewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwiński 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluž S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Sewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 2:2 231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Sewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Sewčenko im Gefängnis, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Welicko S. 1—36; 2. Bitschrift Honta's und Zeliezniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Sewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archaographische Note von M. Hrušewskyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von * * * 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotos“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Sewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. 1—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch, lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von *Hirudo medicinalis* (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Grossfürs, Litthauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwiński s. 1—34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von E. m. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyński 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von *Vesania melancholica*, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von E. m. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwskyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Knižewič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Heťman Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Darstellung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Sewčenko, von A. Konyskyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinskyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. A. I. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomasiwskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hrušewskyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekrašewič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowskyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hrušewskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitatě Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hrušewskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomasiwskyj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hrušewskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorosenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celewyc 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—64; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Рік VIII.

Р. 1899 кн. III.

Т. XXIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEDIGET VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VIII Jahrgang.

1899, III B.

B. XXIX.

Накладом Наукового Товариства імені Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ ХХІХ ТОМУ.

1. Україна після 1654 р., історичний начерк Л. Ч. (конець буде) с. 1—13
2. З Товариства: справа українсько-руської мови на київськiм археологічнiм з'їзді й участь в нiм Товариства с. 1—1
3. Знадоби до пізнання угорсько-руських говорiв, подав Іван Верхратський (конець буде) с. 95—200
4. Miscellanea: а) Володимир Ястребов, некрольоґ, под. Л. Ч.; б) В. Васілевський, некрольоґ, под. М. Грушевський с. 1—5
5. Наукова Хроніка: Огляд захiдно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р., подає Др. М. К ор дуб а — III. Середні віки . . . с. 1—31
6. Бібліографія (рецензії й справоздання, зміст на с. 43) с. 1—44

Inhalt des XXIX Bandes.

1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13
2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kiew und der Antheil der Šewčenko-Gesellschaft an demselben 1—1
3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Iwan Werchratskyj (Fortsetzung) 95—200
4. Miscellanea 1—5
5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31
6. Bibliographie 1—44

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Buches.

РІК VIII.

Р. 1899 кн. III.

Т. XXIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові ще два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

BEDIGET VON

MICHAEL HRUŠEWŠKYJ

VIII Jahrgang.

1899, III B.

B. XXIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Вєднарського.

ЗНАДОБИ
ДЛЯ ПІЗНАННЯ УГОРСКО-РУСКИХ ГОВОРІВ.

ПОДАВ

ІВАН ВЕРХРАТСКИЙ.

[Далі].

Неопре́дленіе може иноді заступити ціле речене пр. не мож ся там навертати, ўдны раз ся зарікати I. (= не могу до того навернути ся, від кого я вже раз зарекла ся).

яти, іміти (імити ся) уживають ся з неопре́дленіком для означеня розпочатого діѣства: іміў бїгнути, яў кричати; подїбно ладити з неопре́дленіком для означеня знаміреного діѣства пр. вѳрон хвалїти ся ладїў гѳлосом VIII. der Rabe wollte mit seiner Stimme prahlen (war im Begriffe seine Stimme hѳren zu lassen). — ще я лажў єднў прїсловку казати Вл. ich beabsichtige (ich nehme mir vor) noch ein Sprichwort zu sagen.

Приложник яко придаток (а також приложниковий заїменник або числївник) може стояти перед сущника, котрого ближе опредїляє (вельнїй сад, высѳкїй дуб, подѳбнї челядїна Лв. schѳne Frau, высѳка гѳра, жѳўтов пїря, їншакїй лист, дрўгов дїло) або також і послї сущника пр. Сидїть гѳлуб на конїря сївнїй і чубїтїй Д. auf dem Ast sitzt eine graue und gehaubte Taube. — I тогдї каже йому царь пресвїтлїй VIII. Und dann sagt ihm der erlauchte Kѳnig. — Бог мїлостивїй посмогрїў на мене Пу. der barmherzige Gott berucksichtigte mich (in meiner Noth). — Чоловїк скупїй дўже твѳрдо избїрать, аї бо мїло хоснўє VIII. ein geiziger Mensch sammelt sehr eifrig, doch zieht er von dem Gesammelten wenig Nutzen. — лем єднў нўту заспївїме пану великом ѳжному Стр. nur eine Weise (ein Liedchen) werden wir hochgebornem Herrn vorsingen. — чѳрез пѳле мадїарськеє ішлѳ вѳськѳ цїсарськеє Пу. Durch's Magyaren-Land zog das kaiserliche Heer. — колі на ся вѳзьме кошулїчьку бїлу Лв. wenn er sein weisses Hemd anzieht. — тогдї поклїче гѳлосом їншакїм VIII. dann rief er mit geãnderter Stimme. — кедь бы у тя і гѳлос такїй краснїй VIII. hãttest du auch eine so schѳne Stimme! — А єдєн дїдо старїй накладў огнї аї далѳко уд нас I. Und ein alter Greis schўrte Feuer aber weit von uns entfernt. — указїў пѳршому цѳрьков такў высѳку, што на свїгї такїї не бїло I. er zeigte dem ersten eine so hohe Kirche, dass auf dem ganzen Erdenrund eine hѳhere nicht zu finden war. — заслужїли рыбу єднў VIII. sie verdienen einen Fisch.

Коли придатками бувають заїменник і приложник, то може заїменник покласти ся межї приложником і сущником пр. лўбїй наш пане! Пу. unser lieber Herr! — або також може заїменник стояти перед приложником ставлєним перед або послї сущника пр. мѳї лўбїй тїтко і ма лўба мїтко! Пу. mein lieber Vater und meine liebe Mutter! — мїмка мѳя старѳнькая! Лв. meine alte

Mutter! (порівнай у Шевченка: Місяцю мій ясний! — Ой Дніпре мій, Дніпре широкий та дужий!) — або кладе ся заіменник, суцник, приложник пр. сокотати было свѣй вѣнок зелѣный. — такій хлѣбик любый. — така дѣвка чѣтава. — якій сесѣ леіѣнь красный! — якѣ на менѣ великое лѣстя ВШ.

Заіменник може класти ся яко придаток також і після суцника пр. а тут тѣрко наш лежить Пу. und hier liegt unser scheckige Hund begraben.

Заіменник вказний стоїть перед привластним, яко придатки тому самому суцнику пр. што ты пошла пообзирати того нашего загубителя Д. dass du hingeflogen, um nachzusehen, ob dieser unsere Erzfeind (Vernichter) noch am Leben sei.

твѣрды в значеню: високостепенний, hochgradig пр. твѣрда мѣлость Лв. innige Liebe.

твѣрдо в значеню „дуже“. пр. твѣрдо добрый дождж sehr guter Regen; твѣрдо худобный чоловік sehr armer Mensch; твѣрдо люта дѣвирь sehr grimmige Raubthiere. — твѣрдо красныи або твѣрдо фѣйный керт sehr schöner Garten. — Рівно і при глаголах: твѣрдо пити = дуже пити stark trinken; твѣрдо убити = дуже вибити stark schlagen, hart schlagen; падаў дождж твѣрдо I. der Regen fiel in starken Güssen herab. — Сам присловник твѣрдо може степенувати ся присловником дуже або горѣзд; пр. дѣуже твѣрдо sehr stark. избѣрать дѣуже твѣрдо ВШ. er sammelt sehr eifrig. — горѣзд твѣрдо Гр sehr viel, sehr stark.

дуже кладе ся перед приложником чи присловником, котрого значеня степенує, або після них пр. дуже весѣлый, дѣуже тяжко. — великий дѣуже лѣс ein sehr grosser Wald. — што пан превелѣбный такій смутный дѣуже? ВШ. warum ist der hochwürdige Herr so traurig? — далѣко дѣуже в тотѣ крайна Пу. sehr weit entfernt liegt dieses Land. — то чѣсви люде дѣуже ВР. das sind sehr ehrliche Leute.

Межи дуже і приложник може також глагол класти ся пр. увѣдыў, што пои дѣуже в смутный ВШ.

Межи суцником і приложником кладенням сперед або після суцника можуть також нивші доповненя стояти пр. о, велика тут в смѣтость Пу. о, hier herrscht eine grosse Trauer! — вже сѣмнадцять рѣков, што вѣйна тут бѣла велика Пу. es sind schon siebzehn Jahre her, als hier ein grosser Krieg wüthete.

Коли приіменник стоїть межи частицею май а приложником, тогдѣ степенує ся понятя приложника: май заступає тогдѣ присловник дуже пр. вѣрон ұлетыў май на высѣкое дѣрево ВШ.

der Rabe flog einem sehr hohen Baume zu, wo er sich setzte. — лисиця увиділа, ож вірон май на високоє дєрево сьїў їста ВП. der Fuchs merkte, dass der Rabe sich auf einen sehr hohen Baum gesetzt hatte, um sein Mahl zu verzehren.

(май до твореня другого і третого степеня приложників і присловників гл. на стор. 56. 57.).

Сама частиця май при глаголі уживає ся для вираженя дїйства в усиленім степені пр. Кілько было хлопців, тебе-м май любїла Лв. Wie viele Burschen auch waren, dir allein habe ich meine heisseste Liebe geopfert.

Присловник м'ало в угорско-руск. в значеню галицького „трóха“ „трóха“ „дрóбку“ (місцево в Самбірщині) — і deminut. м'аленько = галицк. „трóшка“ „трóшка“ (у Гуцулів: „трішка“) „дрóбочку“ (місцево в Самбірщині) може бути передставним (praepositiv) або посліставним (postpositiv) що до приложника або другого присловника, котрий ближше означає пр. мало сівый etwas grau, graulich. — м'ало колькавый etwas stachelig. — м'ало глухый Пу. etwas taub. — м'ало квасный etwas sauer, säuerlich. — густый м'ало etwas dick, dicklich (von Flüssigkeiten. — доўговісты м'ало etwas länglich. — м'ало доўже etwas länger. — шїре м'ало etwas breiter. — м'аленько д'але etwas weiter. — м'аленько швіже etwas schneller. — д'але м'аленько etwas weiter. — боржі м'аленько etwas schneller.

м'ало при глаголах пр. станьте м'ало halten sie ein wenig auf. — чекайте ня м'ало warten sie ein wenig auf mich. — м'ало погóбвати (когось) Стр. ein wenig aufwarten, ein wenig bewirthen. — м'ало перекувасныти Бч. МЛ. ein wenig sauer werden. — м'ало похотыў Стр. er bekam ein wenig Lust. — ждаў м'ало Bi. er wartete ein wenig.

genitivus partitivus (рідник частний) при присловнику м'ало пр. покладыт до хлїба м'ало м'яса geben Sie zum Brot ein wenig Fleisch hinzu. — дайте м'ало огні розклáсти geben Sie einige Glóhkohlen zum Feuerschüren. — дай мотузкы м'аленько gib ein Stückchen Strick her. — посып м'аленько сóли streue ein wenig Salz. — м'ало п'аленкы ўпивў = трóхи горівки випив er trank ein wenig Brantwein.

едні — едні = alii — alii пр. люде лѣзуть рѣтлами (драбїнами): едні горї, едні долы die Leute steigen an Leitern: die einen hinauf, die anderen hinab.

дру́гий, дру́га, дру́гое або другы́й, другá (я), дру́гоє = secundus (отже властиво nomen numerale ordinale) уживає

ся також в значеню заіменника неопреділеного (pronomen indefinitum) = alius, alia, aliud нпр. Мúшу ітá іс сьбого краю, Іс сьбого краю у дрúгы й край Ль. (піснь) ich muss aus diesem Lande gehen, aus diesem Lande in ein anderes Land. — Ой жаль мѣны бóде, вóзьмутъ дрúгы люде, та мѡя не бóде Ль. Betrúbt wird mein Herz sein, ein anderer (wörtlich: andere Leute) wird sie in sein Haus führen, mein Eigen werde ich sie nicht nennen. — Кóбы моя мáмка здорóва, бóде в мѣне дрúга корóва ВШ. Mòge meine Mutter gesund leben! ich werde eine andere Kuh haben (d. h. die Mutter wird eine andere Kuh kaufen). — Ёдѣн Фѣдѡр ішóў із вóзом на дрúговѣ село ВШ. ein gewisser Theodor fuhr mit dem Wagen in ein anderes Dorf. — Я тя лішу, дасть ти пан Бѡг дрúгого Ль. ich werde von dir scheiden, Gott wird dir einen anderen (Freier) geben. — Дрúгы лóбуть, мѣнѣ нѣ хце, перервѣ ся мѡѡ сѣрце ВШ. andere liebt er, mich mag er nicht, mein Herz bricht vor Leid. — А дрúгы шáтаны там пообставáли в гóроды і посыдáли собѣ на столицѣ і там прилипи Пу. andere Teufel hingegen sind in der Burg zurückgeblieben und nachdem sie sich auf ihre Sessel gesetzt hatten, blieben Sie an denselben haften. — быў бысь дрúгым пѡгытѡм за цáря ВШ. du würdest über andere Vögel herrschen (wörtlich: anderen Vögeln würdest du König sein). — два ўгликы грáни бóдуть а дрúгы й і два грѡша Д. zwei Kohlen sind zum Glúhen verwendbar, die zwei anderen werden Geld abgeben (Geld erzeugen).

Часом має дрúгы й таке значенє, як „прочий“ пр. а дрúговѣ, бѡстанок, дяк собѣ взяў ВШ. = und das Übrige, den Rest nahm der Kirchensänger für sich.

Иногда може не лише числівник єдѣн, дрúгы й, але також третій (в многім числѣ) ужити ся яко заіменник неопреділений пр. Ёдні пѣли, дрúгы грáли, трѣтьї дывкѣ обнямáли Ду. die einen (Burschen) ergótzten sich beim Trunke, andere tanzten (грáти, ігрáти eigtl. spielen, hier tanzen), andere umarmten Mädchen.

Ускісний падеж від один при підметѣ один має значенє: „другий“ пр. одѣн до бѡдного говорѣў О. = один до другого говорѣў. — говорѣт пустѡвѣ одѣн з бѡдним Кв. = говорѣть пустѡвѣ один в другим. — одѣн бѡдному помогáв = один другому помогáв. —

Ёден уживає ся так, як родівник неопреділений (unbestimmter Artikel) в язичѣ нѣмецкѣм. Примѣта неславянська, мабуть із нѣмецкого взята пр. раз бѣла єднá вдовиця Стр. абѣ гнаў вѡвцьї за єднóу гóру в єдѣн красний сад Стр. тудá ішла єднá дывка плáтя прáти Стр. дѣвкѣ посадѣли єднóу грушку Ль. позычѣў єднѡ жельзѡ, іс когрѣм вѡўкы імáють Пу. er lieh ein Eisen, mit

welchem man Wölfe fängt. — подумаў собі, ож вбъме еднó дѣрево і урубать ги еднóу пáску Пу. — стаў пáла цѣрькви кóло ёдногo богачá Пу. er stellte sich neben der Kirche bei einem reichen Manne auf. — указаў царь еднóу капúсту I. der König zeigte einen Krautkopf. — Едѣн алóдый заломіў ся вóчеў до ёдноу хыжи Ду. ein Dieb brach bei Nacht in eine Hütte ein. — Пришоў воўк ід ёднóй воды... напáў еднóу свиню, що пуд бѣрегом рýла Вл. ein Wolf kam zum Wasser gelaufen.. er überfiel ein Schwein, welches am Ufer die Erde aufwühlte. — Послá еднá дýня горí дубом VIII. es wuchs ein Kürbis auf einer Eiche klimmend in die Höhe.

Коли до сущника доданий приложник яко придаток, то числівник еден зовѣм свободноставний себ то може стояти 1) перед приложником положеним сперед сущника або 2) перед приложником положеним після сущника або 3) сперед сущника з приложником поставленим після сущника пр. 1) едѣн красны́й сад Стр. ein schöner Obstgarten. — — 2) ма́ш пса ёдногo тарканістогo Пу. da hast du einen scheckigen Hund. — — 3) прійде у едѣн лы́с великы́й і на́йде собі еднó село Пу. er kam in einen grossen Wald, wo er eine Ansiedelung fand. — газдá ўкопаў у сы́нхох за сы́нними двёрями еднóу яму глубóку Пу. der Wirth grub in dem Vorhause hinter den Thüren eine tiefe Höhle. — надóйшли на едѣн лы́с великы́й Лв. sie kamen zu einem grossen Walde.

Число многе від еден (одеи) положене перед иньшими числівниками головними приймає значенє заіменника неопредѣленого виражаючи число приближно пр. ішли́смо ўже за одні́ чоты́ры чáсы = гал. ішлисьмо вже якí чотыри години, ішлисьмо вже з чотыри години wir giengen schon etwa vier Stunden lang.

Місто тóлько наро́ду кажуть часто тóлькы́й наро́д пр. як увідыў тóлькы́й наро́д als er das Volk in so grosser Menge versammelt sah; подібно: ішоў тóлькы́й світ er gieng einen so weiten Weg, er gieng so weit. (cf. psl. толнкъ тосоѳос, tantus).

Форма повельникова будь кладе ся завсїгди сперед заіменника або присловника пр. будь котрýй, будь якýй, будь чий, будь тко, будь што; будь де, будь куды́, будь чим, будь як.

Замітний також присловник бы-як Лв. = аби як, хоть як; якнебудь.

В значеню „нема“ уживає ся в угорско-рускім не е або ны́т пр. не е попóнка дóма Лв. = нема etc. = der Geistliche ist nicht zu Hause. — не е тобí пáры в сы́ткy VIII. du hast keine Lebensgefährtin in dieser Welt. — не е с чьóго жы́ти Лв. = нема з чого

жити. — вітру не ё Ир. = нема вітру. — не в то́го, що я го люби́ла Гр. = нема того etc. — черці́в ужé-к не в Пу. = черці́в вже нема. — не в кура́тора д́ома Лв. = нема старости церковного дома. — —

нѣт у нас вели́кої рѣбы bei uns giebt es keine grossen Fische. — тепе́рь у́зьме ся і іде́ лы́са́ми сам, пса нѣт — лем е́днá ду́шá Пу. nun fieng er an seine Reise durch (grosse) Wälder fortzusetzen; den Hund hatte er nicht mehr bei sich — er gieng mutter-seelenallein. -- ще тѣ́же любі́ти, на ко́го дѣ́кы нѣт Лв. noch schwerer fällt es den zu lieben, dem das Herz nicht zugewandt ist.

Присловник тепе́рь для означеня промину́шого часу все послі́ставний (postpositiv) пр. ро́к тепе́рь vor einem Jahre (ein Jahr ist bereits verstrichen). — гуд тепе́рь item. — два го́ды тепе́рь vor zwei Jahren. — со́рок роко́в тепе́рь ВР. vor vierzig Jahren (vierzig Jahre sind vorüber). — тры́дцять годо́в (го́дув) тепе́рь vor dreissig Jahren (ро́к, гуд... суть то номіна́тиви — рі́чню сю впадае ува́жати яко виметню (Ellipse): ро́к (минае) тепе́рь зр. гал. тому ро́к (scilicet: буде, минае).

Раз ува́жае ся яко сполучник звязковий (coniunctio copulativa), а то щоби ви́разити на́гле дѣ́йство. пр. А вон поча́ў рубáти срі́бэрное дѣ́рево; раз отвори́ли ся жельза́ні ворóта на тім го́роді: ко́лі пóчнэ лы́ати шарка́нь с то́го го́рода та д нѣ́ому! Стр. er machte sich daran den Silberbaum niederzuhauen; da (auf einmal) öffnete sich das eiserne Thor der Festung und ein Drache entstieg der Burg und richtete sich gegen ihn auf. — раз отвори́ли пі́ч ВР. da öffneten sie den Ofen. — раз ко́гүт ізлопóче крѣ́лами і заку́куркать ВР. da schlug der Hahn mit den Flügeln und krähte.

Присловник тепе́рь, тепе́рька може ино́ді служі́ти яко части́ця сполучна і відпові́дае то́гді майже галицько-руско́му: відта́к або вѣ́мецко́му: nun; sodann пр. Тепе́рь оні́ там поси́дали і сидѣ́ли і потóму оні́ за́чали ка́зати: ко́бысь нам да́ў да́што й́сти. І тепе́рь вун за́чаў ка́зати й́м, што ма́у я ко́лач сы́ряній на тамту́й ста́ні, на кома́рнику (што ла́дят на со́хах так як пуд) — я пѣ́йду etc. Мар. — Тепе́рь вун живе́ оден гуд, живе́ дру́гий гуд, живе́ трѣ́тій гуд і так жи́ў до ста го́дув і тепе́рь Пан Буг присла́е до не́го сми́рть Мар. — Тепе́рь прѣ́йде домо́в. Ца́рь аві́дуе: тво́я ментува́ў до́ню? Она́ ка́же: лем ко́чіш. А ца́рь обі́цяє дочку́ да́ти за ко́чіша. Та тепе́рька за́мкла ся до сво́бї хѣ́жи etc. Пу. Nun kam sie nach Hause. Der König fragte: wer hat dich befreit, mein Kind? Sie gab zur Antwort: der Kutscher allein. Und der König versprach seine Tochter dem Kutscher zur Frau zu

geben. Sodann schloss sie sich in ihre Gemächer ein etc. — Теперь ідуть лысом опят; прійде до тої хыжки. Теперь каже: тут ем ночюваў і тут ня благословіў старинець божим словом Пу. Nun giengen sie wiederum durch den Wald; er kam zu jener kleinen Hütte. Nun sagte er: hier habe ich übernachtet und hier hat mich der Alte nach frommer Art gesegnet. —

Займенники (*Pronomina*).

1. Пень а. — Для вираженя потакуваня або прихвѣли (*Bejahung, affirmatio*) уживають частиці: айно Г. Лв. або айло Лв. ja wohl, allerdings також а-як О. — — анде Лв. dort; анде — анде hier — dort. — — а яко частиця сполучна (або: та) пр. а бѣли в сады три дѣрева. — як рубѣў дѣрево та уйшла шаркань с того города, та хотѣла йогѣ изыѣсти а мала шість голѣв Стр. — бѣли в мене ще два брата, еден быў Василь, а другы Іван, а я быў Михальо. — Частѣйша в угорско-рускім в подібних разях частиця ай і айбо. пр. айбо забѣгла єні печенѣна а із голубцѣв. — айбо чѣю, аж у дѣлѣ суть голубцѣ, айбо такы печенѣ, што лем йѣсти. — айбо пхѣу рѣку у ту спарѣ у дѣрево, де отѣ суть голубцѣ, айбо рѣка не стаѣ; пхѣу голѣву не стаѣ; пхѣу ногѣ не стаѣ; айбо имѣў я та залыз ізѣвсым І. — быў де, не быў воѣк, айбо дѣже ізголодныў Вл. На высѣкѣй полонѣны вѣвчѣрикѣв мноѣго, Ітѣ-б менѣ повѣкати, цѣ не в там мѣго? Ай пішла я повѣкати: сидѣть мѣй милѣнькы, Сидѣть, сидѣть, посвѣскуѣ в листѣк зѣленѣнькы І.

а, ай, айбо можуть мати також противставне значенє пр. Не заѣто, не заѣто, лыпша чѣсть, як злѣто, Бо злѣтом златѣти, а с чѣстьѣу ходѣти Лв. — Ты гаѣла бѣду минѣ, а ты найшла самѣ собѣ Лв. — даѣть грѣши, ай не хѣче брати Д. — бѣба рѣды не даѣла, ай ід хлѣпцѣм ісправлѣла І. — чѣловѣк скупы ай дѣже ізбѣратѣ, айбо мѣло хоснѣ ВШ.

а в сполуцѣ з частицею же (жѣ, ж) має значенє сполѣчника часового або условного. аж повечерѣ sobald es dämmert. — аж в мноѣго ластувкы wenn viele Schwalben sind; — або виключного (*con. disiunctiva*): голубкы аж бѣли, аж сѣви, аж жѣўти columbae vel albae sunt, vel griseae vel flavae.

2. Пень е. З придиховим г служить е яко частиця порівнабельна: ге, ги, ге й пр. ци трѣба бѣлшу кару, ги моѣ? Пу: — такы пѣгята ге пѣдпѣрткы Лв. — у раканѣ ге й каша Г. — удума й такѣ кару, ге-м ти каѣла Пу. — видума й такѣ кару, як ем ти

казала. Рідко коли всть ги сполучником часовим (coniunctio temporalis) пр. ай бо вѡн не туды гадáу, ги тѡму потáкувау ВШ.

е яко частиця прихвальна переміняє ся в о і прибирає придихове й: йо Я. = ја.

Здвоєне е з втрученим для усуненя роззѣву г служить яко частиця прихвальна: егé! ВШ. ja! richtig! so ist es!

(Приставне о в овѡн уважає О. Огоновский яко дейктичне е перед вѡн поставлене в виді о).

е в зложеню з нъ принимає значенє вказне пр. гѣнь-де Бі. dort. — ге-ген-де Пу. dort in der Ferne.

3. Пень тъ. В угорско-руским рідко уживає ся заіменник вказний той, та (тая), то або тов (тъ, та, то; тъ+и, та+и, то+и); понайбільше в 1. 4. і 5. пад. вд. і многого числа уживають форми адвоєних тот, тотá, тотó (psl. тъ, та, то; тъ+тъ = тот) асс. sing. gen. fem. тотú, voc. о тот! о тотá! о тотó! plur. тоты. —

З пня тъ творять ся отсї присловники: дѡтѡль, дѡтля; пѡтѡль; зáтѡль, зáтля; вѡдѡль, вѡдти, вудти, звудта; тáды Пу.; тѡды; тогды; тѡвды Ль. Стр. ВШ.

Спійний сполучник (coniunctio copulativa) та, тай кладе ся иноді мов переплѣтка перед присудком або підметом в реченю, хоч і мож би той сполучник випустити без шкоди яснотї думки пр. ой я мáмку та не слúхау ВШ. — казáу мены та шúгай молодѣнькый Ль. — такá была дýня, що двáдцять і вѡсьм сýл та залегла І. — ай тко тебе тай просíу, бы ты до нас мед носíу? Ир. — не бѣл быў ем, почорныў ем по гѡрах тай хѡдяти, ой за тобѡу бѣла дýвко тáрелики тай нѡсячи З.

4. Пень къ. В заіменниках і частицах: тко, што, котры й, чий, ци (цы), за-што wаgum; wofür; чим (= нím), за-чим (= понеже), чомú, куды, куда, де (з к-де, г-де psl. кда, čech. kde; в злож. виступає г: ны-гда, да-где), дѡкаль, докля, зáкаль, зáкля, дѡкы, пѡкы, чень Ль., ачѣй ВШ. = мабуť, може. — кѣбы ВШ. кѡбы ВШ.

Неопредѣлені заіменники і присловники: будь котры й, будь-чий, будь-тко, будь-што, дáкотры й, дáшто, дáкый; будь-де, будь-куды; хоть-котры й, хоть-чий, хоть-тко, хоть-да-тко, хоть-што, хоть-да-што, хоть-де, хоть-куды, ныкуды, ныкуда, ныгда (нвгда), дáгде, з'удкы (зуткв).

Котры й і тко можуть ужити ся також яко заіменники неопредѣлені пр. та снєв грѡш дай тѡму чѡловіку, котры й ннчє не бѣде робити по слúжбї; — а лѡде: котрі піну набивáу (= набивáють), котрі курыли, котрі бáту бѣли та в рот брáли іє піп ВШ.

diesen Groschen gib demjenigen, welcher nach vollendetem Gottesdienste ganz unthätig sein wird; — und sieh! was die Leute nach dem Gottesdienste treiben: die einen stopften ihre Pfeifen voll, andere rauchten, andere hingegen schüttelten die Tunke aus ihren Pfeifenröhren und nahmen dieselbe in den Mund. — А тко любить грибы, грибы, а тко печерічкы, А тко любить дівчинічкы, а я молодічкы Ир. (співанка). — Най заплачу, комú-м доўжен: комú грóш, комú два, свойій мїлòй поўторá Ир. möchte ich diese, welchen ich schulde, bezahlen: den einen würde ich jedem einen Groschen, den anderen je zwei Groschen, meiner Lieben anderthalb Groschen geben — при тім котрий або тко виражає неозначений докладніше поділ або скúпні взагалі.

До пня къ належать також частиці часові: колі, наколі Г., коль, кой, нáкой ВШ. чим Г. кед, кедь, дóкòль, дóкля, пóкòль, пóкля, дóкедь Ир.; колісь, де-сь-колі-сь (дес-колі-с) Я. дóкы Лв. зáкы Лв. закòль Лв. (пóривнай висше).

Тут також частиця ко, ка (кы, ки, к), що почиляє ся до повельника (в околицях сусідніх Гуцульщині) пр. дай-ко ми цибушкá Я. — ході-ко. ходыт-ко Я. — озмі-ко Кв. — пòдь-ко МЛ. — або до присловників: пёрше-ка О. Р. vorerst ужé-к Пу. schon. — тóды-к Пу. sodann. — сюдá-к Стр. — тúй-ка Ир. тúй-кы. — тещёрь-ка Пу. — днёсь-ка Пу. — тáм-ка І. Лв. — вóн-ка Шу. вóн-ка-й Пу. von aussen, ausserhalb.

Часом перед тко, што опускає ся заіменник вказний пр. тко ся на ня сёрдить, не бóду мирити Ир. = тогò, котрый (або хто) etc. — што зарòбить, удáсть за пáленку = тов, што зарòбить etc. — та нáйду я, нáйду, когò я любíла Лв. = найду того, кого etc. — коли-ж говорить ся з особливим притиском, то заіменник вказний не опускає ся пр. Не в тогò, тай не бóде, когò я любíла Стр.

Што яко присловник заступає місце присловника „чому“ „для чòго“ „за-для-чòго“ пр. Мíла, мíла, што думáвш, чòрні вòчка протирáвш Лв. = чому думаєш etc. — Мáмко мòя Суханьòва, што-сь ми хлòпця одобрáла? Ду = чому-сь мені etc. — Чьòрні вòчка, што плачете? шúга мòйї не будéте Д. ihr schwarze Auglein, warum vergiesset ihr Thränen, niemals werdet ihr mir angehören.

При заіменнику нýтко кладе ся применник межи частицею нýа ускісним падежем заіменника ко (= psl. къ) пр. нýї до кòго не зáгнаў er schickte zu niemandem. — нýї за кым не журію ся ich kümmer mich um niemand. -- нýї дýла кòго не лажú

ich bereite für niemand, нѣ перед кѣм не ісхлїдї ся er beugte sich vor niemand. — нѣ с чьо́го взятї Я. es ist unmöglich Erwerbquellen aufzutreiben. — тось на добрі пора́дила, бых ся нѣ с кѣм не вадѣла Лв. gut hast du mir gerathen, ich solle mit niemandem Zwist führen.

Иноді повтаряє ся заперечна частиця нѣ пр. нѣ до нѣ чьо́го Я. zu nichts. [Зрівнай бойківске: на нѣ на́ що; тут повтаряє ся применник на, місто: нї-на́-що. Подібно повтаряє ся при числівниках применник: платї́ў по три́дцять по пять золотых стрі́берних er zahlte zu fünf und dreissig Silbergulden. — поды́лїў то́то кїсто на двадцять на пять дарабѣв er theilte diese Teigmasse in fünf und zwanzig Stücke].

У заіменника неопреділеного хоть дятко стоїть применник після хоть пр. можеш ся уддати хоть за дакого Пу.

Місто заіменника відносного котрї́й в ріжних падежах єдиного і многого числа кладе ся також 1) што (що шо) нескло-нене пр. ломовї́й корбѣль, што гнїздѣ правїть у терню в травї Г. = котрї́й etc. — Ястрябы, што знають патрѣшити кўрици Г. = котрї́й etc. — рад побятѣм, што спївають = котрї́й. — валѣв, што дають свїням їсти = з котрого etc. — коштур, што подпїрає ся хромї́й З. = котрї́м etc.*) — — — або 2) до нескло-неного што прилучає ся відповідний падеж і відповідне число заіменника н, та, ѣ (він, она, оно) пр. Росте верба́ над водою, що я її садїла, Не є то́го таї не буде, що я го любїла Гр. (піснь) = верба, котру я садїла, нема то́го таї не бѣде, котрого-м любїла: — Заручї́ў дывчїну молодї́й лєгїнїць, што йому́ на рўчцї стрїбернїй перстїнїць Ир. = котрѣму на ручцї́ etc. т. є. котрї́й має на ручцї́ etc. — В Унїварї тот шўгаї, што я го любїла Лв. = котрѣго-м etc.

Рідко коли в разї 1) місто што кладуть сполучник ож (ожь) пр. а богачь, ожь укрáў пáску, та казáў = котрї́й укрáў etc. und der Reiche, welcher das Osterbrod gestohlen, dachte (sagte). [Примїта ся пригадує подібну в говорї бойківскім, в котрїм иноді, місто нескло-неного що, кладе ся сполучник же пр. тот хлѣпнїць, же побїг = котрї́й (або що) побїг].

*) Вираженя: гавдї, што іде вѣзом, кѣны, што лѣпкають копытами, дѣрево, ож зслєнїє і т. п. можна в певнїй мїрї порівнати з вираженями в азиці нїмецкїм, де нескло-нене so т. є. вказнїй присловник (adverbium demonstrativum) мовби приложник і відносно (relativisch) уживає ся иноді місто welcher, welche пр. у Шїлєра: der Tag, so es enthüllt; у Гете: Sachen, so gesucht werden.

5 Пень якъ. — якый, яка, якбв.

Займенники і присловники неопределені: хоть-який, бодай-який, да-який, будь-який, бы-який, який-сь; — хоть як будь як, бодай як, да-як, бы-як, якбсв.

6. Пень инъ. иначе. инакый. присловники: инак, инашак. — войну I. (= psl. вѣнж. въ инж).

7. Пень онъ. овон (вун, вон, він), она (уна), оно (уно) er, sie, es. — он-де-ка. он-де-ка-й da hier. — он-куда dort hin. — Частица онъ (= онъ+тъ) уживає ся мѣсто галицк. аж пр. онъ похворіу ся = аж похворів. — онъ облизує ся = аж облизує ся. — не-онъ nicht sehr, nichts weniger als.

8. Пень самъ. самы, сама, самов. до самого вечера knapp bis zum Abend. — саміський, самісенський muttersee-lenallein, ganz allein.

9. Пень съ. сисъ, сеся, сесѣ. сякый. присловники: сяк-так leidlich; kaum hinreichend, от-сяк (от-цяк) auf solche Weise. — судя. суды, судя, суды. (судя-туда), суды-к; до-силь. — Яко частица починая (Anhängertikel), в присловниках: дне-сь (psl. дньсь). днеська. днеськы. днеськай. — льту-сь (льто съ, льти-сь psl. л'ктось hoc anno).

10. Пень свъ. Займенник зворотний ся кладе ся найчастіше перед відповідним глаголом пр. не хотіу съ ся раз ісхыліти Лв. — абых ся і на нїм набїла Стр. — як ся худобний обернуу із ганыбы Пу. — Адамова голова с кориньом ся умкла Пу. жиды дуже ся бояли козакѣв ВП. — тай іє тым ся одговоріу од апостола ВП. — леґины на мене ся бѣчатъ Лв. die Junggesellen zürnen mir. — чам се змѣркне Я. bevor die Dämmerung eintritt. — не буду ся жєніти Ир. — бых ся ны с кым не вадїла Лв. — бых ся не 'ддавала Лв. — там ся ужєню Пу. — дуже ся тому ізрадовала ВП. — менї ся так вїдїть Г. mir scheint es so. — шваблики не хотїли ся імїти I. die Schwefelhölzchen konnten nicht angezündet werden. — кедь я ся не вѣрну, та тогды можеш ся уддати хоть за дакого Пу. — але також може стояти ся і після глагола пр. жоня звїдала ся Стр. — онї розсѣрдїли ся Лв. — а тот прїтау ся за двѣри Пу. — овон журичь ся твѣрдо Ир. — конь хоузятъ ся по леду Д. — оттак кладене займенника ся дуже свободне, так як у старословенщинї і старорусчинї пр. яко оутро хотїть ся людинє прѣдати Пичинґомъ. — да разглядяють въ градѣ, чьто ся дѣсть. — а чьмоу ся хотїть оучити, и въ оучити ся въ домѣхъ оу мѣжїи своихъ. — тоу ся брата разлоучнїста на брѣзѣ

выстрои Камлы. — на ниче си години обратиша. — — — и самъ
причини си въ святительскыи ризы. — разколѣси Владимиръ
очима. — прѣдаша си. — оубагте си него. — съинде си бѣзъ
числа людий. — оуже сънесе си хоула на хвалоу, оуже врьже си
днѣъ на землю.

Енклітичний дайник си служить також для узагальненя по-
нятя: тко-сь (з: тко-си), якый-сь (повстало з: який си = який
собі), котрый-сь, чий-сь, што-сь, якб-сь, де-сь, (де-с),
десь-колісь (де-с колі-с).

місто genit. себе уживають понайбільше форми accusat. ся
до ся. од ся. -- Досить часто уживає ся на угорській Руси при-
словник зась (повст. із: за ся psl. *за са post se, retro, iterum.
чеськ. zase, zas. польск. zaś, zasię. лемк. zas dagegen, hingegen;
wiederum; zum wiederhoten Male пр. іміяи того чоловіка та зась
убили його Лв. = зловили того чоловіка і знов его вибили. — а ті
зась розсѣрдили ся, іміяи його та зась убили за тотб = ті же
розсѣрдили ся, зловили его і знов его вибили за то.

Заіменник ся буває часто при глаголах середних пр. скысьне
ся молоко. похворіти ся. білыти ся. сыріти ся. ясныти
ся. позоріти ся. поворати ся. вечеріти ся ВС. = гал.
скысне, похворіти, білыти, сыріти, ясныти, зоріти, вечеріти. — Кой ся
позоряло Ир. — На горі сныжок ся білыє Лв. — Колим до
та прійшоу, ты ся похворіла З. — також при дұшно, видко,
видно пр. мені дұшно ся Лв. es ist mir heiss. — вже не видко
ся, не видно ся es ist schon dunkel.

Навпаки при декотрих глаголах знов ся вводі опускає ся пр.
не чудуйте добрі люде Стр. = не чудуйте ся etc. — ай бо за-
багла ей печеніна а із голуцѣв I. = забагла ся йй печеня etc. —
ай бо громадили (пбтята) у ённо ВШ. = громадили ся птиці
вкупу. — воук голаден мусыі мучити цылу нбчь Вл. = мусѣв
мучити ся цілу ніч.

В угорско-рускім ся положене на кінци глагола ніколи не
замінює ся на съ пр. молю ся, бою ся, ісхыліти ся, лю-
бїли ся, розойшли ся, коли в українськім ся переходять
часто на съ і притулившиь оттак до глагола мов з ним сплыває
в одно слово: молюсь, боюсь, захилюсь, заведусь, схоплюсь, уквіт-
чаюсь, братаюсь, скупаюсь; поклонїтєсь; повївсь, розпалївсь, обї-
завсь; дивїлась, усміхнўлась, страшїлась, моїлась, прокїнулась,
сталоь, діялось, довелось; любїлись, розїйшлись, волочїлись; на-
жїтїсь, поводїтїсь, схилїтїсь, живїтїсь, ховатїсь; дивїсь, убїраїсь,
шатїсь; обвївшиь, помолївшиь, зачинївшиь etc.

Від сво́й утворений наростком -ьскъ приложникъ сво́й-ськый ВР. сво́йськый Г. zahm, Haus-. сво́йскый голуб = Haustaube.

11. Пень нъ. До того пня належить викличник но! пр. но! тепе́рь не бу́деш ма́ти на чѣм бѣгати! Пу. — но! я тогды́ ка́жу: лыга́йте дыдо доло́! І. — Яко сполучна частиця но пр. но тепе́рь вели́ка ра́дость канѣникѣм. Пу. — но так ово́н тепе́рь ка́же. Пу. — на! da hast du! — на-те Я. da habt ihr! яко частиця почіпна в викличнику: а-ну! пр. а ну́, пробалу́ю МЛ. ei, ich werde probieren! — в слівци прихвальнім: ай-но Лв. = ja! — чень Лв. = ei doch, vielleicht.

12. Пень въ. До того пня відношу присловник вон Пу. nach Aussen; hinaus psl. вѣнь (т. в. вѣ+нъ) et вѣнь čech. вен pol. won, wen. — вѣнка. вонкай (вѣ+нъ+ка+в).

До надежнѣ (науки про надежі, Casuslehre).

Іменяк (nominativus). При присловнику мно́го кладе ся правильно рідник пр. мно́го лы́т, мно́го ры́б, мно́го ле́ну І. (вльну́ К.) мно́го сы́ру З. etc.; однакож ино́ді при мно́го стри́чаем іменяк чис. мног. пр. мно́го ластувкы́ МЛ. — мно́го пі́нязи Лв. мно́го доро́жєнькы Лв.; — те, здає ся, походить звідти, що давнѣйше мабу́ть говоре́но: мно́гы (як до околи́ць: мно́ги, мно́гі) ластувкы́ (ластѣвки. ластѣвкы́) = viele Schwalben, multae hirundae — а описля склоняний приложник мно́гий уступав що раз більше присловникови мно́го, котрий наостанку випер первістну форму приложника мно́гі та полишив ся іменяк ч. мн. сущника незмінений.

Рідник (genitivus). Рідник якостпй (gen. qualitatis) пр. зы́ля до́брого за́паху Г. = зы́ля пахлы́воє. — всьсьєме хлѣпцы́, всьсьєме цы́сарьского ла́ду Лв. — рідник частпий (gen. partitivus) пр. мно́го кру́мпльєв Лв. viele Kartoffeln. — вѣвчарѣв мно́го viele Schafhirten. ма́ло грушо́к eine geringe Menge Birnen. — па́ленкы цы́тка Лв. ein Tropfen Branntwein. — па́ленкы бо́чка Лв. — рідник порівнательний уживає ся рѣдко і то майже виключно в пісни пр. у́йшла мѣла кра́ца злѣта Лв.

хранѣти ся чо́го sich wovor hüten. хранѣт ся то́го МЛ. er hütet sich davor, er schützt sich davor.

спѣред praepositio cum genitivo iungenda. спѣред зѣр ВР. vor Tagesanbruch. — спѣред яри — у́дзямок З. die Zeit vor dem Frühlinge ist der Nachwinter. — спѣред сы́бого Вл. vordem. —

спéред нéй і Вл. vor ihr. — спéред тéбе ВШ. vor dir. — спéред них бы́ла цéрьков в селы́ ВШ. vor ihnen erhob sich eine Kirche im Dorfe. — я не іду́ і спéред панóв ВШ. ich werde vor den Herren nicht erscheinen. — вже коза́ки атде! суть напереды́! спéред нас! ВШ. schon sind die Kosaken da! ganz vorne! vor uns! — дывчáта спéред пáна ішли́ ВШ. die Mädchen giengen vor dem Herrn. —

на́сперед з genitiv. пр. у́ади на́сперед ня Лв. = вийди мені на встрічу geh' mir entgegen (ня, мня форма accusat. м. genitiv. подібно: од мня, до тя, для тя місто од мене, до тебе, для тебе).

крем МЛ. ohne. крем головы́ = без голови. — крем спóвiди = без сповiди.

змéжи Стр. unter, zwischen. змéжи тых пiнязій unter diesem Geld. — змéжи гóр гúчить водá zwischen den Bergklüften, braust das Wasser.

зад (яко приіменник) і пóзад правлять другам падежем: зад сéбе Лв. hinter sich. пóзад тéбе hinter dir.

вeрх. пóвeрх oberhalb. вeрх вiзopа З. oberhalb des Fensters. — пóвeрх хýжи ueber der Hütte.

в-окрúг. в-окóль im. вокрúг дeрeвa Р. um den Baum herum. — вокóль столá Стр. um den Tisch.

с-пуд (спóд, спiд). спуд кожy и́гнявити = спiд скiри вдусяти.

пó-виж Ян. пó-ниж. пoвiжe, пoнижe. пóвиж пoтóкa. пoнижe залýжa Лв.

дýила Г. дýила ВШ. дай вóвсá дýила тóго жeрeбляти Г. дýила нeго. ВШ. psl. д'кля, дiа, propter.

пiла Д. НД. пoпiла Д. пiля Пy. ВШ. пo-пiлá ВШ. пiлa хýжи Д. — пiлa цeр'квy Пy. — пoпiлa вoдý Д. — пoпiлá мóря ВШ. längs des Meeres, neben dem Meere (längs des Meerufers). (cf. ukr. бiля, пoбiля psl. пoдлe et пoдл'к secundum, ad).

у, в (ý) = старосл. оу. суть у вас вóлы? НД. = habt Ihr Ochsen? — обi лeм нóжик у вас быў ВР. — möchtet Ihr nur ein Schneidemesser haben. — кeд' бы в мeнe грóши бýли I. hätte ich Geld. — кóстi в ня твeрдóв Вл. meine Knochen sind hart. (ня форма accusat. застyпae чacтo в угoрeкo-pyck. фopмy genit. мeнe).

кoнeць в нарядi якo пpиiмeнник (praepositio, Verhältnisswort) домaгae ся рiдника пр. сидiть кoнeць столá er sitzt am Ende des Tisches. — бывaть гeндe кoнeць сeлá er wohnt dort am

Ende des Dorfes. — **конецъ лѣса стоить хѣжа** die Hütte steht am äussersten Ende des Waldes. — „конецъ“ **яко** **сущник** (substantivum) **лучить** ся в угорско-рускім звичайно з **дайником** (dativ.), коли в галицко-рускім звичайно **кладе** ся **рідник** (genitiv.) нпр. **тут є** **конецъ лѣсови** = hier ist das Ende des Waldes, **тут є** **конецъ лѣса**.

місто statt, anstatt (psl. **къ мѣсто** **ѡтѣ**, loco пр. **въ рыгы мѣсто**, **въ хлѣка мѣсто**, **въ коравлы мѣсто**; **въ мѣсто земль-ныхъ**) **лучать** ся з **рідником** пр. **бжбы** ся **малѣ** **научѣли**, **обѣ** **обстали** **місто** **старѣхъ** Пу. dass die jungen Zöglinge mit Erfolg unterrichtet werden, damit sie statt der alten (Mönche) bleiben d. h. damit sie die alten Mönche ersetzen.

Після **завѣуваня** (переченя, негациї) **кладе** ся **часто** **перезимник** (accusativus), а не **рідник** (genitivus) пр. **за** **тотѣ** **одвѣт** не **даю** Р. ich bin dafür nicht verantwortlich. -- **идѣ** **зймѣ**, **чѣ** **боты** **немѣ** Г. в Галичинї: **чѣ** **бит** **несѣ**. — **еднѣ** **лѣстовка** не **вѣ** **инит** **лѣ** **то** ВС. **кедѣ** не **гѣ** **ден** **смѣ** **дѣ** **ти** **одвѣт** ВШ. — не **изъѣ** **сы** **р** ВШ. — я не **чуѣ** **такѣ** **є** **имѣ** **ВР**. — **як** **ты** **ѣ** **ла** **дѣ** **вко** **дудкѣ** **не** **давѣ** **ти** Ир. — **ой** не **бѣ** **ду** **дѣ** **вчинѣ** **нѣ** **ку** **любѣ** **ти** Ир. — не **бѣ** **ду** **я** **вѣ** **ду** **пѣ** **ти** Ль. — **такѣ** **є** **бы** не **чувѣ** **ти**, не **видѣ** **ти** Ль. — не **тотѣ** **толкѣ** **ме** Ир. — **але** **може** **також** **по** **завѣ** **кованю** **стояти** **і** **рідник** пр. не **мѣ** **у** **часѣ** **УД**. ich habe keine Zeit. — **бѣ** **ба** **рѣ** **ды** не **давѣ** **ла** І. **і** пр. (В реченю: **обѣ** **нѣ** не **вѣ** **дко** ВШ. **можна** „**нѣ**“ **уважати** genitiv-ом, **заступленим** **формю** **acusativ-а** **подѣ** **бно** **як**: **од** **мѣ**, **до** **мѣ** **місто** **од** **мене**, **до** **мене**).

Дайник (dativus). **Дуже** **примѣ** **тний** **для** **угорско-руских** **говорів** **дайник**, **котрий** **назвемо** **дайником** **приналежност-**
ним. **Для** **означеня** **приналежности**, **привластности** **кладе** **ся** **при**
сущниках **дайник** **заименника** (нпр. **собѣ**, **ми**, **ти** etc.) **даѣ** **вѣ** **тцѣ**
собѣ Пу. er gab seinem Vater гал. **дав** **свому** **вѣ** **тцевѣ**. — **онѣ** **повѣ** **ла**
газдѣ **собѣ** Пу. sie sprach zu ihrem Wirth (Manne). — **говорѣ**
собѣ **брѣ** **ту** І. er sprach zu seinem Bruder. — **пушѣ** **идѣ** **брѣ** **ту**
собѣ Г. er gieng zu seinem Bruder. — **удѣ** **риѣ** **собѣ** **жѣ** **нѣ** **у** І. er
schlug seine Frau. — **ту** **ти** **є** **брѣ** **т** Ду. hier ist dein Bruder. —
мѣ **ти** **ѣ** **омѣ** **ся** **дуже** **рѣ** **дувала** Д. seine Mutter freute sich sehr. —
говорѣ **ти** **жѣ** **нѣ** **ми** Д. meine Frau spricht. — **я** **і** **сынѣ** **ми** Д. ich
und mein Sohn. — **каже** **стрѣ** **ми** Д. mein Vetter sagt. — **ци**
дѣ **ма** **ти** **газдѣ** ВР. ist dein Wirth (Mann) zu Hause? — **жѣ** **нѣ** **ми**
ся **схѣ** **пила** ВР. seine Frau raffte sich auf. — **а** **отѣ** **ць** **ми** **вѣ** **лѣ**
тай **силѣ** **вѣ** **нѣ** **ць** Пу. sein Vater flocht einen Kranz. — **жѣ** **нѣ** **ми**
собѣ **повѣ** **лѣ** Пу. er sprach seiner Frau. — **ухѣ** **пѣ** **ти** (praes. hist.) **ѣ** **омѣ**

письмо Пу. er entriss sein Document. — шарканы роззяла собі роты Стр. der Drachen sperrte seine Rachen auf. — не пустя того попа у двір мені VIII. lasse diese Geistlichen nicht in mein Haus. — почала кров свистати із носа і рота сму ВР. Blut entquoll seiner Nase und seinem Mund.

Для вираження приваженности кладе ся часто дайник також при суцникках, коли в гал. звичайно стоить рідник:

царь побятѣм Г. der König der Vögel. -- голова христіянѣм Г. das Haupt der Christen. — обычаїи людѣом die Gebräuche der Leute (не знаю людѣом обычаїи, а люде мені = не знаю обичаїв людий, а люде не знають обичаїв моїх). — підпора хлыбови Стр. = підпора хлыба. — грѣб пропѣсникови Пу. das Grab des Teufels. — конець лысови Пу. Ende des Waldes. — пѣнови компанья Ду. die Gesellschaft des Herrn; eine dem Herrn entsprechende Gesellschaft.

Дайник кладе ся при декотрих приложниках для означеня придатности, пожитку, шкоди, рівности, нерівности і пр. (порівн. лат. *dativus commodi, incommodi*) так як і в загально-руск. Декотрі сполученя в угорско-руск. однакож примітні пр. дѣня-пекучька добра чоловіку ВР. eine Kürbis Abart „dem Menschen gut“ д. і. dem Menschen zur Nahrung dienend. — чоловік обленый мені Б. ein mir falscher Mensch. — ящур надібний маржѣныі або надібний до маржины Я. der Feuersalamander ist „dem Vieh nützlich“, ist für das Vieh anwendbar (nach dem Aberglauben des Volkes).

Дайники собі, ми, ти, си иводі кладуть ся в реченях хоч і побатно (*überflüssiger Weise*), а все-ж таки для ознаки живійшої участі і вираженя досаднѣшого (в лат. *dativus ethicus*) пр. прійде у еден лыс великий і вѣде собі село Пу. er kam in einem grossen Wald und traf dort Ansiedelungen an. — а він собі взяў із дому шість печѣв хлыба а шість фунтѣв солонїни а шість лытрѣв шпирѣтсу Стр. er holte vom Haus sechs Gebäcke Brod, sechs Pfund Speck und sechs Liter Spiritus. — недалѣко бѣде ми коняць лысови Пу. unweit liegt das Ende (der Rand) des Waldes. — што плачеш? так і ты пѣдѣш, як ти пес пѣшѣ Пу. warum weinst du? so wirst du enden, wie der Hund (oder wie dein Hund порівн. висше). — та тепѣрь собі Кѣроль великого каміня полбжить на грѣб пропѣсникови і там напише собі на камени etc. Пу. sodann legte Karl einen grossen Stein auf das Grab des Teufels und schrieb auf dem Grabsteine (und grub auf dem Steine folgende Inschrift ein etc.). — с тыма пѣсѣма пѣдѣш пак у путь собі Пу. mit diesen Hunden wirst du die Reise weiter

fortsetzen (wirst du deinen Weg gehen порівн. више). — ай бо Дувай, Драва, Тіса ұхопли собі по ёдному за но́гы Пу. (die Hunde) Donau, Drau, Theiss zerrten einzelne (Räuber) an den Füssen.

быти з дайником уживає ся досить часто (порівн. лат. esse з dativ-ом). мені тут не бывати Ль. ich darf hier nicht wohnen. — кебы тобі пара была ВП. hättest du eine Lebensgefährtin. — то нам великий є пост Стр. wir haben grosse Fastzeit. — не в тобі пары в світку ВП. in der Welt hast du keine Lebensgefährtin. — ныколи ся йім (гусьом) было пудняти на крыла Вл. sie hatten keine Zeit zu fliegen (sich in die Lüfte zu erheben). — мати моа стара дай ня за гусаря, буде ти похвала од пана цысаря Ль. — „было“, „всть“ „суть“ частійше опускає ся пр. обі ми тут йісти, піти і платя! Стр. = щоби мені тут було їсти, піти і щоби мені була одежа! — йому теперь велика радость Пу. er hat jetzt grosse Freude. — пота малов, сині му крыла Ль. der Vogel ist klein und hat blaue Flügel. — ци родина Вам дака? Ль. sind das Ihre Verwandte? — то нам нещастя! Ль. Unglück haben wir! — великий вам грїх! Ль. gross ist eure Schuld, ihr habt eine grosse Sünde (begangen).

глуміти ся кому Г. jmd verspotten. глуміт ся йому er spottet seiner. — йій ся глумлять man verspottet sie.

радовати ся чому ВП. sich worüber freuen. сорока дуже ся тому ізрадовала die Elster empfand darüber grosse Freude. — мати ся тому дуже радує die Mutter freut sich darüber sehr. — няньо радує ся дуже сынови собі der Vater freut sich über seinen Sohn.

доганяти кому jmd. Vorwürfe machen, tadeln догану кому давати. не доганяй барна барны, бо обов съте в ярмі I. ei du Brauner, mache dem anderen Braunen keine Vorwürfe, ihr seid ja beide in dasselbe Joch gespannt (барна oder барна brauner Ochs, braunes Pferd). —

д або ід з дайником виражає напрям або місце, куді чинність звернена. (рівно як в иньших говорах до з рідником або ж, ів з дайником) пр. ід хлопцём исправляла I. = до хлопцїв. etc. — ід тому югасови Стр. — пѣду ід фраґру Ім. прилудіў голову ід собі I. повўх го ід капусты I. — повўх го ід дыньи I. — побігла ід ньому ВР. — обжбы скѣчило ід тым трьом дывкам Ль. — поведыть ня ід черцьови Пу. — пришлі за молоком ід лѣвици ВП. — дохѣдимо ід цѣрькѣви Ль. конов з мѣдом д рўчкам примерзѣв Ир. — іді ід стіны ВР. — до до́му, до до́му, ка́ждый ід свої́му, а я неборачьок не ма́у ід ко́му Ль. —

каже д собі Вл. = каже до себе. — я бым твої кучерки все д горі носіла Ир.

Переземник (accusativus). Чека́ти ко́го auf jmd warten. тут ня чека́йте Лв. wartet da auf mich. — а́бых й́бо, се́рьце, іс катун чека́ла Лв. — я тя не годна три ро́чкы чека́ти Лв. es ist unmöglich, dass ich auf dich drei Jahre lang warte. — поче́каш мене́ вдѣн год Пу. (accus. мене в властиво формою genit. місто так часто в угорско-руск. форми accusat. мя, мня, ня рsl. мж, котра часто втискає ся в угорско-руск. також місто форми genitiv-a: од мя, до мя, для мя, в ня, у мня).

пора́дити ко́го jemandem rathen пр. ма́мка моя старе́нькая, тось ня добрі пора́дила Лв. meine alte Mutter! wie gut hast du mir gerathen (також і в укр. пора́дь мене́; в гал. же найчасті́ше: пора́дь мені́).

соко́тіти hüten, behüten з переземником (місто сподіваного рідника) пр. соко́тіти б́ло свѣй вінѳк зеле́ный Гр. du hättest deinen Jungfernkranz (besser) behüten sollen. [соко́тіти подібно як храни́ти, хоронити, беречи домагає ся другого падежа пр. соко́тіти поля́].

за з переземником для означеня протягу часу. за пѳ́ рѳка durch ein halbes Jahr, через пів року. — за три ро́кы durch drei Jahre. через три роки. — за пять годѳ́в (годѳ́в) durch fünf Jahre, через пять рік або через пять роки́в (годі́в). — Ке́йбы во́лы поора́ли за чо́тыры ро́кы Д. möchten die Ochsen vier Jahre hindurch den Pflug ziehen. — Люба́ў ем тя дѳ́вко за чо́тыры ро́чкы Ир. ich liebte dich Mädchen vier Jahre lang. — бо я му не б́ла лем за ро́к фра́рка Ир. denn nur ein Jahr lang war ich sein Liebchen. — іде́ тым лы́сом іщи за два дни Пу. er gieng in dem Walde weiter vorwärts noch zwei Tage lang. [так уживало ся за і в старо-рускім: гл. Chronica Nestoris ed. Fr. Miklosich. Vindobona 1860. pag. 78. ст. 17. з гора: послоу́шайте мене́, не прѳ́дайте́ ся за три дѳ́ни = послу́шайте мене́, не піддайте́ ся через три дні. — pag. 78. ст. 4. з дол. аще́ сто́нте за десяти́ лѳ́тъ, чьто́ можете́ сѳ́творити́ намѳ́? = Як посто́йте і десяти́ літ, що́ можете́ нам удѳ́яти? свободні́ше: сто́йте хоть десяти́ літ, що́ нам зробите́?].

за з переземником при виразах каза́ти, говорі́ти, гада́ти, дѳ́мати (думати), журі́ти ся а також при сущниках дѳ́мка, га́дка, ка́зка, журба́, журі́ця. [Я не зна́у іна́к за те́бе каза́ти ВП. — Ма́ла моя́ ма́тка с ми за́ ты га́дка].

В подібних разгах найчастіше кладе ся в галицько-руск. о з містником; в українськiм же найчастіше про з перемником або (рідше) об з містником пр. б́у́ду каза́ти за те́бе = б́у́ду каза́ти о то́бі, про те́бе, об то́бі etc.

(об з містником гл. Повісти Григория Квітки Основяненка. Санктпетербург. 1858. Том I. стор. 175. стр. 15. думала об паньстві, об рѣскоші. — стор. 181. стр. 12. і 13. забули були об б́д́ї. — одна об другій жалкуючи. — стор. 183. стр. 3. з гори; нї об чім не думав. — стор. 193. стр. 13. з дол. нї об чім не журілась. — стор. 198. стр. 4. з дол. усѣ говоріла об Явдѣсі і об її б́д́ній матери. — стор. 208. стр. 15. з дол. плакала об такій її годниї. — стор. 225. стр. 11. з дол. об сїм казав). —

на з перемником уживав ся в подібних випадках як в галицк. до з рідником пр. стародавний шугай листѣк на ня (= гал. до мене) пише; еден на ня пише, бых ся не журіла, другый на ня пише, бых красно ходіла, третій на ня пише, бых ся не 'ддавала, а́бых його, серьеце, іс катун (= з вояків, з войска) чекала! Лв. — тай в еден місяць удписав так на попá (= написав до попа), штоб поп ішоу до нього на три пунты VIII. und nach Verlauf eines Monates schrieb er zum Geistlichen, er solle zu ihm kommen, um drei an ihn gestellte Fragen zu beantworten. — хоче на ня поклоніти VIII. хоче до мене поклон заслати, хоче менї поклонити ся sie will mir einen Gruss senden.

на з перемником для вираженя обмежених відносин пр. церьквник быу такій на обліча, як тот поп VIII. der Kirchen-sänger war in Hinschung auf seine Gesichtszüge, dem Geistlichen ganz ähnlich (порівнай гал. хустки на широкість рівні die Tücher sind an Breite (was die Breite anbelangt, in Hinsicht auf die Breite) einander gleich; обі верби на високість рівні die beiden Weidenbäume sind, was die Höhe anbelangt, gleich, sind gleich hoch). — тут належить також приближене виражене міри і числа пр. на пять мѣтрѣв; сонце было на дві жердїны I. — теперька прїйдуть другі шатаны на пять сто, на шість сто Iу. jetzt erscheinen andere Teufel (etwa) fünfhundert oder sechshundert an der Zahl.

на з перемником означає ціл пр. купїу мукї на паску Iу. er kaufte Mehl, um Osterbrod daraus zu backen. — Бѣже помагáй на дѣбров дѣло HD. Gott möge helfen, dass das gute Werk vollendet werde. — на злѣе дѣло його нарядїу Iу. VIII. er verleitete ihn zur bösen That.

на з пересмником в припадках, коли в гад. кладе ся містник пр. сьї на столїць Пу. = сїв на стільці. — поблож на стул Г. = положи на столї.

у (= старосл. къ) з пересмником для означеня напряду пр. пѣшоў у льїс Пу. er gieng in den Wald. — ішла у селѣ Пу. sie gieng ins Dorf. — мыш утыкла у пѣле Пу. die Maus floh ins Feld hinaus. — пак ся вернула у пѣле Пу. sie kehrte ins Feld zurück. — лисїця у півнїцю ускѣчила ВП. der Fuchs sprang in den Keller hinein. — несє у ямку воды ВП. er trägt Wasser in die Grube. — наляляў у валѣв воды Стр. er goss Wasser in den Trog. — пѣшоў у млын er gieng in die Mühle. — нюс у млын віко киндирїцы Лв. er trug ein Viertel Mais in die Mühle. —

у (= старосл. къ) з пересмником для означеня часу: у недѣлю am Sonntage.

по-за і за з пересмником для означеня напряду на питанє кудї? пр. кіряў (кѣряў) газдѣ газдыню пѣза хїжу, за дїню Гр. der Bauer jagte seine Frau um die Hinterseite der Hütte hinter das mit Kürbissen bebaute Feld.

инодї стоїть пересмник (так як би на питанє кудї?) місто сподїваного творника пр. в пісни: По за тотї сїньї гѣры мальѣванї бѣчкы Лв. = по за тїма сїньїма горама (на питанє де?) etc. hinter diesen blauen Bergen da prangt purpurroth das junge Buchenlaub.

пѣ-через і по-чѣрез з пересмником пр. пѣчерез хїжу durch die Hütte sin die Quere.

о з пересмником для означеня часу пр. о дѣсѣть гѣднї Пу. um zehn Uhr. — о тот час um diese Zeit, um diese Stunde. — місто о часто чути у пр. у сїм гѣднї um sieben Uhr. — обї ішли у гѣдїну Пу. damit sie sich zur festgesetzten Stunde einstellen.

про в угорско-руск. з пересмником має значенє: за-для, з-причини; мимо wegen, halber, halben, um — willen; ungeachtet. — пр. про мѣне meinethalben, meinethalben, meinethalben ðech. pro mne. — Не журїть ся невїсточкы за мѣне, Най ся жѣнѣть, най оддаўгь всї дївкы про мѣне Ир. — Конїчку мѣй мїлїй, тосме несчаслївї Про тоту дївчїну с чѣрнїма очїма! Лв. = за-для тої дївчїни (або з причини тої д.) с чорнїма очїма. — Чѣрна дїя чѣрна, бо я знаў сѣма, Я про свою чѣрнїсть маў фѣрапра днїсь Лв. = невважаючи на свою чорнїсть, чорноту etc. ungeachtet meines dunklen Teints habe ich jetzt (heute) einen Freier. — Най онї (себ то грѣблянскї лѣгївї) ся бѣчать, я ся про нїї (= про

них) зійду, Я собі фрайгра в Дебреціні найду Ир. = я ся без них обійду, мимо їх гнѣву найду собі фрайгра.

Зовник (vocativus). Іменяк (nominativus) часто уживає ся місто зовника, понайбільше в піснї: бідна моя головонька, штось ми варобила ВП. — машируй, машируй млáдый катуно́чьое (= молодий жовнярику!) Лв. — не журі ся білий шугай Гр. — Сівый кѡнь, сівый кѡнь, кантáрни на тебе Лв. — Мámка моя старéнькая, порáдиця добрéнькая! Тось ня добрі порáдила, бх ся ны с кым не вáдила Лв. — крѣга лёду ростопі ся І. — Мíла моя мáтка! є ми на тя гáдка Вл. — лѣгáйте ды́до (місто vocat. ды́ду!) долѡ! І. — траві́ця зелéна! тось рáно скошéна Лв. — Чьѡрна-гѡра не курі ся! Вл.

Творник (ablativus). Творник орудний (ablativus instrumenti) правильно, як слід, кладе ся без применника пр. утрі ся ручьникѡм Лв. wisch dich mit einem Handtuche ab. — молодій дарує мáтыр жовы́ золотым стрі́берным Лв. der Bráutigam beschenkt die Mutter seiner Braut mit einem Silbergulden. — ішѡў вѡзом er fuhr mit dem Wagen. — Не ший єй тонкы́ми ниткáми, Ой не приливай єй дрѡбны́ми, слезкáми Гр. náhe es (das Hemd) nicht mit dünnen Fäden, benetze es nicht mit (heissen) Thränen. — я закосі́чыў ся зелéноў саші́ноў ВП. ich schmückte meinen Hut mit einem Busch vom grünen Schilfrohr. — а сперéд ньѡго кѡло мѡря на бѣрезы́ хлѡпцѣ ўверты́ў ногѡў я́мку, пятѡў ВП. und vor ihm am Ufer ganz nahe neben dem Meerwasser grub ein Knabe mit dem Fusse, mit der Ferse eine Grube in den Sand. Однакѡж часто в угорско-рускім буває неславянське, мабуть з німецкоґо взяте сполучене творника орудноґо з применником з, с (= сь) пр. ішѡў з вѡзом er fuhr mit dem Wagen, помастѣў з мáстьюў (мáстеў) er bestrich mit Schmalz, косіў с косѡў er mähte mit der Sense, удрѣзаў з ножѡм er schnitt mit dem Messer ab. — позы́чыў єдно жельзѡ, і с котры́м вѡвкы імáуть Пу. er lieh ein Eisen, mit welchem Wölfe gefangen werden. — вэ́ля пáленку роспуцáти із водѡў І. sie fieng an den Branntwein mit Wasser zu mischen. — зо пѡ́ма мя ускáли НД. man hetzte mich mit Hunden (mit Hunden wurde ich gehetzt).

Творник способовий (abl. modi) течé водá рíчечькáми Лв. das Wasser fließt in Strömen. — благословѣў Іх бѡ́жним слѡвом Пу. er segnete sie nach frommer Art (mit den Worten der heiligen Schrift). — не моґлá ся слѡбодáти і́накым спѡ́собом Ир. sie konnte sich auf andere Weise nicht befreien.

Творниє обмежний (abl. limitationis). заболыў очыма Пу. er erkrankte an den Augen. — ўмом быстрый ВШ. scharfsinnig. — рыба хребтом чорна З. ein am Rücken schwarzer Fisch (was den Rücken anbelangt, schwarz; хребтом можна бы уважати також творником місцевим abl. loci).

Творник порівнательний (abl. comparationis). Осбйська вода васіликом пахне I. das Wasser in Osij riecht nach Basilienkraut (ist wohlriechend, wie Ocyum basilicum). — часником воняе ВС. riecht nach Knoblauch. — дэгтьом заносить Г. hat einen Theergeruch. — вода вонить сыркоў Г. das Wasser hat einen Schwefelgeruch. — воўком позіраць Лв. er schaut grimmig, wie ein Wolf.

Творник часовий (abl. temporis). Лыта мойі молодёныкі та вже вáми не гуляти Лв. — што ты туй глядаш вўчеў? Ду. was suchst du da in der Nacht? — пашоў мёлыі тёмныи зорыи Ир. es gieng mein Lieber (mein Schatz) in der Nacht beim schwach glitzernden Lichte der Sterne. Сюди валежить також творник від заіменника що яко частиця часова: чим пр. чим се змёркне Я.

Творник місцевий (abl. loci). ходыў бэрегом Г. er spazierte am Ufer. — тым путьом везе (praes. hist.) Кáроль свойіх родітелів Пу. auf diesem Wege führte Karl seine Eltern zu Wagen. — іде велікыма лысами Пу. er gieng durch grosse Wälder. — не ходіти было млынарськым потбоком Гр. du hättest längs des Ufers des Mühlbaches nicht spazieren sollen. — послá едвá дыня чорі дубом ВШ. ein Kürbis klimmte auf einem Eichenstamme empor. — ходять воўцы лавкáми ВШ. die Schafe gehen über Stege. —

При приложниках або присловниках в другім степені кладе ся іноді в угорско-руск. творник, коли в галицкім в таких разях стоить о з переемником пр. вён трьомá годы (годáми) молоджый уд мене ВС. = він о три роки від мене молодший, er ist um drei Jahre jünger, als ich. — заплатиў двомá срібэрными дороже Г. = запл. о два срібні дорожше, er zahlte um zwei Silbergulden mehr (theuerer). —

Для выражэня стану (чим есть? чим став? чим був? чим став? чим буде? чим стане?) або наслўдку якої чинности кладе ся в загальноруск. звичайно творник; в угорско-рускім також так буває: пр. абых ти ббльше фраіркоў не была Лв. — нарыок го чытавым робўтником Г. er nannte ihn einen braven Arbeiter. — обстáла вдовіцьоў Пу. sie blieb eine Witwe, sie wurde eine

Witwe. — але частійше в таких разях в угорско-руск. кладе ся іменяк (nominativus) пр. фраїрка-м ти б́ыла, ще раз мо́гу б́ыти, жо́на-м ти не б́ыла, не дай Б́о́же б́ыти! Лв. — обста́в во́як (= з́істав во́яко́м) лиши́у менé мла́дую Лв. — фраїрка-сь ми б́ыла, жо́на́ ми не б́удеш Ир. — я му́шу і́ти, бо я то́гды не б́уду ма́йстер Пу.

межи і поміж лучать ся з пересемником (на питане куди?) і з творником (на питане де?). пр. О Б́о́же! наш Б́о́же! зми́луй ся над нами, Не дай поѓинути ме́жи ворога́ми! Лв. — то́ті пси не ма́ють м́іста ме́жи на́ми Пу. diese Hunde da dürfen sich in unserer Nähe nicht befinden (wórtl. für diese Hunde ist kein Platz unter uns).

Коли в галицкім е тут ріжняця межи пересемником і творником (пр. ме́жи во́роги unter die Feinde; ме́жи ворога́ми unter den Feinden) в угорско-руск. часто сто́ть пересемник, коли в галицк. випадало́би положи́ти творник пр. ме́жи дь́йти = гал. межи д́ітьми. — п́оміж нас = гал. поме́жи нами.

Містник (locativus). Містник для означеня місця або часу пр. горі (присловниково уживане) oben, до́лы unten. до́мі zu Hause (го́ры ѓучать, ві́тру не е, п́ошо́у м́ілыи, до́мі не е Ир.), ль́гы im Sommer, зими́ im Winter (psl. л́ѣтѣ и зимѣ).

на з містником для означеня часу пр. на ста́рости чо́ловік не співа́ть Лв. порі́внай укр. вира́жене: на ста́рости лі́тях. — д. о. м́іця: на́ не́бі auf dem Himmelfirmament. — на́ зема́ auf der Erde.

на з містником може означати також чинні́сть пр. бу́дь мены́ на п́омочы I. stehe mir bei помага́й мену́.

по луча́ть ся з містником для означеня часу, м́іця, спосо́бу. по дні́ны bei Tage, гал. за д́ня. — по ве́ліцы д́ни Бі. по ве́лицѣ́ д́ни nach dem Ostersonntage. — по́-полю́ Р. auf dem Felde. — по́ не́бі Р. am Himmel. — по до́жджі́ О. nach dem Regen. — по ве́лікых л́ісох. — гово́римé по сво́йй бе́сьіды́. Ир wir sprechen nach unserer Redeart, nach unserer Rede-weise. — по То́ўтох (= по краю́ словацкім). — по во́лох. — по п́ольох. — по но́гах. Дуже часто стрі́чав ся в угорско-рускім пі́сля по форма́ дайника (dativ.), але лишень в числі́ єди́ничнім и́пр. по п́утевы́ Бі. auf dem Wege. — по ві́дови Ир. am Gesicht, по ли́цю Пу. — по ко́жуховы́ ВІІ. am Pelz і auf den Pelz и́пр. уда́рить ся по ко́жуховы́ er schlug auf seinen eigenen Pelz. — по по́повы́ ВІІ. по дя́ковы́ ВІІ. розо́льля́у ю́шку по по́повы́ і по дя́ковы́ er schüttete die Jauche auf den

Geistlichen und den Kirchensänger. — пла́вле кáча по нырѣви Гр. das Entchen schwimmt im Sumpfwasser. — по брáтови auf dem Bruder. нпр. по брáтови лы́зауть мурянкѣ auf dem Bruder kriechen. Ameisen umher. (але: вѣн плаче по брáтови er trauert um seinen Bruder). — по велѣ́кому лы́сови Г. по дожджѣви ВС. — —

В українськ. править по дайником, понайбільше для вираження дїйства, що движе ся на ширший простор пр. пісьнь несѣцця по полáм, по степáм, по лы́сам, по ярáм. — Ой по гóрам, по долíнам, по козáцьким украї́нам*) сівый гóлуб лытáв, собі пáроньки шукáв (Метлинський). — Тут належить також виражене укр. по-полáм zur Hälfte (cf. psl. полъ *ꙗмсо*, *dimidium*).

Однакож понеже в угорско-рускім після по все кладе ся містник, коли імя стоїть в числі́ многім, так як се буває і в говорах галицько-руських, то думаю, тут форми *dativi* на ови (psl. сьно́ви) по части лаше втиснули ся на місто властивих форм містника. Те, хоч рідше, буває також і при иньших приіменниках нпр. на сьі́нови Г. auf dem Heu. — на хребтѣ́ви Г. auf dem Rücken. — на я́рмаркови Г. auf dem Jahrmarkte. — у всѣ́му сьвѣ́ту О. in der ganzen Welt, у всѣ́м сьвѣ́тѣ. — при тѣ́му лы́сови Г. — при брáтови Г.

Сюди також належать вираження по рúському Г. in ruthenischer Sprache; nach ruthenischem Gebrauch, nach ruthenischer Weise. — по сьѣ́му I. darnach. — по тѣ́му I. sodann. — по чѣ́му і по чѣ́му wie theuer? — ны́ по чѣ́му ohne Werth, werthlos; zu einem sehr geringen Preise. — я в тѣ́му одвѣ́тлѣ́вий МЛ. ich bin dafür verantwortlich. Також в вираженю не-пѣ́многу

*) українна місто окраї́на, крайі́на (о єсть тут приставне: о-краї́на гл. стор. 25. „по вшы́ткых окраї́нах чісарьства“. Край, де мешкаємо, звав ся рúська земл́я, півні́йше рúський край або рúська крайі́на. Так і тепер у піснях у нас і на Руси угорскій пр.

Подумаю, подумаю — так собі думáю:

Не є та́ких співано́чок, як у рúськѣм кра́ю!

Ей, не є то в усѣ́м свѣ́тѣ, як рúська крайі́на,

Там співає ко́ло ня́вки кáждя дѣ́вчїна! ВП.

Може бути, під впливом зміни політичних обставин, місто рúська крайі́на почáто у нас говорити частїйше крайі́на (розумїй рідна), так як народови тотá крайі́на була найбільше звана і доро́га яко рідна. Оттак українна значить властиво *хѣра*, regio. Та назва припала далі́ великій части краю заселеного нашим народом (Украї́на, Украї́на або Укрáйна) а і нарі́д сам прозвано українським. Подібно зовуть Хорвати часть краю по ріцї́ Саві Краї́на, Краї́на, а бесї́ду тих жителїв крайі́нською. Порівнай що до звязи в значеню Жмудь, жмудскій і земл́я *хѣра*, regio. — В старосл. і староруск. край *тѣ́ хѣра* extrema; краї́на pars extrema, імовірно також regio і confinium.

Лв. etwas; in geringer Menge; fast. Форма dativi втиснула ся місто locat. (порівнай галицк. коло Бродів ужив. по-часты́ і по-часту́ = häufig, frequenter). —

Тут згадати ще випадає про такі вираженя як по-руськы, по-мáлы etc. По моїй думці по-руськы повстало так: як звісно, руськы — се ablat. plur. іменної форми приложника руськѣ. Самопéрше говорено у нас мабуть руськы слóвесы = mit ruthenischen Worten, ruthenicis verbis, lingua ruthenica; потом коротше руськы (scilicet: словесы) (cf. psl. роуцьскы = ruthenice; грѣчьскы = graece; бѣлгарьскы = bulgarice; ѣsch. polsky = polonice; ѣesky = bohemice; нѣмеcky = germanice etc.). Коли-ж з часом у нас ріжниця в значеню межи формами іменними і зложеними приложників затерла ся а зложені форми приложників майже виперли форми приложників іменні, загубило ся вже у народу властиве розуміне приложникової форми руськы, котра мов би заціпла і стала присловником. По тім з огляду на вираженя по руську (scilicet: звичаю, вóрову, языку cf. pol. ро rusku), пó добру (scilicet: способу), по не мнóгу (scilicet: числу, розміру) etc. ми пóзбитно (überflüssiger Weise) прилучили і до форми руськы приименник по. Ся форма: по-руськи стала в письменнім нашім язичі загальною. — Подібно угорско-руске (і лѣмківске) по-мáлы місто: мáлы (scilicet: крѣкы) = langsam (wórtl. mit kleinen Schritten) = в Гал. (понайбільше) і на Укр. по-мáлу (розумій: ходу, кроку). —

по-при neben, ganz nahe bei з містником для означеня близости пр. вóрон аў летыти попри землі ВП. der Rabe flog ganz niedrig neben dem Boden.

Частиці (Partikeln).

Приименники (Praepositiones).

Приименники исті (Echte Praepositionen). 1. П. и. невіддільні (Untrennbare P.): вы, пере, роз уживають ся лише в зложених словах пр. вѣзѣр Гр. Fenster. — перѣіначити Рое. verändern. — росчáти Лв. anfangen. — 2. П. и. віддільні (Trennbare P.) бувають не лише в зложенях, але також кладуть ся перед іменем і правлять певним ьго падежем: в, уз, без, до, за, із, на, о, (об), од (уд), по, при, про, прѣтив, іс, у.

вы означає в зложеню влучене, видалене, дѣяльність звернену на зверх; з глаголами надає понайбільше значене довершеного дѣйства пр. просѣти а вѣпросити, варѣти а вѣварити, мѣсти а вѣмести.

Сей приіменник звучить в місцевостях пограничних Гуцулам, як ві пр. вінести, віпросити; подекуди майже як в 6 пр. в 6 збр 3. Fenster. Найчастійше однакож місто вы виступає у пр. ўбити = вибити, ўбрати коліпныі = вибрати коноплі, ўверечи Д. = виверечи, вікниути.

пере у глаголів означає між иньшим довершеність дїяства, міну з одного вида в другий і надмір дїяства або стану пр. переломїти, перєбїначити, перелїтати, переквасити, перетрїпехнути.

пре злежене з приложниками або присловниками рідше вживає ся а означає степенъ найвисший: прєдобрый, премўдрий, преминого psl. прѣдокръ, прѣмждръ, прѣмного.

Місто пере уживають инколи про пр. прѣскочити м. прѣскочити. ба! цы в мене скочїў, цы прѣскочїў? Вл.

роз означає в зложеню понайбільше віддалене, ділене: розметати, розспўчити, розсачхнўти.

Місто роз часом стрїчає ся раз пр. разлўка побїч розлўка Unterschied, discretio; распўста, распўсточька ВІІІ. м. розпуста, розпусточка; расчїнїти побїч росчїнїти в знач. чари зняти (почвнїти = счарувати, „чарами счарїти“).

в (psl. къ) означає рух, напрям або пробуване в місцї, в часї: в лѣс, в гѣору, в прѣво, в рік, в осеѣи, в жїтьї, в дѣреві — а найчастїйше звучить в угорско-руск. у пр. у селѣ, у пївнїцю, у небо, у недѣлю; у пѣли, у хїжи, у їмцї, у ялїцї, у рўськїй крайїні — але побїч також в цѣрьков, в селѣ, в пѣле, в небо; в пѣли, в хїжї etc. При замївї в на у нераз повстає роззїв (Hiatus) нпр. пѣдѣ у селѣ, заїдѣ у рўща, пшєвїця у пѣли.

уз (psl. къзъ) уживає ся рїдко а увидатняє в зложенях значене здовж, горї. пѣуз зїжи längst der Hütte. — В зложенях із къзъ чинить ся з пр. зголѣве О. psl. къзглакнє ukr. узголѣве; злетѣти psl. къзлетѣти ἐκπέτεσθαι, evolare — або уз, вз пр. узїти, взїти psl. къзати λαμβάνειν, sumere — рїдше воз (оз) пр. возмїти. вѣзму. вѣзѣму psl. (къзѣмж, къзмж), къзмж. я возмїў Лв. озмїў Лв. Кв. — вѣздух І. Лв.... psl. къздоухъ рїдше ѣздух.

без означає брак, хибу, недостаток: без зубўв. без хлѣба. без дверїй. Примїтнї зсувки: бѣз дѣла inefficaciter. — бѣзвїсть пр. зашїб ся в бѣзвїсти er ist verschollen.

до означає границю місця і часу, напрям, ближєне: до пѣля, до лѣса, до кѣрту, до рѣку, до нїня. В глаголах зложенях

означає наконечну ціль, остаточний наслідок, прилучене або покінчене діяння: досудити, дослідити, доправити, дочути, дописати, добити.

Місто до в угорсько-рускім понайбільше виступає перед іменами д, ід пр. ід ньбму, ід хьжи, д собі, д горі, рідше також до ньбого, до хьжи (дб-хьж), до себе, до горі etc.

за означає скінчений вплив часу, напрям, місце: за рік, за гуд, за гору, за лісами. В зложеню з іменем означає щось, що в тилі лежить: закут *verborgener Winkel*; заголовок *Kissen*; иноді час, що попереджає певну пору пр. зазимок *Vorwinter*. В зложеню з глаголом означає довершеність діяння: бити а забити, гостити а загостити, кричати а закричати, іти а зайти, гнати а загнати, співати а заспівати, купити а закупити.

за лучить ся иноді з присловником (або з приложником для утворби присловника) для означеня якости і способу: запусто МЛ. задурно, *umsonst, vergeblich*; зажива Г. *bei Lebzeiten, lebend*. за молоду *in den Jugendjahren; frisch*.

із (psl. *изъ*) означає видалене з середини предмета геть; (відносини місця) із луга; (відносини що до матерії) із жельза; (відносини часу) із вечера — і частійше в угорсько-рускім задержує свою форму: із дому, іс хьжи, із горі ўбулькне вода, із вобаа; також і в зложенях нпр. *изомкнѹти* Г. psl. *измакнѹти*; *изслѹзнути* ся (ісслѹзнути ся) = вислизнути ся; ізречі psl. *изрѹшти* *ἐκφράζειν, eloqui*. ми ізрѹкли або ізіркли Р.; ісказати psl. *исказати* *effari*; але також буває і з (так як найчастійше в Галичині): з дому, з горі, с хьжи etc., подібно і в зложенях (котрі з приименником із взагалі у нас лучають ся рідше) нпр. *здойіти* psl. *издѹнти* *emulgere* (побіч: *издойіти*).

на оперділяє відносини місця, часу, числа, поділу, способу і т. п. на стул, на небі, на місяць, на тьждень, на тьсьяч, на пять, на-доўго.

на в зложеню означає иноді приближну міру пр. навилок ВШ. = менше-більше тільки сіна, кілька набере нараз на вяли, едѹн навилок. (гл. стор. 113.).

на з *comparat.* приложника або присловника степенує понятє нпр. наўборшій = найборшій; наўперше ВШ. = найперше, само перше, *zuvörderst*.

на в зложеню з глаголами подібно як за, ви означає довершене: писати а написати, вчити ся а навчїти ся.

о (об) може олужити для означеня напряму, часу, причини, способу. дуркнуў о лавку; о тот час; сважали ся о гроби:

жиў о хлоды, о глоды. В зложенях виступає об пр. обстати = гал. остати; обстояти ся, обчалувати; обнови́ти ся Лв. sich verjüngen або о, котре в виговорі часто переходить на у: уженіти ся побіч оженіти ся.

од (уд, выд, від) означає віддалене від предмету, походжене нпр. од хыжи; іолесо уд вбаа, теля од шутулі; — в зложенях з глаголами чинність звернену до віддаленя нпр. удрізати, одбіти, одбирати ся — геть відходити; оддавати abgeben вода оддає сыркою das Wasser verbreitet einen Schwefelgeruch.

по означає розпросторене в місци або часі, ділене, спосіб або і слүдуванє пр. по полю, по дніньї, по пять золотых стрібрных, по-добру, по годїньї. З остатного наряду вийшло, що при суцниках по в зсувках і зложенях виражає часто понятє применшеня, убавленя, низшости нпр. посестра Liebchen, Hausfreundin; побрат, побратім Gefährte, Hausfreund. (меньше ніж брат)*). Иводї по звучить па нпр. павчерок Стр. Vesperbrod (меньше ніж вечера); палысок Бі. мов мала лысá, оплток на лівку рыб; павороз І. паворозик НД. Ranke. пасынок МЛ. Nachtrieb, Nachwuchs; пажить Д. Trift; Futterkraut.

Иводї па означає лише розпросторене: павитця І. Winde, Convolvulus, повитця; павіса Д. Бі. ВР. Fahne, vexillum; Kirchenfahne (cf. повісити psl. повѣсити *κρεμαίνωμαι*, suspendere); пáтока Стр. „чистий мед“, течний мід Jungfernhonig в Гал. означає „пáтока“ чистий (течний) мід без перги, а декуда пр. в Борятинї коло Судової Вишні: чистий олїй битий звичайно з конопляного сімени. кор. тек psl. тшти реiv, fluere, течи!

при означає найчастїйше близьість або рідше час: при путї. при хыжи. то іци было при няньови (колн няньо жиў). В словах зложеных при значить звичайно уменьшене.

по, при, про в зсувках з приложниками виражають меньший степенє власности нпр. позеленявий mit grünlichem Anfluge; прыжоўтый gelblich; прбсивый graulich гл. стор. 53.

е, з (= старосл. съ) з творником означає товариство, мішане, коплене, громаджене і має в угорско-рускім найчастїйше форму іс перед словами з починовими суголосками глухими к, т, п, х, ф або с, ц і ч, ш, щ — а із перед виразами з починовими суголосками звучними г, д, б, в, з а також н, ж, л, р або з почино-

*) Мікльосич пише: пократъ quid sit nescimus; платила главоу отъ монастыроу отъ пократъ мабуть се значеть: платила податок від голови за кожного братчика в монастырї. пократъ відаї: Laienbruder.

вими голосівками' нпр. іс коньом, іс тоббу, іс павісами cum vexillis, іс перед, ісхиліти ся, іс фруброу; іс скатертю, іс царьома, іс черпаками, іс (іш) швабляками, іс (іш) щюками. — — ізганяти wecken cf. psł. сьгоняти compellere; із гачатами cum pullis equinis mit den Füllen; із дьнюу; ізобрати psł. ськрати συλλέγειν, colligere, із братома, ізвон, ізвоника von Aussen, із вьзорами mit den Fenstern, cum fenestris, із вблкы = з воликами, з волоньками cum bobus, із заставами cum vexillis, із (іж) жаберіноу mit Froschlaich; mit Wasserpflanzen; із намудом, із молотником, із лавіркоу mit dem Eichhörnchen, із робіти verfertigen, machen, thun: із Руснаком; із ястрябом cum asture, cum accipitre; із іжуном; із ілемом cum ulmo; із огньома, із ужем, із усами, із бдним чьоловіком, із югасом.

Закон звуковий що до переходу старосл. сь в угорско-руск. то в іс, іс, то в іа, з визначає ся взагалі так, як згадано; подібно і у применника старосл. изъ (= угорско-руск. із, з, іс, с). Виймок дуже мало пр. свáда Л. Streit, Zank, сважáти ся Л. streiten, zanken cf. psł. сьвада. сьваждати — снбчи gestern. повáсночи I. vorgestern.

В зложенях може сь мати також форму су, со, зу, зо, зы нпр. сүміска I. спілка, суспíр МЛ. Asthma, сусьíд Nachbar; совоку́пно О.; зүвянути Лв. зүвяло лістя; зовé, зывé Г. psł. ськнеть.

Иноді подекуди применник сь здвоєє ся: зоз, зос (порівн. болгарск. със) нпр. зоз дрүгыма гáздома = з другими господарями; зос тїма двэрями = з тими дверми; загально двоїть ся той применник в зложенім глаголі ізьвєсти, зьвєсти = psł. ськсти et снксти comedere.

у (= psł. оу) означає близькість, принадлежність пр. у бэрега, у сестры; руд у вбза Deichselwagen; пázорі у вбрлá. В зложенях з глаголами творить значене дїйства довершеного, доведеного до краю: упя́нчити, утуча́ти; устáрїти.

Часто в угорско-руск., як і загально в язці українсько-руским може у замінити ся на в пр. вчити ся м. учити ся, в тебе м. у тебе, в ня м. у мене, в ко́го м. у ко́го; вбчи впіка́ли Лв. = очя упікали; впáсти = упасти. Та заміна часто робить ся, щоб оминути роззів.

Применники нечсті (Unechte Praepositionen) себ то, властиво імена, котрі уживають ся яко применники. До них належать: пїла, пїля, блїзко, верьх, пóверьх, вьже, нїже,

ды́ла, ды́ля, зад, під, пе́ред, над, ко́нець, во́круг, во́кбль, доко́ла, крем, ме́жи, ме́сто, се́ред, кру́зы, че́рез і пр.

Сущник від'имений (substantivum denominativum) утворює ся в угорско-руск. рівно як і в галицько-руск. від неуживаного сущника над: наді́ти, нанаді́ти НД = „на стёрте востра соқыры наметати новій кусень жельза, приваріги, а вѡдтак закаляти“^а. нанаді́у соқыру.

В угорско-рускім можуть також по два приіменники лучити ся разом пр. спе́ред, попе́ред, поче́рез, по́під, по́за, по́бри, по́над, іспід (іспуд), і́за, поме́жи.

по може в зложених глаголах подвоїти ся: попо́скакати, попо́кричати гл. стор. 62.

Два приіменники можуть бути також в зложенях: попо́дтьігати, попо́д'язати, понаби́рати, понагваря́ти, понадрізувати, пообрі́зовати, повѡддава́ти, пооббива́ти, припові́сти, упозира́ти, упові́сти, позду́мати ся, пові́дати ся, попереверта́ти, попереми́тувати, позано́сити, заобрі́ти etc.

Дуже рідко коли стрічають ся в зложених глаголах по три приіменники пр. поназдыва́ти Д. aufspießen = галицьк. пона́тикати, понавтикати, понастромлювати; понаскѡбчува́ти Д. zu wiederholten Malen zusammenwälzen. понаскѡбчувала вода́ ка́міня.

Присловники триприіменникові (mit drei Praepositionen zusammengesetzte Adverbien) = удовты́к Р. = гал. на-вты́чки, мы як уві́дрили того та удовты́к = als wir dies sahen ergriffen wir (schleunigst) die Flucht. — позасѡбчи et позасѡночи I. vorgestern.

В галицько-рускім находимо часті́йше ніж на Угорщині глаголи зложені з двома приіменниками. Численні́ші також в Галичині і глаголи зл. з трома приіменниками, а рідко дуже навіть глаголи зл. з чотирма приіменниками пр. поназдоганя́ти, понаскла́дувати і пр.*).

Сполучники (Coniunctiones).

1. Сполучники спійні або звязкові (coniunctiones copulativae): а (в значеню et, καί) (пр. взяў собі із до́му шість печя́в хля́ба а шість фу́нтів солоніны а шість льґтрів шпі́рґуцу Стр. — хля́б а вода́ panis et aqua. — пятьна́дцять а пятьна́дцять то три́дцять fünfzehn und fünfzehn macht dreissig), ай, айбо (служать до

*) Гл. Знадобя до Словаря южнорусского. Написав Іван Верхратський. У Львові 1877. стор. 65. і 66.

злучні лише цілх реченій) і, та, та-й, та́кы Я. Лв. auch, та́кже (та́же), та́кож, так (дав) Лв., то, то-й; і — і, ани — ани.

Яко частиці вплітні (Übergangspartikeln) служать понайбільше: та́й, а́й, о́й, е́й, ге́й, го́й, бо́й, пак, за́сь.

[та́й гл. стор. 102. на горі о́й йма́ли (мі́лого), в доли́ны вяза́ли І. — ке́дь я за́йду бо́й до це́ркви І. — е́й, го́й; та́здо по-ка́йме ся Гр.]

Подекуда у Руснаків угорских стрічає ся також частиця вплітна дьі пр. Чорна дьі я чорна, бо я зна́у са́ма, я про свою чорность ма́у фра́ра днесь НД. — Коли́ я ся хотьі́ рді́ти, та ма́нка йі́ди бы б́или пале́ят ише́нічных хоть галушо́к, та пше́ніцы нє́гдє не было́ дьі на не́бі І. — Імовірно дьі то сцїпла форма повельника дьій від дьїяти рsl. д́кити ко́єтв, агере.

2. Сполучники роздільні (с. disiunctivae): вадь магу. вагу, або, хоть Лв. (= oder), цы — цы, хоть — хоть, вадь -- вадь, то — то

3. Сполучники супротивні (с. adversativae): а (в значеню: sed, vero ἀλλά, δε), але (рідко уживане, заступає ся в угорско-рускім понайбільше сполучн. а́й, ай́бо), за́сь (= грецьке δε), дав (= так) Лв., пак, лиш, лишэ, лем, а́бо — а́бо.

4. Сполучники порівнательні (с. comparativae): так, як, яко, ги, ге, ге́й, ге́йбы.

5. Сполучники об'яснительні (с. declarativae). ож, не онь бы, не обь, не ожобы.

6. Сполучники часові (с. temporales): коли, коль, наколі, кой, кей, на́кой, ке́дь, кед, як, як лиш, як лем, до́кы, до́кыль, до́каль, до́кля, до́толь, до́таль, до́тля, покы, покіль, покля, за́кіль, за́кля, зак, за́кы. чим Г. Я.

7. Сполучники причинні (с. causales): бо, ай́бо, што; за́чїм Вл. quia, quoniam; за́тїм ea de causa; том у́.

8. Сполучники заключні (с. conclusivae): і так, про тотó, за́то, так што, отже-к; поза́чього З. quare, quam ob rem; цо́за́того idcirco, propterea; та́дь.

9. Сполучники намірні (с. finales): обь, абь, бы, б́жобы, б́жебы.

10. Сполучники условні (с. hypotheticae): ке́дь, кед, ке́дьбы, ке́дбы, ке́бы, ко́бы, кейбы, коли бы, аж = si. аж ны́кому не ука́жеш wenn du niemandem sagen wirst.

11. Сполучники допустні (с. concessivae): хоть, хо́тьбы, ке́дьбы, ня́й, най, на́йбы.

Частиці питальні (*particulae interrogativae*): як, што, де, кудá, кудý, ўдкы, вѣдкѡль, дѡкѡль, пѡкѡль, пѡкля, цы, цы-не, чий, ачий (ачей), ачень, чѣйбы, чѣньбы, áчейбы, áченьбы, да-ле (cf. nsl. da li).

Частиці перечні (*particulae negativae*): не, нѣт (нѣ, ни в зложѣнях: нич, нітко, нѣтко, нѣгда, нѣкѡли, нѣкѡли); де-бы-нѣт.

Викличники (*Interiectiones*).

и-е! Лв. (для виражѣня радости, захвату); гой! — гей! — и-я-гой! — ой! — ей! — еге! — есѡ! — а-яй! — йо-йой! — но! — ну! — ану! — ба! — цыть! — на! — фѣк! (Nachahmungslaut beim Blasen, beim Schwirren). — гоп! — бух! — хап! ВШ. — швак! Пу. (для наслѣдуваня шелесту при затинаню меча, саблѣ, ножа і т. п.). — ус! ус! (накликване при тровленю псами). — вон! — вѡнка! — грѡх! грѡх! (наслѣдуване гѡлосу свинѣ). — няў! (няв) = miau! (наслѣдуване гѡлосу кота). — гав! (н. гѡлосу пса). — куку! = guck-guck! наслѣдуване гѡлосу (кованя) зазулѣ. — кукурѣку! kikeriki! (насл. пѣня когута). — кльѡн! кльѡн! = гал. квок! квок! (наслѣдуване гѡлосу квочки). — рап-рап! (наслѣдуване гѡлосу качки). — га-га! (наслѣдуване гѡлосу гуса). — вѣвѡга! Пу. вѡга! ВШ. (кличка погонича до волів). — гись! тпру! тпрука! (кличка до овецъ). — цѣнька-цѣнька-ци! (кличка до свиней) — на-на-ки! (кличка до корови). — не-не! (кличе на конѣ). — не-чѣду-не! (кличе лошáта). — гѣсю-гѣсю! (кличе на гуса).

(поздоровканя і заклинаня). добрѣдень! Лв. добре рано! Кв. Лв. — добрый ранок! — добру ніч! добрый вѣчур! — горáзд! — так ми Бѡже житя! Лв. soll ich so leben! — дай Бѡже! gebe Gott! — не дай Бѡже! Gott behüte! — дай Бѡже здорѡвля! Gott möge dir (euch, Ihnen) Gesundheit schenken. — няй Буг прѣйме! Gott möge es annehmen! (möge meine Handlungsweise als gute That anrechnen). — Бог бы тя побѣў! Gott soll dich strafen! — на мою дѣшу! — на мою віру! fürwahr! — бѡдáй-сь покáпаў! elend mögest du hinsiechen! — скаменьѣў бы! (каже про чорта) = пропавби, щезави, wörtl. möge er (d. i. der Teufel) zu Stein werden! möge er versteinern! — чорт бы тя взяў! der Teufel mag dich holen! — ей-бы твою дѣшу! — пек! — пек-за-пѣк! — пек бы му! hol' ihn der Kuckuck! hol ihn der Teufel!

Б. ВЗОРЦІ БЕСІДИ УГОРСКИХ РУСНАКІВ.

(Говори з наголосом *движимим*).

І. Повірки і оповідання.

(Бочко Рагів). За дятла. Дятел віпросиў собі одѣжу капканісту: просиў Бóга, щóби Бог му даў крáсну одѣжу, а Бог му даў, áле мусит ся так трудити, як Руснак (до тóго рiч, що дятел (Picus, Sprech) мусить собі мовольно здобувати корм шукаючи комах під корою дерев і заєдно ковтаючи дзьобом).

(Росушки). За клеги́ню (Bufo, Kröte). Було, раз упаў гуд дуже голодний; гавда пушóу косити с чeлeдiнóу, а клеги́ня пришлá собi такóж до них. Жонá каже до гавди: пробий вiї, а чоловiк каже: не слóбодно! Даў їй дарáбу хлiба. Вiдтáк пушóу чоловiк купóвати мeлáй, а клеги́ня дає му два вóви мeлáю і пóяс чeлeдiнcкiй, áби сe оперeзала eгó жонá: пóяс буў гóдний. Чоловiк вeзeў і думáє: ану, пробалóу, оперeжу я тии пóясом дeрeво. Вeзeў, опоясáў, а дeрeво вiд тóго пóяса перeгорiло. А то клеги́ня во перeсeрдя дала такiй пóяс (Замiтно, що ропавку, котру в иньших сторонах именують бáба, чарiвка, чарiвниця, босóрка, босоркáня і т. п., тут вoвуть клеги́ня т. е. книгня).

(Горондá). За лoмoвóго короля (Troglodytes parvulus, Zaunkönig, Zaunschlüpfer). Коли судили, тко бóде царь пóтятóи, то орeл полeтeйў мaй-вiшнe, а вон мáленький сeйў сму пóд крилó та полeтeйў iщи мaй-вiшнe, тaй вон обстáў за цáря пóтятóи.

(Страбичiв). За вoлóвовe око ((Troglodytes parvulus). Коли собi птiцi хóтили ўбрати короля, присудили, што той мeжи нiна бóде корóль, тко мaй-вiшнe пóдлетить. А вoлóвовe око спрýтало сe пóд крилó гeллы і як пóлeтeйў орeл мaй горi — тогдi вoлóвовe око сe ўхoпило і вiшнe пóдлетeило а птiцi зáчaли сe смiяти: отó корóлик!

(Страбичiв). Як циганин убирáў пчóлы дiкi і казáў: „мóй нiяньo, мóй дyдo бyў пчoлáрь!“ Кум казáў циганинoви, што я знáу пчóлы в лiсi, а циганин хвалiў сe: мóй нiяньo бyў пчoлáрь і мóй дyдo і я пчoлáрь. Пóшли в лiс та кум указáў циганинoви

пчóлы на дубі, та циганін уўшоў убірати (= вийшов вибрати). Як пòдòйшоў горі, як го укусила єднá пчолá, а вòн кáже: кусь бóжа мáтка: Бог тя даў! і дрúга укусила а вòн кáже: кусь бóжа мáтка, Бог тя даў!; як трéтá укусила, тогдý кáже: кусь бóжа мáтка, чорт тя даў! і с тым долы в дубá упáў. Дóкы онáднiў пчóлы, кум покляў терня: окóло дубá всáды тернячка. Циганін кáже: на што то кúме кладéте? а кум на тóе: кúме, мед бóдете метáти, абý на зéмку не упáў, абý на терню ся становиў!

(Страбичів). За циганiна-ковалá. Кум понiс (повнiс) до циганiна плугóве желiзо острiти, а циганiн наострiў і кúмови горáчос даў у рúки (рúкы).

(Страбичів). За комарá і воўка. Комар кúсать, лем мáленько спiвать. Пòшли комарý д воўкови, iшли му густi — а воўк одпрóшуваў ся, абý iшли гет. Онi казáли: лем єднý нúту заспiвáме пáнови велико-мóжному, а вòн iм казáў: прiйдýт на Андриiїв день. А онi му казáли: тогдý ужé нэм великiй є пòст!

(Страбичів). За югасá, што шарканi побiў та склободiў гóрод. Раз была єднá вдовиця та быў в мейi єдiн сын та не мáли што iсти, бо худóбно ся дýили та дес ровдобыли кендерiцi та спеклi богáчик (нòдлòра хлiбови). Бiдовáли горько. А той хлопчiско, як подрiс, та номóў далéко служiти, та нáяў ся служiти у єднóго пáна за югасá. Такiй прiказ мáў вод пáна, абý гнáў вóвцы (югы) за єднý гóру в єден краснiй сад. А в тóм садý быў єден гóрод заклятiй, та были в тóм гóродý три шарканi (— з гáла ростé —). А вóвцы пòшли в тот садок пáсти. В тóм садкú травá была золотá и водá золотá. Та золотú травú пáсли а золотú водú пiли. А были в садý три дéрева: єднó золотóе дéрево — так ся звáло — дрúгос срiберноє, трéтєс дiшмантóвоє. На тых дéревах были три чiчки (рúжи) краснi: золотá, срiбернá и дiшмантóвá. А овòн — тот югас — почáє рубáти бáлтоў тотó дéрево, де была чiчка золотá. Як рубáў дéрево та уишлá шаркань с тóго гóрода та хотыла йогó iзвiсти а мáла шiсть голóв ай бо вòн тогдý кáже: чекай, брáте, мáло погóстимє ся — а онá йоу кáже; ба! чим бысь мня гогостиў. А, кáже, мáу я дýла тéбе гогiнну дóбру. А вòн вэяў собi iз дóму шiсть печáв хлiба а шiсть фунтóв солонiны а шiсть лiтрóв шпiрiтусу. Та розжлá собi ротý, всi шiсть, нарáз — а вòн у вóждiй рот вер печáв хлiба, фунт солонiны и лiтер шпiрiтусу — та як онá тотó вшiтко окельтувáла та нарáз ся лем перевернула, бо ся упила. А вòн тым балтáтьом постинáв всi шiсть голóв. Та тогдý то дéрево iстáв и рúжу урвáу золотú. Як урвáв, то задýв за клéбан та то ся му дúже свiтiла за клéбаном. А у тóго пáна, што вòн служiв, были три кишáсонкы (паннi) дúже краснi, а трéтá мáйкрасшá мáймiншá. Ай

бо як він тоті вівці гнаў домов, та як быў на горі, дуже засвітіла його ружа на нанський оболок, де тоті кішасонкы бывали (сидыли, мѣшкали). А кішасонкы дуже його чекали, абы тоту ружу ім даў. Як прийшоў домов у двор, нагнаў вівці в наштальню. Айбо майстарна загнала свою собойнку, абы продаў за гроши. Нѣ хотыў. Як нѣ хотыў, загнала пак середуща. Такый мѣх грошии му обіцяли, яко він сам. А югас нѣ хотыў дати. Загнала найменша, та то задарь даў, нѣ хотыв дудкы брати. Она собі покляла той цвіт у погар, цвіт дуже усвітїў по хыжи так як лїпа, ще й лїпше. А він пак рано назад хотыв іти гет. Та рано каже пан: чи хочеш ще служити сыне? каже: пане! не хочю; кобых мы дали, штобых я просиў, дванадцять печыв хлыба, дванадцять фунтов солонины, дванадцять льїтров шпїрїтусу. Та даў му вшытко. Та даў му сомарика з вѣвком. І він собі склаў вшытко на возак таї иде з вѣвцями, вѣвці сперед а він с сомариком за вѣвцями. Та пошли назад у тот садок, де тот город быў. Нальляў вѣвцям воды, та вѣвці пасли таї піли воду. А він почаў рубати сріберное дерево. Раз отворили ся желїзні ворота на том городї, коли почне лїсти шаркань з того города та д ньому (їд тому югасови). Гев, каже, пайтам, та ты мого брата учѣра укытїв. Ідеме ся бороти, тко дужїшний (дужїсний). Та, каже, брате, ідеме: подь ще, най ты погощу на остатном часы. Ба, каже, чии бысь ня погостив? Е, каже, брате, мау я, небої ся, мау я доста гостыны дїла тебе. Розниий роты! Розниий дванадцять ротов, а югас у кождый рот вер печаву хлыба, фунт солонины і льїтер шпїрїтусу. Як югас усыпав у кождый рот, то шаркань ушїла ся та впала. Та пїной югас зрубаву голovy вшыткы дванадцять. Языкы поодризуаву, склаў у жеб (кишеню) а як ісклаў, то тогды дерево зотїав сріберное, та ружу тоту сріберну, што была на верху, ұрвав та валыв за клебан. Як вѣчур быў, та назад домов вертаў. І він ще далѣко быў вѣд паньского каштелї. та вже видыли кісамѣнкы, што іци красну ружу несѣ. Тотї двї старшї сѣрдили ся дуже на найменшу, ож ім не хотыв дати за гроши а найменшїй даў задарь обї ружї. Тогды югас тот вѣчур переночував, та пак у пана ұпросив двадцять чотыри печыв хлыба, двадцять чотыри фунтїв солонины і двадцять чотыри льїтрїв шпїрїтусу. Товды, як сму пан удаў, та склаў на возы та назад із вѣвцями у тот сад, де город быў. Тогды нальляў у валов дейментовой воды, обї вївцы піли і обї деймантову траву пасли, та почав рубати деймантовое дерево, на котрїм была деймантова ружа. Тогды, як рубать, ворота ся желїзні отворили, коли ся почне сунути вѣдти шаркань — двадцять чотыры голovy у нѣї — салать огньом із рѣта на того югаса. Каже ну шаркань: гей брате, вжесь ми укытїв двох братов, укычу я, каже, тепѣрь тебе. Та брате виджу я, ож ты менѣ тепѣрь загубиш. Ай, каже, ще на

остати́м часы́ пої, та ся погостине. А, ка́же, чи́и бы ты менé погостив? Е, ка́же, маю́ я ды́ла тебе́, до́бру гостину́! розши́й роты́! Як роззяла́ роты́ та ю́гас у ко́ждый рот вер пéчаву хлы́ба, фунт соло́нины, лы́тер шпі́ритусу. А як шарка́нь то вшы́тко скельтовала́, та́й упала́, бо ся упала́. А вон ба́лтятьом го́ловы вшы́ткы посты́аю́, азы́кы поудры́ваю́ двáдцять чоты́ры і скла́у у жеб. Та тогды́ ся взяю́ та по́шов у тот го́род, а там бы́ли у сы́нох на стéні на клі́нку двана́дцять ключи́в. А вон ті́ ключи́ взяв та ко́жду хы́жу (цї́мрю) ты́ма ключа́ми поудры́вав. А у двана́дцятó хы́жи золоты́й стóл на середы́ні і во́кол стола́ двана́дцять стóльцїв захры́плыхъ золотыхъ. Та сы́у на е́дн. Пообзы́ратъ на сты́ну — а на сты́ны вї́сять двана́дцять ма́ж бегарї́в. А вон е́дн бегарь зняю́ та лусну́у у стóл, та явїли́ ся спéред ньо́го двана́дцять іно́шов і ка́жуть: што пан прика́жуть? Обы́и ня тут йї́сти, нї́ти і пла́та, якé я хóчу. До́раз му́ ся ста́ло вшы́тко, што трéба му́ бы́ло. Та там газдо́вав тот ю́гас, там обста́у панон, як шарканы́ побї́у та слободї́у го́род.

(Страбичї́в). Як Хри́стос через дві́ душі́ загуби́у селó а св. Петро́ цї́лий ро́й розши́б у во́ду за е́дну́ пчолу́. Коли́ по́шли в е́дно селó Ісус с Петро́м та че́рез дві́ душі́ Ісус загуби́в селó. А потóму вже пчóлы найшо́у Хри́стос на голу́зы. І ка́же Хри́стос Петро́ви, обы́ голу́аку взяю́ іс пчолáми. Ішли́ пак да́ле. Пóтрафїло́ ся, што че́рез во́ду трéба бы́ло ітї́, че́рез лавочку́, а е́дна пчолá вкуси́ла Петро́а, а Петро́ розши́б всы́ пчóлы у во́ду, бы́ ся потопї́ли. Уйдуть на бéрїг, пообзы́ратъ ся Хри́стос на Петро́а. Пётре́, ка́же, де тотї́ му́хы? А Петро́ повї́у: Го́споди, е́дна ня укуси́ла, та всы́ пчóлы розши́б у во́ду. А Хри́стос ка́же: Не трéба бы́ло всы́ погубї́ти, лем е́дну́. Ты ка́зав, на што́ я то́лько душ погуби́у а ты всі́ му́хы погуби́у тепе́рькы че́рез е́дну́!

(Страбичї́в). За то́в, як Хри́стос ряни́й дывци́ прїсудї́у пóдлого чо́ловіка. Лежа́у пуд гру́шоу чо́ловік, та лы́новау́ ся урвáти грушкї́ (грушкы́), та пак лем то́ту зї́їу, што сму́ в рот упала́. Туда́ потéи ішла́ е́дна дывка́ пла́та прáти. Ісус іс Петро́м ішли́ та ка́же Хри́стос то́му чо́ловікови: куды́ сесь путь і́де? а вон пóдняю́ но́гу і ка́же: от-туда́! ного́у указа́у путь. Ішо́у Хри́стос с Петро́м да́ле, та прїшли́ ід дывочьцы́, што прáло пла́та та ка́же: дывочько́, кудá сесь путь і́де? а дывочька́ вёрла прáйник та указа́ла Хри́стови, кудá тот путь і́де. Та ка́же Петро́ Хри́стови: што мы́ то́й дывци́ да́ме за сесé, што нам путь указа́ла? А то́го чо́ловіка йї́ї да́ме, што лежїть пуд гру́шоу. А Го́споди, та того́ чо́ловіка йї́ї шко́да да́ти, бо пóдлий. А, ка́же Хри́стос, ке́дбы́ обéе пóдлі, то бы́ загы́бли, а так бóдуть жы́ти, бо она́ ря́нна, а вон пóдлий. (Гл. Поезі́я Никола́я Усты́яновича. Ч. І. Льво́в 1860. стор. 71. Провї́дїніе (Изъ усть наро́да. Прїтча втора́я).

(Страбичів). Як Христос ночюваў іс сятым Петром у газды а жона вернувши с корчмы была Петра двічі. Припросили ся Христос іс Петром на нѣч до єдноґо газды. Та легли на нѣч спати. Христос ляг за кош на єдєн бѣк, а Петро на другый бѣк. Тогды старша была жона од чоловіка. То чоловік быў дѣна, а жона в корчмі піла. Та пришла с корчмы жона та звѣдала ся, што там за бєтанґи прийв. Тот каже: подорожнї людє. А она взяла бєгарь та почала своґо газдѣ бѣти. А як ся на газдѣ набѣла, та почала Петра бѣти. А як ся на Петру набѣла та каже: де той другый, абых ся і на нїм набѣла. Ай бо Христос каже Петрови: Пєтре іди сюды, де я, бо будє тя зась бѣти. Ай бо Петро пушов, там, де Христос спав та тотѣ жона зазад Петра бѣла. І так сятѣго Петра бѣла двічі.

(Лучны великы). За корѣву в волѣи іспряжєму. Газдѣ іспряг быў іс волѣи корѣву орати, бо не маў двох волѣв. Коли малѣ ушлии корѣва в волѣи, та корѣва ся боѣла полѣ: думала што то вшитко йї орати, а волѣ знаў, што лєм (лишє) єдєн дѣраб. Корѣва каже волѣви: небѣре вѣжє, ширѣков полє! а волѣ йїи одказѣу: щєсьє не орала, та вжєсь ся заср...!

(Лучны великы). За чоловіка, што нюс у шлєн вѣко кындирицьи та говорѣу нерѣзумно так, што трѣчи го набѣли. Чоловік нюс у шлєн вѣко кындирицьи, та все казѣв: од вѣка вайтакѣв! од вѣка вайтакѣв!*) При путѣ сїяли шєницьє, та тотѣ учѣли та сѣрдили ся, ож вѣн прѣсѣть, щѣбы іи од вѣка вайтакѣв ся урѣдило. Йїили тѣго чоловіка і ўбили та казѣли йѣму, абы ішѣв путѣи говорѣчи: не гѣни бѣсьєте ни перевозѣти, ни переносѣти. А там нєсли умерлѣѣ. А тѣ, што нєсли, рѣсѣрдили ся, йїили тѣго чоловіка та зась ўбили йѣго! А пак повѣли му: іди путѣи говорѣчи: такѣ бы не чѣвѣти, не видѣти. А там шлѣ свѣдѣба: а тѣ зась рѣсѣрдили ся, йїили йѣго та зась ўбили за тотѣ, ож вѣн прѣсѣть, абы свѣдѣбы не было нѣида. Та дѣлє пушѣу пак у шлєн, ізколѣу зѣрно та принѣс домѣв а идучи не говорѣу нич, бо трѣчи го набѣли.

(Лучны великы). Як то сятѣй Петро лыновѣу ся ізнѣти грѣйцарѣ изємльѣа потѣму много разѣв ісхылѣу ся збирѣучи черѣшнѣи, што Христос купиў за грѣйцарѣ. Раз ішѣу Христос іс сятым Петром путѣи та пуштѣу грѣйцарѣ єдєн зад сѣбе. А Петро сятѣй видѣв грѣйцарѣ тот та лыновѣу ся ізнѣти, бо щє сѣтѣи быў. А Христос купиў за грѣйцарѣ пак черѣшєв. Дак Петро сятѣй зґолѣднѣв, а Христос все пушѣу по єдиѣ черѣшнѣи у пѣрох на путѣ. А Петро все зняў та обдѣу од пѣроху та все у рот вер тай зѣзыў. А як Христос

*) вайтакѣв — мѣра, што берє млынѣр, такє мѣтѣ.

усі черешні уметаў — а то на доўго было — та як убіраў сятый Пётро черешні вшиты та поіў, Христос каже: а што ты Пётре із заду збіраш, што ты робиш? Я збіраў черешні та йім! Бо Пётро сятый гадаў, што Христос не вїдїть, ож вон збіраць черешні. Та каже му Христос: вїдїш Пётре, не хотїв есь ся раз ісхлїти та грїйцаря зняти, а теперь колькось ся разов ісхлїў за черешнянї!

(Лучны велмы). Няй Буг прїйме! (рѳоказ бабы, што вернўха была в ѳдпусту). Была на ѳдпусты, знаєте: повернўлїсьме путьѳм до многых церькѳв; у бўксу ¹⁾ верьла двадцять грїйцарѳв — няй Буг прїйме! — нїщнї і ковдуша ²⁾ дала двадцять грїйцарѳв — няй Буг прїйме! — на слўжбу дала двадцять грїйцарѳв — няй Буг прїйме! — іскельтовала ³⁾ двадцять грїйцарѳв — няй Буг прїйме! — а на Бѳжѳс ⁴⁾ дала двадцять грїйцарѳв — няй Буг прїйме! — і так чорт взяў золотый сребрны!

(Лучны велмы). Няй Буг прїйме! (нарїче баба на невдїку сусїды). Цы не нагодувала ти сїроту? ⁵⁾ — няй Буг прїйме! цы не помагала ти копати? ⁶⁾ — няй Буг прїйме! цы не помагала ти прати? — няй Буг прїйме! — цы не пушла ти хлїб іспечї, колїсь хвѳра быха? — няй Буг прїйме! Бог бы тя побїў! чорт бы тя взяў!

1) скарѳѳну 2) жебракам 3) выдала на проїѳдок 4) „до монастыря складают ся гуртом: купуют завїсу (хоругѳв, фану), крест вадь даков украмене: на Бѳжѳс“ 5) сїрота = „дытїна нїже девять рѳков, цы нас отця, цы нїт; хоть богѳтого отця, хоть худѳбногѳ“ 6) кындирїцу (курўду) конати.

(Лучны велмы). За Юрка, царьного сына, до котрого ішли три гѳлубкы. Быў де не быў еден царь, тот маў царьного сына а тоу сыну*) нїя было: Юрко. Та ішли ід нѳѳму три гѳлубкы; а то были (були) дывкы. Тоты дывкы посадили зду грўшку сѳред царьского двѳра. А там тот сын даў справити пѳстїль красну та все ішѳў там на нѳчь спати, та царь ся чѳдоваў, де вон іде в бўрка (Burg) спати. Та загнаў собѳянку, бы пудпозирала, де вон іде спати, Она пушла позирати, аж там три дывкы спали із ним. Та ўняла мѳжичкы в жѳба та удривала маї стѳршѳ дывцї волѳся нѳло, та поклала в жѳб та пѳшла та ўняла тото волѳся в жѳба та указала царьѳвнї. І тоты дывкы устали, та маїстѳрна увїдыла, ож йї волѳся уривано таї сплѳкала таї пѳчала говорити: ож йї даў так обснїшити таї забрали ся таї пушли гет. І казали, обы желызнї бачкѳры пѳрваў, та не найде іх (не найде іх нїгда). І вон тогды пѳшѳў дѳ-хыж та ізгѳйкаў на вѳтця собї. І тогды забраў

*) Подїбно як пнї на ѳ (а) часто мїсто наївнїчка у в dativ-i прїнимають ѳнї (пїсля снѳенн), так знов декотрї пнї на ѳ (у) нпр. сын, верьх шѳвѳлї мають в даїннѳу наївнїчка пнїв на ѳ (а) пр. сїну, верьху (так як рѳкѳс).

собі два нігы грощий тай чотыры конь тай кочіша (візникá) тай забрали ся тай шли дále непрестáнно... фурт... ішли все дále та надóйшли на еден лыс великый тай там стáли на обід тай на полúнне. Як одполудно-вáли, забрали ся та ішли фурт*) тым лысом великым. Та вострїтив ся еден чьоловік тай звїдали ся го, цы не вїдыв дáгде іх дывок. А тот ім одповів, ож не вїдыв іх. Тогды онї забрали ся тай ішли назáд дále. І тогды дóйшли до ённої краскойі зáгородкы і там стáли та пришлá д ним еднá старá бáба тай повїла кочішови тай далá якыйсь воровшáг (зыля до вороженя) та казала му, абы тотó царськóму сынови даў ся напїти. Тогды як пришлó дванáдцять гóдин, та даў му ся тóго напїти і тогды вон уснуў вòд тóго а тогды пришлá ід ньòму тотá май старша дывка тай пóчала йòго згнáти. Вон не хотыў устáти і тогды почалá йòйкати коло ньòго, онá казала кочішови, ож бы му повїў, ож онá была кóло ньòго. Тогды одклонїла ся тай пòшла гет і тогды вон устáв, пóчав плáкати і тогды вон повїў кочішови, ожебї го рїзаў ножом, як прїйде тотá май старша дывка і тогды дрúгый день назáд прїйшла тотá бáба та далá назáд му тóго зыля ся напїти і тогды прїйшла тотá дывка і пóчала назáд го згнáти. І тогды пóчала назáд плáкати. І ўняла сáблю тай напїсала, ож обы тóго кочіша тай тотú старú бáбу істáў. І тогды вон устáў тай прочитáў тотó писмó, ўняў сáблю тай істáў тóго кочіша і бáбу. І тогды ся вон забрáў тай пóчаў іти гет. І тогды ішов та найшоў трьох людї — тотó были брáты собї та вмер ім отїць та лишїў ённу шáпку такú, што кед поклáў на гóлову та го невїдко, тай кóлесо такóе, што кед стáти на ньòго та повїсти: „де хóчу, там скóчу!“ кóлесо скóчить. Тоты трїе брáты били ся на тòм, чїя бóде шáпка та кóлесо. І тогды хлòпец взнў тóго уд них і повїў ім, жéбы пòшли еден на еднú горú а дрúгый на дрúгу а трётїй па трётю. Та котрый прїйде скóрше, та тóго бóде. І тогды вон стаў на кóлесо та повїў кóлесови: де хóчу, там скóчу. Тай повїў кóлесови, óжбы скóчїло ід тым трьом дывкам. І тогды скóчїло тáшка. А тоты дывкы были в еднòм лысы у пївницї. Та ўшла мёнша вон та увїдыла йòго ож вон іде і тогды згòйкала на сестру собї, ож вон іде. І тогды май старша імїла сїї бїти. Забыла вже была за царськóго сына. Та ўйшла і онá вон та попозирала, ож вон іде. І тогды прїйшла ід ньòму тай обьяла йòго і поцїловáли ся і так жили.

(Пузнякòвцы). Якú вá шкóду ўдумаў воўкови кáру чоло-вік, што маў жонú дúже джангїлїву? Раз была еднá пáра: муж і жéна. Жонá была дúже джангїлїва (свадїлїва) і все ся вáдила іс своїм газдóў. На бїдú прїйшов воўк і взыў чотыры вòвцы с кошáры. Газдá ся боаў жéны тóго повїсти, бо знáў, ож, кед повїсть, та подла бóде

*) нїм. fort.

згo вeчeр'я — айбo зaтaйiтi нe мoж б'лo. I тaк oвoн cмipнeннo кaжe cвoйiй жoнi: Ай жiнкo, нe дoбрi cя y нac cтaлo. Жeнa звiдaт' cя, штo тaкoє? Я б'м тoбi пoвiв, ай бo т' б'дeш д'жe cepд'ятa. Жeнa звiдaт' : штo тoтo? штo тoтo? Тoгдi гaздa кaжe: Тa пpийшoў вoўк y кoшaрy i зв'з'й чoт'pы вoвцi. Тoгдi жoнa вaчнe: A бoдaй б'cь cя гaздo б'ў нe cкoльч'й (oб'cь cя б'ў нe нacчaд'й = нe нaрoд'й), тaкiй т' y мeнe гaздa! Тaк тo мeнi зaгoрoдиш' кoшaрy! Гoтoвa пp'ц'я пpoпaдaт'! Нa тo кaжe гaздa: ц'т' жoнo, пeрeб'дeнe м' тoтo; тaм шкoдa, дe хyдoбa I тoгдi в'з'й cя, п'шoў дo c'c'д'и i пoз'ч'й eднo жeльiзo, iє кoтp'й вoўк' iмaють i тaк пoдcтaв'в нa тoтo мiстo, кyдa вoўк зaйшoў i л'ш'й тaм нa нoч. Рaнo пpийшoў пoзв'рaт' i вiд'т'т', oж вoўк cя iм'й y жeльiзo. I д'жe cя зp'дoвaў, oж вoвк cя iм'й. I тaк бiж'т' iд жoнi i кaжe: ой, жiнкo! я б' т' щoсь (= штoсь) пoвiв, айбo тo нe тaкoє, г' yчoрa. Нo штo тoтo? дo ч'oртa т' вce мeнi якiйiс' нoвин'й пpикaзyв'ш! A н'ж сл'хaй! я вoўкa, кoтp'й вoвц' пoйiў, iм'й! — Ц' ц'лe? — Iдi! пoзв'рaй! — Жoнa пoшлa i вiд'т'т' вoўкa y жeльiз' i кaжe: Хвaлa Бoгy, штoсь гo йм'в: тeпeр', ц' знaв'ш штo? тeпeр' yд'мaй тaкy кaрy, oб' yсe ж'й, oб' cя yсe н'ч'й. Гaздa кaжe: тa штo б' тoтo б'лo? кeд' м' йiст' нe дaм, iaдoхнe з гoлoдy, cкoрo здoхнe. Кeд' гo б'т' б'дy i тaк iaдoхнe yд б'тк'к'. Тoгдi жoнa кaжe: штo мeнi дo тoгo: дaм т' тp' д'н'и, yд'мaй тaкy кaрy, гe-м т' кaзaлa. Гaздa п'йшoў i д'мaт' i д'мaт'; дaлe тaк coбi гaдaт': тa ц' тp'бa бiлшy кaрy, г' мoя: yд кoлi-м cя oжeн'й, yсe ж'в'y, aлe-м бiд'у, тa мaй л'пiшe б'дe, кeд' я i вoўкa yжeн'ю. Тoгдi бiж'т' iд жoнi i кaжe: тa yжe кaрa нa вoўкa гoтoвa: н'ч нe вч'н'ю iз н'м, лeм гo yжeн'ю; б'дe ж'т' i yсe бiдoвaт'и.

(Пyзнякoвц'и). Зa бoгaчa, штo пoмiн'й пaск'й, як пoн c'ят'й нa Вeлiкдeнь пiдa цeр'кв'и. Б'ў (б'ў) хyдoбн'й чoлoвiк тa нe мoг coбi н'к' кyпiт'и нa пaскy тa д'мaў coбi: штo рoб'т'и т'й бeз пaск'к'? Пpид'мaў coбi, oж вoзьмe eднo дeрeвo i yр'бaт' (yтeшe) г' eднy пaскy i тaк вч'н'й. Пoтoм яйц'oм зaмaст'й i пoнiє нa Вeлiкдeнь c'ят'т'и. Стaў пiдa цeр'кв'и кoлo eднoгo бoгaчa, a бoгaч' мaў iз пoдлoгo ж'тa чoрнy пaскy i yвiд'й y c'c'д'и хyдoбнoгo бoльшy i кp'acшy пaскy. Тoгдi, як cя хyдoбн'й oбepн'й iз гaн'б' (cт'гдa), пoвiн'й пaск'к'. Як пoн пoc'ят'в пaск'к', пoшлi дoмoв, тoгдi хyдoбн'й yвiд'в, oж y нeгo дoбpa пaскa i кaжe: Бoг м'лoст'ив'й пoсмoтp'в нa мeнe i з дeрeвл'янoй пaск'к' yч'н'й ж'тнy! A бoгaч', oж yкp'aў пaскy, тa кaзaў: Бoг н'я пoкaрaў, oж eм yкp'aў, пaскy, i пшeн'чнy пepeмiн'й нa дeрeвл'янy!

(Пyзнякoвц'и). Iє кoтp'oгo дeрeвa Хp'иcт'y хp'eст пp'a-в'л'и? Кoлi пp'eм'дp'й Сoлoмoн б'ў зa цaр'я, тa пp'ав'й цeр'кoв тaкy, oб' тaкoйi в cвiт'i нe б'лo. Тa eмy тp'бa б'лo тaкoє дoўгoє дeрeвo, штo

вѳн не гѳден бѳу такѳе найтѳи. А вѳн гѳден буѳу чѳртѳм ровказовати та скликаѳу вшѳтких чортѳв, цѳ знавуть за такѳе дерево, гн смѳу было трѳба. А чортѳ казали, ож они не знавуть за такѳе дѳрево. А пак ся ѳзвав едѳн чорт, ож овѳн знаѳе за такѳе дѳрево. А Соломѳн, тот царѳ, казав ѳму, обѳ ѳшоѳ принѳсти, а овѳн казав, ож смѳу не слобѳдно тотѳ кѳвати. А пак Соломѳн заклинаѳу го живѳи Бѳгом, абѳ ѳшоѳ принѳсти, абѳ умѳк (умѳк) іс корѳнѳм. Тотѳ были три дѳрева. Та чорт пак умѳк та принѳс ід церѳкви а Соломѳн пак тотѳ дѳрево потесаѳу таѳ тотѳ дѳрево не придалѳ ся ѳму на дѳрѳков нѳгды. Бо тотѳ дѳрево ѳросло бѳло іс Адамѳвоѳи головѳ. Бо колѳ Адам бѳу хвѳрнѳй та звѳдаѳу ѳго сын, што вам няньѳ е, бо дѳти нѳтко ще не буѳу хвѳрнѳй — а вѳн повѳу сѳновѳ своему: я болѳу за райськима благѳма. *) А вѳн каже: я вам няню принѳсу райськѳ благѳ. Та пушоѳ пак тогды, ож поѳе в рай. А там агнел стоѳу на воротѳх іс мечѳм. Та кѳже му: кудѳ ідѳш? Іду в рай принѳсти няньѳови райськѳ благѳ. А агнел ѳму казав: тобѳ там не слобѳдно ітѳ; чекаѳ тут, а я тобѳ принѳсу. Та пушоѳ пак агнел та уломиѳу му три прѳты іс такѳо дѳрева, што сѳм раз бѳльше уд сѳх дѳрѳв, што нѳде ростѳть, окреп рай. Та даѳу му три прѳтики-еднолѳткѳ — што еднѳго лѳта ѳросли — а вѳн понѳс вѳтцѳу собѳ Адамѳови: каже: ге-де! няню! райськѳ благѳа. А отѳцѳ му взяѳ та ѳ сплѳу виниць та поцѳловавѳу тотѳ виниць та поклавѳу собѳ на гѳлову та умѳр пак. Тотѳ дѳрева ѳросли з тѳх трѳох прѳтѳв, што чорт нѳс Соломѳнови на дѳрѳков. Та колѳ чорт вѳкаѳу тотѳ дѳрева, та Адамѳова головѳ (кѳстка) с корѳном ся ѳмкла. То тотѳ пак дѳрева обстаѳли коло дѳрѳкви, коло Соломѳновоѳи, та там стоѳли, дѳкѳ ся Христѳс не родиѳу. А як ся Христѳс уродиѳу та пак як го жида мѳчили та хотѳли роспинаѳти на хрест та с того еднѳо дѳрева, што стоѳли коло дѳрѳкви, му справѳли хрест — а з дрѳгих двѳх, што стоѳли, ще тѳм двѳм разбѳйником, што бѳли роспѳтѳ іс Христѳм.

(Пузнякѳвцы). Як то едѳн худѳбнѳй чѳловѳк зѳмѳстиѳу ся на черѳцох, ож хотѳѳли звѳсти красну жѳну му. У вѳрешѳ Мѳнкачѳ у еднѳо худѳбногѳ чѳловѳка была дѳже красна жѳна та черѳцѳи бы ѳи дѳже радѳи вѳйти за фраѳїрку (за посѳстру). Та кѳждѳй іс неѳу говорѳѳ: цѳ бѳде ѳму за фраѳїрку та дастѳ ѳѳѳ (ѳѳѳ) сто сребѳрнѳх. А она повѳла гѳзды собѳ, а гѳзда ѳѳѳ казав, обѳ повѳла кѳждѳму, обѳ приѳшоѳ вѳчур до неѳи, бо еѳѳи гѳзда поѳидѳе у мѳли. Та обѳ повѳла кѳждѳму окрепѳе, обѳ едѳн за дрѳгогѳ не знаѳу, ож поѳе там. Та обѳ еднѳоу повѳла, ож бы приѳшоѳу у сѳм гѳдин вѳчур, а дрѳгому у вѳсім, а трѳтьѳму у девѳятѳ і так далѳе за шѳром кѳждѳму, абѳ ішли у гѳдину едѳн за дрѳгим. А ѳѳѳ

*) На запитанѳ: „што такѳе: за райськима благѳма?“ опѳвѳдач казав: „за райським дѳбром“.

газда ўкопаў у сьнідох за сьнінна двэрыяи адну яму глубоку, таку, абы стало дванадцять черцўв (черцыв). Тотá яна была ізвэрьха гувка́ а у споды шырока. Та на вэчур газда йов (йой) узыв карбач, бо вон во́лы не маў та пшоў вонка та спрятаў ся за хыжу, а жоны собі повіў, ож як черницъ прыйде, та бы тобі ўличыў сто срібэрных на стъл а я буду позврати́ на оболóкы ізвонка. А тогды́ лўсну у карбач та повім: ві-во-га! А ты черцьови повідж: ідыть пане за сьніні двэри і спрятче ся, докы гавда́ дохыж прыйде. А вы пане пòдете пак вон із за двэри, як гавда́ дохыж прыйде. І так ся стало вшы́тко, як гавда́ повіў. А черницъ перний ішоў за двэри та там лем ігремів у тоту́ яму за двэрыяи. Та там стоыў у яні, бо ўйти з не́йі не го́ден быў: яна была глубока. А гавда́ пушоў назад із корбачом за хыжу та ся спрятав. А як прыйшоў дру́гый черницъ тай тот ўличыў сто срібэрных на стъл. Та ледва устыг ўличити а йов гавда́ лўснув у карбач коло оболóка та ка́же: ві-во-га! А чернець ка́же: де я ся тепэрь дыў? А жона́ му ка́же: ідыть пане за сьніні двэри, там ся спрятче, докы гавда́ дохыж прыйде. А пак вòдти пòдете вон, як гавда́ бóде в хыжи. А тот прятаў ся за двэри тай упаў ід то́му черцьови у яму. А вшы́ткых черцўв было в манастырї дванадцять. Та котры́й там у ночі прыйшоў, та ко́жрый ўличыў гро́ши та прятав ся за двэри та ко́жрый там обстаў за двэрыяи у яні до рана. А рана тот гавда́ напхаў там солóмы у яму та пòбляў на́фтоў та запалиў а звэрьха із вóза закладкоў заклаў яму. Та они ся там зафойтували (задавїли ся), та стоыли прòсто, бо падати ныкуды́ было, лем стоыти ста́млять. А пак рана до то́го гавды́ дали́ едно́го гусаря́ на квартыль. Тот гусарь ка́же: гавдо, я у вас буду́ на квартыль — а гавда́ йому́ ка́же: у мене не бóдете на квартыль, бо у мене в ночі чорт пўджать пòд хыжоў. А гусарь ка́же: ко́бы прыйшоў тепэрь пўджати, коли́ я ту́й буду́. Та у вэчери дали́ гусарьови вэчэрю, обы́ коло стола́ вэчэряў, а гавда́ узяў мотуз та одно́го черця́ засилиў у яні за шыю та ўтяг вон та причёр коло оболóка вонка. А сам прыйшоў дохыж. Та сыў на столиць та говоріў іс гусарьом, докы гусарь вэчэряв а пак ка́же сму́ гавда́: алé ужé штось позврати́ на оболóк! а гусарь хопыў із клінка са́блю та ўбїг вон та швак! в шыю то́му черцьови. Та заго́йкаў на оболóк гусарь: но гавдо, не бóде бòльше пўджати, бо я сму́ го́лову удтаў. Та ка́же: де го ды́ти? Понесы́ть го пане у Латорицю, та вэрге́те го з мòста в во́ду. А гусарь взыў го на плечи та нїс го, а вартá го зострїтила, а звїдали его: тко то-то? а вон ка́же: я чорт! та несу́ черця́ в во́ду. Та вартá ся спобойла. Та докы вон понїс то́го в во́ду та вер, а гавда́ до́ти ўтяг дру́гого черця́ в яны та покляў горі оболóка вонка. А гусарь прыйшоў у двòр. А тот стоыть горі оболóком. Гусарь думаў, ож то тот, што вон вер го в во́ду та ка́же: ты скòрше прыйшоў, ги́ я? Та удтяў му го́лову назад коло обо-

лока. Та дохыж уже не йшоў гусарь, лем взяў го на плечи назад та нїс го в Латорицю. А вярта зась його увидыла, та каже ему! тко там? А вон каже: я! Вярта йому каже: та тво ты? а вон каже: я чорт. Та звідать ся вярта: што там несеш? А вон каже: несў черця в воду. А вярта тогды пошла у манастырь ізгавяти черцїв, ож чорт їх поносить в воду. А черцїв (черцїв) не было вже у келийках, коли вярта хотыла ізгавяти. А вярта пошла ид гўменови та повїла: пане уставайте, та идыте дагде гет, бо черцїв уже-к не є! — А гўмен каже: та де суть? А вярта каже: у воды вже суть, бо чорт їх положиў у воду: ны видыли. А гўмен устаў та сыў на коня, на дєреша, та утыкаў у вяреш до Мўнкачева. А тот гусарь уже нїс дванадцатого черця у воду та вер го в носта. Та почаў ити гет. Чує вон: щось на мосты дубонїть: а вон ся по'банраў а там иде на кони черниць-гўмен. А вон хопнў коня за кантар. Стой, каже, ты на кони бїгашь, та ты все скорше под хыжоў, ги я. Теперь коня порубау таї тебє. Та порубаў і коня і гўмена і зветаў у воду. Но, каже теперь не будеш мати на чїм бїгати. Та прїйшоў гусарь домєв на квартыль до того гавды. А гавда йому каже: де вы пане гусарь так доўго были, то я вас ходїў глядати. Я гадаў, ож і вас пане вер чорт у воду. А гусарь каже: дайте ми гавдо покєй, нїс ем го дванадцать раз у воду, а вон усє скорше быў под хыжоў, ги я, та я ся чїдоваў, чому вон скорше дона, ги я, а вон на кони бїгаў, на дерешу. А я пак і дєреша порубаў і його, та вер ем у воду та бєльше не будє пужати нїгда. Та тому худєбному чоловїку обстали тотї дванадцать сто сребєрных. Та тот ся пак чоловїк загадово-ваў, што теперь не є хыпшого гавды, як вон.

Та теперь черцы збїрауть малых хлопцїв (хлопцїв) та учать на черцїв, ож кедь чорт поносить старых черцїв, ож бы ся валї научїли, обы обстали мїсто старых.

(Пузнякєвцы). Двї мышї полеви. Были двї мышї у поли. Та в осєнї єднā собї носїла нā зїну у яну прятати їсти кєндєрїцю, а дрўга мыш не хотыла носїти. А тотā каже тєй мышї: чому ты собї не носїш їсти нā зїну. А та каже: нā що бы я носїла: лїде позвєзят кєндєрїцю домєв а я по осєнї нā зїну пєду на пєд та буду готєвоє їсти на поды в рокашї (у кўпї). А як прїйшла зїнā а тотā мыш їшла у сєло та на кєрты увидыла мацурā, што свдыў та дрїмаў, а она ся напудила та утыклā у поле назад. Та каже тєй мышї дрўгєй, што собї напратала нā зїну. Та, каже, кўмо, позычте ми таньїр мукы, бо я ся ходїла сповїдати ан-там ид черцьєвнї. А она каже: позычу вам таньїр мукы та поведыте мя ид черцьєвнї, обых ся ўсповїдала. А она йїї повєлā та указала їз далєку мацурā. Та каже: идыте кўмо, ге-гєндє! черниць, та мєло глухыї, та го лāбкоў потырнайте кўмо, та вон вас ўсповїдатель.

А мыш пришла, та мацурá потыриала, а мацур схопиў ся, як спаў та пробудиў ся та увидыў мыш тай зъзыў її. А тотá дру́га мыш ізда́леку позирала; та пак ся вернула у поле та пак тоту киндирицю она йшла́ че́рез звиў, што тотá мыш собі была́ напратала, тотá мыш, што йїї мацур ізъзыў.

(Пузнякѡвцьї). Як то рав воробѡк вариў пїво. Воробѡк каже: лю́де пють па́ленку і вино́ а я собі наварю́ пїва. Та взяў воробѡк єдно́ ве́рня із я́рцю та поклаў у я́нку у во́ду. Та взяў собі копа́чки (пру́т ку́ртый) у рот та ми́шаў тотѡ пїво, коли́ вариў у я́нцы. Почаў пак пїти з я́нки та учиниў ся, што вѡн пїяный тай почаў ся у по́рох перевертати — а ма́чка увидыла, ож воробѡк пїяный та го іміла, А воробѡк ся протверезаў та каже: што ты ма́чко хочеш? а ма́чка каже: хочю́ ти ізъисти. Каже: мепе́ трѣба благослови́ти, а так мене́ йисти. А ма́чка каже: як ты благослови́ти? А воробѡк каже: принеси́ ня до́хыж та адъйни́ таны́р та покла́дь на стѡл та мене́ покла́дь у таны́р, та поствиря́й ѡ́болокы тай двѣри та пак бу́деш ня благослови́ти та з'їш ня. А ма́чка йго́ принесла́ до́хыж, поклала на стѡл у таны́р та пошла́ та отворила ѡ́болок, а да́ле пошла́ двѣри отворя́ти а воробѡк ся схопиў іс столá іс таны́ра та полѣтыў на ѡ́болок вон. А ма́чка пообзира́ла та лем ся почу́хала по за ши́ю, ож вже ны́що (sic!) благослови́ти, бо воробѡк полѣтыў. Та ма́чка тепе́рь, кедь воробѡка́ йметь, та бѡльше го не благослови́ть, лем го з'їсть скѡро. А воробѡк бѡльше пїва не вари́ть, бо ся бо́ить, ож ся упѣ, та ма́чка го іметь, а тепе́рь лем во́ду не воробѡк.

(Пузнякѡвцьї). За єдно́го мясарѡшьского́ сы́на, што по́ходиў да́леко, ментова́ў принцѣсну́удша́танѡв, побожиў ся з ньѡу́ і обста́ў за царя́. Быў в єдно́м ва́реші мясарѡш (рі́зник), овѡн наў єдно́го сы́на і вѡн то́го сы́на дуже́ любиў і даў єго́ до шко́лы. Так вѡн, тот сын, ме́но єму́ было́ Ка́роль, ся тепе́рь учиў на попа́. Але бо то́му мясарѡшьскому́ сы́нови профѣсор ка́же: сы́ну, я тебе́ не го́ден учи́ти, бо ты тепе́рь бѡльше зна́еш, як я. Потѡм пак сын пи́ше отцю́: няню́, я хочю́ да́ле ся учи́ти на канѡника. Так стары́й мясарѡш і єго́ жѡна́ говори́ли та ка́же жѡна́ єму́, ке́бы то бы́ла дывка, тогды́ бы я йї комендерова́ла, а так коли́ вѡн єсть хло́пиць, сын тво́й, ты єму́ ровкажи́. А тепе́рь стары́й думати́, думати́ і пи́ше до сы́на: зо́хаб вшы́тко і пой до́м із ошко́лы, подяку́й та ты будѣш до́на мясарѡш, ты так будѣш, як я єм. Но, Ка́роль тогды́ пошоў до сво́го профѣсоря́ і сказаў єму́, ож я хочю́ подякувати́ за слѹ́жбу, бо мѡй няню́ хоче, што́бы я обста́ў до́на. Но тепе́рь вели́ка ра́дость канѡникѡм, ож сись подякуваў. Та коли́ пак при́йшоў до́м, сказаў: мѡй любы́й няню́ку, я до́на єм тут. Тепе́рька няню́ єму́ ка́же сло́вом: сы́ну! тепе́рька учи́ ся ня́со рубати́ по фѡнтови́, по два... Так овѡн ся то́то учи́ть єде́н ми́сяць, два, на трѣты́й ми́сяць

вже ся вѣучиў на легіня. Так мясарош каже: ещѣ сыну мавш вандрувати два місяці — та запишу тя до вандербѣху, обы ты быў такій майстер, як я ем. Та молодій Кароль в недѣльку Бѣгу ся молиѣ, пришоў ид ньѣму няню: сыне, каже, што ты ся усѣ лем Бѣгу молиш, кобысь уйшоў вѣнка мѣжи люди на шпацїрку — і ты бы чуў, што в другых вѣрешѣв ходять люди, майстры, паны, што новѣго е! Та бысь бѣльше анаў та вѣраз бысь собѣ до кнїги записаў, та бѣльше бысь анаў. Та овѣн ся зобраў, як мясарошскїй легінь і пѣшоў на шпацїрку. Приїде вѣн до касноба, де даўѣ йсти і пїти за грѣши. Так ся там сидѣть дваѣ хѣпы кѣло стола — спѣред них едѣн тѣпет картя і онї сѣ вѣдять. Та тот едѣн у другѣго ўграў грѣши. Едѣн маў дваѣсто, другїй чѣтыры сто. Тот прогрѣў, што лем дваѣсто маў. Так онї почалї вѣдити ся и бїти ся і пляснули одїн другѣго по лицѣ, так што кров із носа почала течї. На то каже йм мясарошѣв сын: на што вы ся лѣде бѣжї покерѣвали на дѣрных картах. А тепѣрь кажуть сму тотї два лѣгарї: што ты знавш, походї тѣлько, як мы походїли, бїли ся і в Мѣсквї, у Фрѣнцїи, у Турїччїны, у Нїмїччїны і в усїй Европї — та як ты тотѣ походїш, тогдѣ будѣш знѣти, за што мы ся побїли на картах. Так тепѣрь мѣй Кароль подѣмать собѣ: я тотѣ не добрї рѣблю, што сидѣжу дѣма і майстерства не гѣден ўказати, дѣкля не пѣйду у свїт вандрувати. А тепѣрь приїде до свѣго няня, до свѣбїи мамкы і каже їм: пакуйте моѣ плѣтычко, бо я идѣ на вандрївку. А каже ну тѣто: сыне мѣй не йди, не йди!, бо ты пѣдло походїш! А сын каже: я нѣшу итї, бо я тогдѣ не буду майстер. Но так овѣн тепѣрь каже: но сыне, ведь идѣш, мавш грѣши, пѣса еднѣго тарканїстого і овѣн тогдѣ пѣшоў із грѣшии, ис пѣсон у свїт. Приїде у едѣн лѣс велїкїй і вѣн околѣ ходить і найде собѣ еднѣ селѣ, звїдаѣ ся там людїй: вудѣ мож чѣрез тот лѣс итї. Тепѣрь кажуть тотї лѣде сму: Любїй наш пѣне! не идѣть у той лѣс, бо там суть пропѣсники і там загѣбите ся. Аї бо вѣн каже: я нѣшу итї, бо вже і грѣши не мау, та як приїду дѣнѣ, то будѣть ся смїятї і няню і вшїтка прѣщава, што я дѣтѣль ішоў, закы в тѣйстрї грѣши-хлѣба маў. Так вѣн ся зобраў і идѣ з свѣїм таркѣм (таркѣтым пѣсон) лѣсѣм. За шїѣть, за сын двѣв ничь не мав йсти ни вѣн, ни пѣс. Так приїшли у сѣмїй дѣнь, найде еднѣго жѣбракѣ, котрїй ішоў спѣред ньѣго. Так собѣ Кароль дѣмать: хвѣла Бѣгу, што я найшоў жѣбракѣ, вїдкѣ недалѣко будѣ ми конїць лѣсови. Дасть сму ѣлмужку і жѣбрѣк пѣшов тудѣ свѣїм пѣтьѣм, а Кароль свѣїм пѣтьѣм. Та бо недалѣко приїде і найде другѣго жѣбракѣ. Но тепѣрь томѣ даў ѣлмужку і знов ся розѣшли тот тудѣ, а тот тудѣ. Аїбо идѣ далѣ Кароль, найде трѣтьѣго. І той ещѣ гѣршїй карѣник. Даў йомѣ ѣлмужку, дарѣбчик хлѣба, што ещѣ в тѣйстрї найшоў а вже бѣльше не маў нич. Та жѣбрѣк ўїме едѣн пѣлаш та одѣтнѣ тар-

кови шію. Айбо то Кароль позирать та почне плакати. Тогды каже жобрак Карольови: што плачеш, так і ты подёш, як ти пес пошоў. На тото Кароль ўхопить нож і ударить львоў рукоў уд себе, а тот жобрак каже: подвойі, потройі! (то значить: двічі, трічі ударі). Айбо Кароль подумать: ож ты пропасник! не буду та бїти, помолю ся Богу. Помолю ся Богу, а пропасник адох. Но теперька ўкопаў яму, положиў свого тарка у яму і загрўб. І того жебрака-пропасника у другу яму. Та теперь собі Кароль великого каміня положити на гроб пропасникови і там напише собі на камени, што то є розбїйник. І с тым ся возьме і посадиць верьбу одну на гробі свого пса. Теперь ўзьме ся і іде лысами сам, пса выт, лем една душа. Так іде вон, коли соньчко заходить, вїдить одну хїжку, думать собі, што там чортї - пропасники. Прийде там унўка: таж старенькый, бїлий чоловічок позирать кнїгы і Богу молить ся тот старенькый. Карольови пришло се ид сєрцьови так, што се Божий є чоловік. Кароль коўтаў у двєри, обзирать ся старенькый горі на Кароля: што ты Карольку любый, бже дьтá, тут глядаш? — Кароль повїсть старенькому, што я думá, ож тут тоты трїє чортї бывауть, што я днєська в них єдного забїў. Старенькый каже смў: Тото чортї были (були) — вернї ся, сыну, навад, бо тут пропадеш у тых лысах, тут ще ббльше такых пропасников є. А Кароль каваў, ож вон іде дале, лем собі за тарком шкодуваў. Теперька старенькый смў каже: но сыну, та подёш заўтра рано, а теперька будеме вечєрати. І стáли на колынки, Богу ся помолили, стóлик закрїли скáтертью, і на рушнику ся стáло вшїтко, што трєба. Опят Богу ся помолили і полегáли на спочївок. І раненько Пан Буг даў динь, Богу ся помолили і стали, стóлик закрїв старенькый і каже: рушничку, постáв вшїтко, што трєба. Пофрїштиковáли і бнят нá ново Богу ся помолили. Каже теперь старенькый Карольови: я теперька дам тобі три псы таї с тїма подёш пак у путь собі. Як тоті псы пришли ид ньому, так тому дав мєно: єден Дунаї (старый пес), другий Драва, а третий Тїса. Так овон тогды дасть Карольови одну шкатулку кáсти і дасть йому єден прут мїдьяный (из сáмої мїди). Та мей любый Карольку иди с тїма трьбá псами, обысь не йїў нычбго, вáкы тоты псы не будуть йїсти. Но так теперь Кароль іде уд рана до сáмого вєчера, докы сонце не заходить. Прийде там у одін каштєль (фєстўнок), там два стрáжники варту стóять. Каже Кароль: люде, цы мўжна бы тут переночювáти? Дóраз єден стрáжник пошоў унўка — там йїх было на шїсть сто, то были розбїйники: пєсьоглáвцы Кутя-Татáре. А капитáн каже: унўка єго трєба привєсти сюды, буде нам на фрїштик. Дóраз Кароля привели до стóлика, дали смў вечєрю. Кароль вєрже одну лóжечку псóви а пес помахаў головоў: не трєба йїсти. Так єден на другого тоты(тотї) пєсьоголáвцы позирають, ож: тото псы не дóбрї

суть. Тогды пак ка́же копитан Ка́рольови: тоті (тоты) псы не мають міста межі на́ми, та трéба їх заперти у окремшнє. Так ка́же Ка́роль: Дуна́й, Дра́ва і Тіса ідыть на дру́ге місто там, де вас поведу́ть. Тай за ты́ни розбойника́ми по́шли тоты псы до єдно́ї пивни́ці. І там їх за́кпули на велькы за́кы. І каза́ли Ка́рольови, ож пой за нами і так е́го вєли на по́столь од хы́жи до хы́жи на пятьдеся́ть двёріи — а в хы́жах лем злато і стрі́бро у ма́гах. Як там прийшо́у на оста́тні двёрі і там ступи́у уперед сам та лем ся зва́жиу у пивни́цю є́дау, теніу, глүбо́ку. Так собі тепе́рь дүма́ть: Бо́же сятый, ке́бы тут бы́ли мо́ї Дуна́й, Дра́ва і Тіса, та бы ми по́моч дали. Ай бо то псы учу́ли, што вон Бо́га хвалі́ть і по́чали двёрі дыны́кати і удыны́кули і по́шли вои із пивни́ці. І ка́жуть: по́дыи, Ка́роля слободы́и! Пришли́ они́ до то́ї хы́жи, де Ка́роль ся за́конау́ у пивни́ци. Ка́роль унну́ка ле́жить, Дуна́й іну́у Дра́ву за ла́бу, а Драва Тісу і зва́жили двёрі і клічу́ть до Ка́роля: ци ты іщя́ живы́й? Ой живы́й си, ка́же, Бог вас приніс. І у́тягли псы Ка́роля в пивни́ці. Ка́же єну́ Дуна́й: Ка́роль! розплети́ тот прут відяны́й, што ти дау́ стары́ниці і с тыи іди́ та лары́у, штобы ся вшы́ткы ізбїгли на тебе. Так вон тепе́рь іде хлы́скаючи тыи прүтом. А тоты́ розбойники́ (чорты́) іду́ть ід нё́бу. Ай бо Дуна́й, Дра́ва, Тіса ўхопи́ли собі по є́дному за но́гы та бий вшы́ткых, а Ка́роль собі тыи прүтом рү́бать, вшы́ткы шість сто поруба́у. Но тепе́рь ка́жуть тоті псы: вшы́тко трéба за́брати, тоту́ жершы́ну (по́битых розбойникөв) ізметати́ до пивни́ці, де Ка́роль сиди́у. Тепе́рь гада́є собі Ка́роль, набіра́ть собі злата, стрі́бра, поза́мыкать вшы́тко і печатку́ по́ложит: там не слободно́ нико́му іти́ унну́ка, бо за́кляте. Тепе́рька за́брау́ ся і іде тыи лы́сом вперед іщя́ за два дни — та вон вшы́шоу́ із то́го лы́са. Видить вон є́ден ва́рош, до то́го ва́роша по́де. В том ва́рєши на ко́ждой хы́жи чо́рна за́става (смүтна за́вєса) є. Позы́раць вон на є́дну трахты́льню і вон звиду́є то́го трахты́льника, што тут така́ смүто́сть вєлы́ка. О, ка́же трахты́льник, о вєлы́ка тут є смүто́сть, бо, ка́же, вжє сімна́дцять ро́ков, што во́йна тут бы́ла вєлы́ка, та наш цы́сарь бы́у в во́йны́ та утрачу́вау́. Пришли́ пропа́сники́ ід цы́сарю: што нам даш, то то́бі помо́жемо во́йну докө́нчити. Та што вам да́ти? — Тотө́ нам даш, што ты не́ знаш, што ма́еш! — Та вон тотө́ записа́у і с палы́ца собі кров пу́стиу́ і покла́у печатку́. І у сімна́дцять ро́ков по́деме за ним, за тыи, што не́ знаш; тотө́ бу́де на́ше. Так вон у па́ру ты́жнйу́, як докө́нчили во́йну при́йде до́мөв та позы́раць на жо́ну собі, на кра́леву (у тягөты́ бы́ла) і запла́кау́. Што ты ся жо́й жу́жу так запла́кау́. Йо́й, ка́же Йо́й (цары́ца), тепе́рь ка́же, што у тебе є в утробі́, то не бу́де на́ше, лем до шісна́дцяти ро́ков. Так тепе́рь за то́то у нас вєлы́ка смүто́сть є. На то Ка́роль собі подү́маць: ка́же, ци мож бы́ тотө́ тепе́рь жо́ї лю́бі псы, се́єю принцы́зну слободы́ти, бо на дру́гый днь нас при́йти

вже шатан о десятій годині за принцизноу. Так пси ему кажутъ : можно ! возьми собі Христово роспятя і дві свічки. Тото Кароль собі взяв із боўта (склепа) і с тим пошоу до того закланого гóрода, де шатаны ходили до ньóго. Та там мала принцизна прийти. Ай бо Кароль пошоу рано до того гóрода, де мауть принцизну шатанови давати, так десять годин, звоны звонять, принцизну а великоу протесийоу ведуть шатанови. Кароль тоту шкатулку выйме, возьме собі тоту масть, полóжить на столик. Чекаеть там, патрить : иде принцизна а великоу парáдоу. Нарáз тотá принцизна заушльла, як побачила Кароля. А Кароль ид ний приступить і каже : о принцизно, не ем я шатан, а прийшоу тебе слободити вóд шатана (чорта). Так теперь мой люба принцизно, маєте стати так на свит, якесьте пришли. Так принцизна дóраз свое платя вшитко долòв і розплела волòся і Кароль возьме шкатулку, помаститъ ей мастьов і полóжить йи на столиць і дасть йий книжку в рúкы. Та, каже, мой люба принцизно, тут ся Богу моли в книжки, не позирай яич. Та коло нейи запалиу дві свічки, в середину положиу Христове роспятя, она Богу ся молят, ай бо гола. Прийде у одинадцатой годині витеринця і чьорні шатаны і там стануть. Тко то-то ? принцизны не слободно брати нам ? А Кароль каже : принесить собі писмо тотó, што царь дау пропáсникови. Дóраз загнали ёдного шатана за писмом. А другы шатаны там пообставали в гóроды і посидали собі на столиць і там прилипли. (Там было тысяч столцьов, а Кароль на кождый столиць положиу мáло масти). Но теперька прийдуть други шатаны (на пять сто, на шість сто). Што такый е витезь, што не хоче дати нам принцизну ? Кароль ся прóсить : дайте писмо, обы я видю, яким спóсобоm принцизну предали. І пошоу другы чорт за писмом і третий чорт за писмом. Прийшоу шатан сам і писмо принис. Каже Карольови : цы видиш, тут саме царьове иня і кров его, печатка, ож принцизна мой е, шатаньска. Кароль тогды каже : я тотó писмо не спознау у твоих руках. А вон йому каже, Карольови, ож : добри позирай ! Ай бо Кароль ухопить йому писмо та полóжить коло свічки близько та полóжить на полóвинь, ишло ся фурт то писмо і пропáсники почали гвалт ревати, ож принцизна уж не буде йих. Ай бо Кароль возьме тот прут идяный і почне бити тых шатанов. Драва, Тиса, Дунай, Кароль четвэртый бють і рубать шатанов, они не можуть боронити ся, бо прилипли до стóльцов. Так як всых побий, лем еще остау шатан велькый та каже : Карольку, пусти мене гет, я тоби лишу і принцизну і гóрод, вшитко, най я лем сам идю гет. Так теперька Кароль : по напиши мене контрат, ож тотó вшитко мòе е. Но шатан тотó написау скоро і печатку положиу : не хочю нигде быти тут. Теперь як возьме ся Кароль, поабирать дванадцать кади злата, дванадцать кади стрбра, теперька возьме собі а принцизны тоту масть до шкатулки,

збѣре і красно ю ушйў і назад плытычко на ню даў. І она з своїй шийі звяла дейменты і граваткы, привязала едѣн шорок Дунайови, а едѣн тядык Драві, а третій тядык Тісы. І принцѣзна едѣн перстень іс палыца стягла і тот перстынь переломила на полы, каже: Карольку се полѡвка твоя, а полѡвка моя. Та тепѣрька Карольку, пой во мноў, ты ся во мноў побѡжиш (бўдеш ся женити). Каже на тотѡ йій Кароль, я іду іщи далѣ, щем не вандроваў, почѣкаш менѣ едѣн год (рѡк), три місяцы, шість днїв (день). Кедь я ся не верну, та тогды можеш ся уддати, за когѡ хочеш (хоть за дакого). Так она ся зрадовала, што она обстана уд шатана. Ай бо сыла собі там на брычку і іде радсно домѡв. Айбо кѡчш уїше писгѡлю та каже: мой ты лѡба принцѣзно, кедь ты чорты не взяли, та я тя вѡзьму в живѡт. Ай повідж свѡму татѡви пак тыи слѡвом, што я тя ментоваў (слободяў), ож я ем(ь) тот витѣзь. На тотѡ принцѣзна повіла: лем дай ми живѡт, пай так бўде, ги ты хочеш. Тепѣрь прійде домѡв. Царь звїдує: тко ты ментоваў, доню? — Она каже: та лем кѡчш. А царь обіцать дѡчку дати за кѡчша. Та тепѣрька замкля ся до своѡїи хыжи, та каже так: нянько, я у едѣн рок, шість місяцѡв і шість днїв уддавати ся не хѡчу. Но, добрі там, і всї радууть ся. І кѡчш нарає герцѡгом стаў. Тепѣрь няй там герцѡгуют. Пѡдьме ід Карольови. Кароль пустиў ся вандрѡвати. Вандрує уж рок, звїдатель ся там, де тотѡ крайїна пѡльска, де вѡн валушний. Так йошў кажут: далѣко дўже є тотѡ крайїна. Та тепѣрь подумать: Лыше менї ся вернўти назад ід своїїи принцѣзны. Верне вѡн ся на тот час у тот вареш, а там є вшытку черлѣно, весѣло, банды грауть. Прійде до трахтыльни, звїдатель ся трахтыльника: што тут є новѡе? Каже трахтыльник: о велїков! я вас іспѡзнам; вы тепѣрь рок, шість місяцѡв і пять днїв были; та кѡї любый пѡночыку тут бўде ся одїн (sic!) кѡчш бѡжити з кральѡвноў дывкоў, бо тот йїи ментоваў уд шатана. Так тепѣрька — вѡн каже — там будѣ велїка трахта і нам бы там добрі пѡйти на вечерю. Каже трахтірош (трахтыльник): не такы там ідуть, ги мы, там лем велїкы панї герцѡги. Каже Кароль трахтірошови: та як бысте ся заставили, ож будеме там. А трахтірош каже: заставме ся. І заставили ся. Напїше Кароль кѡрточку ід принцѣзны: Мѡя лѡба принцѣзно! Я уж тепѣрь прійшоў, мѡеш менї зазнати на вечерю вшытку страву. Таї тепѣрька зажеке Тісу: коя лѡба Тісо, іди там до принцѣзны. І Тіса пѡшла до бурку*). Принцѣзна позїрать на ѡблак і увидить Тісу. Тогды скорѣнько прибїгне і поцїлыѡе Тісу. Дѡраз тотѡ письмѡ з кошарика вѡзьме, што быў завїшений на Тісы, і письмѡ прочитать, ож Кароль тут є. Кошў є велїка радѡсть, як принцѣзны? Закліче кўхаря, з кѡждѡїи стравы до однѡї

*) Burg.

фінджі (до одного пугарчика) набіраць і до кошарка іскладе. Так она піше едно письмо: Мой любый Кароль! Хвала Пану Богу, што ты ся вернуў, то є моя радость, бо я заўтра мала ся побожыти з одним кошом (фірманом). Та заўтра о дэсять гддин, як служба стоїить, там насме ся побожыти, обы ты там быў. Но так она тдык спаковала Тысы у кошар. Теперь дасть кошарик Тысы і пустила Тысу вон, Тиса ваяла і привісла Карольови до трахтыльни. Трахтырош позіраць і побільів: ож я утратіў свою заставку. Кароль на нього позіраць: не бой ся мой трахтыльнику, не бой, мены не треба твого каштёлю! Подаруваў сму вісым мильіонів, то будуть божи і твої! Кому є теперь велика радость, як трахтыльнику? Як то теперька банда перша пришла там іграць до Кароля, грали до півночи. Потому банда пошла гет. Они полагали і спали до рана. Рано, як пан Бог даў днь, івобрали ся на фрїштку, пошли до цэркви, де кральовна мала ся божыти. І Кароль там прийшоў іс трахтыльником і они там позирають. Прийде там владыка божыти йих а принцезна з'охабить шладого і поде ид Карольови, хопить його і поде ид владыцы. Ізвідає владыка, што то є новос? Каже на тото принцезна: я ся в сим маю побожыти. І так ся побожили і ідуть домов на обід. І трахтырош і трахтырошка і тоты три псы і Кароль сыли собі там іс принцезною у рокани (у купі). Там як стали обидовати, было йих тристо душ. Так теперь по обіды каже принцезна словом: што бы такый заслужыў чоловик, што бы таку пару, як мы, розорваў? На то каже кошчш: нич не треба, лем два коны привязати, еден на одну руку, другый на другу, еден на одну ногу, другый на другу, штобы его розорвати. Та на себесь, каже, повів. Ты маш тот хлыб ізвѣсти. Теперька розвязала тоту хустечку, што там перстынь быў, а Кароль свою; пак положиў тоты дві полівки перстена разом. Потом пак каже принцезна: тоты псы менé ментовали тай Кароль. Тогды Кароля обкороновали і тогды Кароль пак там обстаў за царя. Вон там царюваў еден рок і вже собі будоваў тот город (фестунок) і вон раз ся забраў в воськом, та пошоў до свого тата. Ищи його татко жиў і матка і вон тоды, як пак там прийшоў, каже: ходыть ізо мнов там, де я живу. Так теперь они продали свою худобщину і тым путем везе Кароль свойих родителів тима великими лысами. Прийде вон там, де того шатана забіў. Тут каже мой любый татко і ма любя матко, тут моя смирть перша была. А тут тарко наш лежить, де тотя верба є. Теперь ідуть лысом опят, прийде до тойи хыжки. Теперь каже тут ем ночував і тут на благословив старинець божиим словом. Я тепер іду сму подякувати. Прийшоў, уклониў ся старенькому. Но мой любый Карольку, добрісь ся Богу молиў, та тоты три псы слободі, обы не были псы. Та каже Кароль йому, та як можу йих слободити? Каже йому старинець: поодтивай йим головы мечом.

Та він позарубоваў го́лови псо́м, із тых псо́в три го́лубки ста́ли, по-гу́ркали, хвали́ли Бо́га і взя́ли ся і полети́ли на небеса́. І Ка́роль ка́же: ты старе́нький іди́ в на́ми. А́й бо старі́нец ка́же: мене́ Бо́г покара́ў, мене́ не сло́бно з ўдти́ іти́. Слобо́ди і мене́: айбо́ і мене́ шію́ одотви́. Тепе́рька Ка́роль ўдта́ў старе́нькому го́лову та із то́го старе́нького стаў зо́лотый го́лубок і взяў гу́ркати, да́ковати Ка́рольови́ і так стрепа́ў і полети́ў на небеса́. І забра́ли там вшы́тко і кнйгу́ і рушничо́к, што й́сти дава́ў і с тым ся забра́ли і по́шли там, де пса́голови́ бы́ли. Ка́же, мо́й но́вко, ма́нко, тут мо́й дру́га́ смирть́ бы́ла і тут мене́ то́ты псы́ ментовали́ уд сме́рти. Тепе́рька даў ўно́сити зла́то, стрі́бро вшы́тко а на то́т за́клятый го́род насьпа́ў ва́пна́ і наля́лив во́ды, шчо́бы вшы́тко ўго́рило. І так пришо́ў пак до́мво́ до сво́го те́ста і там поча́ў лю́дям дава́ти зо́лата і стрі́бра і там ца́рва́ў.

(Дуни́вця). Про „ку́ку“. Да́вно бы́ло, та́кий зві́р „ку́ка“ губи́ў по́тата ушы́тки — а заву́ля по́шла позврати́ то́го ку́ку та найшла́ його́: він́ уже́ іздо́х бы́ў, та́й ішла́ на ньо́го кли́кати: ку́ку! ку́ку! хоты́ла звідати́ ся, цы́ спить́, цы́ вста́не, цы́ здо́х. Айбо́ він́ не встара́ў, бо здо́х. Тогды́ прии́шла ід по́татам, ід вшы́ткы́ птї́ци і пові́ла: от іздо́х ку́ка! Но́ та тепе́рь ты́ бу́деш так спі́вати, ги́ то́му іны́ бы́ло — так при-суді́ла вшы́тка птї́ца — і ды́ти не бу́деш собі́ годувати́, у котро́е гны́здо́ ізнесеш́, то то́ по́тя хоть ко́трое ма́е тво́ї ды́ти годувати́, за то́то, што ты́ по́шла пообзира́ти то́го на́шого за́губите́ля, цы́ здо́х, цы́ живе́. За то́то ти́ ды́ти годувати́ бу́деме хоть ко́трое. — Д.

(Дуни́вця). Як то́ раз два бра́тья, еде́н худо́бный, дру́гы́й бога́тый, просі́ли огні́ у двана́дцятьох лю́дй (ші́сяці́в). Быў еде́н худо́бный чо́ловік та́й еде́н бога́тый та бра́тья собі́ бы́ли (бу́ли). Та то́т худо́бный по́шоў огні́ просі́ти у то́го бога́того. А то́т бога́тый ка́же: не дам я́ то́бі огні́, іди́ там у ха́ць, там е́ двана́дцять лю́дй та́ там до́станеш́ огні́. А то́т по́шоў, ка́же, дай Бо́же здо́ровья́! А лю́де му́ одпові́ли: дай Бо́же і Ва́м! а пак зві́дали ся уд ньо́го, ко́ждый із них ка́же: но́ пові́рте мене́, котрі́ міся́ць на́й ма́лі у Бо́га. А чо́ловік ка́же: якый́ Пили́п, та́кий Ма́рот; усы́ еди́а́кі в Бо́га. Та то́гды́ ка́жуть: та́ держі́ть пе́тек, та чо́ловік подержа́ў пе́тек та на-сы́пали му́ гра́ни в пе́тек — та ка́жуть: не по́дріть пе́тек, лем до́ма по́д кошо́м; та ка́жуть: два ўгли́кы гра́ни бу́дуть а дру́гыи́ два гро́ши. То́т чо́ловік за́гнаў собі́ хлопчи́ще до стры́я ві́ка просі́ти, ож бы́ пі-рати́ гро́ши. А то́т стры́й ка́же: та́ ўдкы́ вы́ гро́ши набра́ли? А хлопчи́ще ка́же: гна́листе мо́го ня́ня туды́ ід тым лю́дьом на огі́нь. А він́ пушо́ў та да́ли му́ огні́ і гро́ши. То́т бога́тый даў ві́ко та денце́ та за́ляляў в хы́жи огі́нь во́доў та пушо́ў і він́ просі́ти огні́, ож і е́му́ даду́ть огні́ і гро́ши. Пушо́ў і ка́же! Хри́сто́с воскресе́! А то́ты лю́де йо́ку

кажуть: во істину воскрес! Та кажуть му: по що ты пришоў? А чоловік каже: што бысте ми дали огні. А тоты му люде кажуть: повіжь нам, котрі у Бóга най місяці мїлі? А тот каже: Пилип на віко прилип, Мáрот узяв Бог на рот! Но, та взяли му тоты два місяцы і насыщали в пéтек грáни. Кажуть му: не пòзри, лем дóма пуд стріхоў. А тот пушоў. півріў пуд стріхоў, а грянь сáгнула із пéтека пóломениў та згорїла хыжа, таї ігорїў і вñи і дьти му і жонá му.

(Зарїча). Чому осёт кліче ся „чортóвое насы́ня“. Коли посыляў чорт овес та зайшоў десь пòд мòст та все там говорїў: овес! овес! Аї бо пак Христóс іс Петрóm ішли чéрез тот мòст та мáло здубоньбили (здубкали) а вñи ся напудїў, та кажуть му тогды: як ся зовé твоё насы́ня, штось посіяў? А вñи, як ся запудїў, та каже: осёт! осёт! Ну, каже му Христóс, най бóде тоби осёт. Од тóго чáсу чортóвое насы́ня: осёт.

(Великий Раковець). За óпиря. Юркó, раковецкый чоловік, нїс сòль варену та стрїтїў у хамнику ёдного мараморóского чоловіка в Нанкова таї каже му: менї страшно самóму іти. А тот му говорїть: не бòйте ся нич, я сам опїр; кедь вам ся што потрафїть, обысьте ся вступїли іс пёрти, іс хожáю, а кедь ёсьте не гóдны, обы лем нóжник у вас быў та забїйте му прáво в чéрево. Аї пòшли домòв, та посадиў тот Юркá на лáвницю і зáchали йїсти. Та Юркó йїў капусту, а тот йїсть букáтку (вареное мнáсо). Як тот лем раз отвориў рот, пóчала кров свистáти із нóса і рóта сму. А жонá му ся схóпила, взяла ремїнь із грáдки та побїгла ід нòму та обтáгла го тым ремїньом таї рúку йому обвила, таї розщїб ся собóў, так ги бы умёр. Жонá покликáла Юркá, бы помòг егó повéсти на пїч. Там склáли егó ги умерлóго. А Юркó лїг спáти собї та в ночї устáў таї пак пòшоў спéред зòр, бо пáзвў дорóгу. А тої óпир обстáў в хыжи та дóдня пак знов вернóў óпир у тýло, бо то не першинкá сму былá так ўходити і упáт вертáти та пó земли ходїти.

(Великий Раковець). Як то Христóс іс Петром ночувáли у ёдного чоловіка, та в ночї вернóла з кóршми злá жонá і бїла Петрá двїчи. Жонá былá пяниця у чоловіка, та пòшла д кóрчми. Аї Исус Христóс іс Петрóm просїли ся у чоловіка, ци не прїяў бы їх на нòч. Вñи їм каже: я бых чéснї гáзды прїяў, аї бо в мене злá жонá, прїйде в ночї пїна, та бóде ломїти (вїскати) і бїти. А онї кажуть: ничьóго, чей мы переспїмé. Уклáў їх на пóстыль (пóстїль), та Петрó лыг із крáю на пóстыль, а Христóс ід стыны. Прїйшла онá домòв в ночї з кóршмы, та почалá кричáти: што (щó) то за лєнгáри там сплать? А овñи каже! цить! жóно, то чéснї люде дўже, подорóжнї. А онá пòшла та Петрá бий із крáю! Та набїла ся Петрá та лишїла. Дáне каже Христóс: іди ід стыны, бо ўпат тя їме та бóде бїти.

Як ся обміняли, ай она каже: білам того із краю, та того не ківала, што піля стійні. Та ұят пошла ід Петрови та внят біла. Так Пётра біла двічі. (Порівнай оповіданє в Страбичева на стор. 131.).

(Велійный Раковець). Зашто жиды не йдять свинны? Раз прийшоу Христос до жидов на гостину. А жиды замастили у пич жидку та звідали Христа: што там замащено в пичи? А Христос каже: свиння! Жиды почали ся сміяти, ож Христос не вгануў. Раз отворили пич і видять, што там свиння с поросаты вчинила ся в жидкы... Зато тепер жиды не йдять свинны, бо то йиш кутка (кутка = тітка).

(Велійный Раковець). Зашто жиды пістриговати? Раз Христос прийшоу опят до жидов у гостину. Принесли на стол когута у поливцы. Жиды собі гадали, кобы сесе Бог, та мог бы учинити, обы сись когут закукурайкаў. Христос увидиў гадкы йих і раз когут ізлопоче крилами і закукурайкаў. Поливка розбригалась по жидох і уд того стали жиды пістриговати.

(Ільниця). Три брата, два розумныі а еден дурный пішли в світ та зайшли до царя, ште маў дочку на вѣданю. Розумні не вмели брехати зацѣтані царьом і царь ізвелиў, обы злоу смёртью погынули. Дурный яў брехати горавд та царь даў за нього свою дывку. Были в ёдного чёловіка три сыны: два были розумні а еден быў дурный. Та то быў чёловік убогый. Та забрали ся тоті три сыны в світ. Та вчюли раз, што у ёдного царя є дывка. Та так было, тко вгалє, што овон (царь) буде указывати, та обы тото неправда, та кедь уганє, та дасть за нього дывку, а кедь не уганє та злоу смёртиў погыне. Та зобрали ся тоті три брата іти. Та царь указаў першому цёрков такую високу, што на світы такойі не было. А царь каже: цы видиў єь такое? А овон казаў, што не видиў. Як казаў, што не видиў, та тогды царь даў його застрілити. Та пушоў до царя другой. Потом указаў царь і тому цёрков тай ёдну капусту тому указаў такую, што ныгда такойі на світы не было. Та звідаў його, цы видиў такое. А овон казаў, ож не видиў. Та даў його застрілити. Пушоў потому третый, дурный. Та указаў му цёрков: кажи, цы видиў ты такую цёрков даколи? А вон казаў так, ож у няня хыжа не така была, ай коли єм побиваў та тотá побивачька упала із верьха та дырочка ся на ний учинила та гóвря (бúсько) учинила гныздó та тамкы изнесла ся тай ўсидыла тай полєтыли гóври малі тай ш'є на зємлю не могла упасти (побивачька). А потом пових го ід капусты та указаў му капусту та каже му, цы видиў ты даколи такое (капуста была твёрдо велика). А овон казаў так: А сесе, каже, лєш капустыця; у шого няня, каже, така была велика, шо дванадцять сьл напоўнили собі гордовы (бочькы), та ш'є

двадцять і чотырьом чередам было йісти. Тай по двадцять кошов іш'е обстало ся. Потом пових го ід дыни. Каже, цы видыў ты такую дыню? а вон казаў так: і се лем дынька; у мого няня така была дыня, що двадцять і вісьом сыл (сїл) една половинка, як ростялі, та залегла, а друта двадцять і вісьом. Та тых ушыткых сыл было пятьдэсять і шість. Та пак тогды, як тото угавуў, та даў царь за нього дывку та пак жили та пак і теперь живуть, кедь не умерли тай я там быў, та там было такое чересло, што (що) менэ ўдти принесло, там было помело, та от путь за мноў замело.

(Ільниця). Така собі пустычка! (те, що Галичанин zove: тринди-ринди — а Українець: кураў-вераў). Коли я ся хотыў родити, та мамка йли бы были паленят пшеничных хоть галушок, та пшеницы нігде не было ды на небі. Та я ся аў твёрдо журити, як ўйти на небо за пшеницеў; та была една чорнобыль на полі, така велика до неба... та улыз я горі тоў чорнобылеў на небо. Там далі мені дванадцять михов пшеницы, таких довгих, як мшачі хвосты а по на пядь не поўні; склаў я тото на плечэ і іду дом(в). Пришюў я там на ото місто, де отта чорнобыль была, а червяк пудів та упала дол(в). Журю ся я, як ўдти ізойти, айбо е у мене на пядь мотузка, лызу бо я тым, а ото кўртоє, иміў я в горі приривати а дол(в) доточувати. Но так ледви я ўдти ізлыз. Ай бо вже тоту пшеницу молоти. Ай бо пошюў я у млын, а млына дома не е, млын пошюў на ягоды, ай бо йду я за млыном, вижу я на сливі чотыры молотыкы молотять горох, та горох у небо іде а шуміл дол(в) падэ. Стою я тамка та зрю та дуже ся чюдуу, ож як тото, бы горох горі иноў а шуміл обы дол(в) падаў. Ай бо так я ся там задріў, що (sic!) изнаў я голов дол(в) та аў обіскати ўши. Ай бо вкнунуў я на сонце, а сонце над заходом. Ай бо иміў я бігнути за млыном. Ай бо голову забыў ем там. Иміў я цяк та попытаў ем, а головы не е; вернуў ся я тамка за головоў. Ай бо я вернуў ся — а голова пасе в траві. Клічу я голову, не хоче іти. Иміў я, нарваў травы у рўку та прилудіў голову ід собі. Тай иміў ем тай поклаў ем на шню. Та йнів ем бігнути за млыном. Та найшоў ем млын, а млын ягоды вбирати. Поклыкаў я млын та змолуў пшеницу. Та приніс ем дом(в) мук(в) вже. Та ізварили паленят. Та вже тогды йли мама паленят. Ай бо забабла сїи печеніна а із голубцїв. Ай бо чюў, аж у дылу суть голубцы, ай бо такы печені, што лем йісти. Ай бо пхау рўку у ту спару у дерево, де оті суть голубцы. Ай бо рука не стае. Пхау голову — не стае, пхау ногу — не стае. Ай бо иміў я, та зальіз ізовсьим. Та ймиў, ізорваў ем у сорочку голубцы. Ай бо пхау ўтти (удти) рўку, уже хочю іти гет, ай бо рука не стае; пхау голову, не стае; пхау ногу — не стае. Та йнак не было. Та пушоў ем дом(в). Та взяў ем топор та ўрубаў

си ся. Та приїє си дождь голуубці. Та пак мамка йїли, та пак так онь менє вродили.

(Ільмиця). Три брата Василь, Іван і Михальо мало дурний, што просїли у старого дьїда огни. Были (ббли майже буйи) в мене ще два брата; еден бы Василь, а другый Іван, а я бы Михальо. Та пошли мы з вощами, та отти два были май розумни, а я бы мало дурный, бо малый си ще бы. Та падау дождь твердо. Та ввечері, яксеме нагнали у кошары вощы, та хотылисме огни (огне) класти, а швабликы не хотыли ся шїти. А еден дьїдо старый наклау огни ай далеко ул нас. Пушоу тот старший Василь, яу просїти огне, каже: дьїдику, будьте такы добры, дайте мало огни розокласти. А дьїдо йому так повїу: ож сыне дам ти, кедь повїшь ми неправду. Ай бо вон не знау казати неправду. Та повїу му так: сынку, лыгай лем сюда. Той лїг, та горі хребтом му ремїне адер с кóжи, та не дау му огни. Ай загнау го, обы другый прийшоу. Прийшоу другый, тот молодой, та пушоу тот та яу просїти огни. Дьїдо му каже: я ти сыне дам, кедь повїш неправду. Ай бо і тот не знау казати неправду. Таї повїу тому, обы лыгау, та лїг і тот, та адер і тому горі хребтом ремїнь. Та загнау його, обы третый ишоу, обы я ишоу. Та пошоу я, та яу си просїти огни. А вон яу мены казати, оjobых я йому неправду уповїу. Яу я ему казати, та кажу ему: кой ся няньо хотыу родити, та я за бабоу ходїу. Потому, як пришла баба, та вже ся няньо уродїу, тогды та понесли крестїти. Та я ходїу і за кумом, кажу та пак тогды звїдау ем(ь): дьїдо цы правда тотó была? а вон яу мены казати, ож неправда. Но, я тогды кажу, лыгайте дьїдо долó. Та як лїг дьїдо, та адер си му три ремїны із хребта та ваяу си собі огни і понїс си та наклалисме огни та пак там нóч перебылисме та другый день ізыйшлисме дождь, ужє сныг падау, та пак вже дона сме были.

(Дубрòвка). За злодїя, што нучеу заломїу ся до хыжи худóбного чоловіка. Еден злодїй заломїу ся нучеу до одной хыжи і почау де-нї-што глїдати, штобы муг однєсти. Глєдє хыжи не спау і овзау ся: што ты туй глєдаш нучеу, кед я в бїлу днїну туйкы нич не гóден найтї. Злодїй настрашеный крузь отвєртый оболóк ўсочнїу і забїу в хыжи і тотó плєта, што ннды украу. Глєдє мау ся пак в што одыати.

(Влагово). За голодного воўка недолуга. Быу де не быу еден воўк, ай бо дуже іголоднїу: ишоу собі йїсти глїдати. Прийшоу ід одной воды а тотó так іс сходня зинї было, колї вже земля ровнушала. Тот воўк напаш одну свиню, що пуд берегом рьїла і прийшоу на свиню, каже: я тебе зьзым! Свиня попозирала на воўка, вїдїть, ож воўк спєред ней є, а за ней вода. І так не могла ся слободїти іншакым спóсобом, каже воўкови: ізьзыш ня, але першїй раз ня ўсповїдай, бо

я попова. Воўк каже свині: та як та трэба сповідаці, а свиня каже ід воўкови: я тебе наўчу. Приклікала го ід собі і як она пуд бэрегом р'яла, воўк на бэреві стоіў. Каже: пакладь верьх мене лабы, а я тобі вшытко будў гаворыці. Воўк ся ізрадоваў, ож як на ню пакладе лабы, то так йі ізьвьість. Айбо в свині у шійі єсть моцота, запорола р'якоў воўкови в чэрево, вэрла ним онь сэред р'які, а сама хвощик закураціла горі бэрегом гр'ячачи, аж домѡв втыклá. Воўк доки ўплаваў із воды і без тóго голодѡн быў, на бэреві стряс ся і каже: якый ся з мене пѡп ўбраў, áбых я свині сповідаў. По сьѡму не бѡду я нич сповідаці, а де што (щѡ) найду, тотѡ зьвьіж. Сѡнце пригр'яло і вѡн ішоў дале у болѡты; ко́ло селá увідыў гўси. Як го гўси абáчили, вы́ко́ли йім ся было пудняті на кр'яла, кажуць воўкови: хочеш нас ізьвьісти! Воўк каже: за тотѡ-ж ішоў сюды, бо-ж дўже голодѡн. Гўси му удповіли: нан вшытко ёдно; мы й так на тотѡ валѡвші, штѡбы нас ізьвьісти. Але мы дўже веселі, мáло нам загуді. Воўк каже: та як вам густі. Гўси кажуць так, ги коли спаш; та ты знавш дорѡжбати. Воўк іспѡр ся на лабы, зачаў дорѡжбати і повіраць на гўси; една із дрўгойі головкáми зачалі перекривляті і една собі гаворачі: фів! фів! фів! пуднялá ся на кр'яла, дале дрўга, трѡтя... вшыткы полетыли домѡв. Воўк смўтно поповираў на гўси каже: якый ся з мене чудáк ўдаў (ўбыў), обых я гўсьѡм гуў. Каже д собі: по сьѡму не бѡду ни сповідаці, ни густі, што нападѡ, тотѡ зьвьіж. Ай бо вже тогды такый голодѡн быў, што не бѡруваў і ходіти. А сѡнце вже над за́ходом. Пѡтяг ся ід селў блізько, ож так дáшто нападѡ зьвьісти. Вїдить із дáлеку, ож вѡвчáрь заходить із вѡвцáми в селѡ, а по сѡлых звичай в подѡйде по-кѡнїць селá на путі лысу держáти, обых худѡба ідуць у цáрину не гѡдна зайті. Воўк притягнуў ся онь ід лысы. Вѡвчáрь як перейшоў, а єден барáн обстаў ся із заду. Воўк сьїў спѡред лысы, каже д собі: сьѡгѡ тепѡрь ізьвьіж. Барáн, як увідыў воўка, жѡркуучи так далѡко стаў, ги коли овѡн ся розбїжить, та гѡден мїцно удáрити. Каже воўкови: напаруй ся (приготуй ся), бо я вїжу, ож ты мене хочеш ізьвьісти. А я вже старый, кѡстá в ня твердѡе, та обых зўбы в собі у мнѡ не поламаў, а ростворі рот, та я скѡчу в тебе! Воўк, зачїи дўже голѡдѡн быў, ростворіў рот, важжуриў ѡчи і чекаў, коли барáн у ньѡго скѡчить. Барáн мїцно ся розѡгнаў та так удáриў воўка, што воўк замльїў. Тогды пудсáкуучи утік за вѡвцáми домѡв. Воўк прочунай ся, зачаў пытати (мáцаў!) і каже: ба! пы в мене скѡчїў, пы прѡскочїў? Ай бо сам ід собі каже: кѡбы у мене скѡчїў, та чэрево май пѡўное былѡбы, ай майже прѡскочїў. І так воўк голодѡн мў-сьїў мўчити цылў нѡчь.

(Вышній Шард). За тѡе, як Петрѡ не мѡг дáти грошá найдѡного Христѡм ны котрѡму чоловїку по слўжбї Бѡ-

ж дї. Ішли Христос іс сятим Петром путем у неділю рано та найшли гроб на путі. Та даў Христос Петрі та каже: прийдеме ід церкві (сперед них была церков в селі), накой люде ўїдуть із церкви, мы там будеме межи людми; та смє гроб дай тому чоловіку, котрий ничь не буде робити по слўжі — а люде — котрі шиу набивау, котрі куріли, котрі багу били та в рот брали іс ши — а еден крѣтко стоїу, ничь не робїу. Каже Петро Хрсту: сьому дам, бо смє ничь не робить. Каже Христос: і тот робить. Петро звідать Христа, што робить, коли овѣ крѣтко стоїть. Каже Христос Петрі: пуд гунеу (пуд петеком) на перст кострубла обвивать. Та не было єнного, обї быу не робїу ничь. Та не дали грѣць нікому.

(Вышній Шард). Вѣрон і лисїця (байка). Пришѣу вѣрон на салаш, увидѣу на лисци на комарнику сыр і урвау собі великий дарѣб сыра. Яу летѣти попри землі. Увидѣла лисїця і яла бїгнути за ним, ож уборонїть уд вѣго сыр. Овѣн долѣтѣу до хѣщи, улѣтѣу май на высѣков дѣрево, та межи двї пожицѣ сѣу їсти. Лисїця за ним добїгла до хѣщи, увидѣла, ож май на высѣков дѣрево сѣу їсти (їїсти). Яла вѣрона хвалїти, якїй єсь красний, чѣрновѣ пїря на тобї краснов, кедь бы у тя і гѣлѣс такїй красний, ги пїря, быу бысь пѣтѣтѣн за цѣря. Овѣн хвалїти ся ладїу гѣлѣсом, рознїу пїсок і яу країкати (хвалїу ся!) — а сыр упау долѣв а лисїця ізвыла. — Чѣловіка покладѣть на бѣрова а вѣм ся ігѣрдїть дѣже та пак го звѣржуть із бѣрѣвства та обѣтанѣ такїй дурнїй, ги тот вѣрон, що не ізвѣу сыр...

(Вышній Шард). Лисїця і кѣчур (байка). Увидѣла лисїця кѣчурѣ у тобї; обнѣчувау ся у тобї сам, а лисїця увидѣла йѣго та пѣчала казѣти: якїй ты бнѣзвнїй кѣчуре: і пїря тобї закучѣрявилѣ ся на хвѣсты, быу бысь дрѣгим за цѣря, кедь бысь їши ївнїу ся із тобѣ ізлѣтѣти. Аїбо кѣчур порѣзунїу, ож не гѣрѣзд тотѣ, аїбо каже лисїци: так — так! та пошѣу сѣрег тобѣ.

Поучѣнїє а тогѣ гѣннѣ будѣ; пришѣу чѣловік ід чѣловіку та хѣтѣу го на недѣбровѣ дѣло нарѣдїти аїбо вѣн не гѣден быу (буу) удгѣворїти ся та казѣу все слово: так! аїбо вѣн не тудѣ гадѣу, ги тому потѣкувау.

(Вышній Шард). Лисїця і ворѣбѣк (байка). Обнѣчувау ся у хѣщи ворѣбѣк, каже му лисїця: як ся ты наладїш на вѣтер, кой вїє іс тогѣ бѣка? ворѣбѣк укавує: от сѣк! зѣбу гѣлову пуд крїлѣ та налажу ся на вѣтер. А лисїця каже му: як-як? А ворѣбѣк опѣт каже: ат-цѣк! А каже лис: кой а дрѣгѣго бѣка вїє вѣтер, як ся тогдѣ наладїш? Ворѣбѣк укаже: от сѣк! Зѣбе гѣлову пуд крїлѣ. А лисїця скѣчїть тогдѣ та їшла ворѣбѣкѣ таї звѣла.

(Вышній Шард). Сорóка і зóлото. (байка). Сорóка лжóна бi-лобóка увiдiдила на помiтеню зóлото, найшла, дiже ся тому iзрадувала, ай бо она за тотó нич не дóстала. Чоловiк скупий дiже избiрать, айбо мiло хоснуе.

(Вышній Шард). Бдiн чоловiк уздоровляе царську доньку молоком уд лiвщицы а царь дае му половину своiго царьства. Похворiла ся у царя кесiмоня (донька). Iзвiшли ся дохторы, увiдiлили, ож iншакый лык не бiде дiля неi, як уд лiвщицы молоко. Бдiн найшоу ся такый, што овiн знау, де лiвщица лiвлята плакать та обiбрау ся, ож вiн дiстане царськ(в) доньци уд лiвщицы молока. Овiн знау, де лiвщица е, пошоу iз вiвцями туды. Iнiу вiвцю едну та вер лiвлятам у гiвру, обi iзвiлим. Бдiн день i другий день i третий день. Лiвлята ялi казати лiвщици, ткось мас туй годус. Лiвщица ялi стражовати. Увiдiдила: овiн iде iз в(в)цями та дiже ся надiла (розсiрдiла). Овiн яу приходiти бiльше iд нi та понiли неiи проходiть та вiрже назад вiвцю лiвлятам. А лiвщица лиш попонiкала за ним. Ай бо назад овiн прийшоу та рябун (горный) на ремiнь зашпiнкау. Прийшоу бiльше iд нi i поклау руку на ню на голову i яу глiдити долы нiу (= нем) i прицяп коло неi (iсхылiу ся) i взяу рябун скоро i здохiу нiи. I нараз вiвщица обернуу домi, пригнау а сам пошоу iз молоком до царя. Там снау вiч. Ялi у нiм стiвчикы йогi говорiти: тко буде у нiм за царя. Кажуть ногы: мы будеме, бо мы, кедь бы мы были не iшли сюды, то бы были не пришли за молоком iд лiвщици. Мы царьство мiме. Руки кажуть: Мы будеме за царя, бо мы кедь бы были не доiли, молока не было бы было. Очи кажуть: Мы будеме за царя, бо кедь бы были мы не вiдiлили, молока не было бы было. Язык каже: я буду за царя мiжи вами стiвчиками, бо кедь я не буду, а вы усы помирiсте. Онi почали казати язiкови, про што бы хотiу быти за царя, ты лежиш у мочiлы, што ты учиниу? Я вас усых учiню мертвiями, кедь я не буду. Раио чоловiк устау, прийшоу iд цiреви: Но, ту е свiтлый царю молоко! Царь каже: уд чьогó есе молоко. Овiн (язык) каже: уд сiку (ухопиу ся). Царь дау у темницю йогi запiрти: дотiд обi сидiу, докод лыкарi не выйдуть ся iз державы таi попозирауть, уд чьогó е молоко. А стiвчикы у темници усы ялi боiти ся i язык ялi просiти: будеш за царя, лишe нас слободi, обiсьмы не погiбли. Язык каже: я вас слобожу, ай бо я буду за царя. Взiли чьоловiка на допрiс: як ты сиу молоко принести уд сiку до царського домовства царськ(в) доньци? Овiн каже: прошу, в нашiм крайi зовуть лiвщицу сiку а отó молоко най дiвдять дохторы; ото уд лiвщицы молоко. Дохторы iзвiшли ся, дiвдрили, ож тотó молоко уд лiвщицы i язык зiстау ся у чьоловiка на-вхтiна за царя i слободiу

впіткы стáвчыкы у чьоловіці уд смёрткы. Царська донька уд илока лєвиці ўздоровіла а царь даў чьоловікови половину царьства.

(Вышній Шард). Дыня і дуб (байка). Росла една дыня горі дубом. Звѣдала дуба: колько тобі рокѡв будѣ? Сто рокѡв я мау! каже дуб. О! — каже дыня — як ты слабо ростѣш. Я тебе перѣйду, перерѡшу ты сьогѡ лыта. Цы вѣдиш ты якѡс на мені великѡс лѣстя, якій красній, великій цвѣт мау? А колько жолудн грѣба одному вепрѣви, абы сѣтый. А з мене буде една дыня, таі будѣ веперь сѣтый. І переросла дыня дуба. Завіаў вѣтер студѣный уд сѣвера. Каже дуб, звѣдать дыню: А як ся ты маеш царіце, кегыне, дыне? А дыня каже: я лишѣ обстала ся дыня, бо морѡз еі ізморѡвнў та вже упала.

Оттѡс на подѡбе чьоловіка, котрый скѡро богатыє — а еден тѣхо гаадѣс собі: тот, ги дуб тѣхо ростѣ; а скѡрое гаадѡвство так ѣмко ростѣ, як дыня. Тот пошоў, понабраў грѡши, та начиниў собі великі будѡвлы, айбо пришоў час, ялі грѡши просіти, грѡши не было уддати — а будѡвлы пак позабрали у грѡши а у ньѡго нич не обстало.

(Вышній Шард). Бѡг є од віка і на вікы будѣ а ўсѣ чинить рѣтлы. Звѣдалася царіца, ѡд коли є Бѡг і лѡкы будѣ. Міністерня удповіла: Бѡг є од віка і на вікы будѣ. Царіца пѡчала просіти ся уд міністерніі: кой такій старій Бѡг од віка і на вікы будѣ, та што робить, кой такій старій? Міністерня удповіла, ѡж драбини (рѣтлы) чинить. А царіца яла міністеряю звѣдати: што із тых рѣтѣл? Міністерня удповіла так, ѡж люде лызуть нїни: еднї горі, а еднї доли, а котрый ўлыєе горі та постѡйить там горі та тот дѣлеко уттѡд вѣдить, а котрый обѣрне ся доли дуже швѣдко уттѡд (удтѡдѣ) іалыєе.

Котрый чьоловік угаадѣс та крѡтко побудѣ із гаадѡвством своіим, дѣлеко вѣдить; а котрый долѡ обѣрне ся, дѣже тѣжко му за отѡ, ѡж як обѡн у гаадѡвстві быў, а на ничь пришоў.

(Вышній Шард). Як то чьоловік журіў ся у тѡм гадаўчи: три ѡсѡбы а еден Бѡг. Ішоў чьоловік понїлѣ мѡря, ішоў собі гадаўчи, як тотѡ мѡже быти: три ѡсѡбы, а еден Бѡг? та дѣже ся важуриў у тѡм гадаўчи. А сперѣд ньѡго кѡло мѡря на бѣрезы хлѡпниц ўвертыў ногѡў янку, пятѡў: та із мѡря усѣ вѡду у жѣны бѣре таі у тоту янку несѣ та ўлыє. Чьоловік пришоў таі увѣдыў, ѡж хлѡпниц із мѡря вѡду нѡсить та у янку улыє. Каже чьоловік: „што ты тотѡ хлѡпче чиниш?“ „Хѡчю сесѣ мѡре перенѣсти у сесю янку говорить хлѡпниц. Каже чьоловік: коли ты мѡре перенесѣш у тоту янку! А хлѡпниц каже: чьоловіку! а ты коли тотѡ перегадаш: три ѡсѡбы, а еден Бѡг! А хлѡпниц уд того івнѣя ся та полѣтыў, а чьоловік загадаў ся, што тотѡ за хлѡпниц та іс тым дорозуміў ся, ѡж тотѡ ягнїл. А чьоловік іс тым погадаў собі, сесѣ не моѣ дѣло толкувати: три ѡсѡбы а еден Бѡг.

(В'и́шній Шард). За волово́е о́чыко (Troglodytes parvulus). Пóтята хоті́ли кла́сти собі́ ца́ря. А́й бо гро́надни́и у́ ё́нно. Ка́же сова́: по́тята! повра́йте, ко́го кладе́те ме́жи собо́у за старши́ну. Трэ́ба позира́ти, у ко́трого по́тати о́чи великі́ і голо́ва. Пóтята ізгро́надни́и ся у́ ё́дно, дораховáли так, ож ко́тро́е ма́й ви́сше го́дно полéтыти та́й то́то бу́де ме́ждь ви́ни за ца́ря. Орéл обобра́ў ся, ож овóн ма́й го́ден бу́де вы́соко дéтыти. А волово́е о́чыко сы́ло йо́му пуд крило́, у це́ра заби́ло ся та, як овóн долéтыў та поні́с волово́е о́чыко горі́ а як у́же не го́ден бу́ў да́же лeты́ти, а волово́е о́чыко ўхопи́ло ся із ци́ря та іщи́ ма́й ви́сше подéты́ло. Та овó і вистáло ся за ца́ря (гл. стор. 127.).

(В'и́шній Шард). Воўк із лиси́цеў попи́ли ся у́ півни́ци. Воўк заспи́ваў а ра́дості, чолові́к убі́г у півни́цю і дў́же уби́ў воў́ка а хы́тра лиси́ця ўско́чмла уперéд. Утекли́ по́том ра́вон: Воўк б'и́тый ні́с на хре́бты́ небі́ту лиси́цю (байка). Уходи́ў ся воўк із лиси́цеў у півни́цю, найшли́ там па́ленку та попи́ли ся. Ка́же воўк: заспи́ваў, а лиси́ця ка́же: не спи́вай, бо уби́ють нас! ай моўч! Ай бо воўк уцят́ ка́же: я хоть лишé раз заспи́ваў! Воўк заву́ў а чолові́к прии́шоў та дў́же уби́ў воў́ка у півни́ци. Та воўк ўрваў ся удто́дь, а лиси́ця, ко́й чолові́к заходи́ў у півни́цю а она́ уперéд ўско́чмла ўдто́дь, по́шла пуд телли́цю, де коло́пні́ терли́, та там дў́же ся качáла, та набрáла ся мно́го пазды́ря. А воўк б'и́тый іде́ туды́, бі́жить. Лиси́ця ка́же: де ты уты́каш? Йой, ка́же, уты́каў, бо у півни́ци дў́же ня побі́ли. Озы́ли менé да́нк на себе́ та понесі́ на со́бі, бо уби́ють ня уцят́! А воўк ка́же: сы́дай мены́ на плéчи́ та бóду ты не́сти. Лиси́ця я́ла спи́вати воў́кови: ой не́се б'и́тый небі́того!

(В'и́шній Шард). Як жи́д ішо́ў із най́мит-Мі́тром че́ре́з во́ду а уд жи́да грóші́ заги́бли. Як по́том обá по́шли́ на пра́во спéред шóўга-бі́рова. Ішо́ў жи́д із най́мит Мі́тром ід во́ды. Жи́д ка́же: Мі́тре перенесі́ менé че́ре́з во́ду, а ты запла́чу*). А я тебе́ не не́су, обы́и і я утопи́ў ся іс то́боў. Во́лий пере́веду́ тя че́ре́з во́ду. Іни́ў жи́д за нбóго ся та най́мит-Мі́тер пере́ви́ў жи́да че́ре́з во́ду. А уд жи́да грóші́ заги́бли. Жи́д ка́же най́мит-Мі́трови: ты мо́йі грóші́ узя́ў; я ішо́ў че́ре́з во́ду; мо́йі грóші́ бух! а ты Мі́тре хап! — Я не зна́у, ка́же най́мит-Мі́тер: е́се́ без пра́ва не́ бу́де. Но ка́же жи́д та пой на пра́во. Ка́же най́мит-Мі́тер: я не іду́ ісперéд панóв, бо я го́лий. Жи́д ка́же: йой, я то́бі у бóвты́ (скле́пі) оды́ня́ новóе ушы́тко куплю́. Пошо́ў жи́д із най́мит-Мі́тром у бовт; ушы́тко оды́ня́ новóе найшли́. Мі́тер убра́ў ся: жи́д купи́ў най́мит-Мі́трови. Най́мит Мі́тер до́то́д не

*) гал. запдачу́.

тайіу грóши ісперед жїда, дóкòд не пòшли ісперед шолга-бїрова. Кáже жид найнит-Мїтровн: цы так Митре? я ішоу через вòду, мóйї грóши бух! а ты хап! а найнит-Мїтер кáже: што ты жїде кáжеш? ты будеш кавáти допòслїдь, ож сесé і вдїняї твоé. Жид кáже: на-но! та цы выт? цы не я ти купїу? цы не мóс? тадь мóс! — Як бы былó — найнит кáже Мїтер — твоé одїняї, то на тобї былó бы былó. Кáже соўга-берòв: тотó в правда!

(Вышній Шард). За Фédора, што вїз жїда покрьвши йогó верéтоу, штоб жїда не увїдýли козáкы і не убїли. Бїли дýже козáкы жидòв, кедь увїдýли. Жиды дýже ся бояли козáков. Сдeм Фédòр ішоу із вòвом на дрýгое селó. Кáже жид: пáне Фédоре, возьнї ня на вòз, бо дýже бóю ся, ож козáкы убїють ня. Кáже Фédòр: я тебе не бóру жїде, бо мógуть і менé козáкы убїти пòзад тебе. Кáже жид: возьнї ня лишeнь Фédоре на вòз, та укрьїй ня верéтоу на вòзы. Та онї не увїдять ач'ей! Айбо — кáже Фédòр — я бéру а не знáу іншак за тебе кавáти, хыбá бóду кавáти козáком, ож я двонї вéзу. Айбо жид кáже: горáзд пáне Фédоре! Ай нá! мїшòк із грїшии, най бóде у тебе Фédоре. Фédòр узяў із грїшии мїшòк, повїз жїда вон із селá та кáже: но! жїде! вже козáкы отде! суть навпереды, ісперед нас! та што бóде теперь жїде? Ізвїдять тебе та менé убїють. Кáже жид: пáне Фédоре! горáзд ня покрьїте верéтоу, обы ня не вїдко. Пòшоу Фédòр та дýже закрьў жїда, обы жид не вїдїу. Удòйшоу Фédòр дáле і тогды поклице гóлосом іншакым на вòлы: вòга! і кáже: што там ты везеш? А Фédòр сам іс собоу говорїть: а жїдови завїтї очн і вшýток завїтїй, та дýже тpасé ся. Та óзьме Фédòр дérжано на батозы та удáрить ся по кожухòви. „Што там ты везеш?“ Та двоны. А ну, кáже, най іду йїх знáти, якї гóлоснї. Удáрить дérжаном із батугá по ногáх жїда, а жид тогды пòчнe гóйкати: бам-бам! а дáле пòде, та пòчнe по рукáх бїти жїда, а жид кáже: бом-бом-бом! а дáле кáже сму: ще іду бїти на двилынь! та пúжаном дýже жїда пòбe по гóловї. Жид: двилынь, двилынь, двилынь! а тот бe. Удòйшли мáленько дáле. Айбо клїче Фédòр: стòй! А, кáже, там што несеш? та удáрить ся по кожухòви. Грòши! кáже Фédòр сам іс собоу. Дáй сюды! тá от козáкы грòши взяли. Айбо дáле удòйшли і пòчнe кавáти: Чюўесь, вїдаў, як лúпкали менé, дòбре, ож не убїли на смирть і тебе лúпкали, чюў сь вїдаў? Кáже жид: чюў. І менé, кáже, кой бїў на бом! то ще не дýже былó, а як перейшло на двилынь! то то былó йой! Та егé! кáже Фédòр — узяли і грòши. А -- кáже жид — най беруть, не гадáу я за нїми, лиш кобы были ня не бїли на двилынь!*)

*) Ся смїшлива казка — хоч і недорїчна і неимовїрна — викликue у слухачів завсгди найживїйшї ознаки радостн. Руснн по крайнїй мїрї аругою

(Вышній Шард). Як то єднá жонá йóйќала за поєршии газдóи собí. Íшóў єдєн нотáруш черєз Поковбiкы. А в сєлы угєр газдá єдєн. Жóна не знáла, як зачатí йóйќати за газдóи, кáже: йо-йóй, йóйóй! мєштер-ємбер! мєштер ємбер*)! А сусьiда йiй кáже: якiй быў солóдкый тот мєштер! А онá зайóйќать: йо-йóй! дудáшник! дудáшник! (штó дýє у козицi). Пóчнє жóна спiшно йóйќати, кáже: коли iнiў дýдати, лóбо былó слýхати!

(Вышній Шард). Як то єдєн царь клiккаў попá, штóб iшóў до ньóго на три пýнты (= пýнкти, питанiя) одвiтувати. Быў єдєн царь та пришóў iд попóви на сповiдє та мýсьiў ги прóстигi на кóлынкы стáти. Та як причастiў ся iз слýжбы пóшóў гєт домó. Та дýже ся розсєрдiў на попá, штó овóи на кóлынкы мýсьiў стáти таi в єдєн мiсяць удписáў так на попá, штó-б пòп iшóў до ньóго на три пýнты. Кєдь бы тотi три пýнты не гóдєн одвiтувати, та нарáз му смирть отáи є. Цєрькóвник пришóў до хýжи до попá, та увiдiў, штó пòп дýже є смутнiй. Та кáже: штó нaи прєвелєбнiй такiй смутнiй є дýже? Кáже пòп: дєбы я не смутнiй быў, кєдь царь на мєнє загнáў три пýнты. Кєдь не гóдєн ємý дáти одвiт, погiнути мýшу. Айбо цєрькóвник быў такiй на облiчá, як тот пòп. Та кáже тогдý цєрькóвник: нaй мєнi нaи прєвелєбнiй дaдúть сым стóв золотых таi свою óдынь, таi iдý я прєсвiтлому царю на тотi пýнты одвiтувати. Та вжє як пришóў цєрькóвник до царá, царь не уповнáє цєрькóвникá, гáдать, штó то той пòп, штó йóго сповiдáў. Таi тогдý царь iз ним учинiли обiд у-єднo. Та кáже ємý царь: ты пòп єсь, кáже — а я в своiйiй дєржáви пєрвый; та спєрєд тóбє мýсьiў на кóлынкы стáти. Но, кáже царь, цы знáєш, штó я коштуу? Ай бо цєрькóвник йóму тогдý кáже: та штóбы царь прєсвiтлiй коштувáли? чýли стє; штó Христá прòдали за трiдцáть срєбнiков — таi прєсвiтлiй царь цє гóдєн бiлшє коштувáти, як Христóс коштувáў. А дáлє упáт му царь кáже: кóлько на нєбi дэвiад є? Тогдý йóму кáже цєрькóвник: є трiста мiльiонóв i дєсáть тýсьячóв. А дáлє упáт кáже йóму царь: цы знáєш, штó я гaдáу? Той кáже: Прєсвiтлiй гaдáуть, штó онi є попомóи говорáть, айно я — кáже — лiшє цєрькóвник — а пòп є iз зáду. I тогдý кáже йóму царь прєсвiтлiй: кєдь ты такiй розумнiй йóго слугá, та нa! — кáже тýсьяч срiбных — та не пустi тогó попá у двòр мєнi, бо я iз ним не гóдєн бýду договорiти, бо вжє iс тобóў єи не гóдєн. —

i кепкуванєм мстять жидам, що вiд вiкiв на єго суспiльностi налягли прєтяжкою язвою.

*) мадарск. mester ember = майстер, ремiсник.

Ся між людом ріжних країв розповсюджена казка літературно оброблена майстерним пером Біртера (Gottfried August Bürger) під заголовком: „Der Kaiser und der Abt“ а починає ся словами:

Ich will euch erzählen ein Märchen gar schnurrig,
Es war ' mal ein Kaiser, der Kaiser war kurrig;
Auch war ' mal ein Abt, ein gar stattlicher Herr:
Nur Schade! sein Schäfer war klüger als er.

(В'ишній Шард). Як то неписьм'єний чьоловік, што убраў ся у панськое платя, одгогоріў ся, кедь му загнали ап'остол читати в церькві. Пр'остий чьоловік убраў ся у панськое платя та пушоў на другое село до церькви та на кр'илос межи дякы. Там позирали його і гадали, ож ов'он дяк та загнали йому ап'остол, штобы читаў, айно ов'он читати не знаў. Як прийшло чим ся одговорити, пытаў себе у ж'єб (в кишеню), штобы достати окуларі. Гоп! не в окуларі! та не годен ем, не виджу читати! таї іс тым ся одговоріў од ап'остола.

(В'ишній Шард). Як то п'єп із дяком і с церьк'євником поділяли між себе вар'єну рыбу з л'євешом. П'єп із дяком і с церьк'євником заслужили рыбу одну і так оні тот'є ізварили таї хот'єли у'єдно ізвьисти. І так сьіў п'єп із дяком коло стола; узяў п'єп рыбу таї удтяў собі половину із голов'єў, а друг'є, о'станок, дяк собі вьяў. А церьк'євники не обстало ся, лиш'є л'євеш (юшка). Каже п'єп: „голов'є глаб'єлющому, а о'станкы влад'єнцем“. А церьк'євник, як увидиў, што йому ся обстало юшка, узяў і ровольляў юшку по-попови і по-дякови і каже: „іалія ся благодать Б'єжа на усьіх вас“.

2. Загадки і приповідки (присловки).

Якого каміня в воді най б'єльше? (ж'єкрого) МЛ.

Якого в л'єсї д'єрева най б'єльше? (крив'єго) МЛ.

У вола на котр'єм б'єцї найб'єльше шерсти? (на котрий бук в'єрже фост'єм) МЛ.

Вп'єла бербениця с п'єду, не в такого б'єдн'єря, абї сїї в'єлагодиў (яїц'є) МЛ.

Мечї бїле, уп'єде ж'єўте (яїц'є) МЛ.

Л'єта на л'єту, н'є шїте, н'є країне (кап'єста) МЛ.

Чот'єри чот'єриницї а п'єта ворох'єбелька (д'єти на п'єчи — чот'єри ст'єины, п'єта п'єч) МЛ.

Чот'єри б'єратя одну шапку носят (обор'єг) МЛ.

Чот'єри б'єратя в одїн корч стріляють (щ'є кор'єву д'єит) МЛ.

Котра дыра найпослѣдна у плота? (пич, бо як скажит ся плуг, гаадá порубае тай вѣрже в пич) МЛ.

Коли кул бе в зѣмлю, де ся зѣмля дывае? (иде на бук) МЛ.

Малый малюшок поныс бочку на вершок (нак) МЛ.

Без оболóкув, без дверій, поўна хата людій (гарбуа, óгурки) МЛ.

Черлена-ружана, на поли лежала, за сын лыт, траві ныт (вата) МЛ.

Коли нож воду нести в сѣты? (коли заѣрзне) МЛ.

Курьчка, што в земни ся несé (круплы, рѣпи = картофл) Г.

Крузь стынú волá печú (свердиль) Г.

Чотыры брата в один корч стрѣляют (дуйкы у корóви порівн. вѣше) Г.

Иде селом цорконит, заїде в воду, бульконит (корчага) Г.

Май высóкое од горы, май нѣзькое од травы (путь) Г.

Попуд стрѣхы, білы мѣхы (зубы) Г. Попод стрѣхы etc. Льв.

Сидит дыдо над водоу (водóв), та все клѣпле бородоу (мыи) Г.

Бері в ньóго, та май великое, а кладі на ньóго, та май малóе (яна) Г.

Бабыно ся розшкрѣлило, а дыдово вѣсить (колóдязь) Г.

Хоть ся крив, хоть ся не крив, а я тя забю (чѣжем) Г.

Лежачі дают, стоячі прóсят, то заткаут, то утягнут (пина = люлька) Г.

Серед села дуб, на дубі дванайцять стоупу, на кождом стóвпу гнѣздó, на кождом гнѣзды чотыры яйця (гуд) Г.

Серед села бугай реве (звув) Г.

Без нуг, без рук, без очій, уїде на пуд у ночі (дым) Г.

Ны вон, ны в хыжи (óболок = óблак = вѣкно) Г.

Серед села мѣрша вонит (мясарня) Г.

Прийшли чотыры та кывали три, а пришли дві, та біли тоты чотыры, на што кывали тоты три (мáчка ўскочила на шпор (= кухня), де гаадыня покляла пікницю в ринку, мáчка ухопила пікницю (коўбасу), гаадыня сѣи біла, чому кывала) Г.

Най ся богатыи не журит, ож ся убогому испуд носá не курит ВС.

Мáсни слóва, сухі долóни ВС. Eitle Worte, doch in Wirklichkeit keine reelle Unterstützung.

Веліка титула, порóжна шкатула ВС. Titel ohne Mittel.

Нѣбо цимбáлы, а зѣмля бáсы ВС.

Бднá лáстóвка не вчѣнит лыто ВС. eine Schwalbe macht keinen Sommer.

Сóнце не засвѣтит в кождый закут ВС. die Sonnenstrahlen beleuchten nicht jeden Winkel.

Льїпше нїни воробїць, ги за́втра голу́биць ВС. Besser heute ein kleiner Gewinn, als die Hoffnung auf einen grösseren, der morgen erfolgen kann.

Говорї Грїцю Богорóдницю, а я вірюю Ль.

Ід ко́ждуй хы́жцы по кы́шцы ((пути або стежки) Г.

Така́ корóвка, што все по́ле задры́ще (сныг) Г.

Така́ бо́чка, як іс по́да упа́де, то не в тако́го бодя́рика, абы єї іспра́внї (яїце) Г.

Малєнькоє, круглєнькоє, чорнєнькоє, в черєпку ся ве (око) Угоча.

Малєнькоє, доўгєнькоє на пу́ті кровцьї пишцїть (теринна) Угоча.

Ны вон, ны вну, та все в єдно (оболóк, вóзор fenestra) Угоча.

Зганї, што то є, я видїю́ цєрьков іс колонєнь ? (стояю́ у колонїях і видїю́ цєрьков) Стр.

А што б́уде сорóцы по сє́мому рóцы ? (обєрне ся йї на вóсьмий рóк) Стр.

Така́ дывка, што важєнўт єї до хы́жи. та не мож єї імїти (рыба, зайдє у ломула́, у рўща, та не мож єї пак імїти) Л.

Кышкы́ ся пóшли полокáти, а кобы́ла в хы́жи вóстала Ль. (звáрка, плáтя, як ўзварять ся ; пóдуть плáтя прáти, а звáрка у хы́жи вóстане ; — звáрка = на трьох ногáх шафлáк).

Коли́ ма́чка ся жыє, то сныг б́уде па́дати Ль.

Попуд тєрньом зєрня, пóд зєрнятом смаркáч, пуд смаркáчом обєртáч (волóся, óчи, нус, язýк) Ль.

За горóу черлєна кїрагóв (язык) НД. (кїрагóв = корогов, хоругов).

Іде лы́сом не дўркне, прїйде в вóду не бўлькне (мїсяць) НД.

На зелєнїм дєрєвї рóдить ся в петєцьї, петєк ся розорвáю, пан на зємлю упаю́ (орїх) НД.

Я маю́ такóу дывку, што ко́ждый дєнь попóскубу в єдно́го бо́ку і в дрýгого (сáто) НД.

Чоты́ры брáтя пóд однїм калáпом сядя́ть (оборóг) НД.

Ідє пу́тьом цорконїть, прїйде в вóду бульконїть (корчáгá) Д.

За горóу черлєна корáгов Д. (сóвїчко; порівнай в попередню пословицєю в НД., де толкувано єї : „язýк“).

Черлєный жид у нєбо зрїть (бура́к) Д.

Пóдє в хлы́в без ко́жи, ўйде с хлы́ва у ко́жи (хлы́б) Д.

Чорнєнькоє, кривєнькоє, вшы́тко по́ле здоху́є (серп; здоху́є = обробить; magy. dolog = праца) Д.

У лы́сы ўросло, у стáйны ся згодувáло, прїйшло до́мòв зарєвáло (гўслї = Geige) Д.

На хáщї ўросло, а в воды́ бывáло (човєн; бывати = мешкати) Д.

Бєз рук, бєз нòг, ўлы́зло на пóд (дым) Д.

Піла ка́ждої хы́жи псы брэшуть, лем піла едної ныт (тэриця : што тре піла ко́ждої хы́жи, лем піла цэрьквы ныт) Д.

На кровлі іде, кров несé, а в ныт і мак не е (сыдло : в чоло-віку кров, в коні кров, а в сидлы ныт) Д.

Два грэйцарі му цына́, а до хы́жи не стаé (свічка, за то, што світить кровь вóвбр) Д.

Не молю́ ся, не хрестіу́ ся, богоно́сцем быў (сóмарь = осел) ВР.

Бог нам даў, сам не маў (жона́) ВР.

Ідэ водо́ў, не шлю́пне, іде лы́сом, не пўкне (місяць) ВР.

Імі ба́бу, зогні ба́бу, уйні ба́бі хряці в за́ду (оріхы ліско́ві) ВР.

Ходить біглю́шка попуд теплю́шка, звідусе коко́ндика, цы до́ма гопко́? (мыш бігае ко́ло пэ́чи і звідусе ся свердана́ (свердан = Heimschen, Zigre, Grylle), цы до́ма мацўр?) ВР.

Тэ́рня, пуд тэ́рнятем зэ́рня, пуд зэ́рнятем смарка́чь, пуд смарка́чьом оберта́чь, пуд оберта́чьом кобі́ля (кобе́ля, та́йстра) пуд кобі́льоў стебі́ля (чоловік) ВР.

В Ракóвці дрыва́ рўбать, а до Шарду́ тріскы летя́ть (звон) ВР.

Спра́вну собі на звя́жках хы́жку, а в той хы́жцы по сто клы́ток а в тых клы́тках по сто ды́ток (мак) ВР.

Чо́рна ку́риця ізгребе, а бі́ла розгребе (день і но́чь) ВР.

На пэ́чї сидіть ла́бокоў ся умыва́е (умывать), у но́чї ві́дять, мы́ши хватáе (хвátать) (ма́чка) ВР.

Сидіть па́вы на шкоба́ны, прійшоў ід ній нечы́стый дух, заваліў йі кы́шку в шкрьобу́х (коло́дця = гал. колодка) ВР.

Черде́ное теля́ чо́рну (чо́рну) ко́рбу спе (= ссе) (ого́нь і шпор) ВР.

Горі горо́ў цоркони́ло, а в доли́ну не хоты́ло (вóз; як в доли́ну та запўтали т. е. загалювали) Ім.

Сидіть ды́до над водо́ў, трясé сыдо́ў боро́доў (млы́н) Ім.

Шу́ла-гу́рі шук по дю́рі (хлы́б) Ім.

По́пуд ме́жи ходіть без одэ́жи (коса́) Ім.

Кру́зы сты́ну вола́ пэ́чэ (све́рлик) Ім.

В осе́ні ко́ло ка́ждої хы́жи сў́чка брэ́ше (тэри́ця) Ім.

Ід ко́ждої хы́жцы по коўба́сцы (пу́ть) Ім.

Сэ́рег селá бу́вол ры́че (дзвон) І.

Два гра́йцарі кошту́е, а не вмі́стить ся до хы́жі (свічка) І.

Як пў́йду на пуд, маю́ еде́н гору́чик (бочэ́чку), як го ўпу́шу, не е май́стра, обы́ го ісклаў (яйце) І.

Ша́таное, пла́таное, нигде́ игло́ў не забóденое (лїста с капўсты) І.

Пы́ском ры́е, а гу́вйцеў корі́ня та́гне (игла́) Ир.

Навпе́реды ги́ клубя́тко, в се́редыны ги́ мішча́тко а в за́ду ги́ роже́н (ма́чка = felis) Ир.

Ба́бно ся розда́вило, а ды́дово ві́сить (коло́дязь : ваг ві́сить) Ир.
 Уд ко́ня ви́жес, а уд сви́ннї́ ни́жес (сі́дло : покла́сти на ко́ня, ви́жес
 од ко́ня, покла́сти на зе́млю ни́жес од сви́ннї́) Ир.
 Уперѣд сын, а потѣм оти́ць (дым) Ир.
 Че́рез гору́ ра́ндавий Ште́фан сви́ннї́ женѣ́ (грѣ́бнї́) Гр.
 Шты́ри та́нцы-дубота́нцы, два острога́нцы а два повира́нцы, є́дно
 клубя́, є́дно ми́шча, а є́ден ро́жен (ма́чыка) Пу.

3. П і с н и.

Ой леты́ли гу́си в Руся, на перѣды́ ка́чыка,
 Лю́биў бых те дывчи́ночы́ко, ко́быс не бреха́чыка! Р.

*

Мара́брош, до́бры́й ва́рош, до́бре у ны́м жити́;
 Ны́ попо́ви, ны́ дяко́ви не тре́ба плати́ти Р.

*

Сиди́ть за́яць на коло́ды, нагави́цы кра́с,
 Коло́дя ся погина́с, вѣн коло́дя ла́с. Стр.

*

Ой лю́биў я дывчи́ноньку, дывчи́нонька ме́не,
 Не хѣ́тыли ста́рї́ да́ти дывчи́ну за ме́не.
 Ста́ры́й ма́ло похоты́ў, ста́ра не хоты́ла,
 Лем сиды́ла на за́пичку та все морко́ныла.
 Ой знаў бы я, ой знаў бы я, што ста́ро́й потре́ба,
 Два ка́меннї́ пуд го́лову, а тре́ты́й пуд ре́бра.
 Шуда́йром да́йном, } (звичайна при́півка при
 Шуда́йричком да́йном! } кінци́ спи́ванки Стр.

*

Стои́ть верба́ ко́нець се́ла, што я ї́ї сади́ла,
 Не є́ того́ та́й не бу́де, ко́го я лю́била.
 Бо ко́го я ві́рне лю́блю, тот ми́ за плечы́ма,
 А ко́го я ненави́джу, тот пе́ред очы́ма. Стр.

*

Ишо́ў по́и че́рез плѣт, розде́р нагави́цы,
 Не чу́дуйте до́брї́ лю́де: че́рез молоди́цы.
 Бі́ли по́ла як у сно́па, бі́ли пали́чыка́ми:
 Ой не ходи́ попунѣ́чку за молоди́чыка́ми!

*

Нітко невинен сам я, *)
 Штом полюбила гультая.
 Гультай в корчмі лем все це,
 Прийде додом мене бє.
 А я за тоє не вб'ю,
 Пійду до сусїды, гуляю.
 Бо у сусїды красний сынь
 С чорними очима чернобрів! Стр.

*

Кедь бы была бїду знала,
 Я-б ся была не уддала
 Го-го, го-го-гоя-гоя
 Голововько бїдна мїя!

*

А теперь я бїду знаю,
 Рано вст'ю, п'євно лягу го-го і пр.
 М'їнка купїла корівку
 На мою бїдну голівку го-го і пр.
 Ід корівцї рано-б вст'ати,
 А я люблю доўго сп'ати го-го і пр.
 У середу їздоїла,
 А в п'ятницю процїдїла го-го і пр.
 У городцї квіткї в'ють ся,
 А за мною хлопцї б'ють ся го-го і пр.
 Не бїйте ся, не в за што,
 Хоть я красна та лед'ашто го-го
 і пр. Стр.

(Весільна. Коли до церкви їдуть, співать:)

(Лучны великї) Поць Б'же до нас,
 Теперь у нас гор'ад,
 Колисьє вінкї вїли,
 Сол'одок мед'ок пїли.
 Колисьє довив'али,
 Г'оры ся розлыг'али.
 Горї селом їдеме,
 Так'її не видїме,
 Як мы в соб'ї вед'єме:
 Вол'ося жовт'еньков
 А личко (личко) бїл'еньков.

(А коли їд церкві дох'одїме, кажеме:)

Голуб'ок на церкві г'урчить	Ключики купув'ати,
П'ана до церкві клїче.	Церковцю од(ъ)мык'ати,
Не є поп'онька дома:	Двоє дит'ят винч'ати.
Пішїї до Ірлявы	

(Коли с церкві їдуть:)

Д'якуйте поп'оньковї
 Як нашому няньоньковї.
 Що (што) нас не уб'авив,
 Скор'енько нас одп'равив.

*) Українська пісня: Нікто не винен: сам я,
 Що полюбила гульт'яя!

(Пак, як доходиме ід обмови свбму).

Прилетѣли гостѣ,
Дубнули на помостѣ.
Вчѣра бѣла дывѣчка,
А днись невістѣчка.
Дай Бѣже добрый час,
Як у людѣй, так у нас
І щасливу годину
Веселити родину!

Веселі ся родинѣ,
Бо ся жито зрѣдило.
Гай-ну-ну! гай-ну-ну!
Веселити родину!
Не чюдуйте люде:
Не табѣр тотѣ іде,
Лем табѣр-табѣрчатко,
Лем наші молодятка.

(Як прийдуть домѣ, тогдѣ співають:)

Ве ся вять кѣло двора
Як мѣльник кѣло кола,
Прилетѣли гостѣ.
Дубнули на помостѣ.

Не пришли мы тут стояти,
Трѣба нам салаш дати,
Бо мы тут не урожені,
Ай мы тут запрошені.

(Як в хѣжи уладкуеме).

Молодѣго свашкѣ пѣшні
Ай ще за нами пришли,
Молодѣго свашкѣ платя прали,
Абѣ их на свадѣбу звали.
За кошѣм свердан свѣще,

А все сокачькам шипче:
Сидитъ коцур на полицѣ,
Учервѣниѣ ногавицы,
Уставиѣ муденята
На молодѣи свашинята.

(Од столѣ одвѣтуютъ:)

Дѣлисте нам припочити,
Дайте ся нам замочити.

(А тотѣ пак зась кричатъ од пѣчи:)

Ушѣтко нам видко,
Лем чѣпнаря не видко,
Упала повалина

Тай чѣпнаря нам привалила.
А мы ся Бѣгу помѣлише,
Та чѣпнаря услѣбѣдиме.

(Як гѣсты за столѣм, повязууть лѣгиня (парубка) у верѣнно і при-
митку на него положать, привѣдять до гѣстѣй і кажутъ: цы вѣшѣе? за
столѣм гѣсты кажутъ: не нашоѣ, горбатѣе, кривѣе — увѣдять
пак его другый раз, звѣдууть: цы вѣшѣе? за столѣм одвѣтууть: не
нашоѣ, смолавоѣ, кривѣе! і пак трѣтый раз вѣдять тогѣ лѣгина.
А гѣсты кажутъ пак: не нашоѣ, смолавоѣ, кривѣе. Четвѣртый раз вже
повязану молодѣу привѣдять і звѣдууть: цы вѣшѣе? А мы погѣйкуеме,
ож: нашоѣ! Тогдѣ як пак загудуть гудакѣ, дружѣба з молодѣѣу іграть

а пак дубне: дай Бóже добрый час першый раз! а молодый
 із дружбоу істанцюе а пак каже: Дай Бóже добрый час другый
 раз! і пак да́ле: Дай Бóже добрый час третій раз! і пак
 тогды передасть молоду молодому, пак з молодоу молодой іграть; мо-
 лодой дають в рубы куделю а свашкы тырмаут куделю і співауть:

А наша молодá
 Утыкала з гóрода,
 Не хотыла прѣсти,
 Лем ходыла попóд плóты,
 Дёбы рянду вкраси.

Потом ся пак вóбстятъ.

Цы чюлисьте добры люде,
 Коли куры цыли,
 Тогды биленькыйи вожы
 Горі селом бигли.
 Цы чюлисьте добры люде

Що ся в селы стало?
 Цы чюлисьте добры люде:
 Морóв у Петровку,
 Заморóвану парубочок
 Пóд кожухом дывку.

(Як ся догвстятъ і молоду ведуть.)

Далисте нам дывку гладку,
 Дайте нам постыль няякку.
 Дайте нам веренище,
 Прикрыти соломище,

Раз ся дывку бёре,
 Подякуй матери
 За постыльку рябу,
 За писану ладу.

Та тогды пак мати вóзьме кожух на рубы а на гóлову шапку чю-
 ловичачу і щ'е ўверне на рубы та тогды пак дружба стане з коро-
 гóвльоу та пóд корогóв иде молодой з молодоу, а мати молодого крѣзь
 колач вёрже хвилъ або пасулю с пшеницеу або киндирицьоу і их обсе-
 вають, а свашкы приспѣвууть:

Такы бысьте богати,
 Як кожухок мюхнатый,
 А тóлько бы в вас волóв,
 Як в городины колóв!
 А тóлько бы в вас дыточок,
 Як у решеты дырочок!
 Тóлько бы в вас хльоцив, (хлопцив)
 Як на кожуху стоупцив (стоупцив, кострубóв).!

Та тогды пак свашкы приспѣвууть:

Несé молодá вóду
 Мѣжи чѣлядь молоду.

А пак молодá кáже :

Гоп дубе, тут мѡй вирьх бѹде!

По гостѣни даѣ молодѣй мáтери свобѣи жонѣ дарѣ: грѡши і плáти. Стáроста передаѣ: „дѣкуу Вам дѹже краснѡ, щѡсьте сокотѣли, щѡсьте ўгодували“. Колѣ васáдуть за столѡм, тогдѣ молодѣй дарѹе мáтыр жонѣ золотѣм стрѣбѣрным, а тогдѣ стáроста кáже: дѣкуу Вам мáшко за Вáшу годѹлю (годѹвлю), щѡсьте ми жѡну ўгодували і сокотѣли і дозвирáлисте і од огнѣ, абѣ ся не впеклá, і од водѣ, обѣ ся не втопѣла. Пак ся гѡстятѣ.

Потѡму пак дарѹе молодá невѣста егѡ роджнѹ, егѡ мáтери, вѡтцá: сорѡчѹку, хѹстку (кестемѣн) — та тогдѣ братáм, сестрáм, кѣткам, вѹйкам (мужчѣнськѣм кестемѣн і жѣнськѣм і колáчь хоть ручнѣк).

Стáроста клѣче: Дес у мене вѹйко — та не знáю, чим ся удобрѣти? еднѣм колáйчикѡм і еднѣм кестемѣнцем: колáйчик звѣисти, а кестемѣнцѣ увязáти на шѣю та няй здорѡвѣнськѣм нѡсѣть а колáйчик няй звѣистѣ здорѡв. Айно!

Напѡслѣд дарѹють сокачѣкѣм. Молодá кáже: Тут у мене суть сокачѣкѣм, што ѣисти варѣли, вѡчи впѣкали, та хочѹ им подарувáти ручнѣчѡк ѣ колáйчик — ручнѣчѡкѡм ся утѣрти, а колáйчик ізвѣисти. І на пѡслѣд клѣчуть: Ис!

Фѣглѡуть тáкже :

Нáша молодá
Тѣкáла в гѡрода,
Заглобѣла нѡгу в пѣнь
Та сидѣла цѣлѣм днѣм.

(Як вже гѡсты ідѹть гет, як молодѣй ведѣ жѡну до сѣбе — стѣвáють :)

Із Бѡгом, Мáрько, в Бѡгом.
Із бѡжина ягнелáми,
Із дѡбрыма сусѣдáми.

Поклáдуть вѣдрѡ (вѣдрѡ) в водѡѹ, молодѣй зачерѣ рукѡѹ водѣ та мѣе лѣце молодѡй, а молодá мѣе егѡ так — а пак свашкѣ приспѣвууть :

Мѣли ся молодѣ, мѣли (мѡли)
Кѣйбы адорѡвѣ были,
У нáвушки ся втирáли,
Обѣ ся сáновáли.

(молодѣй втирáть ся у молодѡй, а молодá у молодѡго).

Як ся уібуць (= уміють) таї уладкауть — і во́ду в відрá уліють по чéляди — а пак тоту́ во́ду, што дру́жба начерé в відрó дру́гий раз та пак дасть молодóй в рúкы, молодá тоту́ во́ду несé до хýжи.

* * *

Фраірочько пусто́пашна
Штось глядáла, то тось найшла,
Ты глядáла бідú минні
А ты найшла самá собі! Лв.

*

На горі, на горі сныжók ся білыé. —
Де ся мо́я ры́бка на зиму подыé?

*

Исправлю я хýжку іс са́ного я́вора,
А сам сáду на ко́ничька, пòду до та́бора.
По та́борі хóджю, шты́рі во́лкы во́джю
А пя́ту милéньку за рúчку білэньку Лв.

*

Міла но́я, міла лóблю я тя в но́чи,
Як прійде білы́й день, не йди ми на óчи. Лв.

*

Ай Бо́же мо́й, вéлькый жа́лю,
Мúшу іті із сьóго кра́ю,
Із сьóго кра́ю у дру́гий край,
Ах Бо́же мо́й, то вéлькый жа́ль. Лв.

*

Ай Бо́же, мо́й Бо́же, бідá менні у чюжинні,
Не зна́у лю́дяи обыча́йі —
Я лю́дяи, а лю́де менні,
Ай Бо́же мо́й, то бідá менні. Лв.

*

Як тя́жко уміра́ти, ко́го ничь не бо́літь,
А ще та́же любі́ти, на ко́го да́кы ны́т. Лв.

*

Жáла я пшени́чку і порі́залам ся,
На те́бе милéнькый упо́виралам ся.
Жáла я я́риць і порі́залам пáльць,
На те́бе милéнькый упо́виралам ся. Лв.

*

Коли мене мамка мала,
Тяжко мене годувала,
Зашивала, заперала*),
Та так мене годувала. Лв.

*

Ой волики ченгевісті та як вами не орати,
Льїта мої молоденькі та вже вами не гуляти! Лв.

*

Мамко моя старінькая (старенькая), порадниця добрінькая,
Тось ня добрі порадила, бх ся ны с ким не вадила Лв.

*

Калино, калино чого в лузві стоїш?
Чого ся калино морову не боїш?
Я го ся не бою, дем зроста, там стою. Лв.

*

Не зато, не зато, льпша чисть (честь), як злато,
Бо златом златіти, а с чествоу ходіти. Лв.

*

Закучала зазуличька на терню, на терню,
Д кому я ся молодінька приверну, приверну?
Закучала зазуличька, вже її не чювати,
Де ся дівка згодовала, там їїї не бывати. Лв.

*

Льїта мої молоденькі тосьте пошли помарненькі
Пошли, пошли яко вода, льїта мої то вас шкода. Лв.

*

Співай дівко співаночькы, докы ты есь у мамочькы, —
Забудеш ты співаночькы, як ты подем уд мамочькы! Лв.

*

Співала, гуляла, ваки была мала,
А теперь не буду, бо буде огвара! Лв.

*

Коли собі заспівау, трьох фраїрѳв в селы мау,
Ой за двома не гадау, а за третым умирау. Лв.

*

Ой по садку походжау, усє собі роздумау,
Усє собі роздумау, ож далєко рїбку мау.
Цы до неїї лист писати, ой цы еїї одвідати?
Ой кедь буду лист писати, будуть тотѳ люде знати,

*) заробляла шитєм і пранєм.

Не так люде, як сусѣды, не так досѣль, як завсѣды.
 А вы хлопцы молодѣйї посѣдлайте буланѣйї
 А пуд мѣне молодого дайте коня вороного.
 Ты місяцю свѣтї, свѣтї, а ты коню бїжї, бїжї.
 Ты місяцю свѣтї ясно, а ты коню ступай красно!
 Прийшоў коник пуд ворота, уйшла мїла красша злота,
 Ймїла коня за ременя а мїлого за рученя,
 Ввела коня до стайнїцы а мїлого до свѣтлїцы.
 Дала коню вѣвса й сына а мїлому мѣду й вина.
 Самá сыла таї думáе, чорнї вѣчка протирае.
 Мїла, мїла што думáвш, чорнї вѣчка протираеш?
 Цы тобі жаль вѣвса й сына, цы тобі жаль мѣду й вина?
 Не с ми жаль вѣвса сына, а нї ми жаль мѣду й вина?
 Лем минї жаль сього свѣта, ож нам идуть дáрьжо лыта,
 Ож нам идуть дáрьжо лыта, як сѣнычко вокѣль свѣта. Лв.

*

Урѣдила козá пана, а жїда кобыла,
 А Рўсина неборака жїнка чорнобрыва. Лв.

*

Через гору высѣкую місяць примїнїў ся,
 Слыпнїй їшов за дывчїноў, а хрѣпнїй пудбїў ся. Лв.

*

Течѣ вода рїчечьками, плаче дывка слезочьками
 Не плачь дывко, не журї ся, шѣ я млáдїй не вженїў ся.
 Як я бѣду женїти ся, прїйдеш мїла дивїти ся,
 Дам я пїва наварїти а пáлїнкы напáлїти,
 Тебѣ мїла запросїти, конїць столá посадїти.
 Менї пїво не мїлов, а пáлїнка гыркá,
 Де мїлого вїрнї слова, што ты не мѣй, я не твоя?
 Твоїй брáтя тебе бїли, обѣ мы ся не любїли,
 Тебѣ сестрї проклинáли, обѣ мы ся не пѣбрáли,
 Твоя мáти черыльняця, велїкая розлўчнїца,
 Розлўчїла ня с тобю, як рїбочьку із водѣю. Лв.

*

Росхѣдять ся побожѣнї, не онь бы мы ївлучѣнї,
 Ровхѣдїть ся рѣба в водѣ, не онь бы мы мїлїй с тобѣ.

*

Карабїне, карабїне, ей бы твою дѣшу!
 Боїў ся ся тебѣ дѣже, носїти тя мѣшу. Лв.

*

Єдєн каже брате, другый каже куме,
А третій мотувище попбд плєчи суне. Лв.

*

Мамко моя мамко, сивєнькый голубе,
Тось ня згодувала, та тебе тко буде?
Менєсь згодувала в мойб(й) молодости
А тебе тко буде у твоїб старости? Лв.

*

Не буду я воду пїти, вода студинїнька,
Не буду я жону бити: жонá молодїнька.
Ударнїю я жону раз: кыло посиныло,
А я ся молю цылу нбчку, обы побыло. Лв.

*

Через гору высокою мальованї хрєсты,
Што бысь такый до роббты, якыйсь до посєстры. Лв.

*

Горы мойї, горы, ведєні верькы,
Закбдь вас перєйду, зайдуть ня змерькы. Лв.

*

Стоить явор над водою долбв похылїв ся,
А мой милый, чорнобрыый, тврєдо жужурию ся. Лв.

*

Ходїлам по полю, садїлам тонбю,
Понїже залужа там зацвила ружа Лв.

*

Мариш, Мариш не йди в поле,
Бо там терєн нбжки вкбле.
Мариш терєн прополбла,
Бых ся в нбжки не вколбла Лв.

*

Сєрьце мое камяное, коли будєш веселбє,
Тогды буду веселыти, як будє лист зеленыти Лв.

*

Сєрьце мое, сєрьце іс камєня тврєдбго,
Чом ся не розкрбїш з жалбм великбго?
Жалы мойї, жалы упадьте на малї,
Як тотá росїця на зеленбй травї.
Травїця зелєна тось рáно скошєна
Великá неправдо тось на ня ізнесєна.

А я озьму́ ко́су тоту́ траву́ ско́шу,
Велику́ тяготу́-неправду в се́рцьоу перепо́шу. Лв.

*

За горю́ висо́кою спозна́ю ем ся в дывчанко́ю,
Што ми з то́го, ож йі зна́ю, та із не́ю не быва́ю,
Єсть там мно́го дороженькы, вступа́уть вороженькы,
Ож бы з не́ю не быва́ти, ож бы є́й не коха́ти. Лв.

*

Ой дывчи́но, скажи́ ми́ні, цы ты люби́ш ме́не вірні?
Так ми Бо́же житі́! люблю́ і на тебе не забу́ду! Лв.

*

Не велика́ поты́ха, бо сорочька з мі́ха! —
Тото́ нам не кажі́те, сперед нас положи́те!
Казала́ нам дзя́бка, не с паленькы цы́тка,
Казала́ нам квочька, ож с паленькы бочька! Лв.

*

Ей го́й лелы́я, чом не ма́еш біла дывко́ фраі́ра?
Кед не ма́у, ва́жу ма́ти — дам го со́бі змалюва́ти. Лв.

*

Не сама́ я, не сама́ калі́ну лама́ла,
Ламав́ йі́йі шу́гай, я лем прыгна́ла. Лв.

*

Фраі́рочько мо́я, зістава́й здоро́ва,
Бо вже ты миву́ла тверда́ лю́бость мо́я. Лв.

*

Ступа́й ко́ню ізо мно́ю,
За́рвав бысь ся подо́ мно́ю!
Кедь ми́лої не є́, не є́
Най не бу́де нігда́й менé! Лв.

*

Ой дывчи́но, што (що) ти с то́го?
Звелась хлба́ молодбо́го;
Пу́стиш за ся бесы́дочьку,
Полюбі́лась си́ бідо́чьку.
По́шла за тя бесы́дочька,
Ож ты к...а, не дыво́чька. Лв.

*

По́шю́ ми́лый в дале́кий край,
Лиши́ю́ ня на вели́кий жаль,

Великий жаль, плакац буду,
За ним писко писац буду. Лв.

*

Любить мене мой миленький,
Доки листок зелененький,
А як листок пожоўтій,
Наша любовь помарнїє. Лв.

*

Колї тоту команїцю сіяли,
Тогдї ми ся любовати почали.
А як тотá команїця ізойшла
Вже ся наша твердá милость ровойшла. Лв.

*

Горá бóжа, горá, горá карнаво́ва —
То ся полама́ла ласка шугайбо́ва.
Кедь ся полама́ла, я за ним не збам (не збаю—не дбаю сло-
вацке: ne dzbam)
Я за його ласку грайцаря не дам. Лв.

*

Уйду на ўлицю, ста́ну позира́ти,
Всы шугайї ходять, ко́го не ви́дати. Лв.

*

Уйду на мосточок, свїсну у листочок,
Спознава́й миленька, чий то голосочок.

*

Сивый конь, сивый конь, кантарик на тебе,
Остатный я вечір дывко ко́ло тебе! Лв.

*

Широ́кое полотѣнце вода́ — го забра́ла,
Полюби́у я дывчиню́нку а ма́ти не зна́ла —
Ой жаль ми́ны буде, возьму́ть дру́ги люде
Та мо́я не бу́де! Лв.

*

Тво́й оти́ць, мо́я ма́ц — далі ня зналюва́ц,
Як пришо́в я на ўрляп*) не мо́гли ня спозна́ц. Лв.

*

По́йду я, по́йду, куды́ не ходи́ла,
Та на́йду я, на́йду, ко́го я люби́ла. Лв.

*

*) нїм. Urlaub.

Калінка, калінка черлена, высбка,
Той я лем єдноґо леґіна фраїрка. Лв.

*

По горіи ходіла, лічком холоділа
Подуй на ня віхре, бых ся не впаліла!

*

З сьогó кóнцá у тот далєко ходіти,
Бо в сьім кóнцá, де я, ни коґо любіти. Лв.

*

Черлена ружа горіла, там біла дывека сиділа,
Черлену ружу гасіти, біленьку дывку любіти. Лв.

*

Мала я фраїра ги в кішкертї*) наку,
Не быў мены, не быў мены лем єден на вдяку.
Лем єден, лем єден тай тот на недьлію,
Коли на ся вóзьме кошуличьку білу,
Кошуличьку білу, лайбик снурованый,
Уйде на ўлицю, як намальованый. Лв.

*

На горі, на горі травка ся колише,
Стародавний шугай листок на ня піше.
Єден на ня піше, бых ся не журіла,
Другый на ня піше, бых красно ходіла,
Третий на ня піше, бых ся не 'двала
Абых його, сєрьце, іс катун чекала.
Можеш хлопче знати тай ся здогадати,
Ож я тя не гóдна три рóчкы чекати!
Кедь ты велиш нїны три рóчкы чекати,
Купи ми гребіниць жоўтый влас чесати! Лв.

*

На горі, на горі три яблони рясні,
Не є в нашом селї лем три хлопци красні,
Єден в долині, другый на грунóчку,
Третий сєред селá, с тым я веселá.

*

Красна ружа яря, ще ся не в'ярила,**)
Молода дывчино, щось ся пожурила?

*) magy. kis kert = горóд малий, городець.

***) „гей бы ся не обвала“. — (примітка співачки).

Жури́ла ся ма́шко, айбо вже не б́уду,
Ма́н тако́го му́жа, хоть де в них пробу́ду. Лв.

*

Уйду на ули́цю, лем брива́ми ќину,
В Унгва́рі тот шу́гай, що я го люблю́. Лв.

*

У Відню каса́рня, висо́кы обла́чкы,
Ба тко мо́ю ми́лу снєсь вє́чур обла́пить?
Не обла́пить ни́тко, обла́пить ся са́ма,
Бо на мо́йш бóчку са́бля припасана́. Лв.

*

Пошо́у ми́лий, до́стау́ ко́цку чьóрнуу,
Обста́у во́як, лиші́у менє́ мла́дую.
Не жури́ ся мо́я ми́ла небо́го,
Я тя ли́шу, дасть ти Пан Бог дру́гого.

*

Дай ми́ Бо́же, дай ми́, що я собі́ про́шу:
Тото́ шуга́йча́тко, що у се́рьци но́шу. Лв.

*

Ми́лий мо́й, ми́лий мо́й, гу́та бы ты вби́ла,
Ко́лько бы́ло хло́пцѣв, тебе́-и май́ люби́ла! Лв.

*

Широ́ко, дале́ко листóк по доли́ны,
А ще́ ші́ре, да́ле маши́рує ми́лий.

*

Маши́руй, маши́руй мла́дый катунóчок,
До́ста собі́ гу́ляу́ два́дцять е́ден ро́чок.
Два́дцять е́ден ро́чок ко́ло фра́иро́чкы,
А щ'є́ за два, за три ко́ло сабелóчкы. Лв.

*

Пошо́в мо́й мвлє́нькый та́й помаши́ро́вау́
Лем ня́ на до́розы́ ві́рно обцьло́вау́. Лв.

*

Ми́ла мо́я, чернобры́ва не рубай́ ты са́на дры́ва,
Унес хло́пцѣм га́льбу вина́, нарубáуть то́бі дры́ва. Лв.

*

Дай ми́ ми́ла, дай ми́ воды́ ся напíти,
А чє́ньбых я го́ден за тебе́ забу́ти.
Забывай́, забывай́, бо я вже забу́ла,
Абых ти бóльше фра́иро́ку не бы́ла.

Фраїрка-м ти была, ще раз мого быти,
Жона-м ти не была, не дай Бóже быти! Лв.

*

На тихом Дунаю там ся гуси перуть,
Де велика лóбость, там ся не поберуть. Лв.

*

Повтыкали коньы, не мож их полапац,
Чекай параннику, будеш за мноў плакац! Лв.

*

Не плачь мила, не плачь, заплачем оббэ,
Як будуть ривати волосечко мое. Лв.

*

Волосечко мое, де ты ся подыло?
З варешской касарны на облак летыло.
На облак летыло, на Дунай сыдало,
Плыныт вы власочькы до мойи мамочькы! Лв.

*

Фраїрочько моя не дай ми ся траццп,
Уйди насперед ня, дай ми ся обלאниц!
Облап ты ня, облап, бо ты миньы не брат,
А я ти не сестра, лем вірна посэстра. Лв.

*

Пóшоў мой миленькый на нир зелененькый,
Ба коли ся верне, Бóже мой любенькый! Лв.

*

Пóшоў милый, пóшла й брычка,
Узяў ключі од сердечька,
Узяў уд свóго, узяў уд мóго
Зробіў жалю великóго. Лв.

*

Бóже мой любенькый, якый то жаль велькый,
Коли ся одрікать шугай уд фраїркы.
Одклоніў ся шугай в óсени од мене,
На теперь два рóчкы дубнуў кóло мене. Лв.

*

Мати моя стара дай ня за гусаря,
Буде ти похва́ла од пана цысаря. Лв.

*

Весьсьме хлопцы, весьсьме цысарьского ладу
Сыють нам пшеничку кóло Білограду.

Білий град, Білий град, война на нїм стоїть,
То не в ёдног хлёпа голówka забóлить.
Голówka забóлить, сабёлька іадрожіть,
А долбв плечіма кров іасербеніть. Лв.

*

Вольілась ня мати в кўпели заляляти,
Як ты менé дала в першій клас узяти! Лв.

*

З варёшскої касарні хлёщці позирáli,
Як ся по пòд гóры бучькы розвивáli.
Ше ся не розвіла лем та галузочька,
Што пуд ню ходіла моá фраірочька. Лв.

*

Зóсхла ми боґрида*), та тко ми дрўгу дасть,
Кедь ся сьóго рóчку фраірочька óддасть? Лв.

*

Вольілась ня мати в жаліву успати,
Што ты менé дала в катуны узяти! Лв.

*

Фраірочько моá виставáй адорóва,
Зістань адрава, кому хцеш, моá вже ты не будеш! Лв.

*

Міла моá, міла, зима бы ты збіла
За тоты колáчі, штось од мня поїла!
Я дурный куповаў, ты розумна йіла,
Колі-ж до тя прийшоў, ты ся похворіла. Лв.

*

Ах, я несчастливый на сиеь світ родий ся,
Много я лыт жиў, а ще не вжений ся!
А за тотó ничь не збаў, чужі жóнки я кохаў
Для своёй розгóды, сёрьця охолоды.
Ах, не раз я, не два чéрез плóты лáзний
Ах, не раз я, не два своим житьом важиў.
С сокырами ня киряли і во псома ня ускали,
Кедь бы были йишли, як собáку б вбили.
Ах не раз я, не два у цыівку (у кóмни) спрятаў ся
Там я чюў слўхаучи, як то мўжа жéнка учить:

*) боґрида magy. bokréta, букет, Blumenstrauss.

Ідї мўжу спати до стодóлы с хаты!
 Теперь ужé стáну, пóчну си думати,
 Як бы своїм рiчам пропáсти не дати,
 Обы муй мак не пушóв так,
 Обы мóв сáло не пропáло —
 А сыр подаруу, а сам повандруу! НД.

*

Гафэйко, качэйко!
 Якiсь гóсти мала?
 Єдэн быў соловій,
 Другый быў его брат —
 Кострубáчыок неборáчыок
 На остáток прийшóв.

Гафэйко, качэйко!
 Штось iм йiсти дала?
 Соловэй гусятiну,
 Его брат качятiну,
 Кострубáчыок неборáчыок
 Просiв пацятiну.

Гафэйко, качэйко!
 Штось iм пiти дала?
 Соловэй вино пиў,
 Его брат пиво пиў,
 Кострубáчыок неборáчыок
 Пáленого просiў. (пáленого трунку = паленки, горiвки).

Гафэйко, качэйко!
 Десь iм спати дала?
 Соловэй в солóмi,
 Его брат в полóвi —
 Кострубáчыок, неборáчыок
 Зо мноў на постэли.

Гафэйко, качэйко!
 Як ся одбирали?
 Соловiй цылювáв,
 Його брат рúку дав,
 Кострубáчыок, неборáчыок,
 Дúпу на мяя упиáў! — НД.

*

Оженiв ся кострубáтый узiв пелэхату,
 Та не знáли газдувáти, запалiли хату!

*

Ожені ся, не жури ся ; пуйдете рукою,
 Женá пуйде за росóлом, а ты за мукóю.
 Ожені ся, не жури ся, будеш гаадувáти,
 Ой ты будеш свíннї пáсти, а ты завертáти.
 Ожені ся, не жури ся — добрі тобі буде :
 Будеш мáти іс ким спáти, а хлыба не буде ! Пу.

*

Ой пуйду я в полонíну та там ся ужéню,
 Такú собі дывку вóзьму, што забю в кишéню. Пу.

*

А я ішóў до домóю (sic!) тай не обáцрáў ся,
 А чорт прийшóў, жóну укрáў і сам там уклáў ся. Пу.

*

По за тоті сíннї гóры мальóвані бóчкы,
 Кедь ты легíнь, а я дывка потягнѣмє кльóчкы ! Пу.

*

Ой Івáне-гелевáне тво́я мáти Пóлька,
 Ізварíла горнiць чíру, напáла ю кóлька. Пу.

*

Дошь падé, росá падé на бáбину хáту,
 Збирáй дурнá бáбо мáту, вкрывáй собі хáту,

*

Амiнь, áмiнь забiў бáбу кáмiнь,
 А бáба до кутá угналá когутá,
 А когут до бóчкы угнáв штýры мáчкы. Пу.

*

Ой пак так сýнў мак, по доли́ннї дýннї,
 Прихопиў ся дýдо д' бáбi в сýрiй петечiннї. Пу.

*

Варíла, пýдiла нѣмкѣня боб —
 А нѣмець ся прихонив та нѣмкѣню : лоп !
 Уд плóта до плóта нѣмецька робота : гоп ! гоп ! Пу.

*

Конiцьку мóй сiвѣй, тóсме несчаслiвi,
 Про тотú дывчiну с чьóрныма очiма. Пу.

*

До дóну, до дóму, кóждый iд своióму,
 А я неборáчьок не мáу iд кóму. Пу.

*

Біда брате, біда с чюжнин жовани,
Ідѣше до корчмы тай оні за нами. Шу.

*

Горі гай, доли гай, а на стрѣдку Дунай,
Не вѣзьму тя дѣвко, то собі не думай! Шу.

*

Думала моя мать, ож ня буде жѣниц,
А она ня не гонна в касарні уминц. Шу.

*

Фрайірка тым была, ще ти важу быти,
Жѣнам ти не была тай не хочю быти. Шу.

*

Штыры во́лы, штыры на ярѣчку піли,
Варуй ся Янічку, об тя не забилі.
Бо кедь тя забѣуть, вѣржуть тя до ярку,
Будуть туды дѣвки йти рано на фіярку. Шу.

*

Чьорна ды я, чьорна, бо я знау сама,
Я про свою чѣрность мау фрайіра динсь. Шу.

*

Фрайірѣчка шуина, твоѣ мати дурна,
Тай ты така будеш, кедь за ня не поѣш. Шу.

*

Любилам єдноѣ, марѣ ми до ньѣѣ,
Тепѣрь єи поялѣ в селы майкрасноѣ. Шу.

*

Чюдують ся люде, за што сѣгінь пѣе?
За тоті пивязи, што йіх заробѣе. (и. заробляе). Шу.

*

Бирѣве, бирѣве! бѣсом твоѣ дѣшу!
Черѣз твоѣ дѣвку в катѣны йти мѣшу. Шу.

*

Є... ня, не далѣ-и ся, пустѣли ня, урвала-и ся,
Тепѣрь майко чир колѣчу, є.... ся, щѣ раз хочю. Шу.

*

Ище-и не быў легініць, а вже-и катунѣчок,
Бігать, бігать сѣвѣый кѣнь поѣд мѣй облѣчок Шу.

*

Ой пошоў я на гостіну, далі мені кўра,
Тотó кўра жоўтопіра попòд сад ходило
Кўратка водило.

Ой служіў я едён рóчыок: далі мені качьку,
Тотá качька рапоріця попòд сад ходила
Качатка водила.

Ой служіў я дрўгый рóчыок: далі мені гўску,
Тотá гўска гаголіця попòд сад ходила
Гўсятка водила.

Ой служіў я трéтый рóчыок: далі мені тéля,
Тотó тэля хвостом вило, попòд сад ходило
Телятка водило.

Служіў я четвэртый рóчыок: далі мені коня,
А тот конь жоўтохвост попòд сад ходіў
Лошучькы водіў! — Д.

*

Сидить гóлуб на конари сивый і чубатый,
Сам загуде жалобнёнько, жаль йому сердёньку.
Ой хоть гуді, хоть не гуді, гóлубе, небóре,
Ой когó я вірне люблю, не судівсь ми Бóже! Д.

*

Орали бы штýри во́лы, орали, орали,
Ой кéбы йим берéжчика навяли, навяли.
Наймéме йим берéжчика с Потóка, с Потóка,
Кéйбы во́лы поорали за чотыры рóкы. Д.

*

Через по́ле мадя́рськòе ішло вóськò цыса́рськòе,
У тóм вóськòу мо́я мила вшы́тко вóськò сподобила Д.

*

Кедь ем ішоў снóчи пòзно із Сі́гота,
Загубиў ем пòдковóчку іс чóбота —
Ой не жаль ми пòдковóчкы, штои згубиў —
Ой лем жаль ми за тоў дывкоў, штои любиў. Д.

*

Стáла ся нові́на у попòвськькòм двóрі,
Пóбиў пòп кочі́ша, што не пóйив ко́ны.
Не за тотó пóбиў, ож ко́ны не пóйиў,
Ай за тотó пóбиў: до фрай́ркы ходиў. Д.

*

(Ей) чьóрні вóчка, што плачéте, шўга мо́йи не будéте,
Бо я йду в далéкый край, лішу на вас вéлькый жаль. Д.

*

Велікы́ жаль, пла́кац бу́деш,
 За мноў листок пісац бу́деш,
 Бу́деш пісац на папэри,
 Де я бу́ду на квартэли.
 Бу́деш пісац на дегейты,
 В котро́й бу́ду регіменты,
 Бу́деш пісац на тольва́ны,
 В котро́й бу́ду компаныйі. Д.

*

По пуд садо́к зеленёнькы́
 Упаў сны́жок молодёнькы́,
 Та тко йогó перебредé,
 То той мены́ милы́й бу́де. Д.

*

Ой напю́ ся пале́ночыкы, напю́ ся, напю́ ся,
 Таку́ за ся жо́нку во́зьму біле́нку як гу́ся.

*

Ой рі́ченько бы́стрэнька́*) уста́нь, подиві́ ся,
 Моё́ сэрце су́шнёнько́е ой та́жко жу́ртыць ся!
 Твой вода́ веселёнька, у нів (ніў) ры́бка пла́вце,
 (або: у нів (ніў) ры́бка гра́е),
 Моё́ сэрце су́шнёнько́е із жа́лю ся ла́мце.
 (або: із жа́лю ся кра́е) З.

*

Га́юм зеленёнькы́ вода́ тече,
 На яворі солові́й щебече,
 Ож (же) дывчы́на мила
 Ізвіла віно́чык із бервіно́чыку,
 Слезы́ проли́вала, кой го віла,
 Увіты́ на во́ду упусти́ла:
 Іди́ ты віно́чку, кра́сны́й бервіно́чку, за мильнё́кы! З.

*

Чю́ти го́лос в га́ю по стреді́ны,
 Што́ ся ста́ло стра́шно барэ́ дывчы́ны,
 При ро́ды соловко́ прикло́ннў го́ловку
 Мой мильнё́кы. — З.

*

*) Порівнай думку Маркіяна Шашкевича: Ге́й рі́ченько бы́стрэнька́, ге́й ста́нь, подиві́ ся!

Прийді, прийді мильї мой пуд облачок тёмный мой,
Як ся горазд стемный та катко ты не вчує. З.

*

Прийде мильї в суботу, кедь я мау роботу,
Не прийде він в неділю, коли я ся приберу. З.

*

Не біл быў ем, почьорныў ем, по горах тай ходячи
Ой за тобою біла дывко тареликы тай нбсачи.
Тареликов не постало, дудочками чомы плачу,
За тобою біла дывко свої нбчи дуже трачу! З.

*

Всы ся хлопцы жонять, бо ся войны ббать,
А я неборачьок готовый войчюк. З.

*

Гадать мамка, гадать, ож я траву кошу,
А я у Лемберку жоўту (sic!) саблю ношу.
То сабля не моя, пана чисарьова,
Чисарь ми дароваў, ббын в ньоў войоваў. З.

*

Вшыткы люде купочьками, лем я самотоу,
Вшыткы люде веселенькы, лем я со слезоу.
Рано встану і поплачу і в вбчери плачу,
Лыта мойи молоденькы то вас дармо трачу. З.

*

Я не пий, ты не пий, та тко ббде пїти?
Та тко ббде на жидовьскы дыгочкы робїти? З.

*

Куды-и давнб хбжувала, верба ружи рбжувала,
Теперь туды забду тай нїштб не найду. З.

*

Кукала завулиця на зелёнбм ббчку,
Почекай на легнбчнику та подам ти рбчку. З.

*

Ей на мбчар, сивый коню, на мбчар!
Не побу я до ты мїла снсь вбчур!
Ай я побу ид фрайбру такбну,
Що ня вбшьне снх фашангїв*) до дому! Им.

*

*) нїм. Fasching.

Чьому міла боса ходиш? и-я-гой!
 Чьому собі не заробиш? и-я-гой!
 Ой а была заробила, чу-гой-гой!
 Прийшли хлопці я пропіла... и-я-гой! І.

*

Ой на горі жита много,
 Половіна зеленого.
 Пішли його хлопці жати,
 Не могли му рады дати.

Кэбы дівкы помогали,
 Нараз бы му раду дали.
 Ай бо дівкы не помогуть
 Тай и раду не подадуть. І.

*

Ой ішоў я горі селом, чорт у вербу коўтаў,
 А мені ся причувало, ож директор*) гойкав. І.

*

Ой пуд мостом рыба з хвостом, як бы йі ініти?
 Бы як свому миленькому вечэрю зваріти. І.

*

Піла-и, піла-и, напіла-и ся,
 Впала-и з горы не вбіла-и ся,
 Впала-и з горы на долину,
 Іздоймі ня побратіму! І.

*

Заўлиця закукала у хыжи та в янці,
 Ой дай Бэже здоровльчэка нянькови тай мамці! І.

*

Ой я малá, невелічэка, дай ня шáтко за мехнічэка,
 Мэльнік буде шірку брати, менé малу годувати. І. Ир.

*

Попод дылók зеленéнькый упаў снэжók молодéнькый,
 Котра його перебрéдé, тотá моá жонá будé. І.

*

Казáў сь ми, ож ня вóзьмеш — ей гой!
 Кой на горі жита зáжнеш — ей гой!
 Жіто-сь ізжáў і змолóтў — ей гой!
 Мо́йш світом заколóтў**) — ей гой! І.

*

*) управитель дібр графа Маршарошского.

**) Мельодія в співанках поминяв не раз наголос пр. тут: змолóтив — зако-
 лóтив (в співі)и. змолóтив — заколотів.

Співайме, гуляйме, бо уж не будеме,
 Прийде час-година, мы ся розбїдеме.
 Розыходять ся вичанї, боженї,
 Не обї мы ся не розыйшли
 Словои нареченї. I.

*

Кедь я заїду бої до цѣркви,
 Там увижду свою дывку,
 Чїню в неї такú заложку:
 Шўга, шўга не лишу її! I.

*

Сыли хлѣпцы в шѣрнет,	Из гостїны не ідеме,
Ныкѣму їїх закупїти!	Женїти ся не будеме,
Ишло дывча с полонїни:	Дѣкы в селї по дывчїны,
Пѣйте хлѣпцы із гостїны!	Мѣжи нїма пробудем. I.

*

Бїдá вене в кѣрчму жене,
 Коли в мене грѣши не в,
 Кедь бы в мене грѣши были,
 Мы бы хлѣпцы шѣром пїли. I.

*

Из высѣкой полонїны лѣдвн, лѣдвн іду,
 Так ми нїла учїнїла, што домѣв не зїйду. I.

*

На высѣкой полонїны вѣвчáрикѣв нїбого,
 Іти-ѣ менї понїкати, цы не с там нѣго?
 Ай пѣшла я понїкати: сидїть мѣї милѣнькый,
 Сидїть, сидїть, посвїскуе в листѣк зеленѣнькый. I.

*

Вѣйци, вѣйци, вшїткысь мы єднáкы,
 Як бы нас родїла єднá старá мáти. I.

*

Колѣпны ся зеленїють,
 Хлѣпцы вѣйну машерїють,
 Машерїють в день і в нѣчи,
 Будь їм Бѣже на помѣчи! I.

*

Нарѣдїў ся, нарѣдїў, бѣчьку вина купїў,
 Усы сятї почестувáў, сам ся кўщїк напїў. (коло Унгвару).

*

Летѣло нѣга чѣрев дѣл-дубрѣву,
 Ізвѣило преннчѣньску, дншѣло полѣву.
 Що ми по полѣві, кѣдь не є в нї зѣрна,
 Що ми по дрѣгому, кѣдь не є у мѣне! І.

*

Шумѣла дубрѣва, кої ся розвивѣла,
 Плакала дѣвчѣна, кої ся уддавѣла.
 Не шумѣ дубрѣво тай не розвивѣй ся,
 Не плач дѣвчѣ, не плач, тай не уддавѣй ся! І.

*

Вѣсша горѣ уд долины, крѣсца дѣвка уд малѣны,
 Бо малѣну давѣм зѣвѣдѣть, а дѣвчѣну хлѣпцѣ любѣлять. І.

*

Серѣд дѣлѣ зелѣного крѣга лѣду студѣного,
 Крѣга лѣду ростѣцѣ ся, мої мѣла наверхнѣ ся!
 Не мож ся там наверхѣти, удкѣ раз ся зарѣкати. І.

*

Марѣнка *) рѣно схѣдѣть, мої мѣла єи мноў хѣдѣть,
 Хѣдѣть она до машѣрнѣ мѣжи кѣны парѣннѣйї.
 А кѣны ся спѣлошѣли та мѣлѣньку потрѣщѣли.
 Лежѣть мѣла дѣже хѣбра тай прѣсѣть ся до дѣхѣтора
 До дѣхѣтора тай до бѣбы: давѣй бѣбо мѣнѣ рѣды!
 Бѣба рѣды не давѣла, аї ід хлѣпцѣм ісправѣла. І.

*

По горѣ-и хѣдѣла, лѣчѣко-и хѣлодѣла,
 Повѣвѣй вѣтрику, бы-м ся не вѣпѣлѣла.
 Вѣтрик бы повѣвѣў, хѣарѣ задыгѣауть,
 Мы бы ся любѣли, лѣдѣ нам не дѣауть.
 Любѣ рѣбно, любѣ, не слѣхай ты лѣдѣйї,
 Аї бо лѣдѣ гудѣть та вѣсе собѣ любѣлять. І.

*

Ої Осѣйська водѣ васѣлѣнком пѣхне,
 Тѣо ся йїїї (єїї) нѣлѣ — на Осѣй го тѣгне. І.

*

Аї течѣ Осѣйська водѣ, не є на нї мѣста,
 Осѣйськѣ рапавкѣ **) поїїла корѣста.
 На Ільнѣцькѣй водѣ мѣстѣ мурѣванї,
 Ільнѣцькѣ дѣвчѣата як намѣльѣванї.

*) село.

**) рапавкѣм=ропухи, коропавки Kröten, bufones; тут згїрно: дѣвчѣата.

Ай Осойська вода, гей не вода,
Осойськы леґіні гей гнїлá колóда. I.

*

На высóкóй полонинї снїжóк ся білы́е,
Ай де ся мо́я ми́ла на змиóчку дьє?
Ай учіню їй хыжку в жоўтого я́вора,
А сам сяду на коня́ тай іду́ до та́бора. I.

*

Ой далéко, ширóко ушварськовó поле,
А щ'е шїре, дáле сокóлятко мóе.
Сокóлятко мóе не ходї самóе,
Чекáй, чекáй до вéчера, пòдéне обóе. I.

*

Ей джигу́не, джигу́не! якый есь ледáщо!
Веду́ть тебе́ до па́на — сам не зна́еш за́ шо.
Тогды́ б́удеш зна́ти, як б́удуть карáти,
I на р́уки і на но́гы ды́бы набивáти.
Гей на р́уки ды́бы, на но́гы ды́бáта,
Б́удуть тебе́ жа́ловати мо́лоді дьивчáта. Ир.

*

А тко лю́бить грїбы, грїбы, а тко печерїчкы,
А тко лю́бить дьивчинїчкы, а я мо́лодїчкы. Ир.

*

Зелéная ю́почка, червéна за́пáска,
Лю́блю тебе́ джигу́не, для ты в мéне лáска. Ир.

*

Пїла-м, пїла-м, напїла-м ся, впáла-м з гру́нку невбїла-м ся.
Впáла-м з гру́нку на до́лину: іздойий на побратїме. Ир.

*

Чюд́ус ся жи́довїна, за што пїе русначїна,
Продáсть бérдо, пїе твérдо, за о́станок ходить гáрдо. Ир.

*

На горі, на горі снїжóк ся білы́е,
Де ся мо́я фрайїрóчка на змиóчку дьє?
Учіню їй хыжку в жоўтого я́вора,
А сам сяду на ко́ни́ка пòду до Ямбора! Ир. порів. вїше пісню в I.

*

Майко мой старá не журí ся за ня,
Доста тоты журять, де дві в'єнно стóять. Ир.

*

Ой на горі на страпáтї(ї), не вір дівци ги собацї,
Ой бо дівка пана звелá, не лем менé сирохманá. Ир.

*

Всы ся хлопцї поженїли, лем я обстаў
Де дві, де три невісточкы та і я там.
Не журіть ся невісточкы за менé,
Най ся жéнять, най (няй) оддауть вси дывкы про мене. Ир.

*

Кедь бысь не пиў, менé не биў, ябы-м тебе все любїла,
Я бы-м твої кучеркы все д горі носїла. Ир.

*

У гусарі не пòдэме, женїти ся не будéме,
Дòкедь бóде по дывчїны мéжи нїми пробóдэме. Ир.

*

Колòпны ся веленїуть, наші хлопцї машерóуть,
Машерóуть в день і в ночї, будь їм Бóже на помòчи! Ир.

*

Горі селòн ідў, за мноў ся бїлыє,
Тко ся на ня сёрдить, та най іздурїє!
Ко ся на ня сёрдить, не бóду мирїти,
Прийде чорт іс пéкла, бóде го морїти. Ир.

*

Не дай Бóже, óбым умёр, най заплачу кóму-м дóўжен :
Кому грòш, кону двá, свóїей мїлòй пòўторá. Ир.

*

Ой над водоў вёрба, корінá в долину,
Вчїнілась ми мїла, за тобоў загїгну,
Росчїнь ми мїлénька, я тобї заплачу,
Най я свóї нòчи за тобоў не трачу. Ир.

*

Ідў, ідў, ітї мушу, спалїла ми к...а дўшу,
Ой не огоньòм, áни свїчкоў, лишé свóїей бїлым лїчком. Ир.

*

Ей гої лелїя, ей гої лелїя, де ты бóдеш фáйна дывко як і я?
Ідї, ідї! обысь не стаў, колїсь менé счалувїў.
Ой ти óчи чòрні мáла, счаловáти добрі знáла! Ир.

*

Пробувала мене мила, цы быў быш йі за фраіра.
 Ой так мене пробувала, штыры нѳчи во мноў спала.
 Ще казала, буде спати, бы нікому не казати.
 Ой пантлѳчыкы не помѳгутъ,
 Як ей лѳчыко рамы змѳгутъ! Ир.

*

Через гѳру гусак летыў, — е-я-гой!
 Не еден на руснак хотыў, — е-я-гой!
 А я його не хотыла, — "
 Бо вѳн чѳорный, а я біла, — "
 Бо вѳн чѳорный яко кавка, — "
 А я біла яко фѳлка, — "
 Бо вѳн чѳорный яко терницъ, — "
 А я біла як папіриць. — " Ир.

*

Над водѳў, над водѳў, качькы гныада вѳли,
 Лѳдям не пѳ дяцѳ, ож ми ся любѳли.
 Лѳдям не пѳ дяцѳ, а паскѳды крѳвда,
 Я паскѳду не любѳла і не бѳду ныгда. Ир.

*

Над водѳў, над водѳў два прѳтыкы вѳють ся,
 Надо мноў, молодѳў два легѳны бѳють ся.
 Бѳйте ся, не бѳйте, я вѳша не бѳду,
 Івѳнкови-ш рѳчку дала, Івѳнкова бѳду. Ир.

*

Спѳвайте горѳне тай я бѳду з вѳми
 Най нам ся не вѳлят бѳда пуд ногѳми. Ир.

*

Дѳвѳчкы-сестрицьы прохѳдять мясницьы!
 Най ідѳть як вода, я дѳвка молодѳ. Ир.

*

Сидѳть Юра кѳло мѳра, а я кѳло ньѳго,
 Якѳй сесѳ Юрко фѳйный, пѳшла быш за ньѳго. Ир.

*

Пѳлѳ в Тѳрку, продѳм курку та засѳду пѳти,
 Повѳм гѳзды, лѳшка зѳїла, не бѳде на бѳти. Ир.

*

На поповѳ(ѳ) загорѳды, на дяковѳ стѳрни
 Не велѳ на сюда-туда, такѳ тѳй на зѳврни. Ир.

*

Гóры гúчать, вiтру нé е, пóшоў мiлый, домi нé е,
Ой най iдé, куды пошоў, кобы здорóв домóв прийшоў.

*

Пошоў, пошоў, не вёрне ся, мoс сёрце перэрве ся
Перервáло бы ся йóго, ай не нóс чéрез ньóго! Ир.

*

Ой Марiйко-сьiрiйко! сьiрi óчи мiэш,
Не позирай на ня, жалю ми завдiэш. Ир.

*

Жалы мóйi, жалы бóдьте ми на жалы,
Як тотá росiця на зелéнó(й) травi Ир.

*

Травiця зелéна, цы вжесь покошéна
Дывчiно молодá цы вжесь заручéна?
Фрайiрка-сь ми была, жонá ми не бóдеш
Через чюжi рóты за мéне не пóдеш. Ир.

*

Розоходять ся на свiтi вiнчáнi, божéнi,
Не обi ми ся розóшли слóвом паречéнi. Ир.

*

Пий пóйташ (брáте) палéнку, люблю ти фрайiрку,
Пийме йi на двóе, любме йi обóе! Ир.

*

Не я сам, не я сам — д' милéнькó(й) ходiли,
Ходiли пoyтáшi на мóйi ровáшнi. Ир.

*

Ищи раз, ищи раз пóйдзем дывчá до вас,
Кедь ми ты не дадóть, та дам ся звербувац.

*

Вербóють ся хлóщцы по над зелéный гат (гай),
I ми ся звербóйме свóйi милó на жаль.
Свóйi милó на жаль, мiтэри на вдiку,
Що за ня убрáла бiду ледáйку. Ир.

*

Колi-м iшоў снóчи пóзно iз Тарны
Загубiў ем пудкóвочку iз бiрны.
Не жаль менi за пудкóвкóу, щo-м згубiў,
Ай жаль менi за дывчiноў, щo-м любiў.

Прибу́ на тя по́дковочьку в оцѣли,
 Бы давені́ла до нїло́ї постѣли. Ир.

*

Ка́жуть люде день бі́лий, а ще ку́ры не піли,
 Уйди, у́йди молодá дывчїно, поговори́ зо мно́ю!
 Почека́й годїну є́дну, почека́й другу́ю,
 За́кы сво́йї старѠ мамцї́ вечѣрю́ аготѠвлю.
 Добрї́ тобі, ай добрї́ у свїтлі́ци сї́дячи,
 Ай бо менї́ молодѠму́ на морѠвї́ стѠячи,
 На морѠвї́ стѠячи, ко́нов в мѠдом дѣржачи.
 Вітер віс, до́лы замїта́с,
 Ко́нов в мѠдом д рўчка́м примерза́с
 Чѣрез те́бе сѣрце моѠ!
 Ай тко тебѠ́ тай просї́ў,
 Бы ты до нас мед носї́ў?
 Є у нас медѠк солоды́сшїй,
 Є у нѣне дру́гїй молодї́сшїй —
 Несї́ собі до дру́гої!
 Ай небо́го Гавцїо́шо,
 Уважа́й, уважа́й на дўшу.
 Яка нѠчка те́нна, невїнна́я, (невїднáя) —
 Я до те́бе ітї́ му́шу! Ир.

*

На горї́ зелѣна́ былѠ, цы-сь вже за ня нї́лий забы́ў?
 Я не за забы́ў, лем думáву (думáўу), кедь я до тя прїйтї́ нáву (наўу).
 Цы в день, цы в нѠчи, колї́ будѠш нї́ла нѠчи? Ир.

*

Не буду́ ся женї́ти, тако́й буду́ ходї́ти,
 Сюды́-туды́ горáни за чю́жнїи жонáми. Ир.

*

На Ло́аньскѠ горї́ давѠнкы́ задзвенї́ли,
 МогѠ мї́ленького́ у кайдáны йнї́ли.
 На горї́ ой йнї́ли, в до́лїны́ вязáли,
 Бі́лену сорѠчку́ на нїи́ розѠрвáли.
 Ой далї́ му́ три срі́бернї́ турѠцькї́,
 Обы́ собі́ купї́ў чѠботы́ нї́мецькї́,
 Далї́ йому́́ і на шаркантьѠвї́,*)
 Обы́ подзвенї́ў до́лы́ Коши́цáми. Ир.

*

*) шаркантьѠв — остриг, Sporn, calcar.

Кошиці, Кошиці той великий вiрош —
Падé хлоп до хлопа, як уд косы травá. Ир.

*

Травиця зелéна цы вжесь покошéна,
Молодá дывчи́на цы вжесь заручéна?

*

Заручи́ дывчи́ну молодий лeгiнiць,
Што йому на рúчыци срибérный перстiнiць
Срибérный перстынiць в сьiмá камiнцiями,
Узя́ го Василькó, пóшóу за вóвцiями.
Василькó ся утопи́, ширино́чка пла́вле,
Хóдить мiла по над бéрег, бiлi рúчыкы лáмле. Ир.

*

Йóнчи, Йóнчи, бiлий Йóнчи,
Щось карóбиу́ нашó Анци́?
Нáша Анця такá хвóра,
Повезлi йi до доктóря.
Дау́ йi до́ктор такóй мáсти,
Що (што) улы́чить Анци́ кóсти. Ир.

*

Серед селá корчма нóва,
Пiе у нi нiя мiла,
Ой най пiе, здра́ва бúде,
А на óсынi мо́я бúде. Ир.

*

Ой гада́у я нáшю лóба, кой ся позорiю,
Што пóдеме крáсним пóльом гет там до Дуна́ю. Ир.

*

Як я бúду в Кiводору (Тiводору) ступáти
Та дам собi крáсний листóк писáти,
Ой дам листóк у Зарiчу читáти,
Кой ня мáуть до Ирiшáвы чекáти. Ир.

*

Пóшóу мiлий, пóшóу тéмными зорiями,
Давáу собi свiтять (сви́ци) трьóма калiнкáми.
Я му не свiтiла, лeм еднá калiнка —
Бо я му не бiла, лeм за рóк фрайiрка. Ир.

*

Люби́ см ты дiвко за чотiры рóчыкы,
Я тебé не люби́, лeм твоi дудóчыкы,

Як ты яла дывко дудкы не давати,
Най ты дывко любить отиць, твой мати. Ир.

*

Всы ся хлопцы жэнять, бо ся войны боятъ —
А я неборачок, готовый войчок.
Ой не буду дывчиночку любить,
Бо я іду чорный чакос носіти,
Чёрный чакос та саблічку на плечи,
Не една біла дывка заплаче. Ир.

*

Рубай дуба, най ся коле
Най ся Марин чобот поре,
Най ся поре, я зашю,
Та ще біду пережю. Ир.

*

Дбста ти ся моя миза повелó,
Продавалась паленочку і вино,
Як есь вяла распущати із водоў,
Запалили жоўту корчму над тобоў! Ир.

*

Черлена в мене шапочка, ногавицы сини,
Так на мене дывкы липнуть, як на говно свины. Ду.

*

Не стуй пуд вокном, не махай рукавом,
Бо як манка одыйдé, я пуйду до тебé. Ду.

*

Ой Марійко, біла дывко, сьидай коло мене,
Тай най виджу іс кым сіджу, цы любиш ты мене?
Ой ду-дуну! дуну-дуну! робіти не буду
Кобы мало най великий, женити ся буду! Ду.

*

Через річеньку, через болото
Подай рученьку моё золото.
Подай рученьку, подай другую,
Подай личеньку най поцілью. Ду.

*

Ой уйду я на улицю, та стану, та стану,
Една мила несé книші, а друга сметану.
Ой уйду я на улицю тай стану на боцьку,
Една мила несé гаты, а друга сорочку. Ду.

*

Уйшли в поле косарі, косіт траву на зорі,
 Єй люті то косарі бо вони рано почали,
 Хоть вони рано почали, не богато утялі. Ду.

*

На зеленім заріночку
 Шли хлопці воріночку,
 Єдні піли, другі грали,
 Треті дівки обнимали. Ду.

*

Не спи дівко пуд облічком,	Що бми їх обтирала,
Бо вже темна, темна нічка	Ще плакати буду,
І най ти дам ширинічку	Самой ня серце болить:
Та пообтирай вівчка.	Я-ж твої не буду. Ду.

*

Шуміла дуброва, кой ся розвивала,
 Плакала дівчина, кой ся удавала.
 Не шумі дуброво тай не розвивай ся,
 Не плач дівчино тай не удавай ся! Ду.

*

Плачте вівчка, плачте, шуга не высыхайте
 Когосьте любили, того не лишайте. Ду.

*

Мамко моя Суханьова,
 Штось ми хлопця одобрала?
 Хлопця гонна (годна) ги лелью,
 Чісарєви компанью. Ду.

*

Днесь єи ту, днесь єи ту, завітра повандруу,
 Дай ми мила личко, най тя поцилуу.
 Най тя поцилуу, в личько тай і в думу,
 Бо я через тебе погинути нушу. Ду.

*

Чісарю, королю, що ты нас вербуєш,
 Малу наш крайіну, чин нас ігодуєш?
 Не бойте ся хлопці чісарського роду,
 Сьютьь вам пшенічку, коло Білограда. Ду.

*

Ой Білоград, ой Білоград война на тя стоїть
 Ой не єдну мамку голівка заболить. Ду.

*

Касарня, касарня, бодайсь ізгоріла!
Не єдно́го хлопця голівка зболы́ла. Ду.

*

Іва́нку, во́яку, пові́дж ми на вді́аку!
Оле́нко угорко упала-сь ми в око. Ду.

*

Жаль бы тебе дівко побіу!
Любіу я тя за рік, за два,
Нітко не знау, но ты та я,
А на третій поступило,
Яло знати вшытко село. Ду.

*

Сыли хлопцы у шорнеты
Ныкому их укупили,
Єдно дівча такє было,
Хлопцы с корчмы укупило. Ду.

*

Кє-б была-сь ня мамко в купели залыла,
Я бы была свою долю с царьом не минала! Ду.

*

Кой ня мамка удавала,
Велику ми часть давала:
Єдну козу, ковел сына —
До полудни коза звыла. Ду.

*

Ростє верба над водою, що я їи садила,
Не є того тай не буде, що я го любила!
Бо кого я дуже люблю, тот ми за плечима —
А кого я ненавижду, тот ми пред очима. Гр. (гл. стор. 161.).

*

Кудá хóджу, хóджу, кóрчмю не минау,
Дай жидко паленкы, най ся напивау! Гр.

*

Помрем пайташ, помрем, будзем в грóбі лежац,
Мóжеш про ня пайташ по ярочку бігац. Гр.

*

На горі, на горі сова огонь креше,
Тотó пес, не леґиць, що за дывкы бреше. Гр.

*

Плывле кача, плывле, само собі рачче,
 Мамка ня втопила, теперь за мноу плаче.
 Не плач мамко, не плач, бо вже теперь годы,
 Бо сь ня втопила в каламутной воды. Гр.

*

Цы конь черногрывый, цы я несчастливый,
 Цы тот дывчина с черными очима? Гр.

*

Побили, побили голуба сивого,
 Меня ся так видить, ож много милого.
 Ож його побила, бо вна його мила,
 Буде на недылю кошулица била. Гр.

*

Гайом зелененькы вода тече,
 На яворі сова рїща мече.
 Там дывчина била виночок извила
 З бервиночку.
 Слезкы проливала, кой го вила,
 Видтий го у Дунай упустила.
 Плыни ты виночку, красныи бервиночку
 За миленькыи.
 Ей гая мой темный, зелененькый,
 Скажи меня правду, де миленькый?
 Цы го десь ваяли, цы го порубали
 У небылы? Гр.

*

Плачте вочка, плачте, шуга не высыхайте,
 Кого-сьте любили, теперь полишайте. Гр.

*

Любила-и тай буду белого барона,
 Бы-и из ним ходила с Пешту до Будина (Будина). Гр.

*

Кому мила, кому кошуличку шьеш?
 Тоби милый, тоби, бо в войночку идеш.
 Не ший ей, не ший тонкыи нитками,
 Ой не приливай ей дробныи слезками! Гр.

*

Кирау газда газдыню по-за хыжу за дыню:
 Ей гои газдо покайме ся, идым домб порадье ся,
 Штобы проити!

Пропіў гавда когутá, жонá квóчыку, кўрята :
Ей гої гáздо і пр.

Пропіў гавда гусакá, жонá гўску, гўсята
Ей гої гáздо і пр.

Пропіў гавда пулякá, жонá пўльку, пўльчата :
Ей гої гáздо і пр.

Пропіў гавда сивўлю, жонá в себе кошўлю,
Ей гої гáздо і пр.

Пропіў гавда гелéту, жонá кочáрьгу, лопáту —
Ей гої гáздо покáйме ся, ідым домó порáдьме ся :
нышто пропíти! Гр.

*

Не бўду, не бўду в борóвд вóду пíти,
Мўсиш ми милéнькый в Дуна́я носíти.

*

Дуна́ю глубóкый то тихéнько плынéш,
Мóлодости мóя то марíнькó идéш! Гр.

*

Мíла мóя чорнобрíва, не рубáй ты сама дрýва
Ай ўнеси гáльбу винá порубáуть хлопцý дрýва,
Ай ўнеси ворíлочкы, узбírауть і трíсочкы. Гр.

*

Качáли ся вóзы в горы, на доли́ны стáли,
Любíли ся чóрні óчи, тепéрь перестáли —
Любíли ся, кохáли ся, мáмка йix не знáла,
Розвíшли ся, ростеклi ся, як чорíнькa хiáра. Гр.

*

Плáвле кáча по нирéви, дай ня Бóже Василéви,
Васíль не мóй ей гої! я не його, тай не стою коло нбóго ей гої! Гр.

*

Пóдéме в катўны, стáнеме панáми,
Не еднá дывчiна поплáче за нáми. Гр.

*

У Зарíцькó рiцý колóнны ся мóчать,
Гребля́нськi легiнi на мéне ся бóчать.
Най онi ся бóчать, я ся про ны зáйду,
Я собi фрайiра в Дебрецiнны найду. Гр.

*

Бўду, де бўду, на Грéбли не бўду,
Гребля́нськi легiнi любiти не бўду!
Гребля́нськi легiнi на рам гáты нóсять,
Як прiйде собóта, жiдбi вóду нóсять. Гр.

*

Не плач біла дівко, бо вже темна нічка,
 Дам ти ширинічку, та пообтирай вочка.
 Не обійи їх втирала, ще плакати буду,
 Саміс ми серце плаче, ож твої не буду.
 Ож не будеш моя, будеш ты браткова
 Та ш'е будеш у родині фрайрочька моя! Гр.

*

Над Унгваром чорна хмара бурить ся,
 Прийшоў до ня білий шугай, журить ся.
 Не жури ся білий шугай, умій ся,
 На клинччку білий ручник утри ся,
 На стільку качатина печена,
 За стільком паленочька нежена.
 У коморі постілочька встелена.
 Лежить на нї біла дівка вблечена
 Цы не будеш біла дівко банувац,
 Як я буду тоту постыль бантувац (кивац).
 Ой не буду білий шугай, не буду,
 Накої уїду за ворота, забуду. Гр.

*

По румені хіджу, румен толочу
 Не дай мені мамко, за когo не хочу!
 Далі мені мамка, за когo хотїла,
 Обвивать ся батуг вкoло мoгo тыла.
 Батуг ся обвивать, паличька пукоче, (трїскоче)
 Цы тобї ся мамко плакати не хоче? Гр.

*

Не ходїти было шлынарськым потокoм,
 Не держати было фрайїра пуд бoком!
 Ай ходїти было поцуд сад садженый,
 Сокотїти было свoї вїнок зеленый! Гр.

*

Ай вїнку, мoї вїнку, зеленый бервїнку,
 Ай бодай ты їсох на свoїм корїнку. Гр.

*

Побивай, побивай боднарочьку бoчьку
 І тоту на вїно тай на паленочьку. Вл.

*

Мїла мoї матка є ми на тя гадка:
 Любїти тя лажу, лиш ти нїч не кажу. Вл.

*

Чьорна гора не курі ся, м'оя нїла не журі ся,
Най ся журить Буковїна, бо йде на ню тверда зїна. Вл.

Б'оже, Б'оже що чинїти,	* Кобы менї банда гула,
Шир'окый свїт выїде жїти,	Взяў бы мене любый Дюла,
Ей шир'окый, ей око́ло —	Любый Дюла, великый пан,
Ныїде жїти: не в с чь'ого! Вл.	Повїв бы ня в далекый край. Вл.

* *
Пїли хлопцы, пїли, онь корчма дрыжала,
Май паранна дывка пуд корчмоу стояла.
Не стої дывко, не стої, а іди до до́му,
Най тя нати сч'еше та прїйдем пот'ому. Вл.

Мїла м'оя нїлуєи тя,	* Д'обрі то́му Пан Б'ог дає,
Думаш собі, ожь овьомєи тя,	Што на горі кошар має,
Ож (ожь) тя овьомєи, б'удем тя биц	На долины колиб'очку,
Кед не б'удеш д'обре робитц. Вл.	С'еред сел'а фраїр'очку. Вл.

* *
Яру́га, яру́га на долины дру́га,
А то ня вбрехала бїда недолу́га!
Кобы ня вбрехала гаад'овска дьїтіна,
А то ня вбрехала войд'оська*) тайстри́на. Вл.

Б'оже, Б'оже в выс'окости	* Дві люб'ости, двї с'ерденька
Черерваў сь двї люб'ости!	Любїли ся од маленька. —

*
Г'осподи Б'оже! зми́луй ся над на́ми!
Не дай погыну́ти не́жи ворога́ми. Вл.

*
У кіш-к'ертї шал'ата, к'расна дывка бог'ата,
Ищи к'расша худ'обна очи ч'орні, под'об'а. Вл.

*
У кіш-к'ертї бурян'ець, за двї л'удкы легїн'ець
А за п'ятку дывчїна с ч'орными очїма. ВП.

*
І шумїть і гучїть, дробный д'ожджик пад'е**)
А тко мен'є молод'у до дом'оньку повед'е?
Обобраў ся козач'ок на сол'одк'ом мед'у
Гуляй, гуляй чорнобры́вка, я тя дом'ов повед'у.

*) койдош = жобрак, тагу. koldus.

**) Звїсна пісня: І шумїть і гудїт, дробный д'ожджик іде і пр.

Не веді ты менé, ой прошу́ я тебе́,
Бо я а́лбогo н́ужа маю́, бу́де б́ити менé. ВШ.

*

Сéред селá на ўлицы сиді́ть когúт на кúрницы,
А на горі старі лю́де, як досúдять, так най́ бу́де. ВШ.

*

Сéред селá кóрчма новá, п́іе у н́і н́о́я м́іла,
Хóче на ня поклоні́ти, не зна́у й́й(в) ш́то куні́ти,
Купі́ў бым й́й(в) чóрны́й ві́ган (сукма́н),
Зна́уть лю́де, ож я не пан —
Ай куплю́ й́й(в) чоботáта
За три срéбні золотáта! ВШ.

*

Ой леты́ло пóти, сы́ло на драпа́чку,
Куповáла д́ывка лeгiнeви пáчку.
Хоть купу́й, не купу́й, курі́ти не бу́ду —
Я тебе́ д́ывко любі́ти не бу́ду. ВШ.

*

На горі драба́чка, сиді́ть на н́й ма́чка,
Менé хлб́ицы любля́ть, хоть ем не богáчка. ВШ.

*

Далá мені́ ма́мка корóву на мо́ю б́ідну гóлову,
Пóгна́ла я корóву в дубрóву сама́-и ся верну́ла до до́му.
А корóву воўцы звы́или, менé до́ма хлб́ицы вбсы́или.
Кобы́ готи воўцы здорóви, що ми взы́ли журу́ з голóвы,
Кобы́ мо́я ма́мка здорóва, бу́де в ме́не дру́га корóва! ВШ.

*

Ой вóвчáрю, синетáрю, покы́нь вóвцы пáсти!
Хоть покы́ню, не покы́ню — навчы́ў ем ся кра́сти!
Ай укра́ў ем два барáяны а трéтю ягн́ицю,
Бо вже мены́ збудовáли в Сигóты темн́ицю! ВШ.

*

Співáй дóнько! — Бу́ду ма́мко! бы ся гóры розлы́гáли,
Абы тоты́ почювáли, що із вóлки ночювáли. ВШ.

*

Упáло я́бличкo с тóго пада́менту,
Верні́ ся мо́й сы́ну с тóго регі́менту!
Не верну́ ся мо́й ма́мко сэ́го рóчку зелéного,
С тóго кра́ю далéкого! ВШ.

*

Бідна мо́я голóвочкa, що-сь ми нароб́ила,
Полюб́ила-сь вóвчáрка за грúдочкy сы́ра.

Як вівчаря не любіти: у вівчаря вівці,
У вівчаря за реміньом білі сороковці. ВШ.

Шли дівчата, як паньчата, сперед пана ішли,
Та на своїх головочках красні вінки несли,
Терезіна небозіна май із заду ішла,
І на своїй головочці пышний чепак несла.
Ой ішли Терезіну попуд білі бобы,
Та понесли Терезіну у Дунай глубокый.
Терезіна небозіна трічи ұлавала.
І на свою пань-манку жалосно кликала:
Мамко моя старенькая! наш дывок сым,
Не пуцай их на вечіркы, буде доля всым!
Мамко моя старенькая! наш дывок пять,
Не пуцай их на вечіркы: нехай дома сплять!
Мамко моя старенькая, наш дывки дві,
Не давай им распуточку, як-сь дала ныи! ВШ.

Ей чісаре-короблю пусті на на вблю,
Пусті до касарні стару манку мою!
Кой манка зайшла, нараз заплакала:
Ей, де тоты кучерякы, што я их кохала! ВШ.

Ще было вівчарити тай не женити ся,
З високой полонины в село дивити ся! ВШ.

Ходят козы попуд лозы, а вівцы лавками,
Ей, хоть який шанталёба — та все за дывками! ВШ.

Ей, вівцы мойі сиві, а козы пануры,
Тко вас буде пасти, як пёду в катуны?
Ей буде вас пасти пицалочька гласна,
Ей буде вас обертати фрайгочька наська. ВШ.

Подумаю, подумаю, так собі думаю:
Не е таких співаночьок, як у руськом краю.
Ей не е то в усым світы, як руська країна,
Там співае коло нивкы каждая дывчина! ВШ.

Ой Марійко чічана, пасулька ты не рвана*)
Ож не рвана, най стойіть, менё дўшка не боліть! ВШ.

*) чічана — красна мов лялька; пасулька — фасолька; пасулька не рвана то значить: virgo intacta.

Єй стояла біла дівка на ріцї,
Купувала білих хлопцяи косицьї —
Єй на што їх біла дівко купуєш,
Кой не знаєш, когó собі любуєш? ВШ.

*

Дóле-ж мóя дóле, ты несеренчлїва:
У худóбної мáтери сїна-и полюбіла!
У худóбної мáтери, худóбного вóтця,
Колї собі погадау, кров ми цапле с сёрця! ВШ.

*

Єй родїнице мóя тай рóдичї мóїї,
Цы не жаль вам бóде зрїти на бокáньчї мóїї,
Бокáньчї, бокáньчї, іще с нудкóвкáми,
Бóдете двенїти долó Кошицьáми! ВШ.

*

Менé мáти порóдила, поклáла пуд вóльху;
Ростї сїне дорогéнькый, не скопїлї дівку!
Ой я нáмку та не слóхау, скопїлїу дівчїну,
А сам взяу ся, закосїчїу зелéноу сáшїноу! ВШ.

*

Ой Марїйко чорно́бка, усунь ми ся іспуд бóка,
Бо вже менї не до тебе, конá веду́ть чéрез тебе. ВШ.

*

Ой Марїйко, біла рúжа, не трéба ти былó нúжа,
Єй ни нúжа, ни фрайїра, бо ты дівка справедлїва. ВШ.

*

Ой Івáнку, білыї квітку, не в тобї пáры в сáйтку,
Кéбм тобї пáра была, а бы-и тебé не любїла. ВШ.

*

Другы любїть, ненé не хце, перервé ся мóє сёрце!
Перервáло бы ся йóго, а не мóє чéрез ньóго! ВШ.

*

Ой дівчїно молодá, повїж менї, де водá?
Єй там водá студéна, де вéрбиця зелéна. ВШ.

*

Єй дівчїно молодá! спáрила-сь ми лóшу,
Хоть і нóчька дúже тéмна, пóтї до тя нóшу. ВШ.

*

Чéрез Дунаї, чéрез Тїсу ступáй мїла, бо ти лїшу!
Не лишї ня, бóй ся Бóга, бо я с тобóу ітї гóдна Коц.

Miscellanea.

Володимир Ястребов.

(Некрольог¹⁾).

Ще 21 грудня минулого року скінчив жите своє Володимир Миколавич Ястребов, а і досі незмінно згадують його всі більш менш знайомі з ним з великим болем в серці, з великою тугою. Не зовсім звичайним чоловіком був він, чимало добра лишив він по собі.

Він не був Українцем з роду. Його батько Великоросіянин був сьвященником в Тамбовській губернії. Учив ся Ястребов в гімназії теж не тутешній, а в Саратові і на решті, скінчивши її, переїхав в наш край в Одесу на історичний факультет в університеті. Саме, як він збирав ся їхати в одеський університет і прийшов повідати про се до двох своїх учителів по історії і по словесности, сі учителі дуже зраділи і сказали Ястребову: „в Одесі Григорович“. Звістний славіст був відомий по всій Росії і мав великий вплив на всіх освічених людей. Учителі Ястребова були слухачами Григоровича в Казанському університеті.

Не мало користи прийняв від него і Ястребов, поступивши на історичний факультет одеського університету. Між иньшим він навчив ся від його добре приглядати до етнольоґічних прикмет і бути прихильним і толерантним до кожної нації. Кинутий після університету в Єлисавет в реальну школу, він зараз же пізнав осібний склад нашого народу та почав його студіювати як цінну варіацію в великій словянській родині народів.

¹⁾ Сей некрольог, споряджений близьким земляком небіжчика, подано на доповнене короткої посмертної згадки в XXVII т. *Ред.*

В сьому він був правдивим учеником незабутнього В. І. Григоровича цілі 17 років, поки був учителем і поки не захо-рував.

Зробивши ся учителем історії реальної школи не державної, а громадської, земської, Ястребов дуже пильнував своїх учительських обовязків. Його виклади, кажуть, були тоді дуже інтересні. Але нарешті земська реальна школа підпала під урядовий догляд і стала державною, з тими порядками, які звичайно існують тепер в державних школах в Росії. Зараз заведений був особий догляд за учениками, почали посилати класних наставників (господарів клас) на квартирі учеників додивляти ся, чи не читають вони якої небудь не рекомендованої висшим начальством книжки, чи не мають у себе дома якої небудь зброї, чи не пристають до якого небудь тайного товариства. Богато подібних, дуже мало розумних вигадок почало ся тоді і в сьисаветській школі. Нарешті почав ся й заведений по всіх усюдах в Росії догляд за учителем історії. Він не мав права багато оповідати ученикам свого власного на лекціях історії, а повинен був тільки роз'яснити те, що надруковано в урядовому учебнику, не додаючи від себе майже ні одного слова. Дуже стурбований був такими порядками бідний Володимир Миколаевич. Він по старому дуже горяче приймав інтереси своєї школи, але не бачучи більше попиту на правдиву учительську силу, нарешті почав шукати иньшої дороги для своєї улюбленої праці.

Сею дорогою задля його стала історична, археологічна і етнографічна література. По археології звісна його робота „О Лядинскомъ и Томниковскомъ могильникахъ Тамбовской губерніи“, видана петербурською археологічною комісією в 1893 році з численними ілюстраціями. Дуже значна також робота його „Опытъ топографическаго обозрѣнія древностей Херсонской губерніи“, що була надрукована в XVII томі „Записокъ Одесскаго Общества Истории и Древностей“ 1894, і окремою відбиткою. Ся книжка складена почасти по друківаним вже материялам, по части на основі відомостей, що подали автору 56 кореспондентів з сільської інтелігенції, або власних, здобутих автором. Материял розділений по селам і повітам в азбучнім порядку. Се справжня інформаційна книжка для кожного археолога Херсонщини. Крім того дав він кілька дрібніших археологічних робіт у „Київській Старині“, наприклад статя про Херсонес Тавричеський (1883,

кн. 5), в „Археологических Извѣстіях и Запѣтках“ 1894 р. № 5 „Поѣздка на островъ Каменоватый на Днѣпрѣ“ [В наших Записках т. VII-подав він широку й дуже цінну критику монументального видання Бобрінського Курганы м. Сѣбли. Ред.]

Далі дуже цікаві його роботи етнографічні. Він запримітив, що Херсонська губернія має дуже різний етнографічний склад людности. Більшість людности — Українці, але поруч з ними живуть і Білорусини і Великоросіяне і Молдаване і Німці і Поляки і Жиди і Греки і Болгаре, зібравши ся сюди з давньої України — Київщини, і з Слобідської України — Харківщини, і з Великоросії, з Прусії і з Віртемберга, і з острова Даго, і з Туреччини, і з Македонії, і з Руминії. Деякі з сих народів прихляють ся до Українців, приймають їх мову, от як Молдаване, Болгари, почасти Поляки в Галичині і в нашої правобічної України, инші — як Німці, Жиди держать ся своєї народности, одначе всі балакають по українськи, і ся українська мова стала межинародньою мовою, як татарська мова на Кавказі; ся мішанина народів має вплив на народню пісню, на народні казки. В 1893 року надрукував Ястребов книжку „Малорусскія прозвища Херсонской губерні“. Тут переказано їм 400 призвищ і пояснено, відки вони з'явили ся і які мають звязки з житєм сільського люду, які прикмети означують і т. и. В 1894 р. надрукував він „Матеріали по етнографіи Новоросійскаго края“; тут описує автор з початку забобони і обряди, а далі подає різні легенди, казки і т. и. В „Revue des Traditions populaires“, а опісля і в Київській Старині подав він статю під заголовком „Rains de noces rituels en Ukraine“; тут описано короваї, що звичайно вживають ся на весілях у Київщині, на Поділю та Херсонщині. Статя О союзахъ неженатой молодежи в К. Старині описує парубоцькі й дівочькі громади полудневої України.

Зложив ще Ястребов невеличкий кабінет перед'історичних старинностей, здобутих при власних роскопках, і колекцію крашанок, про котрі він писав в матеріалах по етнографії новоросійського краю (ст. 29); сі колекції містять ся в Єлисаветській реальній школі.

Ястребов дуже ще цікавив ся освітою простого люду. Він сам надрукував книжочку про дитячі роки Петра I і мав чималий уділ в народніх читальнях, що були заведені при нїм в Єлисаветі. Він навіть був першим організатором читалень і вів в них перед. Дуже жваво він брав ся за наученє деяких людей

з народа на учителів; одного такого, д. Мороза, він сам приготував до екзамену.

Таким робом Ястребов з'являє ся таким робітником, яким мав його собі в ідеалі Віктор Іванович Григорович. Він робив у глухих куті для науки, для народнього самопізнання і просвіти, хоч, звісно, робити в маленькому місті далеко важче, ніж у великому, де є поміч від освічених людей. Та нарешті його нервова натура не витримала всего тягару роботи і прикрих обставин. Кажуть, в родині його був нахил до психічних хвороб, бо батько його вмер від такої хвороби; Владимир Миколаєвич від довшого часу почав слабнути на нерви і нарешті збожеволів і за не довгий час умер. Не мало причинили ся до сего дуже великі моральні неприємности по службі. За рік до його смерти почали в газетах нападати на кабарництво деяких учителів реальної школи, звісно виключаючи в кабарників Ястребова і ще д. Блізніна; Ястребов признавав, здаєть ся, сї напади справедливими і не рідко приходив до дому зі школи після розмов у сій справі з слізами на очах. Сильно підірвала його здоровле і смерть від скарлатини двох дітей його. Але при всім тім він щиро робив далі на родинній ниві. Скінчив він житє своє на 44 році. Вічна-ж пам'ять незабутньому, роботящому, талановитому діячу.

Л. Ч.

В. Васілевскій.

(Некрольоґ).

Між численними стратами, які понесла останніми місяцями російська академія наук, мабуть найбільше болючою для неї буде смерть професора петербурського університета Василя Васілевського, що умер отсе, на 62 році житя. Покійник належав до найвизначніших сучасних византистів, і йому головню завдячує своє істнованє школа російських византистів, що займає поважне місце в науці. Головню займав ся він русько-византійськими відносинами й питаннями в часів давньої Руської держави, тому його праці і в нашій науці мали важне значіннє. Головними з них були: Византія и Печенѣги, 1872, Варяго-русская и варяго-англійская дружина въ Константинополѣ XI и XII вѣкахъ (1874—5), Русско-византійскіе отрывки I—VIII (1875—8), Русско-византійскія исслѣдованія (1893). Праці його визначають

ся великою ерудицією, зачерпненою не тільки з виданих матеріалів, але й із архивних дослідів, самостійністю гадки, сьміливістю здогадів і виводів, часом досить гіпотетичних, але часто дуже щасливих і бистрих; його недавні досліді над сурозькою й амастрідською легендами дали незвичайно цінний вклад в історію початків Руської держави. На жаль, його розвідки, переважно друковані в Журналі міністерства народного просвѣщенія (редактором його він був кілька років, і окрім того редагував засновану з його ініціативи часопись Византійській временникъ), не виходили осібно, або виходили в дуже малім числі відбиток і стали малоприступні; петербурська академія добре зробила-б, видавши на памятку свого члена збірник його праць.

М. Грушевський.

Наукова хроніка.

Огляд західно-європейської літератури по культурній і політичній історії, історії літератури та штуки в 1898 р.

III. Середньовічні часи.

Теперішній літературний рух про середні віки розвиває ся в двох напрямках: незвичайно інтензивна робота йде коло збирання і видавництва жерел, що ростуть з року на рік. З сими лучить ся тісно ціла серія розвідок присвячених критиці і розбору тих жерел. По при се великий рух коло оброблення льокальної історії групує ся при спеціальних льокальних журналах. З другого боку розвідки про загальні питання і події менше займають ся політичною історією, як вже доволі обробленою і вибирають що-раз то більше культурно-історичні та економічні теми.

1. Мандрівки народів і держава Каролінгів. Се що ми на початку сказали треба сказати і про сю добу. Питання про мандрівки народів, гіпотези про їх розселеня і походи так вже перетерли ся, що послідніми часами майже ніхто не забирає голосу в сій справі. Головну увагу учених притягають тут питання історично-правничі та критика жерел. З появленем третього тому *Chronica minora* виданого Моммсенон закінчила ся ціла збірка: „*auctores antiquissimi*“. Збірка ся ведена від 1875 р. як відділ видавництва „*Monumenta Germaniae*“, обіймає 13 томів 4°. Poupardin, René — *Étude sur les vies des saints fondateurs de Condate et la critique de M. Bruno Kruch* („*Le moyen âge*“ 2-e série, tome II, ст. 31—). Між життями святих жеровингської епохи, які оголосив Бруно Круш у 1896 р. находять ся „*Vita Patrum Jurensium*“ фундаторів мо-

настиря Кондат або Кондадіскон, тепер Сен-Кльод. Видавець глянув на сю пам'ятку доволі скептично і поклав її доперва у першу половину IX в. Автор сеї розвідки наводить докази, правда, не дуже сильні, що ся „Vita“ належить по своїому характеру, прикметах бесіди, деяким деталям, до епохи Меровінгів і то до першої половини VI в. Levison, Wilhelm — Zur Geschichte des Frankenkönigs Chlodowech (Jahrb. des Vereins von Alterthumsfr. im Rheinl. 103, ст. 42—86) — оспорує зв'язз навернення Хльодвика з битвою проти Алеманів. Хронологічну суперечність, яку викликає церков св. Мартина, усуває доволі щасливо, вказуючи на давнішу боротьбу з Готами 496/8 в Cont. Prosp. Navn. При кінці надрукував автор життєпис єпископа Sollemnisa в Шартр, котру зовсім справедливо кладе у першу половину 9-го ст. Ся життєпис оповідає лише про вибір сьвятого на єпископа і навернення ним Хльодвика. Сю послідню подію автор лучить з війною против Готів. Procz, Maurice — La Gaule mérovingienne, Paris, 8°, ст. 292 — стаття популярна, одначе й не без хісна для науки. Невичайно вручно представлений тут повільний перехід зі старинного римського сьвіта до нової суспільности та розвій аристократії при королівськїм дворі Меровінгів. Дотайльно намальований також образ управи провінцій, судівництва а також роль церкви, союзної в ту пору з королем. Vacandard E. — Saint Ouen avant son episcopat (Revue des questions histor. 63, ст. 1—50) — про деякі спірні питання із життя сего дїяча меровінгської епохи (ур. коло 600 р.). Martens, Wilhelm — Beleuchtung der neuesten Kontroversen über die Römische Frage unter Pippin und Karl dem Grossen. München, 1898, 8°, ст. VIII—158. По 10-літній перерві починає М. знову суперечку за каролінгські надання. Цїлий спір іде про великість Піппінового надання, як він поданий в 3 уступах vita Hadriani; далі чи вони автентичні, а коли так, то як пояснити суперечности, що повстають через се. Автор відкидає, подібно як колись Сибель і ин. ті 3 уступи. Він виходить з основного начерку сучасних політичних обставин, доказує, що вгадані три уступи нічим не підтвержені, ані у давніших ані у пізніших жерелах, а викликають лише суперечности, неможливі до поясненя. Так справа ся, по доволітній полеміці вертає назад до стадії, в якої первістно вийшла. E. Sackur — Die Promissio von Kiersy (Mitth. d. Instit. f. österr. Geschfr. 19, ст. 55—74). Обіцянка Піппіна була територіяльна. Погляд, немов би думка загорнення „цїлого“ ексархату доперва в 757 р. увійшла в округ палської політики, коли перед сим, і ще за Стефана II старали ся лише про освобожденє „дукату“ — є неправдивий. Під кінець подає автор знов доказати вірність передання змісту документу Кароля і оправданє її відно-

сни до док. Пшпина. Ketterer I. A. — *Karl der Grosse und die Kirche*. München, вел. 8°. ст. V+219. Потребу сеї публікації, потивує автор тим що ся справа була доси лише принагідно обговорювана, як прим. в історії церкви Реттберга і Гаука, і через те не розглялена основно. Одначе се о стілько не вірно, що Гаук у своїм підручнику обговорює всі ті питання, які підносять і автор, і то деяк навіть основнійше. Robas M. — *Étude sur Smaragde, abbé de Saint-Michel* (Annales de l'est. 12, ст. 266—280). Головним жерелом до життя сего визначного діяча в часів Кароля Великого і Людвіка є його власні письма доси в цілости не видані (лише частина у Migne Patr. lat. 102). Автор оповідає його житє, його діяльність як управителя монашої школи в Кастельон (800—805 р.) і як ігумена монастиря Saint-Michel та учителя Людвіка, аквитанського короля. Далі обговорює просторо його праці: латинську граматику, коментар до євангелій і апостолів та „дорогу короля“, філософічно-політичний трактат. I. Dozé — *Le gouvernement confraternel des fils de Louis le Pieux et l'unité de l'empire (843—855)* (Le moyen âge, 2 série, tome II, ст. 253—285). Сі 12 років, обговорених у сїй розвідці, се перший початок поділу і розкладу держави Каролінгів, а заразом перший каблук ланцуха, який лучить каролінгську епоху з фєвдалісною. Автор стоїть за погляд, що державна єдність не упала зараз по договорі в Верден, що цісарство не стратило свого ідейного значія. Воно перетворило ся лише у федерацію: замість одного володаря являють ся вправді три, одначе удержують між собою звязь. Зверхнім знаком тої звязи був титул цісарський, який задержав Льотар а з ним і обовязки, що з сими лучили ся: удержувати згоду у світі християнськїм і спільно з нашою володіти Римом. Автор наводить інтересні случаи, де Льотар у церковних справах силкує ся означувати свій цісарський авторитет против братів. Vacandard E. — *Les élections épiscopales sous les Mérovingiens* (Rev. des questions histor. 63, ст. 321—383) — предмет оброблений останніми часами таким ученим як Найк і Фрустель де Куляж. Ся статя є головно полемікою з сими останнім і то іза ріжницї поглядів на королівське право Меровінгів. Автор, не безосновно, робить Фрустельови закид, що він не досиє відріжняє факт від права або легальности, а також не звертає уваги на ріжницї часу і звязану з сими більшу або меньшу силу королівської власти. Sāgmüller I. B. — *Die Entwicklung des Archipresbyterats und Dekanats bis zum Ende des Karolingerreichs*, Tübingen, 4°, ст. 88. Автор виходить зі справедливого погляду, що відносини у західно- і східно-франконській державі не можна судити по тій самій мірі, вже хоч би через те

що „Chorepiscopat“ усунено в західній державі далеко скорше, як у східній. Інші висліди автора також доволі справедливі. Незвичайно важна звістка, котру подає I. Giorgi в „Archivio della R. società Romana“ 20, ст. 247 і д. про деякі рукописи Liber pontificalis. В Biblioteca Laurenziana є рукопись, писана каролінгською мінускулою 9-го ст., що містить уривок життєписи Льва IV. Gareis Karl — Oberpfälzisches aus der Karolingerzeit (Forschungen zur Gesch. Bayerns, Bd. VI, ст. 1—17) — обговорює долю т. зв. „Nordgau“ за Пипіна і Кароля Великого. Особливо детально з'упиняє ся коло питання східної границі держави Кароля В. Dvořak R. — Z nejstarsich dějin moravských (Časopis Matice Moravske XXII, 2) — ся критична студія порівнює відомости у найдавніших хроністів про Кельтів, Маркоманів, Квадів, Славян; автор звертає ся головню против т. зв. археологічних доказів за автохтонністю Славян на Моравії і думає, що Славяне зайшли сюда найскорше в другій половині 6-го ст. R. Köttschke — Die Gliederung der Gesellschaft bei den alten Deutschen (Deut. Zeitschr. f. Geschichtswiss. N. F. 2, ст. 269—301). Розвідка вросла із критикою праці Гільдебрандта. Автор кладе особливий натиск на се, що Гільдебрандт не лише повинен був порівнювати поодинокі прояви права і звичаю у всіх народів, що живуть серед тих самих економічних умов, але й цілість поодиноких розвоїв. Schipper J. — Die Geschichte und der gegenwärtige Stand der Forschungen über König Alfreds Uebersetzung von Bedas Kirchengeschichte (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akad. d. Wissensch. (Wien), т. 138, ст. 1—13). Автор дає історію робіт коло переводу Беди історії церкви королем Альфредом, починаючи від видання Whelock'a в 1643 р. Далі збиває висноди Міллера, котрий хоче доказати, що перевід сей несправедливо надають Альфредови. Cook Albert S. — Biblical quotations in old English prose writers. London, вол. 8°, ст. LXXX+330. По заголовку можна-б думати, що Кук подає всі біблійні місця в англосаксонських прозаїків. Одначе в самій публікації знаходимо лише цитати з писань короля Ельфреда і з гомілій Ельфрік'a. Обробленє біблійних книг, Ельфрік'a переклад книги биття і инші твори зовсім поминені, а инші лише в часті взято під увагу. Через такий вибір тратить робота на докладности, хоча вона сама по собі цінна і особливо вступ дає багато інтересного. Liebermann F. — Die Gesetze der Angelsachsen. Herausgegeben im Auftrage der Savigny-Stiftung, I Bd. Text und Übersetzung, 1 Liefr, 191, ст. Halle a/S. Публікація обчислена на 2 томи. Перший має обняти текст і переклад законів від початку 7-го ст. аж до половини 10-го, другий

пояснення до них. Сей 1-ий випуск містить закони кентських королів. Видавництво незвичайно старанне, знайомить зі змінами тексту по поодиноким рукописям, їх взаїмні відносини і т. и. Zeumer Karl — *Geschichte der westgothischen Gesetzgebung II* (*Neues Archiv d. Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtsk.* Bd. 24, ст. 39—122). Перша частина сеї розвідки давала загальний погляд на історію законодавства (Пор. „Записки“ т. XXII, Наукова хрон. ст. 25). Друга обговорює поодинокі закони і групи законів, що стоять зі собою у звязи. Незвичайно детально розсліджує автор генезу поодиноких законів та переходить всі зміни, які у них поробили поодинокі королі. Zeumer Karl — *Zum westgothischen Urkundenwesen* (*Neues Archiv d. Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtsk.* Bd. 24, ст. 13—38). Тексти візантотських документів в часів доарабських мавмо лише у збірниках формул. Весь уклад тих документів і їх стилізація оперті на римських взорах і стоїть в силі у більшій звязи, як уклад документів бургундських або франконських. Доперва в пізніших часах появляють ся деякі зміни. Автор зупиняє ся на трьох формулах візантотських документів: *Subscriptio*, *Signum* і *Contropatio*.

2. Середньовічні національні держави. Німеччина. Починаємо від огляду важніших публікацій жерел, виданих з німецьких архівів. Scheffer-Boichorst, Paul — *Urkunden und Forschungen zu den Regesten der Staufischen Periode* (*Neues Archiv d. Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtsk.* Bd. 24, ст. 123—229). Друкує дуже багато ново-найдених цісарських дипломів, порядкуючи їх по предмету, якого вони дотикають. Найбільше тут донаційних актів і привілеїв для поодиноких монастирів. *Osnabrücker Urkundenbuch. Im Auftrage des Historischen Vereines zu Osnabrück bearbeitet von F. Philippi. Band III, Heft 1: Die Urkunden der Jahre 1251—1259*, Osnabrück, 8°, ст. 160 — містить по більшій частині вже друковані документи, одначе в й багато нових. Простору оцінку сего видавництва дає E. v. Otenthal в *Mitteilungen des Instituts* 1898, ст. 371 і д. Schnellef Christian — *Tridentinische Urbafe aus d. 13 Jahrh. Mit einer Urkunde aus Judicarien von 1244—1247*. Innsbruck, вел. 8°, ст. VII—283. Хоча тридентійська капітула, котрої акти тут видані, не брала у всесвітній історії визначної участі, то все таки материял зібраний д. Ш. дає багато інтересного і важний тим, що походить з давного часу. Головну часть займає чиншова книга тридентійських крилошан, від 1220 р. Доданий документ, котрий дотикає відносин полудневого округу Тиролю, званого під назвою „Юдикарий“, важний змiстом як додаток до історії маркідних товариств (*Markgehossenschaften*), та замітний з явкового боку.

Redlich Oswald — Die Regesten des Kaiserreichs unter Rudolf, Adolf, Albrecht und Heinrich VII, 1273 — 1313. Nach der Neubearbeitung und dem Nachlasse Friedr. Böhmers, 1 Abth. Innsbruck, вел. 8°, ст. XXII—562. Регести Бемера за сю добу появили ся ще 1844 р. Нове обробленє їх перейняв в 1880 р. проф. Цаллінгер, а потім 1885 р. видавець. Тепер появиля ся перша частина його довголітньої роботи. Основи, котрих він у видавництві придержував ся, се ті самі, які установив Фікер для цілого виданя регестів. Нових чисел прибуло 1100. Дуже важною новиною є се, що всі листи в часу Рудольфа вібрано під його іменем без огляду, чи вони ідуть від цїсаря чи до цїсаря. Розділюванє їх між авторів утруднило-б лише відшуканє. До сеї першої частини додано провізоричний реєстр, щоб нею можна було зараз хїснувати ся, бо дальші частини не так швидко мабуть вийдуть. Schleswig Holstein — Lauenburgische Regesten und Urkunden. Im Auftrage der Gesellschaft f. Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesch. bearb. u. herausg. von P. Hasse. Dritter Band 1301—1340, 8 Lfg. Hamburg, 4°, ст. VI, 561—729. Сми зошитом закінчено третій том видавництва. Він обіймає 1094 чисел і містить незвичайно багатий, по більшій частині досі недрукований матеріал. На жаль, дізнаємо ся з передмови, що на тім кінчить ся ціле видавництво і продовженя не буде із-за браку відповідних сил. Публікація Regesta imperii дає тепер документи цїсаря Жигмонта, видавані W. Amtmann'ом. Тепер вийшов другий зошит II-го тому, що обіймає роки 1422—1437. Vildhaut H. — Handbuch der Quellenkunde zur deutschen Geschichte bis zum Ausgang der Staufer. Arnberg, 8°, ст. 368.

Переходячи до праць загальних і підручників, звертаємо увагу читачів на прагарну компендію німецької історії: Richter Gust. — Annalen der deutschen Geschichte im Mittelalter. Von der Gründung des fränk. Reichs bis zum Untergang der Hohenstaufen. Ein Handbuch f. das wissenschaftl. Studium der deutschen Geschichte im Mittelalter. III Abth.: Annalen des Deutschen Reichs im Zeitalter der Ottonen u. Salier. 2 Bd. 1 Hälfte: Annalen des Deutschen Reichs im Zeitalter Heinrichs IV. Bearb. v. G. Richter — 2 Hälfte: Annalen des Deutschen Reichs im Zeitalter Heinrichs V. u. Lothars v. Sachsen. Bearb. v. H. Kohl u. W. Opitz. Halle, вел. 8°, ст. VIII—782. Від появи першої частини 3 го відділу, що сягала до найвидшого розвою могутости німецького цїсарства за Генриха III минуло 8 літ. Начерк Kohl'а про перші літа володїня Генриха IV, а також добу 1070—1085 обробив Ріхтер, доповненє і викінченє дньших частин перейняв ученик

Kohl'a, Вальтер Оліц. Славно оброблений окремий додаток Е. Деврента „Німецький державний устрій за саксонських та салійських володарів“. Думаємо, що не треба підносити важність сего видавництва, що має вже вироблену славу, і з огляду на бистроумну характеристику осіб і подій, і з огляду на критику жерел і бездоганне оповідане.

Gerdes Heinrich — *Geschichte des deutschen Volkes und seiner Kultur im Mittelalter*. Bd. II; *Geschichte der salischen Kaiser und ihrer Zeit*. Leipzig, вел. 8°, ст. XI+665. Перший том сеї праці появил ся сім літ тому назад. Сеї, другий, обіймає лише одно століть саксонських цісарів і ділить ся на дві часті: одна обговорює політичну, друга культурну історію народу. Робота оперта на широкім і основнім вибіснюваню всіх жерел і великої літератури. Салійських цісарів зве автор „найбільш блискучим родом володарів, що сиділи на німецькім престолі“, і вважає їх більшими, хоч не так могутними, як їх саксонські попередники і „з вищим політичним таланом як перехвалювані Гогенштауфи. Шкода, що автор не мав під рукою славної праці Гауха, котра дає багато замітних оцінок і характеристик володарів.

Sturmhoefel Konrad — *Illustrierte Geschichte der sächsischen Lande. Mit besonderer Berücksichtigung der Culturgeschichte*. 1 Bb. 1 Abth. Zittau, вел. 8°, ст. 598. Від часу появи нового оброблення Бетгігер'а саксонської історії, владженого Фляте, минуло більш чверти столітя. Тому ся праця являє ся висказом потреби. Праця обчислена на ширші круги читачів і подає доволі гарно зібрані нові висліди історичної науки, лише поділ предмету дуже незручний. Також завважасмо, що історію про різню 4500 Саксонців Каролом Великим час вже закинути по славних доказах Біппена і Ульманна.

Müller-Mann G. — *Die auswärtige Politik Kaiser Otto's II*. Lörrach, вел. 8°, ст. 68. Holtzmann R. — *Die Wahl Friedrich's I zum deutschen König* (*Hist. Vierteljahressehr.* 3, ст. 181—203) — відкидає поділ жерел на штауфійські і анти-штауфійські Ястрова, дає перегляд сучасних жерел, котрі описують події майже вовсім згідно, вкінці на основі тих жерел оповідає хід подій.

Kühne A. — *Das Herrscherideal des Mittelalters u. Kaiser Friedrich I*. Leipzig, вел. 8°, ст. 63. Автор хоче, супроти дотеперішнього методу, дошукувати ся в жерелах духа часу. Він підчеркує, що середньовічні хроністи не писали як одиниці про иньші одиниці, лише як заступники відповідної верстви, як духовні, рицарі і ин. і їх оповідане дає образ погляду певної верстви. Не вважаючи на се робота сака не дає нічого нового. Автор перемелює лише иньшими словами річи давно відомі і висказані.

Langl Iosef — *Die Kyburg, die Stammburg Hedwigs, der Mutter Rudolfs von Habs-*

burg. Wien, 8°, ст. V+116 — праця з нагоди 50-річного ювілея Франц Йосифа I. Нічого нового тут нема, бо сии питання займають ся історики від дуже давна. Ratzinger G. — Forschungen zur bayrischen Geschichte. Kempten, VIII+653 ст. 8°. Збірка розвідок про різні питання і нев'яснені епізоди баварської історії. Знаходимо тут розвідку про баварський церковний спір за Агілюлфінгів, про Льорх та Пассау, відносини селян в середніх віках, праісторію єпископств у Монахії і Відни. Більша половина книжки присвячена діяльності Альберта Бегайма (Albertus Bohemus), замітній особі в часів церковно-цісарської боротьби 13 ст. Otto H. — Alexander IV und der deutsche Thronstreit (Mitth. d. Inst. f. österr. Geschfr. 19 ст. 75—91). Александр мав замір зробити Гогенштавфів для Німеччини неможливими на всі часи і для того поручив швабським вельможам попірати Альфонса, а електорам — вибрати його королем. Закрид, немовби курія навмисне, ізза хитрого обчислення на свою власну користь, зволікала рішене спору, не справедливий що до Александра IV. Hinneschiedt Dominik — König Wenzel, Kurfürst Ruprecht I und der Ständekampf in Südwestdeutschland. Von 1387—1389 (Ztschr. f. d. Gesch. des Oberrheins N. F. Bd. 13, ст. 197—254) — про відносини, які зайшли наслідком умови в Констанції (21 лютого 1385) між союзом швайцарських міст і швабсько-ренських союзом з одного боку, та війни Леопольда австрійського зі Швайцарями з другого і роль яку тут відограв Вячеслав. Bayer, Victor — Die Jugendzeit des Markgrafen Albrecht Achilles von Brandenburg 1414—1440 (Forsch. zur Brandenb. u. Preuss. Geschichte, Bd. XI, ст. 33—103) — життєпис Альбрехта, основана на неввичайно старанно зібранім і багатім матеріялі. При тім усім не всів автор заповнити усяких прогалин. Так прим. про освіту Альбрехта знаходимо лише здогади, а про його жите за літа 1423—27 брак всякої відомости. Найбільше матеріялу зібрано до змальованя участи князя у гуситських війнах і його боротьби з Польщею. Schrohe H. — Die Wahl Sigmunds zum römischen Könige (Mitth. d. Inst. f. österr. Geschfr. 19, ст. 471—516). Рейнських електорів ділила ріжниця погляду на папську справу, одначе Жигмонт являє ся в разу кандидатом обох сторін. Коли він, хоч перед тим признав Іоана XXIII папою, не хотів згодити ся на умови ставлені Моґунциєю і Кольонією, ті підносять кандидатуру Йоста. Їх противники, хоча приклонники Григорія XII, вибирають Жигмонта. Особливо інтересний уступ, де розказані переговори між Моґунциєю і Тріром, між Жигмонтом і Вячеславом по смерти Йодока. Тут багато нових відомостей. Müller K. — König Sigmunds Geleit für Huss (Hist. Vierteljahresschr. 3,

ст. 41—86) обговорює: 1 Процес Гусса перед переговорами з Жигмонтом (1410—13), 2 обіцянки короля, 3 виконане і зломане обіцянок. Для зрозуміння справи вважає автор дуже важним рішення синода. Це рішення обіймало такі точки: 1 Король покликав Гусса, аби сей поучився на синоді і покинув свою ересь. 2 Своім покликом приобіцює Жигмонт Гуссови охорону перед церковним судівництвом. 3 Одначе по церковному праву, така обіцянка князя не може ніяк вважатися духовного суду. 4 Жигмонт оправданий, бо він робив все, щоб додержати свої обіцянки.

З розвідок по історії середньовічної німецької культури найбільш інтересні розсліди про міста і жите селян. По-при се входять в сю область і иньші питання. Доволі інтересний образець жита на німецьких дрібних княжих дворах находимо у розвідці Nerlinger Ch. — Henri de Württemberg et Étienne Grucker (Annales de l'est. 12, ст. 551—576). Річ іде про скандалічний процес князя, прозваного через свою непорядність „der tolle Heinrich“, против Стефана Грюкера. Князь думав звести його гарну сестру і старався позбути брата. Rohrl I. — Die Prophetie in letzten Jahrhundert vor der Reformation als Geschichtsquelle und Geschichtsfaktor (Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellsch. 19, ст. 29—56, 447—466). Ворожбиттво і віщуванє будучих подій цвило не звичайно як раз перед самим кінцем середніх віків. На се зложили ся ріжнородні політичні і церковні обставини. Сей уступ культурної історії розглядає автор. Зразу переходить всіх важнійших ворожбитів як: Vincentius Ferreri, Edmund de Dynter, Nicolaus Husa, Johannes Liechtenberg, Wolfgang Ayntinger, Girolamo Savonarola, Pamphilus Gegenbach, Jacob Pflaum, Antonius Torquatus — та їх пророцтва. Всі вони жалкують над упадком церкви, підносять скарги против Риму і єпископів. Також і політичні відносини здають ся їм неможливо зіпсованими. Далі розсліджує автор обставини, серед яких повстали поодинокі ворожби і показує у якім вони звязи стояли з сучасними подіями. Сі ворожби дають дуже важне жерело для пізнання світогляду не лише їх авторів, але й пересічних сучасних людей. Šusta Josef — Zur Geschichte und Kritik der Urbarialanfreichnungen (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wissensch. (Wien) t. 138, ст. 1—72). Становище, яке урбарні займають серед історичних жерел, було доси доволі неозначене. Їх причисляли до документів (Urkunden), але несправедливо, бо документ є письменна заява, з задержанми означених форм, що має служити свідощвом про прояви правного характера (дефініція Н. Brenlau'a, Handbuch der Urkundenlehre). Ся дефініція не обіймає отже статистичних записок, як катастральних книг, інвентарів, податкових записок

і урбаріїв. Всі вони займають ся сучасними відносинами не звертаючи уваги на їх причину і початок. Автор ставить таку дефініцію урбаріїв: Урбарії — се письмевна заява, що мала служити свідомством про правний і економічний стан певного гаядівства (Grundherrschaft). Далі він переходить до літератури про се питання, починаючи від Guéard'a, котрого робота про каролінгські поліптихи (1853) має ще досі своє значіння. Головна часть розвідки присвячена початкам і способам ведення урбаріїв. Тут автор переходить римсько-византийські катастральні книги, урбаріяльні записки в Італії, державні інвентаризації великих маєтностей у франконській державі, франконські поліптихи та німецькі урбаріяльні записки у початках середніх віків. Zehme Arnold — Die Culturverhältnisse des deutschen Mittelalters. Im Anschluss an die Lectüre zur Einführung in die deutschen Alterthümer im deutschen Unterricht geschildert. Mit 77 Abbildungen. Leipzig, 8°, ст. XVI—215. Задачі, яку автор мав на оці: написати огляд культурних відносин в Німеччині в середніх віках для науки в гімназіях і реальних школах, відповідає ся публікація зовсім, хоч деякі уступи, як нпр. про військо — вийшли за короткі. На жаль, картини, які мають доповнювати текст, дібрані дуже невідповідно. Нпр. портрет Кароля Великого поданий за звістним образом Дюрера, який зовсім різнять ся від печатей на документах, або мозаїки С. Джованні в Лятерані. Seeliger G. — Volksrecht und Königsrecht (Hist. Vierteljahrsschrift I, ст. 1 і д.). Автор дає позитивну часть розслідув., на яких опирала ся його розвідка про капітулярії. Він бистроумно розвиває з так званих „народних прав“ і нього законодавства меровінгської доби свої погляди, котрі вирівнюють суперечність між народним і урядовим правом. Особливо інтересні його виводи про генезу Lex Salica і про „прольогів“ ньших народних прав. Schmitz Wilh. — Privatwohlthätigkeit im Mittelalter (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. 19, ст. 288—304, 772—791) — огляд постанов, роспоряджень і інституцій для поправи тяжкої долі бідних. Річ писана доволі тенденційно і дошукує ся цілої основи сего руху у впливі католицької церкви. Автор забуває, що в середні віки філантропія стояла на магомеданським сході що найменш на рівні із західною Європою. Hegel Karl — Die Entstehung des deutschen Städtewesens. Leipzig, 8°, ст. IV—192. Звістний спеціаліст, що ціле життя присвятив розслідуженню міської історії і устрою в давнину, вніс в сю нову публікацію незвичайне знаня жерел і літератури про сю справу. Він не жахає ся місцями справляти свої давнійші погляди, а де не признає нових теорій, як нпр. виводу міського права із торгового права (Marktrecht) так подає й причини, чому се вважає неймовірним. Hage l s t a n g e Alfred —

Süddeutsches Bauernleben im Mittelalter. Leipzig, 8°, ст. 268. Автор малює життя селян в середніх віках у всіх напрямках: судівництво і урядники, господарське і родинне життя, празники і забави, а при тім ще й „суспільне становище“. Хоча в заголовку є бесіда про полуднево-німецьких селян, автор, каже що його висліди можна прикласти до цілої Німеччини. Наслідком сеї незвичайної всесторонності праці є се, що ні одно питання не розібране основно. Все таки чимало тут інтересних і справді нових деталей і поглядів. Schulte W. — Die Anfänge der deutschen Kolonisation in Schlesien (Silesiaca. Festschrift d. Ver. f. Gesch. Schlesiens, ст. 35—82) — старає ся доказати, що найдавніша редакція любуського листу (Stiftungsbrief) з 1175 р. котрий вважав ся досі міцною основою для історії початку германізації Шлезька, то фальсифікат. Початок німецької колонізації в сій краю треба, на його гадку, покласти доперва на час володіння князя Генриха (1201—1238). Одначе докази автора, особливо що до зверхніх критерій документу не дуже міцні. Zivier E. — Geschichte des Bergregals in Schlesien bis zur Besitzergreifung des Landes durch Preussen. Kattowitz, 8°, ст. IV—360. Ми згадали в „Огляді“ за 1897 р. працю ученого К. Вуттке про сю тему. Розвідка д. З. звернена як раз против неї і старає ся доказати, що шлезькі князі, Пясти і чужі, мали безмежну зверхність над копальнями і що се було інтегральною частию їх *juris ducalis*. Свій погляд опирає автор на хронологічний представлений відносно шлезьких князів до їх ленних зверхників і се на основі документів, які в числі 187 (за час 1025—1714) друкує в додатку до своєї книжки. Сего погляду придержував ся й Рахфаль в X-ій томі студій з брандєбургської і пруської історії. Grupp G. — Die Lage der Bauern im 13. Jahrhundert (Hist. Jahrbuch der Görres-Gesellsch. 19, ст. 336—349) — навіязує до праці ученого Е. Міхаєля про німецькі культурні відносини 13 ст. і подає його погляди на становище селян зі своїми доповненнями та особливим підчеркненем правних відносин. Вислід цілої роботи кульмінує у тезі, що до 13 ст. була тенденція до поправи долі селян, від сего часу одначе змінила ся на противну. З сии лучив ся другий напрям: перетворити ціле селянство в одну рівноуправлену верству. Се виходило на шкоду свободних селян а в хосен кріпаків.

Розвідок про середньовічну німецьку літературу і штуку появило ся в сій році доволі не багато, а й ті не визначають ся нічим особливим. Storck Karl — Deutsche Literaturgeschichte für das deutsche Haus. Stuttgart, вел. 8°, ст. XVI+504. Коли порівнати сеї новий популярний підручник з відомими аналогічними роботами Вільмар-Стерна, Шерера і Фогт-Коха, то годі відповісти на питання,

яка потреба викликала появу сеї книжки. Вона не то не подає нічого нового, самостійного, але й недорівнує тямти і що до стилю, і представлення предмету. Осуди про літературні твори тут безбарвні, а при тім замітно не мале число похибок. В додатку про історію німецької мови понаписував автор неможливі річи. Luft Wilhelm — Studien zu den ältesten germanischen Alphabeten. Gütersloh, вел. 8°, ст. VIII+115. Погляд Л. Віммера про початок германських рун бувби одержав догматичне значінє, одначе в новітїшїм часї робота Гемпла а тепер і наведена нами д. Л. захитали цілу сю систему. Автор старає ся доказати, що коло часу рождества Христового Германці мали азбуку зложеноу з 16 букв, котрі перейняли від своїх сусїдів Галліїдїв. Друга частина розвідки присвячена азбудї Вульфїлі. Steinmeyer, Elias und Eduard Sievers — Die althochdeutschen Glossen. 4 Band: Alphabetisch geordnete Glossare. Adespota. Nachträge zu Bd. I—III. Handschriftenverzeichn. Berlin, вел. 8°, ст. XV+790. Се останній том величавого видавництва. Він містить лише у першїй половинї публікацію гльос; найважїтїшї тут Glossae Salomonis. Історію і уклад сего словаря обговорив видавець (Sievers) при иньшїй нагодї. За снї ідуть „Adespota“, гльоси, котрих латинські жерела годї було віднайти, а незвичайно богатими замітками. Далї ідуть доповненя до попереднїх томів, що містять новий матерїал, винайдений від 1879 р. Незвичайно важний реєстр рукописнїх, котрини видавцї хїснували ся: він обіймає 300 сторїн і уложений по місцевостям. Для швидкого вхїснєваня сего видавництва додано 6 показчиків. Schönbach Anton E. — Mittheilungen aus altdeutschen Handschriften. Sechstes Stück: Über ein mitteldeutsches Evangelienwerk aus St. Paul. Wien, вел. 8°, ст. 160. Розвідка обговорює доси ще недруковану поетичну перерїбку євангелїй, котра переховала ся в рукописи монастиря Бенедиктинїв в Ст. Пауль. Головно звертає автор увагу на бесїду поета, віршову будову і богатство слів. Ся перерїбка походить з першої половини XIV-го ст. з околиць горїшно-гєсського говору. Ein Donaueschinger Briefsteller. Lateinische Stilübungen des XII Jh. aus der Orleans'schen Schule herausgegeben und erläutert von Alexander Cartellieri. Innsbruck, 8°, ст. XXIII+75 — містить багато формул листових, писаних для вправи в стилї. Богато в них мають родинний характер (прии. amicus amico), иньшї — літературні фантаві (прии. Penelope Ulixi). Вони списанї в рукописи в років 1284—1290, одначе зложенї далеко давнїше — в часах Филипа Августа. Piquet F. — Étude sur Hartmann d'Aue. Paris, 8°, ст. XIII+385. Відкидає найновїшу гіпотезу Шульгеса про вітчину поета, обговорює основно докази за пробуванєм у Фран-

ції, хрестовий похід кладе на 1197 р. Потім розбирає пісні, епоси Івейн і Ерек, при тім порівнює дуже старанно Гартмана з Chrétien'ом; порівнянє виходить сильно в хосен сего останнього. При хронології творів автор висказує своє переконанє, що Івейн написаний скорше ніж Ерек, але докази його не переконують. Твір „Gregorius“ обговорений серед безпосередних порівнань з французькими жерелом. Незвичайно блистроуні психологічні замітки про характери в „Біднім Генриху“. Під кінець збирає автор всі черти писательського характеру Гартмана. Schönbach Anton E. — Die Anfänge des deutschen Minnesanges. Graz, 8°, ст. IX+129 — заперечує істнованє розповсюженої народної любовної лірики, з котрої нав-би ваяти початок двірської Minnegesang. По думці автора, вже найстарші лірики стояли під романським впливом. Дуже інтерна замітка, що, крім Фляндрії і Альзації, був ще Фріюль брамою, куда йшов романський, спеціально провансальський, вплив. Сми можна вияснити не одно з духового і лицарського життя в Сирії в 12 і 13 ст. Die Fabeln Gerhard's v. Minden in mittelniederdeutscher Sprache. Zum ersten Mal hrsg. von Alb. Leitzmann, Halle, 8°, ст. CLXVI+304. Повне виданє байок списаних в одній рукописи у Вольфенбюттели. Автором вважає видавець Гергарда, декана в Міндені, що писав коло 1270 р. Дещо детальнійше про життя поета можна-б мабуть дізнати ся з документів в Міндені. Schönbach Anton E. — Studien zur Erzählungsliteratur des Mittelalters (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akad. d. Wtssensch. (Wien) т. 139, ст. 1—139). Виданє цінної памятки старо-німецької поезії, найденної в Форау, спонукало автора розслідити основнійше історію змісту сего твору. Він розглядає окремо поодинокі верви, пояснює їх початок і історичний підклад. В тій першій частині свої розвідки обговорює він головню дві реляції з монастиря Вистерців в Рейні (Reun) в Сирії. Arndt Bruno — Der Uebergang vom Mittelhochdeutschen zum Neuhochdeutschen in der Sprache der Breslauer Kanzlei. Breslau, вел. 8°, ст. 118. Автор зводить до купи середньо- і ново-німецькі звукові форми та орфографічні правила у вроцлавських документах з часу 1352—1560 р. Сї документи ділить він на чотири розділи: А. — 2 документи з 1352 та 1359 р. В. — 1389—1447, С. — 1470—1477, Д. — 1490—1560. Перший розділ має ще виразно середно-німецький характер. Інтересні замітки піднесено тут про відмінє глаголів та іменників, а також про засіб слів.

б) Франція. Merlet René — L'émancipation de l'église de Bretagne et le concile de Tours (848—851) („Le moyen âge“ 2-e série — tome II, ст. 1—30). Побіда, котру вожд Бре-

тонців Номіноа здобув над Франками коло Балльон (22/XI 845), вернула Бретанії самостійність політичну. Одначе франконський король мав все ще великий вплив через церкву, бо бретонські єпископи були підвласні турському митрополитови. Розвідка ся змагає показати забіги Номіноа коло витворення автономної бретонської церкви. Коли папа Лев IV ніяк не хотів на се пристати, Номіноа перевів се на власну руку: на соборі в Соєтлеу велів єпископам признати незалежність від Тура і поставити митрополію в Доли. Ся церковна автономія задержала ся аж до кінця XII в. коли архієпископ в Доля піддав ся знов під руку турського митрополита. Lindner Th. — *Der Elector und die Laudatio bei den Königswahlen in Frankreich, im Vergleich mit den deutschen Verhältnissen* (Mitth. d. Inst. f. österr. Gschfr. 19, ст. 401—16) старася для звісної своєї тези про різницю між „electio“ і „laudatio“ при виборі німецьких королів найти аналогію у Франції (Див. „Записки“ т. 22 „Наукова Хроніка“ ст. 30). d'Herbomez A. — *Notes et documents pour servir à l'histoire des rois fils de Philippe le Bel* (Bibl. de l'école des Chartes 59, ст. 497—532). Замітки і документи подані тут тикають ся головню відносин Людвика X, Филипа V і Кароля IV до міста Турне (Tournai). Вони вибрані в багатого історичного архіву сего міста і містять також багато інтересного для загальної французької історії в часах між 1314 і 1328 р. Се велика заслуга д. Г. що звернув так увагу учених на турненський архів, бо досі вони незважали на його, хоча хіснували ся архівами двох сусідніх міст: Lille та Douai. Holtzmann Rob. — *Wilhelm von Nogaret, Rat und Grosssiegelbewahrer Philipps des Schönen von Frankreich*. Freiburg i. B. вел. 8°, ст. XI+277. Від часу звісної праці Ренана про сего дорадника Филипа Красного прибуло много нового матеріалу, через розсліди над процесом Темпларіїв і через видане реєстрів Боніфация VIII, Бенедикта XI і Клементя V. Книжка займає ся головню двома справами: участю Ногаре в боротьбі Филипа IV з Боніфациєм VIII, та ролею, яку він відіграв при вимушенні у Клементя V процесі против Боніфация і катастрофі ордена Темпларіїв. На висліди автора годі не годити ся, тим більше, що він сам уникає всяких гіпотез і здогадів, та опирає ся лише на певних фактах. Lesacheux Paul — *Un formulaire de la pénitencerie apostolique au temps du cardinal Albornois (1357—58)* (Mélanges d'archeol. et d. hist. 18, ст. 37—49) — між паперами кардинала Альборноц, перехованими в архіві Collège d'Espagne в Болонії, є уривок рукопису XIV ст. Се частина реєстру покут, що його вів Альборноц в Авіньоні. P. Fournier — *Yves de Chartres et le droit canonique* (Rev. des questions histor. 63, ст. 50—98, 384—505). Автор звістний

зі своїх робіт про сю тему. В огляді за минулий рік ми згадували його роботу про канонічні збірки надавані Іво (Див. Записки XXII Наук. хрон. ст. 34). В сій студії д. Ф. студіює вплив, який мав Іво де Шартр на розвій канонічного права. Вплив сей проявляв ся у двох напрямках: через його діяльність, яко керманіча і управителя та через повагу, яку мали його писаня у сучасних і опісля. Головне значіне придбав собі тим, що підніс багато нових питань і поклав основи для зложеня системи канонічного права. На сій основі вели школи XII і XIII ст. сю роботу дальше. Des Marez Guillaume — *Étude sur la propriété foncière dans les villes du moyen-âge et spécialement en Flandre* (Recueil des travaux publiés par la faculté de philosophie et lettres). Paris, 8°, ст. XXV+392. Незвичайно важна праця ся оперта на архіваліях, головно в Gand і Ypres. Можна вправді не годити ся на його теорію про початок міст (купецький торг), одначе годі не признати, що автор ставить і в сій справі багато нових питань. А в тим і сам д. М. відступає потім від своєї тези. Основно роздивляє він початок і розвій міст: Gand, Bruges, Ypres і Arras Fagniez Gustave — *Documents relatifs à l'histoire du commerce et de l'industrie en France. I Depuis le I-er siècle avant Jésus-Christ jusqu'à la fin du XIII-e*, publiés avec une introduction dans la Collection de textes pour servir à l'étude et à l'enseignement de l'histoire. Paris, 8°, ст. LXIV+349. Деякі з тих текстів зовсім нові, иньші передруковані з найліпших видавництва. Вони дібрані старанно і дуже щасливо, так що подають замітні точки економічного розвою Франції. Вступ подає нарис розвою промислу від часу римської Галлії аж до кінця XIII ст. Запримітимо лише, що автор стоїть під сильним впливом німецької літератури і всіми силами старає ся французькі гільдії і товариства (confréries) XI ст. вивести від германських. Ribbe Charles de — *La société provençale à la fin du moyen âge*. Paris, 8°, ст. XII+572. Автор звістний своїми працями про приватне житє останніх століть. Ся робота переносить нас на кінець середніх віків. Головним жерелом служила йому „livre de raison“ *Jeaume'a Deydier*, написана між 1477—1521 р.; по при се хіснував ся він множеством документів. Праця поділена на 3 часті, обговорює житє родинне (1—340), власність (341—462) і житє громадське (463—562). Особливо підчеркує незвичайну інтєвність, яка існувала під той час між найріжнороднійшими верствами суспільности. Ся черта не була влітковим проявом Прованса, одначе вона тут тим замітна, що вплив вірн і християнські ідеї тут більше задержали ся як де небудь инде.

Thomas Antoine — *Essais de philologie française*. Paris, 8°, ст. XI+441. Збірка розвідок, що були давнійше вже друко-

вані у спеціальних часописах. Згадаємо найважливіші: замітка про вплив баскиської мови на втворення імени краю „Comenge“; пояснене імені рік на ain; багато етимологічних розслідувань і ин. Замітна й нова стаття, досі недрукована, про підпис королевої-регентки Анни з Русії на дщильові Філіпа I, з 1063 р. Підпис написаний кирилицею і звучить „Ана реїна“. Warnke Karl — Die Fabeln der Marie de France. Mit Benutzung des von Ed. Mahl hinterlassenen Materials. Halle, вел. 8°, ст. XIII+447. В перших розділах обговорює 23 рукописи, в яких сї байки переховали ся. Що до жерела, то показує ся, що англійська збірка, на котру покликує ся Марія, не належала королеві Альфредови, але иньшому Альфредови, що не лише переложив латинську збірку, але й збирав новий матеріял. На основі язикових особливостей кладе автор такий порядок творів Марії: „Lais“, байки, вірша про чистилище; при тїм доказує, що байки присвячені Вільгельмови (ур. 1150) природному синові Генриха II. De ortu Waluuanii — an Arthurian romance now first edited from the Cottonian ms. Faustina B. VI, of the British Museum by I. Douglas Bruce. Baltimore, 8°, ст. 92. Це визначна заслуга д. Б. що зладив старанне, відповідно до всіх вимог видане латинського роману „про походжене Гаваїна“. Роман сей був знаний досі лише з дрібних розборів. Описані тут події дуже мало згоджують ся зі змістом французьких романів про Артура. Одинока рукопись зладжена в початках 14-го ст. Само зложено роману кладе видавець у 13-е ст. і думає, що жерелом служив тут якийсь французький роман, писаний також прозою. Becker Phil. Aug. — Der südfranzösische Sagenkreis und seine Probleme. Halle, 8°, ст. 81. Останніми часами багато писали про сю галузь французького епосу, що носить імя циклю Вільгельма Оранського. Се найбільш приваблива і найтемиїша заразом тема, чого доказаом служать безчисленні здогади і гіпотези, які тут висказують ся. Автор відділяє у сїм циклю 2 частини: пісні про Вільгельма і поеми, яких головним героєм є „Аугері“ в Нарбонні. Вже сей поділ доводї самовільний, бо багато пісень не підходить ні до одної ні до другої частини. Серед дальших виводів виступає дуже різко нашір подати будь-що будь нове, і через се є багато головоломних тез. Becker Ph. Aug. — Der Quellenwert der Storie Nerbonesi; Wilhelm Korneis u. Mönch Wilhelm, Überetzung des neunten Teils der Karlamagnussaga und Auszüge aus Ulrichs von Türheim Willehalm. Halle, 8°, ст. 75 — розвідка, похожа характером укладу на попередню. Шкода, що автор не зупинив ся основнійше над відносинами між Storie Nerbonesi і піснями циклю Вільгельма. Зрештою ціла праця писана прихвощем і поверховно.

Mortet Victor — *La mesure et les proportions des colonnes antiques d'après quelques compilations et commentaires antérieurs au XII-e siècle* (Bibl. de l'école des Chartes 59, ст. 56—72). Це немов продовжене студії, яку автор надрукував перед 2-ма роками про колони римських часів. І в початках середніх віків є багато писань, що дотикають ся міри й відносин (proportions) античних колонн. Всі ті замітки автор наводить та старає ся пояснити як толковано тут старинні писаня. Вкінці в „Геометрії“ Герберта знаходимо повторене всіх давних формул. Далеко інтересніше питання, чи ці роботи і компіляції мали який вплив на практичну діяльність будівничих і чи можна у пізніших будівлях найти рефлекс їх теорій — відкидає д. М. до дальшої розвідки. Corroyer Ed. — *Les origines de l'architecture française du moyen-âge*. Paris, 4°. Це короткий відчит, котрий кладе собі задачею докзати істнованє копул у Франції ще перед 1120 р. Dieulafoy — *Le Château-Gaillard et l'architecture militaire au XIII siècle*. Paris, 8°, — про славу кріпость, відому під назвою „Château-Gaillard“, яку Рішард Львине серце збудував в Анделі (Andelys) 1198 р. Між тою будівлею й иньшими замітна незвичайна ріжниця, котра викликала переворот в будові кріпостей. Автор поясняє се впливом обзнайолення зі сходом через хрестові походи. A. Maignan — *Le portail occidental de Notre-Dame de Chartres (Le moyen âge, 2 série, tome II, ст. 341—353)*. Статя більш полемічного характеру, против праці д. Vögé. Delignières Em. — *Notice sur plusieurs anciennes peintures inconnues de l'école flamande*. Paris, 8°, ст. 43 — інтересна замітка про сім образів флямавдської школи в XV-го ст. Der Trojanische Krieg — *Französische Originalzeichnungen zu Bilderteppichen aus dem 15 Jh. Mit Erläut. Text von P. Schumann*. Dresden, вел. f°, ст. 32+10 Табл. Як відомо, пам'ятки давнішого французького малярства затрапили ся майже зовсім. Що полишили Гугенотські війни, то знищила революція. Через се наведена публікація незвичайно цінна. Се нариси, які робив французький маляр на кінці 15-го ст., щоб їх з'ужити до тканя коврів. Тодішня декорація коврів ставляла окремі вимоги, і тому сего рода образи не визначають ся ясностю укладу. Одначе і в границях сих вилог з'умів маляр зробити свої образи оригінальними і дати їм прикмети свого визначного таланту.

г) Англія. Schenkl Heinrich — *Bibliotheca patrum latinorum Britannica IX, X* (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wissensch. (Wien), т. 137, ст. 1—82, т. 139, ст. 1—92) — продовжене публікації обговореної в „Огляді“ за 1897 р. (Див. Записки

т. XXII Наук. Хр. ст. 37). Автор подає дальший перегляд колегіальних бібліотек в Кембрідж (Pembroke College, S. John's College, S. Peter's College), а потім англійських катедральних бібліотек (Hereford, Worcester, Durham). Mirot Léon et Eugène Deprer — *Les ambassades anglaises pendant la guerre de cent ans* (Bibl. de l'école des Chartes 59, ст. 550—577). Справа дипломатичних відносин у середніх віках — се одна з найменше оброблених частин історичної науки. Тому ся публікація дуже важна, тим більше, що обіймає добу, в котрій як раз витворювала ся європейська дипломатія. Се каталог англійських послів (амбасадорів) за літа 1327—1450, внятий з серії документів перехованих в Лондоні в Public Record Office. Wrottesley Hon. George — *Crecy and Calais from the original records in the Public Record Office*. London, 8°, ст. VI+284+XXXII — се перш за все збірка текстів. Тут наведено й аналізовано всі пам'ятки, що дотикають ся походу Едварда III у Францію (1346—47) і підмоги, яку він вислав своїм союзникам в Бретанії. Поданий там іменний реєстр учасників битв під Кресі і коло Калє. Wylie I. H. — *History of England under Henry the Fourth*. Vol. IV, 1411—13. London, 12°, ст. X+576 — праця, яку критика, від часу її появи, прийняла незвичайно симпатично, обіймає у сім останнім томі три останні роки володіння Генриха IV. Тут багато нового про непорозуміння з Францією, зносини з німецьким орденом, про англійську корсарку, понижене вартости монети. Останній уступ дає характеристику короля, одначе чомусь не обговорено при ній його політичної діяльності. Bensemann Walter — *Richard Nevil, der Königsmacher 1428—71*. Ein Beitrag zur Gesch. der Kriege zw. Lankaster u. York. Strassburg, вел. 8°, ст. XII+159. Житє Річарда Невіля до 1449 р. представлено доволі побіжно. Головну увагу звертає автор на сю особу доперва від битви під Ст. Альбан (22 мая 1455) і представляє весь його вплив як начальника в Калє, а потім начального адмірала. Детайльно зупиняє ся також на перших роках володіння Едварда IV і політиці, яку за нього вів Річард. Glücklich Julius — *Utopia Tomáše Mora* (Český časopis historický IV, ст. 300—324 — про звістий твір славного англійського гуманіста Томаса Мора (ур. 1477), під заголовком „*Libellus vere aureus nec minus salutaris quam festivus de optimo rei publicae statu deque insula Utopia*“ та про тут виложені політичні теорії.

д) Іспанія. Morel-Fatio A. — *Chronique des rois de Castille (1248—1305)* par Jofré de Loaisa (Bibl. de l'école des Chartes, 59, ст. 325—378). Виданє сеї хроніки має для історичної науки подвійне значінє. Хроніка Льоайса поясняє і доповнює деякі події,

що лучили ся в Кастилії за володіння Альфонса X, Санча IV і Фердинанда IV. При тім вона послужить, як можна надіятися, до висвітлення темного досі початку і розвитку кастилійської історіографії 13-го і 14 ст. Ibn Khaldoun — *Histoire des Benou'l-Ahmar rois de Grenade*, traduite par Gaudefroy-Demombynes (*Journal Asiatique. Neuvième Série*, t. 12, ст. 309—340, 407—462). Незвичайно важне жерело до історії незалежних арабських князств в Іспанії в 13 і 14 ст. тим більше, що про сю справу знаємо лише гарну розвідку ученого Dozy. Всі інші проби зовсім не критичні. Zeissberg Heinrich — *Elisabeth von Aragonien, Gemahlin Friedrich's des Schönen von Oesterreich (1314—133)*. Wien, вел. 8°, ст. 204. Почини до сеї розвідки дала серія відписів документів з арагонського архіву, яку дорогою спадщини по Дон-Мануелю де Бофариль дістада віденська академія наук. Про саму Елісавету мало тут бесіди. Автор займає ся її родиною, переговорами про весілля, датою уродження Фридриха і його братів. Акти самі видруковані на кінці. Balaguer V. — *Los reyes católicos*. T. II. Madrid, 4°, ст. 536. Clarke H. B. — *The Cid Campeador and the waning of the crescent in the west*. London, 8°, ст. 382. Hümmelich Franz — *Vasco da Gama und die Entdeckung des Seewegs nach Ostindien. Auf Grund neuer Quellenuntersuchungen dargestellt*. München, вел. 8°, ст. XIV+203. Це перша німецька справді наукова житєпись славного моряка. Автор знаючи португальську мову вібрав за свого побуту в сїм краю всі можливі жерела і дійшов до вислідів, котрі не зовсім підходять до дотеперішніх, вібраних в роботах Англичанина Henry Stanley'a і Португальця Latino Coelho. Головна заслуга д. Г. лежить не лише в сїм, що він всі знані жерела про житє і подорожі Васкода-Гами критично порівнує, а головно в сїм, що він про одно з сих жерел „Lendas da India“ Корреу, уважане досі за первостепенне, доказує, як воно каламутне і неімовірне. Gorra Egidio — *Lingua e letteratura sragnuola delle origini*. Milano, 8°, ст. XVII+430 — праця, що збирає висліди різних спеціальних робіт на сему полі. Перша частина містить фонологію і морфологію. Останні відділи вийшли доволі побіжно а науки про інтерекції нема зовсім. Інтересна друга частина, де поданий хороший вибір старо-іспанських текстів.

е) Італія розвита в середніх віках на багато держав, серед котрих верховодячий вплив мало все папство. Розслідженю історії, а особливо духового впливу сего останнього присвячена головна частина розвідок. По при се згадуємо й роботи про інші важніші чинники на півострові, як Фльоренцію, Медіолю. Особливо інтензивно йде робота

збирання по італійських архівах папських буль. Справозданню з того пошукування присвячений цілий третій випуск зборічного тому видавництва: „Nachrichten v. d. Königl. Gesellsch. d. Wissenschaften zu Göttingen, phil.-hist. Klasse“. Тут знаходимо такі справоздання: „P. Kehr — Papsturkunden in Apulien (ст. 237—289) вінже — Papsturkunden in den Abruzzen und am Monte Gargano (290—334). M. Klinkenborg — Papsturkunden im Principato, in der Basilicata und in Calabrien (33V—340) і P. Kehr — Papsturkunden in Umbrien (349—396). Lurz G. — Ueber die Heimat Pseudo-Isidors. München, 8°, ст. 78. Відкидає, по довгих виводах, здогади Вассершлебена, Лянгена і Сімсона і домагає, що підроблені декретадії повстали в рейнській єпархії і то під впливом дякона Вульфгада. Grauert H. — Rom und Gunther der Eremit (Hist. Jahrbuch der Görresgesellschaft, т. 19, ст. 249—287) — друкує звістну досі лише зі згадок в пельдських анналах і у Саксона віршу на Генриха III про церковний розділ 1046 р. Віршу знайдено у відписи з 1550 р. Автор домагає, що се твір звістного Турингійця Гунтера, а не, як досі думали, пустельника Віперта. Gigalski B. — Bruno Bischof von Segni, Abt von Montecassino (Kirchengeschichtl. Studien III, 4. Münster). В сій другій частині детально житєписи Брунона, обговорює його писателську діяльність і порівнює з ексегетами 6—12 ст. Бруно замітний в історії через свою опозицію против Пасхалія II і привілеїї інвеститури. F. Pagnotti — Niccoló da Calvi e la sua vita d'Innocenzo IV con una breve introduzione sulla istoriografia pontificia nei secoli XIII e XIV (Archivio della R. Soc. Romana di Stor. Patria 21, ст. 5—120). Вступ подає перегляд всіх важніших житєписей римських пап, починаючи від Іннокентія III, 13-ого і 14-ого ст. Детально обговорює автор (від ст. 25-ої) „vita“ Іннокентія IV написану Niccoló'm da Calvi — таке властиве імя хроніста, а не, як досі писали: Niccoló da Curbio. Окрім житєписи Ніккольо і основної критики рукописний його твору друкує д. П. документи про хроніста таї цілий його твір. Souchon Martin — Die Papstwahlen in der Zeit des grossen Schismas. I Band. Entwicklung und Verfassungskämpfe des Kardinalates 1378—1417. Braunschweig, вел. 8°, ст. VII+301. Про проби єпископату поставити себе в загальнім соборі висше папи, писали вже багато. За те проби кардинальської колегії стати конституційним фактором церковної управи досі ще багато в дечому не ясні. Се становить головний предмет сеї розвідки. Головно три питання стояли під той час на дневнім порядку: хто має право рішати про нормальну легальність папського вибору;

далі — чи можна вибрати папу під умовою що в разі певної події він уступить та чи колегія кардинальська має право скликувати соборні. Автор показує нам, як ті гадки ширять ся і відгукують ся в літературі. Baumgarten Paul Maria — Untersuchungen und Urkunden über die Camera Collegii Cardinalium für die Zeit von 1295—1437. лекс. 8°, ст. XIX+214, 379. Про середньовічний заряд фінансів римської курії ми знали до недавна мало, а ще менше про фінанси кардинальської колегії. Окрім розвідки Кірша не писав про се ніхто. Наша розвідка доповнює і поглиблює розвідки Кірша, а при тім сягає аж до часу Євгеня IV. Перша частина — се розвідка, друга — жерела до сеї справи, майже самі досі недруковані документи. Технічна сторона видавництва незвичайно докладна й сумлінна. Pastor Ludwig — Zur Beurtheilung Savonarolas († 1498). Freiburg im Breisgau, 8°, ст. 79. Головно полеміка в Коширом, Проктором, Ферреті й ин. ученими за уваги зроблені автором в сій справі в його історії пап. II. бачить в Савонаролі предтечу Лютра. Villari P. & E. Casanova — Scelta di prediche e scritti di Fra Girolamo Savonarola, con nuovi documenti intorno alla sua vita. In Firenze, 8°, ст. XI+520. Видане зладжене з поводу ювілея, святкованого в Італії в пам'ять 1498 р. Вага його тим більша, що воно опирає ся на новознайдених жерелі до сього часу, себто хроніці Simone Filiperi, брата маляра Ботічелі. Mirot Léon — Silvestre Budes et les Bretons en Italie (1377—1380) (Bibl. de l'école des Chartes 59, ст. 262—303). Автор описує тут події в 1377 р.: суперечку Бретонців, котрі як союзні війська папи Григорія XI стояли табором коло Сезене, з місцевою людністю. Історик знаходить в сій епізоді прегарний образ культурного італійського життя з кінця 14 ст. Sieveking Heinrich — Genueser Finanzwesen mit besonderer Berücksichtigung der Casa di S. Giorgio. I. Genueser Finanzwesen vom 12 bis 14 Jh. Freiburg, вел. 8°, ст. XV+219. Ся перша частина обіймає розвій генуезьких фінансів аж до основаня Casa di S. Giorgio 1407 р. Господарка позичкова відіграє у італійських міст далеко важіишу ролю у фінансових операціях як в німецьких містах. По-при цда і податки має Генуя вже в XII ст. головний дохід з кредитових операцій, названих *Comprete*. В 13 ст. переходять надзвичайні податки звільна в принусові позички, а то через недокладність катастру і повільність в складаню податків. Автор переходить далі всі реформы для поправи долі найбідших верств. Consulte (Le) della repubblica fiorentina dall' anno 1280 al 1298, per la prima volta publ. da A. Gherardi.

2 vol. Firenze, 8°. Bertini E. — Piccola storia di Firenze dalla sua origine fino al principio della dominazione medica. Firenze, 16°, ст. XV+581. L. A. Ferrai — La politica di Gian Galeazzo Visconti, nei rapporti diplomatici coi Valois nei primi anni del suo principato (Archivio storico italiano. Ser. V, tomo 22, ст. 23—68).

Karst August — Ueber den sogenannten Iamsilla (Hist. Jahrbuch d. Görres-Gesellsch. 19, ст. 1—28 — присвячено розслідуванню годовного жерела до історії Манфреда (1250—58): Historia Nicolai de Iamsilla de gestis Friderici imperatoris eiusque filiorum Conradi et Manfredi. Автором сеї хроніки має бути Goffredo di Cosenza, а сама хроніка писана незвичайно тенденційно і була замовлена Манфредом для оправдання його узурпації. Cesareo G. A. — Su le „Poesie volgari“ del Petrarca. Rocca S. Casiano, 8°, ст. 315. Автор останніми літами займає ся виключно розслідування творів сего славного поета. Майже всі розділи сеї нової роботи були вже друковані в журналах; тут вони одначе перероблені і зібрані в одну цілість. Інтересні замітки про загальний порядок „Canzoniere“ і про вплив особистої фантазії поета на змальоване Ляври. Інші питання, як відносини Петрарки до Данта і т. н. хоча доволі перемолочені, все таки тут доволі цікаво представлені. Botteghi A. подає в „Studi storici“ VII ст. 157 і д. важні докази на се, що B. Maragone не був автором Ann. Pisani, і що відомости видані під його іменем належать до праці з 14-го або 15-го ст., котра стоїть у близькій звязи з хронікою що надруковав Tartini. Bertaux Emile — Santa Chiara de Naples. L'église et le monastère des religieuses (Mélanges d'archeol. et d'hist. 18, ст. 165—198). Монастир „Santa Chiara“ в Неаполю походять з часів короля Роберта Анжу. Б. розказує коротку історію будівлі а потім дає її опис з артистичного боку. Особливо інтересний уступ, де він обговорює образи та різьби монастирської церкви — Raymond Marcel — La Sculpture florentine, première moitié du XV siècle. Florence, 8°, ст. 242. Автор поділив другу часть своєї роботи, що має обіймати 15-те століття, на два томи, відповідно до своєї гадки про значну різницю між обома половинами сего століття з артистичного погляду. Сей том обіймає першу генерацію флорентийських різьбярів, між 1370 і 1400 р.; Nanni di Banco, Jacopo di Quercia, Brunelleschi, Ghiberti, Donatello, Michelozzo та Luca della Robbia. Обробленя предмету бездоганне, малюнки дібрані зручно. Найбільш інтересні уступи, де автор характеризує діяльність Ghibertiа і Donatello, та Michelozzo, званого досі більш як архітекта.

в) Слав'яни. З поміж слав'янських народів найбільш звертають на себе увагу західно-європейських учених Чехи і Поляки, бо вони найбільш посунені на захід; тим то й література про їх історію в західній науці найбогатша. Voigt H. G. — Adalbert von Prag. Berlin, 8°, ст. 369. Інтересне тут зіставлене все, що знаємо про писання Войтіха і його життєписи, а також самостійні погляди автора про час вложення „Vita“ Брунона і про „Passio s. Adalberti“. При кінці друкує він знову Praefatio, Prologus і Epilogus твору „Passio s. Gorgonii“ на основі фотографії рукописи в Königinwart. Тут прилучає ся він обережно до погляду Кольберга, що Войтїх був автором тих частин. Се без сумніву найліпша робота про життєпись сего проповідника, яка досі появилась ся. Все, що тут висказане, опирає ся на певній жерельній основі. Деякі уступи, як: „із праісторії Чехії“, „початки християнської церкви в Чехії“ або „Пруси в поганських часів“ незвичайно важні й для загальної історії. Kętrzyński W. — Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie (Rozprawy Wydziału historyczno-filoz. Akademii Umiejętności w Krakowie t. 37). Головний результат праці ученого історика — що автором другої „vita“ св'ятого Войтїха не був, як досі майже загально думали, св. Брун, лише невідомий Німець із Саксонії, а перша „vita“ не походить від римського аббата Канапартия, лише від брата св. Войтїха, Гавдентія. Не вважаючи на незвичайно бистроумну критику автора, другий згодом здає ся сумнівним. Hybl František — Brun Querfurtský a jeho životopis sv. Vojtěcha (Český časopis historický IV, ст. 73—89, 161—179) — справа доволі обговорювана останніми літами, згадаємо лише працю R. Kade і R. F. Kaindl'a. Автор подає доволі докладну життєпись Бруна (ур. 975), говорить про його побут в Італії на острові Ревеїн коло Равенни, його поставлене на єпископа 1004 р., подорож до Угорщини, а відсіля, в другій половині 1007 р. на Русь (до Володимирів Вел.) і до Печенігів, поворот до Польщі і смерть між Прусаками (1009). Більш самостійно оброблена друга частина розвідки, де автор докажує, що Брун користав при писанні життєписи св. Войтїха з твору Канапартия, однак писав при тім самостійно, а також пояснює деякі місця тої життєписи. Krones Franz von — Das Cisterzienserkloster Saar in Mähren und seine Geschichtschreibung (Arch. f. österr. Geschichte. Bd. 85, ст. 1—130). Головна вага сеї розвідки лежить в доказі, що Генрих, монах і хроніст монастиря Цистерців в Саарі і Генрих з Геймбурга, автор літописи, що оба родили ся в 1242 скінчили свої праці 1300, се одна і та сама особа, як се вже Емлер 1878 і 1882 р. догадував ся, не доказуючи однак свого здогаду. Bachmann Adolf — Beiträge zur Kunde böhmischer Geschichtsquellen des XIV

und XV Jh. (Mitth. d. Verreines f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen 36, st. 1—30, 260—291). В продовженю давнійше друкованих студій обговорює тут автор генеалу і зміст першої книжки „Cronica Aule Regie“. Про сю справу писали вже Мозерт та Ешлер, одначе, по думці автора, лише поверхово. Б. розглядає перш за все сам текст, особливож віршовані частини, а далі переходить до укладу і складових частин першої книжки. Тих складових частин знаходить він аж 8, з них найважнійші: Vita Venceslai, Оттона, Апольогія королевої Єлисавети і аббата Конрада з Кеніґсаля та Vita Heinrichi imperatoris. В другій частині підносить він вартість хроніки для історії Отокара II і молодих літ Вячеслава II (1253—1290). Lippert Julius — Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. 2 Band, Leipzig, вел. 8°, ст. II+446. Перший том зайняв ся славянськими основами суспільної історії Чехії; сей присвячений чужим елементам, котрі пізнійше тут оселили ся. Автор починає від прийняття християнства, котре пройшло без більшого опору, бо не було тут поганської святичної касті. Оселенє чужих орденів мало неувичайний вплив на дальший розвій края. Вони заводили окрему господарку на своїх землях і колонізували края. Наплив німецьких осадників більшав ще й через колонізацію ведену самими королями та вельжожами. Невуичайно основно обговорює автор поодинокі заснованя міст а також правні відносини німецьких осад та т. зв. маґдебурське право. Німецький вплив визначний в двох напрямках: ремісники по селах зникають і цілий промисл переносить ся до міст, а потім на місце старо-славянської судової організації втискає ся побідоносно німецьке „маґдебурське право“. Рівнобіжно з сим ішла німецька колонізація сел. При обговореню відносин в Куттенбергу, дає Л. багато интересного материялу до історії німецького гірництва. Ціла робота представляє ся невуичайно користою і тому шкода, що автор на тій часті перестав і не думає вести своїх розслідів дальше. Flajšhans V. — Příspěvků k poznání literární činnosti Husovy (Časop. musea království českého 72, st. 229—247). Справа літературної діяльності Гуса досі ще мало розсліджена і хіба роботи К. Новака про сю справу варті згадки. Автор нашої розвідки починає від метрики Гусових віршів, потім розглядає діяльність Гуса яко реформатора на языковім поли та ті новини, які він увів до чеської мови. Čelakovský Jaromír — Příspěvků k dějinám židů v době Jagollonské (Časop. musea království českého 72, st. 385—454). Часи володіння королів Володислава і Людвика з родини Ягайловичів визначає ся тим, що наслідком ослабленя королівської власти, велика частина прав і доходів переходить від короля до станів. До королівських прав належала від давних часів т. зв. жидівська ретаґія,

на основі якої чеськими володарями прислугувало право „держати Жидів“ і тягнути з них різкі користи. Жиди, уважані слугами королівської комори, ставали „королівськими людьми“ під охороною короля і його урядників. Стан сей зміняє ся звільна вже по гуситських війнах, за Юрія Под'брада, одначе головно за обох Ягайловичів. Число „королівських“ Жидів стає що-раз то менше, а росте число Жидів „панських“, „рицарських“ та „міських“. Автор, в наведеній розвідці слідить за причинами і розвитком сеї прояви. „Historický archiv“ чеської академії наук друкує цього року: Soudní akta konsistoře Pražské, vydává Ferd. Tarda часть IV за 1401—1404 р. Акта сі видані з рукописи капітульного архіву в Празі містять незвичайно інтересний матеріял для внутрішньої історії.

Perlbach M. — Die Anfänge der polnischen Annalistik (Neues Archiv d. Gesellsch. f. ält. deut. Geschichtsk. Bd. 24, ст. 231—285). Справа відносно поодиноких польських літописей студіює ся вже від довшого часу. Ми згадаємо лише роботи Цейсберга, Смольки, Кентшинського, Войцеховського. Автор починає від розбору Annales capituli Cracov. з XIII ст. Порівнює першу частину літописи (про події франконсько-нім.-чеські за 730—1030 р.) з иньшими польськими літописями і находить схожість з Annales Cracov. vetusti. Ann. breves, Ann. Poznanienses і Ann. Miechovienses. Далі шукає він спільного жерела тих відомостей і се жерело знаходить у літописи монастиря св. Бевідна в Діжоні, котра сама була витягом зі швабської державної літописи для років 730—1033 і Корвейсько-Пражської літописи для 901—1037 р. Від 1059 р. займають ся Ann. capit. Cracov. подіями в Польщі. В публікаціях краківської академії наук (т. 37-ий) помістив S. Kętrzyński нову розвідку про автора Chron. Polonorum. Він вважає хроніста монахом зі St. Gilles, що на візванє познанського єпископа Франка прийшов у Польщу, імовірно в 1109 р. Щоб по смерті свого опікуна найти ласку у польських єпископів та князя Болеслава III, він написав сю хроніку. Arndt R. — Die Beziehungen König Sigmunds zu Polen bis zum Ofener Schiedsspruch 1412. Halle, 8°, ст. 91. Borgius Eugen — Aus Posens und Polens kirchlicher Vergangenheit. Berlin, вел. 8°, ст. IV+130. Писано в 350-літній ювілей приходу „чеських братів“ у Познаньщину. Воно має характер головно теологічний і розводить ся над догматичними справами. Одначе при тім обговорена організація сектярів і їх єпископат. Інтересне тут се, що автор приписує упадок Польщі головно релігійним заворушенням і обвинувачує за се орден Гаїтів. Daenell C. R. — Polen und die Hanse um die Wende des 14 Jh. (Deut.

Zeitschr. f. Geschichtsw. N. F. 2, ст. 217—341). Відносини Польщі до Ганни залежали від відносини Польщі до Пруссії. Тому автор починає від огляду сих останніх. Головний зміст роботи обертає ся коло опису значіння Торуня як торговельного міста і змагань звернених против його супрематії.

Jagić V. — *Evangelium Dobromiri. Ein altmacedonisches Denkmal der kirchenslavischen Sprache des 12 Jh.* (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wissensch. (Wien) т. 138, ст. 1—80).
 Ся новознайдена рукопись євангелия походить з бібліотеки синайського монастиря. Проф. Я. кладе написане сеї пам'ятки на останні десятики 12 ст. а то на підставі палеографічних і язикових прикмет. Сі останні спонукують його також до виводу, що рукопись походить з Македонії. Jagić V. — *Bericht über einen mittelbulgarischen Zlatoust des 13—14 Jh.* (Sitzber. der phil.-hist. Cl. der k. Akadem. d. Wissensch. (Wien), т. 139, ст. 1—72) — незвичайно важна рукопись болгарської редакції з кінця 13-го або початку 14-го ст., бо полуднево-славянські тексти якогось иньшого, не біблійного змісту (проповіді, гомілії, апокрифи) в так давних часів вістають ся великою рідкістю. Ся рукопись дає й материал до орнаментики, бо написи уступів мають прикраси червоною, жовтою і зеленою краскою. Зміст її — се проповіді в числі 31 надані Іванові Златоустому. *Monumenta Ragusina. Libri reformationum. T. V, A. 1301—36. Collegit et digessit J. Gelcich. Agram. вел. 8°, ст. VIII+448 (Monumenta spectantia histor. Slavorum meridion, vol. XXIX).*

Von Bulmerincqu August — *Die Verfassung der Stadt Riga im ersten Jahrhunderte der Stadt. Leipzig, вел. 8°, ст. XII+144.* Автор видав вже перед кількома літами роботу на сю тему, котра викликала незвичайно остру полеміку з німецькими ученими. В сій розвідці, що обіймає устрій Риги до 1321 р., автор тримає ся своїх давніших поглядів. Талановито і при тім дуже обережно написана праця дає для історичної науки багато интересного. Заклади, в яким вона стрінула ся, дотичать головно дрібних подробиць. *Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Dr. Hodinka Analtól (Ertakerések a történeti tudományok köréből, kiadja a magyar tud. akadémia). Budapest, 8°, ст. 120.* Автор, звістний з своєї праці про старо-сербську літературу, старає ся пояснити заходи римської курії для ширеня католицтва в Боснії. Починає він від заснованя босанської єпископії, розказує про вплив і діяльність Домініканів та Францішканів, одначе найдо-

найдокладніше розводить ся над діяльністю Николи Ограшча, єпископа в Олова (Plumbum, Piombo).

Pineau Léon — *Les vieux chants populaires scandinaves. I. Époque sauvage. Les chants de magie.* Paris, 8°, ст. XIV+366. Праця ділить ся на 3 частини. У першій автор говорить про руни і ворожбитські віровання до сеї справи: переімени людей і звірят, метапсіхоау та повірки про смерть в загалі. Друга присвячена висшим ествам, що заселяють поверхню і нутро аеклі, глубини одні і беруть участь в людськїм житю. Остання аналізує склад і форму самих пісень.

а) Угорщина. Csuday E. — *Geschichte der Ungarn.* 2 Aufl. 2 Bd. Wien, 8°, ст. 479 і 549 — не рижить ся зовсім від першого виданя, тому не обговорюємо його окремо. Klaić, Vjekoslav — *O hercegu Andriji 1197—1204.* (Rad Jugo-Slavenske Akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 136, ст. 200—202 — про боротьбу Андрія зі своїм братом королем Емеріхом. Ся справа доволі основно обговорена в розвідці проф. Губера (*Die Kämpfe des Königs Emerich mit seinem Bruder Andreas*, Wien, 1884), так що ся розвідка не дає нічого нового. Kaindl, Raimund Friedrich. — *Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen V—VII.* (Arch. f. österr. Gesch. Bd. 84, ст. 505—542, Bd. 85 ст. 431—508). В пятій частині своїх студій про жерела до угорської історії обговорює автор: *Annales veteres Ungarici* та *Annales Albenses*. Перша частина анналів (997—1127) владжена в Штульвейссенбургу майже рівночасно з подіями в нїй описаними. Одна копія анналів перейшла до монастиря Szeplák коло Кошиць і її там продовжувано до р. 1177, далі в монастирі Szt.-Jaszó до р. 1203. Первістну часть анналів називає автор окремо „*Annales Albenses*“. Се перші угорські записки, що подають роки вступу на престол і смерти королів. — У шестій частині займає ся автор відшуканєм слідів історичних записок міста Ірана. Вже в XI ст. записувано в тїм городі історичні події. Сими записками хіснував ся коло р. 1200 автор угорсько-польської хроніки. Сема частина обіймає кілька хронік: *A. Gesta Hungarorum vetera* існували коло р. 1235 і описували цілу праісторію Угрів і їх події до кінця XI ст. З сеї хроніки брали свої відомости Кеца і Анонім. *B. Gesta Hunnorum* були окремии твором і доперва Кеца получив їх з *Gesta Hungarorum*. Коло 1300 р. повстала у монастирі Міноритів в Пешті „Пештєнська міноритська хроніка“. Вона була зложена з історії Гуїнів, Кеца і „*Gesta vetera*“. Від Володислава IV записувано тут події самостійно. На рещті докажує д. К. що коло р. 1175 повстали історичні угорські записки, що обіймали час від Кольмана до р. 1172/73. Вони вихіснувані в „*Chr. Pictum*“ і у Г. Муґленського.

ж) Византия. До політичної або культурної історії мало додано останніми часами. Цілий натиск положено тепер на розроблене історичних жерел і памяток византийської літератури. W. Sickel — *Das byzantinische Krönungsrecht bis zum 10. Jahrhundert.* (Byzant. Zeitschr. VII, ст. 511—557) — доходить початків і першого прикладу деяких коронаційних обрядів і відзнак у грецьких цісарів. Потім виказує як всі ті звичаї прийняли ся у західній Європі. Hodgkin, Thos — *The Chronology of Theophanes in the eighth century.* (The Engl. Histor. Review. 13, ст. 283—289) — на основі Теофана і кількох субскрипцій папських листів справляє хронологію літ 740—743. Кладе смерть Льва III Ізаврийського на р. 740 (замість 741) а проклямацію Артавасда на липень 741. Neumann Carl — *Die byzantinische Marine. Ihre Verfassung u. ihr Verfall.* (Hist. Zeitschr. N. F. 45, ст. 1—23) — розвідка розвиває питанє про упадок Царгорода в 1204 р. та причини слабости византийської морини, котра до 11 ст. була наймогутнішою в тодішнім світі. Norden Walter — *Der vierte Kreuzzug im Rahmen der Beziehungen des Abendlandes zu Byzanz,* 8°, ст. 108, Berlin. Питанє, через що властиво звернув ся 4-ий хрестоновий похід против Царгорода, найшло вже багато пояснень. Одні (Wilken, La Fagina, Wailly, Tessier) брали се за припадок викликаний появою Алексія, иньші дошукують ся тут інтриги і накидають вину або Венеціянцям (Hopf, Streit) або німецькому королеви Филипови (Winckelman, Bouchet). Автор розглядає сю справу з ширшою основи і видить у поході на Царгород останній епізод в ряді конфліктів, які виходили між заходом і византийською державою. Norden Eduard — *Die antike Kunstprosa vom VI Jh. v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance.* 2 Bde, Leipzig, ст. XVIII+969, 8°. Робота незвичайно совісна, одначе нерівномірно оброблені тут обі частини: грецька і латинська. Огляд стилістичних змагань на латинським заході від 5 ст. аж до доби гуманізму займає 150 сторін, коли для грецької прози сего самого часу присвячено лиш 2—3 сторони. Одначе класичний період представлений так гарно, що і для грецької літератури ся книжка має немале значінє. Patzig Edwin — *Der angebliche Monophysitismus des Malalas.* (Byzant. Zeitschr. VII, ст. 111—128). Про особу і хроніку Малала існують тепер різні погляди, викликані висказом Фрайнда, що у него побіч православних поглядів є сліди монофіанізму. Із сего виведено, що Малала зложив сам лише 18-ту книгу, а при иньших послугував ся монофіанітичним жерелом. Автор оспорює рішучо сей погляд і доказує одноцільність цілої хроніки. Ва-

tiffol Pierre — Sozomène et Sabinos (Byzant. Zeitschr. VII, ст. 265—284) — старає ся доказати, що Созомен не хіснував ся історією Сабіна через посередництво Сократа, але що він придержуючи ся Сократа, як свого головного жерела, доповнював його відомостями взятими з Сабіна. Доказ сей о стільки тяжко перевести, що ми не маємо перехованих писань сего останнього. Christensen H. — Die Sprache des byzantinischen Alexandergedichtes. (Byzant. Zeitschr. VII, ст. 366—397). Текст поеми, якої мову автор розбирав у сій розвідці, переказаний нам в рукописи 14-го стол. в бібліотеці Марка у Венеції. Повне виданє сеї поеми появило ся вперве у Берліні 1881 р. (уладив D. Bikéles). Поема, котрої автор невідомий, зложена між р. 1200 і 1350. Orsi Paolo — Chiese Bizantine del territorio di Siracusa (Byzantinische Zeitschr. VII, ст. 1—28). Про останки византийських церков у Сиракузі в часу між 6-ми і 9-ми століттям. Schlumberger G. — Sceaux des feudataires du clergé de l'Empire latin de Constantinople. Caen, 8°. Збірка печатей і буль ахайських князів, володарів Атен, Конрада, атенського архієпископа, Іоана, патраського архієп. і багатьох иньших свѣтських і церковних визначних мужів. Всі ті печати зачисляють ся до невичайних рідкостей.

и) Араби й иньші східні народи. Röhrich Reinhold — Geschichte des Königreichs Jerusalem (1100—1291). Innsbruck, вел. 8°, ст. XXVII+1105. Тяжкої задачі, написати історію Єрусалимського королівства, міг підняти ся лише такий спеціаліст у сій справі, як Реріхт. З наміром задержати остру безпартійність і оповістити лише події, переходить він у 40 розділах свої книжки історію Палестини від смерті Готфрида аж до упадку християнського володіння. Замітно й се, що автор против дотеперішнього звичаю обговорює історію Єрусалимського королівства зовсім окремо від хрестових походів; він оправдує се тим, що походи оброблені вже иньшими ученими. Головна прикмета сеї праці та, що вона оперта на невичайно багаті жерельні матеріялі і тим безконечно ріжнить ся від всіх дотеперішніх проб. По-при праці Вількена і Куглера остане ся книжка на будучність головним підручником до пізнання історії латинського сходу. Hagenmeyer H. — Chronologie de la première croisade (1094—1100). (Revue de l'Orient latin VI, ст. 214—293). До історії першого хрестового походу переховано безпосередно доволі невеличке число дат. У найважійшім жерелі „Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum“ подано лише 34 дат. Автор збирає всі можливі свѣдоцтва, подає поодинокі події у формі релестів, разом з можливо докладним озна-

чення їх часу, а коло них виписки з відповідних жерел та порівняня. Schlumberger Gustave — Renaud de Chatillon prince d'Antioche, seigneur de la terre d'Outre-Jourdain, Paris, 8°, ст. VIII+409. Роля, яку відіграв Рено де Шатільон так подібна до долі багатьох нинішніх сучасних лицарів, а при тім в історії так мало замітна, що про сю публікацію ми не угадували-б на сїм місци, колиб автор не був подав більше, як заголовок обіцює. Тут знаходимо чудовий образ життя і звичаїв східної суспільности XII-го ст., а при тім опис важних подій, у які сей герой був замішаний. Пригадаємо, що Рено брав участь в хрестовім поході Людвика VII, був присутній при облозі Аскальона (1153 р.) і через подружжя з дочкою Боемунда II став князем Антіохії. Jorga N. — Notes et extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV siècle (Revue de l'Orient latin VI, ст. 50—143) — збірка матеріалів, що друкує ся вже від двох літ, з дрібними поясненнями тексту. Horowitz Joseph — De Wagidii libro qui Kitâb al Magâzi inscribitur, commentatio critica. Berlin, 8°, ст. 48 — про одно з найдавнішніх жерел до життя Магомета; розсліджує уклад і історичне значіння сеї пам'ятки, та її відносини до праці Ібн-Ісака. Аль-Вікіді хіснував ся Ібн-Ісаком, одначе частійше вживав старинних жерел, котрими оба письменники однаково хіснували ся. В „Revue de l'Orient latin“ VI, ст. 1—50 дає E. Blochet — L'histoire d'Alep de Kamal-ad-din у французькім перекладі з багатими поясненнями про топографію сего міста. L'Abregé des Merveilles traduit de l'arabe d'après les manuscrits de la bibliothèque nationale de Paris par le Baron Carra de Vaux. Paris, 8°, ст. XXXVI—415. Перекладчик відомий зі своїх праць в області науки Арабів. Перша частина, майже половина цілої праці, обговорює сотворення світа і пра-історію, морські чудеса і арабських пророків; друга оповідає просторо єгипетську історію. Парижські рукописи, яких уживав перекладчик, надають се діло одні Масуді, другі Ібрагімови Ібн Васіф Шаг. Авторство Масуді відкидає перекладчик, Ібрагіма знов не вважає історичною особою. Brockelmann Karl — Geschichte der arabischen Literatur, 1 Bd., 2 Hälfte. Weimar, вел. 8°, ст. XII (241—528). Друга частина першого тому обіймає неясний період ісламської літератури 1010—1258 р. Як ся публікація відповідає певній потребі, показує найліпше обставина, що вже зараз і появил ся французький переклад книжки. До сього сам уклад книжки прозорий і навіть для не фахових людей доступний. Marquart S. — Die Chronologie der alttürkischen Inschriften, Leipzig, 8°, ст. VII—112. Ся мала книжка важна

великостю предмету, який обіймає, і числом історичних і географічних питань, які виводить. Як відомо, старинні турецькі написи в Сибіри відчитали і перевели Томсені Радлов в 1894 р. Одначе багато подробиць ще не вяснено. Автор старає ся аладити хронологію подій згаданих у написах, беручи до помочи оповіданя китайських анналів.

Др. Мирон Кордуба.

БІБЛІОГРАФІЯ

(рецензії й справоздання).

L'Anthropologie (Matériaux pour l'histoire de l'homme, Revue d'anthropologie, Revue d'Ethnographie-réunis), rédacteurs en chef mm. Boule — Vernaux, Париж, т. V—IX (р. 1894—8).

Паризький двомісячник цього титула служить дуже користним підручником для кожного, хто хоче бути au courant сучасної антропології й доісторичної археології, даючи основні реферати в видатніших явищ в літературі і огляди періодичних видавництв що до сих наук, але для українсько-руської науки дає зрідка тільки щось спеціально цікаве. В VII річнику були такими статі барона де Бай, обговорені в XXVII книжці Записок; в т. VII і IX натомість можемо занотувати статі загального інтересу.

В т. VII др. Otto Ammon, звістний німецький антрополог, подав ключ до координування черепних помірок, зроблених по системі Брокá і по німецькій (т. зв. франкфуртській або Igeringa) — La corrélation entre l'indice céphalométrique de Broca et celui d'Ihering (с. 676—682). На підставі численних помірок (на 2.932 особах), нависно зроблених ним на обидва способи, автор дає детальні вказівки, і спеціально що до черепного показчика каже від німецького показчика відіймати 0,5, щоб дістати показчик Брока (докладніше — для доліхокефалічних 0,6, для крайно-брахікефалічних 0,7).

Інше аналогічне питання підіймає американський антрополог W. Ripley — Notes et documents pour la construction d'une carte de l'indice céphalique en Europe (VII, с. 513—525); він оглядає тут готові вже матеріали для такої мапи (при тім що до словянських матеріалів показує дуже слабкі відомости), подає мапку західньої Європи

уложену на їх підставі, й ширше спляняєть ся коло питання координування помірок, зроблених на живих головах, з помірками черепів.

В т. IX (с. 113—133) I. Deniker подав тимчасовий витяг з своєї праці *Les races de l'Europe*. Він знайомить із пляном своєї праці: се мапа Європи розміру 1/10.000.000, з означеннями політичного і адміністративного поділу, етнографічного, чи властиво, як автор справедливо поправляє — лінгвістичного підкладу людности, і антропологічних прикмет: зроста, черепа, кольору очей і волос, на основі друкваної літератури й деяких невиданих ще матеріялів. На основі зібраного матеріялу автор пробує означити раси сучасної Європи; він рахує їх (не числячи чужих домішок як Турки, Жида і т. н.) шість головних і чотири другорядних, що можуть бути модифікаціями головних, і на маленькій долученій мапці означає ці раси, зіставляючи білими ті простори, для котрих він не знайшов матеріялу.

Як з одного боку цікавий може бути збір матеріялу й його графічне означення на мапі, зроблене автором, так з другого боку можна побоюватись, щоб класифікація рас, зроблена автором, не показала ся передчасною, особливо для так мало вистудійованої східної Європи, при тім на підставі тільки сучасних (для неї дуже бідних) спостережень, без пильного огляду на факти історії й археології (про них автор не гадує тут). Розумієть ся, не можна сказати рішучого слова на основі тимчасової короткої звістки, але й дещо з поданого автором насуває певний скептицизм. І так нпр. на українсько-руській території знаходимо у нього аж п'ять рас: „адриатицьку“ в Покарпатю, за Дніпром і на Кубани, „вислянську“ в західніх частинах східної Галичини, „східню“ (східньо-словянську можна б сказати) в решті сх. Галичини і на Поділю, з домішками „західньої“ або „севенської“, „північнувату“ (sub-nordique, росповсюднену між північними Німцями, Литвою й ин.) — в Браสลавщині, суб-адриатицьку в Київщині.

Кожний, хто трохи обзнайомлений з українською й взагалі — східньо-європейською археологією, антропологією, історією кольонізації, згодить ся, що такого розкладу рас на Україні не може бути, що тут можуть бути подібности з тими чи иншими числами вчислених автором рас, що тут є мішання рас, але таких і такого, як автор доводить, не може бути. І ще раз повторюю, на основі теперішніх матеріялів і не можна ще уставляти на Україні рас, за мало того матеріялу!

В тім же томі С. Ujfalvy подав розвідку про „Білих Гунів“; вона зачіпає гунське питання й тому в дечім цікава й для нас спеціяльно; автор обстоює за деформованнем черепів у Гунів і уважає їх близькими свояками народу Гоа, від котрого виводить він Білих Гунів, Ефталтів, відріжняючи їх від Бучів.

М. Грушевський.

Историко-топографические очерки древняго Кіева (съ планомъ древняго Кіева 1638 г.). И. Н. Петрова. К., 1897, ст. 3+267.

С. Т. Голубевъ — О древнѣйшемъ планѣ г. Кіева 1638 г. К., 1898, ст. 73 (Відбитка в XII кн. „Чтеній въ Ист. Общ. Нестора лѣтописца).

Знати історичну топографію Кііва інтересно не для самих спеціалістів. Кіів від найдавніших часів був центром культурного, економічного та політичного життя руського народу; з його урочищами зв'язано чимало важних історичних споминів; а найдавніші сліди прожитку чоловіка на території теперішнього Кііва зачисляють ся до найдавніших пам'яток того рода в Європі. Але студіювати історичну топографію міста дуже важко через те, що нема матеріала. У Кііві зберігло ся дуже мало давніх пам'яток, і топографію давнього Кііва треба студіювати головню на підставі випадкових археологічних нахідок, та письмовних жерел і по части не багатьох дохованих давніх плянів. А про те історична топографія Кііва має обширну літературу. Іще в 1820 р. появилось ся „Краткое описаніе Кіева“ Берлинського; в 1847 р. „Обозрѣніе Кіева въ отношеніи къ древностямъ“ Фундуклея; в 1858 „Описаніе Кіева“ Закревського, що вишло в 1868 р. в новій переробленій формі у двох великих томах; нарешті, в 1874 р. Кіівська Археологічна Комісія, при нагоді тодішнього III археологічного в'їзду в Кііві, видала „Сборникъ матеріаловъ для исторической топографіи Кіева и его окрестностей“. Від тоді подібних загальних оглядів не було, але за минуле 25-літє появилось ся чимало окремих дослідів, статей і заміток, посвячених ріжним спеціальним питанням. Матеріал сей розкинений по ріжних спеціальних виданях, і давно вже чути потребу книжки, котра б подекуди зібрала до купи й систематизувала праці поодиноких дослідників.

Книжка проф. Петрова се проба словнити сю задачу. „Автор отсих начерків, — каже пр. Петров у передмові, — пробує звести розкинені матеріали й досліди по топографії давнього Кііва в одну цілість і поширити їх в однім загальнім погляді на сю топографію, бодай в її головних нунктах, та представити поки що лише її загальню схему, на котрій можна було би описати побудувати й повний історично-топографічний образ давнього Кііва“. Задля важности поставленої задачі ми звернемо увагу головню на її словенне, не доторкаючи ся спеціальних похибок, уже означених критикою.

Книжка починає ся вказівками на пайдавніші сліди культури на території теперішнього Кііва; се — первістні печери та скарби римських монет трьох перших століть християнської ери; по тому сказано про на-

пади варварів (Готів і Гунів); далі наведено „мітичний переказ“ про Кня, Щека й Хорива, що, на думку пр. Петрова, йде з XII ст. і „дуже важний для історичної топографії Києва“; ще далі говорить ся про опановане „потомків Кня, Щека й Хорива“ Хозарами, навіть котрих „настали два варязькі бояре князя Рюрика, фундатора руської держави, Аскольд і Дир“; нарешті описано стале оселене в Києві „варяго-руських князів“. Отсе історична схема автора. Ледви чи треба доказувати, що вона не тривка: історичні факти помішані в ній з легендарними звістками; звістки про найдавнішу старину неповні; нарешті — і се найважійше — пр. П. полишає читача в повній непевності що до етнографічного складу людности: показуючи різні племена, що володіли територію Києва, він ані разу не згадує про Словян.

На історичній схемі побудована схема топографічна. В періоді хазарського панованя, як каже пр. П., осередком київського життя була північна частина міста (гора Щековиця та її околиці); Аскольд і Дир укріпили ся більше на полудне (на Печерську і по части на Старім Києві); за Олега найбільше значили Старий Київ і боронений ним Поділ. Ся схема побудована на передущій, але не зовсім підладжена до неї й будить ще більші непорозуміння. Тут зовсім не вказано на сліди передісторичного чоловіка, схема починає ся „періодом хазарського панованя“; питанє про повстанє міської людности зовсім обминено; все те веде до невірних виводів що до заселеня території міста. Найважнійші стації й печери камінного віка справді найдено на височині, що чинить продовженє Щековиці; але подібне найдено і в иньших місцевостях, особливо на Печерську — так відомі лаврські печери се певно останки осель камінного віка. З появою міської людности і розвитком торгівлі людність мусіла вся скупити ся в долині на береві (Плоська й Подільська частина), де справді находять давні монетні скарби римських і арабських монет. Але подібні скарби найдено і на Печерську, і в сего можна вивести, що і в історичнім періоді там існувала особна оселя, досить далеко від подільської. Пр. П. немов би ігнорує сі факти і каже тільки, на підставі легенди про могили Аскольда і Дири, про переселенє сих князів на Старий Київ і Печерськ.

Самий опис київських урочищ, що чинить головний звіст книжки, підладжений до поданої вище схеми і ділить ся на шість відділів: 1) Щековиця та її околиці, 2) Плоська часть або Оболонь, 3) Печерськ, 4) Старий Київ, 5) Поділ і 6) декотрі позаміські пам'ятки старовини та сьвятині. Опис кожної місцевости — се повний огляд дотичних історичних відомостей. Пр. П. раз-у-раз цитує видані ранійше огляди й матеріали, що появили ся після них; особливо часті цитати в різних статей

в Трудах Київської Духовної Академії, в Чтеніях Товариства Нестора Літописця, в Київській Старині, та в планах Києва 1695 р., з видань Київської Археологічної комісії та Археологічної карти пр. Антоновича; з новітніх дослідів пр. П. цитує пр. Антоновича, Біляшевського, Грушевського, Гошкевича, Лашкарьова, Лебединцева, Хвойка й інших. Окрім виданих матеріалів подибуємо вказівки на невидані, напр. плани Печерська і Клова 1713—5 р. і Задніпров'я з сучасними в них частинами Печерська й Подола 1719 р., що зберігають ся в київській церковно-археологічному музею. Цікаво, що при описі поодиноких урочищ пр. П. сам мусів поправити декотрі хиби поданої ним перше схеми: так в описі Плоської частини подибують ся звістки про розкопки Антоновича і Хвойка та знайдені ними печери і стації камінного віка; в описі Печерська подибують ся натяки на до християнське походження місцевих печер; в обох частинах подибують ся вказівки на давні скарби римських і східних монет, знайдені в сих частинах міста.

На підставі всего сказаного, ми приходимо до того виводу, що пр. Петрову повело ся сповнити лише першу частину зазначеної ним задачі — він справді „звів в одну цілість“ розкинені матеріяли й досліді що до топографії давнього Києва, але „помирити їх в однім загальнім погляді“ йому не повело ся; головна недостача його книжки се власне брак провідних поглядів. Тут незвичайно користним доповненням до книжки пр. П. може бути видана в 1897 р. Товариством Нестора літописця брошура „Публичныя лекціи по геології и исторіи Кіева читанныя профессорами П. Я. Арнашевскимъ и В. Антоновичемъ“. Книга-ж пр. Петрова може бути корисною підмогою для кожного, хто інтересує ся зачепленими в ній справами, яко звід дотеперішнього матеріяла і докладний показчик літератури.

До книжки додано досить докладну копію з плану Києва, зробленого в 1638 р. Кальнофойським, на котрий пр. П. часто покликує ся на потверджене декотрих своїх гіпотез. Пр. П. надає сему плану велике значінє, але думає, що його треба брати не так як він надрукований, але на-виротъ, бо при гравірованю зроблено помилку. В 1896 р. вістний київський археолог-любитель Б. І. Ханенко, на пропозицію пр. Петрова видав план Кальнофойського fac-simile з додатком виворотного вигляду перевернених, на думку п. Пр., частин (див. Записки т. XV). Питанє се в свій час викликало жваву полеміку в місцевих наукових товариствах і періодичних виданях. Особливо енергічно повстав проти думки пр. Петрова пр. Голубев; брошура, заголовок котрої подано вище, се вклад його думок що до сього питання. З брошури пр. Голубева дізнаємо ся, що пр. П. аразу вважав попсованим увесь план К-ого, але потому прийшов до того виводу, що попсована тільки невелика, але найбільш інте-

ресна його частина. Саме попсоване він поясняв тим, що в гравірованю пляна брало участь найменше два гравери, з котрих один, більше виправний, вигравірував більшу частину пляна, а другий награвірував решту на-вворт; але інтєресно, що на думку пр. Петрова, попсовані частини пляна награвіровані менше старанно й зручно, ніж не попсовані. Пр. Г. зовсім основно докazuje безпідставність наведених уваг і неможливість попсовання частини пляна. Свої закиди він піддержує покликаєм на пр. Петрушевского, дуже компетентного в сій справі. Та й окрім технічної неможливости такої помилки, безпідставність думки пр. Петрова докazuje ся розкладом київських урочищ і збережених до сегодня старинних будинків. Але збиваючи самовільний здогад пр. Петрова, пр. Г. сам впадає в подібну-ж помилку: бажаючи пояснити очевидну недокладність в розкладі на пляні декотрих будинків, пр. Г. думає, що К-ий, не маючи змоги помістити на своїм рисунку всі цікаві для него предмети, потяг від Софійської катедральної церкви до Десятинної церкви лінією, котра повинна показувати, що він представив на пляні звістну місцевість не відповідно до її справжнього положення; „сею лінією, що в сій разі є немов би вказівним пальцем, він бажав пояснити в чім справа“. А в тім, сам пр. Г. не дуже-то обстає за сий поясненєм і завважує, що в усякім разі воно „не може дати шкодливих наслідків“. З остатнім можна зовсім згодити ся; що-ж до недокладности К-го, то вона далеко простійше поясняє ся його невмілістю та другорядним значінєм в його рисунку старого Києва, про що каже в иньшій місци пр. Г. В загалі в думках пр. Г-ва годі не згодити ся, але статя його богато виграла би, як би була трохи коротша: 79 сторін, скажемо словами самого пр. Г., „більше ніж досить“, для виясненя все таки досить спеціального питаая. До статі пр. Г. додана копія з пляна К-ого в тій формі, як він був виданий д. Ханенком. За сей додаток усі ті, що інтєресують ся питаєм, будуть дякувати пр. Г., бо виданє д. Ханенка випущено було в незвичайно ограниченій кількості екземплярів і по незвичайно високій ціні. В. І.

Св. Софія Київская, нынѣ Києво-Софійській каеед-
ральный соборъ. Составилъ протоіерей П. Орловскій,
К., 1898, 60 стор.

Брошура отся має на меті подати історію софійської катедрі, сеї найважнійшої релігійної пам'ятки Києва. Автор, протоіерей Орловський, користував ся більш матеріалами, уже оголошеними в друку, хоч подає часом і матеріали, витягнені їм з архиву самої таки софійської катедрі. Спомянувши про заснованнє церкви ки. Ярославом

у 1037 р., про те, як князь „украси ю иконами и снабди книгами многими“, автор подає звістки про ті спустошення, що так часто траплялись сій церкві. Спустошали та грабили її і князі (як Мстислав, Боголюбського син і ин.), і Татари, і навіть самі мітрополіти „всеросійські“, що потягшись у Москву до князя, забирали в собою все дорожше та ціннійше із церковної мастности. Не ліпше стало і тоді, як 1416 р. київська мітрополія була відділена від московської. Софійську церкву занехаяно так, що західня стіна її розвалилась, баня потріскалась, фрески та мозаїчні образи попсувались, в самій церкві ховались звірі та птахи. Таке спустошення не повинно здаватись чим незвичайним через те саме, що на софійській горі в ту пору була пустка. Відома річ, що не було кому пильнувати церкви та ще й при тодішніх історичних обставинах (XVI в.). Не можна авторови не завважити того, що він досить мало звертає уваги на ті обставини і через те саме знищення церкви складає більш на тодішніх ворогів православія уніятів, що володіли церквою 37 років. З Петра Могили починаєть ся реставрація церкви і тягнеть ся з виїсками майже два з половиною віки. Остатньою фазою сеї реставрації було відкритє та поновленє древніх фресок; робота отся йшла протягом десяти років під доглядом академіка Солицева, але не завсїди вела ся з відповідною обережністю. На решті автор подає опись зверхнього і внутрішнього виду церкви, мозаїчних образів і иньших святинь. Трохи неприємно вражає в отсій описи наскок автора на „неразумныхъ ревнителей осьмиконечнаго креста“; без него з вигодою можна було-б обійтись.

Д. Я.

Іл. Кокорудз — Взаємини між старорускими законодавчими пам'ятниками (Справозданє дирекції ц. к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1897/8, 1898, ст. 1—39).

Наука руського права в Галичині вістаєть ся в дуже нужденнім стані; те занедбаннє руської науки, яке стало ся за часів проводу тих, що називали себе оборонцями руських „історичних начал“, на сїм полі дає себе відчувати й досі; ті відомости, які ціркулюють тут, походять з других, третїх рук, з перестарілих джерел. Брак катедри руського права в львівській університеті (де катедра польського права існує від 1830 р.) дає себе незвичайно сильно і прикро відчувати.

Проф. Кокорудз, не бувши правником спеціально, не перший раз забираєть ся до студій давнього руського права з культурно-історичного становища. В сій своїй статі він ставить задачою: вислідити, як правні норми Руської Правди модіфікували ся в пізнійших правних пам'ятках, що операли ся на нїй; головну увагу звертає він на відносини

Литовського Статута трох редакцій до Руської Правди і по вступних увагах про руське, литовське й польське право взагалі переходить до детальнішого порівняння Руської Правди й Литовського Статута в таких порядку: „права що дотикають осіб: 1. убійство і чинну обиду, 2. суди, 3. свідків, 4. оплати судові, 5. права підданих, 6. права жінчини, 7. гостинність, а II. права, що дотикають власности: 1. понятє власности, 2. спадщину, 3. опіку, 4. довг, 5. повірене“. Статя уриваєть ся на огляді постанов про „убійство і чинну обиду“, й автор заповідає її продовження в найближшій книжці Справоздання.

Я не буду входити в оцінку поглядів шан. автора і аналіз правних постанов; зверну увагу тільки на одну сторону праці, характерну для нашого галицького наукового рівеня: се повна перестарілість наукового апарата автора; в вину йому сього ставити не можна ніяк: він стоїть тут більш менш на галицькім рівени. Він числить ся з поглядами Болтіна і Шлецера, з руських памяток користає з видань Дубенського й Раковецького, а праці Еверса, Чацького, Мацьковського служать йому останніми словами науки. Велика монографічна література для давнього руського права, що утворила ся в Росії, почавши від 50-х рр., та студії над правом в. кн. Литовського взагалі й над Статутом спеціально, що розвинули ся теж дуже інтензивно й сотворили досить значну літературу в останніх літах, — для Галичини, як бачимо, зістають ся ще terra ignota, неважаючи навіть на звістки, які не раз подавали ся з неї на сторонах наших Записок. Будемо надіятися, що живіша діяльність в правничій групі Наукового товариства, розпочата останніми часами, вплине і на поліпшення науки руського права, передо всім — введе нашу суспільність в курс зробленого на тім полію протягом останнього шістолітя.

М. Грушевський.

Е. О. Карскій — Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ, Варшава, 1896, стор. XIII+444.

Автор, професор варшавського університету, звісний уже в науковім світі з праць про білоруське „нарѣчє“ в його сучаснім стані і історичнім розвою. Головні його дотеперішні твори на тім полі були: 1) *Обзоръ звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи.* Москва 1886; 2) *Къ исторіи звуковъ и формъ бѣлорусской рѣчи.* Варшава 1893; 3) *Къ вопросу о разработкѣ старого западнорусскаго нарѣчія.* Вильна 1893; 4) *Два памятника старого западнорусскаго нарѣчія: Лютеранскій Катехизисъ 1562 г. и Католическій катехизисъ 1585 г.* (Журн. Мин. Нар. Просв. 1893 серпень); 5) *О языкѣ такъ называемыхъ литовскихъ лѣтописей.* Варшава 1894. Праця, котрої заголовок в надписі виписаний, є новим

важний вкладом д. Карського в цілій системі його дослідів про білоруську мову (хоч автор в сім разів занадто акцентує білоруський характер обговорюваних пам'яток).

Названа праця складаєся з вступу, п'яти глав і додатків. У вступній частині обговорює автор насамперед причини появи різних перекладів св. писма на народний язик в Литовській Русі в XV—XVII в. За иньшими ученими (як Соколов: *Отношеніе протестантизма къ Россіи въ XVI и XVII в.* і Владіміров: *Докторъ Францискъ Скорина*) видить він тут вплив німецько-чесько-польського протестантизму на Русь. Протестантизм і сам послугував ся народним язиком, і противників (правовірних) змушував халати за те саме оруже. Сей процес тим скорше поступає, що знає церковно-славянського язика підупало було, а заінтересованне церквою і духовними справами перейшло було в тім часі майже зовсім від неосвіченого й байдужного духовенства на світських меценатів (нпр. кн. Острожський) і церковні брацтва. Взором для перекладів руських були головні переклади чеські і польські (пор. Владіміров: *Францискъ Скорина*). Та цікаво, що маємо з того часу лиш два переклади псалтири, хоч перекладів иньших книг св. писма було більше (нпр. Біблія Скорини, Євангеліє Тяпінського, Пересопницька рукопись і т. и.). Видко, переклад псалтирі було зробити найтруднійше -- і тому не багато було охочих до того. Се треба завважати тим більше, що маємо з XV—XVI в. аж 18 різних видань псалтири з меньшими або більшими признаками західно-руського народного язика (з того 8 рукописних, 10 друкованих). Оба згадані переклади псалтирі переховались лиш в рукописах (Румянцевській музей н-ри 335 і 1017). Перший походить з XVI в. і опирає ся на польській псалтирі Врубля, що вийшла в Кракові 1539 р. п. з. *Zoltarz Dawidow*; другий зладжений на основі Радивилівської Біблії, що вийшла в Берестю 1563 р.

Головна частина праці д. Карського займає ся детальним описом отсих рукописей. І так в першій главі (стр. 46—67) описує автор обі рукописи з палеографічного погляду (формат, папір, чорнило, письмо і т. д.). В другій главі (68—132) він вичислює й характеризує численними вписками польські псалтирі, що появились до половини XVII в., а також церковнославянські псалтирі, що могли служити основою авторам згаданих перекладів. З порівняня виходить, що автор рукописи XVII в. працював більш самостійно, тим часом як перекладчик XVI в. дуже часто лише переписував кирильськими буквами польські слова і зврати свого польського оригіналу. В главі третій (стор. 133—174) вичисляє автор елементи польського та церковно-славянського впливу (з погляду лексикального, орфографічного, фонетичного і т. д.) і овначує між иньшими навіть в процентах відносини обох впливів до себе і до самостійности

авторів. І так на 1047 слів вичислив д. Карський 117 (11·1%) польонізмів, 145 (13·6%) церковно-славянських, 52 (4·9%) сумнівних слів, а 733 (70%) самостійних своєрідних висловів. Очевидно, се все може мати лиш приближану вартість з огляду на близьке посвоячене всіх славянських язиків власне з лексикального погляду. В четвертій главі (175—264) обговорює автор елементи чисто західно-руські обох перекладів з погляду фонетичного, морфологічного і синтактичного. При кінці додано кілька уваг про акцент обох рукописей. Докладність і пильність автора в зводі подробиць величезна; він навіть всі без виїмки надстрочні знаки рукописей задержує й зазначає. Але як раз ту й головна хиба праці. Поза подробицями, цитатами, виписками, знаками, титлами годі доглянутись синтези — ширшого погляду на язикові процеси зі становища фізіологічного і психологічного. З тим всім одначе кинга д. Карського дуже цінна яко звід матеріялу, тим більше, що в главі пятій (269—426) подав автор повний словар обох рукописей.

І. Копач.

М. Довнар-Запольскій — Западно-русская сельская община въ XVI вѣкѣ, ст. 56 (відбитка з Ж. М. Н. II, 1897, VII).

В коротенькому вступі автор вказує, що в науці існує по згаданому питанню два погляди: 1) проф. Владмирського-Буданова, що признає існування сільської громади в західно-руських землях і 2) д. Любавського, що поясняє деякі з'явища ніби громадського життя „простою сусідською і повинностною солідарністю“. Сам д. Довнар-Запольскій пристає до першої думки, але заприймає, що він має на увазі волостну (окружну) громаду, а не сільську, бо різниця між селом і волостю виступає тільки з початку XVI віку, коли громада вже починає виширяться; з другого боку, волость в актах зустрічається частійш, ніж село.

Свою статтю автор не поділяє на відділи, хоча вона по змісту ділиться на дві частини, що не вадило-б авторови й зазначити для ясності. В першій частині д. З. зазначає ті фактори, які сприяли знищенню загально-громадських порядків в волостях Литви-Руси. Сюди належать: 1) змагання шляхти, особливо державців і намісників, знищити загально-громадські порядки, бо вони перешкаджали в їх змаганнях про побільшення доходів з волости; волости самі розкладали між собою податки і пильнували, щоб господарські державці і намісники не заводили нових поборів; волость таким робом боронила свою самостійність і від господарських урядників. 2) Вихід члена із громади з землею, якою він користувався до виходу; се бувало тоді, коли член громади одержував

землю на особну службу, або ставав боярином — в такому разі земля обійлялась, себ то переставала бути тяглою; бувало також, що боярин кушував тяглу землю, в такому разі боярин в боярській землі повинен був нести боярську службу, а з тяглої — тяглу, але бояре часто увільнялись господарем від тяглої служби. 3) Одначе найбільше порушувало рівновагу громади те, що в князь роздавав шляхті землі в селянами і віддавав їм всі господарські податки в них, хоча і не завсіди; в такому разі панські селяне, коли господар не віддавав господарських податків панам, самі часто не хотіли відбувати волосних повинностей, і через те волости, певне, несли великі втрати. Нарешті, 4) виріження города із волости теж порушувало громаду. В усіх отсих випадках волость-громада боронила свої інтереси та боролась за своє існування; із сїєї боротьби автор виводить, що громада в XVI віці підупадає, дякуючи урядовій політиці, своєволі і загальним умовам державного ховайства. Одначе все-ж таки в початку XVI віку громада існує; внутрішнім звязком її були фінансові інтереси, зверхнім — адміністративний поділ.

В другій частині своєї статі автор малює нам саму громаду. Члени громади звались мужами або просто людьми; заступником громади був старець, якого по весні кожнорічно вибирали мужі волости. Обовязками старця були суд і збір податків. Для центрального уряду старець був представником фінансової адміністрації волости: старця уряд оповіщав, коли волость увільнялась від якого тягла, або подати, або коли із волости виділялось кілька людей якому небудь панови в данину а визволеннєм від податків і т. и. В руках громади був розклад господарських податків і намісницьких поплатків, бо на волость накладалась загальна сума податків, яку треба було уже самій громаді „роврубати“ між своїми членами; окрім того у волости були ще свої власні потреби (на церкву, млин, плата кар по суду і т. и.), і для задоволення їх громада мала свої громадські кошти, які в данім разі добувались через самооподаткованнє. Найважнішим інтересом для громади було володіннє землею. В науковій літературі існує думка, що переважною формою селянського землеволодіння з XV віку було дворичє — служба з семейно-родовим характером, і що тут нема жадної громадської організації. Д. Запольський доводить, на підставі джерел, що волости між иньшим належала нерозроблена територія, яку селяне розбирали по службам; що селяне переділяли між собою всі землі, що вони, як громада, виділяли часть землі на громадські потреби нпр. церкву, віддавали землі в застав і т. и. — словом, що громада признавала за собою право розпоряджати ся громадською землею, незалежно від того, чи поділена вона на дворича, чи ні, а се дає деяке право підчеркувати громадські способи уживання землі (орної). Що-ж до вигід — земель борт-

них, бобрових гонів, лісів, вигонів і т. и., то ними громада розпоряджалась спільно і захищала їх від кожного, хто хотів накласти на них свою руку.

Автор, окрім того, звертає увагу читача на те, що хоч відомости про громадські землі не повні і не дають права з теперішнього погляду признати за громадою права повного володіння землею, однак, каже він, ми повинні мати на увазі обставини того часу, коли громада, як і всякий служебний чоловік, могла користувати ся і розпоряджати ся своєю землею, не порушаючи інтересів служби та господарського скарбу. Крім того селянська маса неоднородна, а се впливало і на її права. Автор доводить, що громадська самоуправа практиковала ся особливо між так званими данниками — се класа стародавнього походження і зустрічаєть ся скрізь по Литві-Руси: їм скрізь відома була громадська організація; але він наводить деякі відомости і про те, що громадська організація зустрічаєть ся між селянами і на землях панських, а також не тільки між данниками, а і між иншими тяглыми категоріями селян. Кінець громадї положила так звана волочна система і попис служб там, де перша не була заведена, і ся реформа була наслідком не тільки впливу місцевого уряду, але й усього ходу економічного життя Литви-Руси.

Такий зміст невеличкої статі д. Довнар-Запольського. Вона має чималу вагу для науки, особливо коли прийняти на увагу, що питання про громадську організацію в Литві-Руси починаєть ся тільки що розроблювати ся. Автор поставив багато питань і коли він за недостатчею джерел не міг їх порішити зовсім, то дяка йому і за те, що він їх поставив і витичив дорогу до їх порішення. Для своєї праці д. З користував ся архівними матеріялами, що він надрукував потім під назвою „Акты Литовско-русского государства“. Статя взагалі цікава і написана так, що її може читати і неспеціаліст. Як на недочаху, вкажу на те, що статя не поділяєть ся на жадні відділи, через що виклад виходить трохи неясним і заплутаним.

І. Черкаський.

І. Лапко — Земскій судъ въ великомъ княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI вѣка (Ж. М. Н. П. 1897, VI, стор. 263—301).

В сій невеличкій статі автор спершу дає огляд земського суда, як він склав ся в кінці XVI віку, а потім подає маленьку історичну справку про розвиток земського суда в XVI віці. Земський суд складали: судя, підсудок і писар. Вони вибирались повітовою шляхтою-землянами і затверджувались королем. Король або, коли його нема в Литві, воевода, а в Жомоїті — староста, посилав листи іродському урядові, щоб той

оповістив всю повітову шляхту, аби вона на певний час вібралась в замок або двір повітовий для вибору кандидатів. Оповідать ся шляхта за чотири неділі до речинця. В визначений день шляхта вибирає на судию, підсудка і писаря по чотири кандидати, і з них король своєю власттю іменує по одному. Кандидати сї повинні бути „люди добрые, побожные, цютливые, годные, в праве уметные, писати умеючіе“, „родичи того павѣства великого князьства Литовскаго и не новоосѣлые въ повѣтъ“. Судцями не могли бути 1) духовні особи, 2) урядники тогож повіту і 3) судці другого повіту. Судові урядники не тратять свого уряду до смерти або до іменовання на який висший уряд; але їм було вільно складати в себе уряд. Особа судового урядника боронилась законом. Іменовані вищесказаним порядком судці на першій сесії суда присягали — судия і підсудок по одній формі, а писар по другій. Із самої присяги видно, що судиями були, властиво кажучи, тільки судия і підсудок; писар же тільки вів протоколи і радив судиям. Коли хто з членів суда не міг явитись на сесию, то про се оповідав иньших членів, а сї останні з повітовою шляхтою разом вибирали заступника, і той теж присягав. Коли судці не згодні були з шляхтою, то вона мала право вибрати заступника по своїй волі. Хто з членів судового уряду без причини не являв ся на сесию, той тратив свій уряд. Судці мали уставлений законом дохід в кожній судовій справі.

Не малу роль в судах грав возний, що іменовав ся возводою (на Жомоїті — старостою) по виборі судового уряду і шляхти. Возних бувало кілька на повіт. Возний присягав. Обовязки возного: 1) сьвідчити перед судом про все, що він бачив і чув (авторитетний сьвідок для тих, хто судить ся); возні посилались урядом „на всякне справи людские“, „для оглядання“ шкод, ран і т. и.; возні були також сьвідками при актах цивільного змісту; 2) вони мають розвозити позови; 3) сповняти приговори суда і 4) наглядати за порядком на суді.

Земський суд мав три сесії на рік: 1) Єрданську, 2) Троїцьку (зелеші сьвята) і 3) Михайлівську (29 сент.). Сесия тягнулась неділь три. Суд повинен був приїзжати за три дні до речинця і виїзжав до дому три дні після сесії: сї дні призначались для видачі справок і записування в книги всяких актів.

Суд відбував ся в судовій хаті. Він судив справи цивільні й карні. (Тут автор стараєть ся перелічити такі справи замість поділити їх на категорії, як би се треба було зробити). Автор підчеркує одну функцію, що ставить земський суд вище понад иньші — се контролю за діяльністю гродського суду; але земський суд є все-ж таки судом першої інстанції: на постанови його можна було апелювати в трибунал і в ко-

ролівський суд, коли незадоволений постановою земського суда зараз же на суді заявляв про се.

До земського суду удавались крім шляхти, особи духовного стану, коли вони володіли маєтностями на шляхетським праві, міщане, Жиди, панцерні слуги, слуги замкові, путні і т. м. Словом, автор приходить до такого виводу, що земський суд не був чисто шляхетським.

На суді могли виступати замість інтересованих осіб 1) „умоцовані“, якими могли бути як посторонні люди, так і свояки і 2) слуги свого пана. Умоцовані вели справу від свого йменя, слуги-ж робили все йменем свого пана. Крім того на суді виступали ще прокуратори в роді наших адвокатів. Бідним людям прокуратор визначав ся від суда за дурно.

Далі автор оповідає самий процес, починаючи від запису жалоби і до постанови суда.

Коли скінчить ся сесія, суд всі старі книги постанов замкає в особну скриню під три замки (по числу членів); ключі від них по одному були у членів; потім запечатують сесією печаткою (кожний член теж має свою печатку) і складає в сховок, призначений для сього. Стерегти книги лежить на обовязку возводи. Постанови-ж тої сесії, яка тільки що відбулась, не ховають ся, а вістають на руках у писаря, що переписує їх на чисто.

Нарешті автор переказує коротенько історію земського суду від початку XVI віку. Він каже, що земський суд в в. кн. Литовським перейнято в Польщі і що ще в XV віку в Підляхії земський суд уже існував, але він судив разом з старостами, себ то суд був адміністративний. В інших землях суд був в руках возвод, старост і державців. Статут 1529 року вимагав, аби вищеназвані урядники мали при собі по два землянина і без них суд не міг відбувати ся. Одначе, доводить автор, се було жертвою буквою: суд по старому відправляли самі урядники. Сесій тоді не було жадних: судили цілий рік. Епоху в історії земського суду склав Більській привілей 1564 року, що скасував старий суд і завів новий, про який говорить уже статут 1566 року. Третій статут (1588) закінчив історію розвитку земського суду, увівши генералів-возних.

Суд до 1566 року вів усі справи; статутом сього року вони розділені були між судами земським, гродським і підкоморським.

Родоначальником возних були віжі, що посидались судом для „оглядання“, і децкі, що сповняли постанови суда. Вони були просто слугами судців. Уряд возних уставив виленський сойм 1551 року.

От і увесь зміст статі д. Лалпо. Вона написана легко, так що її може читати і неспеціаліст, носить скорше характер реферату. Автор очевидячки не юрист, через те часто він плутаєть ся в питаннях,

нпр. в питанню про підсудність. Він користувався переважно Статутом, хоч донеде зустрічають ся цитати й на акти. Крім того автор користувався архивним матеріалом — чотирма книгами постанов витебського земського суду (1592—1598 рік). Праця д. Лаппо не може мати великого значіння для науки, бо зачеплене ним питання розроблено тут влегка, а про земський суд можна було-б написати цілу монографію. Одначе заслугою д. Лаппо можна вважати те, що він перший зачепив питання про суди в в. кн. Литовськїм і тим поклав початок серйознїйшому студійованню їх.

І. Черкаський.

Д. П. Миллеръ — Очерки изъ исторіи и юридическаго быта старой Малороссіи. — Превращеніе казацкой старшины въ дворянство, 1897, ст. 133 (з Кіївської Старини, 1897, I—IV).

А. М. Лазаревскій — Запѣтки на историческія монографіи Д. П. Миллера о малорусскомъ дворянствѣ и статутныхъ судахъ, Харьков, 1898, ст. 82.

Під загальним титулом „Очерків“ д. Мілер подав дві розвідки: 1) Земські, городські і підкоморські суди. 2) Переміна козацької старшини в дворянство; перша з них була вже обговорена в Записках (т. XIII), тому зупинимо ся тепер лише на другій. Сю розвідку поділив д. Мілер на чотири частини. Найважнїшою частиною є перша, бо тут автор говорить про цілий процес витворення українського дворянства. Але сея частина виїшла також і найслабшою: вона трактована більш загально, багато в ній помилок, як се вказав Лазаревскій. Друга, третя і четверта частина, де автор говорить про юридичні унормованя відносно українського дворянства, повнїйші і вірнїйші.

Д. Мілер починає з звичайного погляда, що р. 1654 застав на Україні 300 голів шляхетської верстви і то не дуже визначних, і вони скоро поринули в козацьких рядах. Та се число невірне, як доказує Лазаревскій, бо Мілер користувався фальшивим жерелом; д. Л. доводить, що після Переяславської умови полишило ся лише кілька родин з руської шляхти, що могла-б ствердити історичним документами своє шляхетське походжене. Ціла людність, по словам Лазаревського складала ся тепер з демоса, що ділив себе на товариство і поспільство, значить козацтво і селянство (д. Л. забув ще дуже важний чинник — міщанство). З козацтва, пише Мілер, виділив ся протягом столїтя окремішнїй, упривілейований стан, що при кінці 18 ст. дістав права російського дворянства. На се вплинули свїжі традиції польського панованя, але й „у самїй суспільности, каже д. М., були такі обставини“, що вели до появи шляхетського стану.

Повстав сей стан без зверхніх впливів. Витворив ся він з козацької старшини, в українського „паня“. Процес відбував ся швидко. З простого козацтва вирізняла ся військова старшина, що присвоювала собі шляхетські права“. Пятьдесять літ після Переяславської уови „судять ся вони шляхетським правом, вибирають в поміж себе урядників на потреби в краю, не платять данин і не носять загальнонародних повинностей, їх діти користують ся особними прерогативами в службі, а освіта дає їм змогу як зверхній виглядом, так і інтелігенцією переіменити ся в особну верству, вповні особну від рядового козацтва і поспільства. В склад нового панства увійшло багато із остатків шляхетського походження, увійшли і російські дворяне з поміж козацьких старшин“. Але вони ще не називали себе шляхтою. „Термін шляхетства знову виринає на сьвіт у 18 ст., коли на сцену виступило вже третє покоління козацької старшини“. Від тепер починають ся різні заходи, аби придбати для себе правною дорогою сей термін, як і також і всі привілеї, що були в звязку з тим терміном.

„Так коротко сказано у д. Мілера, пише д. Лазаревський, про головне питання його монографії про дворянство — в яких обставинах відбував ся політичний зріст української старшини в столітній період гетьманщини і які обставини помогали тому зростови“. Д. Лазаревський стараєть ся се все доповнити та вказати на суспільне і культурне становище козацької старшини; при тім стараєть ся вказати стан, в яким була Україна після смерти Хмельницького, чи властиво після р. 1654. Усі виводи д. Лазаревського стремлять до того, аби показати, що на витворене дворянства склали ся не лише внутрішні причини, але і зверхні. До сих зверхніх причин зачисляє д. Л. вплив Польщі та інґеренцію російського правительства. Вказує, як гетьмани з вишшими чинниками козацької старшини шукали протекції то у одної, то у другої сторони, та пильно заходили ся біля шляхетських порядків. Вказує на пригожі часи для витвореня дворянства за Мазепи, Скоропадського, Апостола, коли то старшина вже замітно відокремилася в особну верству. До внутрішніх причин зачисляє Лазаревський з вишшими вченнями (робить се й Мілер, але загально) легко нажите старшиною багатство і сесю освіту, про яку вона стала піклувати ся вже під кінець XVII ст. і яка в першій половині XVIII ст. була вже на стілько розповсюджена між нею, що з того часу старшина мала повне право називати себе освіченою суспільністю.

Статя отже д. Лазаревського є важним і значним доповненєм розвідки д. Мілера. В кінці її додано кільканадцять документів XVII—XVIII в.

Ю. К.

Ал. Лазаревскій — Изъ семейной хроники Берловъ. (Київ. Старина 1899, I, ст. 101—133).

Невтомний дослідник історії козацьких „шляхетних“ родів д. Лазаревскій подає в сій своїй статі відомости про родину Берлів, зачерпнені з їх фамільних документів, особливо про Івана Берла, воронковського сотника (1696—1706) і переяславського полкового судию (1707—1711), та його родину, вибираючи все інтересніше для історії тодішнього українського життя. Найінтересніші з поданих тут відомости, зв'язані з біографією Арсенія Берла, Іванового сина, єпископа переяславського (1733—1744), що визначився своїми просвітницькими заходами. Його старанем була заснована школа в Переяславі, що потім перемінилася в семинарію. Арсеній побудував дім для неї, постарався, щоб були ученики, наказавши підвладному своєму духовенству під загрозою кари присилати дітей своїх на науку. Учителів для школи спровадив з Києва, між ними були і два з печерських монахів; учителів харчувались коштом „катедри“ єпископа; ученики жили в бурсі, а вся епархія складалась на її утриманні. Про відкрите сеї школи пише сам Арсеній, що вже в осени 1738 р. зібрані ученики учились в ній „слав'яно-латинського ученія“. Перший учительський персонал тої школи назвав її „Берліанською колегією“. В історії переяславської епархії Арсеній вагітний крім того тим, що на його представленні синод признав епархію переяславську, що дотепер належала до київської митрополії, самостійною.

В додатку до статі (в кінці) видрукований в цілості тестамент Ів. Берла, 1717 р., досить багатий побутовими подробицями.

М. Г—а.

В. Шенрокъ — Матеріали для біографії Н. В. Гоголя, т. IV, Москва, 1897, ст. VIII—978.

Четвертим томом закінчена велика, довголітня праця д. Шенрока, присвячена біографії Гоголя. Перший том вийшов 1892 р. і п'ять років пройшло, ніж вийшов останній. Тепер видання закінчено і ми маємо в нім одинокую критично оброблену пробу біографії, працю потрібну для кожного, хто студіює твори Гоголя чи хоче в'яснити собі історію його творчости. В своїй часі ми казали про загальний план видання (Зап. XVII, 41—44), автор не відступив від своєї програми і в останнім томі. Маємо тут опис життя Гоголя за період 1842—1852. Це дуже смутна епоха в життю взагалі і в історії творчости Г. — психічна криза, що знайшла собі найбільш повний та ясний вираз у „Вибранихъ мѣстахъ изъ переписки съ друзьями“ (1847). Для звичайного читача ся відміна в поглядах і взагалі в духовім життю письменника здавала ся зовсім темною і загадкою. Письменник відрікає ся від попередніх замірів, від давних

Ідеалів, від всеї попередньої власної літературної діяльності. Справді, деякі натаки на містицизм і меланхолію автора, на погляди що до свого призначеня й т. п., можна було знайти і в ранійших творах, але тоді се не звертало уваги і вперше нові слова прочитали зачудовані читачі в „Выбранныхъ мѣстах“.

Тепер легко побачити на підставі вібраних у д. Шенрока звісток, що ся криза не була чимсь наглим, несподіваним, але виготовляла ся пошалу під впливом обставин і тільки найбільш повно виявила ся в вщсе згаданім творі Гоголя. Письменник завше схиляв ся до містицизму. Під впливом хороб, які турбовали Гоголя за останні роки його життя, отсе почутя зміцніло і він прийшов до переконання, що хороби се благословенне Боже, бо вони підіймають душу. Розвитку містицизму сприяла знайомість з пістистами й містиками (з останніх отець Матвій мав на Гоголя великий вплив). Призначенне власної літературної діяльності Г. ставив високо і його місія не була ще сповнена: пробою висловити „нове слово“ були „Выбранныя мѣста“ і обурення, з якими його прийняла більшість російської освіченої публіки (згадаймо нпр. лист Белінського до Г.) мало шкодливий вплив на духовий стан Г. Фізична і духовна сила слабіли від хороб і турбот, і Гоголь починав мучити ся сумнівами, чи не втратив він літературного таланту.

Опжеу отсих 10 останніх літ і присвятив д. Шенрок четвертий том: він аналізує обставини, в яких жив Г. за отої роки, впливи, під якими росла криза, і як відбилась духовна відміна на його останніх творах. Иводі д. Ш. робить більші чи меньші екскурси в бік: наприклад він присвячує оден такий екскурс — огляду критики на „Выбранныя мѣста“ (463—513) і т. и.

До тома додано показчик всіх річвей і власних імен, що зустрічають ся в творах Гоголя. О. Г—ий.

А. Титовъ — Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодяпскому (1846—1877 гг.) (Київська Старина 1897, IX—XII, 1898, II).

Письма П. А. Кулиша къ И. Ф. Хильчевскому, 1858—1875 (ib. 1898, I).

Письма П. А. Кулиша къ Шевченку (ib, 1899, II).

Письма Кулиша къ В. В. Тарновскому, 1855—58 гг. (ib. IV, XII).

Письма Кулиша къ Д. С. Каменецкому, 1857—1865 гг. (ib. 1898, V—VII, XII).

Переписка Кулиша съ Володимиромъ Барвинскимъ въ первой половине 1871 года (ib. 1898, X).

— Письма П. А. Кулиша къ В. В. Тарновскому-сыну (ib. 1899, I).

— Письма П. А. Кулиша къ М. В. Юзефовичу, 1843—1861 гг. (ib. 1899, II—III).

З половини 1897 року аж по марець с. р. „Кіевская Старина“ надрукувала 350 і кілька листів Пан. Куліша, писаних у різні часи до О. М. Бодяньського, І. Ф. Хильчевського, Т. Шевченка, В. В. Тарновського-батька і В. В. Тарновського-сына, Д. С. Каменецького, М. В. Юзефовича і Володимира Барвіньського. Сі листи — то очевидно тільки мала частина широкої кореспонденції, яку провадив Куліш протягом зного довгого і діяльного життя; але вже і з сих листів, що обіймають довгий час від 40-вих аж до 90-их років, можна не одно дізнати ся і про Куліша і про иньших людей, з якими йому доводилось мати діло, та про обставини його життя й роботи.

Ми не маємо наміру використувати тут зараз увесь багатий історичний матеріал, що містять ся в надрукованих уже листах Куліша, для його життєписи та для історії часу, в якому він жив, але годить ся вже тепер повиягати з надрукованих його листів те, що pomoже нам хоч троха зрозуміти його характер і пересвідчення, які він, як нам здавало ся, пераз зміняв. Годить ся й не відкладати сеї роботи особливо з уваги на ширшу галицьку громаду, що на діяльність Куліша дивить ся очима галицької політики, докоряючи йому не одним, що може здалось би й виправдати без шкоди для пам'яті вельми діяльного Українця.

Такої роботи прийняв ся був уже в нас др. Василь Щурат, видавши 1897 р. брошуру п. з. „До історії останного побуту П. Куліша у Львові“, себто до 1882 р. Праця Щурата мала вернути Кулішеви добру славу, котру в очах Українців-Русинів підірвали його твори, що в них знати раз надірний нахил до Росиян, другий раз до Поляків. Автор дивив ся на ті твори, як на уступки раз одним, раз другим в тій цілі, щоби від них дістати поміч у змаганнях культурного і політичного життя нашого народу. Польсько-руська акція Куліша представлена автором, як проба подібної-ж акції з 1891 року (нової ери), — розуміеть ся, проба Поляків, з котрими Куліш остаточно не згодив ся, а переконавши ся в їх чисто самолюбних намірах, вірвав з ними зносини зараз по реформі Василянських монастирів у Галичині.

Се була вже остання проба політичної акції Куліша на ширші розміри і останнє велике розчарованє його; після того він уже не поривав ся на такі сьмілі вчинки і на останок загірб ся безвиходно в своїй ватишнім кутку.

Листи Куліша, надруковані досі в Київській Старині, показують нам його діяльність перед невдалою пробою зносити з Поляками, і то почавши від 40-их років. Так і видно в них непосидючого ентузіаста і завзятого робітника, що одушевляє ся безмірно і попадає в гірке неввіре, особливо до людей, а не до роботи, що їздить кількома наворотами по Європі, раз хвалить столицю, другий раз величає сільське житє, і не може найти для себе місця, а для свого живого духа спокою. Великі, сказати-б, наукові клопоти ідуть у нього в суміш з гіркими часом клопотами щоденного житя, а то й ві злиднями; для хліба він шукає і дістає кілька разів посади, а для наукової діяльності і своєї репутації він і кидас часом ті посади, нарікаючи потім, ще не може довести до ладу своїх матеріальних обставин. По прочитаню листів Куліша здаєть ся, що його ентузіастична і амбітна вдача серед прикрих звичайно матеріальних обставин доводила його найбільше до того, що він часом у своїх пересвідченнях хитав ся: то хвалив „святю українську старосвітчину“, то ганьбив її, то у тісній минулій і генерішній злуці з Росіянами бачив одиноке спасене України, то знову частував Поляків милими для них „крашанками“, поки й їх не пізнав докладнійше.

Але краще буде, коли з тих соток листів Куліша виберемо уступки, що він сам писав про себе. Ті листи писані до вісьмох осіб і відповідно до того, як Куліш жив в сини люджи і які мав зносини з ними, вони мають інші прикмети. Редакція Київської Старини, друкуючи ті листи, і сама подала декуди їх характеристики; так ми з них і скористаємо тут, заки виберемо дещо з листів.

Листи до проф. О. Бодянського писані в 1846—1877 рр.; єсть їх усіх 113; більша частина їх належить до 1846—1857 рр. Куліш приготував ся тоді до наукової карієри, був співробітником „Общества исторіи и древностей“, отже мав з проф. Бодянським багато діла. В 1845 р. О. М. Бодянський був вибраний секретарем „Общества исторіи и древностей“, а від 1846 р. праці сего товариства починають видавати ся у новій формі — „Чтеній“. Діяльний і енергічний Бодянський зібрав коло себе гурток людей (до котрих належав і Куліш). Зовсім зроуміло, що на їх перешкоці зі своїм провідником відбивали ся всі ті пригоди, яких завнавала їх діяльність. На першим пляні було питанє про цензуру. В листах Куліша ми стрічаємо не мало цікавих заміток про сю справу (див. листи 5, 6, 17, 35, 64—66, 71, 97). Сюди приставало питанє про скількість і якість дальших робіт. З листів легко можна зміркувати дорогу, якою йшли літературні праці Куліша, що побачили світ (1, 2, 4, 5 і дальші) і ті, що не були призначені до скорого друкованя (95), а також різні пляни, в яких багато і зовсім

не здійснило ся. Наприклад Куліш бажав перекласти Одисею, але Бодянський відрадив йому (33, 34). Вкінці відко з листів, які були в Куліша літературні зносини і яка широка знайомість з людьми. Тут ми читасмо немало звісток і про других письменників (1, 5, 27, 108 і др.) і різні новинки з літературного життя (62—64, 83, 85). Непорозуміння між Кулішем і І. Срезневським з причини, що Срезневський присвоїв собі збірник українських пісень, записаних Кулішем (про се мова в листах 3, 7, 24, 25, 27, 30, 33 і 79) є вразком тих нарікань, які нераз читасмо в листах Куліша з якої або такої причини. Хоч знову з другого боку такі вислови, як про „цигана“ Погодіна (37) доказують, що Кулішеві нарікання і підозріння не завжди були справедливі (Шор. „Русській Архивъ“, 1892, XI, 301, прим.). Годі мабуть назвати безпристрасними і відносним Куліша до редакції „Современника“ (64).

Всі ці листи мають дві основні прикмети, що характеризують Куліша, як діяча на науково-літературнім полі: „Свята старосвітчина“ все була у Куліша на першім пляні, а старання про розвій української літератури були його щоденними стараннями. Бодянський у своїх листах мабуть адержував трохи енергічні пориви Куліша в тім напрямі. Куліш одушевляв ся всім, що було рідне, і тим одушевленням можна вияснити й його докладні умови про те, як що друкувати, якою правописю, з якими наголосами і т. н. (5, 7, 12 і ин.). При тім була у нього незвичайна енергія, він працював безнастанно. Він записував українські пісні і думи, збирав літописи, друкував самостійні наукові статі, романи, повісті, поезії, книжки для дітей, займав ся перекладами, вчив ся чужих мов, видавав праці иньших авторів, редагував журнал, збирав рукописи, заложив свою власну друкарню і т. н., і притім ще знаходив час на сільське господарство та на фізичну роботу.

Така велика діяльність дивує кожного тим більше, що Куліша як чоловіка годі було назвати щасливим чоловіком, що найменше в період, до котрого належать його листи до Бодянського. „Гдѣ тутъ везеть?! Я долженъ везти, а не миѣ везеть. Миѣ ужъ никогда, можетъ быть, везти не будетъ, какъ челоуѣку, выскочившему изъ рельсовъ...“ (95). Куліш не мав багато доходів (57), а, як він сам писав, не мав і доброго здоровля (70—72). „Часто нездужаю, здоровле мое дуже ровостровне“ — писав він ще 1847 року (23). Невдачна подорож за границу, арешт, заборона друкувати свої твори і заслання в Тулу раз на завжди поспунали дуже гарно почату карєру Куліша. Правда, він у своїх листах ніколи не говорить докладно про сю пригоду. „Нас не зроумили, не оцінили, грубо помилили ся що-до духа нашої роботи — се наша вина“ (36). Минули три тяжкі роки життя в Тулі і Куліш дістав амвєстїю (51),

поїхав у Петербург з гирким почуттям, що його надії розбиті. А потім почалося неспокійне життя з переїздами з одного краю Росії в другий, життя повне злиднів, нещастя, невдач та несподіваних пригод. Петербург не сподобався йому своїм кліматом і „болотною“ цивілізацією (76), на селі не мав він спокою від господарських клопотів та дурниць сільського життя (88).

Мабуть оттакі обставини життя й мав на думці Куліш, коли писав, що йому але поводить ся та що він вискочив з шин. „Тяжко рубати дрова тому, хто вмів малювати образи або вирізбити статую, але такі наші часи, що скорше можна заробити копійку рубання дров, ніж творами фантазії, — що найменше легше для мене“ (80). Такі нарікання відзиваються не раз у листах Куліша до Бодяньського, хоч при всіх своїх невдачах він усе таки „віставав ся самим собою“.

Листи Куліша до Ів. П. Хильчевського¹⁾ мають зовсім инший характер, ніж його листи до Бодяньського. З Хильчевським познайомився Куліш в Луцьку 1842 р., і хоч Х. був старший від нього на десять літ, оба стали великими приятелями. Хильчевський мав великий і добрий вплив на Куліша і навернув його по часті до українства. Куліш цинив його за те високо, займав ся його долею, коли йому не поталанило в чім, аж поки „Історія возсоединенія Руси“ не розлучила їх — Хильчевський не згодився з сею працею Куліша і приятель їх пропала. Листів до Хильчевського є 77 і вони походять з років 1858—1875. Писані вони то по українськи то по російськи, способом свободним, щирим, як до доброго приятеля, перед котрим нема з чим таїти ся.

Листів до М. В. Юзефовича є 27 з 1843—1861 років. Більша частина їх належить до 1843—1847 рр. То був час дозрівання духовних сил Куліша, час огнистого ентузіазму, смілих поривів і горячого бажання праці для України. Юзефович, що від 1842 р. був помічником попечителя київського шкільного округу, займав ся доволі дбало долею Куліша і навіть сприятелював ся з ним; Куліш — як видно з листів — з нічим не таїв ся перед Юзефовичем, а то і вставляв ся у нього за своїми иншими знайомими та приятелями, нпр. за Хильчевським. Юзефович познайомив Куліша з польськими ученими Грабовським і Свідзінським, дав йому сирогого подорожувати по краю для збирання етнографічних матеріялів, переніс Куліша, як він собі того бажав, до ровенської гімназії на учителя, задумував вислати його в славянські землі для приготування до професури, вкінці познайомив його з ректором петербурського університета П. А. Плетневим. Юзефович дозволив також Кулішеви друкувати свої твори на кредит у київській університетській

¹⁾ Див. його некролог у Літер. наук. Вістнику том V, 129.

друкарні, ширив його твори по школах, протегував його в редакцiях столичних журналів, займав ся його приятелями і т. н. Се тягло ся до початку 1847 р., коли за старанем Плетнева Академія наук вислала Куліша на студію за границю. По дорозі він вступив на Україну, оженив ся, — але вже в Варшаві його арештували за Кирило-Методіївське братство, подержали в в'язниці в Петербурзі, а потім заслали в Тулу. Тут і урвала ся переписка Куліша з Юзефовичем на вісім літ. Куліш підозривав Юзефовича, що се він спричинив ся до його арештованя; аж 1855 р. він особисто (а може й листами) погодив ся з Юзефовичем, готов був покаятися „страшного гріха“ що-до приятеля і радував ся, що „а душі зпав тяжкий камінь“. Почали ся наново давні приязні зносини з Юзефовичем; Куліш поручав йому свої ріжні орудки (н. пр. продаж книжок), виявляє йому ріжні свої наміри, називає його земляком і як до земляка пише навіть кілька українських листів. Ся цікава переписка тягла ся до 1861 р. Мабуть вони і пізнійше ще жили згідно, поки не ввяло ся між ними якесь незначне непорозуміння, через котре Юзефович на 15—20 літ перед своєю смертю не добре висловлював ся про Куліша.

Листів Куліша до Данила Сем. Каменецького є 56 і то з років 1857—1865. Куліш називав його своїм секретарем. Завідуючи друкарнею Куліша, Каменецький вів широку переписку з людьми, що працювали над історією і етнографією України. Куліш писав до нього не тільки за своїми справами, але оповідав йому й річи такі, які оповідають ся приятелям. З того боку ті листи дуже інтересні для характеристики Куліша.

Листів Куліша до В. В. Тарновського-батька є 18; вони писані в роках 1855—1858. Редакція Київської Старини каже, що се не могла видрукувати всіх листів до Тарновського-батька. Тарновський, батько відомого збирача українських памяток, сам був спершу небогати дідичем; потім від дядька дістав мільонову спадщину, але се не спияло його вістати ся й на далі простим і сердешним чоловіком. Він дуже любив селян, болів за кріпаків душею і сам брав участь у визволеню їх. Потім переписував ся Куліш з В. В. Тарновським-сином. З сих листів надруковано 19 з років 1857—1897. Між ними є й кількालітні перестанки так, що ми що йно в однім листі бачимо Куліша молодим, а в другім він уже промовляє як старий. Куліш був винен деякі гроші батькови Тарновському; син дарував йому сей довг; за се Куліш подавав Тарновському свої автографи для його музею. Були між Кулішем і Тарновським ще й иньші справи, але з кільканадцятьох лише листів, писаних протягом 40 літ, не можна добре звіркувати відносини між ними. Одно видко, що до самої смерти Куліш жив у добрій згоді з Тарновським-сином.

Листів Куліша до Т. Шевченка надрукувала Київська Старина десять; писані вони після повороту Шевченка з заслання в 1857—1860 р. Задержавшись по дорозі у столпці в Нижнім Новгороді, Шевченко 1857 в осени розіслав запросини до своїх приятелів, аби відвідали його на Рідво. Куліш відповів Шевченкови на се, що „не подобає мені їздити на розмову з тобою, бо про тебе побивають ся, якби тебе залучити до столиці; якже піjde слава, що вже й тепер до тебе збирають ся земляки, як Жиди до рабіна, то гляди — й поспеєть ся твоє діло у великих панів. Я-ж собі на лихо чоловік у громаді замітний, то зараз усі й дізнають ся, що „поїхав за сім миль кисілю їсти“. Справи у Куліша до Шевченка були більше літературні: про „Гуса“ й інші поезії Шевченка, про його російські твори, Марка Вовчка, про продаж Шевченкових пейзажів, то що.

Листів Куліша до Володимира Барвінського є тридцять кілька і всі з 1871 року. Д. Франко закупив ці листи випадково в антикварії і дивуєть ся у передмові до них, як вони дістали ся від брата Барвінського, Олександра, в антикварію. На се Олександр Барвінський відповів у „Руслані“, що він сих листів не мав у руках, а хтось иньший забрав їх підчас недуги або зараз по смерті Волод. Барвінського в редакції „Діла“. В сих листах є найбільше мови про друковане псалтиря, крім того про заснування фонду для здійснення галицько-руських національних і культурних цілей і про справу альманаха. Здаєть ся, до того альманаха написав Куліш інтересну статтю про галицькі справи, в якій заховала ся частина, переписана В. Барвінським. Ту саму статтю і 11 иньших листів з 1870 і 1871 років до братів Барвінських надрукував др. Франко у XXV томі „Записок“, подавши від себе замітки про зносини Куліша з Галичанами.

В тих кількох сотках листів будучий житєписець Куліша й історик його часів знайде богате жерело відомостей і очевидно використас їх докладно. Ми-ж тепер хочемо дати читачам понятє про вартість листів та дещо з них узяти для характеристики Куліша і обставин його житя й роботи. Особливо звернемо увагу на кілька важних періодів його житя, а то на час до 1847 р., на побут у Тулі, на 50-ті роки, на службу в Варшаві і на „Історію возсоединенія Руси“, лишаючи на боці зносини Куліша з Галичиною, Шевченком, Костомаровим і иньшими людьми, його літературну і наукову діяльність, історію Крашанки та житє на старі літа.

Найраніші листи Куліша до Юзефовича, бо починають ся 1843 року в цвітні. Куліш не мав тоді ще і 24 літ житя. Перша вістка, яку ми читаємо про нього в першій листі з Києва — се вістка про його слабе здоровле. Дивне діло, Куліш, що прожив до доволі пізної старости,

дуже часто скаржився на своє слабе здоров'я. „Я хорий, писав він до Юзефовича 15. цвітня 1843 р., і тому доси не можу ставити ся ні у вас ні у князя (Давидова, тодішнього попечителя шкільного округу). Сам не знаю, що мені хвибує: почуваю себе неначе розбитим, але найбільше мучить нестерпна біль у грудях. Бою ся, щоб я не вмер від того. Не можу нічого робити — і се мучить мене найгірше“. (Ю. 1).*) Але у своїй „несказаній нудзі“ він таки читає Шекспіра і „Тараса Бульбу“ Гоголя та радить Юзефовичеві прочитати Гоголя. Саме підчас недуги повстала у нього гадка написати роман. „Сьвіт — пише він — що доси здавав ся мені сумною купою людських хиб, нараз, на саму гадку про смерть, появив ся у моїй душі зі всім тим, що тільки вона знаходила в ній поетичного, — і ся поява несподівано освітила для мене артистичним кольоритом кілька сторінок нашої історії. Я мабуть пишу темно: годі ясно висловити те, що душевні сили перевертають ще у неозначенім хаосі, доки твір не явить ся перед розумом, на стільки ясним і готовим, що поет може вже сьміло висловити свої думки на письмі. Знову темно, і я покидаю роботу: може й не вийде нічого з того хаоса, і я наперед боюсь, щоб ви не прогнівались на мене за моє дитинне балаканє. Правда, Шіллер не інакше творив свої твори, як розбалакавши перше своїм знайомих усе, що було у нього на душі, і наговорившись доволі про свою будущу дитину“. (Ю. 2). Се так родилась у Куліша думка написати Чорну Раду. Грабовський радив йому почекати з тим, поки не пізнає ліпше людей (Ю. 3), але він таки небавом написав повість.

В дальших листах з р. 1843 він пише, як радо розмовляє зі старими людьми і про старовину, пише про свій побут у польського історика Грабовського, про подорожі по Україні і про свої наміри. Він хоче писати про Колівщину, і небавом зладить народню епопею („Україна“) способом народніх дум — у серпню 1843 р. пише, що вже довів свою „незвичайну композицію“ до смерті Острияниці, — потім видає „Україну“ і умовляє ся що-до роботи в журналах. В осени 1843 пише, що радби покинути Київ і перенести ся до Петербурга; ніщо, каже не шкодить, що в Петербурзі повітре не здорове; в Києві скорше убо мене нудьга, як саме нездорове повітре (Ю. 6). Причина тому така, що Куліш надіяв ся в Петербурзі більше зробити на науковім полі і при тім учити ся малярства. Ще того самого 1843 року в грудни він пише, що працює

*) Подаючи дальше цитати з листів, будемо уживати скорочень: Ю. і цифра значить лист до Юзефовича і число листу, подібно Бод. = Водяньський, Т. батько і Т. син = Тарновський батько і син, Ш. = Шевченко, К. = Каменецький, Х. = Хильчевський і Бар. = Барвінський.

безнастанно, та що план історичного роману у нього вже давно готов; окрім того почав він „Повість о старыхъ временахъ и обычаяхъ малоросійскихъ“, а рівночасно писав по українськи статтю про закарпатський нарід п. в. Поїздка в Україну, займав ся малярством і історичними студіями.

З року 1844 дуже інтересний 9-тий лист до Юзефовича, де Куліш каже таке: В Квіві я не мав нагоди поговорити з Вами про одно дуже важне літературне підприємство або, радше сказати, намір. Політичне жите України давно скінчило ся; а се жите, що проявляє ся новою, костюмами, звичаями і н. — назву його хоч би поетичним — тратить також з кождим роком свій вигляд (свою виразительность). Україна небавом зіллеть ся з Росією в одно тіло. Воно й гарно; але не гарно се, що вона, ровцьвітаючи коло двох століть таким сильним, таким пишним народнім житем, при алуці з російським народом, мало внесла в нього нових елементів, вироблених власними силами протягом свого окремого істнованя. Був час, коли ми, Українці, сходячись з Росіянами, могли були, так сказати-б, напоїти їх запахом своїх степів, додати їм богатства кольориту своїми народніми красками, осияти їх блиском своєї поезії; але в той час і ми не були ще такі освічені, щоб знати собі ціну, і вони були за мало культурні, щоб не покидати ся нашою новою, поезією, звичаями і обичаями. Коли-б ми по нинішній час заховали були вповні свою характеристику, о! я певний, що після впливу романів Вальтер-Скотта на Росіян, ми стали би для них предметом пильного ввучуваня; але в теперішнім нашім положеню, коли ми так зросійщили ся і лишили самим селянам свою рідну мову і свої звичаї, ми не можемо вносити в бідне жите російської суспільности ніякого нового елементу. Російський поет, піднявшись до всеславянської ідеї, коли-б захотів при помочи студій прожити богатим житем нашого народу і таким способом доповнити і скріпити свою російську душу, то він майже не має до того способу: Україна у своїм нормальнім положеню є тепер майже безбарвним відломком давньої України, а наша література, з причини недостачі народньої ерудичії у літератів, виразила собою жите нашого народа також дуже слабо (крім народніх пісень, котрих також видано дуже мало). І тому, щоб дати спромогу і Росіянам пізнати нашу пережиту минувшину, і щоб нам самим докладнійше пізнати себе, треба би почати таке видавництво, що містило би у своїх томах усе, в чім проявило ся жите українського народу“.

У тім проєкті видавництва інтересні для характеристики Куліша особливо мотиви видавництва; як бачимо, уже 1844 р. дивив ся він на злуку України з Росією подібно, як і в 70-их роках, коли видавав „Історію воасоединенія Русс“. Эго и хорошо! — писав він і тільки

дорога́ була йому „свята старосвітчина“, мова, пісні, характер і звичаї України.

Року 1845 Куліш жив уже в Петербурзі, так як бажав собі недавно. Але літературний рух у Петербурзі йому не сподобався. „Сучасна наша література (очевидно, мав на думці російську) — писав Куліш у грудні 1845 — виглядає дуже сумно. Всі представителі її, крім кількох правдивих жерців поезії, — то распустний (раавратный) нарід; иньшим словом я й не можу означити того торговельного духа, яким давно затросні старі і молоді серця, того пустого життя, яким вони живуть, тих безсоромних гадок про великих письменників, які безнастанно чувш між людьми і читаеш у книжках, звінці того неповажного погляду на світ як на Божий твір, який вони виявляють при всім, чим займається їх серце або розум. Я тільки дивлюсь мовчки на ті всі сумні прояви і замикаюся сам у собі глибоше, як у Києві, та дякую Богу, що не попався у той хаос. Самотнє життя і пильне та довге читанє таких письменників, як Гомер, Данте, Шекспір, разом з вистудійованєм історії і народньої поезії своєї вітчизни, поставили мене так сильно на ноги, що мене не може потягнути за собою скажений потік Кравецчини і иньших літературних партій. Я дуже бажав би собі познайомити ся з артистами; до них тягне мене моя душа більше, як до тутешніх літератів; але не знаю як. (Ю. 13). При тій повідомляв Куліш Юзефовича, що кінчить писати Чорну Раду, отже ся повість була написана до двох літ, хоч була надрукована значно пізнійше.

Тепер бажав Куліш доконче виїхати за границю, що йому звінці і повело ся, себ то він добув гроші на подорож. Знов треба було йому змінити місце побуту, а він уже до того часу жив у Києві, Луцьку, Рівнім на посадах, їздив по Україні і потім сидів у Петербурзі. Неспокійна була вдача у нього і непосидюча. Він і оправдується за те перед Юзефовичем в маю 1847: „І так, не лиш ви самі піддержували мою охоту безнастанно змінити місце побуту. Доля також помагає мені. Тепер, поволочившись три роки поміж Львовом, Прагою, Віднем, Сербією і Варшавою, я або зовсім страчу охоту до волокити, або стану правдивим Ходаковским“. (Ю. 15). Як знаємо, Куліш не стратив охоти подорожувати.

Поминаємо иньші подробиці життя Куліша в Петербурзі — варто лише піднести, що він тоді дуже цинив Шевченка і Костомарова, і дуже вставляв ся у Юзефовича за своїми приятелями або добрим знайомим, як за Чуйкевичем, Хильчевським і Красновським (Ю. 17), що свідчило невле про його услужність.

Заким вибрав ся Куліш в дорогу, він оженив ся з А. Білозерського. Про се писав він до Юзефовича (18): „Сю дівчину я люблю три роки

і жени ся з нею, як правдивий романіст, себ то без ніякого рахунку. Врешті вона має десять тисяч, що можуть нам у потребі придати ся за границею". А до Бодянського писав він про своє вінчанє в Борзині. 9 січня: „Люблю вже я давно одну гарну дівчину на Україні. Знаю добре, що нікого, опріч її, не візьму за себе, вернувшись із Німеччини. Дак щоб їй не було у столиці якось моторошно, що, бачите, не знає язиків, беру з собою за границю. А в ей і грошенята є, — буде за що жити у Німеччині. І брат її їде з нами; дак, коли мені треба буде одлучитись у який дикий народ, дак він при її востанеть ся на той час чи у Празі, чи у Відні чи де інде. Не судіте-ж мене і не коріте за се. Без серця я-б нічого в світі не врядив; така моя натура. (Бод. 14). Оженивсь я 24 числа (січня 1847). Гарна і розумна дуже в мене жінка. Знає добру нашу історію, а пісні так співває (та все наські), що аж серце радуєть ся. (Бод. 16).

Після арештованя Куліша в Варшаві урвала ся його переписка з Юзефовичем; за те пильно і радо переписував ся він з Бодянським; більше до нікого й не писав. З Бодянським почав він переписувати ся 1846 р., що найменше в того часу надрукована його переписка. Зміст її — то головно справи наукові, хоч від часу до часу попадають ся в листах і иньші інтересні вістки, на приклад в мая 1846: „Я хочу видавати український альманах. Шевченко прислав чотири чудовні поезії. Він чудеса виробляє з українською мовою. — Про Шевченка оповідають чудеса. Він, кажуть, написав поему „Іван Гус“ і багато поезій, котрі Українці знають на пам'ять“. (Бод. 1).

Дуже інтимні стають листи Куліша до Бодянського в Тулі. Варто в виривків сих листів зложити маленький памятникочок, щоби пізнати, як Куліш жив у Тулі, тин більше, що там він сильно приготував ся до своєї дальшої діяльності. Замість описувати радше навести тут його власні слова в декотрих листів. Всі листи писані в Тулі.

Рік 1847, 7 жовтня. Жінка від'їхала на Україну, спочити від своїх нещасть, що лиха наша доля занадто щедрою рукою посіяла в самого початку її шляху житя. Я живу сам і, не замітивши в нікого з моїх знайомих по службі тої людяности, що розуміє стан думі нещасливого зайти і сама подає йому руку, — не замітивши доси ні в кого співчутя до мене і бажаня почати зі мною приятні зносини, а противно бачучи і відчуваючи, як усі очевидячки сторонять від мене, я служу мовчки і ледви знаю, як називаєть ся директор канцелярії. Иньших і вовсім не знаю, хто вони поза службою. Думаю, що так воно буде і за весь час мого пробуваня в Тулі. — Часто неадужаю. Мос здоровле сильно розстроєне. (Бод. 23).

22 грудня. Читаю, учусь — і тільки всего. (Бод. 24).

Рік 1848, 6 січня. Чи знаєте, „вспала ми умъ похоти“, у добрий час поговорить, а в лихий помовчать, написати про Івана Гроznego роман, а перше романа історію. Я його не навиджу по Карамзински, а жалію о нем, і він у мене у душі сидить із своїми крутими поровами і гарячим серцем. Ох, лишечко! отсе-ж я не встеріг ся, тай почав по своїому у ряд писати. Ще довідають ся старші, то бити-муть. Ну, да вже сїм бід, а один одвіт. — А пісні вже як небудь вицапаю у Срезневського, і коли будете печатать, то не друкуйте мого грішного ймення і К. не друкуйте, а видавайте пісні під своїм власним привищем. А що К. не буде на вас за се сердити ся, то я порука; не іщет бо він суєтної славици, а тільки польза душевної добрим людям. (Бод. 25).

17 січня. Все справедливо, що Ви сказали про Івана IV, але принайте самі, що він є інтересним прикладом на се, як нещасний чоловік з горячим характером, з зіпсованим серцем і з необмеженою властю може робити але! Крім того, займають мене в його епоху деякі питання що-до відносин нижших верстов до висших: мій ніс чує тут здалека романтичні комбінації. (Бод. 26).

23 жовтня. Тепер з одної крайности попадаю в другу: збираю ся купити дім в Тулі і зажити у нїм так спокійно та тихо мирно, щоб не хотїлось і до вітчизни („на родину“). Мене спершу дуже мучила непривітливність і грубість Туляків, але нема лиха, з яким не можна би зжити ся, і я на се дивлюсь тепер, як на острый клімат або нїьше фізичне лихо. Є навіть дещо приєине у повнім відчуженю від людности, що все окружає; робиш, що хочеш, розпоряжавш ся, як тобі подобаєть ся. Служби менї доси не дали — і будучина з того боку для мене не потїшна. За цілий рік я не приєднав собі ні одного знайомого, а ворогів і ненавистників знаю що здобув собі доволї багато, так коли менї вдасть ся бути щасливим тут у своїй самотї на перекір обставинам і людям, то я буду справдешній герой житя. (Бод. 34).

17 надоліста. Найліпшою потїхою в горю най буде се, що не стягане богатств і не пуста слава була нашою метою, коли ми для науки і штуки не досипали ночи, не додали куска хліба, добровільно терпіли ріжного рода недостатки. Нас не зрозуміли, не оцінили, грубо помилились що-до духа нашої роботи — се не наша вина; для чоловіка одинока нагорода і одинока кара в його власнім сумліню і свідомости правоти або неправоти його роботи. Знаю з досьвіду, що в обставинах, подібних до ваших, найтруднійше добути гроший. Чи не хотіли би взяти в мене дві тисячі асїгнаціями без процентів на неозначений час? Я вібрав їх собі на купно домка... (Бод. 36). — Так потїшав Куліш Бодяньського, коли його скинули з катедри, очевидно — щиро спочиваючи нещастю свого приятеля і бажаючи йому помощи.

Рік 1849. 26 червня. Трудно, щоб до мене дійшли які-небудь чутки, бо я веду жите чернече і не переписую ся з ніким, тільки з Вамн. (Бод. 42).

27 липня. Що до здоровля і настрою — то ми „благоденствуєм“. Живемо при кінці міста і ходимо що вечера в поле на прохід. — Далі пише Куліш про знайомість з одним шевцем, Українцем з роду, а потім: З нами познайомились дві бідні дівчини, з котрих одна вчить А. М-у (жінку Куліша) на фортепані, а друга — французької мови. Тепер ми що дня маємо декого за часи і гуляємо не самі. Наші господарі дуже дбають про нас. Словом, нам живеть ся якось веселіше в Тулі. Вчера сьвяткували мої імянини, грали на фортепані, сьпівали, танцювали, дивили ся у вікно на прегарний місяць... (Бод. 43). — Рівночасно вчив ся Куліш німецької й італіянської мови.

1. вересня. Моя згода з Туляками нарушена найприкрішим для кої душі-піддостямн з їх боку. Не варто описувати вам сю погань докладне; досить, що ще раз беру пенатів і переносу ся на нове мешканє. Я потроха привчив ся пробачати людям їх злодійства, але не можу, прощаючи, не терпіти від почути зневаги. На вид неморальности вся кров бурить ся у мені. — — Ми познайомили ся з гарною родиною Гусєва, що приїхав сюди недавно з Петербурга. Нас мабуть там дуже полюбили. — — Наш домашній гурток збільшив учений кіт (уміє служити), котрого я назвав Пізарро, і цуцик, прізваний Інкою на пам'ятку історії завоювання Перу. По тім цуцику не багато можна сподівати ся потїхи, і моя „люба хоть“ дуже просить Вашу добру сестру виховати для неї молодого потомка ваших псів так, щоб він розумів, коли йому скажуть, що пора гуляти. (Бод. 44).

1 падолиста. Я дістав посаду помічника редактора губернських відомостей з 600 руб. асигн. платні. Пожививсь, як собака мухою! але я рад і тій посаді через те, що потребую брати тільки платню, а робити нічого. Воно певно й не чесно, але я не цураюсь і роботи, як би прийшло ся написати дещо для сеї важної часописи. А платню ліпше коли я возьму, ніж який небудь хабарник. — У нас усе по старому і ми зовсім здорові. (Бод. 46).

Рік 1850. 7 січня. Чи маю я впевнати вас, що я з цілої душі поділяю Вашу радість? Я врешті довго дорікав собі, чому я не радію з вашого повороту на катедру так, як радію з якого небудь щасливої події у власнім закутку, але тепер бачу, що ся радість розтягнена на тонкий дріт, що тонкою, але неперерваною ниткою буде тягнуть ся багато літ. Все, коли згадаю вас, відчуваю сей дріт у своїй душі і я щасливий на стілько, на скілько може бути щасливий чоловік, що від радости не скаче, а від горя не плаче. Такий я, що найменше від

якогось часу такий я! Ну, щастя-ж вам Боже і повожи! А наше діло знову проволікло ся, так що я рішив ся купити собі домик, аби не мати тисячі клопотів з мешканням. Ми, слава Богу, здорові. (Бод. 47).

10 мая. Я здоров, мої обставини трошки поправились; мені додали 400 руб. платні і навіть — о чудо! перед святами дали 30 руб. нагороди. Тепер я титулую ся редактором неофіційальної часті Тульських Губернських Вѣдомостей. Врешті я не маю ніякої роботи (набуть казали самому редакторови робити, щоб не було якої пригоди); а мені в тиї лїпше, я займаю ся своїми ділами. Врешті останніми місяцями я зробив мало: одну частину часу стратив на безхосенні заходи зі своїм швагром ех-кадетом, страшним лївюхом, котрого вкінці я лишив на ласку долі; другу на декотрі услуги приятелям (того й не жалую), а третя пропала сама собою на гніві з причини глуного і нечемного хлопця. Тільки тепер починаю я приходити до себе і здобувати собі спокій душі, потрібний для духової роботи. Між иньшим я знову переніс ся на иньше мешканє. Кругом мене сади і потоки... Наша родина збільшила ся: ми казали собі прислати похресницю і своячку А. М. (жінки) для вихованя. Хоч веселїше буде А. М. (жінці). (Бод. 49).

16 грудня. Нарешті я свобідний! Мені дозволили жити і служити на Україні і в обох столицях. Тепер я їду на свята на Україну, а потїм туди, де найдеть ся для мене місце. — Я не знаю грецької мови, латинської знаю мало, але за те читаю по польськи, по французьки, по німецьки, по італїянськи і по англїйськи, та ще дещо „маракую“.*) — Чи нема там у вас якого місця в Москві? Дуже би рад примістити ся у вас під боком. Маю велику охоту вчити ся і знаю, що ви були би задоволені своїм учеником. Так потїштесь ви з нами нашим увільненєм і напишіть до мене на моє імя в Борану. Щиро од серця Вас обіймаю.

З Тули поїхав Куліш зараз у Петербург і там заробляв на хлїб по журналам. Подаємо з того часу кілька виривків:

Петербург, 1851, 16 цвїтня. Вкінці найшов я посаду в департаменті сільського господарства міністерства домоєн (Бод. 53). — Кулішеви платили тоді 715 руб. сер.

1851, 30 грудня. Моя мовчанка походила від одностайности мого житя і роботи. Зі мною не склало ся нічого незвичайного, хїба лиш те, що служба забирає тепер у мене далеко більше часу, ніж перше (Бод.

*) З листу до Бодяньского 1851 р. (N 55) дізнаємо ся, що Куліш навчив ся ще й іспанської мови. Того самого року вчив ся ще мови латинської, грецької й арабської. (N 57).

56). — Як відомо в життєписей Куліша, він служив у Петербурзі рік, але коли цар заборонив авансувати його, він покинув службу; не було в чого жити.

1851, 13 серпня. Я маю намір перенести ся на службу в Чернігів, аби бути яким небудь позастатовим (сверштатнымъ) урядником і при-тім на селі вчити ся до іспиту та шукати служби, відповідної моїм відомостям. (Бод. 59).

Минув рік і Куліш писав таке до Бодяньського:

Борзна, 1852, 18 жовтня. Максимович продає мені вісім десятин лісової землі на горі і я маю намір в весни оснувати собі коло него колонію, переселивши туди півтори душі своїх селян. Сюди буду приїждити для спочинку із столиці, а під старість успокою ся на лоні сільської тиші. (Бод. 61).

Петербург, 1852, 8 жовтня. Біда, Осипе Максимовичу! я мушу вістати ся мешканцем Блатенська (Петербурга). Хоч би не знати яке місце найшлося для мене в Москві, ровум накажує мені служити в Петербурзі. Може бути, що згодом можна буде служити і в Москві, задля того здоровля, що нищить ся від петербурського клімату; але тепер годі й думати про се. (Бод. 62).

Петербург, 1853, 9 марця. Знаєте, що я хочу зробити? Вїхати в Петербурга на завсїгди, або хоч на довгий час. В маю будемо їхати через Москву. Пора пожити природним життям у вітчизні. Я, розумієть ся, не старий, і мені всі добрі люде радять служити, до чого небудь дослужити ся; але в Петербурзі не тяжко дослужити ся могли. Я ще не жив на сьвітї; я лише дослугував ся, сам не знаю чого. Тепер прийшов до ровуму. (Бод. 68). Я все хорий. Лікар заборонив мені виходити до самих сьвят — писав Куліш у цьвітні 1853.

Два роки потім купив він собі хутір Мотронівку під Борзною, 30 верст від Лубен Полтавської губернії. „Хвала тобі Господи, що винїс мене живого й цілого із тієї болотної цивілізації! Лучше тут носити свитку, ніж там жупан“ — писав Куліш в Мотронівку в червні 1853 р. (Бод. 76). „Любо, братику, пожити дома на волї, без тієї городської додуки, без тієї неустанної праці на спіх, — пожити з самими собою, огледїть ся трохи на своє хозяйствечко, довести дещо до ладу, а тинчасом і одпочити тілом і душею. Отсеж так я продовжаю свій час отут у хуторі, де нема й чутки ні про ту навїжену Рашель, ні про тії гаспидські столи, ні про тії ученї змагання друком і словами. Аж дихати легко!“ — писав Куліш ще у лютім 1854 р. (Бод. 87).

Але він не міг всидїти довго на селі і його листи небавом знову значать ся: Петербург, Москва, Тула і т. п. „Уже-ж, хоть сердьте ся,

хоть нарікайте на мене — пише він до Тарновського-батька з Москви 1856, 24 липня — а думка тут така, щоб усюди повештати ся, усячини наслухать ся, доброго розуму набрать ся, а за роботу засісти хіба вже вернувшись до столиці“ (Т. 6. 23). А там потім з весною 1858 вибрав ся він у подорож і звидів з пів Європи, щоби знову набратися доброго розуму та вбити тугу. До свого вірника Каменецького писав він уже „з чужини“ з дороги: „Від ваших звісток буде залежати мій ранній або пізній поворот до Росії, але осісти тут поки що я не маю великої охоти. Чудес багато, але ніде не можна заспокоїти ся так, щоб не хотілось переіменити місця: куди ні пійду, куди ні гляну, то все чужина (К. 6). У мене взяла ся туга від загальної мовчанки. Я думав, що я зовсім байдужний до Петербурга і буду тішити ся, не бачучи його перед очима; а тут показало ся, що всяка вістка про нього мені дорога, і що я не можу жити, відорвавшись від нього зовсім. — — Кріпите ся і ви і стійте твердо на своїм становищі (Куліш з Каменецьким закладав тоді друкарню), побіждаючи висшими ідеями нерозумну тугу, від котрої годі зовсім увільнитися на чужині. І ми тут, хоч бачимо довкола себе рай, нерас нудимо ся і рвемо ся, то в Петербург до приятелів, то на Україну до нашого простого народу, що понад нього нічого ліпшого ми не стрічаєм. А проте все покорається перед думкою, що людській душі донконець треба поблукати по чужині, щоб розуміти саму себе і світ, що її окружає. Всі ми сидимо в школі і повинні вчити ся до кінця, переходячи від легких книжок до щораз трудніших. А потім уже відкриває ся нам таємниця книги вічного життя. Того кожного своєю дорогою добивається ся, і ніхто не хоче спинити ся на тім, що знає“. — Так писав Куліш з Женеви в маю 1858 р. (К. 7). — „Оглянувши Европу, я залюблений в Україну і навіть у її житє. Я бажав би собі не розлучати ся з нею ніколи“. — Се вже писав Куліш з Мотронівки в червні того самого року. (К. 11) і був радий, що на селі може спокійно робити. (К. 14).

Але на другий рік 1859 з весною він знов вибрав ся в подорож, щоб забити тугу. В листах до Каменецького з того року ми читаємо дивні речі про сю тугу. Куліш писав на приклад:

Я надію ся зробити ще багато роботи, коли задушу в собі ту звістугу, що їсть мене живцем. (К. 17).

Я добре зробив, що поїхав не на Україну. Для хорого духом дуже багато значать вигоди, що дають спромогу жити до вподоби і їхати, куди хочеть ся. З Берліна ви дістанете вістку, як я уладжу своє житє. Думаю, що буду ходити пішки і довго спочивати в гарнійших місцевостях. Надію ся багато писати. Пляни, давно покинені мною, являють ся в голові з живими лицами. Учю ся бути самотним: нема нічого крас-

шого на світі від такого положення. Бути в товпі одиноки, все чути, бачити, відчувати і бути ні від кого незалежним — чи можна видумати що краще? Ледви чи усиджу довго в Дрезні і Монахові. Швайцарія сильно приймає мене до себе. Лише вона і підчас такої подорожі заспокоїла мою тугу. (Лист з Ковна 1859, 29 цвітня — К. 18).

Пишу вам з Кенігсберга поганим німецьким пером, і пишу для розігнання туги. Слава Богу, вона почала потроха уступати ся, але все ще топить мою душу. Стараю ся розірвати себе всякою всячиною, і бачу, що сі старання не такі до нічого, як мені здавало ся. Втікати перед собою поналу можна, і я тому душею рад. Не раджу вам бути иною: се найприкрійше істнованє, якого нічим не задовольниш, а котре треба задовольнити хоч би не знати чим. Правдивий мій елемент — війна. Я через помилку попав у спокійні горожани. Але може я ще знайду свою дорогу. Почекайте, дайте мені троха внадоровіти від пекельної туги. Мені здасть ся, що я внадоровію. Вид чужих міст і людей робить тепер на мене відрадне вражінє; щось тихе оселять ся в душі, і вона лише деколи скрикує, як божевільна. — Я лишу ся за границею не менше як рік. Самі скажете, що в Петербурзі в змні не багато для мене радости. Мені треба забути все неприємне і нагодувати себе зовсін иньшим житєм, або й поробити нові знайомости. Думаю, що ви не будете тому противні, ти більше коли бачите, що я роблю. А робити я буду: чую, що буду. Дайте лише мені внадоровіти від туги. (1859, цвітень — К. 19).

Потім Куліш поїздив ще по Росії, а літом 1859 ми бачимо його вже знову на селі, в Малинівці і він уже пише про бажанє діяльности (К. 27); в осени він знов у Москві — і оттак він аж до старости любив їздити сьвітани.

В 50-их роках по позороті з Тули діяльність Куліша була дуже велика. Він написав або надрукував повісти: Алексій Однорогъ (1853), Искатели счастья, Повѣсть о Борисѣ Годуновѣ и Дмитріи Самозванцѣ (1857), житєпись і твори Гоголя, свої Записки о Южной Руси (1857), Прововіди Гречулевича, повість Чорну Раду по українськи і по російськи (1857), Граматку (1857), перекладав Історію Англії Маколея, 1860 р. видав альманах „Хата“. Діяльність справді незвичайна, особливо, як узяти на увагу се, що Куліш був нерав у грошевих клопотах і не знаходив собі спокою.

Тому й не диво, що повага його у земляків зросла і вони старали ся йому показати, як його поважають. В Полтаві в маю 1860 дали на його честь обід. Про се пише Куліш з великою радістю до Каме-нецького, звіщаючи його між иньшим, що він не стрічав чоловіка, котрий би не тішив ся пізнавши його. „Остатні два роки зробили багато. Репутація моя, як письменника, дає мені всюди приступ і сердешну го-

стину". (К. 33). Року 1860 був він і в Києві і писав звідти також дуже радісні листи; всі шанували його, жінки з поважання до нього волочилися за ним як за Дон Жуаном, і хоч він стерігся, щоб не зробити якої дурниці (К. 37), але був радий. „Не сумуйте про мене — не зопсуєтесь, дарма що ніби-то байдики бю да за жіноцтвом знай ганяюсь". (К. 38). Виходить таке, що жінки в нім любилися, писали листи до нього (К. 39), а він сам дійшов до гадки, що „зближена з жінками ніколи не буде вважати негідним висших характерів. Се-ж і є життя: а то, що називають життям — учені і люде роботи (д'яловые), то — надвірня робота. Правдиве життя в хаті і під хатою, коло жінчини. Все, що здаєка від неї — то епізоди, що вяжуться з головою". (К. 37). Не обійшлося, ровуміть ся, і без ріжних поговорів, але Куліш упевняє, що нічого не винен.

Року 1861 Куліш знову подорожував по Європі. Минуло три роки і ріжні злидні спонукали його глядати служби. Він дістав посаду у Варшаві і тут історія його лучить ся з історією звісного Лебединцева. Тут і доврили його думки про злуку північної Руси з південною, які він ще в 40-их роках висловив невразно у листі до Юзефовича — тепер він став російським урядником. Ол. Кониський каже рішучо, що Куліш таки добровільно спомагав російське Холищини.*) Куліш же сам поясняє своє становище і свій погляд на справу в листах до Хмельчеського і до Тарновського-сина.

Року 1866 писав він з Варшави: Мій час належить князеві Черкаскому, а ки. Черкаський то ніщо иньше, лише буря діяльности, що і мене затягла у свій круг. З одушевленем слухаю сего незвичайного чоловіка. Трудно воно, тяжко, і мучить мене — але то моя сфера! Або пропаду, або зроблюсь лицарем-невмиракою. (X. 2). Або в иньшій листі: Ліпшого міста на світі нема, як Київ, особливо для мене. (Куліш хотів мати свій дім у Києві). Досада бере, що Ляхи все ще гнідають ся під покрешкою присліпкуватої місцевої адміністрації; але се ще більше спонукує мене добивати ся того, щоб поселити ся в Києві. Будемо боронити „русского права“ що сили". (X. 3). Ще иньший лист з жовтня 1866 починає ся поезією Пушкіна: „Когда для смертного умолкнет шумный день“, а далі Куліш каже: „Така неправильна душа, як у мене, не може бути спокійна. Я наробив багато помилок у житю, багато дурниць, багато підлостей (пошлостей). Все те мучить мене, — ось і наш уся історія. Один для мене ратунок — сильна діяльність. Без служби така діяльність у Росії — бодай для мене — неможлива. Ось чому я служу, та ще й тому, що хочу сплатити довги. Осягнувши се, я може страчу сили

*) Днев. Записки XXVII том в огляді часописей.

і заберу ся у свій хутірський захисток, щоби померти по запорозьки, себто вдалека від метушні. — Потім Куліш оповідає, як він живе у Варшаві, як кудись гроші подіває, і сам не знає куди, та що в нього добрий апетит, хоч про їду не дбає. „Одна тільки біда, що безрадісно якомсь буває на світі, дуже безрадісно, — і тут часом — неначе дуже мудрі річи роблять ся страшні дурниці. Мое життя давно зіпсоване“.

(X. 4).

А от ще одна виписка з листу до Тарновського-сина 1868 р.:

„Не сподівався по тобі, щоби іграшками тільки втішав ся. Ходили всі в гарних жупанах, кохавш ся в старосвітських клейнотах. Добре — спасибі тобі робиш. Спогадай же, коханий земляче, того Тарновського, що купував всі книги, печатай в його гербами. Нехай би ніхто не сказав, пишучи історію, що одколовши ся од Речі посполитої у козацтво, усякий староруський рід зникчменів. Нехай би знав очоловічений світ, що козаччина породила твердих духом людей, а не яких небудь гречкосіїв та демонтарів. Тобі, добродію, годилося би того доказати, як чоловікови такому, що змалку постеріг, чого стоїть наша Україна. Ти-ж маєш і голову ясну, і серце чисте, і достаток чималий. Більш од усякого иньшого зміг би ти вславити поковачену віру пресвітлого роду Тарновських. Вони, будши давнезими Русинами, служили щирим і великим серцем своїм ляцтву божевільному, а ти послужив би Руси праведній“.

(Т. син 4).

З листів до Хилічевського видно, що Куліш не все був рад своїй варшавській службі. „В мене — пише він 1867 р. в липні — не було охоти до листування. Коли не лягти все навкруги, то нічого й писати, а лайкою що поможеш? От тобі й відповідь на твої питання. Скажеш — якого-ж гаспида сидиш у тій Варшаві? А де-ж мені дітись? На столиці нас не треба, а на Україні дурень на дурневи сидить та дурнею і поганяє. А що вже Київ, то вибачай чи й є на світі дурніший город!“

(X. 5). Дуже помиляєш ся, друже Іване, думаючи, що як би я жив у вітчизні, то я міг би мати добрий вплив на моїх земляків: перебравши в життя багато людей, я прийшов до виводу, що моїх земляків, себ то інтелігенцію, треба лишити на ласку їх вікчеиної долі. Нехай ними займаєть ся ще хто небудь иньший, а я маю намір займатися лише своєю особою. „Предметъ достойный!“ Як каже бідний Пушкин, котрий... „людей конечно зналъ

и вообще ихъ презиралъ,

но правильъ нѣтъ безъ исключеній“ — сказано далі. Є виїмки і для мене, але для них нема потреби жити на Україні“.

(X. 8).

З життєписей Куліша знаємо, що він мав великі неприємности з причини зносин з Галичанами, через те нападали на него російські часо-

писи і він покинув службу*.) Мабуть се було причиною його жалю до земляків.

Тут варто запам'ятати собі слова Куліша, писані ним до Хильчевського 1872 р. 16 марця: „Чи ти думаєш, що моя варшавська служба — то лише гра припадків? Я пізнав людей і обставини і скористав з одних і других. Моральна смерть Мілютина (Куліш мав на думці недугу М-а, через котру той мусів покинути службу) поспувала мені кар'єру; але коли-б мені не опротивіли урядники аж до блювоти, то я міг би був лишити ся з 4500 (а з нагородами 5000), доки був би скотів, аж до красних часів. Ні, я мусів розірвати з ними і через стан мого духа, і для ратованя нові репутації, котру вони хотіли очорнити“.

(X. 32).

Весною 1869 він вибрав ся знов у подорож, жив у Празі, потім у Відні, а вертаючи через Галичину до дому, познайомив ся тут також з родиною Барвінських. На другий рік (1870) був знову у Відні, Венеції... і знову в Піддубця пише: „Я вже дома“. До того часу відносять ся його переписки з братами Барвінськими, котру вже схарактеризував др. Іван Франко (у XXVI томі Записок), сказавши, що Куліш у той час не знав ще Галичини. Взагалі-ж матеріялів до історії зносин Куліша з Галичиною оголошено ще за мало; багато листів, коли не пропали, лежать ще в руках давнійших галицьких діячів — тому й трудно ще писати докладно історію сих зносин. Але за те в листах до Хильчевського маємо деякі звістки, що вяжуть ся з Кулішевою „Історією возсоединенія Руси“.

Після 1870 р., хоч Куліш зарікав ся брати службу, матеріяльні клопоти знову примусили його шукати її. Особливо багато клопотів мав з маєністю своєї жінки Мотронівкою, через котру мав процес з її братом. Ся справа так докучила Кулішеви, що він аж у мемуарах списав її на вічну памятку і нерас згадує про неї в листах до Хильчевського.

(X. 52, 60).

Гіршого пива він сам собі наварив зі своєю „Історією возсоединенія Руси“. Про неї він пише до Хильчевського: „Мені здаєть ся, не наче-б я тільки починав писати. Плян у мене дуже широкий. Історія злуки Руси в 9 томах буде тільки першою частиною праці і т. д.“

(X. 66). „Любо мені буде дивитись на бісноване всіх учених і премудрих. Діло в тім, щоби спонукати їх роззявити рота і закракати на мою книгу; всяке краканє дає нову тему і російський розум виїде з летаргії, в якій він перебуває“.

(X. 68).

*) Див. Історію руської літератури Ом. Огоновського, том III 1, 118.

А потім виїшов перший том згаданої історії і він очевидно не сподобав ся Хильчевському. Мусів він про те написати і Кулішеви, бо Куліш ось що відписує йому з Могровірки в лютім 1875 р.: „Ти дальше утік від царя Давида, як я від Тараса Шевченка, і мене се не непокоїть ані трохи. Твоєю зачидливістю до автора Історії В. Р. я ціюю, але чому правда не має бути по моїй стороні. Чи не тому, що я стою сам против багатьох? Коли-ж бувало таке, щоби правда своєю появою збирала коло себе більшість? Публична оцінка творить ся між пасивними умани. А вона для мене не закон. Ти сам, боронячи Шевченка і Костомарова, повторяєш лише догмати, установлені для душевних ліжюхів. Коли-б дві особи, що забезпечили нашу будучину, Петро і Катерина, були кати і людодіди, як назвав їх Шевченко, то нам лишалось би тільки дуріти. А читав ти його поему „Марію“? Вона написана по повороті Ш-ка в заслання, на науку, як видко, народови, котрий за проводом письменників признає його найліпшим висловом свого розуму і серця. А що-до Костомарова, то його нерозумінє історії найбільше залежить від того, що він чужинець (иноплеменик). „У кожній народній історії, писаній чужинцем (каже Прескот) є зовсім певно односторонність і нерозумінє. Одноземство дає такі смли, яких не може заступити ніякий геній“. Костомарів загинув із нашого хвосту на карлючку, а ми його пусте балаканє назвали історією нашого народа. На бєалюдї і Хома дворянини. Хто не бачив нового, той рад і старому. „Плївняйся — тебѣ насладженє“, каже Жуковский. Є люде, що вдовольняють ся ще слабшими виробами письменности. Розумість ся, ній протест дошкулив їм, але і баба сердилась на торжі, а торг протє й бай-дуже. Чи я протягом 12 літ спитав ся хоч один раз, як у нас думають про минуле, теперішнє і будуче? Перед кїївським ареопагом я не маю наміру ставляти ся в моїм думкам, і лише припадком, не по моїй волї, дівнаю ся, що скажуть про мою книжку друком. Я нічого періодичного не читаю. Що можуть про неї сказати люде, для котрих і Костомарів — історик? Ви хочете, щоби були дві правди, а вона тільки по однім боці. Коли моя книжка — неправда, то чому її читають? Коли-ж я не помилив ся в описуваню мого народа, то по що читати його карикатурну історію! Ти хочеш порівнювати те, що не можна порівняти — чужинця з туземцем. А се, брате, тому, що всі ви — до деякої міри — чужинці. Хто міг вас зробити рідними дітьми своєї землі? Чи не духовна академія й університет? Се-ж огнища чужоземства і притім що найгіршого! Чи я може пишу сам для себе? А нехай би й так, красше думати правду на самотї, ніж промовляти цєред публікою, стративши чутє до своєї минувшини і теперішности. Ми

занадто довго йшли ріжними дорогами, і тому моя публіка стала для мене чужа. (X. 71).

Як бачимо, у сім листі багато мудрavanja, а діла мало. Куліша тішило, що може йти на перекір загалови. Він і жартує собі, що коли видасть усі дев'ять книжок історії, то земляки його, „як прокинуть ся, та побачать, та зазірнуть, то може ще більшого зададуть хрopaка“. (X. 76).

Не минуло пяти літ від видання третього тома Історії алуки Русь — і Куліш на вдивовижу своїм землякам видав відому „Крашанку“, де величав польську культуру, яку недавно ганьбив. Але небагом він онам'ятав ся — і се вже, не рахуючи його дальших напастей на Шевченка, була його остання проба політичної акції на більшу скалю. Своєю Історією і Крашанкою він відчужив від себе земляків, хоч до самої смерті не покидав пера і писав по українськи. В 80-х роках він уже осів на своїй хуторі і там жив до кінця, здалека від людей.

Надруковані досі листи Куліша дають нам доволі виразний образ його. В домашніх обставинах він був добрим мужем, що особливо дбав про свою жінку і забезпечене собі і їй життя та старости, хоч орудувати грішми не вмів, як і сам признаєть ся до того. В його листах повно звісток про грошові справи. Любив він одягати ся чепурно і Каменецькому радив дбати про свій вигляд. Вдача його аложена з ріжнородних прикмет, між котрими знайдемо ентузіазм, аристократизм, деспотизм (X. 130), охоту до боротьби, величезну діяльність, скорість у роботі, педантизм, непосидючість і бажанє стати „лицарем невипракою“. Звикнула його думки служба в Варшаві і з того часу він відбив ся та відчужив ся від людей, бажаючи за всяку ціну спонукати земляків поважати його, хоч він ними погорджував. „Хто тебе, батюшка, обидить? Ти сам всякого обидиш! — отсе мій девіз“ — так писав сам Куліш (X. 52), але вразом і попликував ся на слова польського поета:

Sąd nad nami nie damy nikomu,
Chęć mnie sądzić, trzeba być
we mnie, nie ze mną.

Справді так! Не легко зрозуміти Куліша з його крутою душею. Все-ж бачимо, що і до самої смерті він, як був, так лишив ся Українцем і бажав, хоч нерав і по своєму, добра Україні. З 80-их та 90-их років надруковано листів Куліша ще дуже мало — єсть тільки кілька до Тарловського-сина, котрому для музея передає він свої рукописи — так і годі ще характеризувати його в старости.

О. Маковей.

Древности (.) Труды археологической комиссии императорскаго археологическаго общества, т. I, вып. 1 і 2, Мва, 1898, ст. 380, 4^о.

Заснована 1896 р. при Московськїм археологічнїм товаристві археологічна комісія минулого року розпочала під редакцією свого секретаря М. Довнар-Запольского своє видання під титулом подання вгорі. Досі вийшло два зошити. Видання зроблене по типу наукової часописи: статї, дрібні замітки, критика, бібліографічні звістки; головна увага звернена на археологію. Видання таке може бути дуже корисним, бо дотепер нема чогось такого в Росії; треба б тільки, щоб виходило воно частійше, аби критичний і бібліографічний відділи не мали випадкового характера й не перестарювались, та й формат in quarto не дуже надасть ся для наукової часописи.

В виданих досі двох зошитах спеціально для нас інтересного не багато. Д. Мацієвич (с. 31) описує рукописний кодекс Архангельської літописи, з деякими відміннями в порівнянні з друкованим текстом. Д. Дорошевич (с. 111) подає звістки про архиви Глуховського повіта, д. Кочубей — реєстр документів свого архива (с. 114). А. Сапулов друкує опис архива полоцької консисторії. *М. Г.*

И. Поляковъ — Крупное землевладѣніе на Волини, стор. 77, 16^о, К. 1898. (Відбитка з „Кієвлянина“ за рік 1898).

Автор цієї книжечки подає коротенькі відомости що до великих хліборобських господарств (так званого „крупнаго землевладѣнія“) на Волини на підставі офіціальних статистичних дат. З 12827 окремих господарств на Волини більших господарств числять ся 236; власне про сі останні і йде мова у д. Полякова. Невідомо чому, автор на стор. 4—5 зазначає Поляків, що мають маєтки на Волини, і бідкаєть ся, що хоч „лица русскаго происхожденія“ належить більша частина маєтків, але у Поляків иноді трапляють ся землі ліпші. Книжка взагалі великої вартости не має, бо містить в собі лише сирій, не розроблений матеріал, що матиме вартість тільки в звязку з иньшими статистичними датами і в більш докладнім обробленню. *С. Е.*

Описание отдѣльныхъ русскихъ хозяйствъ. Вып. III. Курская губернія. Спб., 1897, стор. 95 (Видання міністерства хліборобства і державних маєтків).

Тепер саме хліборобські верстви людности в Росії переживають великі тяжкі часи: з одного боку криза в торгівлі збіжжя і дешеві ціни на його викликають в деяких місцях перепродукцію збіжжя, а з другого боку майже хронічні недороди та голодовки, що довгою низкою тягнуть

ся через останні роки, довели людність тих губерній, де частійше трапляють ся недороди, до цілковитого убожества. Отже все се — і кризи, і голодовки — показує, що не все „обстоить благополучно“ в сторони хліборобів, якою здавна стала Росія; що час би вже перейти від найже первісного стану хліборобства, який і досі ще тут панує, до більш інтензивних систем господарства і поставити хліборобство, о скільки можливо, на раціональні підвалини. Запровадженню більш інтензивних систем господарства поміж хліборобів повинно спричинити ся росповсюдження серед суспільства правдивих наукових відомостей про технічні поліпшення господарства і про місцеві обставини господарства, що на різних кінцях Росії далеко не однакові. З сього погляду книжка, якої титул в горі виписано, праця дуже користна, бо вона оглядає хліборобство з різних боків: і з боку технічного, і з боку природних обставин — клімата, ґрунта і т. в.

Третій випуск „Описанія отдѣльныхъ русскихъ ховяйствъ“, припадає на Курщину; загално кажучи, він складаєть ся з двох частин. Перша частина (стор. 1—41) містить в собі загальний огляд господарства в Курщині: місцевість, геологічну будову, клімат, ґрунт і иньші обставини господарства в сій губернії, що виходять з її географічного положення і природних обставин. Друга частина (стор. 42—95) містить ширший опис восьми окремих господарств, що ведуть ся зовсім раціонально з технічного боку і в сібї причини можуть стати ся взірцем для иньших господарств. Окрім того редакція обіцяє в дальших випусках видавництва подати описи ще кількох взірцевих господарств „на науку иньшим“ (стор. 41). Сподіваємось, що ся обіцянка буде виконана і ми матимемо докладний опис не тільки Курщини, що в деякій частині тільки залюднена українським народом, але й иньших українських губерній — з погляду хліборобства і взагалі господарства.

С. Е.

Помѣстное землевладѣніе въ Подольской губерніи. Составилъ В. К. Гульдманъ. Изданіе Подольскаго Статистическаго Комитета. Каменецъ Под., 1898, ст. 362+46+26, мала 8^о.

Прочитавши заголовок книжки, можна подумати, що в ній є якийсь дослід про поміщицьке володінє землею на Поділю; тим часом тут є тільки реєстри осель по повітам з означенєм, до кого належить оселя, віра пана, де він родив ся, почта і скількість землі з поділом її на ґрунти для осель, поле, ліс, пасовиска і неужитки; показано й те, чи пан господарує сам, чи віддає свою землю в аренду і кому. В кінці додано по-

качик осель і панів губернії. Се значить підручник. Жаль, що автор книжки не подав розвідки про володінє землею на Поділю; значний материял для такої розвідки могла б дати сама його книжка.

Ю. С.

Енциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, томъ XXIV, полутомы 47, Повелительное наклоненіе — Полярныя координаты, 48 Полярныя сіянія — Прая, Спб., 1898, ст. 960.

Визначимо найбільш цікаві для нас статі цього тому. Історії і літературі українській присвячені — замітка про Підкову, статі про Подольську землю, Українська поземельна громада (211—2), Полетика, Половці, Полуботок, Поляне, Посполиті, Потєбня, Потьомкін, Почаєвська лавра, Право магдебурське (в Литві й на Україні); сюди-ж можна зачислити і статю д. Шахматова про Початкову літопись, де автор висловлює свою гадку про зміст Сильвестрового свода та про відносини Новгородської І-ої до Початкової літописи. Між статями географічно-статистичного змісту занотуємо: Подольська і Полтавська губернія: обидві мають спеціальні гарно оброблені мапи, шкода лише, що редакція не має певної усталеної системи значків на мапах, через те трудніше ними користатись. Певну цікавість мають також начерки Д. А. (нучіна) і М. Сумцова по фольклору і етнографії: Поминки, Погребальные обычаи (не наведено літератури), Подводные города, Полевикъ, Порогъ, Праца і т. д. Народній поезії присвячені статі про Ідолище й Поповичів; занотуємо й гарно оброблену статю більше загального характера про приказки.

Звертає на себе увагу цикл статей по історії Польщі: він може служити свідомством, як непропорціонально оброблено поодинокі відділи цього словника. Порівняємо наприклад його з статями присвяченими сучасним європейським державам: Австрія (п. 1) займає 26 ст., Англія (пол. 10) 64, Германія (пол. 16) 49 ст. Італія (пол. 26) 61 ст., між тим Польща займає 58 ст. (117½ стовбців). Така пропорціональність в словнику кидає ся в вічі й ми завважали вже про неї тоді, як оглядали статі про Українців (Записки т. XIX). Цікаво було-б знати, як великі будуть статі — Росія Малая і Южнорусская литература? А поки що зазначимо, що історії Польщі присвячено 50 стовбців й 3½ бібліографії, історія літератури займає 24.

Перейдемо до деяких недоглядів статей. В замітці про Підкову можна-б було зазначити й Кулішову „Історію возсоединенія“ (І. 100—4). В статі про Полетику не занотовано, що його деякі уважають за автора

відомої Історії Руссов. Вказівка д. Ш. в замітці про Посвиста — на думу подану Кулішом в Записках о Ю. Р. І., здасть ся досить дивною, бо ся дума (172—178 ст.) дуже підозріла й лишасть ся на відвічальности Шишацького-Ілліча, що дав її Кулішеви. Відносини д. Штебні до українства в статі д. Сумцова присвяченій сьому науковому діячу, змальовані досить невиразно й неясно.

О. Г-ий.

Видавництва й книжки, обговорені в сім томі:

L'Anthropologie (Matériaux pour l'histoire de l'homme, Revue d'anthropologie, Revue d'Ethnographie-réunis), rédacteurs en chef mm. Boule — Verneau Париж, т. V—IX (р. 1894—8).

Н. Петровъ — Историко-топографическіе очерки древняго Кіева, 1897.

С. Голубевъ — О древнѣйшемъ планѣ г. Кіева 1638 г., 1898.

П. Орловскій — Св. Софія Кіевская, нынѣ Кієво-Софійскій кафедральный соборъ, 1898.

Іл. Кокорудя — Взаимни між старорускими законодавними памятниками, 1898.

Е. Карскій — Западнорусскіе переводы псалтыри въ XV—XVII вѣкахъ, 1896.

М. Довнаръ-Запольскій — Западнорусскія сельскія община въ XVI вѣкѣ, 1897.

І. Лаппо — Земскій судъ въ великомъ княжествѣ Литовскомъ въ концѣ XVI вѣка, 1897.

Д. Миллеръ — Очерки изъ исторіи и юридическаго быта старой Малороссіи. — Превращеніе казацкой старшины въ дворянство, 1898.

А. Лазаревскій — Запѣтки на историческія монографіи Д. П. Миллера о малорусскомъ дворянствѣ и статутowych судахъ, 1898.

А. Лазаревскій — Изъ семейной хроники Берловъ, 1899.

В. Шенрокъ — Матеріалы для біографіи Н. В. Гоголя, т. IV, 1897.

А. Титовъ — Письма П. А. Кулиша къ О. М. Бодянскому (1846 — 1877 гг.), 1897.

Письма П. А. Кулиша къ И. Ф. Хильчевскому, 1858—1875, 1898.

Письма П. А. Кулиша къ Шевченку, 1899.

Письма Кулиша къ В. В. Тарновскому, 1855—58 гг., 1898.

Письма Кулиша въ Д. С. Каменецкому, 1857—1865 гг., 1898.

Переписка Кулиша съ Володиміромъ Барвинскимъ въ первой половинѣ 1871 года, 1898.

— Письма П. А. Кулиша къ В. В. Тарновскому-сыну, 1899.

— Письма П. А. Кулиша къ М. В. Юзефовичу, 1843—1861 гг., 1899.

Древности (.) Труды археографической комисіи императорскаго археологическаго общества, 1898.

И. Поляковъ — Крупное землевладѣніе на Волыни, 1898.

Описаніе отдѣльныхъ русскихъ хозяйствъ. Вып. III. Курская губернія, 1897.

В. К. Гульдманъ — Помѣстное землевладѣніе въ Подольской губерніи, 1898.

Энциклопедическій Словарь, издатели Ф. А. Брокгаузъ и И. А. Ефронъ, томъ XXIV, 1898.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hrušewskyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyškyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwiński 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylskyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messapparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwskyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewskyj's. Desiderata von M. Hrušewskyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Erinnerung an Markian Saškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hrušewskyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyškyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyškyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickij 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hrušewskyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläumsausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniß, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hrušewskyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und kommerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zeliezniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hrušewskyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *.* 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studynskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickij (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hrušewskyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyškyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhundert., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs, Lithauen, von M. Hrušewskyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwiński s. 1—34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Liewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studynskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hrušewskyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwskyj, I 1—14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kušewič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwskyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hrušewskyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1895 von N. Kniažewič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hrušewskyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarę-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895; 1. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625, historische Untersuchung von S. Rudnyčkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., redigirt von M. Hrušewskyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von A. Konyškyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken auf Očakow im J. 1545, mitgetheilt von E. Barwinskyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniažewič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markewič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen während der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašiwskyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hrušewskyj S. 1—20; 2. Warlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Iwan Nekrašewič, mitgetheilt von A. Lotočkyj 1—10; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hrušewskyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotočkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897 dargestellt von W. Budzynowskyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hrušewskyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von W. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyčkyj und sein Aufstand historische Skizze von Michael Hrušewskyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašiwskyj 1—138; 3. Chmelnyčkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Iwan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyčkyj's nach einer ital. Gravüre von J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyčkyj's (St. Temberski Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyčkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiw (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hrušewskyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celwyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein offizieller Bericht), mitgeth. von I. Lewyčkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Uebersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1—4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotliarewskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryčkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Wolynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hrušewskyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von I. Makowej 1—14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Iwan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Iwan Werchratskyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celewyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Iwan Werchratskyj (Fortsetzung) 69—94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hrušewskyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Поодинокі томи „Записок“ (I—XXII, XXV—XXVII) коштують 3 корони, т. XXIII—IV 5 кор., комплет I—XX т. продасть ся по 48 кор.; VIII річник коштує 12 кор.

Preis einzelner Bände (I—XXII, XXV—XXVI) der Mittheilungen 3 Kronen., B. XXIII—IV 5 Kr., B-de I—XX komplet kosten 48 Kr., VIII Jahrgang kostet 12 Kr.

Літературно-Науковий Вістник, виходить місячно книжками коло 12 арк., річна передплата 16 кор. = 8 руб. (при бандерольній пересилці).
Адміністрація: Чарнецького 26.

Адреса Товариства: Львів, Чарнецького 26.
Adresse der Gesellschaft: Lemberg, Čarnecki-Strasse 26.

